Панас Мирний

ВИДАВНИЦТВО
«НАУКОВА ДУМКА»

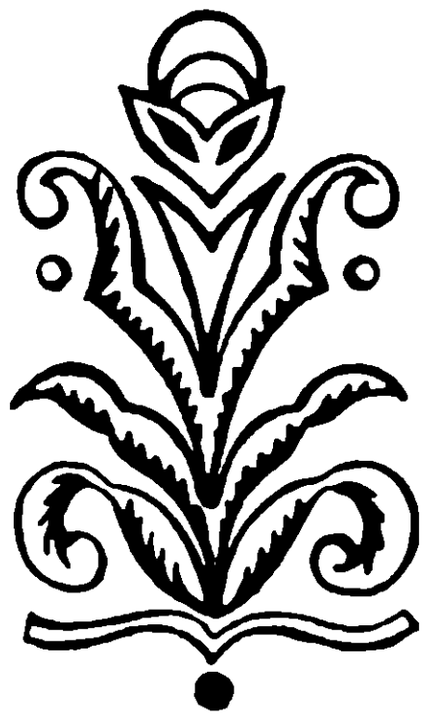

ПАНАС МИРНИЙ

(П.Я. РУДЧЕНКО)

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ
У СЕМИ ТОМАХ

КИЇВ — 1970

Редакційна колегія:

М. Д. БЕРНШТЕЙН,
Н. О. ВИШНЕВСЬКА, С. Д. ЗУБКОВ,
Н. Л. КАЛЕНИЧЕНКО, Є. П. КИРИЛЮК,
М. Є. СИВАЧЕНКО (голова)

ПАНАС МИРНИЙ

ТОМ ШОСТИЙ

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

У1
М63

Редактор тома
Н. Л. КАЛЕНИЧЕНКО

Упорядкування та примітки
С. Д. ЗУБКОВА
та В. І. МАЗНОГО

Івано-Франківська ОБЛАСНА ... ім. І...

7—3—1
109—70М

ТВОРИ, ПУБЛІКОВАНІ ПИСЬМЕННИКОМ

ЛИМЕРІВНА

Драма в 5 справах і 6 постановах

СПРАВЛЯЮТЬ

Лимериха, козача вдова; немолода вже, оже ще брава; на обличчі сліди давньої краси.
Наталя, дочка її, 18 літ; дуже вродлива.
Шкандибиха, багата міщанка; суха, згорблена і сердита.
Карпо, сини її, 22 літ; забитий на голову й боязкий.
Кнур Остап, хрещений батько Наталин, заможний козак, літ до 50; низький, натоптуваний. Вигляда трохи злукава.
Оришка, його жінка, літ 45, висока, суха молодиця. Вигляда якось суворо.
Марися, дочка їх, 18 літ, подруга Наталина. Не погана та й не красива з себе; скидається на матір.
Василь Безродний, годувальник Киурів. Красивий парубок, 22 літ.
Чоловіки, жінки, парубки й дівчата.

Коїться в другій половині XVIII віку.

СПРАВА ПЕРША

Гай, спереду левада. На леваді попід деревом порозсідались дівчата; другі, забравшись за руки, гуляють і тихо перешіптуються. Убіга, засапавшись, дівчина.

Вихід I

Дівчина. Дівчата! дівчата! Ви тут сидите, шушукаєтесь; а там таке диво, таке диво!

Декілька голосів разом. Де диво? Яке диво?

Дівчина. Ось постійте, воно зараз появиться.

Голоси. Де? звідки?.. Та кажи вже, що там таке?

Дівчина *(хапаючись)*. Там, дівчата... Іде, дівчата, Лимериха, та п'яна-п'яна! Очіпок набік, коси розпатлались... а вона, не потураючи на те, танцює та виспівує... За нею Шкандибенко, без шапки; в одній руці пляшка, у другій — чарка... То вона халясує-халясує, та повернеться до його: «Частуй мене, зятю! нехай я таки з твоїх рук вип'ю... Хай я буду знати, кого зятем звати!»... Вип'є та знову — у боки та вскоки! а Шкандибенко чарку об пляшку б'є та приграє... Кумедія, та й годі!

Чутно співи за коном. З-за дерева виходять Лимериха і Шкандибенко.

Вихід II

Лимериха *(б'є в долошки, танцює і приспівує)*.

Ой, дай — погуляю!
Бо хорошу дочку маю...
Гоп! гоп! гоп-гоп!
Поти не брав, то й до діла,
А узяв — осточортіла...
Ой, гоп! гоп-гоп!
Поти не брав — порадниця,
А як узяв — ледащиця!
Ой, гоп! гоп-гоп!
Коли б було та се знав,
То й до віку б не брав...

Чи так, зятю? Так?

Дівчата регочуться.

Карпо. Матусю! матусю! Он — дівчата...

Л и м е р и х а. То що, що дівчата?

К а р п о. Сміються.

Л и м е р и х а. О, мат-тері їх дуля з мотузкою! (*До дівчат*). Чого ви, сороки, скрегочите?

Дівчата ще дужче регочуть.

Де ви мою дочку, Наталочку, діли?

Дівчата сходяться у гурт, дають ознаку, буцім кого переховують.

Д і в ч и н а (*з гурту*). Я осьде, мамо!

Л и м е р и х а. Де ти, моя дитино? Де, моя дочко?.. Іди ж сюди, я на тебе хоч подивлюся... На твоє личенько біле, на твої очиці ясні, на твою вроду красну!

К а р п о. Її тут немає.

Г о л о с (*з-серед дівчат*). Ось-ось, мамо!

Л и м е р и х а (*прикро вдивляється*). Де? (*грізно*)... Ви, сороки! розступіться!.. Пустіть мою дочку до мене.

Моя дочка, Наталочка,
Пишна, мов та паняночка!
До схід сонця вмивалася,
До дзеркальця чесалася...

А ви що? Сороки, та й годі!.. Розступіться!

Кидається між гурт; дівчата розскакуються і, одбігши, знову збираються у купу.

Г о л о с (*з-серед дівчат*). Я, мамо, осьде!

Л и м е р и х а. Трясця вашій матері, як вона там! Брешете!

К а р п о. Матусю! її немає між дівчатами. Вона десь інде гуляє... Ходімо далі.

Л и м е р и х а. Куди далі? Де — далі?.. Кажеш: гуляє?.. Брешеш, зятю; моя дочка не такая —

Моя дочка не такая,
Щоб із хлопцями гуляла!

Брешеш, брешеш, хоч ти й зять, а брешеш, як руда собака!

Дівчата заливаються з реготу.

Чого ви, бісові сороки, заливаєтесь? Чого вам смішно?.. Сховали мою дочку та й регочете!

Д і в ч а т а. Де ж ми її, тітко, заховали? Ідіть трусіть; шукайте!..

Лимериха. А де ж ви її діли? Де ви її, гадючі дочки, затасували? Га, де? *(Наскіпується на дівчат).*

Дівчина *(з гурту)*. Я, тітко, бачила Наталку біля ставка; з Марусею гуляла.

Лимериха. З якою Марусею? Біля якого ставка?

Дівчина. З Кнуревою... Біля вишневого.

Лимериха *(перекривляє)*. З Кнуревою! Біля вишневого!.. Брешеш!

Дівчина. Чого ж мені брехати?.. Хай я на сьому місці не встою, коли не правда!

Карпо. Матусю! ходімо туди... Ходімо пошукаємо. *(Бере її за рукав; веде).*

Лимериха *(до дівчини)*. Брешеш! брешеш, сучко! *(Виходячи):*

Ой, дай — погуляю,
Бо хорошу дочку маю!..

Скривається з Шкандибенком за деревом.

Вихід III

1 дівчина. Чого се вона з Шкандибенком водиться і зятем зове? Хіба, справді, заручила Наталю за Карпа? Не чутно ж було. А Василь же тепер як? Наталя ж його, либонь, давно кохає.

2 дівчина. Та це він не зна, з якого боку до Наталі підступити, та вже до матері лащиться.

3 дівчина. Нехай лащиться... То все по-дурному!

2 дівчина. Чого по-дурному? А як мати віддасть?

3 дівчина. Того ніколи не буде; а буде так, як Наталя схоче.

1 дівчина. Та ну, годі! Стане її мати слухати? Що вона придбає, як за Василя піде?.. У його ж — ні за плечима, ні перед очима... приймак — та й годі! А Шкандибенко — дука; худоби скільки, грошей... давнього заможного роду.

3 дівчина. А мати його? Та вона ж її цілком проковтне, не соливши з'їсть!

Шкандибиха витикається з-за дерева.

Та ось і вона. Дивіться, дивіться, яка страшна!.. Іч, як похнюпилася... Чи не сина бува шукає, щоб йому доброї моркви вскребти? От злюка, господи!.. Як справді піде На-

таля за Карпа, то вип'є чималу та ще й повну від такої свекрухи!

Вихід IV

Шкандибиха *(про себе)*. О-о... зібрались!.. Чого вони зібрались?.. До хлопців, бісові сучки, аж іржуть!.. На шию серед дня б вішалися!.. Ні стида їм, ні сорому! *(Плює)*... Який тепер світ настав? Господи! *(Хреститься)*. Колись дівчина глянути у вічі парубкові соромилась, а тепер — сама на шию скаче!.. Тьфу! поганки! нетіпанки!

З дівчина. О, дивіться: бурмоче, бурмоче... То, певне, нас лає.

Дівчата сміються.

Шкандибиха. Чого ви зуби скалите, сучки? Чого ви на мене витріщилися?

З дівчина. Їй-богу, вона, мабуть, відьма...

Дівчата ще дужче заливаються з реготу.

Шкандибиха. Сміються!.. регочуть!.. Ги-ги-ги! го-го-го!.. Тьфу! поганки! І мору на вас немає, і згуби! Хоч би москалі найшли на ваші дурні голови та сучі очі!.. От їм що: хи-хи та сміхи... А дома сидіти? а діжі місити? *(Плює і виходе)*.

Вихід V

З дівчина. От баталія буде, як вона де Карпа з Лимерихою зуспе... А ходімо, дівчата, за нею навзирці.

Дівчата. Ходімо! ходімо!

Розбігаються по кущах. Як воии скриваються, з противиого боку виходе Наталя з Марусею.

Вихід VI

Наталя. Ну, та ще що він казав? Розказуй-бо далі, сестрице.

Маруся. Та що ж він казав? Якби, каже, я хоч трохи що-небудь мав за собою — зараз би послав старостів до тебе... А то, каже: і вона убога, і в мене немає нічого!

Наталя. Та це ти вже розказувала. А ще, опріч сього?

Маруся. Та більш і нічого.

Наталя. Так таки — нічого?

Маруся. Та, бог його знає, він якийсь чудний: оце тобі веселий і говіркий, такого накаже — не переслухаєш, а це зразу немов на його що нападе! Похнюпе голову, настобурче очі, аж потемніє, як ніч та... Тоді вже і не підступай до його! Самі батько бояться його займати... І в такі часи завжди зіходе з двору.

Наталя. Куди ж він зіходе?

Маруся. А господь його знає! Світ за очі...

Наталя *(задумано)*. Коли б я знала, від чого то у його сум такий, та туга тяжка?!

Маруся. То що б було?

Наталя *(не слухаючи)*. Коли б можна чоловікові заглянути у чужу душу, подивитися у другого серце! *(Важко зітхає)*.

Маруся. Хіба ти його так уже тяжко любиш, Наталко?

Наталя. Мати сина, а сестра брата ніколи не полюблять так, як я його люблю!.. Чи удень сиджу я одна, самотою,— він мені перед очима так і стоїть! Чи опівночі спати ляжу,— і сонній він мені привиджується, не дає спокою!

Маруся. Ото вже ти його так укохала!.. А гріх, Наталко, так хлопця кохати, за те тебе колись бог скарає.

Наталя. За що ж він мене буде карати? Хіба я що лихе затіяла, кохаючи його?

Маруся. Он моя мати розказують, що одна дівка покохала парубка та як він її зрадив, вона взяла і втопилася.

Наталя. То що ж, що втопилася? Коли, може, краще було утопитися, ніж на сім світі жити!

Маруся *(гаряче)*. А душа як? хай без покути пропадає?!. Хіба, ти думаєш, вона сама топилася? по своїй волі йшла? То він,— не при нас згадуючи! — нею водив; він привід давав!.. Запопаде душу християнську та тоді з нею що хоче, те й робе, як знає — так і воде!.. Через те то і гріх так гаряче кохати, бо через те кохання чоловік спізнається з ним!

Наталя. Ні, Марусю... Сам господь заповідав усіх любити; і ворога, навіть свого... злодія... розбишаку!

Маруся. То ж любити, а то — кохати... Любиш — батька, матір, людей; а кохаєш — милого.

Наталя. Що ж мені робити, Марусю? що казати?.. Скажи, порай мене, моя сестрице.

Маруся. Молися, Наталю.

Наталя. Хіба я не молюся?.. Я коліна одстояла, поклони б'ючи; серце сльозами попалила, молитви засилаючи!.. Що ж, як не помага.

Маруся. Отож то, бач, і є! Отож то він до тебе і підходить; душею твоєю заволодіти хоче... А ти на те не потурай та все молись, усе молись.

Наталя. Не поможе вже молитва, Марусю... Господи! чим я перед тобою переступила, що я таке учинила,— що мені мука така?! Хоч би він прийшов; хоч би я побачила його... розказала та розпитала б, що се діється зо мною?.. Може б, він порадив мене... Другі ж ходять, вештаються; і на гулянки виходять, а він... ні! (*Закрива очі руками, збираючись плакати.*)

З-за дерева показується Василь.

Маруся. Наталю! Наталю! А то хто такий?

Наталя (*озираючись*). Де?

Маруся (*указує*). Он!.. між деревом.

Наталя (*углядівши*). Він! він!.. Марусю, голубонько! зайди куди-небудь, хай я з ним на самоті побалакаю... Заховайся в кущах; постережи нас, щоб хто була не зійшов та не побачив... бо вже за нас і так є гомону на все містечко!.. Уволь мою волю, голубко,— постережи... Та як хто ітиме, ти подай звістку; кахикни, або що... Іди ж, голубко, іди.

Маруся. Та йду, йду... А ти не дуже перед ним падай; не давай йому знати, що кохаєш; а то — знаєш, які вони? (*Убік*). Шкода мені її; нещасна, як то побивається!.. Ох, та й моє серце чогось-то б'ється, коли я побачу його... Жаль мені її та й себе шкода... Як там кажуть: і туди — пече, і сюди — боляче... Василю! Василю! (*Звариться на його і ховається за кущами*).

Наталя (*сама*). Господи! у мене серце від щастя мре і розум міниться!

Вихід VII

Василь іде похнюпившись, не примічаючи Наталі.

Наталя. Здоров був, Василю!

Василь (*углядівши, усміхається*). Наталя!.. Здорова, здорова!

Наталя. Куди се ти йдеш, так замисливши́сь та загадавшись?

Василь. Вийшов погуляти, тугу розносити... Думав: тут хлопці-дівчата співають, аж і не чутно нікого.

Наталя *(хоче жартівливо)*. То ти так слухав... Скільки їх тут було та співало,— аж обридло, слухаючи.

Василь *(прикро дивиться на неї)*. Такій молоденькій та й обридло?

Наталя. Справді, обридло... Гуляють, жартують, регочуть...

Василь. А тобі хіба жарти та реготи не милі?

Наталя *(журливо)*. Не милі, Василю!

Василь. Чого ж се так?

Наталя. Так... Коли на душі важко та нерадісно, то жарти і співи не милі!

Василь. Чого ж воно так важко та нерадісно?.. Ходімо он на тому бугорочку посідаємо.

Наталя. Ходімо...

Ідуть, сідають.

Василь *(зазираючи їй у вічі)*. Чого ж се ти, моя горличко, журишся?

Наталя *(тихо)*. Через тебе, мій голубе!

Василь. Отак!

Наталя. Ти все щось думаєш-гадаєш... Мабуть, мене покинути хочеш. Може, знайшов де другу, багатшу від мене?

Василь. Господь з тобою, Наталю! Що се ти кажеш? Хіба мені, приймакові безродному, та про багатство дбати? Якого мені багатства?.. Як твої очі, та чорні брови, та твоя ласка щира,— от і все моє багатство!

Наталя *(важко)*. Не один такої співав, Василю, і не одна дівчина від зради сохла!

Василь *(понуро)*. Не знаю за других; я про себе кажу.

Наталя. Чого ж ти завжди такий сумний та задуманий... тікаєш людей, мене цураєшся?

Василь. Я не цураюсь тебе, Наталю; а від людей тікаю, бо — сумно між ними.

Наталя. Чого ж воно сумно?.. Скажи, бога ради!

Василь *(подумавши)*. Того, що все не до ладу... Один одного їсть, один одного насідає... Гірко, противно

робиться на те дивитись!.. Іноді світ би за очі зайшов, щоб тільки того не бачити!

Наталя. Що тобі до людей? Ти сам себе знай; сам себе бережи.

Василь (*гаряче*). А я де живу? Не між ними валандаю? Не їх вчинки щодня бачу? Не вони зачіпають мене?.. І приймацька доля їм на заваді!? І вона їм руба у горлі стає, очі дере!.. Їм заздро, що приймак, не маючи нічого, ні об чім не жалкує; завжди, бач, покійний, веселий... То украдьмо у його покій! засмутимо його радощі!.. Нащо вони йому?.. Та що? багато казати, а мало слухати!

Наталя. Кажи, кажи, мій голубе!.. Цілий би день... вік тебе слухала, не наслухалась!

Василь (*понуро*). Що я був для їх? Щеня, котре добрі люди у рові знайшли та з жалості узяли до себе... вигодували-виростили... А чим став тепер? — Багачем, що дере їх ненажерливі очі... щасливим, що буде їх заздрість неситу!.. Чуєш: я — багач, я — щасливий?! Я — приймак безродний!.. А, лопніть ваші очі, зсуши ваше серце ненажерливість люта!

Наталя. Ось годі, Василю, їх клясти; господь з ними! Вони — самі собі, ми — самі собі... Коли б усі були такі щасливі, як я тепер! (*Схиляється до його головою і любо зазирає у вічі*).

Василь (*весело*). То що б було?

Наталя. Що б було?.. Ось би що було!.. (*Міцно обхоплює його шию руками і тулиться до його обличчя щокою*).

Василь (*обійма її*). Горличко моя! сизая моя!.. Здається, якби саме зло вискарило на світ свої гострі зуби, щоб його пожерти,— ти б і його зупинила, і його заговорила! (*Цілує її*).

Наталя (*палко*). Бо я люблю тебе, мій голубе!.. Більше матері, себе... всього на світі люблю тебе!.. Якби ти зміг заглянути у моє серце та подивитися, що в йому коїться, як я побачу тебе... Щастя моє! і доле моя! Я тобі всього того не вимовлю словами... не зумію, не зможу... Я, здається, здурію від щастя!

Маруся (*за кущами*). Кахи! кахи!

Василь (*обнімаючи Наталю*). Зірочко моя! ясная моя! Ти кажеш: щаслива зо мною?.. А я — тільки тоді і світ бачу, як з тобою зустрінуся... Все мені немиле, все мені обридле; все не так робиться, як треба; немає правди на

світі! Люди, неначе ті собаки, одне з одним гризеться, кожне кожному добра ані крихти не жадає... А найгірше ті заможні: не могли — світ би увесь зажерли!.. От тут вони у мене сидять! у самі печінки уросли-уїлися!

Маруся *(з-за кущів)*. Кахи! кахи!.. Та ка-а-хи! *(Вибіга і гукає)*. Наталко! Василю! Ідуть!. Усі ідуть; і твоя мати іде!

Чується гам, сварка.

Наталя *(схопившись)*. І нанесе їх лиха година!.. Ходімо далі, Василю.

Василь. Чого? Хай собі ідуть — не з'їдять же!

Вихід VIII

Шкандибиха, Лимериха і Карпо увіходять; за ними дівчата.

Шкандибиха *(до сина)*. Ти подумай-таки своєю дурною головою! на цілий день піти! Кинути домівку, худобу... на кого? На наймитів, що за ними і очей не спускай — дивись? На мене, стару, що ледве ноги волочу?.. І куди знявся? куди пішов? — Старців напувати!

Карпо. Хіба ж мені, мамо, цілий вік у чотирьох стінах сидіти і світа білого не бачити?

Шкандибиха. Хіба я тобі бороню ходити? Хіба я тебе держу на прив'язі? Уже ж, здається, можна за такий час і находитися, і нагулятися; можна і про домівку згадати? А він, як пішов, як скрився очима й плечима, та забув про все на світі! А куди пішов? де швендяє?.. Нема того, щоб піти, та чесно, та поважно погуляти, як подоба синові старого Шкандиби, а не як волоцюзі якому!.. Що люди скажуть? що вони тільки подумають? — (Син Шкандиби гуляє з старою Лимерихою, п'яницею непросипною, що прогуляла всю свою худобу, все своє добро!.. Боже мій, боже! як йому на тому світі лежатиметься? та його і кісточки під землею зворухнуться!.. Що, якби він устав та подивився на свого сина, глянув на його,— од нестямки б знову умер!

Лимериха.

Ой, гоп! погуляю,
Бо хорошу дочку маю!

Карпо. Та годі вам, мамо. Он люди дивляться та сміються.

Шкандибиха. Що мені твої люди? Плювати я хотіла на твоїх людей! Тьфу! тьфу! тьфу! Трястя їм у пуп! Що вони мені таке? Ти тільки й дивишся на людей, тільки й слухаєш їх; а що мати каже — не чуєш... оглух!

Лимериха *(танцює і приспівує)*.

Ой, гоп! погуляю,
Бо хорошу дочку маю...
Гоп-гоп! гоп-гоп!

Карпе, Карпе! дуля твоїй матері з мотузкою! Чому ти не граєш? *(До Шкандибихи)*. Свахо, свахо! Нумо потанцюємо, свашечко!

Ой, гоп, гоп, гоп!

Шкандибиха. Геть к бісу, п'янице! Хай тому руба язик у роті стане, хто мене назове твоєю свахою!

Наталя *(усміхаючись)*. Василю! Подивися-бо, подивися...

Василь *(понуро)*. Не смійся, Наталю, не смійся... Гляди, лишень, щоб сі гулянки на твоїй голові не окошилися.

Наталя. Чого на моїй голові?

Василь. Он, бач, сваха... зять...

Наталя *(махнувши рукою)*. Хай собі балакають... Потурай їм!

Василь. Тоді скажеш гоц, як вискочиш!

Наталя *(з серцем)*. Щоб я за Шкандибенка пішла? Щоб я за ним була? Та скоріше ніж обкипить кров'ю у моїм серці, ніж я за ним буду!

1 дівчина *(углядівши Наталю, біжить до неї)*. Наталко! Наталко! Тебе мати питала... Увесь ліс сходила шукаючи.

Наталя. Нащо я їй здалася?

2 дівчина. Їй-богу, шукала... Ми тут гуляли; до нас наскіпалася: де та й де мою дочку ділі?

Лимериха *(до Шкандибихи)*.

Ой, гоп! погуляю,
Бо хорошу дочку маю!

Шкандибиха *(турнувши)*. Геть, п'янице, волоцюго!

Наталя *(забачивши, що Шкандибиха турнула її матір, мерщій побігла до неї)*. Мамо! ходімо додому.

Лимериха. Наталочко, моя дочко! Де ж се ти була — забарилася? Я ж тебе давно шукаю, моя голубонько! *(Обніма її).*

Наталя. Ходімо додому, мамо!

Лимериха. Чого додому? Що ми там забули? Погуляймо, дочко, на радощах... Я ось тобі жениха знайшла, хорошого та багатого... Де ж той у гаспида жених дівся? Карпе! Карпе!

Шкандибиха *(до сина).* Так, бач, чого ти, сучий сину, стару гаргару напуваєш? Дочку її сватаєш? Ні, не буде сього! не буде!.. Умру — не попущу! Хіба тобі таку жінку треба? На батьківську худобу злидні накидаєш? п'яниць та волоцюг напустити маєш? Ні, не буде сього!

Наталя *(образливо до Шкандибихи).* Тітко! нічого нас злиднями дорікати. Хоч злидні, та свої! На чуже не зіхаємо, чужого не заїдаємо і на ваше добро не ремствуємося! От і знайте! — Ходімо, мамо. *(Узявши матір під руку, виходе з нею).*

Шкандибиха *(услід їй).* Чи бач? погань! Ще й воно бришкає! Материне молоко коло губів не обсохло, а скаче, як зінське щеня, угору! *(Зривається іти, до сина).* Іди мені зараз, пришелепуватий, додому!

Карпо *(дивиться поперемінно то на Наталю, що так гордо пішла, то боязко на свою матір; чуха потилицю).* А-а, господи!

Виходить за матір'ю.

1 дівчина *(регоче).* От тобі посватали та й розсватали!

3 дівчина. А Наталя? от козир-дівка! А що, може, не одрубала? Так їй, старій відьмі, і треба! Вона дума, як багачка, то так за її сина усі і учепляться. Куди ж, пак, яка цяця її син! Давно в його не ставало клепки в голові, а тепер і останні розгубе!

2 дівчина. Усі пішли, ходімо і ми додому. *(Виходить, за нею — другі).*

Василь *(сам собі).* Отаке бачили? Отаке чули?.. Підкидай ще дров у огнище, прикладай огню до печеного!.. Василю! весело тобі? Там — людська неправда твоє серце пиляє та точить; а тут ще новина — Шкандибенко розставляє тенета на Наталю... І мати — туди... Багатий, бач, зять буде; буде на що жінку содержати, тещу напувати... А ти що таке? Приймак безродний, з голими руками! червиві злидні

з голодним ротом! Нащо тобі щастя? Хай воно багатим служить, можним допомагає, бо за ними — сила, бо у їх — достатки!.. А де вони взялися? як вони взялися? Чесною працею добуті? мозолячи руки, їх добували?.. Всі ще й досі не забули, як колись старий Шкандиба шахрав, добуваючи свої достатки; скільки людей по миру пустив та на той світ загнав, ганяючись за чужим добром!.. Усі добре знають, як Шкандибиха, ще й тепер, даючи гроші під заставу, одхоплює нивку по нивці від бідноти, що не спроможеться у строк позички віддати... Та що? Даремно розказувати! Аби було багатство, аби достаток — то буде і щастя, служитиме й доля!.. Якого ж·ти добра хотів знайти між сими божевільними? Про яке щастя гадав своєю дурною головою? Тьфу! *(Плює і швидко виходе).*

Заслона пада

СПРАВА ДРУГА

У хаті Кнура. На задній стіні посередині двері надвір; на праву руч у кутку піч, на ліву— вікно; біля вікна стоїть стіл, далі — лава.

Вихід І

Маруся сидить на лаві біля столу, шиє.

Маруся *(сама собі)*. Та й надолужило мені оце шитво, боже! І нащо я його шию, кому вишиваю? *(Задумується)*... Ох, важко як!.. Чого се мені так важко? Коло серця — мов гадина в'ється, а на душі — наче пугач стогне... Все мені з думки не сходить те чудне Шкандибенкове сватання... Його мати й слухати про те не хоче; її мати — з дорогою душею Наталю б віддала; а Наталя — Василя кохає... От і розбери, розплутай сю плутанину, що наплутало життя!.. Хоч воно і те сказати: чим Шкандибенко не під пару Наталі?.. Дука, багатир... і вона у розкошах зросла, у достатках викохалася... То тепер вони зубожіли, а колись про Лимареві достатки слава на все містечко стояла... Що в Шкандибенка мати сердита? Та хіба ж Наталі з нею жити? А Карпо її так кохає, не дав би в образу матері... Ніт же! запав їй у око той Василь... А Василь що? — приймак! У Василя що є? — нічого... І в його нічого, і в неї — нічого... Що ж воно буде?.. Ні, не підстать

Наталя Василеві: її краса пишна, її врода красна змарніє у злиднях та недостачах, у тяжкій нагальній роботі... І Василеві не такої жінки треба. Йому треба жінки хоч некрасивої, та щоб було що за нею; щоб було об віщо руки зачепити, на ноги стати... От якої йому жінки треба!.. І я не знаю, куди його очі дивляться, що нічого не бачать... Батько його добре знає, мати ще змалку пестила та тішила, я його — як сестра, поважаю... Одно тільки слово скажи він батькові і... були б ми до віку вічного щасливі!.. Та що се я, дурна, вигадала? Оце так! Дівчина сама парубка сватає! От сором так сором!.. Добре, що ніхто не чує, не бачe; а то б сказали: отто дівка! *(Задумується).* Ні, краще не думати, щоб не було того, що з Наталею, котра не знає, де себе діти, що з собою поробити... Краще шити. *(Береться за шитво і стиха заводе пісню).*

Ой горе, горе
Та чорні брови;
Ще більше лихо
Та карі очі!
Що чорні брови
Не до розмови,
А карі очі
Не сплять серед ночі!

Вихід II

Увіходе Шкандибенко.

Карпо. Здорова, Марусю. Чи батько дома?
Маруся. Немає... Нащо тобі?
Карпо. Та до його мені діло. *(Задумується).*
Маруся. Вони пішли на хрестини до сусіди.
Карпо. Шкода.
Маруся. Що ж там таке?
Карпо *(понуро)*. Нічого... А це що ти шиєш?
Маруся. Сорочку вишиваю.
Карпо. Кому?
Маруся Парубкові.
Карпо. Якому?
Маруся. Та вже ж не тобі!
Карпо. А якби й мені?
Маруся. У тебе є та, що пошив.
Карпо. Хто ж мені пошиє?

Маруся. А Наталя?

Карпо *(весело)*. Наталя?.. Якби то вона пошила!

Маруся. Попроси, то й пошиє.

Карпо *(сумно)*. Ні, не пошиє... Просив уже.

Маруся. То ти казна-як просив. А якби таки гарненько та любенько попросив, то й пошила б... Не тільки сорочку, а ще, може, й хустку.

Карпо *(зітхнувши)*. І-і... вже!

Маруся. Чого: вже?

Карпо *(гірко)*. Та вона на мене і дивитися не хоче! Слово скажу — то вона й одвернеться.

Маруся. То тобі так здається... Як то ти хочеш, що[б] дівчина та перша парубка зачепила? Яка б то була і дівчина! Що б про неї люди сказали?

Карпо. Коли б же то воно так було, як ти кажеш.

Маруся *(убік)*. Стій, я з його поглузую. *(До його)*. Воно так і є. То ти тільки не примічаєш нічого.

Карпо. Нічого й примічати, коли воно і так видно!

Маруся. Що ж видно?

Карпо. Що видно? Те, що Наталя другого кохає!

Маруся. Кого?

Карпо. Ще й питаєш: кого? Мов сама не знаєш!

Маруся. Авжеж, не знаю.

Карпо. О, ти не знаєш!.. Всі ви, бачу, однакові.

Маруся. Та кажи ж: кого? — Далебі, не знаю.

Карпо. Ще й далебі! А Василя не знаєш?

Маруся. Якого Василя?

Карпо. Вашого!.. приймака... Щоб йому...

Маруся. Тю-тю! що се ти верзеш? Щоб Наталя та покохала нашого Василя? Оце вигадав півтора людського!

Карпо *(неймовірно дивиться на Марусю)*. А то скажеш: ні?

Маруся. Оже, як я бачу, то в тебе таки клепки недостає! Що Наталя, а що — Василь? Наталя — давнього, значного роду, а Василь — приймак безродний та й годі!

Карпо. Так то так Та коли він запав Наталі у око.

Маруся. Хто тобі наплів таке? Плюй ти тому у вічі!

Карпо. Усі люди кажуть... Все містечко знає... Моя мати каже.

Маруся. То твоя мати назнарошне, щоб тебе одвернути від Наталі.

Карпо. А Наталя не кохає Василя?

Маруся. Авжеж, ні.

Карпо. Кого ж вона кохає?

Маруся. О-о, який хитрий! Хоче, щоб усе йому сказала.

Карпо *(чуло)*. Марусю! моя пораднице! Порадь мене, як сестра рідна... Скажи мені по правді... Ти з нею зросла, товаришуєш, вона від тебе нічого не криє... Невже Наталя не кохає Василя? Я оце і прибіг до твого батька та матері... Вони у ладу з Лимерихою живуть; Наталя їх слухає... Хотів, бач, попрохати їх... може б вони уговорили Наталю.

Маруся. Ото то й є, що ти, як той цуцик, поза гуменню бігаєш! Все коли б чужі та другі; а нема того, щоб самому Наталі сказати.

Карпо. Та мені страшно стає, коли вона на мене гляне! Що ж мені робити, коли я несмілий такий, коли я її так щиро кохаю, що не насмію сказати?

Маруся. Ото парубок! Не насміє сказати? Що ж у тебе — язик на прив'язі? Адже ж говориш зо мною?

Карпо *(зітхнувши)*. То ж з тобою!

Маруся. Що ж я таке?

Карпо. Ти... друга річ... Ти — доступна... а Наталя — бог його знає! — як не бачу, думкою: і не вгавав би та все говорив; а побачу — таке мене візьме,— язика не повернеш, мов він опух у мене або хто придержує його у роті!

Маруся. Ото все дурниця! То ти на себе такий напуск напустив. А я тобі ось що скажу: викинь ти з голови, що Наталя така недоступна. Вона така, як і всі, або ще й доступніша, ніж другі. У других гордощі є,— Наталя ніколи ніким не гордує; у других серце зле,— у Наталі воно добріше доброго... Ти таки, як стрінеш її, прямісінько до неї підійди, любісінько з нею поговори, то й побачиш, що все гаразд буде!

Карпо *(радо)*. Е-е... їй-богу?

Маруся. Що ж я тобі брехати буду?

Карпо. Господи! що б я тому дав, хто б мене звів з Наталею?

Маруся. Ти знову на других вернеш. А я тобі все-таки одно: не надійся, парубче, на других, надійся сам на себе. Другі не те скажуть, не так повернуть; а як сам — то слухай тільки свого доброго розуму.

Карпо. Розуму, розуму!.. Коли б же він був у мене добрий! А то він у мене помутився, як і сам я мучу́ся...

А-а, гірке моє безталання! *(Задумується)*. Слухай, Марусю... Зведи мене з Наталею. Поможи мені, як сестра рідна.

М а р у с я. Як же я тобі поможу?

К а р п о. Зведи мене з нею... До себе її, чи що, попроси... Скажи: коли, я прийду. Я вже і матір укоськав. Оце вигнала з хати. Іди, каже, і женися, і бери кого хоч, тільки не дури світом! Я оце, правду кажучи, вийшов та й здумав... Піду, думаю, до твого батька, пораюся... Хотів... хотів, бач... попрохати твого батька, чи... не прогнав би він Василя від себе... Що він твоєму батькові? що батько йому?.. Звід[к]іль узявся — хай туди і йде!.. А його не буде — може, і Наталя інша стане.

М а р у с я *(прикро на його дивиться)*. Бач, який ти! Я й не думала, щоб ти був такий недобрий... Що ж тобі Василь заподіяв, що ти так женеш на його?

К а р п о. Прости мене... прости, Марусю. Я, бач, перед тобою, як перед богом,— нічим не таюся, нічого не крию... Мені нічого Василь не заподіяв... І я знаю, що це я гріх проти його замишляю... Та що ж мені робити? Мені все-таки здається, що Наталя кохає його.

Вихід III

Увіходе В а с и л ь, увесь у поту, виморений і, не примічаючи К а р п а, повертається до М а р у с і.

В а с и л ь. Чи ти, Марусю, не знаєш, де батько свердла поховав?

М а р у с я. Які свердла?.. Там же, у комірчині.

В а с и л ь. Нема там того, що мені треба. *(Запримітивши Карпа, до його)*. А-а, здоров, Карпе. Я тебе й не примічаю.

К а р п о *(понуро)*. Здоров.

В а с и л ь. Що се ти до нас завітав?

К а р п о *(заминаючись)*. Та се... он, до неї... То, бач, мати послали до її батька... а його немає дома.

В а с и л ь *(усміхаючись)*. А, може, й до матері?

К а р п о *(несміло)*. Ні... тільки до батька.

В а с и л ь. Ну, гаразд... Бувай же здоров. Підожди, може, швидко прийде батько, а мені ніколи. *(Виходить)*.

Вихід IV

Карпо. Бач, бач... він сміється... Чого він з мене сміється?

Маруся. Хто там сміється? То в його натура така весела.

Карпо. Ні-ні... Я бачу, я чую... Мене ти не проведеш... То він сміється з мого кохання... Я знаю — знаю... Ні, він — ворог мій .. Мені серце каже, що він — ворог... От так і заколотилося все, як його уздріло! Так і заходило в йому все зле та лихе... *(Сидять скільки хвилин мовчки)*. Ох, прощай, Марусю!

Маруся. Куди ж ти? Хіба не будеш батька дожидати?

Карпо. Діждав уже... Прощай! *(Виходить)*.

Вихід V

Маруся. От ще один скніє, пропадає з кохання... Зовсім йому бог розум одібрав... І що воно таке, те кохання? Подумаєш: чого б його побиватися? Не все одно, що Грицько, що Йван? Ніт же! *(Задумується)*. А воно цей Карпо хоч дурний, та хитрий... Бач, куди верне: Василя протнати, то тоді, може, і Наталя інша стане... Воно справді, якби Василь на який час де дівся... може б, тоді Наталя пішла за Карпа... А там, щоб Василь знову прийшов... побачив, що немає Наталі... Може б, і на другого кого задивився... Може б... Та що се я, дурна, своїм дурним розумом розводжу! *(Задумується, потім заводе пісню)*.

Ой, боже, боже! що та любов може!
Та пошли того, боже, кого я люблю дуже!

Вихід VI

Увіходе Василь.

Василь *(жартівливо)*. Агось і я.

Маруся. Ну, то що, що ти?

Василь. Як що? Прохала бога, щоб послав та вже й забула?

Маруся *(розчовпавши)*. Тьфу!.. Про тебе, бач, і річ!

Василь. А про кого ж? Про того, може, що, наче п'яний, поковиляв з двору?

Маруся. А хоч би й про того... Чим не парубок?

Василь. Усім узяв, тільки бог розумом поскупився.

Маруся. У тебе всі дурні, тільки ти й розумний.

Василь. Ага-а! значить, у саме серце вцілив!.. Та господь з ним, я прийшов не за тим. Шукав-шукав сверд-ла — кат-ма! а їсти хочеться... Чи не дала б ти мені хоч шматочок хліба, поки що.

Маруся. Он же на столі лежить... Не бач?

Василь підходить до столу, лама шматок хліба і, посоливши, одходить; сіда на порозі і їсть. Скільки хвилин мовчать обоє.

Василь *(понуро)*. Чого се він, справді, приходив?

Маруся. Хто?

Василь *(прикро глянувши на неї)*. Що се ти, наче курчат розгубила!

Маруся *(образливо)*. Розгубила... А що?

Василь. Чи не Шкандибенко розполохав?

Маруся. Шкандибенко.

Василь. Ну, жди, поки прийде позбирати.

Маруся *(кинувши очима на його)*. Та й ядучий ти, Василю, господи, який ядучий!

Василь *(жартуючи)*. Який же я ядучий, коли ось узяв невеличкий шматочок хліба та й досі половини не з'їв? А їсти — аж шкура болить!

Маруся *(скрутнувши головою)*. Крути вже та верти! Звертай на хліб святий.

Василь. А то ж про що ти?

Маруся. Про твоє слово гірке та палке! Про твої речі гострі-уїдливі!

Василь. Бач, куди вона гне... Звісно: правда в вічі коле.

Маруся. Не про те я, Василю, кажу; не про правду святу. А про твоє серце зле та недобре.

Василь *(зітхнувши)*. Ну, ще його, Марусю, ніхто не куштував, щоб довідався, чи добре воно, чи ні.

Маруся. Видно й так, чим воно дише.

Василь. Дише воно тим, чим другі надишуть. Цибулею надишуть — цибулею дихатиме, а часником — то й часником; а часом буває і стрюкуватим перцем.

Маруся. Та, мабуть, там у тебе у грудях не серце, а стрючина з перцю!

Василь. Поздоров, боже, можних та заможних, вони таки вигріли ту стрючину, що вся мов кров'ю обкипіла, так почервоніла.

Маруся. У тебе все можні та заможні!

Василь. Кому тепло, то не кричатиме, що холодно.

Маруся. А тобі чого недостало?

Василь (*глянувши на неї*). Мені? (*Усміхається*). Мені їсти хочеться.

Маруся. То не їси хіба?

Василь. Їм же, бач; і зараз їм. Тільки ситий голодному не товариш!

Маруся. Тобі б уже, Василю, гріх таке і казати, як тобі у нас не добре?!

Василь (*похнюпивши голову*). Оце то те й є, що базікала стара до смерті, поти й словом подавилася!

Маруся. А що ж, може, неправда?

Василь. Та правда ж, правда. Чи не в Шкандибенка її позичила? Он у його матері ще тепліша!

Маруся. Ну чого ти у їх уївся? Чого ти у їх узлився? Що, вони тебе чим зачіпають?

Василь (*хижо зареготавшись*). А-га! і в тебе обізвалася господарська кров! Е-е, воно, бач, так: яблучко від яблуньки недалеко відкотиться!

Маруся. Ти все одно та одно плещеш: можні та заможні! господарі та дуки! Вони, може, про тебе і не чули ніколи, а ти все одно: вороги та напасники!

Василь (*махнувши рукою*). Мовчи, глуха,— менше гріха!

Маруся. А я тобі другу приказку скажу: як вовка не годуй, а він все в ліс дивиться!

Василь. Свята правда! Такий з неї холодному кожух теплий, що аж мороз поза спиною ходе.

Маруся. Тебе не переговориш.

Василь. Не шкодуй за ним, небого: то було голодне та вбоге! (*Перехрестившись, виходе*).

Вихід VII

Маруся. Чудний та дивний мені оцей Василь! Все тих можних та заможних лає, на свою долю нарікає... І все йому не так, все не по його... Чого йому хочеться? Чого недостає? Щастя йому бажається? Воно за ним само гониться; хто ж винуватий, що він не бачe, де його шукати? Шукає там, де його не було і немає... Хіба сказати йому? Хіба навести його на *його?*.. Як же йому сказати, як навести, коли він зо мною завжди отак, як сьогодні, говоре?..

Гріх сказати, щоб він недобрий був до мене... Недугувала раз я; так — хвороба якась напалася... Рідна мати не ходила так біля мене, як він падав! І вкриє мене, і розкриє; свіжої води біля мене постанове; надвір виведе, проти сонечка ясного посаде... Розговорює мене та втішає... З того безталанного часу я сама не знаю, що зо мною сталося... Не любила я його змалку за те, що був такий шустрий та насмішкуватий, а з того разу він став мені такий любий!.. Тільки всього то раз і було! Вичуняла я — знову він став давнім Василем... А я вже думала... Господи! чого я тільки не передумала?.. Та все по-дурному; все те, як сон, розіходиться... Думала, може, він хоч Наталю кохає... Не раз підслухувала їх розмову... Вона йому — як у вічі не вскочить; а він — все однаково, от як зо мною: більше веде насмішкувату та ущипливу розмову... А щось непевне у його на душі; щось у серці його коїться... Не даром і Наталя так турбується об тому... Та скритний же який! Нікому того не покаже, не признається.

Вихід VIII

Кнур, Кнуриха і Лимериха увіходять; Лимериха трохи випивши.

Кнур. А що, діждалася нас, дочко? Забарили ми тебе? Еге, буває... Буває, що й ти нас підожди. Сумуєш одна?

Маруся. Ні, тату. Чого мені сумувати? Я ось — шию.

Лимериха *(до Кнурихи)*. І така, я вам скажу, самохітня та самовільна! така устряла та упряма,— хоч ти їй кіл на голові теши, а вона — все одно: не піду та й не піду!

Кнуриха. А ви на неї не дуже і налягайте. Ви таки і попустіть; уважте на її молоді літа та серце гаряче. Знаєте: хто не був молодим-дурним?

Маруся *(до Лимерихи)*. Здрастуйте, тітко!

Лимериха *(уздрівши Марусю, до неї)*. Здорова, моя галочко! Здорова, Марусечко! Я тебе й не примічаю. Заклопоталася з твоєю матір'ю та й не туди.

Маруся. Все ви про Наталю клопочетесь?

Лимериха. А про кого ж мені більше клопотати? Про неї, моя дитино; про її долю щасну. *(Повертається до Кнурихи)*. Та така ж, кажу, сестрице, самохітня та самовільна, як і її мати, каторжна, була!

К н у р. Отак матері подякуй!

Л и м е р и х а. Правда, куме, правда; що правда — то не гріх! І я така замолоду була... огонь була!

К н у р. То чого ж його і на дочку ремствувати?

Л и м е р и х а. Хіба я на неї ремствую? Я ж тільки прошу її: уваж ти на мене, стару; послухайся матері своєї, що тебе на своїх руках виносила-виняньчила, он яку виростила!

К н у р. Ну, вже, коли б мене дочка моя та не послухалася!..

К н у р и х а. То що б було?

К н у р. Що б було? *(Суворо)*. Кланявся б у ноги та просив...

К н у р и х а. Всі ви одним миром мазані,— знаємо ми вас... Вам аби все було по-вашому.

К н у р. А то щоб яйця та курей учили?

Л и м е р и х а. Правда, куме, правда твоя... А мені ж, нещасній, виходить тепер таке.

К н у р. Бо сама й винувата. Нащо сповадила дочку так? Нащо їй волі багато давала?

Л и м е р и х а. Як же мені було їй волі не давати? Одна ж вона у мене, як те зернятко! Тільки ж у мене й поради, тільки й утіхи.

К н у р. Ну і тішся тепер!.. А якби змалку повадки не давала, от би тепер і не скаржилася. Знаєш: учи дитину тоді, як упоперек лави лежить, а не тоді, як уподовж ляже!

К н у р и х а. Та хіба в неї Наталя що? Дай, боже, кожній матері таку дочку!

Л и м е р и х а. Гріх слова сказати,— добра вона у мене. Чи п'яненька я прийду додому — вона і пригляне, і спати положе; і так — ласкава до мене, поважає... Одно тільки... Усяке бачить наші достатки, що з року на рік все зменшаються та зменшаються; та як їм і не меншати, коли тільки тим і живемо, що зосталося від покійного? Все ж воно не прибуває, а убуває... Тепер я стара; на мій вік ще стане; то сим, то тим боком проживу. А як згадаю, як то їй, молодій, у світі прийдеться жити та бідувати,— то так біля серця і запече... От би і хотілося її за свого життя пристроїти... і лучається добрий чоловік... Та ви знаєте: Шкандибихи син.

М а р у с я. Я пак і забула, тату, вам похвалитися: Карпо приходив до вас.

К н у р. До мене? Чого?

Маруся. Хотів вас прохати...

Лимериха *(перебиває)*. Знаю, знаю... Я вам усе розкажу, все; постійте тільки трохи... Так ото, кажу, Шкандибенко молодий свата. Чого ж їй? Такої пари і по світу пошукати: і не поганий, і багатий, і її так кохає... Отже, підіть! Не піду, та й не піду за Шкандибенка!

Курориха. Ну, вже, правду кажучи, я б своєї дочки ніколи не віддала за його Там одна стара що за цяця! Цілком же проглине невістку! Знаю я її.

Кнур. Та він, либонь, і на голову трохи шкандибає. Справжній Шкандибенко!

Лимериха. Оже не вірте тому. Я ж його, як своїх п'ять пальців, знаю. Що в його серце добре та покірливе, що він матері своєї слуха,— то то люди і наказали таке.

Кнур. То що люди, то люди; а то таки у його десятої клепки недостає.

Лимериха. Та хай у його і недостає; зате у моєї Наталі лишня є. От би й порівнялися!

Кнур. Ну, та гаразд. Так об чім же діло стало?

Лимериха. Та об тім же, що Наталя не хоче.

Курориха. А як не хоче, то й не силуй. Не тобі ж з ним жити, а твоїй дочці!

Лимериха. Та вона молода — дурна! Не знає свого щастя, через те і не хоче... Оце я і зайшла до вас поради попрохати.

Кнур. Якої ж тобі поради від нас треба?

Лимериха. Вона тебе, куме, за рідного батька почитає, і тебе, кумо, поважає; а з вашою Марусею душа в душу живе,— такі вже вірні та щирі подруги!.. То тепер я вас і буду прохати та благати: уговоріте ви мою Наталю; хай вона викине дурну думку з голови, хай послухається матері своєї... Ото і Шкандибенко за тим приходив.

Курориха. Отаке вигадай: тебе не слуха — чужих послуха! Та й не приходиться нам, кумо, у се встрявати. Бог знає, яке то щастя Наталине буде за Шкандибенком. А коли ми її умовимо та вона буде нещасна,— не на кого ремствуватиме, як не на нас. І нам гріх від бога!

Кнур. Та чого ж вона не хоче? Другий на підставі є, чи що?

Лимериха. Не що ж то й що!

Кнур. Хто ж такий?

Лимериха. Я вже не знаю, як і хвалиться вам... Василь ваш.

К н у р. Василь?

Л и м е р и х а. Еге ж, він. Я його не ганю: він хлопець моторний, тільки що ж у його є?

К н у р. Василь? Хм!.. *(До Марусі)*. Іди, лишень, дочко, відсіль; тобі не пристало такої розмови слухати.

М а р у с я. Я, тату, піду до Наталі.

Л и м е р и х а. Іди, моя дитино! Іди, моя рідна! Іди, розговори та розвесели її. Не давай їй плакати та побиватися.

Маруся виходе.

К н у р. Василь... Відкіля ж ти знаєш, що він? Хіба хвалилася вона?

Л и м е р и х а. Вона то не хвалилася; та я добре знаю, що він.

К н у р. Добре; я на самоті з ним побалакаю.

Л и м е р и х а. Поговори, куме, побалакай, голубе. Умов його — хай одкинеться від неї. Чого йому до Наталі приставати? Він собі другу знайде, з більшими достатками... Знаєш, щоб не гаяти часу, то хоч і зараз побалакай. Ми з кумою підемо... Ходімо, кумо, до мене; ходімо до моєї Наталі, там же й Маруся.

К н у р. Ідіть, а я побалакаю.

Лимериха і Кнуриха виходять.

Вихід IX

К н у р *(ходячи по хаті)*. Василь... Невже правда?.. Василь... Я ж його малим до себе взяв, ростив, годував, на добру путь наставляв... І вийшов з його парубок на все містечко: чесний, розумний... Кращої пари моїй Марусі не треба, кращого сина мені не нужно... Хм... а тепер?.. Та невже цьому правда? *(Виходе на поріг, гукає)*. Василю! Василю!

В а с и л ь *(знадвору)*. Чого-о?

К н у р. Іди, лишень, сюди на час.

В а с и л ь. Та хотілося б воза домайструвати.

К н у р. Віз і підожде, а тебе треба.

В а с и л ь. Зараз.

Поти В а с и л ь увіходе, Кнур задуманий ходе по хаті.

Вихід X

Василь (*увійшовши*). А що тут таке треба?

Кнур (*стає, дивиться неспокійно йому у вічі*). Слухай, Василю... (*Загинається*).

Василь. Слухаю.

Кнур. Кажуть, либонь... Ти сядь, сядь... бо я довго тебе буду питати.

Василь. Та я й постою.

Кнур. Ні, сядь. Та дивись мені у вічі прямо, та кажи по правді.

Василь (*усміхаючись*). Що це ви, батьку, наче мене сповідати збираєтесь?

Кнур. Сповідати, сповідати... Я хочу тебе дещо розпитати та й тобі розказати.

Василь сідає.

Двадцять років тому минуло, як до мене прибували січові гості. Не самі вони приїхали, а привезли з собою малого хлопця. Я вже годі був жонатий, та своїх дітей не було... Ото вони і напалися на мене: візьми та й візьми собі за сина... Той хлопець, Василю, був ти.

Василь. Знаю, батьку. Мені про се мати розказували.

Кнур. Не перебивай!.. Намоглися вони на мене: бери та й бери! Пораявся я з Оришкою. І вона каже: чому не взяти? Пошле нам бог дітей — буде годувальником, а не пошле — візьмемо за сина.— Ну, добре.— Питаємо у січовиків: хто ж ти? відкіля? щоб знати, бач, кого будемо годувати... Так і січовики не знають. Кажуть, либонь, одна ватага ходила у Польщу та, звернувшись, і тебе з собою до Січі привезла. От і все... Ну, ми взяли. Годували тебе, ростили, за сина видавали... Уже п'ятий рік тобі пішов, як у Оришки родилася Маруся. От, як родилася, Оришка й каже, та й я сам собі розкладаю:— може, оце вже, коли Оришка породила дочку, то, бог дасть, породить і сина. Чого ж нам чужого за свого приймати? А чи не породить, то невелика утрата, коли ми тебе і за чужого приймемо... Все єдно, як свою дитину, кохатимемо... І Маруся, виростаючи, щоб знала, що ти не рідний їй... щоб, бач, дивилася і бачила... з ким, може, бог судить їй і віку дожити.

Василь. Спасибі вам, батьку, за вашу ласку. Одно вам скажу: що я Марусю як рідну сестру почитаю. Оже навряд, чи бог судить так, як ви кажете.

К н у р. Як саме? Хіба ти — теє... Хіба правда тому, що Лимериха хвалилася?

В а с и л ь. Що ж вона хвалилася?

К н у р. Та, бач, що її Наталка до тебе дуже пада; та й ти, либонь, до неї.

В а с и л ь. Я Наталку люблю, як свою душу.

К н у р. То се правда?

В а с и л ь. Правда. І то правда, що стара не хоче, щоб Наталка ішла за мене, а хоче віддати за Шкандибенка; а Шкандибенко усяк круте, як би то мене з містечка вижити. Чув я: до старшини лазив,— чи не можна б мене у пікінери записати... щось велику суму́ сулив. І записали, либонь.

К н у р (*боязко*). Тебе? у пікінери?

В а с и л ь. Мене ж. Писарів родич хвалився.

К н у р (*покійніше*). Ну, а ти ж як?

В а с и л ь. Я?.. Я так рішив: коли мене — у пікінери, то я втечу за Дніпро — у гайдамаки.

К н у р (*подумавши*). Не йди ти, сину, у гайдамаки. Піймають — голову одітнуть... Краще я тобі ось що пораю: зійди ти, парубче, на півроку чи на рік зовсім від мене... Подайся у степи, або що; переховайся, поти набор пройде. А потім знову приходь до мене... Як сина, тебе прийму; як рідному, буду радий.

В а с и л ь (*гаряче*). Батьку! тату! хоч не рідний, то названий! Я не знаю, як вам і дякувати за вашу раду. Я, як почув, що мене у пікінери записали, то таке на мене найшло, таке зло взяло за серце, що я того Шкандибенка убити намірявся.

К н у р. Що ти, сину? Такий гріх на душу брати? Хай його краще поб'є лиха та нещасна година!

В а с и л ь. Одного тільки буду у вас, батьку, прохати, одного благаю: як піду я — одговорюйте ви Наталю від того Шкандибенка. Розкажіть їй усе, що оце було між нами; розкрийте їй очі. Стара хоче силоміць її за його віддати. Побережіть її, сироти, як і мене поберегли, а я вам, поти й віку мого — дякувати буду!

К н у р. Добре, добре. Не турбуйся, козаче; іди тепер коло роботи прався, а на завтра, сину, і в дорогу збирайся. Я тебе виряджу так, що ніхто не знатиме. Хай тоді шукають вітра в полі!

В а с и л ь. Спасибі вам, батьку! (*Кланяється і виходить*).

Вихід XI

К н у р. Отаке склалося!.. Бач, Шкандибенко дурний, а хитрий, що вигадав,— у пікінери!.. Ну, хай же, хай іде... Молода кров гаряча, як окріп на огні, кипить. . Хотів, каже, убити... га? Ну — хай прохолоне... Рік мине — багато води утече... А тим часом треба Наталку за Шкандибенка зіпхнути, щоб, як вернеться Василь, не було замішки... Гарний він хлопець, чесна душа — і моїй Марусі якраз до пари. Хоч вона і буде вбиватися, як оглядиться, що його немає, та їй можна буде й похвалитися... підожде... А то — у пікінери! От, сучий син! дурний, а розумне вигадав... Піти, лишень, до Лимерихи... Що там вона з Наталкою возькається? Піти, доброю звісткою утішити... у пікінери, мов!.. Хоч вона і хрещениця моя, та що?.. Все ж — своя сорочка до тіла ближче, своя кров рідніше. *(Бере шапку і виходе).*

Заслона пада

СПРАВА ТРЕТЯ

ПОСТАНОВА ПЕРША

Хата Лимерихи, убога, оже до ладу прибрана. Стіни білі та рівні, образи у вишиваних рушниках, заквітчані гвоздиками, васильками, ласкавицею. З правого боку стіни — піч, з лівого — вікно, на вікні пук свіжих квіток у глеку; недалеко від вікна стіл; у середній стіні — двері.

Вихід I

Коло вікна на лаві сидить Наталя, сумна-невесела, на очах у неї сльози.

Наталя *(сумно)*. Коли б зібрати з усього миру всі лиха, всі сльози, то й вони не здавили б так мого серця, як ота гірка чутка, про котру ще він натякав; ота матірня щира порада... Господи! нащо ти дав мені уха, щоб я почула її від рідної матері? Нащо ти дав мені матір, щоб тільки вона приносила до мого серця нові муки та пекучі сльози? Нащо ти дав мені серце і заклюнув у його любову й шанобу до рідних йому?.. Живе ж на світі скотина, звірина усяка — і не скаржиться на своє нещастя!.. Згодувала пташка діток — і розпустила їх по світу широкому; ви-

росли пташата малі — кинули і забули про матір свою... Кожне шукає щастя, де знає; ніхто йому силоміць не накидає свого,— кожне по-своєму щасливе... Чому ж ти, боже, не дав того чоловікові? З самого малу ти прикував його до рідної оселі; наставив над ним старших, що повинні піклуватись про його щастя, про його долю... Наложив на того прокльони, хто перший зламає той закон.. Навіщо? Хіба чоловік, дійшовши до літ, сам не знає, що йому робити, де йому своєї долі шукати? (*Задумується; гаряче*). Та хоч би ж уже рада? А то: не хочеш волею — накинуть силою!.. Нащо ж та воля дана чоловікові, коли її повинні отак гнітити-нехтувати?.. Того не можна, того не годиться... Чому не можна? чому не годиться?.. Споконвіку так люди жили, у таких звичаях виростали... Звичаях!.. Що ж то за звичаї таке? Хіба вони не міняться з людьми? Хіба люди всі однакові на світі? (*Задумується*)... Проклята та хвилина, у яку мене зачали, вільну душу скували життям невільним, а життя — звичаями!.. Кажуть же: поки ще не зачався чоловік, доти він душа без тіла, вільна, носиться в широкім просторі синього неба... Нащо ж мене звідти узяли, на землю звели? нащо вільну душу закували у тіло?.. Там би я носилася, вільна, як вітер, щаслива — як само щастя, не знаючи ні лиха, ні горя!.. А тут? Рідна мати ворогом стає, кує важкі цепи, нові кайдани на твою душу!.. Господи! який же немощний та безталанний чоловік на світі! (*Плаче*).

Вихід II

Убігає Маруся і кидається до Наталі

Маруся. Здорова, Наталочко! Здорова, моя сестрице! Що се ти? плачеш?

Наталя (*підводе голову, важко зітхає*). О-ох!.. Коли б ти знала, Марусю, яка туга, яка несамовита та різуча туга крає моє серце!

Маруся Усе в неї туга! усе в неї горе!... Ну — чого? Напусте напуск такий на себе, запреться у чотирьох стінах — та ще б її туга не брала!

Наталя. Напуск... запреться... Добре тобі казати те, щасливій та безжурній... А мені що казати?.. Рідна мати впоперек твого шляху стає, з ворогами на твою голову накладає!

Маруся. Що ти верзеш? Де видано, де слихано, щоб

рідна мати стала ворогом своїй дитині? Гріх тобі таке казати! Мати завжди піклується про своїх дітей; стереже їх щасну долю... Ніхто не назове щасливими тих сиріт, що змалку позбулися рідної матері.

Наталя. Ні, Марусю, то найщасливіші діти на світі! У їх немає ярма на шиї, вони вільні, як вітер, як сама воля!

Маруся. Яке ж то щастя, коли вони і голодні, й холодні, і босі, й простоволосі!

Наталя. То ще не лихо, Марусю, коли ні в віщо разд удітись, часом прийдеться голодному посидіти. Щира праця та непокладлива робота тому горю завгоре! А то лихо, сестрице, коли твоє серце нівечать, на твою душу плюють, над твоєю волею знущаються!.. І немає нікого на світі, хто б за тебе заступився; хто сказав би ворогам моїм близьким: що ви робите? оханіться!.. Знаєш, Марусю, буває іноді таке — я сама собі не рада, своєму життю не рада... Мені здається, краще б було, коли б хто узяв та задавив мене, ніж отак на світі жити, отак мучитись! *(Плаче).*

Маруся. Ось перестань, Наталко! ось угамуйся! Слухай, що я буду тобі казати.

Наталя. Краще б я оглухла, щоб уже нічого не чути!

Маруся. Ти-бо знову за своє. Ось слухай... Сьогодні був у нас Шкандибенко... Хвалився мені, як він тебе щирс кохає. Так, каже, кохаю, так кохаю,— аж боюся її!

Наталя. Годі, перестань... Не кажи мені нічого за Шкандибенка. Не кажи за того дурня — осоружного, що бачe, який він мені противний,— я на його дивитися не можу,— а він лізе, пристає, як та шевська смола до кожуха! Прошу тебе: не кажи мені нічого за його. Є і без тебе ті заступники, що мені ним уха протурчали.

Маруся. Не буду — не буду: угамуйся тільки! *(Помовчавши).* А мені здається, Наталю... От ти побиваєшся за Василем, а він тебе і сотої долі так не кохає, як ти за ним побиваєшся.

Наталя. Ну, то що? Хіба я сама того не знаю? Хіба я сліпа, що не бачу?.. Хай він не тільки на сотню, на тисячу разів менше мене кохає, ніж я його,— і все-таки я його кохатиму і кохати не перестану!.. Коли хоч невеличка іскорка кохання жевріє в його серці; коли хоч одно моє слово прийшлося йому до душі і він пам'ятатиме його,—

я його кохатиму, як і кохала!.. Скажи він мені: Наталю! я на тобі женитися не можу, будемо так жити... То ти думаєш, я б задумалася? Як вітер, як буря, зірвавшись з своїх припонів, не знає ні впину, ні заборони,— так би я кинулася за ним, і ніщо б мене на світі не здержало, не зупинило!.. Тільки він не такий, Марусю, щоб бажав мого нещастя, моєї погибелі. Коли б він був на місці Шкандибенковім і побачив, що він мені не милий,— він би зразу одкинувся... Бо він — чесна душа.

Вихід III

Увіходять Кнурниха і Лимерниха

Кнурниха. Ось і ми до вас прийшли — не забарилися. Здорова, Наталочко! Здорова, моя дитино! Чого се в тебе таке личко смутне і очі заплакані?

Лимерниха *(гостро глянувши на дочку)*. Хіба не видно чого? Ревла, як корова!.. Ну, скажи ти мені: чого ти ревеш? чого ти піниш?

Наталка. Од щастя, мамо!

Кнурниха. Ось годі тобі, стара, гукати та стелю зривати! Дай ти дитині очуматися; заспокій її душеньку засмучену.

Лимерниха. Та й дозолила ж вона мені, до живих печінок дойняла своїми ревами та жалощами! Вона дума, як рюма, то по її і станеться... Нікóли! Сказала тобі: не віддам за того, за кого тобі хочеться — і не віддам!

Наталя. Уже ж і я не піду за Шкандибенка.

Лимерниха. Ні, підеш!

Кнурниха. Стара! угамуйся, кажу.

Марися. Наталко! не переч матері.

Наталя. Не піду!

Лимерниха. Підеш!.. На зло тобі — віддам за його!

Наталя. Не віддасте.

Лимерниха. Чому? чому?

Наталя. Тому, що не піду. Хіба — силою.

Лимерниха. І силою віддам тебе! Зв'яжу — та віддам!

Наталя. А я втечу... От побий мене, боже,— утечу!

Лимерниха. Ні, брешеш — не втечеш... Я тебе на цеп візьму!

Наталя *(крізь сльози)*. Мамо, мамо! Що ви каже-

те? що ви говорите? Оттакого добра ви своїй дитині жадаєте? Оттакого щастя їй добуваєте?

Лимериха. А що ж мені робити з тобою? Кажи тобі ласкою — ти не слухаєш.

Наталя. Як же його, мамо, слухати, коли воно не любо серцю моєму.

Лимериха. Плювати я хотіла на твоє серце, от що! Я знаю, хто тобі у зуби зав'яз; та лишенько, бач,— не сватає! Та хоч би і сватав,— от тобі хрест, Наталко,— не бути тобі за ним! Краще мені в домовині тебе побачити, своїми руками тебе задавити!.. І подумай таки своєю дурною головою: що в його є? що він має? Приймак, наймит — та й годі! Ні хатки, ні паніматки... І що ти взяла собі в голову? що ти думаєш собі? Підеш за його — до своїх злиднів та чужі приточиш. Дасть господь вам діток діждати,— на втіху хіба? — По миру у старці пустите!.. Дочко, дочко! зглянься ти на бога, зглянься на свою матір стару, що тебе ростила-кохала, від свого рота одривала — тебе годувала! Все ждала щастя, все ждала долі... От же і діждала! От же і вигодовувала собі на лихо нелюбу дитину!

Курниха. Годі, стара, годі. Наталко! змовчи хоч ти; ти — менша.

Маруся. Наталко!

Наталя. Чим же я, мамо, вам не люба? Чим не догодила? То тільки ви мені не даєте ні в чому волі.

Лимериха. Волі!.. Якої тобі волі? Ти ще не знаєш, дочко, тієї волі, до чого вона доводить. Коли б ти знала, яка то воля — ти б від неї сама, як од лиха, поли врізала та тікала!.. Дівоча воля — то погибель!.. А ти кажеш: волі!.. Ти кажеш: якого-то щастя мати дбає, коли не дає волі? А не знаєш, що мати серця одкулупнула та дала своїй дитині, аби воно було щасливе... Ще ви бігаєте дітьми, ганяєте малими, а в неї серце не на місці, з голови не виходить думка: якби то так зробити, щоб вони були і покійні, і щасливі... Ні, дочко, не жалієш ти матері своєї; не хочеш задля неї добра зробити і тікаєш від свого щастя!

Наталя. Яке ж мені, мамо, щастя буде, як я за нелюбого піду?.. Та ні поговорити, ні порадитись!

Лимериха. То все дурниця, дочко, химери на себе такі напустила! Що то кохання? — дурниця, та й годі!.. Черв'як закруте у лобі, заграє кров у серці, западе у око парубоче обличчя,— от і кохання! А поберуться,— місяця

не зійде,— як уже у їх і лайка, і сварка, і сльози, й докори! Хіба ми не бачили, проживши на світі стільки? Проживи ти з наше, тоді скажеш: чи бреше мати, чи правду каже.

Наталя. Я й не кажу того, мамо, що ви неправду кажете... Ви зжилися з такою правдою — то воно вам і здається так.

Лимериха. І ти поживеш — і тобі здасться.

Наталя. Ні, не зживуся я, мамо, з тим. Не так воно мені руба становиться, щоб я зжилася з ним.

Лимериха. От же кажу, що то все — дурниця... То — кров одна... А підеш, дочко, за Шкандибенка, будеш сама дякувати. Подумай тільки, чого в його немає? І воли, і корови, і слуги, і прислужниці! Схочеш робити — робитимеш, не схочеш — лежатимеш. Тільки порядок давай — само діло зробиться... Та й про мене згадай, на мене зглянься. Пора моїм старим кісткам і спочинок дати; годі день у день тупцюватися — пора і спокій мати. А де ж я спокій такий матиму, як не у його — в заможного зятя?

Наталя. А мати його? А свекруха? забуваєте? Та в неї і земля спокою не має; вона на неї не ступить без того, щоб не налаяла та не проклинала!

Лимериха. Чого, дочко, люди не накажуть? чого не набрешуть? Мале-невеличке візьмуть — перекрутять його та перевернуть,— он яке виплетуть завбільшки!.. І свекруха,— хоч і чужа мати, та не звір же вона справді, не вовче серце має! Будеш коритися та догоджати — і свекруха до тебе добра буде; а будеш отак, як оце з своєю матір'ю, суперечитись — звісно, і вона навпроти тебе піде.

Кнуриха *(з плачем, до Марусі)*. Слухай, дочко, слухай, що кажуть розумні люди. Слухай — та навчайся.

Маруся *(плаче)*. Наталю! Послухайся матері, послухайся...

Вихід IV

Ввіходе Кнур.

Кнур *(глянувши по хаті)*. Що це ви за ревище та за воїще підняли? Поховали кого, чи що? І ти, стара, туди? І ти, дочко? Чого?

Лимериха *(указуючи на Наталю)*. Це все вона... З нею нічого не поробимо. Усі її уговорюємо та умовляємо, а вона — як своє та й своє!

К н у р. Та що ж тут у вас таке? Розкажіть мені толком, по ряду... Кажи, Наталко, чого се ти сама плачеш і других до плачу довела?

Н а т а л я. Хай мати кажуть.

К н у р. Ну, кажи, стара.

Л и м е р и х а. Та все ж таки того, що, бач, Шкандибенко сватає Наталку. Ми всі раємо їй іти, а вона не хоче за його, а хоче за Василя.

К н у р (*лукаво*). За якого Василя?

К н у р и х а. За нашого... Хіба не чув, не знаєш?

К н у р. Мовчи! Хай одна доказує.

Н а т а л я (*убік*). О, господи! підкрепи мене немощну, малосилу!

М а р у с я. Наталочко!

Л и м е р и х а. Та за вашого ж таки Василя.

К н у р. Ну, а Василь що? Хіба давав який привід?

Л и м е р и х а. Та я вже не знаю. Він мені нічого не казав.

К н у р. А тобі, хіба, Наталко, казав що?

Наталя мовчить.

Чого ж ти мовчиш? Кажи; все кажи — не бійся... Я знаю Василя; він хлопець чесний і Наталці якраз під пару... Ну, так повідай: казав що?

Н а т а л я (*закриваючи очі руками*). Він мені нічого не казав. Та я його... кохаю... і він — мене.

К н у р. Кохаєш... ххе! Кохаєш... Шкода... А знаєш, чого Василь мовчить, нічого не каже?.. Знає що тобі за ним не бути... Він на черзі... Його у пікінери записали.

Н а т а л я (*злякано*). Як, у пікінери? Василя?

М а р у с я. У пікінери?!

К н у р. Еге ж, у пікінери.

К н у р и х а. Що це ти плещеш, старий? Як же се можна? Де ж се видано, щоб одинця у пікінери писали?

Л и м е р и х а. А що, Наталко, а що?

Н а т а л я (*схилившись, плаче*). Боже мій, боже! Того ж він такий сумний та задуманий завжди. (*До Кнура*). Дядечку! батечку! Він у вас виріс і згодувався; ви його за рідного сина маєте... Невже ж ви попустите, щоб його взяли у пікінери? Невже така неправда повинна статися?

К н у р. Попустите... Як же його не попустити? Коли його, бач, записали... Що ж ти зробиш?

К н у р и х а. Як, що зробиш? А жалітися! Хіба в нас немає полковника?

К н у р. Цить! Не роби базару, стара. Слухай, що далі буде. Оце, як ви порозходились, прийшов він до мене та й хвалиться своїм лихом. Коли, каже, візьмуть у пікінери,— за Дніпро передамся, в гайдамаки піду! — Отаке, одказую йому,— вигадай! Важко стало голову на плечах носити, то щоб її зняли, що в гайдамаки надумав? — А він: а що ж мені робити? Все рівно де пропадать, то пропадать! У гайдамаках, каже, хоч своя воля, а в пікінерах — поженуть тебе аж в Московщину...— Та ще ж, питаю, може, се й брехня. Відкіля ти дознався? Може, ще можна і горю запомогти? — Ні, вже, каже, не запоможеш горю. Писарів родич хвалився, що записали. А що, каже, написано пером — того не вирубаєш і топором.— А одкупитися, питаю, хіба не можна? — Не такі там, одказує, руки ходили та ноги тупцювалися, щоб то було можна. Нащо вже, каже, Шкандибенко там лазив, великі гроші давав,— так і грошей не взяли.

К н у р и х а. Як, Шкандибенко?

К н у р. Сиди — й не писни!.. Чого ж, кажу, Шкандибенко за тебе викуп давав? Хіба ти його прохав, чи що? — Ні, каже, я його не прохав. Він сам якось дознався. Устрів мене; розпитує... Ходім, каже, я все переверну, все перероблю. Не вдавить мене та сотня або й друга; а ти мені, як розживешся — віддаси, а чи й не віддаси — то чому доброго діла не зробити?

Л и м е р и х а. Бач, дочко, бач! А ти кажеш: Шкандибенко лихий, Шкандибенко недобрий.

Н а т а л я. Брехня! все брехня! Не вірю я нічому, не повірю! Це назнарошне таке виплели та виплутали, щоб мене обдурити... Не вірю, не вірю, поти сама від Василя не почую!

К н у р. Отакечки!.. Так себто я брешу? Себто я став перед дочкою покійного Лимаря брехати? Перед своєю хрещеницею? Себто вона мені, хрещеному батькові, брехню завдає?.. Гарно, гарно! Спасибі; здобувся ласки... Нічого, кумо, вигодувала собі дочку, виростила на втіху... Хрещеному батькові брехню завдає! У вічі — завдає! А пропадай ти, зла личино, щоб я став перед тобою душею кривити та словом ламати!.. Жінко, дочко! ходімо звідси. Щоб ваша нога не була ніколи тута! *(Схоплюється йти)*.

Л и м е р и х а *(переймає)*. Куме! голубе мій. Постій, підожди... Вибач ти її дурну-нерозумну; зглянься на її серце молоде-гаряче.

К н у р. Кого вибач? На що зглянься?.. Що вона в тебе семилітка, що нічого не тяме, не розбирає? Заміж збирається, а брехню хрещеному батькові завдає! у вічі завдає! *(До жінки і дочки)*. Ходімо звідси, щоб ще була кращої дяки не здобулися.

Л и м е р и х а *(до дочки)*. Дочко! дочко! Що се ти накоїла, що наробила?.. Зараз мені падай батькові у ноги та проси, сльозами моли його вибачити тебе, нерозумну!

Н а т а л я *(ридаючи)*. Не вірю! не вірю!.. Брехня! все брехня! *(Припадає до столу, ламаючи руки)*.

К н у р. Бреши краще ти, молодша, а не мене, старого, заставляєш брехати! Тьфу! на твою голову дурну! *(Швидко виходе, за ним Кнуриха і Маруся)*.

Л и м е р и х а. Підождіть! підождіть!..

Заслона пада

ПОСТАНОВА ДРУГА

Обставини першої справи.

Вихід І

Д і в ч а т а гуляють по леваді.

1 д і в ч и н а. Чи чули, дівчата, таке, як я чула?

Д е к і л ь к а р а з о м. Яке?

1 д і в ч и н а. Кажуть, Наталка збожеволіла.

Д і в ч а т а. Як, збожеволіла?

1 д і в ч и н а. Та так. Найшло на неї таке — наче сказилася, прости господи! Кнура, хрещеного батька свого, з хати вигнала. З його дочкою, Марусею,— яка вже вірна була! — а вчора, либонь, і її вигнала, і матір Марусину.

Д і в ч а т а. Чого ж се так?

1 д і в ч и н а. Там. як розказувать, то й за день не перекажеш.

2 д і в ч и н а. Та то ж усе через те Шкандибенкове сватання.

Д і в ч а т а. А він і досі її не одкинувся? Устряв та й устряв!

3 д і в ч и н а. Як свиня в огород: її по пискові, а вона — лізе.

1 дівчина. Та, бога ради, і Наталка добра! Як таким женихом, як Шкандибенко, та перебирати? Чого їй треба? — Молодий, багатий... Ніт — Василь Безродний у зуби застряв! А що Василь має? що у його є? Он, либонь, беруть у пікінери.

3 дівчина. Беруть... Знаємо ми, як беруть!

1 дівчина. А то ще не беруть? Шкандибенко, либонь, ходив і викупати, так — нізащо!

3 дівчина. Та то все — брехня!

1 дівчина. Яка ж брехня, коли мені сама Маруся Кнурівна учора розказувала. Розказувала, і як Наталка її батькові брехню завдала, як з хати вигнала. Казала і те, що Василь сьогодні збирається утікати, поти набор пройде.

3 дівчина. І все-таки то — брехня!

Ген показується Наталка.

Та ось і Наталка. Дивіться, яка страшна: сама з собою говоре. А заховаймося за дерево та послухаємо, що вона каже. *(Мерщій ховаються).*

Вихід II

Наталка увіходе, бліда, заплакана; коси нечесані — розкуйдалися.

Наталка. Господи боже! Невже до тебе не доходять ні людські муки, ні гіркі сльози?.. Ти ж все чуєш і все знаєш! Невже ти не бачиш мого плачу кревного, мого горя тяжкого? Увесь світ уже те бачить... Немає місцини в моєму дворі, щоб не скоштувала моїх сліз гірких; вся одежа моя просоліла ними. Немає куточка в моєму серці, щоб не переболів та не перемлів від горя та скорботи... Немає малої-невеличкої жилочки в мені, щоб не молилася до тебе, не засилала свого гарячого жадання: або щастя дай, або смерть пошли! А ти... як стіна та... глухий і німий! *(Задумується).* Ще учора... Що учора?.. Учора жила ще надія в моєму серці, ще гріла його... І учора — задавили її... Мати, хрещений батько її задавили... *(Помовчавши).* Невже то правда? Невже Василя візьмуть у пікінери?.. Чому ж він не прийде, не скаже мені?.. Хоч би де стрінутися з ним... От же скільки сьогодні сходила — хоч би де здалека побачила... І повуз Кнурове дворище йшла — його не видно... Певне, люди наплетуть такого, що... Та — хай плетуть! Що ж, коли я люблю Василя?..

Люблю і любити буду!.. Чого ж він до мене такий нещирий та неприхильний? Можна б же прийти і сказати... А він — мов чужого, цурається мене... Я знаю, чому він не йде. Він не хоче мене вражати, не хоче моєму серцю більшого жалю завдати... Не слухайся, Василю, свого чесного заміру! — Більшого лиха не буде, як є; як терплю я його... Не ти — другі мені доведуть про його та ще й насміються доводячи... Чого ж ти криєшся? Прийди, мій голубе, дай побачити тебе, розпитати: чи правда то?.. Учора мені все те здалося такою брехливою правдою, що я не здержалася і прямо бряк нула нею у вічі батькові... Мати каже, що батько дуже розгнівився і заказав, щоб і Маруся не ходила до мене... Я не пам'ятаю, що було учора... Може, я чим і прогнівила батька, може, перед ним і провинилася... Одно тільки — чогось воно мені все здається брехнею. *(Задумується)*. Брехня,— а душу і серце опекла... Я чую, як та отрута гірка-пекуча ходе по моїх кістках, переливається у моїх жилах, студе-холоде моє серце... Ну, що, як то правда?! *(З горя ламає руки)*.

Ззаду показується Шкандибенко.

Вихід III

Карпо, углядівши Наталю, іде до неї крадучись.

Карпо *(тихо)*. Наталочко! Наталю! *(Голосно)*. Чого ти тут сама блукаєш? Ходімо додому; там тебе мати жде.

Наталя *(довго дивлячись на Карпа)*. Карпе! ти, кажуть, добрий чоловік.

Карпо *(зрадівши)*. Не знаю, Наталю; їй-богу, не знаю. Може і добрий.

Наталя. Коли ти добрий, то прошу-молю тебе: не ходи ти за мною, не никай, як та тінь. куди я піду.

Карпо *(понуро)*. Я був у тебе... Не застав дома... Мати каже: пішла гуляти. Піди, каже, за нею... Я й пішов.

Наталя. Чого ж тобі треба від мене?

Карпо. Мені? *(Довго шукає слова)*. Нічого... Я так... я, значить, тебе люблю дуже.

Наталя. А коли любиш, то й уваж того, кого любиш: не ходи за мною.

Карпо *(помовчавши)*. За ким же мені ходити?

Наталя. За ким хоч... Хіба мало є дівчат в містечку? Вибери собі любу та й ходи за нею; а мене покинь — забудь... Я не люблю тебе.

Карпо. Не любиш... *(Зітхнувши)*. Я знаю, що ти Василя любиш.

Наталя. То чого ж і в'язнеш, коли знаєш?

Карпо. Так Василя ж у пікінери записали... Його, значиться, аж в Московщину поженуть, а може — й на край світа.

Наталя. Ну, то що?

Карпо. А тобі ж як бути?

Наталя. Ти хіба поможеш моєму горю, що питаєш?

Карпо. Та я б же з радістю поміг... Що ж, коли ти мене не любиш!

Наталя *(убік)*. Мені шкода його. Він хоч трохи й пришелепуватий, а справді добрий. *(До його)*. А якби я тебе любила, що б же ти зробив?

Карпо *(радо)*. Еге-е-е! Якби то ти мене хоч трохи любила... На мізинчик, на півмізинчика... хоч капельку... Батечку мій! Тоді б я усім хлопцям сказав: брешете ви, сякі-такі сини!.. Вони, значиться, сміються з мене, що я тебе люблю, а ти мені у вічі плюєш... Коли ж то таке було, щоб ти мені плювала у вічі?

Наталя. Може, й діждешся.

Карпо. А краще б було, коли б ти на мене не плювала та заміж за мене пішла... Як би ми зажили з тобою!

Наталя. Як же б ми зажили?

Карпо. Господи! як би ми зажили!.. То я тебе люблю, а то б — удесятеро ще більше любив... Та де удесятеро? у двадцятеро, у тридцятеро!.. Зодягав би тебе, зобував би тебе... Сам з ліжка зводив; черевички на ноги назував.

Наталя. Ну, а мати твоя?

Карпо. Мати моя?.. Сердита дуже. Та й мати моя тебе вподобала. От би, каже, кого за жінку мати! Ся б, може, і доглянула... Сватай, каже. Як поженитесь, я вас одділю... Самі будете жити.

Наталя *(подумавши)*. Оце ж ти мені, Карпе, усе розказав; а тепер слухай — я буду розказувати. Добре це все, коли воно так буде, як ти розказуєш; а як не так?

Карпо. Так от тобі великим Христом-богом заприсягну, що все буде так!

Наталя. І не божися, Карпе, і не присягайся. Тепер ти так думаєш, і твоя мати так каже. А прийдеться до життя,— вона тоді зовсім інше заспіває.

Карпо. Ні, моя мати не така. Що сердита вона — то правда; а що пообіцяє — так тому і бути. А коли вона справді нас одурить... То... і не послухатися ж можна... Доки ж мені її слухатися та коритися, пора і своїм розумом жити. Не маленький же, бач, я!

Наталя. Та ти не маленький, та тільки своєї волі не маєш.

Карпо Хто, я? Та я!.. Ти тільки скажи мені... Та я проти всього світу піду, на всіх наплюю! Аби ти мене одного любила.

Наталя. Ну, а як я тебе не люблю? Не можу тебе любити?

Карпо. То-то й є, що ти мене не любиш. Не що мене й крушить та сушить!.. Ти Василя одного знаєш; а, правду кажучи, Василь за тобою не дуже то побивається. Та ще оце йому лихо припало — то він і зовсім забув про тебе.

Наталя *(прикро дивиться на його, мов правди виві-ряє. Сама собі)*. І цей те ж плеще! *(До його)*. Невже тому правда?

Карпо. Чого ж мені брехати? Я чув... До мене доходила чутка, що, либонь, старий Кнур та його для себе гонобить... для своєї Марусі.

Наталя *(злякано)*. Марусі?

Карпо. Не знаю, Наталю, може, то люди й брешуть, тільки ходила така чутка... Та он, глянь, і вони.

Ген-ген між деревом показується Василь, одітий по-дорожньому, з торбами за плечима; біля його Маруся — смутна. Вони щось говорять. Це Василь здійма шапку, хреститься і цілується з Марусею. Вона так і припала до його.

Наталя *(гукає)*. Василю! Василю!

Василь тим часом, поцілувавшись з Марусею, мерщій скрився, мов зачув гук Наталин; Маруся собі побігла у противну сторону.

Чого ж ти побіг? Куди ти скрився? Вернися та вбий мене! своїми руками задави! Мені легше буде від тебе смерть прийняти, ніж отаку наругу переносити, отаку зраду бачити!.. Василю! І бог тебе не скарає, люди не осудять?! *(Плаче)*.

Карпо. Не плач, Наталю! Не вбивайся, моя любо... Не псуй краси своєї, не суши вроди дівочої!

Наталя. Василю, голубе мій! Вернися!.. Одно слово... одно невеличке слово скажи... І я забуду... все забуду!..

Вихід IV

Убіга Лимериха.

Лимериха. Що це за крик такий? Це ти, Наталко, так гукаєш? Чого се ти?

Наталя *(плаче)*. Василю! Василю! Вернися хоч на хвилиночку!

Карпо. Та то вона, матусю, Василя вздріла. Отамечки обнімалися з Марусею.

Лимериха. А що, дочко, а що? Не я тобі казала, не я говорила, як він тебе любить, як кохає? Став би він тебе голу та вбогу кохати!

Наталя. Мамо, мамо! Невже і Василь такий? Невже і він дивиться на те — в кого що є, хто більше має?

Лимериха. А ти думаєш як? Цілуваннячком та милуваннячком буде ситий? Життя, дочко, довга нива та ще й колюча. Треба більше всього про те дбати, як його у світі прожити, а не цілування справляти! То все — дурниця! кров молода грає!

Наталя. Що ж мені тепер робити, бідній? Що казати, безталанній?

Лимериха. Що робити? Слухайся, дочко, того, що мати каже та розум добрий наказує... Зрадив він тебе, занехаяв,— наплюй і ти на його! Ось тебе хто і порадить і одрадить. *(Указує на Карпа)*.

Карпо. Наталочко! та я тебе... як голуб голубку голубитиму!

Наталя. Боже мій, боже! Все пропало, все... Все на світі тільки одна зрада та брехня гіркая!.. Робіть тепер зо мною, що хочете. *(Схиляється до Шкандибенка, плаче)*.

Карпо Наталочко! бідная моя! Не побивайся так. Не варт він слова доброго, а не то що побиватися за ним.

Лимериха. Дочко моя, голубко моя! Отак би і спершу треба; отак би й давно! А не то що — сама мучишся — і других мучиш... Бий того сила божа, хто тебе дурив та світ тобі мутив! Веди її, сину, додому. Тепер вона твоя, навіки твоя!

Карпо помалу ступає, піддержуючи Наталю, за ними Лимериха.

Вихід V

Дівчата з-за кущів вибігають.

Дівчата. Отаке бачили? Ну, тепер Наталка за Шкандибенком буде!

1 дівчина *(до 3-ої)*. А що, чия правда? твоя?

3 дівчина. Ох, ще побачите, чия буде правда, як Наталя дознається, що її дурять.

Дівчата. Та вже що б там не було, а на весіллі погуляємо. Погуляємо, погуляємо! А поки що — давайте заспіваймо. *(Співають)*.

Ой і зрада, карі очі, зрада...
Чого в тебе, милий, нещирая правда?

Заслона пада

СПРАВА ЧЕТВЕРТА

Хата Шкандибихи, багато убрана; по стінах вишивані рушники порозвішувані, замість лав стільці, червоною краскою викрашені. На середній стіні — двері, на праву руч — груба з лежанкою, у кутку — стіл, над столом божниця, шовковими рушниками огорнена, перед нею на ретязькові лампадка, а геть трохи далі — на ниточці голубок кружляє.

Вихід I

Шкандибиха сидить на лежанці. Карпо стоїть недалеко від порога.

Шкандибиха. Казала я тобі, сину, не бери ледащо в двір! Візьми ти отецького роду та міщанського звання; щоб і в себе що мала, була рівна та була вірна. А то — яка вона в тебе жінка? Що вона тобі принесла? — Узяв же, як той кілок, голу; нарядив її, як ту паву... Що ж вона, вдячна за те? Діждешся дяки — дожидай!.. Ті бісові злидні такі самохітні та самовільні, що й слова накриво не кажи, так зразу і стрибне вгору! — Нащо брав? Хто примушував брати?! А ти — мовчиш; ти дивишся — та потураєш.

Карпо. Що ж мені робити, мамо?

Шкандибиха. Як що робити? Бери дрючину та бий до рук! Як ту товаряку, лупи! От вона і буде боятися, буде поважати... Де страх — там і бог... А то немає на неї страху ніякого — вона свою волю все більше та більше забирає... Ти не кажеш нічого, мене слухати не хочеш,— який же між вами лад буде? От і тепер: куди вона повіялася? чого вона повіялася?

К а р п о. Вона хвалилася, що до матері піде.

Ш к а н д и б и х а. Чого?.. Чоге до тії матері день у день тьопатися? Чоловіка та свекруху судити? — Знаю, знаю... Там то вже наговоряться та насудяться! І сяка і така! і сякий і такий! Чоловік противний, свекруха уїдлива! Чого з ними дома сидіти?

К а р п о. Що ж, коли я її, мамо, так люблю, що у мене рука не здійметься її ударити.

Ш к а н д и б и х а. Бо дурень пришелепуватий!.. Ти любиш, а вона тебе?.. Дурень, дурень! Люби жінку, як душу, а труси, як грушу! Не б'єш, не учиш її,— за що ж вона тебе буде любити? Якби не раз — не два виманіжив добре — от би вона і знала, що то чоловік у неї, а не макуха яка-небудь... А то: який з тебе чоловік? Що з тебе за чоловік?.. Вона тебе по всьому містечку славе, дурним величає, а ти — мов не чуєш... Сину, сину! ти таки зведеш мене на той світ. Незабаром закриються очі мої, зложу свої руки,— що тоді буде з вами? Що станеться з тим добром, що надбала для вас? Вона ж його рознесе по всьому світу, розтринькає по всіх усюдах! Як мені буде лежатися на тому світі і дивитися, як чужа ледача дитина розносе добро, нажите віками... Оханися! Що ти таки думаєш собі?

К а р п о. Та я вже терплю-терплю, та як і одважуся! то знатиме вона мене!

Ш к а н д и б и х а. Знатиме! По чім вона тебе знатиме, коли ти їй у всьому волю даєш, у всьому потураєш? От якби пішов та загнав гострим батогом додому, то вона б не ходила! А то, може, там з другими хихи та сміхи заводе, а ти дома сидиш, її дожидаєш... Може, сама мати і зводні зводе... Крутила ж, небійсь, та вертіла, як сватався; підставила якогось ланця-пройдисвіта, щоб тебе обдурити та твою голову закрутити!.. Знаю я тих Лимерів; споконвіку вони такі були! А ся ще в надаток і до скляного бога молиться! Чому ж його не спіймати дурня якого, щоб ради дочки заливав їй очі? Був один, що збула за його... думала: от то багатого зятя знайшла; то-то заживу! Добре ж, що в сього зятя та мати жива,— не попустила чужим добром порядкувати... А якби її не було? То обійшли дурня; окрутили, як знали, а то б — і добро його посіли!

К а р п о. Еге-е! Так би я їх до добра і підпустив!

Шкандибиха. Хто, ти? А навіщо ж її, як ту куклу, рядиш, як ту паву, водиш?

Карпо. Хіба воно, мамо, гарно буде, коли вона, моя жінка, та як старчиха ходитиме?

Шкандибиха. Хіба я велю тобі у дрантя та шмаття її рядити? як ту старчиху водити? Можна ж і простеньке яке справити та щоб воно не било, як те сонце, у вічі. А то — напиндючив на неї — аж горить усе! налегичив — рублів і в десять не вбереш! Носи та вихорся перед людьми! Іди — щоб усі тебе бачили! Може, знайдеш другого, кращого від чоловіка.

Карпо. Наталка, мамо, не така.

Шкандибиха. Вір ти їй! Вона в тебе свята та божа! А наряджається отак — чого? А щодня тьопається з двору — куди? Нема того, щоб дома сидіти та чоловіка глядіти,— ніт, повіялася! Свекрусі, може б, коли і в голову треба заглянути,— дарма! Хай свекруху хоч і нужа з'їсть!

Карпо. То я її, мамо, піду покличу, щоб піскала вам.

Шкандибиха. Нужне мені її скання,— куди пак! Хай би вона хоч тебе гляділа, а то... Он плещуть, що той пройдисвіт-утікач незабаром звернеться... Гляди: наплює на твоє багатство та за ним повіється.

Карпо. Хто, Василь звернеться?

Шкандибиха. Не який же біс, як не він!.. Я вже чула, переказував до Кнурів: незабаром звернуся... Утішайте Наталку, хай не сумує.

Карпо. То це Василь? То як же се? Хіба вінчану можна одняти?

Шкандибиха. Ох, йолопе, йолопе! дурню, дурню! І того не розбереш, і того не розшулічиш, що такому, як Василь,— і ніж не сват!.. Що йому до того, що вінчана? Прийде, змовляться та й змандрують обоє.

Карпо *(заметушившись)*. То я зараз піду... Я її зразу приведу... Запру її, нікуди не пускатиму!.. Де моя шапка? Я зараз, однією минутою звернуся. *(Вибігає)*.

Вихід II

Шкандибиха *(сама)*. Слава богу, хоч цим його пройняла, хоч цим підшпигонула! Може, хоч тепер за розум візьметься; а то ж розпустив її, розпонадив — і не кажи, і не говори нічого,— так і стрибне вгору, так і заб'є

баки!.. «Коли мені чоловік нічого не каже, а ви будете бучу збивати...» Ох, гірка ти мені та ненависна! Ще дівчиною бувши, ти мене в саме серце образила. Не забуду я тії образи!. Думала: невісткою станеш,— згадаю я тобі давнє,— одригнеться воно тобі печінками! А ти й тут, як та лисиця, хвостом крутиш; як вода, поміж пальцями пробігаєш! Його, видно, кошачим мозком обпоїла, блекотою обгодувала та думаєш і надо мною верх узяти? Не діждеш, зла личино! Не дамся я тобі до рук! Погуляю ще я над твоєю головою та над твоєю пихою!.. Мені аби його проти тебе зняти, до себе привернути, а тоді я скручу тебе! Отут, у жмені в мене будеш сидіти, у ногах, як гадюка, звиватись... Схочу — попущу жити; схочу — роэтопчу!.. Підожди ще трохи; підожди — незабаром діждешся.

Вихід III

Увіходе Наталя

Наталя. Куди се Карпо так побіг? Гукала-гукала, а він — мов оглух.

Шкандибиха. Туди, куди й ти віялася.

Наталя. Я ходила до матері.

Шкандибиха. Чого до тії матері день у день ходити?

Наталя. Я ж не знала, що до матері не можна.

Шкандибиха. І до неї без спросу не ходять!

Наталя. Кого ж мені питати?

Шкандибиха. Кого питати? Хіба в тебе чоловіка немає? Хіба в його матері немає, а в тебе свекрухи? Ні — потьопалася, повіялася!

Наталя. Я ж не знала. Я ж думала, що до матері можна.

Шкандибиха. Ти все не знаєш! Ти все думаєш: не знаєш! А нема того, щоб спитати?

Наталя. Та я ж до рідної матері пішла. Не до кого ж я ходила?

Шкандибиха. Хоч і до рідної, а без спросу не ходи! Чого ти до неї пішла? Давно була? Ще не наговорилася та не насудилася з матір'ю про свекруху та дурного чоловіка, що жаліє жінку... А-а — дурний, дурний! Якби взяв арапій та одтюжив-одідрав, як ту шкодливу кішку, щоб не ходила щодня, не тьопалася без спросу не знать куди та не знать чого!

Наталя. Ну, скажіть мені, мамо: чого ви від мене хочете? Чого вам треба? Я ж, здається, і годжу вам, і послухаюся в усьому.

Шкандибиха. Як ти годиш? Як ти послухаєшся? Ти хоч би своєму чоловікові годила, його доглядала, щоб не ходив, як навісний, з задуреною головою!

Наталя. Хто ж сьому виною? Ви ж усьому виною... Завжди ви нас цькуєте та каламутите; завжди йому наказуєте бити мене та нівечити.

Шкандибиха. Ще тебе не бити? Ще не бити? Та тебе вбити — мало! На огні пекти — мало!

Наталя. За що?

Шкандибиха. Щоб не дурила світом! Не зводила з ума!

Наталя. Кого я дурю? Кого я з ума зводжу?

Шкандибиха. Кого? Не знаєш кого? — Чоловіка свого дурного!.. Адже ж вішалася там на одного волоцюгу — не повісилася; та знайшла дурня, що прийняв покуту на себе.

Наталя *(з жалем)*. І се ви кажете? І в вас язик повертається се казати? *(Гордо)*. Спитайте ж Карпа! Спитайте його: хто вішався? Я вішалася, чи ваш Карпо мою матір напував та підбивав, щоб віддала за його? Спитайте увесь мир, все містечко,— хай нас люди розсудять!

Шкандибиха. Чого се ти так розпащекувалася та розбазікалася? Чи, бач, яке сказала? Чи, бач, як уразила?

Наталя. Яка ж добра свекруха таке скаже про свою невістку?.. Покуту прийняв на себе?.. Та ви б же мене живцем з'їли, не соливши ковтнули, якби то була правда!

Шкандибиха. Мовчи, сучко! мовчи! Ти тільки себе знаєш, за себе уміеш стояти; а до других тобі байдуже.

Наталя. До кого ж, других?

Шкандибиха. А до чоловіка! До Карпа! Що ти з ним робиш? Поти не знався з тобою — як огірочок той був; а тепер як тінь та став — не знать на що перевівся!

Наталя. То спитайте його: чи я йому що роблю?

Шкандибиха. Буде й того... Обпоїла чимсь, з глузду збила та ще мало?

Наталя. Побий того, мамо, сила божа, хто й здума таке робити!

Шкандибиха. І поб'є! Ти думаєш: помилує? Поб'є! Я таки вимолю; сльозами-кров'ю виплачу, а се — не

пройде так... Душа християнська не полова, щоб нею віяти, як схочеш!

Наталя *(махнувши рукою)*. Мовчатиму вже!

Шкандибиха. І заціпить тобі, коли не мовчатимеш!.. Нехая! Недбаля! Все б тільки нехаяти та гайнувати!.. Рада, що на чуже добро прийшла; що все, чого душа забажає, є!.. У матері була! У неї була!.. Злидні! погань! нечисть!.. Не допаскуде чого дома, та ще украде, та до матері однесе!

Наталя. Хай над тим ворони попокрякають!

Шкандибиха. Мо-о-вчи-и! а то я тебе задавлю! *(Хижо дивиться на неї і виходе, грюкнувши дверима).*

Вихід IV

Наталя. Отаке-то моє життя, моє щастя, моя доля гіркая! І от уже до року добирається, як мене отак мучать, живцем їдять!.. Краще б було під водою лежати, на трямку бовтатися, ніж отаке чути! Недбаля, нехая, сучка, волоцюга, злодюга... Господи! Як у неї язик повертається? *(Задумується).* Що ж, коли в неї немає добра у серці, коли воно в неї висохло, як кізяк, холодне, як крижина, а розум задурений злом та гордощами. Чому ж їй не плести всякої всячини? *(Задумується).* Куди ж я дивилася? На що я гляділа, даючи своє слово? Краще б було дати себе злидням сточити, у дівках посивіти, ніж продати свою молоду вроду за се багатство!.. А все ти, мамо; всьому ти виною. *(Задумується).* Господи! прости мене, що я подумала таке за матір. Хіба й вона тепер не болієї Хіба й вона зо мною не плаче, що так, нещасна, помилилася. Ні, мамо! я не рушу твоєї святої любові. Ти мене любиш, як і любила; ти тільки помилилася, ненечко! *(Задумується).* Що ж мені робити на світі? Така молода... жити б та... любити... Ох, Василю, Василю! на тебе плачуся, на тебе нарікаю! Ти один усьому виною! *(Плаче).*

Вихід V

Убіга Маруся.

Маруся. Здрастуй, Наталю! Здорова, моя давня подруго! Ти хоч на мене, може, і досі сердишся, а я все-таки прийшла до тебе.

Наталя. Спасибі, Марусю. Ні, я на тебе не сер-джуся.

Маруся. Ти сама. Дома немає нікого?

Наталя. Немає.

Маруся. Ти плакала?.. Твоя мати оце приходила до нас, хвалилася і своїм горем, і твоїм лихом.— Гірке, каже, життя моїй нещасній Наталі! Думала, каже, що за багатим чоловіком добре їй буде, а вийшло — і ворогові б своєму не пожадала!.. Розказує оце нашим, та плаче-плаче, та просе коли-небудь зібратися провідати тебе. Батько, згадуючи, як ти колись їх образила, мали були сперечитись, та твоя мати і моя таки умовили його. То коли було,— пора уже й забути! А я така рада, така рада! Думаю: от тепер то я з Наталею і насиджуся, і наговорюся... Оце вони збираються до тебе. Поти там раяться та радяться, я мерщій уперед побігла. Побіжу, думаю, уперед, провідаю мою давню та щиру подругу.

Наталя. Спасибі тобі, сестрице. Одно тільки не добре, що ти раніше про се не згадала.

Маруся. Хіба, ти думаєш, я не гадала? Та моя душа давно вже рвалася до тебе! Що ж, коли батько не веліли.

Наталя *(зітхнувши)*. Ох, моя добра подруго! Тебе побачила — і мені зразу полегшало.

Маруся. А то гірко тобі було?

Наталя. Ще й як!.. Оце недавнечко свекруха так визолила та вибілила.

Маруся. Нещасна ти, Наталю. Я давно вже чула, що ти нещасна. Та так мені тебе жалко, так шкода.

Наталя. І вже, Марусю! Батька, кажуть, в наймах не вжалієш, то так і мене тепер.

Маруся. А я тобі похвалюся своєю радістю. Така я рада, така рада! Оце раніше і побігла, щоб тобі похвалитися. Певне, і ти зрадієш моєму щастю.

Наталя. Коли свого не знаю, то й чужому буду рада.

Маруся. Чи знаєш: Василь швидко вернеться?

Наталя *(злякано)*. Як? Василь?

Маруся. Чого ж ти злякалася?

Наталя *(покійніше)*. Ні. нічого... Кажи, кажи далі.

Маруся. Знаєш, Наталю... Тільки ти не сердься на мене,— їй-богу, я не винувата нічого... Я... давно люблю Василя.

Наталя. І ти... любиш?

Маруся. Так люблю його, так люблю! он як люблю! І батько мій його люблять, і мати... Багько давно вже намітили нас попарувати; ще тоді, як і ти його любила. І йому казали, так він каже, що тебе одну кохає. А за тобою тоді саме Шкандибенко присватувався. Ну, батько й думають... Ач, які хитрі! Тепер тільки усе розказали, а то робили так, що ніхто й не знав нічого... Яка, думають, пара Наталя Василеві? Хай Наталя за Шкандибенка іде. Чого їй? Він багатий, вона за ним щаслива буде; а Маруся Василеві достанеться... Ото так надумали та й настроїли, щоб Василя з дому вирядити. А тут Шкандибенко з своїми пікінерами підтисся,— якраз на руку ковінька!.. Чого ж ти, Наталю, на лиці мінишся?

Наталя. Так то все брехня була?

Маруся. Я не знаю. Кажуть, либонь, то таку тількиману пустили, що Василя у пікінери беруть, щоб, бач, його з дому звести... Я як виряджала його, то плакала-плакала, думала — вже навіки розстаємося; а він мене, як брат, утішав та цілував і прохав тобі кланятися. Я б і поклонилася, та що ж, коли не можна було до тебе доступитися; коли батько не веліли... А тепер, Наталю, Василь подає звістку, що незабаром до нас прибуде. І всім, усім кланяється, і тобі шле низесенький поклін. А батько кажуть: тільки Василь прийде, то зразу нас і повінчають.

Наталя *(гірко)*. Чом же я не оглухла! Чому мені не заложило!

Маруся. То ти хіба, Наталю, не рада сьому? Не рада, що я буду за Василем? А я думала, що й ти будеш рада.

Наталя *(ламаючи руки)*. Боже ж мій, боже! Отак обійти, отак окрутити! О я нещасна! безталанна я! *(Плаче)*.

Маруся. Наталочко! Наталю! Ти плачеш? Я ж, їйбогу, не винувата; ні в чому не винувата... Коли б же я знала, Наталю, що так тебе ся вістка образе, я б ніколи тобі не похвалилася... Наталю! голубочко! перестань. Ось мати твоя іде... і моя мати... і батько.

Наталя. Ох, важко мені! Ніж би краще в моє серце вгородили!

Вихід VI

Увіходять Лимериха, Кнур і Кнуриха.

Лимериха. Ось і я, дочко, не забарилася,— ти до мене, я — до тебе. Та ще й не сама йду і гостей до тебе веду. То-то будеш рада таким дорогим гостям!

Кнур. Здорова, Наталко. Чи ще ти ще?

Кнуриха. Здорова, Наталю, моя дорога дитино! Як я тебе давно бачила. Чого ж се ти така смутна та неспокійна? Плачеш усе?

Лимериха. Не що ж їй тепер і зосталося, як не плакати.

Кнур. Та годі вам. От зібралися провідати Наталку, розвеселити її, а вони до плачу доводять. Годі, кажу. Що се ти сама дома? А де ж чоловік, свекруха?

Наталя *(божевільно)*. Чоловік здурів, свекруху сказило, та безвісти й забігли обоє.

Кнур. Ото й краще! Куди ж вони забігли?

Наталя. Полякались.

Кнур. Чого?

Наталя. Своєї тіні!

Лимериха. Та годі тобі, моя дитино.

Наталя. Бачите, бувають на світі усякі люди: одні бояться самі себе та біжать безвісти, а другі не соромляться і тих, кому вони зло заподіяли, та ще до їх і в гості йдуть.

Маруся. Наталю!

Лимериха. Що се ти плещеш, дочко? Оханися! Хіба ти не рада гостям?

Наталя. Як не рада? Я — рада.

Кнур. Хе-хе-е... Та вона трохи теє...

Кнуриха *(до Марусі)*. Ти давно тут, дочко?

Маруся. Я ото зараз пішла.

Кнуриха. Он у тебе кісник розв'язався.

Маруся. Де? *(Прибирає косу)*.

Лимериха. Боже мій, боже! Чи думала я таке, чи гадала?

Кнур. Та годі тобі побиватися, кумо. Видно, чогось посварились сьогодні.

Лимериха. Поли своєї б урізала та тікала!.. І коли до їх не зайди, коли не заверни — то все отак; все, як у тому горшку, кипить.

Наталя *(божевільно глянувши на всіх)*. Що се я своїх гостей не вітаю нічим? Сідайте, мої дорогі гості. Я зараз. *(Виходе)*.

Вихід VII

Лимериха. Ох, уже ж, моя дитино, і привітала! Тільки на поріг — зараз і привітала.

Кнур. Ось годі тобі, стара. Чого у сім'ї не перевернеться? Чого не трапиться коли? Не потурай тому,— ремелеться — мука буде. Наталя гаряча у тебе та вразлива. Може, Карпо сказав що або свекруха налаяла... Поюртується та й перестане.

Лимериха. Перестане!.. Ох, не перестане вона ніколи сліз лити та себе сушити; знаю я її. Тільки ж то були сльози та жалощі, а се вже з нею щось інше сталося... Ох, лиха моя та безталанна доле! *(Плаче)*.

Кнуриха. Ось годі, годі; перестань. Не вбивай себе та й її не вражай.

Маруся. Не плачте, тітко, а то Наталя, як побаче, що ви плачете, то й собі почне плакати.

Наталя увіходе з пляшкою горілки і закусками.

Вихід VIII

Наталя. Ви вже, матусю, і плачете? От тобі й на! А я збиралася погуляти з вами. Ось і горілочку несу. *(Усміхається)*.

Лимериха *(крізь сльози)*. Погуляти... А бодай тебе, дочко! Ти разом плачеш і смієшся.

Кнур. От бач, кумо! Я й казав, не вбивайся. Ось Наталя і могоричу́ принесла.

Наталя *(приговорює)*. Могори́чу, могори́чу! я ж тебе дуже хочу! *(Налива і підносе матері)*. Прошу вас, матусю, викушайте!

Лимериха *(бере чарку)*. Дай же, боже, Наталко, щоб ти щаслива була, весело жила та не журилася. *(П'є)*.

Наталя. Не журилася!.. Чого мені журитися?.. Буде мати сваритися та заміж віддасть. *(Заводе пісню)*.

Ой журбо-журбо, упряма!
Чого ти до мене пристала?

Тьфу! Що се я? Ще й не пила, а вже заспівала. *(До Кнура)*. Я за вас і забула, батьку хрещений, пораднику вірний! *(Наливає)*.

Кнур *(узявши чарку)*. Пошли ж, боже, щоб усе було гоже; а негоже — одверни, боже! *(П'є)*.

Наталя. Казав, що буде. *(Налива і підносе Кнурисі)*.

Кнурниха *(одводить чарку рукою)*. Ні, моя рідна! Ти ж знаєш — я не вживаю.

Наталя. Від мене не вип'єте? Від мене?.. Хіба ж ви не вмісті були, не один могорич пили, не один замір мали?

Кнур. Та вона в мене, Наталко, така, що не то що не п'є, а й не їсть. Залиши її, дочко!

Наталя. Як за мене, то й пили, а від мене то й не хочете!

Кнурниха. Не можу ж я, моя дитино; не п'ю я, моя рідна!

Лимериха. Хіба ти забула, Наталю, що Оришка ніколи не п'є. Не силуй!

Наталя. Забула, забула, як на огонь дула, поти не впеклася... Хоч пригубте ж!

Кнур. Та ну вже, стара.

Кнурниха *(бере чарку)*. А-а, господи! яка ти, Наталко, неймовірна! Пошли ж тобі, боже, всякого щастя та здоров'я! *(Надпива трошки і віддає чарку)*.

Наталя. Оце тільки?

Кнурниха. Не п'ю ж я; не можу... Ти ж казала пригубити, я й пригубила.

Лимериха. Не силуй, Наталко!

Наталя. Бач, як Наталку силували, а Наталці так і ні! *(Бере чарку)*.

Лимериха. Коли ж ми тебе, моя дитино, силували?

Наталя. Мати забула, як на огонь дула! *(До Марусі)*. Ось ми з ким вип'ємо!

Маруся *(жартовливо)*. О, я вип'ю! Мені тільки й тії пляшки мало.

Наталя *(приговорює)*.

Зліз кіт на сало,
Та кричить: мало!
А собака знизу:
— На гору не злізу!
Сало увірвалось,
Собаці досталось!

Отак і мені: колись було сало, та цюця з'їла. *(Дає чарку)*. Випий, Марусю!

Курихa *(грізно дивиться на дочку)*. Марусю! *(Хита головою)*.

Маруся. Та що се ти, справді, пристала?

Кнур. Других, бач, частує, а сама — й ні. Випий, лиш, спершу сама.

Наталя. Я вип'ю... Я та не вип'ю? *(Зразу випиває)*. Ух, гірка! як і моє лихо.

Кнур. От тобі й гірка! Нам солодка, а їй — гірка.

Наталя. Чуже лихо за сахар... А проте — будемо пити, будемо пити, поти будем жити! Дядьку, Остапе, а ну-те ще. *(Налива і підносе)*.

Кнур. Та нас і не проси; ми, ось, з нею. *(Указує на Лимериху; випива)*.

Наталя. Ну-те, мамо. *(Налива матері)*.

Лимерихa. Дай, боже, пити та сліз не лити! *(П'є)*.

Наталя. А Маруся оце так і не випила нічого? Як же се можна!.. Не хоч горілочки, я тобі наливочки... Хіба я не хазяйка в себе? Хіба не господиня в своєму дворі?.. О, чорт би вбив їх батька та матір! Я зараз, Марусю. *(Швидко виходе)*.

Вихід IX

Кнур. От бач, кумо, казала: Наталка журиться; а вона, бач, як розходилася... Давай же, кумо, ще по одній пройдемося.

Курихa. Тобі тільки постав, то ти — й вже!

Кнур. А тобі — зась! Не п'єш сама,— їж, що поставлено!

Курихa. Зась!

Лимерихa. Вип'ємо! вип'ємо! *(Заводе)*.

Ой випиймо, родино,
Щоб нам жито родило.

(Кнур підносе чарку).

І житечко, і овес...
Ізібрався рід увесь.

(Випива).

Вихід X

Наталя вбігає з пляшкою наливки.

Наталя. Постійте! постійте! Ось я Марусю почастую та разом заспіваємо. *(Налива і підносе Марусі).*

Лимериха *(співає).*

Ой, випиймо, родино,
Щоб нам жито родило...

Кнур *(кінча).*

І житечко, і овес...
Ізібрався рід увесь.

Маруся. Будь же здорова, Наталю. *(Надпива трохи і віддає чарку).*

Наталя *(беручи чарку).* Випиймо! випиймо! *(Долива і, випивши, станове чарку і пляшку на стіл).* А тепер заспіваймо. *(Заводе).*

Ой, випиймо, роде,
Та горілочки добре...

Ні, се погана! Такої тільки п'яниці в шинку співають, а не Шкандибихи поважні гості. Стривайте, я іншу згадаю. *(Заводе).*

Ой, в неділю зрана
Синє море грало...
Та віддала мати дочку
В чужу стороночку.

Лимериха починає плакати. На сей саме час Шкандибенко одхиля двері і, глянувши по хаті, мерщій зачиняє їх, щоб ніхто його не примітив.

Кнур *(перебиваючи Наталю).*

Ой, випиймо, родино,
Щоб нам жито родило.

(Забачивши, що Лимериха плаче). А ти, кумо, й плачеш? Гай-гай! А ну, лишень, сії червоненької, червоненької. *(Налива).* Бач,— як кров! *(П'є).* Та й добра ж яка, вража!

Наталя. О, моя кров добра! Недаром усі за неї так торгувалися.

Кнур (*наливає*). Ось ну, лишень, кумо. (*Дає Лимерисі*).

Лимериха (*п'є*). Добра... солодка... Ні, я вам похвалюся... Ще коли сей мій зять та не був зятем та частував мене медом... От мед, так мед! Такого я зроду не пила і вже мабуть і не доведеться ніколи.

Наталя (*співає*).

Ой, пила, пила та Лимериха на меду,
Та пропила свою дочку молоду...

(*Набік*). А батько хрещений помагав.

Лимериха (*дослухається*). То се ти про мене, моя дитино, пісню зложила?.. Правда, їй-богу, правда: пропила я свою дочку молоду. (*Плаче*).

З-за дверей доносяться голоси.

Карпів. Мáмо, мáмо! Мамó!

Шкандибихи. Чого там тобі так припало? дивись!

Карпів. Підождіть, я щось скажу.

Шкандибихи. Що там таке? Кажи вже швидше.

Карпів. Там гості... У Наталі гості... Не йдіть.

Шкандибихи. О-о, чорт їх не видав! Чого ж ти, дурню, тут тиняєшся? Вони п'ють, гуляють, а тебе на сторожу випхнули... Чому в хату не йдеш? Чого тут блукаєш? (*Швидко увіходе*).

Вихід XI

Наталя. Прилетіла шульпіка — стережіться, курчата!.. Відьма в хату, а чорт на сторожу!

Лимериха (*схоплюється, до Шкандибихи*). Свашечко! свашечко-голубочко! А ми тебе ждемо — не дождемося... Де се наша свашечка ділась? куди залетіла?

Шкандибиха (*сердито*). Видно, що ждете.

Кнур. Доброго здоров'я, Миколаївна... А ми тут без вас теє... Спасибі Наталці, так ми... й — теє...

Шкандибиха. Про Наталку усе станеться! Вона на чуже здавна звикла.

Наталка поривається одказувати.

Кнуриха. Цить, Наталко! Змовчи...

Наталя. На все, мамо, звикла. У вас до всього привикнеш. От тільки не зумію людьми торгувати... Навчіть мене, мамо!

Шкандибиха *(дивуючись)*. Якими людьми? *(Угледівши наливку)*. А, то ти й наливку точила? От тобі ii раз! От хазяйка, от господиня! Давно налили, а вона й сточила... Отак, як бачите! Отак у нас усе!

Лимериха. Та вгамуйтеся, свашечко; не сердьтеся, моя голубочко! Дурна-нерозумна дитина зраділа, що прийшли до неї рідні, та й уточила.

Шкандибиха. Яке коріння — таке й насіння! Яка мати — така й дочка!

Кнуриха *(до чоловіка)*. Остапе! Ходімо додому.

Кнур. Підожди.

Лимериха. Так, свашечко, так, голубочко! Яке коріння — таке й насіння... Хіба ми знаємо у тій наливці толк, коли вона наливається, коли сточується? Нам — аби випити.

Шкандибиха. Отак і добре! Отакому і дочку учи. Коли недбаля, то хай учиться ще пити.

Наталя. Що — пити? Ми не забаримося і людьми торгувати... Всьому свекруха научить.

Шкандибиха. Ти збожеволіла чи залила очі? Що це ти плещеш?

Наталя. Оладочки з правдочки!

Шкандибиха. Дивіться, коли не збожеволіла! От очевидячки збожеволіла! Цу-цу, дурочка; цу-цу, навіжена! Гар-гар!

Наталя. Та не вкусиш!

Лимериха *(смика Наталю за рукав)*. Наталко!

Шкандибиха. Сучко! Чого се ти сучишся? Що се за знак? Хто тебе так розпустив та розпонадив? Бісова мати?.. Чоловіка, кажеш, випхнула з хати, а сама напилася, що й лик не в'яжеш!.. З своїм чортовим родом зібралася та й зіпаєш?.. Вон, п'яниці, з моєї хати! Хто вас просив? Хто вас сюди навів?

Кнур. Отуди к лихій годині! Отак тепер багачі гостей шанують! *(Устає)*.

Наталя. Не по коневі — то по оглоблях!

Шкандибиха. А що ж, це ви в шинок прийшли, що розпустили свої гуки та співи? Моя хата зроду-віку такого не бачила!

Кнур *(узявши шапку)*. Та вона зроду-віку у себе і доброї людини не бачила. Ходімо, жінко, ходімо, дочко... Прощай, Наталко.

Кнурниха і Маруся. Прощай, Наталю.
Кнур. Не подумай, що ми на тебе гніваємося.

Виходять Кнур, Кнуриха і Маруся.

Вихід XII

Шкандибиха. Туди вам і дорога, п'яниці непросипні! Плювати я хотіла на ваш гнів.

Лимериха. Так отаке, дочко, твоє життя замужем? Отака твоя доля?

Наталя. Еге, мамо, порадійте... Моя доля щасна: чоловік без толку, а свекруха — з вовчим зубом! *(Усміхається).*

Шкандибиха. А ти, стара відьмо, чого зосталася? Дочку змалку розпонадила та й тепер ще на все лихе навчаєш!

Лимериха. Так, свашечко, так... Поти не 'ддавала — то була люба і мила, а як віддала — то й розпонадила і на лихе навчаю!

Шкандибиха. Який тебе біс прохав віддавати? Носилася б з нею, як з писанкою... Може б, знайшовся який москаль, щоб на шию повісити.

Лимериха. Гріх тобі, свахо, та сором таке плескати! Не набивалася я на вас з своєю дочкою і не вішалася... А коли правду хоч знати,— то твій Карпо сам за нею трохи не повісився... І коли б я знала таку лиху та нещасну годину,— що б там не було, а не віддала своєї дочки.

Наталя. Не журіться, мамо, не вбивайтеся.. Коли ваша дочка не знала, як вішатися на шию другим, то свекруха всьому научить!

Шкандибиха. То се я навчу? Чому ж я тебе навчу, сучко? Чому?

Наталя. Вішатися на шию другим.

Шкандибиха. Кому?!

Наталя. Та хоч і москалям! *(Усміхається).*

Шкандибиха. Так я москалям вішаюся? я?.. Я тебе задавлю, треклята! Брехухо!.. сучко! *(Кидається на неї).*

Наталя *(наставляючи руку, грізно дивиться).* Побійтесь, мамо, лихої години!.. Не лізьте! Буде вам і того, що ви вже наробили. Ви ж мене з своїм дурноверхим Кар-

пом зовсім обійшли, он як окрутили!.. Ви думаєте, я нічого не знаю? Все знаю, все!.. Як ви і Василя в пікінери писали, як ви його і з містечка виживали... Нащо ви те робили? Щоб наглузуватися надо мною, наглумитися над моєю головою?.. Глузуйте ж! глуміться!.. Тепер ось він незабаром вернеться... Біжіть, кричіть, що ваша невістка його любить, як і любила; що радніша у полюбовниці до його йти, ніж у сій живій труні мучитися-скніти!

Лимериха. Дочко, голубко! Прошу тебе: змовчи.

Шкандибиха (*кидається на Наталю; та пхає її, Шкандибиха пада*). Карпе! Карпе!.. Ох, лихо! ох-ох!.. Так отака в тебе жінка? Отаку ти вибрав мені невістку?.. Карпе, розтреклятий сину!

Вихід XIII

Карпо (*убігаючи*). Я осьде, мамо... Чого вам?

Шкандибиха. Била ж мене твоя жінка, била-нівечила; руки викручувала, ноги вивірчувала!.. Ох-ох! умираю... Чому ж ти не кинешся на неї, скурвий сину! Чому не задавиш її... не розтрощиш кісток?.. Проклятий!

Карпо (*топцюється, ламає руки*). Мамо!.. мамо!..

Наталя (*регоче*). Ха-ха-ха! Мамо, мамо! Дивіться-бо, дивіться... Ха-ха-ха!

Шкандибиха. Бий! Бий її, сучку, а то я умру!

Карпо. Як же мені її бити?.. Мені страшно її бити.

Шкандибиха. Ти любиш її?.. Кого ти любиш? Чорта! біса! ірода! Обпоїла, дурня, кошачим мозком та й регоче.

Наталя. Ха-ха-ха!.. Відьма сповідається у гріхах перед іродом... Ха-ха-ха!

Шкандибиха. Як вона тебе любить? як вона тебе шанує? Ти знаєш, як жінка повинна свого чоловіка любити,— ноги йому помити і ту юшечку випити!

Наталя. Відьма закохалася в ірода і плеще йому, як то кохає... Ха-ха-ха!

Шкандибиха. Чого вона сміється? Чого вона регоче? Заткни їй бісову вершу! У мене кров стигне і серце холоне від її реготу... Заткни, а то я тебе задавлю, задушу! (*Скрегоче зубами*).

Наталя. Ага, ага! Страшно стало відьмі гіркого реготу божевільної душі!.. Хто ж її збожеволив?

Лимериха. Наталко, голубко! Прошу тебе, молю тебе: уйми ти своє серце.

Наталя. Гетьте! не лізьте!.. Вона з мене кров ссала, мої жили мотала, розум задурила-звихнула!.. Дайте ж мені хоч упослідні наглузуватися, востанні нареготатися над її затіями!

Шкандибиха. Ох-ох!.. умираю.

Лимериха. Я тебе покину, моя дитино! Я тебе проклену, коли не змовчиш, зречуся тебе навіки!

Наталя. Нічого мене, мамо, зрікатися, коли я й так не ваша; нічого й проклинати, коли я давно вже проклята... Немає у мене кісточки, нема тії жилочки, щоб не прокляла їх свекруха!.. Ідіть собі, мамо, і я за вами. *(Ідуть обидві).*

Шкандибиха *(репетує)*. Не-е пу-у-скай! Не пу-у-ускай її!.. Дай мені сюди її, у руки мої подай... Я їй пальці загороджу у горло... Не пу-ускай!

Карпо *(метається)*. Мамо!.. Наталю! Куди ти, моє серденько?

Наталя *(гостро)*. Краще мені повіситися, ніж з отакими, як ви, чортами жити! *(Призро глянувши на його, виходе; за нею Лимериха).*

Вихід XIV

Шкандибиха *(схопившись)*. Нащо ти пустив її? Нащо пустив? Пу-устив нащо. *(Кидається на його).*

Карпо *(плаче)*. Мамо... Хіба я пускав; вона сама пішла... Я боюся її... Ви бачите, яка вона страшна — рішуча.

Шкандибиха. Геть! Вон з моєї хати! Ти не син мій, я не твоя мати! Шкандибиха ніколи не зроде такої дитини! *(Плаче, схилившись на стіл)*. Муже мій, затуло моя! Нащо ж ти покинув мене безталанною удовою, гіркою сиротою!.. Чужа дитина насміялася над матір'ю, а своя й не заступилася... Устань же, твоя тінь святая, побий його, скарай його, клятого, щоб не сміявся з своєї нещасної матері!

Карпо *(плаче)*. О, боже! боже!

Шкандибиха. Чого ти ревеш, бугаю? Біжи за нею скоріше!.. Біжи та заверни назад, а то, навісна, повіситься!

Карпо *(злякано)*. Хто? Наталя? Наталя повіситься? *(Бігає по хаті, не знаючи, що робити).*

Шкандибиха. Чого ж ти топцюєшся, дурню? Біжи мерщій! Та он ніж на столі... Бери ніж та біжи мерщій; переріжеш вірьовку, поти не залилася... Біжи! біжи!

Карпо хапає ножа, шапку і мерщій вибігає.

Заслона пада

СПРАВА П'ЯТА

Обставини першої справи. Наталя ходе по леваді, бліда, засмучена.

Вихід І

Наталя. Казали мати, як провела їх: іди додому. Чого я туди піду? Знову на сварку та лайку?.. І так вона вже мені в печінках сіла; і так до живого дойняла... не піду! *(Задумується)*. Куди ж я тепер піду? До матері? Ох!.. хата матерна така ж остогидла та обридла, як і моє життя... Там уперше заклюнулося моє лихо; там воно за мене учепилося; звідти я його понесла у світ!.. *(Задумується)*. Як би я бажала під сими деревами околіти... Моя б душа невеличкою пташечкою літала б тут, по сих місцях, по сих деревах... А сі місця мені такі любі, такі милі!.. Тут уперше я стрілася з ним, з його сумом гірким... Сі місця пестили наше кохання; дерева своїми вітами крили нас від людських очей... Святі місця! святі дерева! Я прийшла до вас уостаннє побачитися, попрощатися... Мені здається... щось мені пророкує, що я вже не довго буду жити... Та й нащо?.. Що я тут таке на сьому світі? — Приблуда, що не знає, де себе діти; сліпець — котрому довіку не бачити просвітку!.. *(Задумується)*. Он Маруся каже: він незабаром звернеться, і радіє, що буде за ним... Чого ж моє серце обкипіло кров'ю, як я почула те?.. Що я тепер йому? — Чужа, вінчана дружина! Що він мені?..— Нова мука до тих, що і без того, наче хмари, облягли мене!.. Краще умерти... *(Задумується)*. Коли б мені знайти його слід у травиці зеленій; я б до його припала, як горличка до кубелечка, і не одійшла б, поти над ним не спустила свою мучену душу... Господи! і чого я безталанна така? Єсть же люди щасливі, чого ж я нещасна? Чого така неправда до мене?.. При таких достатках, у такому добрі... другі б усього зреклися, усе забули... а

я? Я — не можу... Василю! мученько моя і доленько моя! я тебе довіку не зречуся! *(Задумується)*. А вони, вони? Добрі та любі... і свої, і чужі... отаке зробити!.. У мене розум знову мутиться... мене зло обіймає нелюдське... Чому не дано чоловікові волі мучити других їх же неправдою? От якби дано було!.. Я б перша збудила у ваших душах ту лиху неправду, що ви заподіяли мені... Щоб та неправда чорним вороном носилася над вашими головами; хижим круком вилася над вашими душами і щипала... по оттакісінькому шматочку дзьобала ваше зле серце!.. Ха-ха-ха!.. Отоді б то я засміялася!.. Ха-ха-ха! *(Регоче, божевільно озираючись)*. Що се я? Де се в мене взялося? Крила?.. Крила... *(Тріпає руками)*. Я — пташка. Полечу-понесусь! Гай-гай! гай-гай! *(Підніма руки і біжить, розмахуючи ними, буцім летить)*.

Вихід II

Увіходе Василь, чорний, закурений, як чоловік з великої дороги, з клунками за плечима.

Василь *(не примічаючи Наталі)*. Ось і левада та, де збирається молодіж, і лісок, що криє її від літньої спеки. Все те по-давньому,— як було — так і зосталося... Тут і ми з нею зіходилися. Коли то було? боже мій! наче сон той, давній-забутній, манячить воно передо мною... Як то вона тепер поживає? Що то скаже, як доведеться стрінутися з нею? Погладить, певне. Добрий, скаже,— на цілий рік піти, скритися з очей і не сказати: куди, чого?... Нічого, нічого, моє серце! Довге розставання, зате буде радісне та щасливе стрічання... Ось у сьому клункові,— дарма, що він латаний та драний *(б'є по клункові рукою)*, є ті кругляки, що скрасять і наше життя, хоч ми будемо і без їх щасливі; та другі, бач, не вірять без їх в щастя... Ох, швидше б тільки, скоріше...

Вихід III

Наталя *(підбігаючи до Василя)*. Гай-гай! гай-гай!

Василь *(злякано)*. Наталя!.. В жіночому уборі й голова покрита? *(Випускає клунок з рук, котрий з грюком падає)*.

Наталя. Чоловіче добрий! Чого ти злякався? Мене? Чого ж ти пташки злякався? Я — пташка, що кинула рідна мати між чужих, хижих пташок... і немає мені спокою від їх... Ганяються вони за мною всюди, стережуть моєї бідної головоньки... Ох! нічим мені її прикрити, нігде захистити. Була одна душа на світі, що її приголубила б, та й ту лихі люди спровадили геть!..

Василь. Наталю! Наталочко!

Наталя. По чім ти знаєш, що я Наталя? Хто тобі сказав про се, забродо? Я тепер пташка, а не Наталя! Була колись нею, та пташкою стала... Я вмію й літати... Дивись!.. Гай-гай! гай-гай! *(Біжає, махаючи руками).*

Василь. Наталочко! що це сталося з тобою? Невже ти не пізнаєш мене?

Наталя. Хто ж ти такий?.. Ти щось мені по знаку: обличчя наче знайоме і голос рідний. Стій, я згадаю, у кого я його чула й коли... То давно було, давно... Ще я людиною тоді була... і щасливою... або хоч вірила в щастя, поти мене не обійшли лихі люди.

Василь. Я ж Василь, Наталю, Василь Безродний, що так кохав тебе щиро і досі кохає.

Наталя. Ти Василь? *(Придивляється до його).* Ні! Мій Василь не такий. У мого Василя були слова вірні... А ти що? — Приблуда! заброда! Он яка на тобі одежа лиха, руки чорні, обличчя заросле... А в мого Василечка *(приспівує)*

В Василечка — вся силечка!

Одначе, хто б ти не був, певне, ти добрий чоловік... У тебе очі жалісливі. *(Підходе до його).* Пригорни ж мене до себе, прикрий мене від напасті... Я тобі все розкажу, все... не скрию ні крихти від тебе... Проти мене усі люди встали, усі-усі... і свої, і чужі... Всі на мене налягли... Мого Василечка вирядили з дому, а мене віддали нелюбому Шкандибенкові... Він-то сам плохута, та його мати з вовчими зубами... Їла вона мене, їла; гризла мене, гризла, трохи душі моєї не загризла... На одну волосиночку тільки й зосталося.

Василь *(безнадійно ухопившись за голову).* Так он воно що? Ти тепер Шкандибенкова жінка?

Наталя. Я тепер пташка!

Василь. Хто ж тебе присилував до сього? Хто нараяв за його іти?

Наталя. І мати, хрещений батько, і всі.

Василь. Хрещений батько? Кнур?.. Я ж його прохав, я ж його благав, він же мені обіцяв берегти тебе!

Наталя *(примовляє)*.

Ой, казала обіцянка:
Жди мене спозаранку.
Сама в мандри пішла,
Щастя-долю занесла.

(Плеще в долошки).

Василь *(гірко)*. Боже праведний! вона з розуму звихнулася... От до чого її довели! *(Сідає на сугорбику, узявшись за голову руками)*.

Наталя. От ти казав, що знаєш Василя... Ні, ти не знаєш його!.. Якби ти його знав, я б тебе попрохала щось йому передати. *(Прикро дивиться на його)*. Стій! я йому виплету такий віночок, як колись плела. *(Вириває гілку з деревини і крутє її у руках)*... То було давно, давно... Ми у лісі були; у такій темній гущавині, що й світу не видно... Він був сумний та похмурий, а я навпаки — весела. Вирвала гілку з крушини та нею йому голову й обвила, як тим віночком. От так! *(Обводе його голову гілкою)*. Та й гарний же він тоді був! Очі, як зорі ті, грали; дивився він на мене та усміхався ними... Я прихилилася до його, а він — хитрий! — взяв мене та й поцілував. То він уперше поцілував мене... Отак! *(пригорнувшись до його, злегка цілує)*... Тільки доторкнувся, а наче огнем опік! Душно мені зразу стало, душно!.. Я прихилилася до його, а він мене, наче ту дитину, почав колихати. *(Прихиляється до Василя головою, стиха колишеться і приспівує)*.

Люляй, люляй, вродлива дитино! тихенько засни,
Он бозя із неба глядить-доглядає твої любі сни...

Ох, не догляділа бозя!

Убігає Шкандибенко, з ножем у руках.

Вихід IV

Карпо *(углядівши Василя, злякано)*. Василь!.. і з нею!

Наталя *(схопившись)*. Шульпіка! шульпіка! Тікайте, горобці, по кущах! Мишенята, по норах ховайтеся!..

Гай-гай! Гай-гай! *(Біга̀є кругом Василя, розмахуючи руками).*

Карпо *(несміло до Василя).* Ти чого сюди прийшов?.. Чужих жінок з пантелику збивати?

Василь *(хижо).* Глянь! глянь ти, бевзню, на неї! Хто її з пантелику збив? Хто її до сього довів?

Наталя *(бігаючи).* Гай-гай! Гай-гай!

Карпо *(понуро).* А тобі яке діло? *(До Наталі).* Наталочко! ходімо додому... там тебе мати жде... Мати убивається за тобою... Каже: не дай, боже, заподієш що з собою... Ходімо додому.

Василь. Хіба ще що можна собі заподіяти, як і так ви їй заподіяли?!

Наталя *(дивуючись).* Мати?.. Яка мати? Хіба у пташки була мати? Хіба вона знає свою матір?.. Була мати та в ірій полетіла, а там її кішка й з'їла!.. Кішка пташкина мати! Кішка пташкина мати!.. Стережися, пташечко, своєї матері... Гай-гай! гай-гай! *(Біга̀є, розмахуючи руками).*

Василь *(указуючи на Наталю).* Що, радісно тобі на неї дивитись? Тішся ж нею! Бери її та тішся.

Карпо. Наталко! *(Женеться за нею і лове).*

Наталя *(спіймана).* Пі-пі-пі-і! Пропала, пропала!.. Кішка пташку спіймала! *(Схиляється на Шкандибенка і, уздрівши ніж у його руках, хапається за його).* А це що у тебе? *(Вириває ножа).*

Карпо *(злякано).* Наталочко! Наталю! покинь його! То ніж гострий, ще уріжешся.

Наталя *(одбігаючи геть, любується ножем, ворочаючи його у руках).* А блищить як!.. Гарно, їй-богу, гарно!.. Любий мій гостинчику! Це ж тебе мені моя свекруха прислала!.. От добре, от — спасибі!.. Я ж тебе понесу з собою аж у ірій, покажу самому богові... Похвалюся перед ним, яка є правда на світі... Гай-гай! *(Замахує ножем і стромляє його у груди. Тріпнувшись, причитує)*

Кипи, кипи, моє серденько, на ножі,
А ніж в того Шкандибенка на дворі! *(Падає).*

Карпо *(кинувшись до неї).* Кров! кров... О лишенько! Убилася! зарізалася!

Василь *(гірко).* Цього ще тільки і недоставало! *(До Карпа).* А що, натішився нею?

Карпо (*побиваючись*). О боже, боже!.. О людочки, рятуйте! рятуйте!..

Збігаються люди.

Вихід V

Люди. Що тут за крик? Убив хто кого? Зарізав?

Василь. Он гляньте! подивіться, до чого поламана правда доводе!

Люди (*до Карпа*). Се ти її улолокав?

Карпо. Ні, їй-богу, ні!.. Вона сама... От побий мене грім і запали блискавка свята, коли я! Он він бачив. (*Указує на Василя*)... Дома, значиться, буча... Мати кажуть: біжи, сину, та візьми ножа, щоб не заподіяла чого собі... А я, дурний... краще б я був простромив себе ним! — послухався... А вона сама; їй-богу, сама.

Люди. Брешеш, брешеш! Не так ти тремтиш і помиляєшся. Беріть його та в'яжіть. (*Кидаються до його*).

Карпо. От хай мене, розсучого сина, сира земля не прийме! Хай на сьому місці не встою, коли не правда!.. Наталочко! Наталю! проснися, моя голубко! Відкрий свої очиці ясні і скажи їм, що я не винуватий, що то ти сама заподіяла собі... бо вони ж мене з'їдять, розірвуть!

Василь. Не займайте його. Хіба і такий дурень на що здатний?

Люди. А ти що тут таке?

Василь. Я?.. Покидьок долі!

Люди. Якої долі?

Василь. Тії, що і вас, дурнів, на світ привела!

Люди. Овва, який розумний! Підожди, лишень, цього скрутимо та й до тебе приймемося.

Наталя (*поводе очима*). Не займайте його... Він не винуватий... Я сама... сама... Ох, душно мені... Василю, Василю! де ти тоді був, як нас наші вороги обходили?.. А тепер?.. Прощай усе! (*Умирає*).

Люди кидають Карпа і зіходяться над Наталею.

Василь (*підступивши до неї*). Отак! кинула свята душа свою оселю; зосталася одна пустка глуха та німа!

Вихід VI

Убігають Кнур, Кнуриха і Маруся.

Кнур (*углядівши Василя*). І Василь тут!

Кнуриха (*побачивши мертву Наталю*). О лишенько!

Маруся. Матінко! то ж вона зарізалася?

Вихід VII

Убігає Шкандибиха.

Шкандибиха (*до сина*). Чого ти тут витріщився, пришелепуватий? Милуєшся дурноверхою, що зарізалася? Геть! тікай чимдуж додому! Тікай від напасті!

Карпо. Гетьте ви, мамо! К бісу собі! Не послухайся я вас, не бери того гаспидського ножа з собою, може б, вона і жива була... Ох, лихо, лихо! (*Плаче*).

Шкандибиха. Брешеш, сучий сину, брешеш! То ти її зарізав, ти її пространомив!.. Підожди, я з тобою дома побалакаю! (*Мерщій вибігає*).

Вихід VIII

Убігає Лимериха.

Лимериха. Невже правда? Невже правда? (*Углядівши Наталю*). Ох, правда ж, правда!.. Дочко моя! голубко моя! (*Падає на труп, голосе. Люди обступають їх*).

Василь (*до Кнура*). Батьку! дядьку! Що то таке? Чиїх то рук діло?

Кнуриха. А що, старий, а що? Не я тобі казала, не я говорила: не бери гріха на душу!

Кнур. Боже ж наш, боже! Хто ж думав, що сподіється таке?

Карпо (*плаче*). О боже, боже! що ж це сталося, що наробилося?

Василь (*гірко*). Тепер до бога? Тепер до його?.. Плачетесь? Над чим ви плачетесь?.. Плачтесь не над нею, плачтесь самі над собою; над своїми дурними головами та замірами лукавими!.. Тьфу на вас! пришелепуваті! (*Іде, потім вертається*). Дядьку! отам у моєму збіжжі знайдете гроші... Візьміть їх та поховайте її. (*Іде*).

Кнур (*з плачем*). А ти ж куди, сину?

Василь *(махнувши рукою)*. Туди!.. де правда карає кривду!.. За Дніпром мене шукайте... у гайдамаках... *(Виходе)*.

Вихід IX

Маруся *(падаючи навколішки)*. Мамо! тату!.. Немає щастя на світі, немає долі!.. Простіть мене... пустіть мене... я піду у черниці.

Курниха. Куди, дочко?

Маруся. У черниці, мамо... Я буду богові молитися і за вас, і за батька... і за безталанну Наталю, мою подругу, що і через нас трохи свою душу загубила.

Курниха. Боже тебе благослови, моя дитино! І я за тобою.

Курр. Що ти? що ти, стара? схаменися! А я ж як, а мене хто догляне, поховає?

Курниха *(указуючи на Лимериху)*. Он — вона... Ходімо, дочко!

Виходять.

Карпо. О боже, боже!

Люди. Отаке скойся! отаке учинися! Гонобив собі зятя, а втеряв дочку і жінку.

Заслона почина спускатися.

Лимериха *(голосе)*. Дочко моя! дитино моя! Не даром же ти співала, сама пісню складала, що пила-пила Лимериха на меду та пропила свою дочку молоду... Пропила ж я тебе, каторжна! пропила я тебе, клятая!

Заслона пада

Кінець

ПЕРЕМУДРИВ

Комедія в п'яти справах

СПРАВЛЯЮТЬ

Храпко Василь Трохимович, 50 літ. Дрипига-аблокат. Одягнений не то по-панському, не то по-міщанському: у довгополому сертуці при манишці. Невисокого зросту, лисенький; вуси підстрижені.

Петро — його син, 22 літ. Студент Одеського університету.

Галя — дочка його, 20 літ. Тільки що скінчила гімназію. Невеличка на зріст, сухенька, чорнява.

Явдошка, або Дуня — друга дочка, 18 літ; білява, висока, огрядна.

Пріся — красива, брава дівка, 19 літ. Наймичка Храпкова.

Кирило — дід. Пасічник у Храпка.

Вовк — багатий щетинник.

Грицько — син його 24 літ Високий красивий парубок.

Печариця, 27 літ. Учитель народної школи.

Передерій — міщанин, проноза.

Перепадя — козак, Передеріїв полигач.

Тхориха — козача вдова.

Сини її.

Жінка з дівчинкою.

Засідатель, соцькі, десятники. Люди — чоловіки й жінки.

Коїться в багатому містечкові.

СПРАВА ПЕРША

Робоча хата Храпкова. На середній стіні з правого боку двері, з лівого — у куток — канапка; далі від неї, наближаючись до кінця кону, стіл з усякими ящиками; на столі стоїть євангеліє у шкуратяних палітурках, з золотим хрестом посередині; з боків столу — книжок багато. За столом сидить Храпко, щось пише і часом риється в книжках.

Вихід I

Храпко *(кладучи перо)*. Х-ху! уморився!.. Ні, не далось мені це письменство, та й годі! Що я тут написав, а от аж пальців не розведу — натрудив руку. От і кажуть: важке діло ціпом махати або косою тягти. Брехня! писати важче. Там аби здужав — усією рукою держи та, знай, тягни, а тут — самими пальцями володій, заставляй їх виводити літеру за літерою... виведеш бісового батька!.. Он як наварганив! *(Бере папір, розглядає)*. Іч — мов п'яниці порозхилялись на всі боки: те туди, а те сюди. І чого б воно? Бачиться, й перо міцно держу, і руки не трусяться, а стрічки, мов молодими биками рілля зорана,— і сюди, й туди погнулися. Он... «в Мировий З'їзд...» Ну ще «Мировий З'їзд» нічого. Хоч не гаразд, зате розбірно; а от уже... *(читає)* «часного повіренного»... гму-гму-гму... «по ділу»... гму-гму... такому-то,— ні к бісу не годиться!.. «Апеляціонная жалоба»... «Жалоба» і нічого б собі, так дуже одхилилася од «апеляціонної...». Ще пак у цім слові, здається, чогось двоє: *покой* чи *люди?* От і забув... Лихий видумав ту граматику! Треба справитись в «Уставі». *(Бере книжку й, горнучи листки, шукає)*. О, бач: апелляціонная — двоє *люди*. А в мене як? А тут одно... Гм! та ще так густо написано, що нігде другого й приткнути... От, побий його морока, треба переписувати!.. Що ти будеш робити? Раз — лист бумаги пропав, а вдруге — труда скільки! Бий його сила божа!.. Хай другим разом, спочивши... *(Кладе папір, задумується)*. Горе мені, що нема ні відки підпомоги. Дунька — ще гірше від мене ригує — дряпа, як курка лапою. До науки не придалася; з самого малу до неї не припадала. От їй по хазяйству — так: курей глядіти, огірки солити... У матір пішла! Галька от — навпаки; то — голова: у батька вдалася! Оце вона повинна б скінчити гімназію. Ця, здається, змогла б дати мені підпомоги. Та що? Не баб'ячих рук це діло, не їх голови. Як баба,

то воно змалку й до віку баба! От їм — прибратися, нарядитися, щоб очі нашого брата на себе звернути — то так! А до діла, до справжнього діла — вони недотепні... Та й то ще: все це чужий товар. Його гляди, кохай, вигодуй, викохай, а все за люди оддай; та ще й придачу дай, бо так ніхто не візьме! От син — то вже друге діло; то вже — користь. Раз — сам він заробе, удруге — за жінкою візьме, а втретє — найголовніше — рід через його не переведеться... Це вже прибуток, справжній прибуток, а дочки — то... *(Махає рукою, задумується)*. Краще б було покійниці, замість двох дочок, та порадувати двома синами. От замість Гальки — сина. Явдоха б по хазяйству була, а синів би — одного по вченому пустив, а другого — призвичаював до свого діла. Ех! царство небесне покійниці, добра господиня була, та не поділшлива: собі то двох вигодувала, а мені, бач, одного, та ще й того неслухняного. Казав бісовому: йди по юредическому хваль... хваль... і язик зломиш, поки його вимовиш!.. А він, дурний, зовсім по іншому пішов. Торік був,— листя збирає, метеликів лове,— чортбатьказна-що! — мов та дитина мала грається. Що ж, питаю, з того буде? Як скінчиш, що буде? А що, каже, буде: учителем буду або прохвесором. Велика, бач, цяця учитель той або прохвесор — куди пак!.. Дурний та й годі. *(Задумується)*. Ні, не везе таки мені на сімейку! Клопочусь за неї, турбуюся, роблю-заробляю, а що вийде з того? Чи оцінять то вони батькові труди? Чи збережуть те добро, що назбирав для їх?

Увіходе Явдошка.

Вихід II

Явдошка. Тату! Он вас люди питаються.

Храпко. Які люди?

Явдошка. А по чім я знаю!..

Храпко. Багато їх?

Явдошка. Два чоловіки та жінка з дівчинкою.

Храпко. Гм... А не бачила — з грошима чи без грошей?

Явдошка. А господь їх знає! Хіба вони гроші в зубах держать? *(Усміхається)*.

Храпко *(сердито)*. Дурна ти! В зубах!.. Ще й регоче! Хіба ти не бачиш, що вони щодня швендяють до мене,

пороги оббивають? Все підождіть та підождіть — пожданиками годують. А мені що з того? Скажи їм: хто з грошима — хай іде, а хто без грошей — у шию! Чого ж ти стоїш!

Явдошка, здвигнувши плечима, виходе.

От тобі й поміч: ти йому толком, а воно — зуби скалить!

Явдоха (*на порозі*). Хто з грошима, то йдіть; хто без грошей — підождіть!

Голос чоловічий з-за кону. Ви спершу нас пустіть, а молодиця й підожде. Ми хоч і без грошей, та все одно що з грошима; наше діло — все одно що гроші.

Увіходе Передерій з Перепадею.

Вихід III

Передерій. Василю Трохимовичу! Наше вам од самого неба та аж до землі!

Храпко. А-а, Йван Петрович! Слихом слихати, у вічі видати. (*Подає руку*) Скільки літ, скільки зим!.. Що скажете доброго та хорошого?

Перепадя. Здрастуйте вам! (*Низько кланяється*).

Передерій. Що ж доброго!? За радою до вас.

Храпко. Прошу сідати. (*Передерій сідає, Перепадя* стоїть). [За якою радою?]

Передерій. Та вже ж за якою? Оцей чоловік дільце має. Все клопочеться: де б йому та й де аблоката того взяти? Чого ж ти, кажу йому, клопочешся, коли в нас один аблокат на всю округу — Василь Трохимович? Він у тих законах, як миша у зерні, порається: на законах спить, законами й дише!.. Самий справедливий законник!

Храпко. Спасибі вам... Глядіть тільки не перехвалiть.

Передерій. Чого перехвалить? Кажу правду. Хіба вас можна рівняти до якого-небудь Рачка або Крутивертня?

Храпко (*регоче*). Крутивертня! Якого Крутивертня? Я щось такого зроду не чув...

Передерій. Як не чули? Стрижаченка хіба не знаєте? Ото ж і є настоящий крутивертень.

Храпко. Чого ж він крутивертень?

Передерій. Так його усі добрі люди охрестили. Адже як почне крутити, як почне вертіти, то й праве діло так закруте, що сам чортяка ногу зломе, а в його правди не дошукається. (*Храпко регоче*). Істинно говорю.

Храпко. А от мені ніколи не доводилось з ним супротивником бути.

Передерій. Е-е! він проти вас не піде. Куди йому? — боїться. Зна, що як припрете його з одного боку однією статією, з другого — другою, а третьою — прямо в зуби: а понюхай, мов, чим пахне? розжуй — який вона смак має? То як не крути, як не верти, а хвіст підгорни під себе та й дери мовчака!

Храпко (*регоче*). А бодай вас! І де ви тих слів берете — таких гнучких та закручуватих?

Перепадя. Поздоров, боже, Йвана Петровича! Вони тими словами й мертвого розворушать.

Храпко. Талан, чоловіче, талан!.. Що кому богом дано: одному — красно говорити, а другому — діло робити.

Перепадя. Звісно — все од бога. Недаром же й кажуть: без бога — ні до порога!

Храпко. Так, так... Яке ж у вас діло?

Перепадя. Та хай он вони розкажуть (*показує на Передерія*). Я так не зумію, як вони.

Передерій. Діло? Саме послідне діло! Знаючому чоловікові плюнути на його, та й годі! Ну а, звісно, йому, темному — то клопоту та думок тих чимало. Один рає те, другий друге, а третій ще інше. Той на строк верне, а той на окружний суд справляє,— кат їх розбере! А діло — саме послідне... У його, значиться, лучка є. Там тії й лучки — кіт наплакав, а все ж воно господареві — рука. У хазяйстві це важне діло: чи конячку держати, чи коровчину, щоб більше молока давала, а чи в оранку й волам підкинути, то от сінце й є!

Перепадя (*Храпкові*). Та ви знаєте ту лучку: у Свинячого озера вона.

Храпко. Ну?

Передерій. Владає він ось уже третє літо. І граву косе, і очерет,— там, бачите, трохи водиці є, ну — очерет і поріс,— от він і очерет косе. Одним словом — володіє, та й усе.

Храпко. То вона, значиться, не його?

Перепадя. Та воно, бачите, все одно що моя: вона

застановлена мені. Покійний Тхір — коли знали — застановив мені її аж на 10 літ. Брав, значиться, грошенят трохи. Ну, ото й каже: не спроможуся я тобі в один раз їх віддати, а буду потроху виплачувати; а ти за те будеш лучкою владати. А тепер, бачите, його вдова не тії співає. Покосив я сінце, а вона вийшла з синами,— там такі бугаї — страх! — та й не попуска мені те сіно брати.

Передерій. Кажи краще, що твоє сіно та собі забрали.

Перепадя. Та так же воно, так.

Храпко. А гроші вони тобі віддали?

Перепадя. Віддали.

Передерій *(морга на Перепадю; набік)*. Та цить про гроші *(до Храпка)*. Та тут, бачиге, не в грошах сила, а в тім, що владав чоловік, а тепер не дають йому владати...

Храпко. Розумію, Іван Петровичу *(до Перепаді)*. А грошей багато вони були винні?

Перепадя. Та грошей покійник брав тисячу рублів. За два роки віддав двісті,— така у нас умова була: по сотні в рік; а останні вісім сотень вони вже віддали.

Храпко. Тисячу рублів! Де ж ти набрав такого багато?

Перепадя. Та вже ж не наробив, бо не вмію, й не накопав...

Храпко. Ну, а скільки ж тобі та лучка доходу давала?

Перепадя. Та аж нічого доходу. Сіно, значиться, брав та очерет жав — отож і дохід увесь.

Храпко. А як перевести те на гроші, то скільки воно буде?

Перепадя. Та бог його знає! Воно як якого літа й яка ціна стоїть. Торік я два стіжки сіна набрав та очерету кіп з п'ятнадцять нажав.

Передерій. Який там дохід? Як полічити косаря та возовицю, та се та друге, то може рублів на 20 набереться...

Перепадя. Та воно й більше буде.

Передерій *(набік до Перепаді)*. Та мовчи, дурню! Слухай, що я казатиму.

Храпко *(до Перепаді)*. Ну, та скільки ж, як так — по-божому?

Перепадя. Та як по-божому, то рублів, може, на 50 буде.

Храпко (*про себе*). П'ятдесят та п'ятдесят — сотня; вісім літ... половина — чотири годи... Значиться, за 8 літ чотири сотні... Так?

Перепадя. Та, може, воно й більше буде — бог знає! А тільки це ж воно обидно.

Передерій (*уставши, йде до Перепаді і йому на ухо*). Та кажи менше! (*Перепадя не второпа, нащо це, дивиться то на Передерія, то на Храпка*).

Храпко. Ну, добре, чоловіче. То ти хоч, щоб я за це діло узявся?

Перепадя (*кланяючись*). Еге ж. Прошу вашої милості.

Храпко. Добре. Узятись можна. Чому не взятись? Оборудуєм це діло — первий сорт! Я тільки беруся, чоловіче, за діла з половини.

Передерій (*тихо до Перепаді*). Бач — казав: мовчи!

Перепадя. Як з половини?

Храпко. Так: ти, значиться, іськаєш на Тхорах 400 рублів, 200 — тобі, а 200 — мені.

Перепадя. О-о! (*Чухається у потилиці*). Такого багато?

Храпко. Багато, кажеш? А клопоту хіба мало? Ну, шукай собі кого дешевшого,— Крутивертня, як он каже Іван Петрович, або що.

Перепадя. Двісті рублів — х-хе! Де ж то його таку суму взяти?

Храпко. То вже де хоч бери. Тисячами ворочаєш, а на дві сотні не спроможешся!

Передерій. Василь Трохимович! Куме! Кажіть менше... ломіть менше! Це чоловік мені знайомий. Гарний чоловік!

Храпко. Не можна, куме Іван Петровичу, не можна: клопіт багато.

Передерій. Та що вам клóпіт? То клопіт нетямучому та незнаючому, а вам... Ви тільки глянули... «Господин мировой суддя! така та така статія оте то рцить,— пишіть рішенець...» От і все!

Храпко. Так то й рцить! А помороч голову, поки й в уставі знайдеш; та ще попотверди, щоб запам'ятати й не помилитися. Воно то, з боку дивлячись, то все легко зда-

ється. А ще, може, й на мировий з'їзд прийдеться апеляцію подавати. А там, знаєте, які джигуни-аблокати бувають? Як засипле словами — не переслухаєш!

Передерій. Що вам ті джигуни? Утремо ми їм, здається, носа! Він словами, а ви його — статією...

Храпко (*регоче*). Ні, ні, не можна, менше не можна. Треба мировому прошеніє подавати, може, й на мирового прийдеться. Он одного взявся оборудувати дільце,— апеляцію треба писати... Тут (*показує на лоб*) і багато, та ось ця (*показує на руку*) не хоче слухати: її туди гнеш, а вона — на своє повертає.

Передерій. Чи чуєте? Аби тут було (*показує на лоб*), а перемахлювати — і другий хто перемахлює.

Храпко. Хто ж у мене другий? Наймати хіба?

Передерій. Нащо наймати? Хіба у вас дітей немає? Ось незабаром поз'їздяться — буде кому батькові підпомоги дати.

Храпко. І вже як на дітей надіятись!

Передерій. От уже не гнівіть бога, Василь Трохимович! Не гнівіть, кажу. Уже як у вас діти, то таких других і по світу не зіськати.

Храпко. Та я й не жаліюся на їх.

Передерій. І од бога гріх буде що лихе сказати про їх! Сказано — якого батька, то такі й діти... Велемудрого заводу!

Храпко. Хвали руку — товар видно! Тоді скажеш гоц, як вискочиш... Ще бог знає, що то з їх вийде. Учились то вони добре, до науки придалися; а ось як вивчаться, то що заспівають? Може, батькові скажуть: цить, старий дурню, невчений!.. Тепер, знаєте, який світ настав?

Передерій. І язик їм руба у роті стане, коли такого батька почнуть ганити!

Храпко. Хіба тепер четверту заповідь почитають? (*Помовчавши*). Знаєте, куме Іване Петровичу, що я вам скажу?

Передерій. Ану, послухаємо.

Храпко. Це все нікчемна річ. Зубів ви не замовляйте. А от коли хочете — 200 рублів, та й годі! Ви чоловік занятий, та й я не вільний; у вас своє діло, у мене — своє. Ви оттут зо мною торгуєтесь, а там, може, мене на дворі другі дожидаються. Треба усім ярміс дати!

Передерій (*набік*). Іч, стара лисиця — хитра! Ніяк її на слід не налучиш.

Храпко. Я ще мало й сказав — 200 рублів. Знаєте ви, яке це діло?.. Сиріт обижати, удовицю обіходити. Воно ж, може, є хто там, над нами, перед котрим прийдеться й одвіт дати...

Передерій *(уїдливо)*. Тобто — щоб було за що одвіт давати?!

Храпко. То вже — його воля, його й сила! Чи прийдеться — то й прийдеться; а менше, кажу, не можна.

Перепадя. Х-хе!.. Так не можна, кажете?

Храпко. Не можна.

Перепадя. Що ж його в господа милосердного робити? І зараз усі гроші?

Храпко. Та гроші можна й опісля, а тепер тільки условіє таке зробимо.

Перепадя. А що будемо, Іван Петровичу, робити?

Передерій *(набік)*. Бий тебе, сила божа! Казав, дурню, мовчи; ніт, патякає! *(До Перепаді)*. Що ж робити? Що хоч, те й роби: твоє діло — не моє.

Перепадя. Може, я ще з жінкою дома пораюся?

Храпко *(насуплюючи брови)*. Як хоч. Тільки тоді вже не 200, а 300 буде сто́яти.

Перепадя. Як? Тобто за те, що я пораюся з жінкою — сотня рублів набіжить?

Храпко. За те ж. *(Помовчавши)*. Знаєш, я чоловік прямий...

Передерій *(набік)*. То-то тебе так і скандзюбило!

Храпко. Правду люблю, по правді роблю...

Передерій *(набік)*. А щоб ти нею подавився!

Храпко. Ти от кажеш: піду до жінки, пораюся. Хіба я не знаю, до якої жінки ти підеш? Оце прийшов до мене... 200, мов, рублів праве... А піду до другого — може, другий менше візьме. Та так і ходитимеш, чужі пороги оббиватимеш. Воно ж тобі нічого — тільки чоботи топчеш, а другим — час гаєш; а той час, може, більше сотні сто́є. То от ти й знай: за поріг вийдеш, та назад вернешся — вже 300 рублів... Куй залізо, поки воно гаряче!

Передерій. Ох, куме, куме! Не думав я, що ви такий.

Храпко *(передражнюючи)*. Ох, куме, куме! І я не думав, що ви такий.

Передерій. Я думав, що ви на кума вважите.

Храпко. А я думав, що кум на кума вваже, не стане йому часу гаяти ради чужого чоловіка.

Перепадя. Та годі вам, Іван Петровичу! Що ж, коли менше не можна... то вже таке діло: не можна — й не можна; вже чи двісті рублів — то й двісті. А земля ж то моя буде?

Храпко. У тебе є свідителі, що ти володів нею?

Перепадя. А як же! Це ж усе містечко знає.

Храпко. То земля твоя буде.

Перепадя. Навіки?

Храпко. То вже я не знаю, чи навіки, чи ні. Може, ти її кому продаси.

Перепадя. Та то вже моє діло. А чи суд одсуде?

Храпко. Мировий одсуде і з'їзд одсуде; а далі — я не знаю.

Перепадя. Та вже ж коли тут одсудять, то й далі так буде.

Храпко. Може... не знаю.

Перепадя. То що ж? Будемо кінчати діло.

Храпко. Отак краще. Чи кінчати, то й кінчати. Сьогодні тільки мені ніколи... Треба писати условіє, довіренность... Ти покинь десять рублів на розходи, а я звечора усе, що треба, виготую, а на завтра підемо до мирового, щоб засвідительствував.

Перепадя. То й розходи, значиться, мої?

Храпко. А то ж як? Звісно, твої. Та їх небагато, рублів на три всього. Я тобі, як скінчиться діло, щот дам: що на розходи пішло, а що лишок — на платіж повернеться.

Перепадя. Та гаразд уже *(лізе в кишеню)*.

Храпко *(бере книжку і перо)*. Хто ти такий будеш?

Перепадя. Я? Остап Перепадя.

Храпко. Та я це знаю. Якого ти звання чи сословія? Міщанин, купець, козак чи казьонний обиватель?

Перепадя. Казьонний обиватель.

Храпко *(пише)*. Казьонний обиватель Остап... А батька як звати?

Перепадя. Трохим.

Храпко. Тезко мойому. *(Пише)*. Трохимович... Перепадя. Ну, а Тхора як?

Перепадя. Покійник Карпом звався, а батько Грицьком. Вони в козаках були, здавна козаки.

Храпко *(пише)*. Оце і все.

Перепадя *(подаючи десятирубльову бумажку)*. Звольтесь вам.

Храпко. Давай, давай. От і гаразд; отак би й зразу, без клопоту та без торгу. *(Глянувши на Передерія, що сидить похнюпившись).* А чого ти, куме, так зажурився?

Передерій. Від того, що кум уважив.

Храпко. А що кумові таке?

Передерій. Не скажу. Не вважив кум — і я не скажу. Прощайте *(дає руку).*

Храпко. Ваша воля, ваша й сила! Прощайте. *(Собі дає руку).* Видно, що кум і собі встряв у чужий огород?

Передерій. Не скажу! не скажу! *(До Перепаді).* Ходімо вже.

Перепадя. Бувайте здорові. *(Кланяється, і обоє виходять).*

Вихід IV

Храпко *(сам).* Це щось воно за знак... Уже Передерій так не встряне: тут щось та є, щось кум замишляє таке. Отже й пішов так, і не сказав. Та ну, мене не проведеш! І ми — з усами, тільки, кажуть, нос не оброс... Дознаємося... Постій. *(Підходе до дверей, гукає).* Явдохо! Явдохо!

Явдошка *(з-за кону).* Чого?

Храпко. Скажи Прісці, щоб кликнула до мене Кирила.

Явдоха *(з-за кону).* Кирило біля бджіл, у пасіці.

Храпко. То що? Не кине хіба бджіл на час?

Явдоха *(з-за кону).* Добре.

Увіходе жінка, ведучи за руку дівчинку.

Вихід V

Молодиця *(бере за голову дівчинку і, нахиляючи, шепче).* Проси.

Дівчинка. Паноцьку!

Молодиця. Паночку-лебедочку! І помилуйте, і пожалуйте!

Храпко *(озирнувшись, плює).* Тьфу! Якого ви чорта? Аж злякали — дивись!

Дівчинка *(становиться навколішки).* Паноцьку! помилуйте.

Молодиця. Ой, лишенько наше! горенько тяжке! Помилуйте, паночку...

Храпко (*стоїть, дивиться. Спокійно*). Ну, ще!.. Ну, що ще далі буде? Ну-ну!..

Молодиця. До вашої милості, добродію. Помилуйте нас... Діточки малі... їсти нічого .. А він пішов, сучий син!.. закрився очима й плечима... швендяє там по чужих краях... А тут посліднє добро беруть... хату цінують... Помилуйте нас і пожалуйте! (*Становиться на коліна, плаче*).

Дівчинка. Паноцьку! помилуйте.

Храпко. Та якого ви чорта до мене? Не реви, а толком кажи!

Молодиця. О горенько наше нежданне! Пропала я, бідна, з малими діточками!

Храпко (*сердито*). Та не скавучи, кажу. Кажи: чого тобі треба?

Молодиця (*з плачем*). Боже мій! Хату продають... Мою таки хату, батьківську цінують!

Храпко. Хто цінує? За що цінує?

Молодиця. Та я й сама не знаю, що він, розсучий син, наробив... У кого там гроші брав... де він їх дівав... А тепер моє добро... добро моє пропадає! (*Плаче*).

Храпко. Хто такий розсучий син?

Молодиця. Чоловік мій, бодай йому добра не було!.. Він, каторжний, щоб його зашморгнуло там, клятого!

Храпко. Ой-ой-ой-о-ой! Молодице, молодице! не гніви бога, не нарікай на свого чоловіка... «Чоловік бо є голова дому».

Молодиця. Голова, бодай вона йому луснула, як наробила мені отакого клопоту! Сам безвісти забіг, а мене з малими діточками по миру пускає.

Храпко. То чого ж ти до мене прийшла? Чим я тобі поможу? У якій пригоді стану?

Молодиця. Та, либонь же, ви, добродію, нашу хату цінуєте. Хата ж моя, батьківська. Він до нас у прийми пристав. А тепер от за його, клятого, своїм добром вистачай.

Храпко. Я продаю? Як же я ціную її, коли я дома сиджу?

Молодиця. Кажуть, ви подали таку бумагу, щоб оцінувати нашу хату.

Храпко. Я? Не знаю. Може, й я; може. Треба справитись. Як тебе прозивають?

Молодиця. Нас по улишному Волосожарами зовуть, а по ревизії Тихоненками пишемося.

Храпко. А-а, Тихоненко!.. Знаю, знаю. Антін Тихоненко винен мені 200 рублів. За три роки ні проценту, ні стовпу не плате. Я подав векселя, щоб зіськали з його. Що ж мені було робити? Три роки ні проценту, ні стовпу! А двісті рублів узяв, як одну копієчку взяв, та три роки ні кує ні меле. Хоч би очі коли появив, сказав, що неспроможність,— одсрочити йому чи пересрочити... А то — три роки!

Молодиця. Та його, паночку, дома немає. Як пішов три роки назад за тією щетиною, та й не вертався. Може, де головою наложив.

Храпко. Що ж і мені, молодице, робити? 200 ж рублів узяв!

Молодиця. Хіба ж я знаю, чи він брав, чи не брав. Його іськайте, з його й правте... За що ж моя батьківська хата одвічатиме? Де се таке видано? де слихано?

Храпко. Як? А якби твій чоловік крав, а ти переховувала? То хіба б не одвічала?

Молодиця. Хай бог милує — красти! Не було і в роду нашому злодія.

Храпко. А як узяти чужі гроші та не віддати? Хіба це не все рівно, що вкрасти? Вони ж мені не як дійшлися — трудами кревними добувалися; а чорт нетруджений прийшов, узяв та й скрився. От тобі все одно, що й украв!

Молодиця. Паночку, помилуйте! *(Торкає дівчинку).*

Дівчинка. Паноцьку, помилуйте.

Молодиця. На їх хоч згляньтеся — на сиріт нещасних. Оце воно зо мною, а ще двойко невеличких дома зосталося.

Храпко. У мене самого, моя голубко, троє. Твої ж он які — ледве од землі видно, а в мене — ого-го-го! — батька перегонять... Та треба кожному й черевичка, треба і платочка, сорочечку, одежинку, ще й за науку заплати. А прожити їм у чужому великому городі? Одному 30 рублів у місяць та другому 30 рублів, от тобі й 60. Та ще й дома одна. Уп'ять же — й самому жити, і до хазяйства треба. У мене одного місячного розходу більше ніж на сотню набереться... А де їх узяти? Хто їх мені дасть? Треба оцій старій голові розумом повернути та десь узяти.

Молодиця. О-о, паночку! Вам нічого журиться; у вас є, та ще й буде!

Храпко. Є! А по чім ти знаєш, що є?

Молодиця. Та вже ж, коли б не було, то не роздавали б людям.

Храпко. Роздавали! Отаким же даси, як твій чоловік, а він візьме та й скриється.

Молодиця. Чим же я тут, паночку, винна?

Храпко. А чим я винен? Я не винний, ти — не винна, твій чоловік не винний — хто ж винуватий? Бог святий, чи що? З його мені правити чи з кого?

Молодиця. З якої ж я речі своїм добром буду постачати?

Храпко (*сердито*). З такої речі, що ти його жінка! Муж та жона — одна сатана.

Молодиця (*плаче*). Щоб уже він, клятий, сам посатанів, як такого мені лиха та клопоту наробив!

Храпко. Ну, ото розшукуй його та й прав з його. А до мене чого ти прийшла? Що я тобі допоможу? У мене свої діти... Йди собі з богом!

Молодиця. У вас є свої діти, так і худоби скільки; а в мене одна одним хата, та й ту однімають. Де ж я з дітьми дінуся? У річку хіба мені їх повкидати?

Храпко. Знала, нащо добувала; знай, як і вирощувати!

Молодиця (*гірко*). Щоб ще й другому було так гірко, як мені, їх добуваючи та вирощуючи!

Храпко (*сердито*). Що ж це ти до мене лаятись прийшла? Бачила: он бог, а он — порог!.. Іди собі.

Молодиця (*хапаючи дівчину за руку*). Ходімо, дочко. Хіба такого ірода упросиш, хіба його умолиш? Хай жере ненажерливий! хай їсть, тріскає! І вас, і мене стріскає!.. Бог дасть — подавиться колись!.. Подавиться! Віділлються йому сирітські сльози! (*Виходе*).

Храпко (*сам*). Х-хе! Бачили таке?.. Прийшла, як овечка — тиха, а вийшла — вовчиці лютіша! Х-хе!.. Оце то те: за моє жито та ще мене й бито. От і роби людям добро, от і помагай їм у їх нещасті!.. А я, було, слухаючи її плач, поривався уважити, хотів продажу одкладати... А вона, бач, якої заспівала! То-то мене наче що за полу смикало: та підожди ще, побалакай з нею трохи! Може, що накриво скаже... Воно так і вийшло. Ну, гаразд же. То якби уважив на сльози — пропали б мої 200 рублів

з процентом, а то грошики дома будуть... Ось тут будуть (*б'є себе по кишені*). Хе-хе-хе... О бабоцтво! о рід дурний!.. Недаром кажуть, що волос довгий, та ум короткий... Правду кажуть!

Увіходе Кирило.

Вихід VI

Кирило. Кликали, чи що?

Храпко. Кликав.

Кирило (*не дочуваючи*). Пріська репетує на увесь садок: діду! діду!.. Думає — я не чую... А тут саме рій вийшов... Дивись, думаю, як їй приспічило того діда. Підождеш! А вона прибігла та до мене... Та чи чуєте? Пан кличуть! Чого? — питаю.— Не знаю. Йдіть, каже, скорі-ше — треба. Рій же, кажу, мабуть нужніший. Роя зберу та тоді й прийду... А оце вправився та й прийшов.

Храпко. Так ти роя, діду, піймав?

Кирило. Що таке?

Храпко. Роя, кажу, піймав?

Кирило. Та піймав же.

Храпко. І добрий рій?

Кирило. Га?

Храпко. Рій добрий, питаю?

Кирило. Про те бог знає. Тоді побачимо, як меду наносить.

Храпко. А сили багато?

Кирило. Та сили чимало. Якщо буде такий і на мед, як на силу, то буде добрий рій.

Храпко. Ну, гаразд, діду. А ти от що мені скажи: знаєш ти Тхора?

Кирило (*не дочувши*). Рій повинен бути добрий.

Храпко (*голосно*). Та я не про те. Тхора, питаю, чи знаєш?

Кирило. Тхора?.. А до чого тут тхір?

Храпко (*плюнувши*). Тьфу! Уже як з глухим розмовляти! (*Кричить*). Тхора знаєш?

Кирило. Чи Тхора, питаєте, знаю?

Храпко. Еге ж.

Кирило. Якого?

Храпко *(кричить)*. Та вже ж не якого? Чоловіка — Тхора?

Кирило. Та він же, либонь, умер.

Храпко. Умер же. Та вже ж після його зостався хтось: удова чи діти?

Кирило. Аякже. У його діти є, великі повинні бути вже — парубки; та либонь і стара жива.

Храпко. Ну, от гаразд. Мені кого-небудь з їх треба б бачити. Чув?

Кирило. Та чую, чую. Кого ж вам?

Храпко. Удова хай прийде або старший син.

Кирило. Як, зараз?

Храпко. Ні, не зараз, а як гаразд стемніє, щоб ніхто не бачив. Та й ти так до їх проберись, щоб і тебе ніхто не бачив.

Кирило. Щоб і мене ніхто не бачив? То, значить, як стемніє — піти та кого-небудь привести?

Храпко. Еге ж. Скажи: казав пан — он як нужно. Що коли не прийдете, то самі на себе жалкуватимете.

Кирило. По ділові, значить?

Храпко. Еге ж.

Кирило. Знаю, знаю. Скажу, скажу...

Храпко. Та тільки нікому не хвалися!

Кирило. От ще кажіть! Дід похвалиться — якже! Дід похвалиться!.. Хіба не зна дід, що це скритне діло?

Храпко. Так-так, діду. Та я тебе знаю... Йди ж собі та зайдеш до баришні, скажеш, щоб дали тобі чарку горілки. Чув?

Кирило. Чую, чую. Спасибі вам! *(Виходячи)*. Як же? од діда дознаєшся... Од діда вирвеш... Це той саме дід — вирвеш!.. *(Виходить)*.

Храпко *(сам)*. Бісів дід! Аж порохня з його сиплеться, а ще таки плутає ногами. Там, на тім світі, давно вже пайок на його йде, а він собі скрипить — не подається! А вже, правду кажучи, і честь пора знати... Яка з його користь? Тільки хліб переводе!.. Роя, каже, піймав... От ти й знай! Видно, половину сили розпудив або без матки зібрав, ще к лихій годині розлетяться, а каже — добрий рій!.. Бісів дід! Скільки він у мене, як живе? Літ, мабуть, з п'ятнадцять, коли не більше, буде. От ти й знай! А, кажуть, я сякий-такий, і лихий, і недобрий. А от же дід скільки живе!.. А вмре, й поховати треба... Другий би давно його з двору спудив, а я держу,— хай жи-

ве!.. А лихий, кажуть... Що ж це — всі вже перейшли? Нікого немає? *(Одчиня двері, дивиться).*

Знадвору доноситься крик, і незабаром убігають у хату Явдоха й Галя.

Вихід VII

Галя. Папочка! папочка! Здрастуйте. *(Біжить до його, цілує у руку).*

Храпко. Здорова, дочко. *(Обдивляється її).* Ач, яка стала — і не пізнав би її. А то на лихої години оте на ніс начепила? *(Показує на сині окуляри).* Хіба хто очі попідбивав?

Галя. О-о, ви вже зараз сміятись! Це — щоб очей не запорошити. По дорозі така киптяга! та й світ не так битиме у вічі.

Явдоха. А гарно, тату, Галі в окулярах. Так, мов яка дуже велика пані. *(Підбіга до неї, цілує).* Ох ти, Галочко моя! Яка я рада, що ти приїхала. Ми сьогодні з Пріською правимося та й давай угадувати: ану, чи приїде Галя? Я кажу: приїде, а вона — ні. Сперечались-сперечались, а далі побилися об заклад. Постій же, кажу, як приїде Галя, то ти сама будеш поратись біля печі, а як ні — то я тобі стьожку куплю... А воно й вийшло по-моєму. Хай же тепер Пріська сама біля печі правиться — і за холодну воду не візьмуся!

Храпко. Та цить, горлата! Тільки її й чутно. Кричить, як несамовита!

Явдоха. Я ж, тату, рада, що Галя приїхала.

Храпко. Рада! Ну й радій мовчки, а не кричи, як перекупка на базарі.

Галя. Не гримайте-бо, папочко, на Дуню. Вона, бідна, скільки дожидалася! *(Цілує її, та собі цілує Галю).*

Храпко. От! Цмок-стриб!.. Стриб-цмок! *(Ті знову цілуються).* Годі вам, буде. Краще сядь, Галино, та розкажи, що ти доброго привезла додому, чим батька утішиш?

Галя. Що ж я привезла таке? Гімназію скінчила та й приїхала.

Храпко. Таки скінчила? Ну — добре... Все ж батькові полегкість: не висилати кожного місяця по четвертній на кватирю.

Явдоха *(до Галі)*. А чому ж ти не хвалишся, що неабияк скінчила, а з медалею.

Храпко. З медалею? З якою?

Галя. З золотою.

Храпко. З золотою? І багато ж там того золота?

Галя. Хто його знає. Там знакомі хвалилися, що як продати жидам, то рублів тридцять дадуть.

Явдоха. Нащо її продавати? Боже храни! Краще зробити з неї сережки або браслету на руку; або замість дукача на шиї носити.

Галя. О-о, тобі зараз на себе начепити!

Явдоха. А що ж! Воно ж не крадене, а своє, зароблене. Ти училася, ти трудилася... Якби на мене, то я б і спала з тією медалею.

Галя. Яка ти, Дуню, наївна!

Явдоха. Що то таке за — наївна?

Галя. То коли хто простий, то так його називають.

Явдоха. Тобто дурна?

Галя. Навіщо ти, Дуню, так далеко хапаєш? Можна бути й не дурним, та простим.

Храпко. Та таки й дурна. Учитись не схотіла — от і дурна.

Галя. Не всякому, папочко, та наука дається. Інший, бог знає, як трудиться, а воно не йде та й не йде в голову.

Храпко. Ото ж дурна й є! Хоч воно й те сказати: що з вашої науки? Як з козла молока!

Галя. Е ні, папо, такого не кажіть. І поговірка є: що знати — те за плечима не носити. А знати яку науку — то користь.

Храпко. Яка?.. По хазяйству ти більше знаєш, ніж Дунька?

Галя. Хазяйства нас не вчать. Та хазяйство не така мудра штука, щоб його у гімназії вчити; його й дома можна навчитись.

Храпко. Ну, бамаги вас учать там писати?

Галя. Бумаги вчать писати, тільки не такі, як ви пишете.

Храпко. Овва! Які ж там бамаги?

Галя. Такі: учитель читає що-небудь, а ми пишемо; потім він дивиться, чи правильно написано, чи значки, як слідує, розставлено... А то сочиненіє задасть,— сочиненіє пишемо.

Храпко. По граматиці усе?

Галя. Авжеж, по граматиці.

Храпко. Ану скажи, як по граматиці пишеться апеляція?

Галя *(червоніючи)*. Це не наше слово — іностранне. До таких слів є свій правопис. Як учиш той язик, з котрого слово взято, то й його правильно напишеш... Я ж ніяких язиків не вчила.

Храпко. Ану напиши, я подивлюся.

Явдоха. Пишіть же собі, а я піду довідаюся, що там Пріська робить *(виходе)*.

Галя *(сідає до столу, пише)*. Ну, от вам і апеляція. *(Показує йому)*.

Храпко. А скільки стоїть в тебе *люди?* Одно? Еге! шкода́ ж з твоєю граматикою.

Галя. А я ж казала, що це слово іностранне. Воно не підходе під російську граматику.

Храпко. Яке воно в ката там іностранне, коли воно в законах пишеться.

Галя. То що? Хіба мало іностранних слів увійшло в нашу мову? Дивись, не достає якого слова — от і беруть з чужого.

Храпко *(дивиться на писання)*. Якби тільки двоє *люди*, то воно б і зовсім нічого. Ану напиши що-небудь.

Галя. Що ж вам написати?

Храпко. Отам візьми чистий листок паперу та й пиши, що я буду казати. Тільки мені гаразд пиши — старательно

Галя *(узявши папір, примощується)*. Що ж писати?

Храпко. Починай, трохи одступивши від країв. Ну.. «В З'їзд мирових судей»... *(Галя пише, Храпко з-за спини дивиться)*. Стій! стій! стій! Хто ж пише з'їзд — через *земля?*..

Галя. А ви ж кажете з'їзд.

Храпко. То що, що кажу? Кажеться — з'їзд, а пишеться — съезд,— через *слово*.

Галя. То Съезд, значить?

Храпко. Та вже ж с'їзд... А лихо, уп'ять спортила листок паперу!

Галя. От, дивіться, яка шкода — лист? Цей спортила, другий можна взяти. *(Поривається до паперу)*.

Храпко. Куди? Постій! Увесь папер попортиш. Пиши вже на цьому; почни нижче.

Галя. Хіба вам паперу шкода? Листок же менше копійки стоє.

Храпко. То що, що менше? Хіба його так і нехтувати треба?.. Оце півкопійки, та через хвилину другі півкопійки... Ти так за цілий день — то й у рубля не вберешь!

Галя. Оце як ви щитаєтесь бумагою? А у нас, так ніколи нею не щитаються.

Храпко. Де ж це у вас?

Галя. Та дома, й у гімназії. Оце в якої немає бумаги,— забула дома або ні за що купити — дайте хто бумаги! тільки крикне, так з усіх боків і сунуть: на! на! на!

Храпко. Гарно, гарно. Отак же то ви навчаєтесь змалку родительське добро переводити!

Галя *(усміхаючись)*. Оце який ви, папочко, скупий! Якби в такому пустякові та рощот вести, то там би й засміяли.

Храпко. Пустякові!.. І книжки, по-твоєму, пустяк?

Галя. І книжками поділяємося. Треба кому, а мені не треба — чому ж не дати?

Храпко. І платок пустяк? і одежа?

Галя. Та й то часом буває, що котра-небудь візьме твій платок або пальто.

Храпко *(жахаючись)*. Мовчи! Хоч мовчи вже. Доброму вас навчають, хороші порядки заводять!.. Може, там яка коростява та твою одежу на себе нацупе...

Галя. Папочко! Що ви кажете?

Храпко. Або нетіпанка на себе начепе та вивозевиялозе так, що й свого доброго не пізнаєш!.. Так отакому вас навчають? Гарному — нічого сказати... Батьки тут по домівках із сили лізуть, збирають ту копійку до копійки та засилають дітям, щоб вони не знали нужди та недостачі; а вони — он як тринькають добро родительське! Гарно, гарно... А то все, що на шармака воно доводиться, нетруджена копійка до рук доходить!

Галя. Та буде вже, папо, цю молитву читати.

Храпко. Ага, не любо стало слухати, а тринькати — любо?

Галя. Та не можна ж разом і вчитись, і заробляти. Треба спершу вивчитись.

Храпко. Що ваша наука? Яке ваше вчення? там теревені правлять — от і учення все! А от як на світі жи-

ти, богові молитись, родителів чтити — то про це у вас і спомину нема!

Галя *(набік)*. А, господи! як сумно з оцим папою. Хоч би Дуня надійшла. *(До Храпка)*. Буде вже, папочко, про це. Кажіть, що далі писати?

Вбігає Дуня.

Явдоха *(радо)*. Галю! Тато! Петро приїхав! Петро!

Галя *(схопившись)*. Петя! Петя! *(Плеще у долошки)*.

Увіходе Петро, удягнений у вишивану сорочку, широкі китаєві штани; під гребінку підстрижений.

Вихід VIII

Петро. Здрастуйте вам.

Галя. Петрусь! Петя! *(Кидається до його)*.

Явдоха. Братику рідний! *(Обніма його, цілуються)*.

Храпко. Здоров, кумцю. Що це на тобі за такі убори? *(Прищурюючись, обдивляється його)*.

Петро. А що вам чудно, батьку? Хіба ви ніколи не бачили такого? Це ж наше рідне одіяння, котре кожен чоловік на селі носе.

Храпко *(глузуючи)*. Х-хе! Ач, який мальований та цяцькований,— наче та синиця! А левержети які закохав? *(Дивиться на чуба)*. Це так по-вченому?

Петро. Це, батьку, кому як подобається.

Храпко *(криве)*. Батьку!.. Хе!

Галя. А гарно як тобі у нашому уборі!

Явдоха. Хто це тобі так вишивав?.. *(Роздивляється шитво)*. Хрестиками?

Петро. Та ну вас! От, справді, мов на чудо яке дивляться, мов ніколи не бачили такого.

Храпко *(єхидно хихика)*. Хе-хе-хе!.. На чудо!.. Чудо-юдо!.. Хе-хе-хе... От тобі і здивував!.. Це по-вченому так? га?.. Батьку!.. По-вченому, бач.

Петро *(здвигуючи плечима)*. Дивно мені!

Храпко. Самому дивно? Х-хе!.. І це все на батькові гроші, на його трудову копійку!.. Як та синиця!.. Синиця — мальована птиця! Х-хе!

Петро *(хмурячись)*. Дивно мені, батьку, що ви, мов той невеличкий хлопчик, бавитесь моїм убором. Як ви кажете, синиця — мальована птиця. То так мені і вважається, як ми малими дітьми, щоб дозолити нашому

говаришеві Іванові, вигукували: «Іван, барабан! на капусті сидів, усі черви поїв; кишки волочив, у борщ умочив та й поїв»!

Явдоха *(регоче)*. А щоб тебе, Петре! Коли то було, а він і досі пам'ятає!

Храпко *(обраэливо)*. Так, так, синку; рівняй батька до несмишленого хлопця... Він, бач, вас вигодував, от яких вибехав, а сам у дурні пошився... Ученими, бач, дітей поробив, та це від їх і дяки діждався. Спасибі, синку!

Петро. Богові святому, батьку.

Галя регоче.

Як там кажуть: чим багаті — тим і раді.

Явдоха *(з докором)*. Петрусю! не гніви батька.

Храпко *(скочивши, мов ужалений)*. А щоб тобі язик руба став, проклятий! Бач, блазень! бач, погань!.. Що це вас в університеті такому навчають? Ти йому слово, а він тобі — десятеро! А не замовчиш ти! Не зациплить тобі?!

Петро *(покійно)*. Бачте, батьку, як я тільки на поріг, то ви зразу з мене, як з дурника, почали глузувати; а як я накриво слово сказав, то ви зараз і спалахнули. Хто ж тут більше винуватий?

Храпко. Хто ж винуватий, як не батько? Він, він! Один... старий, дурний, невчений! А ви тепер, бач, великорозумні стали, велемудрі поробилися... Як його батька слухати? Як йому змовчати — покоритися?

Петро. Батьку! слухають люди тільки доброго слова, преклоняються — перед розумним ділом!

Храпко. Так, так! Тепер усе добре тільки та розумне... Добре, бач, діло на батькові гроші жити та мотати; розумне діло — на оті цяцьки їх менжувати та на себе начепити: дивіться, мов, ось ми які — цяцьковані!

Петро. Вас непутить моя одежа?

Галя та Явдоха. Петре!

Храпко. Ще б не непутила! Ще б вона шпичкою в око не колола! Що воно таке? До чого воно це? Хіба на те тебе вчено, щоб ти нарядився в мужичу одежу? Он сорочка цяцькована, а груднина роззяпилася — світить! Штани такі пошив, мов та дівчина спідницю начепила!.. Нащо воно? До чого воно це ведеться? Біля плуга ти ходиш? По соняшній спеці печешся, то щоб тебе

вітром провівало? У полі це та на спеці — так! А ти між людьми ходиш, по городáх вештаєшся!.. Хто тебе у благородний дом пусте? Хто тебе до себе, такого харциза, прийме?

Петро. А от же приймають та ще й дивуються тій неабиякій красі, що невчений народ зумів додати. Певне, цей народ має смак до краси! То тільки ми, живучи тут по глухих кутках, приглядíлися до цього убору, що він нам здається нікчемним, мужичим. Затягнені в німецькі камзоли та зашнуровані усякими вірьовочками, ми так з тим звиклися, що й не тямимо, як то здорово носити таку одежу, щоб вона нігде тебе не давила.

Храпко. Я ж то й кажу, що ми тут дурні та ще й подуріли! А от як учені сюди налізуть, велемудрі найдуть, то не тільки мужичу одежу присвятять, а ще й самого мужика неотесаного на почотному місці посадовлять, почнуть йому вклонятися!

Петро. Ніхто йому не кланяється; а всякому звісно, що й мужик такий же чоловік, як і пан; що і в його душа така, як і в другого. От тільки йому освіти недостає; про освіту його кращі люди й пильнують.

Храпко. Мужик? та це падло, що йому і назви не підбереш! Сама поговірка каже, що мужик дурніший ворони, а хитріший од чорта.

Петро. А мужикові, як і кожному, хочеться жити; він же повинен чимсь оберігати своє життя: і туди гнутись, і сюди хилитись,— поневолі почне хитрувати.

Храпко *(тремтячи)*. А щоб я тебе не родив або, родивши, своїми руками задавив, ніж мені від тебе отаке чути! Вон зараз з-перед моїх очей, щоб мої очі тебе не бачили і мої уха твого голосу не чули!

Галя. Папо! схаменіться. За що ви його проклинаєте?

Явдоха. Таточку!

Храпко. Вон! вон! Він не син мій, я не знаю такого сина!

Петро. Навіщо ж ви мене з Адесу виписували? Нащо ви мене від діла одірвали? Я там на місці був; сяк-так перебився б — прожив, а тут де я дінуся?

Храпко. Хоч з мосту та в воду! Для мене все одно. Сказано в писанії, чти отця твоєго... Не чтиш — який ти син?

Петро. А, небійсь, того й не кажете, що нижче трохи в тому ж писанії сказано: і ви, отці, не роздражайте чад своїх *(виходе)*.

Галя. Петю! Петю! підожди. Куди ж ти? *(Вибігає за ним)*.

Явдоха *(становиться на коліна)*. Таточку! змилосердіться над Петрусем. Де ж йому, бідному, дітись? куди приткнутись?

Храпко. А ти чого до мене пристала? Побігла одна за ним — біжи й ти! Тепер вам батька не треба; нащо вам батько? Вигодував вас, виростив; ви тепер великорозумні стали, самі на світі проживете,— чого ж вам?

Явдоха. Та то що ви розсердилися, таточку, розгнівилися, мій рідний, то вам так і здається. А гріх же воно так сердитись: та й не гаразд, для усіх не гаразд... Все ж то воно на серце ваше сідає, життя коротить... Та й нам, хіба воно весело дивитись, як у хаті отака буча, у сім'ї розноція... Таточку! *(Цілує його в руку)*.

Храпко. Геть! Геть, не цілуй мене. Я знаю, ти у мене покірна дочка, слухняна дитина... Ти не підеш проти батька; а ті — вчені, бач, велемудрі стали!

Явдоха. Таточку! ріднесенький! Та то того, що ви розгнівилися. А вгамуєте своє серце, і вам воно інше здасться. *(Цілує у руку)*.

Храпко. Ні, не так він мені залив за шкуру сала! Торік же не схотів моїх бамаг писати... Всякому видно, що я вже старий становлюся, пора б мені і спочинок дати, а я, як той каторжний, день у день турбуюся та клопочуся. Для кого? Для вас же! для його, ірода!.. А він не схотів мені помагати... А тепер знову явився перед мої очі... І в чому він явився? яким він пристав?.. Я об тім тільки й б'юся, об тім і клопочуся, як би вище у гору піти, далі від того мужиччя стати; а він, бач, з мужичням запанібрата, його одежу на себе нацупив!.. Хіба на те я його вчу, хіба на те трачуся?

Явдоха. Та то занову ситце на кілочку! Полюбилася йому та одежа, от він і начепив. Вона ж і справді йому до лиця.

Храпко. Ну, до лиця вона йому — хай він з нею і цяцькається! А мені щоб на очі не попадався.

Явдоха. Таточку! А що ж люди скажуть? Чужі люди що скажуть? Вони всі так дивуються на нас: от, кажуть, сім'я! он які діти! А тепер? Батько, скажуть, вигнав рідного сина з двору.

Храпко. Хіба я його жену? Хіба я його виганяю? Хай живе — отам на кухні або в людській хаті. Мужиком же став — хай з мужиками й панькається; а мені щоб на очі не попадався!

Явдоха. То я, тату, піду скажу йому, щоб передягся.

Храпко. Ні-ні, не треба, не треба! Я не хочу, щоб непокірлива свиня жила між нами... Чула? не хочу! Отам на кухні хай... Іди собі. Йди — пора вже і про обід подумати.

Явдоха. Я зараз, таточку; хвилиною на стіл накрию *(набік)*. Слава богу, що так обійшлося. Петрусь поки що і в кухні перебуде цю бучу, а там... Слава богу! *(Виходе)*.

Храпко *(сам)*. От тобі й діти! от тобі й радість! А казав отець Іван: не випихай сина наперед себе, не станови його вище... Воно й правда. Бач, він тепер розумний став, учений та велемудрий,— зазнався! Батько що? Старий дурень, котрий тільки грошики дай та на його примхи постачай... А постій же! підожди! Ось як поживеш у кухні, попоїси чорного хліба з остюками,— хай лиш він тобі у носі заколе!.. Шабаш! годі тепер вчитись! Буде... і так розуму набрався. Копійки щербатої більше не дам! Дома живи; хазяйству вчися, коритися старшим учися, як на світі жити, навчайся... О-о, я з тебе виб'ю оту хванаберію! *(Підходе до столу, відсува ящик, де лежать гроші)*. Не я, то ось що з тебе виб'є! *(Вибира гроші на стіл)*. Ось вони, бач. Ось ті цяцьки, за котрі чоловік гадюкою в'ється, робиться нижче трави, тихше води... Ох, цяцьки ви, цяцьки! Ви — гордощ людська, і втіха, й забавка! Ви вже не змилете йому, не одурите... Усе на світі брехня, одні ви — і сила, і правда! *(Сідає)*. Ох, поки обідать покличуть, полічити їх. Щось цей тиждень погано торгувалося, на прошлому три сотні до банку одвіз, а цей,— щось помалкувато! *(Ліче гроші)*. Оце сотня... раз!.. А це півсотні. Ще тринадцять рублів; та вчора вернув чоловікові рубля *(збира гроші і кладе їх у ящик)*. Помалкувато: всього сто шістдесят три рублі; а той тиждень три сотні! Х-хе, біс його батькові!.. та не

дуже й х-хе: на двісті ж рублів умовився з Перепадею,— от воно й за три сотні перевалить. Буде!

Вбігає Пріська.

Вихід IX

Пріська *(швидко)*. Пожалуйте, пане, обідати накрито.

Храпко *(підходе до неї)*. Та так же й кликати то!

Пріська. От дивіться! А як же вас кликати?

Храпко *(підходе до неї)*. Та так же й кликати *(криве її)*: обідати накрито! *(Бере її злегка за носа)*.

Пріська. Боже, боже!.. отакі старі, а ще гратись хочете!

Храпко. Отуди к бісу! Який же я старий?

Пріська. Ще не старі? Он вуси які сиві!.

Храпко. Вуси? Та вуси тільки підчорнити трохи, то такий тобі бравий *(витягається у струнку й береться руками у боки)*, що й молодий не справиться!

Пріська. А голова яка? А брови як настовбурчилися?

Храпко *(дивиться у дзеркало)*. О, ти-бо вже хочеш, щоб усе було, як під ранжир. Що голова трохи біла — то тож більше розуму у їй; а брови?.. Брови можна і пригладити *(пригладжує брови)*.

Пріська *(усміхаючись)*. І вже — не цвісти калині об різдві у лузі.

Храпко. Дурна ти, як я бачу! Ти не дивись на те, що сніги впали... Ще під тим снігом такий огонь палає! Та ще й окрім того є... та ще й буде! Глянь лиш сюди. *(Відсува ящик і показує гроші)*. Бач?

Пріська. Моя матінко рідна! Яка велика копиця грошей!

Храпко. Хе-хе-хе!.. Копиця!.. Не одна така, і в десять не вбереш!.. Он то що... А ти кажеш: старі... Ох, ти, полетушко дурна! *(Лове її, щоб ущипнути за щоку; Пріська одхиляється)*.

Пріська *(жартівливо)*. А то ще не старий?.. Старий! старий!.. старий!.. Он дочки які, син... От син, так молодець! *(Вибігає)*.

Храпко *(понуро)*. А щоб тобі рота набік повернуло!.. Усім їм задався той Петро. *(Криве Пріську)*. Моло-

дець... Віскряк, а не молодець! Ось постій, як я його прикручу, тоді побачиш, який з його буде молодець... А вража дівчина — хороша! Наче обточена, та жвава, як живе срібло... Аж моє серце ходором заходе, як її вздрію. Так би й обхопив, так би й притис, бісову, до себе, дарма що старий... Воно колись мені один лікар знайомий і казав, що старому та молоденької треба, щоб силу підживити... Хе-хе-хе! Вражий лікар! що вигадав! Сили підживити... Підживити!.. щоб, значить, кров ключем забила... Лепсько, біси його батькові! До сивої голови та рожеву квіточку... Хе-хе-хе! А що ти скажеш? Від такого труда та такого клопоту — звісно, старієшся... Підживити б себе, підмолодити треба... Звісно, не очевидячки; не так, щоб усі бачили та пальцями тикали... не по закону... Нащо той закон?.. Так краще: і сам собі пан, і вона — не зазнається. А чи й призна́ки які будуть,— хто скаже на старого? Он вона сама пле́ще: старий! старий! старий!.. Старий та молоде задає! Хе-хе-хе!.. Що, може, не схоче? Не схоче, як брязнеш золотими перед очима... Он як здивувалася *(передражнює)*: матінко, яка копиця грошей! Копиця!.. Хе-хе-хе!.. Гроші — велика сила... Ще такий не родився чоловік, щоб проти їх вистояв... А підживити б себе треба, підмолодити — слід!.. Хе-хе-хе!

Явдоха *(з другої хати)*. Тату! тату! Борщ давно вже на столі стигне.

Храпко. От розносило їх! *(Запира ящик з грошима)*. Іду! Зараз іду! *(Виходе)*.

Заслона

СПРАВА ДРУГА

У кінці садка пасіка; попід деревом стоять вулики, з правого боку — курінь. Біля куреня, на обрубкові, сидить Кирило, довбає коритце для води.

Вихід I

Кирило *(сам собі)*. Ну, та й пече! аж потом обливає *(утирає піт з лоба)*. Оце вже літо настало, справжнє літо. Іч, як сонце світе — як купина палає!.. Пересунутись лиш у холодок. *(Пересовується до куреня у холо-*

док). Отак буде краще. *(Починa знову довбати коритце)*. А все мені з думки не йде сьогоднішня панова загадка. Загадав привести кого-небудь з Тхорів та ще так, щоб ніхто не бачив, як буду вести і як буду до їх іти... Нащо йому здалися ті Тхори? Діла то все!.. І не було, мов, бачця, діла ніякого, а виходить — що є... Виходить — одкопав... Хіба такий не одкопає? ого! З-під землі видере, — бідовий тобі аблокат, чи як там його люди величають... І піди ти, господи, з цим: от скільки на світі живу, а ніколи не було чутно про цих аблокатів; а тепер їх розплодилося, як мух. Тільки й чуєш: аблокат казав! аблокат хвалився!.. Колись було тих по́звів, як огню, боїшся; бо як почав позиватись, то й худоби рішився; а тепер — нема того чоловіка у містечку, щоб не перебував у мирового. І все то аблокати орудують! Все то вони наструнчують та підшпиговують, бо то їх користь, їх — хліб. Ну, та вже за всіх наш... О, наш — біда! — усіх за пояс заткне... А що колись було з його? Хлопець... так... покидьок, та й годі. Покійний Харко за спасибі взяв та до крамниці пристроїв. Спершу крамницю мив та на побіганках був, а далі грамоти вивчивсь, у прикажчики посунувсь. Добрий був покійник — вірив усякому, вірив у добро людське, що в чоловікові більше доброго живе, ніж лихого... А на нашому — осікся... Пізнав, бідага, що вигодував гадюку коло свого серця, пізнав — та пізно вже... Отаке добро, отака сила добра́ була... а де воно ділось?.. Прийшлося старцем умерти... на прохані гроші поховали... А наш з того пішов жити. Свою крамницю завів, оженився, на всю губу господарем став... Тепер ти його візьми в руки — в сотню тисяч мабуть не вбереш! А все тихо так, потроху та помалу, та все йде вгору та вгору... Усім містечком владає... От тепер аблокатствує. Перший аблокат на всю округу! Чи діло ж оборудувати, чи кого закрутити — йому дай! Певне, оце щось з Тхорами затіва зробити... І зробить! Такий — та не зробить? Зробить!..

Увіходе Петро, похилий, задуманий.

Вихід II

Петро. Здрастуйте, діду! Боже поможи вам.

Кирило. Панич? Здрастуйте, здрастуйте! Уже приїхали? Коли ви приїхали?

Петро. А це сьогодні.

К и р и л о. Що ж я був у дворі, а вас не бачив?

П е т р о. Я недавно приїхав.

К и р и л о. Недавно, кажете? А я ще геть сонце було високо, як у дворі був. Чого ж ви стоїте? Сідайте. Сідайте та побалакаємо. Торік як вас бачив, та й досі, аж скучив. Далебі — скучив.

П е т р о *(сідаючи)*. Спасибі вам, діду.

К и р и л о *(придивляючись)*. Нуте, я на вас хоч подивлюся. Батечку мій! а убір який!.. Лицар, як є, лицар!.. Давній лицар; тепер таких уже немає. А я ще зазнаю... Отакий точнісінько убір, як на вас, тільки ще зверху шапка з червоним верхом,— оттака шапка з червоним верхом,— курінь оцей закриє!.. Тепер таких лицарів немає... Тільки чого ж ви в такому уборі та такий смутний? Та я... якби такий козак — та підо мною земля гори! А дівчат тих, як той стрілець,— одним поглядом десятками б низав!.. Е-е, було колись... То тепер я став і старий, і нікчемний, а колись — огонь був! Дикого коня запопаду і того охмолостаю — як вівця стане! А тепер — от чортибатьказна-що — коритце довбаю — та й то втомився. Понюхати хоч табаки. *(Нюхає)*. Ну, давно ж ви з Адесу? Розкажіть мені що про його. От усюди доводилось вештатись: і на Дону був, в Ростові, в Таганрозі, в Миколаїв заносило і по Кізіяру швендяв, а в Адесу не заходив... А лепський, кажуть, город!

П е т р о. Та город гарний; шаромижний тільки город.

К и р и л о. Що кажете?

П е т р о. Шаромижний, кажу. Крамарський, а де крамарство — там і шаромижничество.

К и р и л о. Тобто здирство усяке? ошукування?.. Тото й лихо наше, що як тільки велике місто, то там того здирства — батечку мій! Та нащо краще: узяти наше містечко. Хіба воно таке було за моїх молодих літ? Село, та й годі. І по-селянському жили, по-божому поводилися. А тепер гляньте: вавілонів яких набудували, а здирства того стало — що бідному чоловікові дихнути нема чим,— біда! Неволі здихалися, а другу нажили?

П е т р о. Авжеж.

К и р и л о. Та воно ж, бачте, це люди,— не звірі, а люди...

П е т р о. Немає хижішого звіра, як чоловік!

К и р и л о. Та так, так... От, приміром, бджола — божа муха, а й її примусив чоловік на себе працювати...

(Помовчавши). І оце на все літечко до нас? Силу витрачену набувати, здоров'я наживати?

Петро. Ні, діду; думаю швидко й назад.

Кирило. Як назад? Знову в Адесу? Чого ж це так?

Петро. Так.

Кирило. А торік же ціле літо були. Хіба діла які не ждуть?

Петро. Та діла ніякого немає, та...

Кирило. Що? На чужині б то краще, ніж у своїй стороні?

Петро. І то — краще.

Кирило. А про мене нігде й краще немає, як дома. Вже що не кажіть: чужина — чужиною, а своя сторона, як мати. Де б ти не був, як би тобі де добре не було, а нема краще, як дома.

Петро. Що ж тут дома? Лайки не чув та докорів усяких?

Кирило. Отак: сьогодні приїхали та вже й докорів наслухалися?

Петро *(помовчавши)*. А що, діду, рої ловляться?

Кирило. Та так як коли. Сьогодні піймав одного.

З садка доноситься гук: «Петре! Петю! Петю-у-у!».

Петро *(гукає)*. Я ось... До пасіки простуйте!

Кирило. Баришні гукають? Скучили?

Убігають Галя й Явдошка.

Вихід III

Явдоха *(ледве переводячи духа)*. Я ж так і казала, що в пасіці його шукаймо... біля діда... Х-ху! *(Пада біля Петра на землю)*.

Галя *(реготе)*. Уже і втомилася!.. От жирьоха!

Явдоха. Жирьоха, а все-таки тебе випередила.

А що? а що?

Кирило. Наввипередки бігали?

Галя. Та вона ж... Ану, каже, хто швидше? Та як побіжить!.. На рові спіткнулася та так з усіх чотирьох і гепнула — аж земля загула!.. Та як схопиться, та знову, а мені — смішно-смішно: біжу за нею, та за реготом ніяк не збіжу.

Явдоха. Я хоч і впала, а все-таки ти мене не перегнала!

Галя *(сідаючи біля Явдохи)*. А кажи: добре забилася? Коліна позбивала?

Явдоха. Хто — я? Та я тільки спіткнулася та поточилась, а не впала. Оцими пальчиками задержалася *(показує на середні пальці)*... Тільки черкнулася ними землі та зразу й знялася.

Галя *(регоче)*. О боже! От якби хто бачив!

Петро. Що? посвітила чим-небудь?

Явдоха. Петре! срамник! *(Затуля йому рота рукою, Галя регоче)*.

Кирило. Молоді літа — щасливі!.. І я колись бігав... прудко бігав. Зайця мало не переганяв!

Явдоха. Що ж це ми прибігли та й сидимо! Ми за тобою, Петре,— йди обідати. Там ми тобі на другій половині кухні хату прибрали,— побачиш як! Туди й обід однесли. Татусь розсердились та кажуть: нехай людське їсть. А ми всього тобі потроху одділили. *(Встає)*. Ходімо.

Галя. Тута так гарно, що і в хату не хочеться йти.

Петро. Та чого ж ви будете всі йти? Хіба я сам шляху не знаю? Сидіть тута, а обідати і Пріська дасть. *(Устає)*.

Явдоха. Так — Пріська! Нехай Галя тута сидить, а я піду.

Наміряються йти і стріваються з Печарицею.

Вихід IV

Печариця. Петро Васильович! Слихом слихати, в вічі видати! Коли ви приїхали?

Петро. Сьогодні. Здрастуйте! *(Подає Печариці руку)*.

Печариця. Здрастуйте, Євдокія Васильовна. Діждали-таки своїх гостей?

Явдоха. Як бачите. Обоє сьогодні приїхали, трохи не разом. Галя трохи раніше від брата.

Печариця. І Ганна Васильовна!

Галя. І я. Здрастуйте.

Кирило *(набік)*. От лиха година принесла цього попенка! Що він мені ввірився! *(Голосно)*. Піти, лишень, пасіку обдивитись. *(Виходить)*.

Петро. От тобі, Галю, і кавалер, щоб не скучала сама.

Печариця. А ви ж куди?

Петро. Та ми ось на час із сестрою. Побудьте тут, ми швидко вернемося.

Явдоха. Галю! Постій, я тобі щось скажу. *(Галя одходить, Явдоха їй шепче на вухо).* Це він до тебе прийшов. Як тебе не було, то все допитувався: чи нема, не приїхала? Я чула — дума сватати тебе.

Галя. Казна-що ти вигадуєш! Уже як хто з молодих людей зайде — у тебе зараз сватати.

Явдоха. Їй-богу! от побачиш *(одбіга від неї, голосно):* так чула?

Галя. Чула.

Явдоха. А тепер ходімо, брате.

Обоє виходять.

Вихід V

Печариця *(сідає, наче сам до себе).* Бажав би я знати, що то за секрети шепче одна панночка другій на вушко?

Галя. Які секрети?

Печариця. Та от ви що́ шептали Євдокії Васильовні?

Галя. Швидко зостарієтесь, як усе будете знати.

Печариця. І без того к тому воно йдеться! А все лепсько знати, що то за такі секрети? Певне, запримітили щось недоладне в уборі чи в косах та щоб не прямо перед усіма сказати — на вушко: секрет, мов!

Галя. Дуже ж ви злегка на нас дивитесь, Лука Семенович. Тільки й думаєте, що про убори секрети бувають? А може, й про що важніше?

Печариця. Тим цікавіше знати. *(Галя мовчить, Печариця смаковито погляда на неї).*

Галя *(похнюплюючись).* Зостарієтесь, кажу.

Печариця. І старітися не лихо, аби було з ким старість поділити.

Галя. Знайдіть кого.

Печариця. Вашими б устами та мед пити! Знайдіть? Легко сказати — знайдіть!.. А де його знайти?

Галя. Пошукайте.

Печариця *(помовчавши).* А знаєте, Ганно Васильовно, як колись старі дяки у любві об'яснялися?

Галя *(з усмішкою).* Нащо мені про те знати?

Печариця. Забавно. *(Починa розказувати, підбираючись до голосу закоханого).* Аз немощен єсьм; переполнися душа моя радістю, серце моє вострепеташа любовію, і юность моя обновися, яко орля; очесами бо моїми зрю ліпоту необичайную!

Галя. Ну, нащо ви мені це плещете, Лука Семенович?

Печариця. Нащо? *(Подумавши).* Так.

На який час розмова порвалася; потім Печариця повертається до Галі, усміхаючись.

Давайте, Ганно Васильовно, наввипередки бігати!

Галя *(здвигнувши плечима).* Бігайте самі; а я — не вмію. Ось сестра прийде — вона зугарна бігати,— то з нею й побігаєте

Печариця *(понуро).* Євдокія Васильовна гарні баришня, і я їх люблю. Тільки вони трохи прості. Якби вони були ученіші, щоб часом з ними можна і об високих матеріях побалакати.

Галя. Та що це з вами сталось таке, Лука Семеновичу? То ви б наввипередки бігали, то вам об високих матеріях балакати хочеться.

Печариця. Сталося!.. Станеться з усяким це, Ганно Васильовно, як отак осточортіє життя кожному.

Галя. Чого ж воно вам осточортіло? Ви чоловік при ділі, у вас — робота.

Печариця. Яка там робота?

Галя. А як же? школа... Ви — учитель... Сумно вам — забрали хлоп'ят, повели їх у поле, розказували б про всякі трави, про всяку рослину... Адже ви ботаніку в семінарії вчили?..

Печариця *(перебиває).* От стану я з мужичатами вовтузитись, щоб люди сказали: дурень неписаний! І так з ними за зиму наклопочешся — голова оттака стане!

Галя. А от якби я на вашому місці була, то ніколи б не скучала... Що́ мені до того, що чужі люди скажуть? Я своє діло роблю.

Печариця. Тоді скажеш гоп, як вискочиш!.. Попробуйте.

Галя. Я б і попробувала, коли б тільки папочка не перечив; а то знаю — не пусте. Що́, скаже, з того за користь?

Печариця. І правду скаже!

Галя. Правду? Гой-гой! І ви дивитесь, як і старі люди? Оце дивно: такий молодий, недавно сам з учення — і так дивитись, так думати!.. Стид! Сором! Від усякого діла одної тільки користі ждати!

Печариця. А чого ж більше? Яка плата — така й робота.

Галя. Ого! А хіба немає такої роботи, що й без плати б доходила до вашої душі, до вашого серця?

Печариця. Тільки не дітей учити.

Галя. А мені здається, що й там є своя радість, і там можна знайти її. Хіба не втішно додивлятись, як ваші речі доходять до дитячої голови, ширити розум, як з кожним днем воно все більше та більше розумнішає-розвивається?

Печариця. А на лихої години я буду це робити? Що мені з того за користь? Не користь, а тільки одна шкода! Ти його вивчи, а воно виросте, буде твій хліб одбивати.

Галя. О, який же ви матеріаліст!

Печариця. Це у вас університанські думки! Вони нашому братові зовсім не лагодні. Там усе багаті люди вчаться, що ласо змалку їли та багато поводилися,— от через те вони так і на світ дивляться. А якби вони попосиділи дома на гречаній каші, з книшами, а в бурсі — на червивій тарані, то не тієї б заспівали!

Галя. Хіба і студенти не бідують? Та ще як!

Печариця. От лихо — покрепитися літ з п'ять, та тоді тобі усі шляхи вільні, кожне місце не заказане: бери, яке хоч! А тут — поподавися над тією стравою дома та в бурсі попосидь літ десять—дванадцять та от тобі тільки й ходу, що учителем! Попоскачи лиш до того попа, поки його доскачеш... А там — знову книші з вишкварками, хіба тільки у свято пирога з сиром з'їси.

Галя. Ні, ні, ви — матеріаліст!

Увіходять Петро з Явдохою.

Вихід VI

Петро. Оце, Галю, як ти страшенно гукаєш! Об чому це ви так змагаєтесь?

Галя. Он Лука Семенович... Стид! сором! — такий молодий та такі думки має!

Печариця. Попоскачіть, Ганно Васильовно, з моє, то й ви вернетеся з *сі* до *до*.

Петро. Та об чім у вас спірка? (*Сідає. Біля його Явдоха*).

Печариця. Ганні Васильовні не подобалися мої думки.

Галя. Цитьте! цитьте! Дайте я перш розкажу.

Печариця. Розказуйте.

Галя. Лука Семенович скаржиться, що йому сумно, що він не має ніякої втіхи в житті. Я й кажу: чого ж йому сумно, коли у його така жива робота на руках, як от школа? А він одказує: що та школа? яка користь з неї? Що коли він почне вчити хлопців, як треба, то — собі на згубу.

Печариця. От я й не казав на згубу; я казав — на шкоду.

Галя. Ну, на шкоду. Цитьте, не перебивайте!.. Я, каже, вивчу, як слід якого хлопця, а він мені буде хліб одбивати... Адже так? так?

Печариця. Так, бо й правда... Життя — це довічне борюкання одного з другим. Я стою оце тут, а за мною десять душ витріщилися, як би мене з місця зіпхнути.

Галя. Ну, хто на ваше місце намагається? Ні, ви — матеріаліст, матеріаліст!

Явдоха (*позіхаючи*). І заведуть таке — бог його знає й об чім! Краще б — заспівали.

Петро. Коли хоч, Галю, то не без правди і в річах Луки Семеновича.

Печариця. А що! а що!

Петро. Життя справді — змагання одного з другим, поки воно так ведеться, як ми бачимо. Коли кожен тільки й думає, що про себе та дбає про своє гніздо, а не про громадське добро, то й життя — змагання. А от як упорядкується воно на інших постановах,— то тоді вже інша річ буде.

Печариця. Доживіть же до того, поки те буде!

Петро. Може, ми до того й не доживемо; а все-таки світ тією стежкою простує. Як згадаємо, що колись було, та порівняємо до теперішнього, то й побачимо, що ми хоч на крок, а все-таки посунулися вперед... Отак потроху та помалу — одних думки, а других і життя наведе до того, що скажуть: так не приходиться жити, треба інше якось наше життя впорядкувати.

Печарица. Балакайте! Он Христос коли про братолюбіє віщав; скільки з того часу віків пройшло, а ми й досі того братолюбія шукаємо.

Явдоха. Годі вам, кажу, про це! А то — засну. *(Умощується на коліні в Петра).*

Галя. Дуню! ти-бо нам тільки мішаєш. Лягай краще на мене. *(Бере її за руку, зводе з братового коліна і ложе на своє).*

Петро. Що колись так завізно йшло, з такою натугою добувалося, то тепер, у наш вік пару та електричества, он як двине!

Явдоха. І не обридне їм про одно плескати! *(Заводе пісню).*

Ой зійди, зійди, зіронько та вечірняя...

Печарица *(підхоплює).*

Ой і вийди, вийди, дівчино моя милая!

Потроху до їх пристають Галя і Петро.

Явдоха *(скінчивши).* От бачите: як я вигадала — то всім весело, а то розпочали свою бесіду — ні пуття їй, ні ладу! І не обридне воно вам: цілий рік учитесь та ще й додому з'їдуться — і тута ті ж учені речі. Вони тільки сушать чоловіка: он гляньте на себе — які хрущі!

Галя. Дуню! схаменися-бо, що ти плещеш!

Явдоха. А то, може, неправду кажу?

Печарица. Правду, Євдокіє Васильовно... А нуте, давайте: «Ой чук-брик! з рогом бик!»... Важна пісня!

Явдоха. Ну, вже й важна! «брик та брик!»... Настояща тобі бурсацька. Краще давайте якої поважної та голосно... Хоч цієї *(заводе).*

Зеленая ліщинонька!
Чом не гориш та все куришся?

Усі співають, окрім Печариці.

Галя *(на вухо Явдосі).* Бач, Дуню, яка ти не обережна: он Луку Семеновича образила... Бач — надувся.

Явдоха. Не лопне!.. Поподметься та й так минеться. *(До Печариці).* Чому це ви, Лука Семеновичу, не співаєте?

Печарица *(понуро).* Я цієї не знаю.

Явдоха. А яку ж ви знаєте?

Голос *(з садка)*. Лука Семенович! Лука Семенович!

Галя. Хто там такий?

Явдоха *(червоніючи)*. Лука Семенович! вас кличуть. Вставайте та ведіть сюди гостя. Нуте вже, швидше!

Печариця нехотя підводиться і виходе.

Галя. Хто ж там такий?

Явдоха. Ат!.. Прийде — побачиш!

Галя. Чого ж ти почервоніла? Дивись, Петю.

Петро. А справді. Чого це?

Явдоха *(образившись, ще дужче червоніє)*. Чого ж я почервоніла?.. То Грицько — Вовків син.

Галя, не спускаючи з неї очей, усміхається.

Чого ти на мене витріщилась?

Галя *(звариться на Явдоху пальцем)*. Ох, Дуню, Дуню! — гляди... Мені що казала, а сама?

Явдоха. Що ж я? Нічого, та й годі... А то, може, Грицько не вистоїть проти твого Луки Семеновича?

Галя. Цсс!.. Ось вони йдуть.

Увіходять Печариця і Грицько.

Вихід VII

Печариця *(держе за рукав Грицька)*. Та ну вже йди. Ач, опинається — як ведмідь!

Грицько *(засоромившись)*. Лука Семенович! Нуте-бо... Хіба я й сам не дійду?

Печариця. Ну, кланяйся. *(Бере Грицька за в'язи й нагина голову)*. Ти ж мужицюга, не знаєш, як люди поводяться.

Грицько *(скоса глянувши на Печарицю)*. Лука Семенович! Я хоч і мужицюга, як ви кажете, а от так по-мужичому не стану робити.

Явдоха. Лука Семенович! прошу вас чужих гостей не обижати. Здрастуй, Грицьку. *(До брата)*. Це знаєш, Петре, хто такий? Це той самий Грицько, що колись нас малих такими смачними пряниками годував.

Петро *(підводиться, подає руку)*. Здрастуйте!.. Як не пам'ятати? Ми ж вкупі тут і в школі вчились.

Грицько. Доброго здоров'я... Таки не забули, спасибі вам. Мене вже давно поривало з вами побачитись, та все ніяк не насмію.

Петро. От... чого?.. Я завсігди радий бачитись з своїми товаришами.

Галя (*тихо до Явдохи*). Дивись, який він бравий та красивий!

Явдоха. А що? Такий, може, як ото? (*Махає головою на Печарицю*). Грицьку, а це моя сестра... Пам'ятаєш Галю, маленьку Галю, що ти було через калюжі на руках переносив.

Грицько. Здрастуйте й вам. Як не пам'ятати? Укупі ж росли, гралися.

Галя (*подаючи руку*). А тепер якби вас де зустріла, то й не пізнала. Он який ви стали!

Грицько. Великий виріс?

Печариця. Як дубина та! Великий виріс, та ума не виніс.

Грицько. Хіба б то в вас доведеться позичати?

Галя і Явдоха зареготались. Печариці після того реготу стало не по собі.

Петро. Грицьку! сідайте лишень отут, біля мене, та розкажіть, як вам тепер живеться, що поробляєте?

Печариця (*набік*). Чи бач, який то дорогий гість! А от як старий зійде, то так і шарахоне в кущі!

Грицько. Як живу? Так, як і давно жив. При батькові состою, їм у комерції помагаю. Коли вони дома — я по ділах їжджу; а чи батько поїдуть — я сиджу дома.

Петро. Яка ж ваша комерція? По якій части?

Грицько. Та по всякій. Тут у містечку лавку маємо, а то — щетинників держимо,— щетину зносять... віск... шпанську муху.

Петро. Що ж воно — і корисна комерція?

Грицько. До якого часу, хвалити бога, держимося.

Явдоха. Добре держаться! Он, кажуть, торік однії шпанської мухи на п'ятдесят тисяч продали.

Петро. На п'ятдесят тисяч! Ого-о!

Грицько. Та тож за скілька літ збираниці.

Печариця. Та ну, не лукав. Вас якби з батьком струснути — сотні тисяч посипалися б!

Грицько. Ет! Ніхто ж їх не лічив, тих сотень тисяч.

Галя. Ти, Дуню, не хоч піти проходитись?

Явдоха (*нехотя*). А ти — хоч?

Печариця. Хочете, Ганно Васильовно, я проведу?

Явдоха. Он з ними йди. Іди, а я тут посиджу.

Печариця *(підскакуючи)*. Вашу ручку! *(Подає руку)*.

Галя. Ні, я не звикла під руку ходити, та тепер і душно. *(Встає і йде; за нею Печариця)*.

Явдоха. Та й осоружний оцей Печариця — як він мені остогид! З кожного насміхається, кожному квітки пришиває, а сам же то? Якби глянув у воду на свою вроду.

Грицько. Ні, вони, спасибі їм, нічого. Язичок мають трохи великий, оже як їх приборкаєш — то й нічого... Все є з ким під час душу одвести, побалакати.

Петро. Де ви такого видрали стрижачка?

Явдоха *(регоче)*. А справді — стрижачок.

Грицько. Та це ж харковецького священика, отця Семіона, син. Вони у нас за псаломщика у церкві та й учителюють. Тепер же, либонь, не можна без того й святитись, щоб не псаломщикувати та не вчителювати.

Явдоха. Бога ради, як він там учителює! Он поки старий дяк був, то учеників скільки у школі було, а тепер і на половину не набереться.

Грицько. Бачите, дяк по-старому вчив, та не багато брав, то воно кожному й доступно було; а вони по-новому — більшу плату положили,— от тепер і менше їх стало, бо не всяке спроможеться. А все-таки вони добрий чоловік. Отак прийдеться до чого-небудь, не розшулічиш сам — пішов до їх, то зразу й розкажуть.

Явдоха. Хіба ж то воно дурно?

Грицько. Чого дурно? Я й сам дурно б не ходив: все ж воно праця... Учився чоловік скільки... розуму добував... От за те й плата.

Петро. Хіба й розум купується?

Грицько. Та все ж він не дурно добувався... Скільки то стратили, поки чоловіка на ноги поставили... Тепер, значиться, й треба вернути.

Петро. Ого, Грицьку! Як я бачу, то вас таки комерція добре посіла.

Грицько. Та вже ж узявся за гуж, то не кажи, що недуж!.. Казав я батькові: пустіть мене далі вчитись.— Нащо, каже, тобі та наука, і без неї проживеш. Краще до діла призвичаїшся... А взявся за діло — тепер уже ніколи вчитись.

Явдоха. От ти, Петре, все плещеш: наука та наука!.. А мені здається, як матимеш серце добре та розум путящий, то нічого краще й не треба. Скільки ти не знай, а як у тебе серце зле, то й те, що знаєш,— не на добро воно людям, а на лихо та на безголов'я піде. Он, хоч правду кажучи, і наш татусь... Скільки вони знають? — Ніхто краще від їх тих законів не знає... Ціла шахва їх... а що з того?.. Іноді живий жаль бере, як почнуть отими людьми крутити; іноді аж сама заплачеш, дивлячись, як виходять від їх, обливаючись гіркими слізьми!

Петро *(чуло)*. Ох, Дуню, Дуню!.. Ну, я тебе поцілую. *(Цілує її)*. Що якби тобі й розум такий, як твоє серце,— багато б ти доброго діла зробила!

Гриць ько. Поздоров боже вашу сестрицю — у їх така добра душа!.. Ви ж знаєте, що наші старі й досі ворогують,— одно на одного дивитись не зможе. А от Євдокія Васильовна, спасибі їм, до мене завжди з добрим словом і привітом.

Явдоха. Що ж мені плювати тобі у вічі, коли ні ти мені, ні я тобі не заподіяли нічого лихого? Хай старі сваряться — то їх діло.

Гриць ько. А боже!.. якби то вони зійшлись, помирились! Я щодня й щовечора тільки об тому і богові молюся. Бо самі таки посудіть: що воно за життя таке? Колись одно з другим як жили: коли не ваш у нас, то наш — у вас; ми, діти, було тільки спати розходимося, а то — все вкупі... А от тепер — батьки посварились, і нам просвітку немає. Мій хоч і нічого такого не каже, а все ж буркне: чого б я туди ходив?.. Ну, а вже вашому — мені якось боязко й на очі попадатись.

Петро. Чого ж боязко? Ви ж не до його ходите?

Гриць ько *(зітхнувши)*. Та так, так. Та все ж треба у вічі дивитись.

Надіходе Кирило.

Кирило. Паничу! Паничу... Петро Васильович!

Петро. А що, діду?

Гриць ько. Здорові, діду!

Кирило. Здоров, козаче... Панича прийшов провідати?

Гриць ько. Еге ж.

Кирило. Добре діло, сину. *(Поглядає навкруги)*. А того жеребця вже немає?

Явдоха. Якого жеребця?

Кирило. Та попенка... Знай, рже, як той жеребець!

Явдоха *(зареготавшись)*. Жеребця!.. І ви, діду, його не долюблюєте?

Кирило. Хай його бог любить!.. Хибкий він та нещирий — і нашим, і вашим слугує. *(До Петра)*. Ви якось, паничу, казали: цікаво б подивитись, який там гнилець у бджолах. Ось я одного улика наглядів — не зовсім благополушно. Йдіть подивіться.

Петро *(встаючи)*. Ага!.. Зараз, зараз. *(Іде за дідом; виходять)*.

Вихід VIII

Грицько. Бач, яка добра душа у вашого брата, Петра Васильовича — хай їм щастя служе! А я, знаєте, йду та й боюся... Що як піткнуся, а вони спитають: чого ти прийшов?

Явдоха. Та й несміливий же ти який, Грицьку. Я ж тобі давно казала, що Петро ніким не гордує, з кожним радніший побалакати.

Грицько. Та бог його святий знає! Скільки літ не бачилися... нарізно жили.

Явдоха. У тебе все бог та бог! Знаєш: на бога надійся, а сам не плошай!

Грицько. Знаю то знаю; та що ж, коли в мене натура така: краще поли ввірву, а від напасті втечу!.. Не гаразд, знаєте, коли встрянеш, як теля в чужий огород.

Явдоха. Натура!.. А он, бач, Лука Семенович який: його по пискові, а він з другого краю забігає.

Грицько. То ж Лука Семенович!.. Йому, видно, матушка, як родився, очі заплювала, щоб стиду не знав.

Явдоха. А вже правду кажуть, що поганому виду — нема стиду!

Грицько *(помовчавши)*. Євдокіє Васильовно... Он... тепер... Ви б, може, побалакали з Петром Васильовичем і про наше діло?

Явдоха *(лукаво)*. Про яке наше діло?

Грицько. Про яке наше? Хіба не знаєте?.. Доки ж нам отак бути?.. Один бог бачить, як я вас люблю; один він знає, що я переживаю, як часом куди поїдеш і вас довго не бачиш... Невже ж отак мені й вік скніти-пропа-

дати? Я радніший піти до вашого пан-отця, у ноги впасти, Христом-богом молити, щоб тільки нас спарував.

Явдоха. І боже тебе храни до його йти: гірше наробиш.

Грицько. То ж то бачите... Що ж його в господа милосердного робити? Уже ж я і сяк розкладаю і так; голова кругом від думок іде, і нічого не пригадаю. Спитайте ви Петра Васильовича,— що вони порають? що скажуть?

Явдоха *(задумано)*. А сам?.. Хіба в тебе язика немає?

Грицько. Та самому якось ніяково. Як, справді, скажуть: мужик! куди ти з своїм писком лізеш? Краще якби ви... *(Явдоха мовчить)*. Невже ж ви мене хоч капелиночку не любите? Рибонько моя! крихітко моя! *(Хапає за руку і пригорта її до свого серця; потім обхоплює і, держачи в жменях, довго дивиться)*. Пальчики ж ви мої! милії мої! Од ранку й до ранку цілував би вас і не переставав!

Жарко цілує кожен пальчик, Явдоха з любов'ю дивиться на його.
Тут саме надіходять Печариця й Галя.

Вихід IX

Печариця. Отак, Грицьку! Оце добре, Євдокіє Васильовно!

Явдоха *(засоромившись)*. Що добре?

Печариця *(до Грицька)*. А ти, бісова ковтьобо, чужі пальчики лижеш?

Грицько *(сердито)*. Лука Семенович! не пустуйте. На все час і міра є!

Галя. А Петя де це, Дуню?

Явдоха. Петя? *(Дивиться кругом)*. Він тут був.

Грицько. Петро Васильович пішли з дідом пасіку обдивлятись.

Галя *(помітивши, що Явдоха, наче в сливах)*. Ходімо, Дуню, й ми туди. *(До Грицька і Печариці)*. А ви посидьте тут,— ми зараз. *(Виходять)*.

Вихід X

Печариця *(насмішкувато услід Галі)*. Не смію ослушатися наказу государині серця мого і покірно схиляю голову. *(Схиля голову)*.

Грицько. Чого ви, Лука Семеновичу, юродствуєте? Якби ви знали, як то негарно з боку дивитись.

Печариця. Ще й ти, мужиче, розумієш, що гарно, а що ні? Хіба ти знаєш, як поводяться благородні люди?

Грицько. Та все ж і ми між людьми вештаємося. Доводилося бачити дещо на віку.

Печариця. Що ти бачив? Як щетину збирати та вощину бити?

Грицько. То — одно, а то — друге... Хіба ви не примічаєте, що Ганна Васильовна од вас одвертаються, як почнете не знать що плескати?

Печариця. Одвертаються!.. То, брат, вони таку стоту здають,— знаємо ми їх рід лукавий! Нема лукавішого створіння на світі, як жінка!

Грицько. То чого ж ви біля їх ворожите, коли так?

Печариця. Ворожите! Ох, ти, голово шльонська! Ти он знайшов собі простушку та й лижеш їй руки... А це тобі не то що твоя,— зух дівка! Треба тонко біля неї ходити, щоб того розположенія добути.

Грицько. Нічого тонкого не треба, бо як перетоните, то ще перерветься... А от як більше щирості, то воно гаразд і буде.

Печариця. Та що ти мені толкуєш? Що ти знаєш? Щирості! щирості! Чи ти знаєш, що то за щирість?

Грицько. Як не лукавить чоловік, по правді каже, по правді робе — ото й щирість буде.

Печариця. По правді? Якби то всі по правді жили! Де тепер та правда? відкіля її добудеш? Хіба у твого батька?

Грицько. Я вас просив, Лука Семеновичу, мого батька не чіпати; я ж вашого не чіпаю? Батьки, як батьки: і ваш, і мій зжилися з своїми установами, вже їх не перевернеш по-своєму! А вам про мого й гріх би що на́криво казати; здається, ви немало й поживляєтесь від його.

Печариця. От ти вже й розсердився! Чого, брате, іноді не кажеться? аби за очі, а не в вічі! Кажеться, брат,

одно, а робиться друге... От ти впадаєш біля Євдокії Васильовни, а не плюєш же у вічі й Ганні Васильовні?

Г р и ц ь к о. Чого ж мені їм плювати, коли вони така гарна баришня, як і Євдокія Васильовна. От тільки Євдокія Васильовна більше мені під норов підходять.

П е ч а р и ц я. Ох, ти, шельма щетинницька! Більше під норов підходять!.. Все пухненьке вибирає та ласенькe... Знаємо ми тебе!.. Ну, як же ваші діла з нею?

Г р и ц ь к о. Які наші діла?

П е ч а р и ц я. Які діла? Братися швидко будете?.. Хе-хе-хе!

Г р и ц ь к о. Та ну вас! З вами договоришся до того, чого ніколи й не було. *(Устає і виходе).*

П е ч а р и ц я *(сам)*. От і цей, мужицюга, мене кинув... пішов у пасіку... Всі мене цураються, всі. Чи то б я, справді, такий противний? А видно... Он же — сиволап, як є сиволап,— а піди з ним!.. Сло́ва по-людському вимовити не може,— а от ручки лиже!.. А я припадаю, на словах тих, як на гуслях, граю,— нема мені привіту, та й годі! Ганна Васильовна коли не одвертається, то насміхається... Хоч воно мені її цяцькання не дуже то й нужне — і без його обійдемося!.. Коли б за нею не було тих побрязкачів, що старий над ними труситься, то я б на тебе, моя голубочко, і не подивився! Хоч ти й гімназію скінчила, баришнюєш, а все ж ти мужичка... Мужича кров тече у твоїх жилах... Велика, бач, цяця — міщанка! Тут вся сила — в побрязкачах, вся сила — в старому... А старий привід дає... Одно тільки: коли б не обдурила стара лисиця,— і дочку збуде, і нічого не дасть... Тоді й підкидайся з нею, як Мартин з балабайкою!.. Тут треба в обоє дивитись... треба у старого честі добувати... Стара шельма — бита! Його так, як-небудь, не обійдеш: дарма що мужицюга, а голова — зовсім не мужича... Треба б подумати... треба щось пригадати... Лепсько, біси його батькові — його побрязкачі та сюди! *(Б'є по кишені. Дивиться кругом, схоплюється).* Надумав!.. Старий не дуже то сімейкою радий. Сьогодні, як був у його, усе щось натякав про вчених та дрюкованих... Видно, цей гульвіса, Петро, щось не теє... старому не до вподоби... А він тільки один і страшний; то — бабйо!.. Явдоху обійдемо; та біля неї отой щетинник упада... На чорта йому чуже, коли й свого до чорта?.. Треба сина обійти, а про Явдоху можна натякнути: з сином, мов, старого Вовка за-

мишляє; а з Вовком вони — як кішка з собакою!.. Це — думка! Сто рублів за таку думку!.. Постій... Заховаємося... Вони ж вернуться сюди, почнуть шукати, гукати... Пішов — подумають... Уже ж вони про щось та будуть гомоніти,— не заціпить же їм? Може, що й про мене,— лепсько почути... А може, й про заміри свої... Уже ж підчуємо що-небудь та старому на ушко!.. Тоді — ось ви де всі в мене будете! *(Виставляє руку і згортає пальці в кулак)*. Хе-хе-хе!.. Що в тебе, Луко, голова — то й ціни їй немає! Хе-хе-хе!.. Де б тільки його заховатись?.. А ось: у курінь залізти, в одежу дідову заритись... І не далеко, і не видно, і все чутно...

Чується гомін за коном; Печариця мерщій ховається в курінь.

Вихід XI

Явдоха і Галя ведуть під руки Петра, заквітчаного вінком з квіток; за ними простує Грицько.

Явдоха. Та ну вже йди! От ще й опинається!

Галя. Колись учених вінками квітчали,— от і ми твою голову, Петре, повили. Бач, як гарно. Іди вже! Ось ми тебе Луці Семеновичу покажемо.

Грицько. Це вже так, як на Йвана Купала. *(Виходять насеред кону)*.

Явдоха. Де ж це Лука Семенович? Пішов хіба?

Петро. От тобі й пропав замах! *(Сідає на землю і скидає з себе вінок)*.

Явдоха. Та де ж це, справді, Лука Семенович дівся? Ми на тебе, Грицьку, його кидали,— де ти його дів?

Грицько. Де ж би я їх дів? Я пішов, а вони самі зоставалися.

Галя. Може, заховався де?

Грицько. Чого доброго? Вони іноді роблять так. Заховаються, а потім підкрадуться та й злякають.

Галя. А може, розсердився, що одного покинули, та й пішов додому?

Явдоха. Та він такий. Часом і геть то розпринди-ться. *(Оглядається кругом)*.

Петро. Годі вам! Нема — значить, пішов кудись. Коли йому нужно — то вернеться, а чи й не вернеться — то хіба велика шкода?

Явдоха. Та все ж таки: де йому дітись? Може, пі-

шов по садку погуляти? Хіба погукати? *(Гукає).* Лука Семеновичу! Лука Семеновичу!

Г р и ц ь к о. Євдокіє Васильовно! Облиште.

Г а л я. Не гукай, Дуню; а то ще справді подума, що такий нужний. Не набивай пихи бурсакові — у його її й так чимало. *(Сідає біля Петра).*

Я в д о х а. Ну, чорт його бери! Розсердився — іди к лихій годині! Нам приндикових не треба. *(Сідає біля Петра з другого боку).* Ми люди прямі: що не до вподоби — у вічі прямо кажемо.

Г р и ц ь к о *(сідає собі геть від їх).* Та вернуться!

Г а л я. А ти знаєш, Петре,— от як ви пішли обідати, а нас зоставили удвох,— як він мені у любві об'яснявся.

П е т р о. Уже? Швидко!

Я в д о х а. Бач, та й не хвалилася мені. Як же він з'яснявся? Що казав?

Г а л я *(регоче).* Там якби хто послухав — боже мій! ліпоту очесами зрю необикновенную... і високії матерії пустив у ход... Чого тільки там не було!

П е т р о. Ого!

Г р и ц ь к о. Е-е, вже побалакати — то їм дай!

Я в д о х а. А ти ж йому що?

Г а л я. Що ж я йому? Він не то, щоб прямо діло вів, а здалека; почав плести мені, як колись старі дяки у любві об'яснялися. Я зразу помітила, куди він гне, та й питаю: що це ви мені казна-що плещете?

Я в д о х а. Та ну? Так таки й сказала?

Г а л я. Атож!

Г р и ц ь к о. Приборкали, значить?

Я в д о х а. Ото ж він за те й розсердився!

Г а л я. А, чорт його бери! Дивись — нужно... Трохи не вперше баче та зразу й почав казна-що молоти.

П е т р о. Ну, а скажи по правді: тобто у тебе дівоча жилочка й не затремтіла?

Г а л я *(з докором).* Петре! Невже ти думаєш, що я така дурна, що зразу й повірю?

П е т р о. Бог з тобою, Галино! Хіба я думав тебе зобіжати? Бач, у баришень, кажуть, є така кісточка, що тільки слово до неї дійде, об неї черкнеться — вона так і забринить.

Г р и ц ь к о *(регоче).* Кісточка?! А бодай вас — які кумедні.

Явдоха. У нас, ти кажеш, кісточка є; а в вас же що? Язик такий, як лопата?

Петро. Отак! І в думці не мав кого образити, а вийшло — обидві розсердилися.

Галя. Я не серджуся; а мені тільки чудно, що й ти так про нас думаєш, як і всі. Невже у нашого брата тільки кісточка, як ти кажеш, і є? Хіба у нас голови немає? Хіба вона незугарна до чесної праці, до розумної роботи?

Петро *(милуючись Галею)*. Ну-ну, сестро, ну! Викладай, викладай, що затаїла за душею.

Галя. Це тільки так папочка каже, що у нас волос довгий, а ум короткий... То ж папочка, а то ж?..

Петро. Воно, значить, і ваша гімназія не личком шита! Таки часом і вона засіва добре насіння... Дай боже зросту!

Явдоха. От і почали? Годі вам, ще посердитесь! Я не хочу, щоб ви тільки удвох говорили. Перестаньте зараз, а то! *(Хапа вінок і замахується ним на Петра)*.

Грицько *(придержуючи Явдошину руку)*. Явдокія Васильовна! не перечте-бо. Хай погомонять, а ми послухаємо розумної мови... Де її тута почуєш?

Явдоха. Не хочу! не хочу!.. Галю! *(Затуля рота Галі, як та поривається щось сказати)*.

Галя *(регоче)*. Та нехай тобі всячина! Я хотіла казать: давайте заспіваймо, а вона...

Явдоха *(радо)*. От то-то... Оце так!.. Галонько! любонько! *(Кидається на неї, цілує)*. Якої ж ми заспіваємо?

Петро. Хто ж буде співати? Ви вдвох? Краще так посидьмо.

Явдоха. Як хочете! *(Надувшись, одсувається геть і починa розплітати вінок. Скільки хвилин усі мовчать)*.

Петро. Ти, Галю, підняла цікаву річ про жіночу працю, за́міри. Все то гаразд. А от що ти мені скажи: що ти з собою думаєш зробити?

Галя. Що ж я з собою зроблю? Я хотіла поратись з тобою... Мені здається, добре б було учителькою стати... от, хоч і тут... Містечко тут велике, людне.

Петро. Ти ж не маєш права учителювати. Треба ще екзамен держати.

Галя. Екзамен що? То пусте діло; а от.., *(Затинається)*.

Петро. Що?

Галя. Чи захоче то папочка пустити?

Петро. А тобі що до того?

Галя. Як що? Скаже: бабські забубони! Вигадала таке; сиди дома та учись хазяїнувати... або переписуй його бумаги... Уп'ять же: треба їхати держати екзамен — треба грошей. Де я їх візьму?

Знову всі на яку хвилину помовкли.

Грицько (*несміливо*). Коли ви, Ганно Васильовно, тільки про гроші турбуєтесь... то... грошей можна знайти.

Голос (*з-за кону*). А киш-ш-ша-а! Ха-ха-ха!

Усі кинулись, поторопіли. Поки прийшли в себе, до їх убігає Пріська.

Вихід XII

Пріська (*убігаючи, злякана*). Пан! пан! пан! Сюди біжать... Де мені сховатись? (*Ускакує в курінь і, не примітивши Печариці, наступає на його*).

Печариця (*з куреня*). Ой! ой-ой! На ногу! На ногу наступила! Ой ножечка моя!

Пріська (*вибігає з куреня*). Свят! свят! свят!.. Чортяка!.. (*Біжить за курінь і якраз наскакує на Храпка*).

Храпко. А що? куди втекла? (*Обхоплює її, та, вздрівши сина й дочок, розставляє руки. Пріська, вирвавшись, утікає. Храпко набік*). А чорт їх наніс сюди! (*Углядівши Грицька, що поривався був тікати*). Стій! ні з місця!.. Ти чого сюди?

Грицько (*затинаючись*). Я... я... Ось (*указує на Петра*) до їх... Давно бачився.

Храпко. Давно бачився?.. З своїм батьком замишляєте проти мене та ще й в мій двір ходиш? Вон! щоб твоя нога не була тута! (*Грицько мерщій виходе*).

Петро. Він до мене, батьку, приходив.

Храпко (*не обзиваючись до сина, повертається до дочок*). А ви чого сюди позабирались? Раді, що батько ліг спати, та й хату покинули без догляду. Зараз мені ідіть до хати! (*Явдоха й Галя виходять*).

Храпко (*повертаючись до сина, гостро*). А ти господар тут, що до себе моїх напасників накликаєш?

Петро. Я з Вовченком не ворогував, щоб з ним не бачиться, і не кликав — він сам прийшов.

Храпко. Сам!

Печариця (*вилазе з куреня*). О, ніженька моя, ніженька! Лиха година тебе б взяла, бісову шерепу! І чорт тебе нагнав сюди, гаспидська дочко!

Храпко (*дивуючись*). І ви тута, Лука Семеновичу? Чого це ви шкандибаєте?

Печариця. Ота, щоб їй добра не було!.. Каторжна Пріська! щоб їй чортяка в'язи скрутив!.. Лиха її година знає, від якого вона чорта тікала та ховалася...

Храпко (*набік*). Щоб тобі язик руба став, як ти мене чортом величаєш!

Печариця. Я лежав у курені... а вона,— щоб їй так важко було дихати! — як ускоче, та на мене, та на ногу!.. Мабуть, зовсім розтрощила пальці.

Петро. Ото на підслухи не ходіть.

Храпко. Та й зовсім таки розтрощила чи, може, там яка жива кісточка й зосталася?

Печариця. Ох, не знаю... Навряд чи зосталася.

Храпко. Покрепіться, покрепіться... ходімо лишень до хати,— у мене березівка є,— березівкою заллємо... Нуте, я вам поможу звестись. (*Подає руку Печариці, той зводиться*).

Печариця. Ох!.. спасибі... (*Придержуючись за Храпка, шкандибає з ним. Виходять*).

Вихід XIII

Петро (*сам*). Ну, та й піймались — і батько, і гість!.. Як у сливах... А в батька молодеча жилочка й досі бринить?.. А попенко?.. Даю голову одрубати, що він не дурно топчеться.— Он Галя хвалилась: — в любві об'яснявся... Звісно, йому не любові тії треба,— батькові гроші замулили... Ну, батька так сплоха не візьмеш, не на того наскочив! Ще він з тебе поповиварює воду, поки з його що викрутиш... А цікаво дивитись, як один перед одного забігає, очевидячки бреше, обдурити хоче... Ох, люди, люди!.. Оце то те: «за шмат гнилої ковбаси — усе на світі продаси!..» І продадуть: той себе запетлює, а той — дочку рідну... І все то те — за шмат гнилої ковбаси, ради того награбленого добра, що одному хочеться мерщій собі вирвати, а другому — у себе задержати... От і починаються ті піжмурки, де немає місця ні добрій думці, ні чесному за́мірові... де одно ошукування та об-

дурювання, торгування людьми, перепродування всього святого!.. І це зоветься справжнім життям, це вони якось мирять з своєю вірою!.. *(Задумується)*. Мені шкода однії Галі,— у неї така добра душа... Дуня не те: Дуні — аби поспати, поїсти, поспівати... Дуня добра буде господиня, добра мати... Вона вигодує цілу мітку дітвори,— і дітвора вийде коренаста, краснощока... Що ж? — і то добре... А Галя — інша буде... Он її тепер займає думка, як би учителькою стати... Чи то ж уціліє вона серед цього смердючого болота? Чи поб'ється-поб'ється жива душа в немощному тілі та й опуститься на саме дно гнилої калюжі? Чи сховає-зариє в своєму серці ту невеличку шашіль, що точе кожну живу та немощну душу серед гидких обставин життя?.. Вони його зовсім налягли, пригнітили, а та шашіль не перестає точити, не дає спокою, одно нашіптує та допитується: хіба це життя? хіба так повинно чоловікові жити?.. І як то гірко стає йому від того, яким нещасним він себе почуває всюди!.. Ох, шкода мені Галі: вона добра, дуже добряча людина.

Пріська виходе з-за пасіки навзірці.

Вихід XIV

Пріська *(сама до себе)*. Чи то ж то вже всі пішли? *(Розглядає)*. Усі,— тільки він і зостався. Ох! чогось моє серце непевно б'ється, як його стріну?.. Що віщує воно? чи добро, чи лихо?.. Давно ще... торік, позаторік... як до їх ще стала... як перш його побачила,— зразу він кинувся мені у вічі... Завжди тихий, завжди обхідчастий та ввічливий,— марою він пристав до моєї душі, до мого серця... Нема йому, бідному, спокою!.. Коли то ж, коли нанесе його господь до нас — на хвилиночку ту... не зуспієш надивитися, словом перекинутися, як уже й назад їде... І це приїхав, чи надовго жити? Ох! піти хоч поздоровкатися з ним. *(Іде)*. Здрастуйте, паничу!

Петро. Здорові, Прісько! Чого це ви і від кого так тікали?

Пріська *(лукаво)*. Від кого ж я тікала? Так бігла, та на старого пана й наскочила.

Петро. Так, незнарошне б то?

Пріська. Авжеж, незнарошне!

Петро. Он ви попенкові зовсім розтоптали ногу.

Пріська. Якому попенкові?

Петро. Не знаєте? Учителеві.

Пріська. Ага .. Печариці? Коли б йому ще й голову розтоптати.

Петро. Ото яка ви сердита!

Пріська. А що ж? нехай на підслухи не ходе. А то заховається отак, підслуха, що кажуть, та панові й розкаже.

Петро. Чого ж то він панові розказує?

Пріська. А я по чім знаю?.. Видно, чогось та топчеться... мабуть, якусь баришню хоче сватати.

Петро. Яку баришню?

Пріська. Або Дуню, або Галю. *(Петро мовчить. Пріська дивиться на його).* А ви ще не засвателись?

Петро. А що?

Пріська. Так,— питаю... Он яка на вас сорочка шита. Певне, якась панночка ночей не досипляла та вишивала?

Петро. Прямісінько у лавці купив.

Пріська. Ет, дуріть!.. Хіба такі у лавках продаються? *(Підходе до його і пильно розглядає шитво).*

Петро. Роздивляєтесь, чи гарно пошита? Умієте самі так вишивати?

Пріська *(присідаючи біля Петра).* Хрестики!.. Чому ж?.. От якби так занизуванням пошити?

Петро. То що б було?

Пріська. Нічого. Краще занизуванням: з обох боків однаково... і міцніше.

Петро. То ви мені пошийте занизуванням.

Пріська. А ви думаєте — не пошию? Пошию... От тільки докладу такого немає.

Петро. Хіба докладу не можна купити?

Пріська. Купіть, я пошию. Ще краще пошию, ніж це... Це он сюди-туди поплутано, та й усе; а я таку втну, як не заговоре!.. Так купіть?.. не буду й спати та буду шити. От як поїдете в Адесу та й надінете сорочку, то й мене згадаєте... Це, мов, сяка-така дурна Пріська шила!

Петро. Чого ж дурна?.. Ні, я буду дякувати вам; похвалюся товариству: ось, мов, як у нас шиють! Це гарна дівчина шила!

Пріська. Кажіть,— похвалитесь!.. Сміятися будете.

Петро. З чого сміятись?

Пріська *(зітхнувши)*. Хіба я не знаю хлопців, які вони? Не даром і в пісні співають *(говоре)*:

Що в дівчини стільки ласки,
Як на ставу ряски;
А у хлопців стільки віри,
Як на морі піни! *(Пильно дивиться на Петра)*.

Петро. Ну, а у вас багато ласки?

Пріська. У мене? Як до кого!.. Кого я люблю — то й душу свою віддам за того, а кого ненавиджу — то не лізь!.. Он старий пан усе пристають до мене,— і не страм їм? Отаких дітей мати, а вони ще молодяться!

Петро *(жартівливо)*. Значить — живець є?

Пріська. Живець! То тільки примхи старечі... Уже як старого любити, то краще втопитись... Що з старим за життя? Ні на кого не дивись, ні з ким не говори! *(Помітивши, що Петро нахнюпився)*. Чого ви такі невеселі?.. Я б на вашім місці... та я б.— Паниченьку! любий мій! *(Припадає до його)*.

Петро *(кинувшись)*. Прісю, не дратуйте лихого звіра, щоб не вкусив бува.

Пріська. Та я б серця свого одколупнула та дала вам, аби ви не були такі смутні.

Петро. Прісю! Хіба ви любите мене? *(Пригорта її до себе)*.

Пріська *(припадаючи до Петра, шепче)*. Давно... люблю-люблю!.. *(Цілується з Петром. На той час заходе Кирило)*.

Кирило. Паруються! голубляться!.. Любіться, любіться — ваш час настав! *(Повертає назад)*.

Заслона пада

СПРАВА ТРЕТЯ

Обставинн першої справи. Печариця сидить на стульці. Храпко ходе по хаті, заклавши назад руки.

Вихід I

Храпко. А що ваша нога?

Печариця. Та вже трохи спочила *(пробує стати)*.

От уже можна й ступити, а то — страшенно боліла... Де ж? — отаке гріло, як Пріська, та з усього розгону — на ногу.

Храпко *(усміхаючись)*. Гріло!.. Та, мабуть, пудів зо три затягне!

Печариця. Пріська? Та в неї в одній нозі пудів зо три буде; а в самій — і на п'ятнадцять набереться... Хіба мала корова! Не вибехається на таких харчах, як у вас?

Храпко. Чого ж ви у той курінь забрались? У піжмурки хіба грали?

Печариця. Ні; вони усі в пасіку пішли, мене одного кинули, а я й думаю: дай заховаюся — хай попошукають.

Храпко. Ну?

Печариця. Та й лежав ото.

Храпко. Що ж вони вас шукали?

Печариця. Погукали трохи та й угамувалися.

Храпко. А ви лежите — анічичирк!

Печариця. А я лежу... Вони гомонять собі, а я лежу та слухаю.

Храпко. Що ж вони гомоніли?

Печариця. Що ж вони гомоніли? *(Затинається)*. Так... про всяку всячину.

Храпко. Про яку всяку всячину?.. Річей отого велемудрого слухали?

Печариця. Та... *(Затинається)*.

Храпко. Кажіть, кажіть... Чого ви боїтесь?

Печариця. Я не знаю, як і казати вам.

Храпко. Хіба недобре що?

Печариця *(буцім нехотя)*. Та вже що там доброго, як діти батька судять?

Храпко. Судили, кажете? Як же вони судили?

Печариця. Не допитуйтесь, Василь Трохимович... Бачить бог, як я вас люблю... Всю сім'ю вашу люблю... Чого ж мені, сторонньому, та поміж вас мішатись?.. Збивати бучу, сіяти розладдя... Не годиться! не пристало... Ні — мовчатиму краще.

Храпко. От тобі й на! А як вони проти мене зле замишляють?.. Коли, приміром, хто на мене лихе кує?.. Ви знаєте, та не кажете... а тут те лихе і скоїться... Хіба, ви думаєте, вас не притягнуть,— що знав, та мовчав? За це велика кара, я вам скажу. Закон царський велику кару

ложе, а закон божий... Та ви самі гаразд знаєте, що закон божий каже.

Печарицця. Як же мені доводити батькові проти дітей?

Храпко. А так, як і за чужих. Хіба то діти будуть, коли проти своїх родителів підуть?.. Діти повинні в страсі божому пробувати, родителів своїх чтити,— ото — діти; а то — чужі... гірше чужих будуть!.. бо вони ближче від чужих стоять... Їх побережешся: вони повсякчас можуть свої лихі заміри совершити... Чуєте? І бог вас покарає, коли ви ближнього свого не обережете від злого... А ще хвалитесь, що мене так любите!

Печарицця. Василь Трохимович! любов — скритне діло... вона в душах наших, у серцях наших... Її не покажеш так, як от руку або ногу... Бог один відає про неї... І він бачe, який ви мені дорогий!

Храпко. Дорогий, бач, дорогий... А от дорогого та й не хочете одкаснути від напасті.

Печарицця. А-а, боже! І нащо я натякав на це?.. Та напасті не буде ніякої і лихого не бійтесь нічого... Мені тільки чудно, що от Петро Васильович,— чоловік і розумний, і учений,— а так про своїх родителів думати... Ганна Васильовна... звісно, молода баришня... недавно з тії школи... ще куриво науки не вивітрилось... Та тепер між молодими і пошесть, бачте, така... Учивсь, мов, учивсь,— треба і з людьми тим навчанням поділитись... Ну, ото Ганна Васильовна й хотять учителькою стати.

Храпко. З її свинячим писком та в пшеничний ряд! Хай лишень хазяйству навчається, щоб, як вийде заміж, знала, як його вести.

Печарицця. То — звісне діло... Ну... ото по молодості своїх літ,— бачите, хто не був молодим? — хотять бути учителькою... Хваляться ото Петрові Васильовичові.

Храпко. Ну?

Печарицця. Та тільки, кажуть, що папа скаже? Певне, папа не пусте... А Петро Васильович так гостро: а тобі чого батька слухати? Він своє оджив!

Храпко *(покійно)*. Це звісне діло... Ще б таким велемудрим та батька слухати? Він уже давно те проповідує.

Печарицця. Хто його знає, може, воно по-вченому й так виходе; а на мене — то воно зовсім інше. Вже ж воно не хто — батько... Батько — велике слово, велика річ!

Він тебе годував, ростив... на добру путь напучував... Коли ти з ним у чому й неоднаково думаєш,— то думай про себе, думай сам собі, не наструнчуй других проти його, не підбивай близьких.

Храпко. Воно так і повинно бути, хто в страсі божому воспитувався, хто знає бога, чтить його святії заповіді. А вже по тих університетах — не то що забули бога, зовсім його одринули, розум поставили царем землі! З великого розуму та зайшли за розум... У церкву не ходять, дома — не моляться, як звір, скотина яка, живуть... Чого ж ви хочете від безбожників?.. Ну, вже хай бог простить: раз я дав помилку, пустивши сина по-ученому, тепер треба ту помилку поправляти.

Печариця. Як?

Храпко. А так: не хочеш ти знати свого батька, не хочеш його чтити, поважати,— нема тобі й благословенія мого надальше!.. Сиди дома і не рипайся.

Печариця. Тобто оце годі Петрові Васильовичові учитись?

Храпко. Атож!.. І так багато розуму набрався — треба колись його викурювати з тії кострубатої голови... Бачили, які левержети запустив, у яку почотну одежу нарядився?.. Став йому казати,— так куди! — ще батька дурнем назвав!.. Нехай же тепер розумний та на кухні попосидить; людської страви попоїсть. Я мав був зовсім його з дому вигнати, та Явдошка сьогодні упросила.

Печариця. Та й Євдокія Васильовна... *(Затинається).*

Храпко. Що, і та, тупорила, проти мене? Куди ж уже тій з її курячим мозком?

Печариця. Ні, Євдокія Васильовна нічого. Вони от тільки до Вовченка, здається, не... певні.

Храпко. Явдоха до Грицька? То-то я його, бісового сина, так часто бачу: коли не в дворі, то побіля двору швендяє... А воно — он чого!.. Ах ти, іродове одроддя! Постій же, спіймаю я тебе вдруге, знатимеш ти, де був!

Печариця. Та вони нічого... він більше. Я підглядів, як він у руку їх цілував.

Храпко. Він? блазень! Та я йому рота набік поверну! я йому в'язи вкручу, бісовому синові! Ач, куди встряв? Еге-ге-ге-е! Розумію, відкіль се вітер хиле... розумію. Се він — стара собака, зводню зводе!.. Не по батькові, мов, то хоч на дітях, а все помщуся... А та, ду-

репа, й не розбира нічого. От дурепище! з неї наглузуватися хочуть, а вона й віре... Постій же, запопаду я тебе! Побачимо ще, хто на кому помститься, як твій бузівок приволоче ноги у двір,— я його підсаджу через перелаз! То-то я дивуюся: хто то такі вилазки поробив у лісі, аж воно — он що!.. Постій же...

Увіходе Кирило.

Вихід II

Кирило. Привів. Стару привів з старшим сином.

Храпко. Де ж вони?

Кирило. Ось тут, дожидаються.

Храпко. Лука Семенович! Тут до мене людці прийшли.

Печариця. Я, може, лишній? То я зараз піду додому.

Храпко. Ні, ви додому не йдіть. Ви мені ще нужні; ще треба побалакати з вами... Ви от... *(дивиться по хаті)*. Та от хоч у ту хатину зайдіть. *(Указує на двері)*. Я тільки побалакаю... недовго.

Печариця. Добре, добре. *(Устає й виходе у двері)*.

Храпко. А ти, як ішов, нікого не зустрічав?

Кирило. Ні, нікого.

Храпко. І їх вів,— нікого не бачив?

Кирило. Та кого ж би я бачив? Тепер все містечко облягло. Насилу їх умовив прийти; не хотіли так пізно збиратись.

Храпко. Ну, гаразд, гаразд. Клич же їх сюди та й сам іди спати.

Кирило виходе; незабаром за ним увіходе Тхориха з сином.

Вихід III

Тхориха. Добривечір вам! *(Син кланяється)*.

Храпко. Здорові, добрі люди. Потурбував вас уночі?

Тхориха. Та це ж од вас дід приходив. Ідіть та й ідіть,— пан кличе.

Храпко. Кликав вас, кликав. Діло до вас, нужне діло.

Син. Та ще дід чудний: ідіть, каже, а то зразу як не прийдете, то опісля на себе жалітимете.

Храпко. Казав я йому, добрі люди, казав.

Тхориха. То оце ми й прийшли довідатися, що за діло.

Храпко. Діло, бачите, про вас. Перепадю, добрі люди, знаєте?

Син. Знаємо.

Тхориха. Ще б того Передерієвого полигача не знати!

Храпко. Він вам гроші зажичав?

Тхориха. Не нам, а покійникові. Та то такі його й гроші!

Храпко. Чиї ж то?

Тхориха. Та вже ж не чиї — Передерієві.

Син. Чи то Передерієві, чи Перепадині — про те їм знати; а в Перепаді брали — йому й віддали. Я тільки не знаю, чого він на нас налазе.

Тхориха. Та хіба ж то він? То ж все той напасник — Передерій: і гроші віддай, і луку, що була в заставі, віддай.

Храпко. А почім ти знаєш, що то він?

Тхориха. Ще б не знати, коли він причепився, як шевська смола до кожуха! Самому, бач, не видне око приставати, то він Перепадю прийняв у свати.

Храпко. Чого ж йому не видне око самому?

Тхориха. Хіба я знаю... Він, кажуть, рішенний, чи що. Там, либонь, як ще щетинникував він, задавили вони чоловіка. Хто на Сибір пішов, а він тільки в тюрязі посидів.

Храпко. Ну, його ж випустили.

Тхориха. Та випустили ж на лиху годину! Тільки, кажуть, що він рішенний.

Храпко. Як же він рішенний?

Тхориха. Та вже я вам не доведу сього діла,— не знаю. Вам воно, повинно статись, краще відомо, ніж нам, темним людям. Кажуть люди: рішенний — от і все. Не має, стало буть, права ніякого діла вести, грошей роздавати.

Храпко. Ага-а... Розумію.

Син. Це він, певне, за луку хоче позивати.

Храпко. Думка є... До мене приходив... І куме, і голубчику! і сякий-такий, немазаний! візьмися за діло... Я то й кум йому такий!.. З покійною його жінкою хрестили у чоловіка, то ото вже, бачите, й кум... Така, каже,

обида, така обида! Чоловік володів лукою,— тепер не дають володіти; сіно покосив — вони й сіно забрали.

Тхориха. Та ми ж йому гроші віддали! Чого ж йому? Поки гроші у нас були — ну, він і володів лукою, а як віддали,— з якої ж речі? Ми тобі не винні — ти нам не винний.

Син. А він, бачте, верне так: то, каже, гроші грошима, а лука — лукою. Ви її на десять літ заставляли — десять літ і володітиму.

Тхориха. Нехай піде з своїм батьком поцілується! Де ж таке право є, що коли одкупив землю, то земля все-таки не твоя?

Храпко. Приходив, приходив... Так напався, намігся — мокрим рядном накрив! Я таки й не хотів спершу, так мене наче що за поли сіпало: та не берись! не берись! Ні — намігся... Та оце взявся та й думаю: що ж, як воно неправедне діло? Коли воно на обиду другому,— гріх же і мені від бога... удову нещасну обіжати, сиріт не щадити.

Тхориха *(кланяючись, крізь сльози)*. Ось, спасибі вам, паночку, за ваше жалісливе серце. Господь оддяче вам за нас сторицею!

Храпко. Кликну, думаю, кого-небудь з їх; розпитаюся та дізнаюся, що воно за діло.

Син. Та що ж він вигра? У нас купча є!

Храпко. Купча, кажете, є?

Син. Аякже! Покійний батько ту лучку купили.

Храпко. Це добре, парубче, діло — купча. Добре діло!

Син. А, стало буть, вона на щось та дається. Уже ж би не давали її, якби не треба було.

Храпко. Так, так... Одно треба знати, де купча силу має, а де ні.

Син. Як? Хіба вона, як де — то й силу має, а де — то хоч покинь?.. А мені казали, що купча таке діло: — тільки її покажи, то всі анічичирк!

Храпко. Казали, парубче, та не зав'язали! У мирового купча не має ніякої сили. Мировий суде, як воно на ділі є.

Син. Та й на ділі те саме. Усяке ж знає, що та лучка наша, що купив її покійний батько.

Храпко. А нею Передерій, чи то пак — Перепадя, володів. От мировий йому й одсуде.

Син. Як одсуде? А купча нащо?

Храпко. А-а!.. Що ти, як не знаєш нічого, та ще й пащекуєш!

Тхориха. Ти-бо слухай, сину, що он пан казатимуть. Вони ж більше від твого знають.

Храпко. Певне тобі кажу: мировий твою лучку одсуде Перепаді.

Син (*дивуючись*). Та як же се так: що й купча є, тобто лучка моя, а мировий її одсуде — мов тії купчої й нема?

Храпко. Так, так. Такий, бач, закон. Мировий одсуде — це певно. А ти, як хоч, щоб лучка була твоя, повинен жалітися в окружний суд. Отой вже твоє діло розбере.

Син (*здвигуючи плечима*). Оце дивно: одного батька, та неоднакові діти! Один суд одсуде, а другий — присуде.

Тхориха. Та мовчи вже. Ти ж чуєш, що он кажуть, такий закон є. Ти краще проси пана напутити, як нам у цьому ділі звернутися. Скажіть, будьте ласкаві, паночку, як нам сю біду обминути?

Храпко. Що ж я тобі, моя голубко, скажу? Одно пораю: треба жалітися в окружний суд... іск подавати.

Тхориха. Господи, боже мій! Що то за іск таке?

Храпко. Прошеніє, голубко.

Тхориха. Хто ж нам те прошеніє напише?.. Ми ж люди темні — не знаємо, не бачимо нічого. Може б, ви, добродію, взялися.

Храпко. Я?.. Мені тепер, голубко, не можна. Я ж тобі кажу, що я пообіцяв Передерієві за се діло взятися.

Тхориха. Та ви ж бачите, паночку, що Передерієва неправа рука.

Храпко. То що, що бачу? А коли я слово дав? Як там кажуть: дав слово — держись!

Син (*сам собі*). От тобі й купча! Нащо ж та й купча?

Тхориха. Як же нам бути? Що його у господа милосердного робити?

Храпко. От що, голубко: у мене є один чоловік на приміті, певний чоловік. Коли хоч — я з ним побалакаю: може, він візьметься.

Тхориха. Побалакайте, паночку, поговоріть, лебедочку! Ми вже чим спроможемося — поступимося.

Храпко. Так не можна, голубко,— чим спроможешся... Це діло трудне, забарне, та й грошей багато коштує: треба і в губернію поїхати, треба і члена сюди привезти, щоб він розсудив... Багато дечого треба!.. В такому ділі не можна: чим спроможемося — поступимося. Треба допевне знати, що і як, щоб потім не було другої тяганини. Повірений скаже — скільки треба, а ви скажете — багато.

Тхориха. Та скільки ж воно, добродію, коштуватиме?

Храпко. А скільки воно коштуватиме? Одного клопоту і в двісті рублів не вберешь, та розходу на стільки набереться, коли не більше.

Тхориха. Моя матінко рідна! Де ж нам на таку суму постачитись?

Син. Та це якісь, мамо, підходи! Де таки видано, щоб наше добро та від нас одняли?

Храпко. Ох який ти гарячий та неймовірний! Що ж я стану перед вами брехати та під вас підходити? Що мені ви? Я вам по правді кажу: узявся за Перепадю се діло вести — і доведу його до кінця. А тільки мені шкода, що от ви, може, люди й небагаті, та в накладі зостанетесь! от мені й хотілося б вам чим-небудь допомогти... А ти базікаєш — підходи! Хто ж під вас підходе? Тобто я?

Тхориха (*з докором до сина*). Бач, сину, казала — мовчи... Не звертайте, паночку, уваги на його речі... Воно кожному боляче, як твоє кревне та одіймають.

Храпко. Та звісно, звісно... Мені, бач, та й усякому досадно стане, як йому по правді кажеш, про його піклуєшся, а воно не йме віри... Про мене — Семене! Я своє вам сказав, од лихого остерігаю, а там — як хочете: не моє добро — ваше.

Тхориха. Може б, ви, паночку, побалакали з тим чоловіком; може, він і за менше візьметься?

Храпко. Добре,— я побалакаю. Тільки навряд, чи за менше схоче.

Тхориха. А ви скажіть йому: ми люди бідні, які у нас достатки? Що по спроможності нашій — то ми б уже розстаралися, а таку де нам суму взяти?

Храпко. Скільки ви по спроможності даєте?

Тхориха. Та господь його знає! У нас грошей за-

валюших немає; а от як продамо чи хліба там, чи сінця трохи, ото й перебиваємося тим.

Храпко. Знай, голубко, що те, що ви стратите, можна з супротивника зіськати.

Тхориха (*подумавши*). Мо' б на сотню ту, паночку, то сим то тим боком і зібралися.

Син (*до матері*). Як же ми на сотню зберемося? Що там такого є продати?

Храпко. А ти таки своє! Не мовчиться тобі. І проти матері йдеш? Вона ж краще від тебе знає, що можна, а чого не можна. А ти таки — як коржа та й коржа!

Син. Та що ж мати? Хіба вони до господарства ухожі? Більше у хаті сидять та раду дають, а про запаси вони мало знають.

Храпко. Як то — що мати? Мати — все! Вона вас вигодувала, виростила. Чи тоді тільки й треба її було, як вас ростила? А тепер, як он які вибехались, то й матері не треба?.. Гріх тобі, парубче, гріх! І в святому письмі сказано: чтущіє-бо родителів своїх благодать дому зіськують, а не чтущіє — розор, погибель!

Син. Та хіба ж я що? Я про матір нічого не кажу лихого... Звісно — вони мати.

Храпко. Мати! мати... Ото ж, як мати каже — ти мовчи! Вона більше від твого прожила, краще знає.

Тхориха. Він, паночку, бачите, біля господарства ходе і про все знає; я стара, не мішаюся до того... Так раду яку дати... А він уже за старого порядкував усім.

Храпко. Та все ж таки — хто старший, той не менший. Через те тепер і на світі так стало, через те й добра нема, що ми старших від себе не слухаємо та не поважаємо... А ти, коли добрий син, то слухай матері, що вона каже. Вона знає, де і як взяти, що можна збути, а що ні. Іноді приходиться і нужним чим поступитися, аби нужніше приберегти. Так... стара, правду кажу?

Тхориха. Так, паночку... так; спасибі вам!

Храпко. Я тобі по правді. От, бач, хрест (*показує на євангелію*). От перед сим хрестом завіряю, що в мирового ваше діло буде худо... Треба в окружний жалітись. А туди треба грошей, сотень зо три треба. То ти, коли хоч, щоб лука зосталася за вами, розстарайся на ті гроші; а я... уп'ять же таки, коли хоч,— побалакаю з тим чоловіком: може, він і дешевше візьметься.

Тхориха. Що ж, сину? Чуєш, що пан кажуть? треба якось розстаратися.

Син. Старайтесь вже ви, мамо. Я одно знаю, що таких грошей у нас немає, та й запасів на таку суму не вистаче.

Тхориха. Та можна ж, сину, і позичити у яких добрих людей. Чуєш же — пан каже: що все потрачене можна буде зіськати з супротивника.

Син. З якого супротивника? З Перепаді? Коли у його нічого немає, коли він за спасибі у Передерія живе? З чого ж ви зіщете?

Тхориха. А то хай лука пропадає? за неї ж покійник вісім сотень, як одну копієчку, заплатив; а тепер півтори тисячі дають, та ти ж не хочеш.

Син. Авжеж, не хочу, бо вона одного доходу більше, ніж на двісті рублів у рік дає... Дванадцять десятин одного покосу, та вп'ять же — очерет, риболовні.

Храпко. То-то... Чого ж ти, парубче, й журишся? За таке добро та не хоч триста рублів на який час кинути, щоб його одгромити?

Син. Добре то так казати, якби були гроші.

Храпко. Та тобі усяк такі гроші зазиче. І я, коли хоч, дам ті гроші... Звісно, вже процент мені заплатите.

Тхориха. О, паночку мій і лебедочку! Пошли вам, господи, щастя й здоров'я і всього, чого ви у його просите; як ви до нас такі добрі і такі ласкаві. Дайте мені хоч вашу ручку поцілувати *(лове руку Храпкову)*.

Храпко. Ні, ні, стара; я не піп, щоб мене у руку цілувати; та тобі, старій, і не пристало. Годі, цього не роби. Краще кажи: чи згоджуєшся на мою раду, чи ні?

Тхориха. Як же нам, наш благодітелю, і не згодитись, коли ви до нас такі добрі!

Храпко. Істинно тобі кажу, стара, що мені жаль вас стало. Краще своїм чим поступитися, аби захистити вас від напасті.

Тхориха. Спасибі вам, паночку! Я вже не знаю, як вам і дякувати. *(До сина)*. Дякуй, сину, панові за його добру раду.

Син. Спасибі вам, пане.

Храпко. То от же слухайте, коли так. Я з тим чоловіком поговорю... я вже буду старатися задля вас... А ви — ані пари з уст, що се я... Ви мені видасте векселя, на стільки там треба буде, а я грошима розстараюся. То ми

се діло — от як оборудуємо. Тільки, кажу, за мене нікому ні слова,— як у рот води набрали. Чуєте? Щоб Передерій не дознався!

Тхориха. Та боже нас храни і помилуй, щоб ми свого благодітеля та як-небудь видали.

Храпко. То-то, глядіть! А тепер ідіть собі додому. Нуте, я вас з двору проведу... І коли лучиться вам чого до мене, то вдень не ходіть, а так, щоб ніхто не бачив,— звечора, як смеркне. А ще краще, коли ви Кирилові скажете; він мені перекаже, а я вже знатиму... Йдіть з богом.

Тхориха. Спасибі вам, паночку *(кланяється)*.

Син. Спасибі, пане, за вашу раду.

Виходять, за ними Храпко.

Вихід IV

Вискакує Печариця.

Печариця. Іч, стара лисиця, як орудує: і нашим, і вашим!.. Он воно що!.. Кого ж то він на підставу за себе візьме? Що́, якби мене? От би — добро! Зачепити можна чимало грошви... Або ні, що гроші? От якби він свою дочку віддав за мене,— тоді грошва сама прийде... Ось постій, коли він не мене хоче уткнути у се діло? Нащо ж йому й зоставляти мене у себе? нащо казати: зостаньтесь, я з вами маю побалакати?.. Об чім побалакати? Про що побалакати? Так, так,— догадуюсь я... Тоді — зараз предложеніє зроблю!.. Тоді, тоді... зять! А зятеві все можна; від його ти критися не станеш: що знаєш — усе йому виложиш. А мені аби хто до пуття розказав та привід дав, а то з мене адвокат — он який вийде!.. У мене і гортань добра, і річ плавка; одно тільки — законів я не знаю,— законів мене навчи, то я і тебе, старого, за пояс заткну!.. Отоді то грошви,— з усіх боків так і суне,— лопатою горни її!.. От якби!? Поставив би тоді, господи, ставник з ногу завтовшки... і свічкою не доточав зверху — ставник пали!

Увіходе Храпко.

Вихід V

Храпко. Ага, і ви вилізли з затвору! Продержали ми таки вас — вибачайте! З мужиччям, знаєте, які

клопоти? Розжуй йому, розкажи, у рот положи,— та й то ще не діймає віри. Поки то йому уб'єш у голову!.. Вибачайте, кажу.

Печарриця. Нічого, Василь Трохимовичу, про мене не турбуйтесь. По правді кажучи, я з великою охотою слухав вашу розмову та й собі навчався.

Храпко. Навчалися? Це гаразд ви кажете, що навчалися. Знаєте: я давно про вас думав... чого, думаю, такому талановитому чоловікові та при такому ділі стирчати? Що з того учительства? Так — забавка, а користі ніякої.

Печарриця. Та я б його, Василь Трохимович, давно кинув; тільки — де ж його себе діти? куди його пристроїтись?

Храпко. Як куди пристроїтись? А от — по моїй часті.

Печарриця. Трудно, Василь Трохимович. Се діло треба знати... багато треба знати!

Храпко. Не святі горшки ліплять, а то ж люди!.. Усяке діло не легке, до кожного треба приспособитись. Звісно, зразу всього не потягнеш; спершу треба братись за невеличкі діла, потім — за більші, а там ще за більші, та так — потроху та помалу — дивись — незчуєтесь, коли і всю премудрість посядете. Не такий страшний чорт, як його малюють! Нуте лиш, я вам оце дільце припоручу.

Печарриця. Я з дорогою душею; та чи втну його?

Храпко. О-о, чому не втяти? Я вам розкажу усе і напишу, що треба; ви тільки перепишете та від себе подасте на пошту. От дивись — так несподівано та негадано,— та четвертна й перепаде.

Печарриця. Господь з нею, з тією четвертною! Я задля вас, Василь Трохимович, і так усе зроблю, що скажете — напишу й підпишу.

Храпко. Ні, Лука Семенович, від плати не одкидайтесь; плата, знаєте, велику вагу має: вона чоловікові допомага ближче до діла стати, краще його обняти. Це вже не забавка яка-небудь, а — корисне діло... Не одкидайтесь, кажу, од плати; діло — ділом, а плата — платою. Ви не такий багатий чоловік, щоб четвертними віяти, наче половою.

Печарриця. Та за що ж я буду плату брати, коли я сам нічого не робитиму? А переписати з готового — я й дурно перепишу.

Храпко. Та й переписати — розуму треба; і те робити — не без голови... От вам, кажу, четвертна, та й руку давайте. Заб'ємо! *(Дає руку).*

Печариця. Руку даю, а плату не беру. А от чого у вас буду прохати: коли лучаться які невеличкі діла — передавайте мені, я потроху буду приспособлятись.

Храпко. Можна; чому не можна? У мене такого діла — не оббересшся! Та вже, правду кажучи,— і старіти потроху я став, одставати почав. Помічника б мені треба. Думав — син помічником буде, батькові підпомоги дасть, аж він не туди, бачу, гне,— не тії співає. Дурний син, та й годі! З великого ума та за розум зайшов.

Печариця. Та я вам... що скажете — робитиму... Довічним робітником буду... От тільки...

Храпко. Що? Кажіть, кажіть — не бійтесь. Що я вас, Лука Семенович, люблю, як рідного, люблю! От якби у мене такий син, як ви.

Печариця. Та я... Я вас і хочу прохати... мене за сина прийняти.

Храпко. Як за сина?

Печариця. Василь Трохимович! тату!.. Я вашу Ганну Васильовну так люблю — душі у собі не чую!.. от якби ви такі милостиві були, щоб нас благословили... Василь Трохимович! *(Пада на коліна).* На колінках буду стояти... Христом богом благати... Робіть зо мною що хочете, тільки не лишіть Ганну Васильовну своєю жоною назвати, себе, недостойного, вашим зятем мати!

Храпко *(хапаючи Печарицю за руки).* Лука Семенович! Що се ви? Устаньте, устаньте!

Печариця. Не встану, Василь Трохимович, поки не скажете, як мені бути: чи найщасливішим себе назвати, чи прямо від вас кинутися з мосту та в воду!

Храпко. Устаньте, кажу. За таку честь мені вас дякувати треба, а не вам передо мною на колінках стояти.

Печариця. То ви согласні? *(Скакує на ноги).* Тату мій! батюшка! Дозвольте вашу руку поцілувати. *(Нахиляється, щоб поцілувати руку).*

Храпко *(одхоплює і хова руки).* І сього не робіть, Лука Семенович. А от що ви мені спершу скажіть: питали ви свого панотця, чи согласен він буде на се ваше парування?

Печариця. Що ж моєму панотцеві? Він собі попує... Я вже тепер — одрізана скиба од хліба.

Храпко. От сього ви мені не кажіть. Ви одрізана, кажете, скиба од хліба, а все ніхто вас не вирве з батькового серця! все ви там у йому сидите. Спершу ви поїдьте до його та спитайте: чи согласен він мою дочку за невістку мати? та спросіть благословенія... Благословеніє-бо родителів низпосилає щастя на дітей своїх... Знаєте?

Печарриця. Слухаюся, тату. Ви мені тепер рідніше рідного батька.

Храпко *(хита головою)*. Гай-гай-й! Що ви молоді та зелені. Вас, мов невеличких дітей, одні іграшки займають; що вашим очам любо та серцеві мило, то ви на те, як метелики на огонь, падаєте... А все то минеться, все то одцвіте... Чоловік-бо — яко трава, дні його — яко цвіт сельний, тако одцвітеть... І що тоді зостанеться?.. Не кажіть такого. Рідний батько — це найвища святиня у світі. Він вас ростив, він вас воспитав, болів, побивався за вами, а ви — от чужого за рідного приймаєте! Не можна так, Лука Семенович, не можна. Коли б у вас батька не було, ну — тоді друга річ. Тоді і чужого можна за свого почтити, і стороннього за рідного прийняти; а коли рідний у вас живий, то — гріх вам так думати. Гріх!.. Чти отця свого і матір свою і да долголітен будеші на землі... О-о, чуєте? що сказали старі розумні люди, що жили тоді, коли про нас і чутки не було. То ж вони своїм розумом до того дійшли, своїм серцем прочули... А я?.. що ж я? Мені тільки зостається подякувати вас за таку честь. Я согласен: кращого зятя мені не треба. А Галі ви говорили що?

Печарриця. Прямо не казав, а так — закидав. Здається, що Ганна Васильовна не мають нічого проти мене.

Храпко. Що ж їй мати? Їй,— звісне діло,— скажуть: іди — та й збирайся! Не з її писком перебирати; є в неї ті, що виберуть для неї, кого треба.

Печарриця. А все мені здається, тату, що й Ганну Васильовну треба б попитати. Я от до панотця поїду, завтра й махну, а ви вже попитайте Ганну Васильовну.

Храпко. Об тому не турбуйтесь: ви їдьте до отця Семіона благословиться, а про Ганну Васильовну не турбуйтесь: це моє діло, а не її.

Печарриця. Спасибі вам, мій благодітелю. Поки мого й віку, вас не забуду; довіку і чтити, і дякувати буду. Тепер позвольте мені восвоясі убратися, добра́ніч вам пожадати.

Храпко. На добраніч, на добраніч, Лука Семенович, нареченний зять! От тепер і поцілуймося на добраніч.

Беруться за руки, цілуються. Печариця несподівано прихиляється, цілує Храпка у руку і мерщій вибігає.

Вихід VI

Храпко *(сам)*. А-а, та й невгомонний же який! От поцілуйко! Сказано: молоде та зелене; цвіте саме, розпускається... Колись і я радів отак; здається — під небо б скочив! А от тепер, як пережив усе те, то й довідався, що то — дурниця, та й годі. Так кров грає, у голову б'є... І дума чоловік: отто щастя запопаду, он де воно криється; а вийде з того одно — тьфу!.. А проте лепсько Луку Семеновича за зятя мати; хоч він і попенко, а все благородного коліна, має право служити, чини брати... Правду кажучи, того за гроші не купиш; хоч воно й казна-що, як подумаєш, так — омана, а все за гроші не добудеш. Благородні! он то що... Та й чоловік він мені якраз підходящий: високо не несеться, старших чтить, послухає. А послуханіє — велика сила; не даром кажуть: покірливе телятко дві матки ссе. Правду кажучи, що з того, що ти будеш бришкати та вгору нестись, одному баки заб'єш, другому — поперечиш,— тільки всіх проти себе здіймеш, та й годі. А коли тихесенько та смирнесенько,— один тебе піддерже, другий слово добре замове,— о! то так і вгору скоріше підеш, почоту й слави доскочиш... От Луку Семеновича до діла можна пристрочити, розказати йому усе, що, де і як... Можна і на службу у Мировий поступити... Спершу, звісно, писателем, а там — і помішником секретаревим або й секретарем. Не святі ж горшки ліплять!.. А там побачу, як з Галькою житимуть, землі можна купити... цензу того добути... То, може, і мировим оберуть... Мировим у нас! Шутка сказати: мировим! Зять — мировим! га? Тоді держіться у мене всі лиходії, що на мене брехню точите, проти мене зле замишляєте! Я вас — до землі пригну! І ви усякі пройдисвіти — отут у мене будете! *(Стулює кулак)*. Хе-хе-хе! Он то воно що. Хе-хе-хе... Треба Гальку кликнути; хай порадіє разом з батьком. *(Підходе до дверей і, відхиливши, гукає)*. Га́лько! Га́лько! Га́лько!

Галя *(з-за кону)*. Я зараз, папо.

Храпко. Іди, йди, дочко, скоріше. Доброю звісткою порадую.

Увіходе Галя.

Вихід VII

Галя. Нащо ви мене, папо, кликали? Діло яке?

Храпко (*зазираючи їй у вічі*). Діло, Галино, моя дитино, діло... Чого се ти так розшарілася? Іч, очі як грають, щоки аж пашуть.

Галя. Там ми одну книжку з Дунею читали. Така смішна книжка.

Храпко. Книжку? Казна-що! І вигадають таке — книжки читати. Хіба тобі ще не обридли ті книжки у гімназії?

Галя. Чого ж вони, папочко, обриднуть? За книжкою тільки й душу одведеш.

Храпко. Кажи краще: погубиш. Що тепер за книжки? Які тепер книжки? Так — нісенітниці якісь пишуть. Коли вже хоч, дочко, що читати, то — от (*указує на євангелію*). От ся тобі книжка і душу спасе, і всьому доброму навчить. А для життя корисне діло — закони. Устави усякі прочитуй, щоб знати, як у світі жити, як себе оберегти часом від напасті.

Галя. Та я, папочко, збираюся прохати у вас ті закони перечитати. Уже чи зостанеться що від їх у голові — не знаю, а цікаво знати, якими ми законами правимося.

Храпко. Так, так, дочко, цікаве се діло і корисне. Закони знати — усе знати. От, приміром, тебе у яке діло вплутають, то й знатимеш, як з його виплутатись. Або заміж підеш — треба знати, які ти права у чоловіка матимеш.

Галя (*усміхаючись*). Ну, про се можна, папо, і обминути. Я ще не збираюся заміж та швидко й не піду.

Храпко. А по чім ти знаєш, що швидко не підеш? Що не збираєшся ти — то то так і годиться,— є у тебе той, хто об тому поклопоче; а от що швидко не підеш — то то бог знає. Може, він, святий, уже й пару тобі намітив.

Галя. Може, він і намітив, тільки я за кого схочу — за того піду.

Храпко. Такого не кажи. Не кажи, кажу, такого — гріх! Він, вседержитель, все бачe, все знає... І волос сухий з голови людської не спаде без його... А от і тобі, щоб

ти не забігала вперед, і похвалюся,— тільки на ушко, щоб ти та я тільки й знали,— що він, всеблагий, уже й пару посила тобі.

Галя. Мені? Яку пару?

Храпко. Ага! яку пару? Цікаво знати? О, ви, рід жіночий — лукавий!.. Хочеться самій господинею бути? своє гніздечко мати? Скажу, скажу, дочко... Луку Семеновича Печарицю знаєш?

Галя. То що? Він, може, свата?

Храпко. А як він, то як? Хіба не пара тобі?.. Благородною будеш, а коли хоч — попадею.

Галя. Я, папо, за такого дурня не піду.

Храпко. Як? що? Дурень, кажеш? Та то такий дурень, що нас обох з тобою розумних за пояс заткне!

Галя. Лукавством то, може, й заткне!

Храпко. Цить!.. Не судіте, да не судимі будете.

Галя. Я, папо, за Печарицю не піду; що хочте зо мною робіть, а я за його не піду.

Храпко. Ну-ну, то — дурниця! Не вигадуй казначого... Не гніви свого батька, не роздражай його... Він краще твого знає і більше твого знає, де твоя доля панує. Іди краще та помолися богові; возблагодари його, вічного, за ті милості, що він на нас низпосилає, та и спати ляги... бо вже пора спати. От і я незабаром ляжу, покінчу тільки деякі бумаги та й ляжу.

Галя *(виходячи)*. Я за Печарицю не піду!

Вихід VIII

Храпко *(сам)*. Не підеш? не хочеш?.. Знаємо ми вашого брата, як ви не хочете! Це вже звісний дівочий одказ: не хочу. Що на нашій мові хочу, то те по-вашому — не хочу!.. це вже звісне діло. Та воно так і годиться. Що б то воно було, якби дівчата казали «хочу»... Ох-хо-хо-хо! Так уже воно на світі ведеться; споконвіку йде... Сісти лиш та понаписувати нужні бумаги; бо завтра і Передерій з Перепадею прийде, та й від Тхорів треба довіреность на Луку Семеновича сочинити... А, правду кажучи,— не хотілося б; спочити б хотілося... Старіюся таки я, старіюся... Ох, літа. літа!

Надіває окуляри, бере перо, папір, примощується писати. У той саме час убігає Явдоха.

Вихід IX

Явдоха. Тату! що ви такого сказали Галі, що вона вернулася така заплакана?

Храпко (*озирнувшись назад*). Що?.. Хто там?

Явдоха. Се я, таточку... Галя плаче.

Храпко. Ну то що? Поплаче та й перестане! (*Починається писати*).

Явдоха. Як ви кликнули — була милісінька,— реготались ми скільки! А вернулася від вас — оттакими облиється!

Храпко (*пишучи, зостановлюється і кида перо*). А щоб тобі заціпило! Ну, чого ти прийшла? якого ти гаспида прийшла? І говоре під руку,— он спортив листок (*Явдоха поривається вийти*). Стій! стій!.. А вернись лиш сюди. (*Явдоха зупиняється*). А йди лиш сюди. (*Явдоха підходе*). А скажи мені, повірена других, кому ти свої руки тичеш цілувати?

Явдоха (*червоніючи*). Коли?

Храпко. Питаєш — коли? не знаєш? А червонієш чого?.. Безстиднице! срамотнице! Бога ти не боїшся, людей не соромишся, виставляєш свої руки лизати... Кому? Хоч би путній хто, хоч би добрий хто, а то?.. З ворогами моїми проти мене замишляєш!.. Це так, це добре! Дочка з ворогами батьковими проти його накладає... І стоїш ти передо мною — не впадеш! І земля тебе держить — не розступиться!..

Явдоха (*з плачем*). Чим же я, тату, винувата?.. Він каже, що мене любить, душі у мені не чує.

Храпко. Дурепо! дурепо! Він каже, а ти — віриш? Розставила уха, слухаєш? Слухай, слухай, дослухаєшся до чогось... Батькові на старості літ радість у приполі принести захотіла?..

Явдоха. Тату! що ви кажете?

Храпко. А чого ж ти ждеш від моїх ворогів лихих? До мене, бач, не світле око підійти, до мене прямо не знають, як підступити, та збоку заходять... Через дочку, мов, на батькові поїдемо. А ти, дурепо, не розчовпавши нічого, сама у руки даєшся... Чуєш — тільки побачу я його у своєму дворі, тільки дійде до мене чутка, що він топчеться біля тебе — не жалкуй тоді на мене, як доведеться тобі черницею вік спокутувати... Чула? Я тебе одверну від чор-

та до бога!.. Йди спати; нічого тобі стирчати передо мною. Йди, дурепище!

Явдоха *(виходячи)*. Це я знаю, хто підвіз візка! Це той цвілий попенко... Запопаду ж я його — знатиме він мене! *(Виходе)*.

Вихід X

Храпко. Запопадай! Дуже тебе страшно! Хтось тебе й боїться! Куди яка! Ти краще себе гляди, дурепо. *(Задумується)*. Здається, я їй як слід молитву прочитав, добре зуби прорізав; повинна б пам'ятати і послухатися... бо не послухається — пострижу, гладку, у черниці. Їй-богу, пострижу! Хай лиш там свого жиру позбуде. Там минуться і хи-хи і сміхи; там спаде те сало, що коло батька нажила... Ох-хо-хо-хо... Отака моя доля: і діло роби, і дочок гляди. Як ти за ними углядиш? А треба глядіти. Нема матері — гляди батько! Дівчата саме на порі... Ох-хо-хо-хо! *(Чується — хтось ходе за дверима)*. О-о, ще хтось там ходе... Хто там такий? *(Устає, одхиля двері й гука)*. Хто то?

Показується Петро; уздрівши його, Храпко одходе до столу.

Вихід XI

Петро. Це я, батьку. Доброго вечора вам.

Храпко. Бачу, що ти. Я тобі казав не ходити сюди. Це ти так слухаєшся?

Петро. Я не прийшов би, коли б не було діла.

Храпко. Яке тобі до мене діло? Що в мене з тобою за діла? Може, хоч батька позивати та прийшов похвалитися? Хвалися. Цього ще тільки недоставало!

Петро. Я не той, батьку, щоб позвами пробавлятися,— господь з ними. Краще б було, коли б і ті, що позиваються, кинули свої позви та, як брати, помирилися самі між собою. Тоді б менше було того здирства, що розплодили всякі ходатаї та аблокати.

Храпко. Так, так. Це й твій батько здирство плоде?

Петро. Я, батьку, не по своєму ділові прийшов, не об собі клопотатися... Галя прибігала до мене, уся в сльозах... Плаче, голосе: спаси мене, спаси! Батько, каже, силують за Печарицю заміж.

Храпко. Ну! А тобі яке діло до того?

Петро (*усміхаючись*). Хм!.. Та вона чужа чи сестра мені?

Храпко. А хоч би й сестра? Твоя сестра, а моя — дочка! Ти її ростив, ти її годував, ти об їй клопотався?

Петро. На те бог нам батька послав.

Храпко. А коли бог батька послав — то хай і слухається батька!

Петро. Хоч би батько казав і втопитись?

Храпко. Тт-тю, дурню! Що ж то батько — душогуб ваш?

Петро. Та виходить на те, що хоч топись... Я бачити чоловіка не можу, а мені кажуть — будь його жінкою, люби його.

Храпко. Хіба тільки ті беруться, що люблятся? Любов — то дурниця! Треба, щоб жінка чоловіка свого знала та закон держала... Он чого треба.

Петро. Як же його той закон держати, коли я дивитись на його не можу.

Храпко. Дурниця: поживеться — полюбиться!

Петро. То так, батьку, старі люди думали.

Храпко. І добре думали, розумно думали, бо розумніші від нас з тобою були.

Петро. Про те, батьку, сторія знає, хто розумно поводився, а хто ні; вона й докаже. Та нам про се нічого змагатись. Я от вас тільки спитаю: є такий закон, щоб силою заміж оддавати?

Храпко. Закон... закон... А тобі яке діло? Що тобі за діло до того, що батько хоче? Є такий закон, щоб його не слухатися?

Петро. Коли батькове жадання на згубу дітям, то й наш мирський закон того батька осуде; я вже мовчу про закон божий.

Храпко. А що ж, по-твойому, закон божий каже не слухатися батька, не чтити родителів?

Петро. Та він того не каже. Він те установлює, дбаючи про мир та покій у сім'ї, а ще більше він дбає про всесвітній мир: усіх людей братами взиває, учить любити ближнього свого, як самого себе. А ми, от бачте, не то що ближнього, а й свою кров раді запродати.

Храпко. Що ти мене прийшов закону божого вчити? Менше я прожив од твого? менше я знаю його? Дивись, який учитель знайшовся! Он харі своєї ніколи не перехре-

стить, од церкви, як од напасті, тікає, а закон божий мені вичитує!

Петро. То ж ви все на закон божий напираєте; через те й я почав той закон розбирати. Звісно — мені не знати з ваше в уставі церковному; а щодо духу закону божого, то це повинен кожен християнин знати.

Храпко. Який ти християнин? До церкви не ходиш, молитви не твориш!.. Який ти християнин?

Петро. А які то християни, що і до церкви ходять, і десять раз на день моляться, а на думці — як би кого обійти-обшахрати, як би з кого більше проценту зідрати, чужу худобу посісти, чужим добром поживитися? Та не тільки те з чужими роблять,— у сім'ю згубу несуть, замість миру та согласія — розбрат сіють!

Храпко. То се я? Я — такий? Спасибі! здобувся дяки від сина. Це за те, що ростив, що учив його?

Петро. Що ви, батьку, одно плещете: ростив! учив! Який би то й батько був, коли б він про своїх дітей не турбувався? То його повинність така. А я вам прямо скажу, усе виложу: нічого нам один перед одним лукавнувати, нічого прикриватися законом божим, перекрученим нашими зовсім не святими замірами! Хочете ви добра своїм дітям? дбаєте ви про щастя їх? Робіть те добро очевидячки! дбайте про щастя купно з дітьми! Не такі вони, щоб не знати, чого їм хочеться, що вони бажають, які носять у серці думки, гоноблять у душі надії. А ви на те все плюєте, під свою волю хилете, ногами топчете!.. Так не можна. Що було колись гоже — тепер негоже; чому ви колись кланялись — тепер від того кращі люди одвертаються! Нігде правди діти, треба прямо сказати: любо нам дивитися на чужі гіркі сльози, що кожного дня одливаються отут у вашого порога? Добре нам слухати, як то з того, то з другого боку тільки й чуєш: он ваш батько того обійшов, того худобу посів... Тепер он ви свою дочку утопити хочете... Нащо? За що?

Храпко (*тіпаючись*). Вон, блазень! Вон, гадино!.. К лихій годині з мого дому, з мого двору! Щоб і твоя нога тут не була, щоб твій дух поганий не воняв! Оце одігрів гадину коло свого серця! Оце виростив на втіху собі сина!.. А щоб ти малим був луснув, проклятий! Щоб над тобою твої діти отак насміялися, як ти надо мною насміявся, каторжний!.. Вон, кажу, з мого двору, щоб не вкорінялася в йому лиха пошесть та згуба! Йди швидше з-перед моїх

очей; іди од гріха, а то я тебе... у тюрму я тебе посаджу! у москалі тебе забрию!

Петро. Я піду. Знайте, що я піду і більше не вернуся; знайте й те, що Галі ніколи не бути за Печарицею, як вам хочеться.

Храпко. Тебе не буду питати, твого совіту не буду просити... і без вас, велемудрих, обійдемося.

Петро (*починаючись іти, зупиняється*). Батьку! тату! Прошу вас: не доводьте своїх замірів до такого кінця. Хіба воно гарно буде слухати, як ваша дочка, що ви силою випхнете у церкву, візьме там та прилюдно і скаже: я не хочу за Печарицю, мене силою віддають за його?!

Храпко. Вон! вон!.. Я знаю, що ти всьому лихому навчиш, всьому недоброму наструнчиш!

Петро. Тату! Невже в вас немає серця в грудях? Невже воно не обізветься на гіркі доччині сльози?

Храпко. Сказав: зроблю — і зроблю! Не схоче — і її проклену, і її прожену, зречуся, як зрікаюся тебе од нині й до віку! Вон з-перед моїх очей!

Петро. Добре, піду. Не жалкуйте ж, батьку, на мене, не плачтесь на нас, коли під лиху годину зостанетесь ви самі, старий, безпомощний... і нікому буде вам води подати, вашої старості доглядіти.

Храпко. Знайдемо й без вас. Таких дітей, як ти, й на улиці скільки хочеш бігає. Аби тут було (*б'є по кишені*), а то знайдуться і помагачі, і послухачі.

Петро. Так, так... Ви думаєте їх за гроші добути? Не добудете ви ні щирої ласки, ні доброго привіту; не купите ви любові рідної дитини! Прощайте... я все сказав. (*Виходячи*). Не жалкуйте же на нас! (*Виходе*).

Храпко. Щоб тобі язик руба став за такі речі! Тьфу, гадина!.. Ще й нахваляється: не жалкуйте на нас! Велика шкода, бач! От велика шкода,— куди яка втрата!.. Плакати будемо? Дожидайся — діждешся... Не слухаєшся батька — вон! не чтиш його — к лихій годині вижену всіх... Що ви мені таке? Які ви мені діти, коли проти мене йдете? Яка мені від вас ласка? Який привіт? Від чужого більше його добудеш, від послідньої наймички більше матимеш... За гроші, кажеш, не купиш? Брешеш, вражий сину: куплю! Пріську візьму, грошима її закидаю... золотом окую... Не поможе — за жінку візьму, а все куплю!.. А тобі не кланятимусь, не проситиму!

Заслона пада

СПРАВА ЧЕТВЕРТА

Велика весела хата, чепурно прибрана: поміст крашений, стіни вибиті шпалерами; на середній стіні канапка, перед нею стіл з двома кріслами; кругом попід стінами гнуті стільці; з боків — двері.

Вихід I

Петро *(понуро ходе по хаті)*. Отаке чудне склалося: я — в чужій господі, чужий нахлібник! От ти й знай... Ось уже третій тиждень минає, як живу я тута й ніяк не привикну. Недаром люди кажуть: чужа хата — гірше ката. І справді, якось моторошно себе почуваєш... З якої речі ти в чужих живеш? з якої речі вони тебе поять, годують? Прохав — дайте мені хоч роботу яку, щоб я знав, за що ви мене содержите,— і роботи не дають! Ми, кажуть, і самі справимося, та у нас і робота чорна... Робота чорна! Гм... Порозгороджувалися люди не то що самі поміж собою, а й роботу розгородили: то — чорна, а то — біла,— благородна б то. А в мене ніякої — ні чорної, ні білої... Одні тільки думки сумні облягають тебе, а між ними одна, мов гадина, щипає за серце, ссе з його кров: ти чужинець у свого батька, нахлібник у чужій сім'ї... Хто ж виною сьому? я?.. Я найменше усього виною. Після того вечора я ще зостався дома; я думав: перейде се бурею та колотнечею... Яких бур не лучається в сім'ї? Минеться буря, втишиться вітер і знову річка ввійде в береги... а вийшло інше. Він сам прийшов до мене і прилюдно, серед дня, вигнав мене з хати, витурив з двору. Чим же я винуватий?.. І от тепер я в чужій господі; вороги батькові прийняли мене. Яка гірка одплата: вороги батькові приймають його сина до себе... сама сліпа доля глузує над ним!.. Глузує то глузує; а хіба й над тобою вона, Петре, не сміється? Що ти був, а що став? Уже не далеко той час був, коли з тебе, може, щирий робітник ждався,— всього два роки зоставалося. А тепер ти що? Покидьок, та й годі!.. Що ж його робити тепер? Ану, розумна голово, поверни своїм мозком та скажи, що робити тепер?.. Нічого, та й годі!.. Послідній неосвітній мужик, коли його припре, отак як мене оце, сліпа доля — знайде, що робити; а ти, розумна голово, не знайдеш. Куди ж ти кчемний, на що ти способний? А ще вчено тебе! Скільки то тії премудрості натоптувано в тебе? А от — не знайдеш тепер, що робити... Хіба з мосту та в воду?

Хіба взяти рушницю, надушити пружину і — прощай навіки думки, милі надії!.. все, все, що найдорожче тобі, все, що манило і красило твоє життя!.. Манило!.. а тепер би б то й не мане? *(Задумується)*. Одні чорні Прісьчині очі, здається, заманять тебе на край світу... Ще й ти, дурне серце, обізвалося у сей лихий час. І тобі заманулося жити, заманулося любові та щастя... Нащо?.. Коли сліпа доля глузує над тобою, топче тебе, гніте́, а ти гукаєш: жити хочу! щастя хочу!.. Се, справді, доля глузує: більшого глуму, гіршого глузу не пригадати!.. І як се вийшло так чудно: беріг я своє серце, не показував його нікому, а от узяв та й одкрив його — Прісці!.. Пишна урода, щира ласка та гаряче кохання її — таки достукалися до його, збудили його, сонне... Мати-природа узяла своє: як ти її не гніти, як не дури її всякою премудрістю, а вона виприсне з-під того гніту, і тоді... нема їй впину...

Ой немає впину вдовиному сину,
Що звів з ума дівку-сиротину...

Такої співа пісня, а мені саме життя її заспівало. Що ж робити тепер? Ну, скажи — що робити? *(Хапається за голову і швидко ходе по хаті)*.

В відчинені двері показується голова Грицькова.

Вихід II

Грицько *(увіходячи)*. Я думав, що ви ще спочиваєте. Доброго ранку вам!

Петро. Здрастуйте, Грицьку. Я давно вже встав,— не спиться щось.

Грицько. Не привикли й досі? То все — що не звиклися. Так от і зо мною буває, як підеш куди. Здається — й покійно, і спати, мов, хочеться, а ляжеш — не заснеш. Все тобі не своє — чуже.

Петро. Не від того се, що чуже. І в Адесу не своє, а спиш покійно; а тут — ні. Се від того, що без роботи живеш, діла немає тобі ніякого на руках. Задля покійного сну треба, щоб і робота була: як ухоркаєшся над роботою, от і сон тебе візьме!

Грицько. Та яка ж тепер літом робота? Ви б от пішли у ліс, проходились; рушницю, коли хочте, візьміть — пополюєте.

Петро. Що полювання поможе? Ноги наб'єш, та й годі, а голова все-таки своє. Треба таку роботу, щоб думки звернути з їх теперішнього шляху.

Грицько. Яку ж таку роботу пригадаєте? Уже коли думки наструнчились так, то їх нелегко збити з тії стежки. Аж поки вони самі не вляжуться, не перегорять у тобі.

Петро (*хмурячись*). Ждати?.. Доки ж його ждати? Так і з пантелику зіб'єшся, поки заждеш... (*Нетерпляче*). Ну от: нащо ви мене годуєте?.. Захист даєте, пристановище? З якої речі? Нащо? за що?

Грицько. Ви про се, Петро Васильович, не турбуйтеся.

Петро. Та ні. З якої речі ви мене годуєте? За що ви мене содержуєте? що я вам таке?

Грицько. От ще таки кажіть! Хіба ви у нас хату перележите, як поживете? Хіба у нас не знайдеться лишнього шматка хліба, щоб не поділитися нам з тим чоловіком, що спіткало його нещастя, от як вас?

Петро. Та з якої речі ви повинні се робити мені? Хіба без мене мало є таких сіромах, що б'ються, як риба об лід, з своїм безталанням і ніяк не виб'ються з гіркої нужди? Ви ж їм не помагаєте?

Грицько. Помагаємо. Чому не помагаємо? Коли знаєш, що путящий чоловік, та на його нещастя намоглося — і поможеш.

Петро. То — раз поможеш, вирвеш чоловіка з нужди,— а я?.. Доки я буду у вас жити? Доки чужий хліб буду переводити? Цілий вік?

Грицько. Чого цілий вік? Хіба ви надумали кинути вчитись?

Петро. За що? Де я тих достатків візьму? Ну — де я їх візьму? Я заробив би, якби можна було де заробити. Де я їх тут зароблю?

Грицько. Ось, постійте, що я вам скажу. Про достатки ви не турбуйтеся. Достатки знайдуться.

Петро. Де? у кого?

Грицько. Хочте — я й сьогодні знайду. Скільки вам треба? Тисячу? дві? п'ять?.. Петро Васильович, одно тільки слово скажіть,—усе, що вам треба, зараз буде!

Петро. Ви мене не знаєте, Грицьку, коли так про мене думаєте! З якої речі я у вас буду брати? З якої речі?

Грицько. А з якої речі ви у свого батька брали?

Петро. Як з якої? (*Дивуючись дивиться на Грицька*). То — батько... Його повинність дітей до розуму довести... А їх повинність — віддати батькові тим добром, що за його поміччю добули... То добро — неміряне, то добро — нелічене... за гроші його не купиш, куплею його не добудеш... В тому добрі — гордощ батькова, то — сам батько в своїй дитині!.. Він чує, він знає, що він не зникне безслідно, що його найвищі думки, найкращі замірн оживуть — в його нащадках!.. Через те він і пестить їх, через те й веде далі. На цьому світ досі держиться; без сього люди перевелися б!

Грицько (*дивуючись*). Так, так... От що воно значить — розумний чоловік, освічений чоловік! Все він знає, все він розбирає, до всього доскіпається. А я, правду кажучи, часто думав: яка така розноція між батьковим добром і чужим добром? Здається — ніякої. А от же батькове добро ми поживаємо і не кривимося, а чуже — ні.

Петро. То-то! З якої ж речі ви мені свої тисячі сулите? Ні копійки! ні шеляга! Я не плутяга, щоб чужим добром живитись; не каліка, щоб Христа ради брати!

Грицько. Та чого ж ви все будете на чуже жити, чужим живитися? Ви беріть, скільки вам треба, поки скінчите науку. А там ви десь та пристроїтесь, будете заробляти — тоді й віддасте.

Петро (*здивований*). Та-ак! (*Гаряче*). Грицьку, брате мій рідний! Дай я тебе поцілую! (*Кидається до його, цілується*). На се я согласен. За се — спасибі, велике спасибі! Це ти мене перевіз... та ще як перевіз! Це — по-товариськи, це — по-приятельськи!.. Постій одначе: а батькові ти казав? Батько твій на те согласен?

Грицько. Про батька ви не турбуйтеся. Я вже давно з ним побалакав. Кожного дня мене допитується: що, Петрові Васильовичеві казав? хвалився йому? Приймає нашу раду? А я все не посмію підійти до вас, боюся похвалитися, щоб не образити.

Петро. Не кажи мені, Грицьку,— ви, не кажи. Ми ще невеличкими грались, малими товаришували; хай те дитяче товариство повернеться тепер у побратимство... Чув?

Грицько. Чую, чую... Боже! який я радий!

Петро. А ти думаєш, я не радий? Знаєш — як ще

тебе тут не було, як ще ти сюди не приходив,— такі мене гіркі думки взяли, така несамовита туга облягла мою душу — хоч давися! хоч топися! А тепер — де те все й ділося? — як рукою зняло!.. Спасибі, побратиме, спасибі. *(Знову цілує Грицька).*

Г р и ц ь к о. Тепер спатиметься?

П е т р о. Ого! та ще як... Постій, щоб усе вже тобі виложити, ні з чим перед тобою не затаїтися, я ще маю тобі повідати одну тайну та разом і ради попрохати. Ти чоловік бувалий, чоловік тертий: ти даси, як кажуть, несхибну раду.

Г р и ц ь к о. Я? та я душу мою готовий віддати!

П е т р о. Ти знаєш, Грицьку, Пріську? Нашу наймичку Пріську?

Г р и ц ь к о. Аякже! Гарна дівчина, добра дівчина... весела, щебетлива, не вдаряє на те, що сиротою зросла отак увесь вік свій — у наймах та в наймах...

П е т р о. Я вже не знаю, чи її врода красна, чи норов веселий, чи серце ласкаве та добре,— мабуть, усе це разом на мене такий мало вплив, мене закрутило, зачарувало. Я її, Грицьку, полюбив... Я став їй близьким чоловіком... Тепер скажи мені: що б ти на моїм місці зробив?

Г р и ц ь к о. Оженився на ній, та й годі.

П е т р о. Я знаю, що оженився, і я оженюся... Тільки посуди таки сам: як ти її візьмеш в Адесу? що вона там буде робити?

Г р и ц ь к о. А навіщо її в Адесу брати? Хіба мало нашого брата є, що оженився, та й пішов на заробітки. І рік, і два проходе... Так і ви, чи то пак — ти! — зроби. Хай вона в нас поживе, поки ти вивчишся, а тоді й візьмеш з собою, куди тебе доля ткне.

П е т р о. Ти мене зовсім хочеш полонити, у свою сім'ю приписати.

Г р и ц ь к о *(зітхнувши)*. Я вже тебе давно у своїй сім'ї лічу, серцем лічу. Стій. Коли вже на те пішло — і я ж тебе здивую... А може, тобі Дуня давно вже хвалилася?

П е т р о. Яка Дуня?

Г р и ц ь к о. Як яка? сестра твоя!

П е т р о. Ні, нічого не казала.

Г р и ц ь к о. Бач, а я прохав її... Я її, Петре, давно вже люблю, і батько мій душі в їй не чує. Я знаю, та й він каже, що кращої пари мені не знайти... Я б давно її

посватав, сказав би твойому батькові; та як же ти його скажеш, коли він отак на тебе дме!

Петро. Ну, а Дуня що?

Грицько. Що ж Дуня? Підожди, кажуть... (*Зітхнувши*). Ох! доки ж його вже ждати? Серце моє вже не жде!

Петро. Та певне. Стій же, я з Дунею побалакаю. Чого вона там дожидає? Чого у батька висиде? Отак, як Галя, якого-небудь попенка?.. Я їй скажу, хай і без батькового спросу йде. Не йому ж жити з тобою, а їй!

Грицько. Якби то ти, Петре, се діло підогнав!

Петро. Попробуємо. Коли Дуня на се буде згожа, що ж вам не дасть повінчатись?

Грицько. Якби то!.. Батько каже: як оженишся, Грицьку, на прощу в Київ поїдемо, п'ять тисяч на Лавру віддам,— хай поки й світ стоїть та віра наша держиться, будуть наш рід поминати!.. Та я не хочу так, як батько кажуть. У Лавру можна що там і зробити чи справити; а от у нас багато прохожого люду йде; од зорі й до зорі тільки й бачиш, як вони, наче хмара та, сунуть... Містечко наше хоч і велике, а нема тому странному народові де захисть знайти: кругом містечка, у полі, мов табір, об-ляжуть... От я й кажу: краще тому странному людові богодільню вибудувати. Інше так підоб'ється — нездужа ніг підволокти,— от би воно й одлежалося у тій богодільні. Все то люди бідні, йдуть богові помолитись, святим поклонитись — може, який і про нас у святих місцях згадає, постанове свічечку за нашу душу... Адже я так, Петре, кажу?

Петро. Так, Грицьку, так. І твоя вигадка — добре діло. От тільки якби на мене, то я б інше зробив.

Грицько. Ану, як би ти зробив?

Петро. Ти, Грицьку, хоч і про бідних дбаєш, та все не про своїх, а про чужих. А своїх хіба мало є? На усіх чужих, правду кажучи, і не настачишся, а своїм можна б запомогти. Та й знову — це такий час тепер, що странні люди сюди путь проложили; а хто скаже, що через двадцять або тридцять літ буде? Може, ті странні другими шляхами підуть, тоді твоя богодільня і спустіє, горобці у їй будуть свистати? А от як для своїх ти її поставиш,— хіба мало є старців, калік усяких? — то інша річ буде.

Грицько. А справді ти правду кажеш: так краще буде. Постій же, я зараз піду батькові скажу та разом і

похвалюся йому, що ти на нашу підмову згодився. Та й час такий, що й їсти пора. Гукну, щоб чаю сюди принесли. *(Йде, потім знову вертається)*. То́-то ти, брате, мені нічого раніше за Пріську не казав, а вона, бідна, щодня у мене добивається: як там Петро Васильович? чи можна їх побачити? Та як ти сумував та нудьгував, то я її кожен раз і завертав.

Петро. О-о Грицьку! Та ти вже, бога ради, сього не роби. Як прийде — зараз її до мене зашли.

Грицько. Та бог же його знав! Думка: так краще буде, як ти сам трохи одсидишся.

Петро. Ні, Грицьку, ні!

Грицько. Тепер уже не буду придержувати. Поки посидь сам, я швидко вернуся від крамниці. *(Виходе)*.

Вихід III

Петро *(сам)*. Та й добряча душа у цього Грицька! Хто б і думав, що Грицько, син багатиря, дуки... єдинець, серед таких обставин та вийшов такий? А от же піди. Добре серце положили йому в груди; та й розуму не задурили багатирськими витребеньками,— тверезий розум має. Що якби йому не перервали науки? Прегарний би чоловік з його вийшов! А от тепер, бідяга, кидається й сюди і туди, шукає тії живущої та цілющої води і не знає, де її натрапити. Шкода хлопця... гарний хлопець! Треба його піддержати. З такими достатками, як у його, можна багато добра зробити. Треба його напрямити на ту стежку добра, що не там, поза хмарами, в'ється, а тут, на землі, у своїм краї. Нехай своїм людям допомагає у час негоди та лихої долі.

Увіходе Грицько.

Вихід IV

Грицько. А я знову вернувся. Знову до тебе за радою.

Петро. А що таке?

Грицько. Та тільки що з двору вийшов, мав простувати до крамниці, як перерізують мені дорогу Тхориха з сином. Стара плаче, на всю улицю розлягається та клене когось; а син ззаду: «А що, каже, не я казав, що тут крутня є,— підождемо, так не ждеться! В одну шку-

ру — збувай усе та слухай пана. От тобі й послухались!..» Що таке, думаю, за оказія? дай попитаюсь.— Чого ви, питаю, бабусю, плачете? От вона й почала розказувати, як її обійшов Печариця, то аж мене жаль пройняв. Стій, я кликну їх сюди, хай вони самі розкажуть.

Петро. Кликни, кликни. Де ж вони?

Грицько. Ось за дверима дожидаються. *(Одхиля двері)*. Йдіть сюди, добрі люди.

Тхориха з сином увіходять.

Вихід V

Тхориха. Здрастуйте! Добридень вам.

Син. Здрастуйте.

Петро. Здорові були!

Грицько. Ось розкажіть нам своє діло, бабусю, може, ми, порадившись тут, що вам і допоможемо.

Тхориха. Ох, діло! Бодай нам ніколи в таке не встрявати!

Син. А я ж вам казав, мамо.

Тхориха. Казав! казав!.. Що ти казав? Хіба я знала свою лиху та нещасну годину? Хіба я думала, що вийде таке? Усі ж кажуть, що як Храпко візьметься за яке діло — то то́ вже певне діло. Я ж не думала, що він якогось плутягу нам видере, бодай йому добра не було!

Грицько. Та ви, бабусю, розкажіть нам, в чім ваше діло, як і до чого!

Тхориха. Та в чім же діло? Діло в нас було з Перепадею за лучку. Покійник, як купляв ту лучку, зазичив у його тисячу рублів на десять літ; поки гроші не виплачу — володій, мов, лучкою замість проценту. Воно то і не в Перепаді ми гроші зазичали, а в Передерія, а на Перепадю тільки бамаги робили.

Петро. Нащо ж се?

Тхориха. Господь їх знає! Звісно — плутня... Два роки ото Передерій і володів лучкою; а як умер покійник, то ми спродали, що було лишнє, та й віддали йому гроші, тобто ту лучку викупили. А він каже: «Ні, гроші грошима; що раніше віддали — то то добре, а лучкою, до десяти літ володіти буду». Як же се? Де ж се такий закон є! Давай ми сперечатись. Він почав косити сіно; ми кажемо: «Не коси, а то заберемо». Він не послухався — ми й забрали. Забрали ото, та й нічого. Тільки раз уве-

чері прибігає до нас від Храпка посланець: «Йдіть, пан кличе...» Як сказав він нам: пан кличе, то мене зразу так у спину й кольнуло!.. «Чого, питаю, твойому панові до нас треба?» — Не знаю, каже. Казав тільки, щоб прийшли, бо як не прийдете, то на себе жалкуватимете...— Пішов дід; а ми сидимо та й раємося: чи йти, чи не йти?

Син. А я казав вам і тоді — не йти.

Тхориха. Казав, та не зав'язав! Бог же його знає. Риба, кажуть, шукає — де глибше, а чоловік — де краще. Хіба я знала, що така з того напасть вийде? Ото поміркувала я з дітьми. Піду, думаю. І його, знаєте, старшого взяла. *(Показує на сина)*. Приходимо. Розказує він нам про наше діло, що Перепадя прохав його за нього взятись. Рає нам на окружний суд жалітися, бо в мирового, каже, діло не вигоре. Хто його знає, ми люди темні, несвідомі. Просимо його за нас узятись. Каже: «Не можу — за Перепадю взявся. А от, каже, я знайду вам такого чоловіка певного, що ваше діло оборудує»... Ми на гроші не багаті, на розход нічим було вистачитись; а Храпко й каже: «Об тому не турбуйтеся, я грошей вам, скільки треба, зазичу: тільки, каже, ви нікому не хваліться, що я за ваше діло беруся; а я чоловіка певного вам знайду».

Грицько. Ну, дивись, брат, як закручено!

Тхориха. Пішли ото від його ми. Так через день чи два знову до нас посланець Храпків іде; знову загадує приходити. Пішли ми. Там наш учитель, отця Семена син, сидять.— «Оце, каже Храпко, той чоловік, що ваше діло буде вести; тільки треба йому довіреность повну видати». Яка там вона повна та довіреность — господь його знає!.. Чи видати — то й видати. На другий день їздили ми у город до нотаріуса — довіреность ту видавати. Видали — і нічого собі; сидимо, дожидаємо. Коли се доходить до нас чутка, що учитель наш та запродує Перепаді ту лучку.

Петро. Як запродує?

Тхориха. Так, запродує, та й годі. Їздили, либонь, до нотаріуса купчу вершити. Кинулись ми до вчителя — немає, кажуть, дома, поїхав у город з Перепадею.

Грицько. Дивися, Петре! Чи думав хто, що Печариця на таке піде?

Петро *(гаряче)*. Се мошенство! Тут треба зразу довіреность знищити, щоб не наробив він по їй ще біль-

шої шкоди; та й судебному слідователеві треба подати, щоб розпочав діло за мошенство.

Тхориха. Боже ж наш! Хто ж напише все те, хто похлопоче за нас, нетямущих?

Петро. Хто похлопоче? *(До Грицька)*. Треба, Грицьку, хлопотати. Я напишу вам до нотаріуса, щоб знищив довіреность, і до слідователя напишу. Можна ще й писульку йому додати. Я трохи знайомий з ним,— здається,— добрий чоловік.

Тхориха. Ох, голубчики мої! напишіть, бога ради; ми вже вам чим-небудь поступимося.

Син *(кланяючись)*. Напишіть, паничу. Як же це можна так робити?

Петро. Мені нічого від вас не треба; я дурно вам напишу. От тільки не знаю, чи моє писання піде в лад, бо там усе по формах тих пишеться, а форми мені невідомі. Я одначе додам у писульці слідователеві, щоб направив се діло, як слід. Хто ви такі, бабусю, будете?

Тхориха. Я — козачка, Варка Тхориха.

Петро. Гаразд. Я ось зараз. *(Виходе)*.

Син *(зітхнувши)*. Отакої халепи сам собі нароби!

Тхориха *(до Грицька)*. Скажіть мені, будь ласка, хто се за панич такий добрий буде?

Грицько *(затинаючись)*. Та се... мій знайомий, з Адесу приїхав.

Тхориха. Пошли йому, господи, чого він у тебе просить! Яка то добра душа у його.

Грицько. Душа добра, щира, правдива душа!

Син. І по очах видно, що не такий пройдисвіт, як той попенко, а видавав з себе якого?!

Петро *(увійшовши, виносе пакет)*. Оце нате вам, бабусю, та зараз з цим їдьте у город до слідователя. Він там вас настанове, що далі треба робити.

Тхориха *(беручи пакета)*. Спасибі вам!.. Так у город, кажете, їхати? І мені їхати?

Петро. Вам, вам і треба. Їдьте скоріш.

Тхориха. Сину! біжи зараз хури шукати.

Грицько. Постійте: ось наші сьогодні мали у город посилати. Якщо не поїхали, то ви з ними туди з'їздите і назад вернетесь. *(Дивиться у вікно)*. Ні, ще он запрягають.

Тхориха. О благодітелі наші, благодітелі! Не знаю, як вам і дякувати.

Петро. Не турбуйтеся, бабусю, про дяку. Як діло піде на лад та виграєте його, то он *(показує на Грицька)* його подякуєте, то — він усе.

Грицько. Отак! А мені за що?

Петро *(глянувши у вікно)*. Он уже запріг. Біжи, Грицьку, та скажи, щоб і їх узяли.

Тхориха. Ми хоч і зараз.

Грицько. То й гаразд. Ходімо, я вас проведу.

Тхориха *(кланяючись)*. Прощайте! Спасибі вам. Пошли вам, господи, всякого добра на світі.

Син *(кланяючись)*. Прощайте. Спасибі вам!

Петро. Щасливо.

Грицько, Тхориха і син виходять.

Вихід VI

Петро *(дивлячись у вікно)*. Сідають... Сіли... Поїхали... І Грицько пішов з двору. Куди ж Грицько пішов? *(Одходячи од вікна)*. Отаке ще випливло! На адвокатську стежку мене пхнуто! Та ще проти кого? проти батька! Оце так. Та треба ж це здирство якось приборкати,— нема йому впину, та й годі! Розкорінилося так — дихати чесному чоловікові не можна... Ще й Печариця туди? Господи! знав би вже церковні устави, ніт же — і він у аблокати лізе! Та ще як: перше діло — та зразу і плутня! Хотілося б мені тебе, тупорила бурсо, приборкати: і нашій сім'ї ти дозолив чимало. Батькові в душу заліз та й ворочаєш ним, як знаєш! Чи не ти, бува, і наструнчив його мене вигнати з двору? Чого доброго! Від тебе все станеться. Адже сестру сватаєш; вона на тебе плює, а ти обітрешся та до батька з другого боку підходиш... Я б нічого не хотів, коли б ся плутня з Тхорихою не пройшла тобі так... Кари я не хотів би; а так, перед усім світом показати твою плутню, твої гидкі заміри; наткнути людей,— дивіться, мов: ось які ми є ясні та чисті! Це одбило б від вас повадку гидку на немощного насідати, темноту окручувати!.. А батько? О, господи, батько! Ні спочинку йому, ні втоми; і старі літа не приборкали його снаги до всякої крутні. Як же мені, справді, на це діло дивитися? З ним миритися?

Вбігає Пріська.

Вихід VII

Пріська *(кидаючись до Петра)*. Паниченьку! лебедочку! Мій соколечку ясний! Моє сонечко красне!

Петро *(обіймаючи її)*. Прісю! Галочко моя!

Пріська. Ох, як я скучила за вами, як я скучила! *(Припада до його головою)*. Я вже думала, що вас більше й не побачу. Кожного дня я прибігала сюди; прохала того осоружного Грицька: допусти ти мене хоч здалека на вас глянути, хоч у щілинку подивитися! — Не можна, каже, панич недужий... А оце зараз мене стрів.— Іди, каже: тепер можна — вже одужав.— Як стріла та, помчалась я до вас!

Петро. Не лай, Прісю, Грицька. Коли б ти знала, що у його за добра душа, що за золоте серце!

Пріська. Ні, ні... Добрішої немає душі, як у вас; дорожчого серця не знайти мені на всій землі!.. Лебедочку мій! світе мій! Не кидай мене, нещасну сироту, одну на всьому світі, не згуби нерозумної голови та дурного серця, що так полюбили тебе! Візьми мене з собою. Куди б ти не їхав, куди не подався — скажи тільки, натякни мені — підтюпцем побіжу за тобою, зозуленькою помчуся за моїм соколеньком!.. слідом буду ходити за ним та милуватися; уночі не спатиму — стерегтиму твого спокою... Наймичкою, невільницею, довічною робітницею буду тобі, тільки не кидай мене, не цурайся мене!

Петро. Вгамуйся, Прісю, вгамуйся. Хто тобі сказав, що я зрікаюся?

Пріська. Мені ніхто не казав; я сама те надумала. Подумай тільки: три тижні не бачили мої очі тебе, три тижні не чула я голосу твого... З того безталанного дня, як на тебе те нещастя намоглося, як рідний батько зрікся свого сина,— не знала я ні сну, ні спокою. Не бачили очі просвітку від сліз, не доходила ніяка радісна чутка до мого серця

Петро. Та стій же, вгамуйся, кажу. Слухай, що буду казати. Я справді до сього дня був недужий,— не тілом недужий, а душею. Такий сум та туга мене їли, такі думки брали мою голову!.. З одного боку — самому не медяно, а з другого — як надумаю про тебе...

Пріська. І за мене ти думав? Горенько моє! І я твоїй голові клопоту наробила!

Петро. Не клопоту, Прісю; а сама ж ти подумай: як же мені тебе кинути так?

Пріська. Дорогий мій! Золотий мій!

Петро. Та годі ж бо, кажу, годі! Слухай, що далі буде. З такими думками я три тижні прожив; не прожив — а три тижні вони точили мене! Сьогодні приходе Грицько та й каже: беріть ви, каже, скільки хочте грошей у мене, їдьте доучуйтесь.

Пріська. А що ж, хіба в його мало грошей? Хіба він зігнеться, віддавши ту тисячу або другу? Я сама збиралася йому про це сказати.

Петро. Та я його грошей не хочу дурно; я не візьму так, щоб їх не віддати. Гроші ті, що в його візьму, як довчуся та зароблю, я йому віддам. Та тута не в тому сила, а в тому, що це мене станове на ноги, дає мені крила, дає мені доскочити того, чого я хочу, чого бажаю, про віщо тільки й думаю. Це мене знову зробило чоловіком; я тепер ожив, здужаю робити, як слід — думати.

Пріська. То ви зараз після літа і в Адесу поїдете?

Петро. Аякже! поїду.

Пріська. А мене ж як? кинете?

Петро. Ні, Прісю. От що ми зробимо: ми перевінчаємося.

Пріська. З ким?

Петро. Як з ким? з тобою!

Пріська. Зо мною? Ні, ні!.. Сього не можна, сього не буде!

Петро. Чому не можна? чому не буде?

Пріська. Я тільки вам очі зав'яжу, тільки світ запакую. Боже мене храни і спаси від сього! Хіба я рівня вам? Хіба я підійду до вас? Вам треба панночки, гендітної... і з головою, щоб уміла побалакати з вами, уміла зрозуміти вас... А я що? дурна, необачна голова!.. Тільки й того, що нерозумне серце маю, що так полюбило вас... Нехай же, дурне, й карається за те...

Петро. Панночки, Прісю, кажеш? На лихої години мені та панночка? Хіба в моїх жилах тече панська кров? Хіба моя голова по-панському думає та про панство дбає? Не потрібне воно мені! Я чоловік простої породи, простим і зостануся. Таку мені й жінку треба. Хай не буде вона панею, а буде помічницею.

Пріська. Яка ж з мене помічниця! Що з мене за помічниця?

Петро. А то з панночки, ти думаєш, буде помічниця? Тільки тринькатиме добро, зароблене моїми руками. Я на панночці ніколи не оженюся. Я чоловік робочий, мені й жінку треба таку, а не панночку, щоб гляділа моє злиденне добро.

Пріська. Кохання моє! я тебе й так догляну. І без шлюбу, куди хочеш, піду за тобою, тільки не жени мене від себе.

Петро. Ні, Прісю, так не можна. Ти тільки подумай: що люди скажуть? що про тебе й про мене подумають? Може, у нас діти будуть, то треба, щоб і вони батька мали, своє право знали; а не були — наче підкидані, безбатченки!

Пріська *(обхоплюючи його голову й цілуючи)*. О, мій розуме добрий! Роби зо мною усе що знаєш; я не піду проти тебе, не скажу на́криво слова! *(Обніма-ються)*.

На сей час убігає Галя.

Вихід VIII

Галя. Братику! братику! *(Углядівши, що Петро обнімається з Пріською, поступається назад)*. І Пріська тут? Що се?

Пріська *(кидається до Галі)*. Панночко! моя голубочко! *(Становиться навколішки)*. І бийте мене, і лайте мене, що хочте робіть зо мною, тільки не женіть відсіля. Я люблю Петра Васильовича!

Петро. Галю! сестро. Не жахайся так. Прийми до свого серця Прісю як родичку... Вона незабаром стане жінкою мені.

Галя. Пріся? Як же це? Коли це?

Петро. Не питай, сестро, як і коли... Вона так вірно любить мене, вона така люба мені...

Пріська. Серце моє віддам за мого паниченька! душу мою положу за його! Не сердьтесь на мене... Дайте мені вашу рученьку поцілувати *(лове Галину руку)*.

Галя *(одхоплюючи руку)*. Ні, ні, Прісю! Не треба, не годиться... От, коли хоч... *(Обнімає Прісю й цілує. Пріся від нестямки обхоплює Галю й, цілуючи, підніма угору)*.

Пріська. Моя паняночко, моя легісінька! Як пір'їночку ту, занесла б я вас богзна-куди!

Петро. Та годі вам, годі. Прісю! пусти Галю. Дай їй хоч сісти.

Пріська (*садове Галю*). Картино моя! мальована! (*Цілує її в руку*).

Галя. Не роби-бо так, Прісю. Сядь краще біля мене, сядь. (*Пріська сідає*). Ох, а я до тебе, Петю, лечу з своєю радістю, мчуся повідати тобі свою удачу... Я тепер така, як і ти, вільна — на всі сторони!

Петро. Як, сестро?

Галя (*схопившись*). Так, брате! Оце тільки як до-була волі: оце зараз і мене прогнав батько, як і тебе.

Петро. І тебе?

Пріська (*сплескуючи руками*). Моя матінко!

Галя. Тільки, тільки що!.. Покликав мене до себе; як почав допитуватись, та довідуватись, та силувати йти за того поганця; а я — одно затялася: не піду та й не піду! Краще мені втопитись, ніж за ним бути... Розсердився ж він — боже як! Кричить, тупоче на мене; а далі узяв і прогнав. Іди, каже, слідом за тим волоцюгою,— тобто на тебе... Я не хочу знати таких дітей!.. А я — ще й радніш. Як вирвуся від його та це мерщій до тебе — похвалитись несподіваною радістю. Яка я рада! Братику мій! яка я рада, коли б ти знав! (*Цілує Петра*).

Петро. Постій, Галю, радіти, постій! А ти подумала, чим жити? як жити?

Галя. Про віщо тут думати?.. Он у мене золота медаль є; збуду її, переб'юся як-небудь, поки місце добуду... Дітей глядіти піду, гувернанткою стану.

Пріська. На чужі хліба, Ганно Васильовно? Ох, гіркий чужий хліб!

Галя. А коли свій ще гірчий. Хіба за Печарицю мені йти? Краще я по чужих людях никатиму, чужі докори слухатиму, коли заслужу, ніж свою волю віддам до рук отому катові!..

Петро. Нічого, Галю, по чужих людях тинятись та їх ласки запобігати. Я ось з Грицьком побалакаю. Він добрий, зазичає мені грошей довчитись. Невже він не поможе й тобі? Тобі не багато треба, тільки екзамен на вчительку здати, а там, може, місце де одкриється, от і на свій хліб зразу підеш.

Галя. Братику! добрий мій! зроби так. Тепер ми самі зосталися на світі; як одно одному не поможемо, то хто ж нам допоможе?

Петро. Добре, сестро; а поки що — я тобі зразу й діло знайду. Навчи ти Прісю грамоти.

Пріська. Та чи я ж дотепна буду? Чи я, дурна, второпаю що?

Петро. Второпаєш, второпаєш.

Галя. Ти думаєш, Прісю, це трудно так? Ось побач, як ми швидко з тобою навчимося грамоти.

Пріська. Панночко моя! добренька моя! *(Кидається обнімати).*

Увіходе Явдоха.

Вихід IX

Петро. Ось і Дуня прийшла... от і добре! Усі зібралися.

Явдоха. Здоров, брате... І я до вас... Нехай йому! там у нас пекло, та й годі. Оце мене банитимуть, та як банитимуть! *(Углядівши Пріську).* І ти, Прісю, тута? А ти чого?..

Пріська. І я...

Явдоха. А біля печі хто буде?

Петро. До печі тепер, Дуню, шукай другого кого.

Явдоха. Як?

Петро. Галя он береться Прісю грамоти вчити.

Галя. Петя, Дуню, на Прісі жениться.

Явдоха. Петю! що се?

Петро. Так, Дуню, так.

Явдоха. Та ви глузуєте з мене?

Петро. Ні, не глузую, Дуню. Я люблю Прісю.

Пріся *(до Явдохи)*. Адже ж не личить мені, панночко, за паничем бути? І я їм теж кажу, та вони інше думають.

Петро. Дивно, сестро, тобі? Не дивуйся, я чоловік простий, чоловік прямий: серце захотіло — так тому й бути. Здається, що Пріся буде мені жінкою вірною, доброю.

Явдоха. Коли ж так — і я не зостануся дома: піду за Грицька заміж.

Петро. За Грицька? Дуню! сестро! кращого не пригадати. Він такий добрий, так кохає тебе; коли й ти його любиш — іди, сестро, за його: каятися не будеш.

Явдоха. Він мені гарний здається. І давно вже пада коло мене!.. Скільки разів прохав тобі, Петре, сказа-

ти, з тобою пораятися, як нам бути, що йому до батька нашого доступитися не можна. Я думала, що проти його будеш, та й мовчала.

Петро. Я ніколи, Дуню, не піду проти доброго та чесного.

Явдоха. Та бог його знає! думається всякого.

Петро. Про кого думається: про мене чи про Грицька? Якщо, сестро, про мене, то знай раз і навіки, що я ніколи не стану кривити душею, на біле казати чорне, а на чорне — біле, аби було корисніше для себе. Пора вже нам позбутися сього тяжкого гріха — думати тільки про себе, аби, мов, нам було добре, а про других байдуже. То брехня! Як усім буде добре — то й собі не погано. Коли ж ти думаєш про Грицька, то я його добре знаю й запевне скажу тобі, що чоловіка з такими хорошими замірами, доброю душею та теплим серцем я ще не стрівав. Галя тобі розкаже, яке він мені добро зробив, мені — чоловікові сторонньому, синові батькового ворога. Йди, кажу, сестро, за його — не каятимешся! Так прямісінько і батькові скажи: Грицько свата мене, я люблю Грицька, я піду за його.

Явдоха. Ні, Петре, я так не зроблю. Цього прямо казати батькові не можна, бо гірше буде.

Петро. А як же?

Явдоха. Краще таємно нам повінчатися та тоді вже й батькові сказати.

Петро. Я проти таємних замірів: з правдою нічого критися, хай її всяке бače. А проте — се твоє діло.

Увіходе Грицько.

Та ось і Грицько... Що він ще скаже.

Вихід X

Грицько. Здрастуйте вам.

Петро. Грицьку! брате! Поздоровляю.

Явдоха (*соромлячись*). Петре! цсс...

Галя. Про вас, Грицьку, зараз була річ.

Грицько Хто що про мене казав?

Петро. Поздоровляю! Он, вона. (*Показує на Явдоху*).

Явдоха. Петре! стій! Я піду... я втечу... я сховаюся... Де мені заховатися?

Пріська. Ось сюди, панночко, ось. *(Хапа її за руку, й вибігають у другу хату).*

Петро *(регоче)*. Ха-ха-ха! отака наша храбра! Утекла!.. Біжи, Грицьку, за нею та бери її: вона тепер твоя.

Грицько. Як?.. Я не розберу нічого.

Галя. Дуня вас, Грицьку, любить...

Петро. І сказала отут зараз, що піде за тебе.

Грицько. Щастя моє! доле моя! *(Мерщій вибігає в другу хату).*

Галя. Боже, який Грицько радий!

Петро. А ти думаєш, я́ не радий? Дуня якраз по йому жінка; він її — на руках носитиме.

Увіходе Грицько, ведучи Явдоху за руку.

Грицько. Ні, вже, Євдокія Васильовна, не пручайтесь! Не в такі ви лапки піймалися, щоб я вас пустив.

Явдоха *(пручаючись)*. Пусти!.. Пусти, а то... битиму, щипатиму!

Петро. Держи, держи її, тепер вона твоя.

Явдоха. Пусти, я не тікатиму.

Галя. Сюди, Грицьку, давайте мені,— я держатиму.

Грицько *(доводячи Явдоху до Галі)*. Отут пущу. *(Випускає)*. Х-ху! та й уморився як! Ви не повірите, як уморився... Де ж? тільки що в хату, а вони надвір; я за ними, а вони в садок — так і полинули! Я туди — насилу біля перелазу догнав. Пріся таки втекла, а Євдокію Васильовну в руках сюди привів.

Явдоха. Привів би, якби я не схотіла... Осоружний! Он як руки подавив! *(Дивиться на руки).*

Галя. Чого ж ти тікала? Дала слово — держись!

Петро. На чім же ви, справді, порішили?

Грицько. Я у волі Євдокії Васильовни: як вони хочуть. Я — хоч і зараз.

Петро. Ну, а ти, Дуню?

Явдоха. Що я? Я нічого...

Петро. Ну-бо, не лукавнуй.

Явдоха *(показуючи на Грицька)*. Хай він... як знає...

Петро. От одно на другого!.. Знаєте що?.. Щоб довго сього діла не одкладати, збирайтесь на який-небудь буденний день — на завтра, чи що,— та ходімо до церкви... Вінчай, попе! Ти, Грицьку, з Дунею, я — з Пріcею, разом!

Явдоха. Ні, ні, Петре... Так швидко не можна; завтра не можна. Все ж треба зібратись.

Петро. От — зібратись? Що там збиратись? Поки ти намоняєшся, то й старий пронюха... Мені то все одно, а от тобі!..

Явдоха. Не пронюха! Я ось, мов нічого й не знаю, зараз піду туди. Ви тут собі своє діло робіть, а ми там з Пріською — своє. Та як буде все готове,— не за горами ж живете,— погукаємо на вас.

Петро. Як хоч. Одно гляди, щоб не було тобі гірше.

Явдоха. Не бійся, не буде!

Увіходе старий Вовк.

Вихід XI

Вовк. Здрастуйте вам.

Усі. Здрастуйте.

Вовк. От і гаразд, що сестрички прийшли провідати брата... Я сам оце йшов до вас, Петро Васильович. Чув — сумуєте все?

Петро. Спасибі вам. Сумував трохи, та за вашою доброю поміччю та ласкою й сумувати забув. Ми отут без вас, знаєте, яке діло зробили?

Вовк. А що таке?

Грицько *(узявши Дуню за руку, підводе до батька)*. Тату! ви все казали мені: доки ти блукатимеш так, чому не оженишся? Ось я вибрав собі жінку, а вам невістку. Благословіть нас!

Вовк. Добре, сину. Кращої жінки тобі не мати, любішої невістки мені не знати. *(До Дуні)*. Ото тільки ваш панотець на мене чогось риє. Бог бачить — я проти його нічого не маю; та думка, що і в його про мене не багато... Так, розприндився — та й годі... А як колись жили! як то по-сусідському та по-приятельському жили!.. Господь з ним! я не суджу його. Може, коли знову доведеться старовину згадати. Видно, воно к тому йдеться... Коли не ми, старі, то ви — діти, до того ведете... Боже вас благослови.

Грицько й Дуия склоняються перед старим; той благословляє.

Петро. Сестро! Хто ж нас благословить з тобою на нове життя?

Г а л я. Нас з тобою?.. Нікому!.. Зостались ми, брате, самі і благословимося самі... Ось тобі моя рука — підпомога. *(Подає руку, Петро подає свою).*

П е т р о. За згоду! за щастя! за щире братерство між людьми! *(Цілуються).*

Заслони пада

СПРАВА П'ЯТА

Обставини першої справи.
Увіходе Х р а п к о.

В и х і д I

Х р а п к о *(скидаючи картуза).* Х-ху, душно! Прямо огнем пече! *(Витирає лоба).* А ти ходи, а ти вештайся по тих ділах по такій спеці... сісти хоч та спочити. *(Сідає).* Що це там вигадали не знать-що: по Тхоревому ділові слідователь приїхав? Чого?.. Правду кажучи, Печариця його таки крутенько повернув: замість того, щоб діло розпочати, він на мирову пішов, купчу Перепаді видав... Передерій вісім сотень йому ткнув — от він і купчу видав. Вісім сот — гроші, та ще такому чоловікові, як Печариця. Що Тхори будуть плакатись — сількось! Не зігнуться: у їх ще до чорта зостанеться всякого добра; а Печариці на перший заробіток — так! Це добрий заробіток, і я від такого б заробітку не одкинувся... З його вийде меткий адвокат! Ще й нічого: у колодочки не вбився, а вже сотнями ворочає... При чому ж тут слідователь?.. Що тут подіє слідователь?.. Довіреность є, повна довіреность... «спорить і прекословить не буду»,— ну — й шабаш!.. А то вигадали — слідователь! Може, й приїхав по якому другому ділові — хіба мало злодіїв тих та душогубства завелося?.. А вони блияють: по Тхоревому ділу. Дурні! не розуміють нічого та й брешуть! *(Задумується).* А Печариця добре діло повернув! От такого б мені сина... от і користь, домові прибуток, батькові поміч; а то?.. Он я вертаюся додому, а вони з Вовкового двору трьома тройками виїздять... Дівчат повно, у коней гриви стьожка́ми позаплетувані, мов весілля справляють... Тьфу! прости господи!

І куди той старий дурень дивиться? І його ж син там, і мій першими так і катять! А за ними цілий посаг дівчат,— весілля наче... Тьфу!.. І серед дня це! прилюдно!.. Куди? чого? Куди-небудь каші варити? п'янствувати? розпутничати?.. Ні, не буде з його добра, не буде! Думав: вижену — потиняється, потиняється та й вернеться додому, поклониться батькові. Воно б, може, так і було, якби не той старий дурень — ворог мій! Щоб, бач, мені дозолити — моїх нелюбих дітей до себе прийняв... Дурню, дурню! побачиш, кого ти прийняв до себе! Побачиш, як і твого велетня зіб'ють вони з пантелику, що перестане слухатися тебе. Ти думаєш, що як у тебе грошей до чорта, то вони їх не переведуть? очей їм не промиють? і незчуєшся — коли промиють!.. Я не плакатимусь; що мені? У мене ще зосталася дочка; недалека вона, не несеться високо вгору, та й не треба! — зате слухняна, покірна; а слухняне телятко — дві матки ссе! Все, що в мене, їй віддам; не тепер, а як умру — все їй зоставлю, а вам — велеречиві та велемудрі — дуля під ніс! Вам тепер байдуже — на чужому живете; та не все ж на йому й жити: увірветься колись — отоді попоскачіть! Явдосі — все, а вам — дуля! Явдоха — як сир у маслі купається, а ви — у порога постоїте та попокланяєтесь, щоб дала шматок черствого хліба... Так вам і треба! Та і Явдосі накажу, як буду вмирати: кому моє добро припоручити — тільки не тим шибеникам!

Увіходе Вовк.

Вихід II

Вовк. Доброго здоров'я тобі, Василю Трохимовичу, давній приятелю.

Храпко *(набік)*. Треба чорта хату холодити! *(Гостро на Вовка глянувши)*. А що треба тобі? Чого нужно, що непрошений прийшов до мене?

Вовк. Якби ждав того прохання, то, може б, і довіку не діждав.

Храпко. І не жди — не діждеш!

Вовк. Та я об тому не дуже то й турбуюся, і без його якось проживемо.

Храпко. А не турбуєшся, то чого й прийшов? Я ж до тебе не ходжу?

Вовк. Та ти ходив колись... і добре робив, що ходив.

А от як почав у ту крутню встрявати та чужих наговорів слухати, то й скомизився.

Храпко. Тобто не дав себе осідлати та по щетину погнати?

Вовк. Чого там по щетину? Є ті, що й без тебе її принесуть. І давно ти її не носив, а, дивись, як ми добре жили; а от як устряв, кажу, у крутню та по законах став ходити...

Храпко. Жалкуєш, чому тебе не попитав, що робити? Уже ж не стану, як ти, бідних людей обміряти та обвішувати.

Вовк. То ще бог знає, хто більше — чи я аршином та хунтами обмірюю та обвішую чи ти векселями окручуєш... Не будемо об цьому згадувати,— хай йому враг! я не за тим до тебе прийшов, щоб ворожнечу розворушувати, а щоб її замирити.

Храпко. Добре замиряєш! Он — сина, шибеника, до себе прийняв, дочку — з пуття збив...

Вовк. Василю! Подозволь мені по-давньому тебе величати... Не ремствуй ти на сина, не ремствуй і на дочку, ремствуй сам на себе... Ти ж їх від себе повиганяв, ти ж їх зрікся!

Храпко. А твоє яке діло в чужу сім'ю встрявати? Ти її кохав, ти її ростив? Нехай не йдуть проти мене, нехай не будуть старші від батька! Всякого зречуся, кожного проклену, хто не послухається мене!

Вовк. Знаєш що? То — гординя в тобі говоре; ти горде серце маєш. Тобі хочеться, щоб усі тебе слухали, усі перед тобою преклонялися; що ти не зробив, що не задумав — то усе святе! Викинь з голови це, давній приятелю, викинь, кажу, з голови: то — гординя! Ми так думаємо, а другі інакше думають, і коли б то одно одному не поступалось, то давно б люди порізалися!

Храпко. Учи ти цьому свого сина, а то мене вчиш. Як він тебе не слуха — поступайся йому, а до мого права — немає нікому діла!

Вовк. Та я про твоє право не кажу, я про твоє серце кажу... Вже ж і син — чоловік; вже ж він і голову має, і розум, і свої заміри у його... Та й не поспішитися, правду кажучи, нам за ними... Що нам з тобою зосталося? — могила, та й годі! А їх життя жде, доля жде... Поможи ж ти їм життя своє як слід упорядкувати, долю знайти... Не став ти перед ними так обрубо та гостро свого «я хо-

чу», «я жадаю!» А вони хіба не хотять? вони хіба не жадають? Допоможи ж ти ім те жадання до пуття довести та й уп'ять же — не бришкай вгору! а мирно та тихо побалакай та порай. Ти — батько їх, ти більше прожив, краще життя знаєш... Ти думаєш, вони не послухаються твого доброго слова та ради? А то сказав тобі що накриво, а ти зразу — вон з двору!..— Гординя то, кажу, в тобі говоре!

Храпко. Що ви розумні, як вас послухати!

Вовк. От ти вп'ять сердитись? Годі! я не буду бучі збивати, я прийшов у тебе попрохати згоди. Сьогодня мене велика радість спостигла — сина я женю.

Храпко. Ну то й жени його собі; а мені що за діло?

Вовк. Як що за діло? І тобі — діло... Ти ж батько.

Храпко. Я чужим дітям не батько.

Вовк. Та не чужим, Василю, а своїм. Мій син жениться не на кому ж — на твоїй дочці.

Храпко. Нема в мене більше дочки, як Явдоха! А вона ще не зсунулася з глузду, щоб проти батька йти!

Вовк. Та на їй же і жениться мій син, Василю. Вони давно вже собі люблять: давно обоє збиралися тобі сказати... Що ж, коли ти все комизишся?.. Оце вони поїхали вінчатись; я їх благословив, а до тебе прийшов попрохати: не сердься ти ні на свою дочку, ні на мого сина; не сердься й на мене: так вже, видно, сама доля судила, щоб через дітей та й ми з тобою помирилися... Я, бач, перший прийшов до тебе. Ось моя рука... *(Подає руку)*.

Храпко *(стрибнувши, мов ужалений)*. З тобою? з моїм ворогом? з злодієм, що вкрав мою дитину від мене? що наструнчив усю сім'ю проти батька? — Ніколи!.. Чув — ніколи!.. Я ще на тебе позов подам! я тебе на суд потягну! Вон від мене, стара лисице! Вон з моєї хати, лиходію!

Вовк *(з жалем)*. Бог з тобою, Василю!.. Він — усе бачить і все знає: він бачить, з якою я доброю думкою прийшов до тебе; він і розбере, хто з нас правий, хто — винуватий... *(Повертаючись іти. Гордо)*. А позвів я твоїх не боюся, судом мене не залякаєш: не я проти тебе замишляв,— твої діти проти тебе докажуть... Господь з тобою! *(Виходе)*.

Вихід III

Храпко *(услід Вовкові)*. Не боїшся? — злякаєшся!.. Ти думаєш, я тебе не приструнчу? — приструнчу! Думаєш: багато грошей — одкупишся? Ні, це таке діло — грошима посиплеш, і в тюрму запру! Душогубе! розбійнику!.. Бач, що вигадав? Дітей проти батька наструнчувати? розор у чужу сім'ю нести! Це гірше душогубства, розбійства!.. Дітей проти батька здіймати? Кров на кров пускати?! *(Ходе по хаті)*. А та — дурепище... Це то та тиха, богобоязка, а нищечком з ворогами моїми проти мене замишляєш!.. О, гадина люта! Єхидо клята! Краще б тобі повіситися, удавитися, ніж отаке вчинити! Ти думаєш, що це тобі так і минеться? — Не минеться! Господь милосердний не попусте. На дітях своїх цей гріх дознаєш! в десятому коліні він одригнеться, зломишлительько батькова! Бач, що вигадала? — гірше перших учинила. Ті прямо проти батька йшли; очевидячки ставили, а ця — стиха... о, гадино, гадино! *(Становиться, задумується)*... Та чого се я розпинаюся? Чого мучуся-болію? Були в мене діти? — не стало! Нема в мене дітей? — і не треба! І без вас обійдуся... Вон з мого серця, з моєї пам'яті од нині і до віку... Думаєте — без вас не знайду втіхи? знайду! Он у мене є ще вірна слуга — Пріська... У наймички більше серця знайду... Озолочу... її... в шовки наряджу... з наймички панею зроблю! а вам не кланятимуся, не проситиму... Стій, враг його возьми! зараз Прісьці скажу, щоб збиралася до шлюбу... Я вам удеру! Застрахали мене — куди пак!.. Ось Прісьці накажу, щоб прибиралася, а сам піду до отця Луки — сотню, тисячу дам,— хай увечері звінчає!.. Дочка вранці, батько — ввечері... А ти думаєш — як? З батька сміятись? — ні, ще над вами батько посміється! *(Бере картуза й підходе до дверей)*. Пріська! Пріська!.. Та Пріська, щоб ти оглухла!

Увіходе Кирило.

Вихід IV

Кирило. Пріську, пане, кличете?

Храпко *(сердито)*. Та вже ж не тебе, чорте старий! Кликни її мені зараз сюди.

Кирило. Пріськи, пане, немає.

Храпко. А де ж вона? знайди та кликни.

Кирило. Пріська пішла з панночкою.

Храпко. Куди пішла? чого пішла? Біжи, старий дурню, та зараз верни її!..

Кирило. І — вже! шкода́ завертати! Вона, кажуть, сьогодні вінчається.

Храпко. Що ти з глузду зсунувся чи такий він у тебе зроду? Хто вінчається? де вінчається?

Кирило. Хто ж вінчається? Пріська вінчається й панночка вінчаються; а вже ж не де, як не в церкві.

Храпко. Тю-тю, дурню! Хто твою Пріську за себе візьме, голу й босу?

Кирило. Хто її візьме? Панич бере... Петро Васильович.

Храпко. Що, що?.. Що ти сказав? Ану ще скажи? Ану?

Кирило. Та що ж мені казати? Те уся двірня Вовкова каже... Оце недавнечко вирядили молодих до вінця; аж три тройки поїхало... Панич з Пріською вінчатися, Грицько — з меншою панночкою.

Храпко *(понуро)*. Так он воно що!.. Так он вони чого таким поїздом рушили! *(Сердито до Кирила)*. А ти, стара собако, знав, та мені не сказав?

Кирило. Почім же я знав? Це вам повинно краще знати.

Храпко. Як? що?.. Мені краще повинно знати? Так і ти туди, куди й вони; і ти з ворогами моїми проти мене накладаєш? Це за те, що на чужому хлібі сидиш, чуже добро переводиш? Вон же, стара собако, з мого двору!

Кирило. Отак краще!

Храпко. Ти ще й пащекувати? Вон, поки я тебе у тришия не вибив.

Кирило. Куди ж я піду?

Храпко. Хоч чортові між роги! Вон!..

Кирило. Як треба було Кирила, то — сякий і такий Кирило; а тепер — вон з двору! Що ж робити? Піду... Піду. Може, знайдеться де та добра душа, що й мене прийме. *(Виходе)*.

Вихід V

Храпко *(сам)*. К лихій годині! Шукай такого дурня, щоб тебе, нікчемного, прийняв... шукай — знайдеш!..

Так он воно що: вінчатися поїхали!.. Що се? Напуск на мене? наговір! Усі проти мене, всі!.. Дочка — з моїм ворогом вінчається, син — навперейми батькові забіг... То то вона, чортова польотуха, все мені плескала: старий, старий! он син — молодець!.. Ох ти, чортове кодло! Так он воно що? Це напуск на мене... це все штуки тії старої лисиці... Ох ви, прокляті, каторжні! Щоб над вами світ не світив і сонце праведне не сходило!.. Отак батька в дурнях зостав!.. отакого йому нароби!.. Це — гаразд, це — добре... А я, старий дурень, тішу себе надією, дурю себе утіхою... А щоб ви вилопались усі, проклятущі душі! Щоб під вами земля розступилася та пожерла вас, кляті! І пожре! і поїсть... А тобі, стара лисиця, сього не попущу; ти мені на суді одвіт за все даси... Зараз же сяду та настрочу жалобу, хай припнуть тебе, бісова вовцюго!.. І прозвище твоє таке, злодюго! *(Присідає до столу, хапа папір, перо і починає писати).*

Увіходе соцький.

Вихід VI

Соцький. Здрастуйте вам.

Храпко *(сердито)*. Ти хто такий? Тобі чого до мене?

Соцький. Слідователь, добродію, прислав до вас, щоб зараз до його прийшли.

Храпко *(злякано)*. Слідователь?.. який слідователь? Чого? Нащо я нужний слідовательові?

Соцький. Не знаю. Слідователь приїхали та зараз нашого учителя прикликали; щось його допитувались. Тепер за вами послали.

Храпко. Учителя? якого учителя? Печарицю?

Соцький. Та певне їх. Я не знаю, як їх прозивають... Учитель вони у нас — та й годі.

Храпко. То хай і питає учителя. А мене чого? Я тут при чому?

Соцький. Я ж не знаю... Мене послано до вас.

Храпко. Хто ж тебе послав?

Соцький. Та все ж — слідователь... З города приїхали.

Храпко. От тобі й на! Як же я піду? У мене он дома немає нікого... ні на кого хати покинути... Як же я піду? Ти так і скажи слідователю... Чув, так і скажи.

Соцький. Добре, скажу... *(Хоче йти).*

Храпко. Постій. Ти ще скажи йому, що мене всі покинули... Діти покинули... батька покинули... проти його пішли... Скажи, що це все старий Вовк наструнчив їх... Він сина проти мене наструнчив, дочку мою вкрав, з своїм сином вінчає... Як же се можна? Де се видано?

Соцький. Та ви б, добродію, самі прийшли та сказали.

Храпко *(мерщій відсува ящик, вихоплює звідти рубльову бумажку і тиче соцькому).* На — на... візьми... Це тобі... Як же я піду? На кого я кину хату, господарство? Сам ти посуди.

Соцький. Спасибі вам. *(Бере гроші).* Скажу. *(Виходе).*

Вихід VII

Храпко *(сам).* Оце так! оце — добре! Слідователь приїхав... Печарицю допитувався... Тепер за мною шле... То, значить, правду люди казали, що це по Тхоревому ділу. Так, так... А я ж тут при чому? Хіба я його вів? Печариця його вів... на його довіреность, на його — все... А я що?.. Ну, а як Печариця скаже, що це все я йому нараяв?.. Од Печариці всього можна ждати... Як прикрутять його — то й скаже. Та тоді, замість Печариці, та мене... на цугундер!.. у город та... в тюрму... Що ти з слідователем подієш? Скаже, щоб не уклонятися від суда... Його воля, його й сила!.. Хто ж то це так підстроїв? Хто це такого наробив? Це — певне Вовк... Чув: молодий возив Тхориху на своїх конях у город. Уже ж недаром він її возив? А я взяв та старого вигнав з двору... От тобі й на! Як же його було й не вигнати? Він же ворог мій... сім'ю мою проти мене збив... дітей моїх від мене покрав!.. Що ж мені йому мовчати? Що ж мені кланятися йому у ноги?.. А все не гаразд, що я його так гостро прийняв; він наче і з добрим серцем до мене, я проти його — навспинячки!.. Помиритися б було. То б оце слідователь приїхав, а мене дома немає. Де? — хто його знає де! А тим часом чутка до мене дійшла.— Пораялися б разом... Може б, він... Він — дука, багатир, у почоті... його не тільки в городі, а й в губернії знають... От би і слідователь не так налягав, у чому-небудь попустив... Хіба послати кого до його?.. Кого ж його? Хоч би Кирила

не вигонив з двору,— Кирила б послав. А то?.. Сказано: як піде на безголов'я, то господь і розум одбере!.. Що ж його тепер робити? Лягти та занедужати? Тільки й зосталося. *(Чується — хтось іде)*. О-о... знову хтось іде... мабуть, по мою душу вп'ять. Ох! ох! живіток мій! *(Хапається за живіт)*. Головонька моя! головонька! *(Береться за голову, помалу переходе до канапи й прилягае на їй)*.

Увіходе десятник.

Вихід VIII

Десятник. Здрастуйте вам.

Храпко. Ох, здоров, чоловіче добрий!.. ох, ох!.. А що скажеш, чоловіче добрий? Чого прийшов?

Десятник. З волості до вас прислали з бамагою. *(Подає йому книжку)*.

Храпко. Ох! що ж то за бамага така?.. Ох! ох!.. Тут коли б ти знав, чоловіче добрий, таке лихо схопило мене — зовсім занедужав... У голову б'є, попід боками пече, в животі — наче ножі повертає... О-ох! *(Бере книжку у десятника, розгортає, вийма повістку й чита)*. «Слідователь»... гм... гм... Ох! «приглашає...» Де воно? Бач — у очах темніє... гм... гм... «Приглашає в качестве участника»... О-ох!.. «к ділу священическього сина Печариці з Тхорами за мошенство!..» Ох! який же я учасник? Я, чоловіче добрий, знать нічого не знаю, відать — не відаю. То Печариця бреше; то він, щоб самому виплутатись, мене вплутує.

Десятник. Та я, добродію, нічого не знаю. Мені наказано з волості мерщій сю бамагу до вас однести,— я й поніс.

Храпко *(чита далі)*. «Причем следователь предваряет, що так как уже однажды вы были вызываемы к следствию и не явились, то, буде и за сим станете уклоняться от суда и следствия,— будете приведены к следователю полицейскими мерами»... Ох! Як же се? Привести, значить, мене силою? Хіба ж я уклоняюся? Я ж не уклоняюся. Я б з дорогою душею, чоловіче добрий, та ти ж сам бачиш моє лихо, що мене докупи зводе, не дає мені ходу... Ох! ох! головонько моя, головонько! І що це зо мною поробилося таке? Ти, будь ласка, скажи слідователььові, що я радніший би до його прийти, та не

зможу... коли мене... на шпички всього піднімає! ох! Скажи, будь ласка, чи не можна б на який час одложити мого допросу або на бамазі від мене об'ясненіє потребувати... Я б же радніший, та бач,— не можу... Ох!

Десятник. Мені сказано, щоб ви розписалися у книжці.

Храпко. Ох! Як же мені розписатися, коли я не можу звестися. *(Пробує встати і хапається то за голову, то за боки)*. Ох! ох! не можу... не можу!

Десятник. Та я, може, подам вам каламар та перо.

Храпко. Ох! подай, подай. *(Чоловік подає. Храпко, тіпаючись, пише)*. Ох! І очі темнота застилає... не бачу, де й писати... Що це зо мною таке? ох, лихо моє, лихо! *(Подає книжку десятникові)*. На. Хай не здивують, що так розписався... може, й не розберуть... Нездужаю ж я: зовсім мене розломило, розтрощило. Ох!

Десятник. Прощавайте.

Храпко. Скажи ж, будь ласка, що я недужий. Що ти мене сам бачив, що я не здужаю звестися, встати.

Десятник. Добре, скажу. *(Виходе)*.

Вихід IX

Храпко *(встаючи)*. Ох! *(Хапається за спину)*. І справді кольнуло... Та як і не заколоти? Он — в качестві учасника... по ділу за мошенство... Он воно що! Це так. Це тюрмою пахне, а може — й Сибіром. От ти й знай!.. Цілий вік трудись, цілий вік збирай, уночі не спи, удень не доїдай... а тут — в один день — у тюрму тебе! на Сибір тебе!.. Оце так, оце добре!.. І надала мені лиха та нещасна година з Печарицею зв'язатись... От тобі й Печариця! А ще хотів зятем бути... Недаром Галька казала, що він їй противніше собаки... Що він єхидний, що він дурний... Він і мені все здавався єхидним, щось дуже вже падав передо мною... Молода неповинна душа зразу помітила, зразу розкусила, що воно за ірод придався... А я, старий дурень, зовсім не те думав... а тепер — он що!.. Ну, піймався сам — сам і одвіт держи, нащо других сюди уплутувати? Та ще кого? — того — хто мався тестем бути... Оце зять! оце так!.. Та чим же ти мене вплутаєш? що ти мені завгориш? Що я тобі дещо раяв?.. А хто чув, що я тобі те казав? Де ті свідки, що стануть свідчити проти мене? Оці чотири стіни? Ну, допитуйся

їх!.. Прибадьорись, лишень, Василю! попорядкуй у своїй голові. То з переляку твої думки уроздріч розлетілися, а ти докупи їх зведи та й розсуди: що вони мені зроблять? Що вони мусять мені зробити? Нічого! Не боюся я вас! Не страшні мені всі слідователі з своїми повістками!.. Що це за повістка? Тьфу! *(Розрива її, кида і плює)*. Он що ця повістка... Кому вона? Мені? А хто приймав її? Я? Он прочитай у книжці. Повістка Храпкові, а розписався Печариця!.. І добре я, лежачи, придумав; дай, думаю, махну замісто Храпка — Печариця! І махнув! Та ще так розмахнувся,— і сам не пізнав би, чи я писав, чи хто другий. Ну, скажу, зличай почерк... Не я — та й годі! І ніхто не скаже, що я.— А то силою? Не страшна мені твоя сила! Не боюся я її... Кого ти пришлеш? хто мене візьме? *(Задумується)*. Ану як справді?.. як собаку ту — на обривочку?.. З моєї хати, з мого двору та через село ведуть... люди дивляться, вороги мої вискакують на улицю, вигукують услід: а що, піймався?! а що, докрутив!.. Хоч і випустять мене, хоч і виплутаюсь я з цієї халепи, та що потім? Хто й признавав тебе за доброго чоловіка, скаже: а ти не хоч знову на обривочку погуляти?.. І всі тебе почнуть обминати, обходити... та підуть поговори, та небрешуть такого, чого ніколи й не було... Пропав тоді почот, пропало все на світі!.. Що ж це на мене за напасть така? що це за лихо на мене наскіпалося? Та не одно, а всі разом... Діти — кинули тебе, близькі — одступилися від тебе, одні вороги та напасники витріщилися і радіють твоєму лихові!

Убігає засідатель з трьома десятниками.

Вихід X

Засідатель. Що це ти, Василю Трохимовичу, вигадав чортибатьказна-що!.. Слідователь кличе, а ти не хоч іти.

Храпко. Чого я до його піду?

Засідатель. Як чого? Накрутив там чогось з Печарицею та ще й на одвіт не хоч іти? Іди мені зараз, а то он бач *(указує на десятників)*, гукну тільки — на руках домчать тебе!

Храпко. Як то се? Де це видано, щоб силою брати?

Засідатель. То не наше діло. Нам сказано привести — і приведемо. Ти думаєш, не приведемо? *(До десятників)*. Беріть лишень його.

Ті підступають.

Храпко *(одступаючи)*. Як беріть? Куди беріть? Я недужий; я не здужаю хати перейти.

Засідатель. Коли недужий ти — давай свідительство від лікаря.

Храпко. Яке свідительство? Де ж мені того лікаря взяти? Ну, давай ти мені лікаря, хай — свідительствує.

Засідатель. От стану я ще тобі з лікарями возиться? Беріть його!

Десятники підступають.

Храпко *(сердито)*. Ану, підступи хто, підступи!.. Пику рознесу! *(Замахується кулаками)*.

Засідатель. О-о, то ти ще й противиться! Бач, а каже недужий. Ану беріть його та в'яжіть! *(Підступа до Храпка, хапа за руки)*.

Десятники в'яжуть його поясом.

Десятник. Та не пручайся: піймавсь у руки — не випручаєшся!

Храпко. Гвалт! рятуйте!.. Рятуйте, хто в бога вірує! Ріжуть! в'яжуть! граблять!

Збігаються люди.

Вихід XI

Люди. Що тут за крик? ріже хто кого?

Засідатель. А ви чого назбігались? чого витріщились? Ось старого плутягу залигали та, як вола, на одвіт ведемо. Розступіться!

Храпко. Люди добрі! гляньте! дивіться! Що це вони роблять зо мною? Силоміць беруть! граблять!

Голос жіночий. А що — напився наших сліз, наточився нашої крові? Так тобі й треба, крутію!

Голос чоловічий. Крутив, поки й сам закрутився; мудрив, поки перемудрив!

Засідатель *(до людей)*. Чого ви? К лихій годині! *(До десятників)*. Ведіть його.

Храпко. Постійте! підождіть! Куди се ви мене ведете? На кого я хату покину? худобу?.. Дайте мені хоч

дітей моїх! сина мені дайте! Я на його припоручу, а то ж, може, мені вже й не вертатися.

Голос жіночий. І краще, коли б тебе запротори-ли туди, щоб знав, як наші сльози лити та кров пити!

Храпко. Сина мого! сина!.. О я, проклятий, ка-торжний! дітей розігнав...

Люди. А що, каєшся?

Засідатель. Де ж син твій? Побіжіть, кликніть його, хто знає?

Храпко. Людочки добрі! побіжіть за ним. Він не-далеко тут — у Вовка. Скажіть йому: хай зараз іде. І дочки там, і дочкам скажіть.

Засідатель. Ану, хто проворніший, — біжіть мерщій!

Між людьми струс.

Храпко. Господи! Що це на мене за напасть така? Що це на мене за лихо насіло? *(Плаче).*

Голос з-між людей. Ага, плачеш? А чужих сліз не бачив? до чужого лиха не мав жалю? Оце ж то-бі, щоб ти знав, що чуже лихо не сахар!

Засідатель. Годі вам докоряти чоловіка у напа-сті! Бач, як розпорощалися? Самі святі?!

Убігає Петро, за ним Галя, Явдоха, Пріська, Грицько і Вовк.

Вихід XII

Петро. Що се, батьку?

Храпко. Сину мій, Петре! Беруть мене, ведуть ме-не... О погибель моя! *(Плаче).*

Петро. За що беруть? Куди ведуть?

Засідатель. Слідователь двічі присилав, щоб йшов,— не йде; він і звелів привести.

Петро. Куди привести? По якому ж се ділові?

Засідатель. Та все ж за ті Печаричині плутні.

Храпко. Не слухай, сину... не допитуйся... За добрі діла! Каюся перед тобою, сину... Ти один знаєш, за що... Ти давно остерігав мене... а я не послухався... Прости ме-не! зглянься на мене, бач — я у нещасті.

Галя і Явдоха. Таточку наш!

Храпко. І вас, мої діточки, молю; і вас прошу: про-стіть мене! Обіжав я вас, розігнав усіх... Гординя в мені

сиділа; не слухався я слова доброго, ради розумного, а слухався я своєї гордині лютої... через те й караюся! Не кидайте ви мене, не зоставляйте у напасті... От вам усе моє — гроші, худоба... Беріть, живіть, розпоряджайтеся усім, як знаєте.

Петро. Ні, батьку, так не можна; не ми збирали, не нам і порядкувати... Уп'ять же: не ви тільки один перед нами винуваті, і ми перед вами провинилися,— простіть і нас!

Храпко. Прощаю, діточки, і благословляю на все добре, на все чесне! Живіть мирно, живіть купно; слухайтеся Петра; він старший від вас, на лихе вас не настанове, злому не науче... А де ж, Петре, твоя жінка, моя невістка?

Пріська. Я ось, паноченьку! ось де, батечку.

Храпко. Прісько, слуго моя вірна! Служила ти мені, робила ти мені, послужи так щиро моєму синові,— він не покине тебе.

Пріська. Доки й мого віку, служитиму!

Петро. Кажи краще, Прісю, помагатиму у праці.

Храпко *(до Грицька)*. І тебе, мій зятю, прошу: бережи моєї дочки, люби мою дитину,— вона добра дитина.

Грицько. Як я її не берегтиму, як я її не любитиму, то й бог мене скарає!

Храпко *(до Вовка)*. А ти, свату, научай їх на все добре, захищай їх від усього лихого, бо я... *(Плаче)*.

Вовк. Кріпись, Василю! не падай: напасть не по дереву ходить, а по людях... А од напасті — ще не пропасти!

Храпко. Ох тяжко мені!.. Не те тяжко, що кара мене жде: катюзі — по заслузі! А те мені гірко, що я добра не знав, про добро не гадав, а гадав тільки, як би кому що лихе заподіяти, кого обійти, окрутити, чужу худобу посісти, з кожного більше зідрати... Наче ірод в моєму серці сидів і каламутив його, наче туман перед моїми очима стояв,— не бачив я гірких сліз нещасних, не чув бідкання та жалю безвинних... Простіть мене, добрі люди! Розв'яжіть мене, я сам піду до слідователя і все йому розкажу, ні в чім не потаюся.

Люди. Хай тебе бог прощає!

Храпко. Що бог, а то й ви простіть. Обіжав я вас, грабував я вас, каюся перед вами. А щоб ви знали, що не

лукаво я каюся, то от перед усіма кажу, перед усім світом хвалюся: отділяю я 20 тисяч з свого добра і опреділяю... на поміч бідним, на підмогу немощним... Петро знає краще, що з тими грошима зробити, куди й на що їх повернути.

Петро. Не журіться, батьку: таке каяття — стане спасіння! *(До десятників)*. Розв'яжіть його; я піду разом з батьком до слідователя.

Десятники кидаються розв'язувати.

Заслона спускається

Кінець

ЗГУБА

Комедія в п'яти справах

СПРАВЛЯЮТЬ

Одарка, кріпацька вдова, 45 літ. Не так стара, як зостарена та засушена лихою долею та недостачами.
Хима, її дочка, 22 літ. Дуже красива дівчина, а потім молодиця.
Петро, 14 літ
Орися, 10 літ } **Одарчині діти.**
Івга, 35 літ. Сусідка Одарчина; дуже балакуча та цікава.
Грицько, 56 літ. Хрещений батько Химчин. Поважний та богобоязний чоловік.
Палажка, 50 літ, городська куховарка. Огрядна з себе.
Феньока, 27 літ, городська горнична.
Панич, 27 літ. Худий, високий, згорблений, наче сутулуватий.
Іван, 24 літ, робочий з залізної дороги. Красивий з себе парень, одягається теж красиво. Великий мисць випити, погуляти, до дівчат залицятися.
Федір, 22 літ, теж робочий з залізниці. Приятель Іваниів, а ще більший його прихильник до погулянок.
Поліцейські: перший і другий.

СПРАВА ПЕРША

Біля панського будинку, з двома виходами на улицю, сидять на лавці за ворітьми Палажка і Феньока. Через улицю провалля, огороджене перилами. Геть за проваллям унизу видко річку серед зелених лугів; за річкою — вокзал з залізною дорогою, а за ним — синіють ліси, жовтіють поля, біліють церкви побічних сіл. Дуже красива картина.

[Вихід] I

Фенька. Ну што у нас і юлиця глуха, то бодай у ній не довелося нікому доброму жити.

Палажка. Ще краще у такому тихому місці жити: ніхто не скаче перед твоїми очима, гуркоту та лементу того не чутно, що по людних улицях бува. А глянь он униз — як хороше!

Фенька. Што там хорошого? — провалля, та й только! А по юлиці і в празник людей не видно... Разве какая собака пробіжить.

Палажка. А живуть же, бач, люди, та ще й бога хвалять за те, що так тихо.

Фенька. То — кому надоєло жить або хто зостарився... Звєсно, такому і нада спокойствія.

Палажка. А ти ще не вгамувалася?.. Не надолужило тобі отак по всіх усюдах тинятися? Ще життя тобі не далося взнаки?

Фенька. Чому не далося?.. Та што наше життя! Салдати правду поють: «життя наше — копейка!» Што тут дивиться на його,— гуляй очертя голову!

Палажка. А потім що? Догуляєшся до сизого голубонька, та тоді — з мосту та в воду!

Фенька. Уж лучше з мосту та в воду, чим отак жити! Єслі би я, дурна, знала — нікогда би не стала сюда на місто.

Палажка. Та хто ж тебе отут і держить?

Фенька. Добуду только місяця — сейчас розсчитаюся.

Палажка. З богом, Парасю, коли люди лучаються! *(Помовкли).*

Фенька. Єслі би еще господа билі, как другіє господа... настоящіє... А то — какіє ето господа? Только одно названіє, што господа, а больше — как простиє люди.

Палажка. Коли й прості наймають та платять гро-

ші, то й простим треба служить. Така вже, бач, наша доля: найнявся — продався! Хто найняв — тому й служи.

Ф е н ь к а. У настоящих господ — приятно служить: всі с тобою благородно, обходительно поступають; а уж у етіх названих господ — одна мученька: і бесєдовать з ними неохотно.

П а л а ж к а. А з настоящими ти і в бесєду вступала?

Ф е н ь к а. А как же! Вот як я служила у Луценкових. Он хотя і купець, но багатий; а она — благородная — на хвортоплянах іграєть, по чужесторонньому говорить — по-хранцюзькому, по-німецькому, — в інституті була... Он уже не молодой і все по своєму купеческому дєлу занят, все в роз'їзді та в роз'їзді; а она, бєдная, одна — молодюсінька такая... Скушно єй одной дома. От ми с ней, когда он виєдет із города, весь город виходим, по всіх садах побиваєм. А домой как прийдем, то она меня возлє себя все і держит; цєлую ночь с нею виговорим... І чего, чего ми только не переговорим с нею?.. Она, значить, разодєнеться што найлучше да й пойдьом гулять, а ідучи приказиває: ти, говорить, Феня, іді за мною да смотри, хто на меня будєт засматриваться. А там от них недалеко жил один охвецер — картина, не охвецер! Всьо на неє посматриваєть да глазами — так і с'єл би... Вот про етого охвецера всю ноч і проговорим...

П а л а ж к а. Так чом же ти там не зосталася служити?

Ф е н ь к а. Єслі би на меня, то я б од них нікогда не одійшла... і бариня не одпускала, да он расчитал... Узнал, што я от баринї пісьма охвецерові носила. Ну — і расчитал!

П а л а ж к а. Ото ж то, бач, і є: дуже вже ви з своєю баринею по-чужесторонньому балакали та охвецерам письма писали та носили.

Ф е н ь к а. От мужика всьо может статься! Он мужик, не образований, а она — благородная... Ну, звєсно,— не пара йому.

П а л а ж к а. Та видно, що благородна: дуже, бач, по-благородному з своїм чоловіком поступала.

Ф е н ь к а. Ето што!.. У благородних так всегда, такая мода: бариң себє амурами занімається, а бариня — себє.

П а л а ж к а. Що то за «амури» таке?

Ф е н ь к а. От видите, ви етого і не знаєте. Ето значить: любов'ю заніматься.

П а л а ж к а. Он воно що! На бісового ж батька вони женяться? Так би уже й жили!

Ф е н ь к а. Ето оно так нам кажеться, а їм нєльзя: закон такой!

П а л а ж к а. Що ти плещеш? Який закон?

Ф е н ь к а. Такой закон: єслі би вони не вінчані жили, то їх би нігде і не принімали... Єщо мущинам так можна, а женщинам — нельзя.

П а л а ж к а. А як заміж вийде, то тоді вже все можна? Добрий закон! Хто ж це такий закон настановив?

Ф е н ь к а. Ну, не закон — обичай, або мода.

П а л а ж к а. То ти так і кажи, що це мода, а не закон, бо такого закону споконвіку не було і не буде: люди — не собаки! А що мода, то кожному не забороиш свою моду установляти. Як тільки вона другим достається!.. Он нещасна Химка теж по-модному захотіла жити, та тепер і нудьгує світом.

Ф е н ь к а. Што ваша Химка! Ви думаєте, она святая?

П а л а ж к а. Хто ж каже, що свята? Якби свята, то в таке б не вскочила!.. Так — доброї душі дівчина, а от з пантелику збилася та й гине.

Ф е н ь к а. Харашо гине,— другим на шию вішається!

П а л а ж к а. Кому? Що це ти плещеш таке?

Ф е н ь к а. Те плещу, што знаю... Ви не били позапрошлого воскресенія на свадьбі у желізнодорожного подмастерія, а я била з вашою Химкою і виділа, как она нашіптувалася з Іваном, какіє йому бісики глазами пускала,— прямо на шию вішалася!

П а л а ж к а. От уже як забалакала з твоїм Іваном, то тобі здалося, що і на шию вішалася.

Ф е н ь к а. Хороше балакала! А за верби чего шептатися ходила? Подлая ваша Химка, вот вам і всьо! Панич її содерже, все їй доставляє, а вона отак проти панича поступаєть! От как увижу панича да роскажу йому всьо, тоді і достанеться їй на орєшки.

П а л а ж к а. Кажи, хтось тобі так і повіре! Хіба ніхто не знає твого Йвана, волоцюги всьогосвітнього? Такий, як заллє очі, то не розбирає — де гора, а де низ, і в огонь полізе.

Ф е н ь к а. Єслі приводу не будуть давать, то не пойдьоть. Чого до других дєвушек не приставал?.. а там їх било много... все с нею водился!

П а л а ж к а. Того, що, може, кращої за Химку не було. Молода, красива з себе — і не твойому Іванові кинеться в вічі,— от він і пристав. Звісно, якби друга, більше сміла, то одрубала б йому, та й годі; а Хима не така: боялася, певне, його гострим словом образити.

Ф е н ь к а. Да... Такії вона з ним і викрутаси викручивала! То вона тут видає з себе тихоню, а там, єслі б ви бачили її,— як сказ напал! Трохи на голові не ходила.

П а л а ж к а. Як була весела, то тобі вже здалося, що й на голові ходила. Годі, кажу, плескати казна-що: не повірю!

Ф е н ь к а. Ви нікогда мені не вірите. Взяли ее под своє крилушко да і не видите, какой біс у вашій Химці сидить!

П а л а ж к а. У кожної такий біс сидить, як у неї. Що вона нещасна, то й шкода мені її. Якби вийшла за кого доброго заміж, то добра б з неї жінка була... тільки не за твого Йвана, бо твій Іван — городське ледащо, волоцюга... От тільки що наряджається, як та кукла, та видає з себе хвалька,— то тим і кидається вашому братові в вічі; а як чоловік — то він слова доброго не стоє. Не доведи, господи, Химці такого чоловіка! Тоді вже зовсім затопе свою голову.

Ф е н ь к а. Годі, пожалуста, хвалить свою Химку, бо мені аж тошно.

Чутно здалеку гру на гармонію.

П а л а ж к а. Он лікар іде — поліче. Чуєш, як виграє? *(Помовкли).*

Через який час з переулка витикається І в а н з Ф е д о р о м. Іван — попереду з гармоиією у руках, виступа козирем; Федір — за Іваном, п'яний, поточується.

[В и х і д] II

Ф е д і р. Ну, і якого ми гаспида оцими глухими улицями швендяємо? Пойдьом до трахтиру!

І в а н *(забачивши Феньку і Палажку, починає співати, приграючи на гармонії).*

Ой чий же се двор?
Приточив би я свой...
Хорошая дєвушка
Да по нраву мені.
Да по нраву прийшлась,
Полюбилася...
Бєдна моя головушка
Зажурилася!

Ф е н ь к а *(гукаючи до Івана)*. Не журись: ось вона незабаром вийдеть да й утєшить!

І в а н. Здрастуйте, Пелагея Кондратьєвна! Моє вам поштеніє! Сорок одно з утиральничком! *(Розшаркується перед Палажкою і подає їй руку).*

Ф е д і р *(поточуючись)*. А моє — з салхветочкой!

П а л а ж к а. Здорові, здорові були. А що се: люди з церков повиходили, а ви з шинку?

І в а н. С какого шинку? В трахтирі білі!

Ф е д і р. І єщо пайдьом! Потому — сьогодня день воскресний... гуляй! Правда, брат Іван?

П а л а ж к а. Такому молодому, як ти, воно не пристало б те робити, що другі безпутні заводять.

Ф е д і р. Почему не пристало? Раніше почнем жить — больше увидім.

П а л а ж к а. Швидко засліпить...

І в а н. Так ето ви меня, тьотка Пелагея Кондратьєвна, безпутним взиваєте?

П а л а ж к а. А то путній, може? Хай би вже сам волочився, та хоч отого не підбивав *(показує на Федора, що стоїть перед ними чуманіючи)*.

І в а н. Чуєш, Федоре! он тьотка говорить, што я тебя підбиваю?

Ф е д і р. Што тьотка в етом понімає?.. Развє она может за наше випить? Бабйо, більш нічаво! Пайдьом, брат Іван! Што нам с етім бабйом водиться?

Ф е н ь к а *(призро)*. Бабйо!.. А ти не стоїш і баб'я... Випил одну да і з ног валишся.

Ф е д і р. Правду говориш, што одну... Одну — только не чарку,— держи карман шире! — кварту!.. Правда, Іван, кварту вкутали?.. Вон наш подмастерья только чвьортку випил да и звалився,— с трахтиру домой понесли... А ми — по кварті черкнули!.. да еще черкньом... Пайдьом, Іван!

Палажка. Добрим хвалишся!?

Іван. Да підожди, поговорим с людьми. (*Сіда біля Палажки*).

Федір. Знайшов з ким бесєду вести? з бабйом!.. Не стоїть!

Фенька. А ти без Івана дороги не знайдеш? Як та тінь за ним слідкуєш: куди він — туди й ти!

Федір. Потому... одному скушно... Пойдьом, Іван!

Іван. Підожди. Он тьотка називает меня безпутним. А ви, тьотка, знайдіть мені пару та тогда і скажете — путній я алі безпутній!

Палажка. Шукай сам собі, якщо знайдеться така, що піде за тебе.

Іван. Разве я такой з себя, што за меня ніхто не пойдьоть? Разве я такой, Фенька?

Фенька. А ти думаєш — кожная за тебя так і ухопиться руками? Я — первая наплюю на тебя!

Іван. Про тебя — горя мало...

Фенька. То чого ж і спрашиваєшся? Ну і іщи себе какую-нибудь танцорку!

Іван. А тобі завидно?

Фенька. Байдуже! Не нуждаємся...

Іван. Как старець в копійкє?

Фенька. Як там говорят: не вздьоргувало на молоці, не будеть вздьоргувать і на сироватці!

Іван. О-о, да ти звєсная: пройшла огонь, воду і мєдні труби!

Фенька. Только не била в таких дурнях, як ти.

Палажка. От уже й завелися. Годі, облиште!

Федір. Іван!.. пайдьом... Што нам тут боби розводити?

Фенька. Іди вже. Он — бачиш — твоя тінь за тобою соскучилася!

Іван. А ти рада б стати і тінню, да нєт такого — за ким слідкувати?

Фенька. Мала журба: знайдьом! Є багато дураков на білому світі! А вот тобі, небойсь, желательно бить тінню, та страшно, штоб хвоста не одрубали.

Іван. Хто? Ти, може?

Фенька. Знайдуться ті... що содержаніє дають.

Іван. А-а... ти он про што?.. (*Жартівливо до неї*). А што, ти думаєш, Фенько? Єслі би, примірно сказать, да сюда ее позвать?..

Ф е н ь к а. Іди сам да й зови... Што, страшно, небойсь?

І в а н. Чаво страшно? Меня нішто не устрашить! Вот як зажарю — сама вийдеть! *(Починa гулко грати на гармонії).*

Ф е н ь к а. Дожидайся — діждешся!

І в а н. А што, разві дома нєт? Пелагея Кондратьєвна! дома?

П а л а ж к а. Хто?

І в а н *(указуючи головою на вікно).* Она... как ее?

Ф е н ь к а. А ти забил уже, як і звати?

П а л а ж к а. Химка?

І в а н. Да, да... Хима!

Ф е д і р *(що досі стояв і чуманів, почувши слово «Хима», почав охрип.лим голосом співати).*

Наша Хима запотіла,
Купатися захотіла...

Іван! пайдьом.

І в а н. Да ну, не ори!

Ф е д і р. Пайдьом до трахтира... Скушно так.

І в а н. Ну, сам і йди, коли скушно.

Ф е д і р. Вот уж і пристал до бабов! *(Махнувши рукою, переходить через улицю і звішується на перила, котрими обнесене провалля).*

І в а н. Пелагея Кондратьєвна! Хима дома?

П а л а ж к а. А тобі нащо?

І в а н. Нельзя лі позвать?.. Страх люблю хорошеньких!

П а л а ж к а. Що з того, що хороша? Хороша, та не тобі.

Ф е н ь к а. Ну, уж і хорошенька! Знашол красавицю: під нос мимрить, через губу плюйоть!

П а л а ж к а. Не раю я тобі, парубче, встрявати до неї.

І в а н. Отчаво?

Ф е н ь к а. Хвоста, кажу, врубають!

П а л а ж к а. А від того, що у неї є той, за ким вона повинна ходити.

І в а н. Што с того, што єсть? І пускай себє ходить, а до меня вийдеть на бесєду.

П а л а ж к а. На яку бісову бесєду? Задля чого?

Ф е н ь к а *(регоче)*. Загорєлось побесєдовать — вот як!

І в а н *(сердито)*. Да не кавкай, жаба! Не до тебе говорять.

Ф е н ь к а. Ага, запала в глаз запороха?

І в а н *(до Палажки)*. Как задля чого?.. В глаза ясния посмотрєть, слово любезное з сахарних уст услишать.

П а л а ж к а. Облиш, парубче, на чужих дивитися та до їх залицятися! Хіба ти, як путній, топчешся біля неї? Так — аби її з розуму звести та ще більшого їй лиха заподіяти.

І в а н. А почом ви знаєте, как я топчуся? Может бить, я добриє намєри имєю.

П а л а ж к а. Видко по другим, які.

І в а н. Ех, тьотушка! ви не вірите мені. А от вам Христом-богом забожуся, што єщо мені ні одна так дєвушка не нравилася, як Хима.

Ф е н ь к а. Красавиця писаная! Только борошно з лиця сиплеться!

П а л а ж к а. Ну, що з того, що вона тобі наравиться? Я йому кажу, що не личить тобі до неї залицятися, щоб не наробив їй більшого лиха, а він одно стовбичить: наравиться! наравиться!

І в а н. Да якого ж я їй лиха заподєю? Посмотрю только, глаза порадую.

П а л а ж к а. Паси їх на других.

І в а н *(зітхнувши)*. Як ее увідєл — всєх забил... Не желаю на других смотрєть да і только! *(Помовчавши)*. Вірите: скус ко всєму пропал!.. Сьогодня в трахтирі седю, а она перед глазами так і стоїть, так і вертиться.

П а л а ж к а *(зітхнувши)*. Так до серця пристала?

І в а н *(махнувши рукою)*. Вон как!

Ф е н ь к а *(регоче)*. Как шевська смола до кожуха!

І в а н *(чуло)*. Тьотушка! викличте... Благодєтельниця моя!

П а л а ж к а *(підводячись)*. Та піти вже! Нічого з тобою робити. *(Жартівливо)*. Ще, бува, згориш.

І в а н. Істинно говорю, што згорю, потому — огнем отут печот меня. *(Указує на груди)*.

Палажка виходе.

[Вихід] III

Фенька *(злюче)*. Іване! Я тобі навсправжки говорю: не впадай ти возлі Химки, бо...

Іван *(призро)*. Бо што?

Фенька. Я тобі дешпоту нароблю!

Іван. Короткія руки імеєш.

Фенька. Позичу у тих, в кого вони довгі.

Іван. Страхай других, а не меня. Видали ми види!

Фенька. Оже таких не видал, как увидиш. Вот тобі хрест! — і тобі і їй глаза видеру!

Іван *(насмішкувато)*. Заживьоть! *(Починa грати на гармонії)*.

Федір. Та хоч грай, може, веселіш буде; а то — засну... Отут біля провалля звалюся та й засну.

Фенька *(чуло)*. Іване! прошу тебе... Развє ти забил? Ніхто тебе так не любил и любить не будеть, як я.

Іван. Одв'яжись, навіжена! Обридла!

Фенька *(грізно)*. Обридла?.. Ну, знай же, Іване, што ето тобі так не пройдьоть!

Увіходе Палажка.

[Вихід] IV

Іван *(углядівши Палажку)*. А што, тьотушка? Кликнули?

Палажка. Не можна вийти. У панича зібралися гості, треба у хаті бути.

Іван *(злюче)*. А штоб їх нельогкая взяла!

Федір. Та грай, а то гармонію порву!

Іван зо зла починa грати до танців. Федір, почувши, почав танцювати, придержуючись руками за перила. Палажка регоче. З двору чутно веселий голос Химчин: «Хтось там грає! хтось там грає!..»

Вибіга Химка і здивована на хвіртці стала.

[Вихід] V

Хима. Бач, тут у їх весело. Музика своя!

Іван *(схопившись)*. Моє поштеніє, Хима... Хима Івановна.

Хима. А ти почім знаєш, що я Івановна.

Іван. Ну, не Івановна — Петровна... развi не все одно? По батюшки якось уштивіє.

Федір. Та грай! што ж ти перестал грати?

Палажка (*регоче*). О, щоб вас, чудодії! Грай уже, бо твій товариш тільки що налагодився танцювати.

Іван. Подождьоть.

Федір (*побачивши Химу*). Знову пристал до когось... От, подлипалс! Хто ж ето такой? Што-то не по знаку. (*Переходить через улицю. Задивившись на Химку*). А-а...

Хима (*жартівливо*). Чого ти на мене витріщився, неначе з'їсти хочеш?

Федір. Потому, значить... антик! Іване! Што ето за дєвушка? Заграй, ми с ней потанцюємо.

Іван (*сердито*). На сторону! Не приставай, бо...

Федір. Бо што?

Фенька (*зло регоче*). От єщо дуеля будеть!

Іван. Зуби цілі?

Федір. До одного... Разві я што?

Іван. Ну й не приставай... Не с тобой говорять!

Федір. Не со мной?.. Ну... ну, так пайдьом в трахтир!

Палажка. Та що це ти, Іване, такий злючий сьогодні?

Фенька (*регоче*). На мозолю наступили!

Хима. І справді: чого се ти на парубка наскіпався? Що він зробив тобі таке?

Іван. А то, што залил очі... не лізь другим в глаза!

Фенька. Боїться, штоби голубонька другим в руки не порхнула!

Химка (*неймовірно глянувши на Феньку*). Що це у вас таке?.. Я думала у їх весело... музика... а вони — гризуться. Коли так, то я й піду від вас.

Фенька. С богом, Парасю!

Іван. Ні, ні... стой... не ходи. Ворочай назад!

Химка (*жартівливо до Йвана*). А ти ж заграєш... щоб я з ним (*указує на Федора*) потанцювала?

Іван. Хоч?

Химка (*весело*). Страх люблю танці!

Фенька. Больше, чем паничов?

Палажка (*до Феньки*). Та чого ти сичиш? Хай молоді бавляться.

Фенька (*призро глянувши на Химку*). Молоді? Пасок с тридцять с'єла!

Іван починає грати, а Химка, дивлячись на Федора, притупує ногою і поводе плечем.

Химка. Що ж ти, парубче, не починаєш?

Федір (*глянувши на Йвана, чи не сердиться, до Химки*). Заривай, заривай!

Химка починa пританцьовувати.

Фенька. Как сорока,— стрибу, стрибу!

Федір. Грай дрібніше!

Починa танцювати. Спершу уривками, дуже гупотячи ногами, тоді як Химка до його наближається, а далі все дрібніше та дрібніше, аж поки не пішов навприсядки. Химка кругом його, мов пава, пливе, а він, наче м'яч той, по землі качається, гопака оддирає. Тільки що розтанцювались, як у відчинене вікно почувся охриплий викрик паничів: «Хи́мо! Химо-бо!».

Химка (*кинувшись у хвіртку*). Тіточко! скажіть, що мене тут немає. (*З-за хвіртки*). Хлопці, у суботу панича не буде дома — на лови збирається. Приходьте в суботу увечері... тільки з гармонією... Оттоді ми потанцюємо! І ви ж будете, тіточко? і ти прийдеш, Фенько?.. Погуляємо!

Знову голос паничів з-за вікна: «Хи́мко! Химко-бо!» Химка утікає у двір.

Палажка (*до панича*). Та її тут немає. Ось я піду пошукаю у дворі.

Устає і виходе. На її місце сідає Федір, ледве духа переводячи.

[Вихід] VI

Федір. Хху!.. хоч спочити.

Фенька. Іване! Знову кажу тобі: не приставай ти до Химки, бо дешпоту нароблю!

Іван (*гидливо*). Ти?

Фенька. Я... Великим богом забожуся!

Іван (*презро*). Так бог тебе, дурної, і послухаєть! Остогидла ти мені... от што я тобі скажу!.. Ходімо, Федоре.

Федір (*радо*). У трахтир? Пайдьом, брат! Нада подкрепиться!

Береться Іванові за плече, і йдуть улицею. Іван стиха грає.

Ну, уж і дєвушка!.. Ловкая дєвушка... антик!.. Хто она будеть?

Скриваються за переулок.

[Вихід] VII

Фенька *(одна)*. Остогидла!.. остогидла... Ах, будь тричі распроклята твоя мать, не отеческький ти син!.. Я йому остогидла?.. Не отищеться у моєму серці не переболевшего мєста за тобой, растреклятий син, а він говорить — остогидла?! Ах, горькая наша дівическька участь!.. Одначе я тебе отій танцюристій содержанці так сплоха не попущу... Ні — не попущу... Ти знаєш мене доброю, узнай же, какая биваю я злая!

На крильці з другого боку дому появляється панич.

[Вихід] VIII

Панич. Тут Химки не було? Де Химка?

Фенька. Її тутича не било.

Панич. А то ж хто грав та танцював?

Фенька. То знакомиє кавалєри приходили.

Панич *(перекривляючи)*. Кавалєри!.. Які кавалєри? може, хлопці?

Фенька. Пущай по-вашому хлопці... А все ж і хлопці кавалєри.

Панич. Чиї ж то знакомі: твої чи Химчині?

Фенька. Можеть, і Химчині... почом я знаю? Вам больше должно бить ізвєсно, с кєм она знакомство імєєть.

Панич. А ти не знаєш?

Фенька. Мені мало надобності других берегти!

Панич *(сам до себе)*. Та де ж це, справді, Химка? І в дворі гукав — не чутно, і тут — немає.

Фенька. Можеть, за кавалєрами побіжала... Ви смотрітє за ней: в тихом болоті черті водяться!

Панич. Може, вона в кухні з Палажкою?

Фенька. Можеть, і с Палажкою... Палажка сейчас у двор пішла.

Панич *(набік)*. Балуватись почала уже Химка... пора, пора з рук спустити... А все ж треба піти пошукати. *(Проходе поз Феньку у двір)*.

Фенька. А ви в суботу збираєтесь на охоту?

Панич *(зостановлю[ю]чись у хвіртці)*. Збираюся, а що?.. А ти почом знаєш?

Фенька. Сорока на хвості принесла.

Панич. Хвалилася Химка?

Фенька. Не знаю, можеть, і она...

Панич, неймовірно глянувши на неї, поривається іти.

Возворочайтесь в суботу увечері — вовка поймаєте!

Панич ще раз подивився на неї і. нічого не сказавши, скрився за хвірткою у дворі.

Ето хорошо я пригадала!.. Он страх ревнивий какой. Вот-то будеть охота, як возворотиться! А он возворотиться, непремінно возворотиться... Он в своїй Химці душі не чуєть... віре їй во всьом... Вот і посмотрить, какая она вєрная!.. Ха, ха, ха!.. Вона і меня приглашала... Непремєнно пойду посмотрєть, какая то будеть охота, як будуть вовка ловить... Достанеться вовкові, та не миньоться і вовчисі!.. Вот вам, анахтемскія душі, первая от меня зарубочка!.. Одвадить он тебя, растреклятий син, засматриваться на других!... Посмотрим, хто верх возьмьоть... Посмотрим...

Заслона пада

СПРАВА ДРУГА

У паничевих горницях. Велика хата. З лівого боку вподовж стіни стоїть довгий диван, біля його стіл і декілька стульців; з правого боку — двері у другу хату, паничеву опочивальню. вона ж і кабінет. Палажка і Химка сидять иа дивані біля столу, на котрім стоїть самовар.

[Вихід] I

Химка. Тіточко! наллю я вам ще стаканчик; поки не смерклося — випийте.

Палажка. Про мене, хоч і налий! Люблю я той чай пити. І літом, і зимою люблю: літом він холодить, а зимою — гріє.

Химка *(наливши, заглядa в самовар)*. От уже й погас. Як почне смеркаться, треба буде другий раз настановити. Гості ж, певно, не обманять — прийдуть.

Палажка. О-о, вони до того торгу і пішки!

Химка. Не зовсім воно так буває. Он Феньку прохала, а — бачте, не прийшла.

Палажка. І Фенька прийде. Підожди, як хлопці на поріг — і вона прибіжить.

Химка. Я помічаю, що вона на мене чогось сердиться, а чого — не знаю.

Палажка. Потурай їй! Хіба вона на одну тебе рємствує? — На увесь мир! Їй усюди погано... Збилась з пантелику дівчина та й не налучить на добру путь.

Х и м к а. Та чого ж його сердиться? От і мені часом буває так гірко, так тяжко! а проте — посумуєш сама собі та й облишиш... А щоб на других сердиться — ніколи!

П а л а ж к а. То ж ти. Ти інше серце маєш. Добре воно у тебе з самого роду, а Фенька — злюча. Я тобі по правді скажу: ти її остерігайся. Вона недобра і може лихого тобі заподіяти.

Х и м к а. Через віщо? Я ж їй, здається, нічого такого не зробила, щоб їй слід на мене мститися.

П а л а ж к а. То ти так думаєш, а вона інше гадає... Чого, бач, до тебе упадає Іван, а не до неї!.. От її зло і розбира.

Х и м к а. Хіба я його від неї переманювала?

П а л а ж к а. Ну, піди ж ти! І я казала, так не йме віри. Я вже їй товпичила, що на такого, як її Іван, ти і не подивишся... Що воно за чоловік? Ледащо городське, та й годі! Хвалька з себе видає та наряджається, як той павич, щоб другим у вічі кинутись,— ось, мов, ми які! А навсправжки — слова доброго не стоє!

Х и м к а *(задумано)*. Бог його знає... На весіллі його вперше стріла... Красивий такий та веселий... Залицявся, у танок повів... Що ж мені — плювати було йому у вічі, чи що?

П а л а ж к а. Та облиш турбуватися про Феньку: безпутна дівчина, та й годі! Така вже змалку зародилася,— добра нікому не жадає.

Х и м к а. Господь його знає... Як подумаєш про своє життя — така завіна ухопе! . Матір обдурила, кинула рідну оселю, пішла... куди? нащо?.. Ох, тіточко, якби ви знали все!

П а л а ж к а. А в тебе мати ще жива?

Х и м к а. Були живі, як кидала, а тепер — не знаю... Прокляла мене мати і вістки об собі ніколи не подає. А знаєте, так би хотілося коли-небудь хоч невеличкою пташечкою перекинутися та полетіти до рідної оселі, подивитися, що там робиться!..

П а л а ж к а. А давно ти з дому?

Х и м к а. От уже третій рік на покрову кінчиться.

П а л а ж к а. Давно.

Х и м к а. Давно, тіточко.

П а л а ж к а. А дома ще хто-небудь зостався?

Х и м к а. Брат... Тепер йому уже чотирнадцять минуло, та невеличка сестра Орися. Я сама найстарша. Були

і після мене, та померли... А я от зосталася на лихо матері. Хіба вона такого ждала від дочки?

Палажка. Що ж то, панич так до серця прийшовся?

Химка. Яке там? Дурна була, дурний розум мала... Убожество, бачите, нас заїло; страшне убожество! Після батька ми зосталися невеличкими; а нас було п'ятірко. Добра ж того — тільки хата з огородом... Батько, значить, дворовим були. Як вийшла воля, то його покійний пан і наділив огородом. Задворові наділ получили, а дворові — нічого... Ну, звісно, поки був живий батько, то землю у других брали,— ми нужди й не знали... А може, і тоді нужда була, та ми, як малі були, то того не примічали; а як умер — то злидні нас з усіх боків так і укрили!..

Палажка. Що б пак! Де вже одній матері з малими дітьми та нужди не терпіти?

Химка. Вірите,— часом шматка сухого хліба не доставало! а про одежу уже і казати нічого. Звісно, на нас мати сердилася, часто гримала, а найбільше на мене, бо я найстарша була... Не привертало оце нас до матері: ми все її сердитою щитали. А вона, може, й сердилася від того, що як не билася, як не клопоталася, а куди не кинь, то все недостача. Недаром кажуть, що добро тільки робить людей добрими, а злидні та лихо — злими... Поки я мала була, то боялася не слухатися матері, а стала підростати... Хотілося молодій, як і другим, пожити, часом і погуляти, нарядитися не в те дрантя, в якому мене водили.

Палажка. Звісно, як молодій дівчині.

Химка. Подруги, дівчата, бувало, як зберемося, то все плещуть: та тебе, Химко, якби нарядити краще, то ти б як та панночка виглядала... Тут і хлопці почали задивлятися-зачіпати... Я й справді вбила собі в голову, що я красива... А тут і панич приїхав на літо додому.

Палажка. Оцей самий?

Химка. Та цей же... Він десь учився, чи що, та ото вже, скінчивши науку, прибув на батьківське добро відпочити. Непоказний він з себе,— от як бачите,— високий, сутуловатий, та тільки добрий, обхідчастий зо всіма. Стрів якось мене, почав зо мною розмовляти... А далі почав присоглашати їхати з ним у город, за хазяйку бути... От моя дурна голова і пішла кругом від думок!.. Довго я не подавалася,— як таки кинути матір та поїха-

ти з паничем? Що люди скажуть та що й мати заспіває?

Палажка. Звісно, звісно... Перший ступінь завжди страшний!

Химка. Почало літо минати, панич ще більше пристає. Я тобі й те, я тобі й друге: і одежу справлю гарну, городянську, і плату тобі положу таку, що, як не схочеш у мене жити, то щоб нужди ніякої не знала; а в мене жити буде тобі добре, будеш сама собі хазяйкою і господинею... А як же я матір покину? — питаю.— Так, каже, я тобі скажу, коли буду їхати, а ти вийди за хутір; я тебе візьму з собою, та й поїдемо... Завдав мені загадку таку, що я не спала й не їла, аж на лиці змарніла!.. Помітила мати.— Чого се, питає,— недужа, чи що?.. Мовчу, бо як його похвалитися матері?

Палажка. Та звісно.

Химка. А тут і час паничевого виїзду наближається... Завтра, каже, перед вечором їду. Виходь... Вийшла я і не за тим, щоб з ним їхати, а щоб йому сказати, що я не поїду. Як же почав він мене умовляти та улещати! І кучер, що панича віз, теж каже: та чого ти, дурна, кородишся? Їдь: добре тобі буде!.. Взяли мене удвох, посадили на бричку та й повезли... І от уже швидко три години мине, як я отут живу!.. Через місяць, а може, й через два, як я покинула матір, приїздив той самий кучер, що одвозив нас. Розказував, що мати спершу побивалася за мною, горювала та плакала, поки не дозналася, де я... Вона думала, може, яке нещастя лучилося: утопилася або звір заїв... А як дозналася, то страшно розгнівалася на мене і прокляла... заказала, щоб я ніколи вже не вертала до неї... Отаке-то, тіточко, вчинилося!

Палажка. Ох, чого, Химо, не буває на віку! Недаром кажуть: вік прожити — все равно що довгу ниву перейти,— не раз спіткнешся і поколешся.

Химка. Та вже нікому, мабуть, отак, як мені! що й сама накололася, і другим загнала — от таку завбільшки! — спичку у саме серце.

Палажка. Чого тобі? Ще тобі гріх і на бога ремствувати. Що не гаразд ти перед матір'ю вчинила, то — правда; а що сама, кажеш, накололася, то — другим гірше є... От хоч возьми Феньку: зовсім з пуття збилася; так і пропаде!

Химка. А мене що жде?

Палажка. То бог знає, що тебе жде. Оже, дивлячись на тебе, то — від тебе ще твоя доля не втікала: сама ще ти молода...

Химка. Що з того, що молода?

Палажка. І красива... Та й панич же, може, надба чого-небудь тобі.

Химка. Та спасибі йому. Хвалився якось: вже, каже, шість сотень положив на моє мення у банці.

Палажка. От бач, ну й чого ж тобі? То якби він тебе не жалував та зобіжав, а то, бач, як старається про тебе. Чи й розійдетесь ви, то буде чим вік прожити.

Химка. Я об тім не гурбуюся, тіточко; а мене печія пече, як подумаю, що я таке?.. Содержанка паничева, та й годі!

Палажка. Ті-і!.. об чім турбуєшся? Хіба ти заміж не мусиш вийти?

Химка. За кого? Хто мене візьме таку?

Палажка. Яку? Якби в тебе не було нічого або дітвора тебе обсіла, то то так! А то тільки моргни,— перший хазяйський син тебе візьме!

Химка. А потім буде докоряти та паничем очі вибивати?

Палажка. А тяжці не хоче? Хіба він сліпий, що не бачитиме, кого бере? Чого ж йому докоряти? Можна йому й одказати. бачили, мов, очі, що купували!

Химка. Та все, тіточко, не гаразд. Краще, якби все було як слід.

Палажка. То, може, у вас там по селах ще придержуються цього звичаю, а у нас, у городі — уже про його й думати забули Хіба мало усяких береться, та й живуть собі, та ще як гарно живуть!

Химка *(задумано)*. Ох, тіточко! Як ви мене звеселили своєю розмовою... дух мій угору підняли... Ще, значить, наша доля не вмирала?

Палажка. А ти думаєш, умерла? Облиш журиться!

Химка *(весело)*. Ну, тепер же хай ідуть наші гості,— от яка буду весела!

Палажка. Веселись. Одно тільки пораю тобі: не дуже ти вбивай на того красня — Івана,— то непутяща людина: добра він тобі не принесе, а тільки зіб'є з пантелику.

Химка. Та вже ж як заграє, то потанцювати можна?

Палажка *(усміхнувшись)*. Можна... Чому не потанцювати? Танцюй, та тільки розуму не протанцюй!

Химка *(весело)*. А дзуски не хоче?.. Я, тіточко, тільки потанцюю... Ну і люблю ж я ті танці, он як — люблю! А ви самі знаєте, коли мені доводиться танцювати? *(Кинувшись)*. Що ж се я? Забалакалася з вами та й не туди, що самовар зовсім погас. *(Хапається за самовар)*. Я, тіточко, зараз; тільки доллю та розведу самовар... минуточкою... Бо як прийдуть наші гості, а тут і самовара нема. Що вони скажуть? Ото, скажуть, хазяйка!.. Я зараз... минуточкою! *(Виходе з самоваром)*.

[Вихід] II

Палажка *(журливо)*. Дитина, зовсім дитина... Весело й слухати, як вона щебече: тут плаче, тут і сміється — все разом... Отак і мені колись було за мого молодого часу. Наче живий, він устав передо мною, як вона розказувала про себе... І дивно: так само кинула батька і матір, як от і вона... Повіяла в чужу сторону за другим, думаючи того химерного щастя до себе залучити... А де воно, те щастя?.. Розвіялося димом по чужому полю!.. На кого всі надії складала, той обдурив, кинувши одну між чужими людьми з малою дитиною... Та й тією господь не дав очей нарадувати: до году не дожило — померло... Зосталася я одна, на весь вік одна... чужою наймичкою, чужим попихачем... Як буду вмирати, то нікому буде і очей закрити, якщо не знайдеться яка чужа добра душа!.. Ох, краще про се не думати. Живи, як живеться... Видно, така вже божа воля та наша нещасна доля! *(Зажурилася)*.

[Вихід] III

Химка *(убіга)*. От я і вже, справилася. А ви, тіточко, сумуєте?

Палажка. Та так... Зосталася одна та й задумалася.

Химка. Не сумуйте, тіточко. Ударимо лихом об землю! От прийдуть наші гості, погуляємо!

Палажка. Гуляй уже ти, молода; а я своє одгуляла.

Х и м к а. Я, тіточко, качку спекла, закуски, що позоставались тоді, як у панича були гості,— припасла... Пляшку вина сховала, доброго вина! Закусимо, вип'ємо, потанцюємо!.. Ви не повірите, яка я після вашої розмови стала весела,— наче гора з плечей звалилася! Так би, здається, і пішла в танок, якби було з ким, і без музики танцювала б!.. І сама не знаю, чого це мені так стало весело?.. Видно, не перед добром.

Чутно за коном гру на гармонію. Химка кинулась.

О-о... чуєте! Ідуть! ідуть!.. *(Вибігла з хати).*

[Вихід] IV

П а л а ж к а *(сумно)*. Ох, гуляй і веселися, поки ще молода та журба тебе кругом не опанувала!

Г о л о с Ф е н ь ч и н з а к о н о м. Ідіть, ідіть... Там уже давно вас ожидають, од нетерпєнія аж губи кусають.

Г о л о с Х и м ч и н. Гармонію принесли?

Г о л о с І в а н і в. Ось вона!

Г'о л о с Х и м ч и н. То коли так, жалуйте, просимо у хату.

Увіходе Х и м к а, за нею — І в а н з гармонією, за Іваном — Ф е д і р.

[Вихід] V

І в а н. А єслі би, значить, без гармонії, то поворочай спиною назад?

Х и м к а. Атож!

І в а н. Доброго здоров'я, тьотушка, Пелагея Кондратьєвна.

П а л а ж к а. Здоров, тітчин п[л]емінникy, коли в тебе була тітка.

Ф е д і р. Здрастуйте, тьотушка... Та у його как тих тьотушок, то і не полічити; родной только нєту.

І в а н. Нашто мнє родния, когда і чужія жалуют? Вот одна только Пелагея Кондратьєвна завсегда протів меня ідьоть.

П а л а ж к а. Не йду я ніколи ні про[ти] тебе, ні за тебе.

Х и м к а. Та годі вам... Ти, Іване, завжди почнеш змагатися. Краще сідайте, а я зараз самовар унесу.

Федір. Ехто можно. *(Сіда).*

Химка *(наткнувшись на Феньку, що стояла за дверима і підслухувала).* Ох, господи! Се ти, Фенько? Як ти мене злякала.

Фенька *(за дверима).* Можна до вашої компанії пристати?

Химка. Та я ж тебе давно прохала. Іди, — у гурті веселіше буде.

Фенька увіходе, а Химка виходе.

[Вихід] VI

Іван *(набік).* Треба чорта хату холодити! *(До Палажки, сідаючи біля неї).* Ви кажете, што ні за меня, ні проти меня... безразлично... Ето і будеть то, што я говорил: не жалуєте меня.

Палажка. Хай тебе рідна мати жалує.

Іван. Не било отродясь.

Фенька. Вот і я до вас прийшла. Здрастуйте.

Федір. Моє поштеніє. *(Протягує їй руку).*

Фенька *(не подаючи руки).* До тебя і речь? Пойди, умойся!.. Я до тьотушки прийшла. *(Сіда біля Палажки).*

Палажка *(до Івана).* Що ж, ти без матері родився?

Іван *(жартовливо).* Без нея... Бабушка в бур'яні поймала.

Палажка *(до Феньки).* Дивись, яких эразу в мене племінників та племінниць набралося! І той гука: тьотушка! й друга потріпує: тьотушка! Яка я вам тьотушка? Палажка, та й годі.

Іван. Так не уштиво.

Федір. Уштивіє: тьотушка.

Палажка. О-о, ще й третій племінничок знайшовся? Тю-тю на вас!

Федір *(до Феньки).* А ви што ж меня, мамзель, зобидили?

Фенька. Не чіпляйтеся, мусью, бо очі заплюю!

Федір. Видиш, ви какі? Не тронь меня! *(Сідає біля Івана).*

Фенька. Такіє і єсть.

Зривається іти і знову трохи не спіткнулася на Химку, що вносе кип'ячий самовар.

Химка. Стій, стій! Самовар. *(Становє самовар на стіл)*. Куди ж се ти? Зараз будемо чай пити.

Фенька. Пєйте без меня. *(Виходе)*.

[Вихід] VII

Химка. Що це з нею таке? Прохала ще вдень прийти — не прийшла. А це забігла, та зразу й вилетіла.

Іван. Дрок укусив... Такая єсть лошадиная муха, дрок називається! *(Регоче)*.

Палажка. Чи не ти, бува, його з собою приніс?

Федір. Ужасть сердитая! Руки не подала... Как тигрица лютая!

Іван. І без нея обойдемся... Єще веселеє будеть.

Фенька *(за дверима)*. А я на ваше безголов'я сейчас возворощуся. Пойду только довідаюся, чи все благополушно у господ, та сейчас і возворощуся.

Химка. Вертайся, Фенько, вертайся, сестрице! Я зараз чаю наллю. *(Починa поратися біля чаю)*.

Іван. І зачєм ви ее, Хима Івановна, напрохуєте?

Федір. Только помісь одна!

Палажка. Що то воно за «помісь» таке?

Федір *(сплюнувши)*. Мішать, значить, будеть нашому веселому собранію.

Палажка. Ось не верзи ти чортибатьказа-що своїм повстяним язиком! Говори, як тебе змалку учили говорити; а то: помісь!

Федір. Змалку по-мужицькому я говорил.

Палажка. А тепер по якому?

Федір *(дивлячись на Івана)*. Тепер...

Іван. Ето, значить, у нас серед майстров на желєзной дорогє допускається... вольная бесєда... Ну, хто-небудь там што-небудь своє і ізмислить... Примірно: помісь... Посміються, значить, значала, а потім і всі починають так говорить.

Палажка. Не по-людському?

Іван. Зачєм не по-людському?

Федір. Ми болєє все по-благородному.

Палажка. По якому ж воно благородному, коли тебе ні простий, ні благородний не пойме?

Федір. Конешно, простой не поймьоть, потому што он по-благородному не знаєть.

Х и м к а *(подаючи чай)*. Просю покорно. Вип'ємо, тіточко, і ми з вами?

П а л а ж к а. Та про мене, то вже й буде. Скільки ми до сього випили?

Х и м к а. Скілько там випили? Чашечку-другу, та й усе... То ж воно коли було?

П а л а ж к а. Та налий уже, ще одну вип'ю.

Х и м к а *(наливши, подає)*. От же Фенька не вертається. Так її і чай прохолоне. Хоч накрити. *(Накрива блюдцем)*.

І в а н. Ей больше і следуєть з ледком; а нам... з ромком! Правда, Федоре?

Ф е д і р. Хорош чай з ромком!.. Пам'ятаєш, Іване, как ми пили в послєдній раз у Гершка?.. Уж проклятий Гершко! Єжелі, значить, захочеть догодить... Поднесеть такого... Аромат — так і ідьоть, а шмелі зразу у голові загудуть, как той американський паровоз!

Х и м к а *(кинувшись)*. Стійте! Я зараз... Здається, десь ром був. *(Поривається іти)*.

П а л а ж к а. Та не турбуйся, Химко!

Химка виходе.

От уже й появились вигадщики! Пили б те, що дають.

І в а н. По одному, тьотушка, слєд... Для воспаленія чувствій.

Ф е д і р. І услажденія скуса.

П а л а ж к а. Воспалитесь і усладитесь так, що відсіля і рачки не полізете.

І в а н. Зачєм?.. Разве ми не знаєм, де і как слєдуєт поводиться?

Ф е д і р. Биваєм і ми у благородной компанії!

П а л а ж к а. У Гершка в шинку?

Ф е д і р. Зачем в шинку?.. в трахтирі!.. В шинку все больше прості бивають, а в трахтирі — благороднії.

П а л а ж к а. Ті благородні, що як свині голодні?.. Благородний чоловік у себе і дома знайде, що випити та поїсти.

І в а н. А проєзжий?

Ф е д і р. Ну, вот: проєзжий?.. У проєзжого в дорозі нєту дома.

П а л а ж к а. Та проїжджий же не стане наливатися у вашому трахтирі!

І в а н. Случається... Одного я сам виділ... Три дні сі-

дєл — і днем і ночью... Дойшов до того, што і подвестись не можеть... Лежить да гукає: лий мені в горло!

Палажка. Поки навіки не залився?

Іван. Зачєм?.. Приєхала компанія да і взяла з собою. Так за руки, за ноги взяли, в вагон укинули да і повезли. Смєху било! Несуть да приговоривають: мертвоє тєло несем!

Вертається Химка з пляшками й мисками.

[Вихід] VIII

Химка. Я вже заразом усе несу. Ось вам ром. *(Становe перед Іваном пляшку).* Це запіканка... А це нам з вами, тіточко, пляшка вина. *(Становe перед Палажкою).*

Палажка. Не турбуйся про мене: я не п'ю.

Химка. А це — закуска. *(Становe печену качку).* Стійте, я зараз хліба достану.

Палажка. Та не клопочися!

Химка. Які там клопоти? Хліб тут, у шахві. *(Біжить у другу хату і незабаром виносе хліб, пироги і тарілки і все те розстановлює по столу).*

Палажка. Навантажила повен стіл!

Федір. То не про нас... Вот — про нас. *(Бере пляшку рому).* Правда, Іван? *(Одпива з півстакана чаю і долива ромом).* Лить і тобі?

Іван. Уцяпни!

Федір. Куди? Надпий же!

Іван. На блюдце одлий.

Федір одлива з півстакана і долива ромом. Іван, помішуючи ложечкою, пробує.

О-го, забирательний!

Химка. Панич казав, що то ром страшенно кріпкий. Він як чай п'є, то тільки по ложечці у стакан вливає.

Федір. А вот ми попробуємо, чи правду панич кажеть... Іван! Душа міру знає? *(Дивиться на Івана. Той хитнув головою. Федір, перехиливши стакан, почав навхильці пити. Допивши до половини, становe)...* Єсть дух!.. Разві мало не доходить до того, што в Гершка пили.

Химка. Тіточко! невже ж і ми не вип'ємо з вами? Уже ж як гуляти, то — гуляти! *(Налива вина в чарку Палажці і собі).*

І в а н. Ето хорошо. І мені будеть с ким цокнуться. *(Бере стакан і цокається з Химкою; потім помалу п'є).*

Х и м к а. Тіточко! Нуте й ми з вами.

П а л а ж к а. Та я ж нічого не п'ю.

Х и м к а *(трохи надпивши).* І-і, боже, яке добре! Ось хоч пригубте, тіточко! *(Подає чарку Палажці).*

П а л а ж к а. Од тебе не одчепишся. *(Бере чарку, надпива).* Справді, добре.

Х и м к а. То-то. Випийте ж повну.

Ф е д і р. А мені і цокнуться ні з ким? Приходиться самим з собою. *(Підніма стакан, цока ним себе по лобу, а потім миттю випива).* Хху-у!

І в а н *(з півстакана надпивши).* Крутой та солодкий!.. Паровозом пройшов по животу.

Х и м к а. Може, другий?

І в а н *(мота головою).* Ні.

Ф е д і р. Можна другой, но — перепочивши.

П а л а ж к а. Куди вже тобі другий пити, коли ти й від першого захитався.

Ф е д і р. По ехтому і перепочить нада... Хху-у!

Х и м к а. Краще рому не пийте. Хай йому! Поп'єтесь та й не заграєте, і не потанцюємо... Закусіть краще, а як схочеться випити — ось запіканка.

Ф е д і р *(п'яно).* І запіканки вип'ємо!

І в а н. Да, закусить нада... Будто шестірньой скородить!

Х и м к а. То он — качка. Жирний був селезень! Прошу покорно. Чого вам? Ось ніжка. *(Кладе йому на тарілку ніжку і подає).*

І в а н. Ні. Етого я не люблю.

Х и м к а. А чого ж? Грудинки, може?

І в а н *(мота головою).* І то — нєт... Вот *(указує).*

Х и м к а. Куприк? Що ж тут їсти? Сама кістка!

І в а н. Лакомий кусочок!

Х и м к а *(кладе на тарілку куприк).* І що тут лакомого? *(Сіда і п'є потроху чай).*

І в а н *(одламує носик від куприка і їсть).* У-у, смак!

Ф е д і р *(протягуючи руку до пирогів).* А мені — пережка... У меня мать попядя била і пережков їсти навчила.

П а л а ж к а. Чом же ти у попи не постригся, коли в тебе мати попадя була?

Ф е д і р *(кутуляючи пиріг).* Не захотєл.

Палажка. Видно й по тобі.

Федір. Я і в бурсі бил.

Палажка. Скажи краще: під бурсою валявся, як з шинку п'яний ішов.

Федір. Нє — у бурсі... І кашу бурсацькую єл.

Палажка. Не видно, щоб тобі багато доставалося бурсацької каші: чоловіком би був.

Федір. Много єл.

Іван. Та ну, не бреши. Надоєло твої брехні слухати! Думаєш, справді в шинку алі в трахтирі?

Федір *(підводячись)*. Я — нічаво... Я только пойду провєтрюсь, жарко тут, ху-у! *(Поточуючись, виходе)*.

Палажка *(собі підводячись)*. Та й я піду на часок, довідаюся, де це наша Фенька. *(Іде)*.

Химка. І справді: чому вона не йде? Ходімо силою її приведемо. *(Схоплюється і йде. Іван придержує її за спідницю)*.

[Вихід] IX

Іван *(тихо)*. Хима Ївановна! Пусть вона одна ідьоть. Зоставайтесь тут. *(Палажка виходе)*.

Химка. Не личить нам удвох зоставатись.

Іван. Чому? *(Горнеться до неї)*. Любезная моя! *(Цілує її ззаду у щоку)*.

Химка *(вирвавшись)*. Та ну! Вигадав що! *(Мерщій виходе)*.

Іван *(один)*. Іш, какая недотрога! А нутро все так і палить, так і жжьоть... Ех, проклятая!

Хапає гармонію і починa журливої грати. Через який час на порозі появляється Химка і, розчиинивши двері, становиться біля одвірка, слуха, що Іван грає.

[Вихід] X

Химка *(сама собі)*. Та й красивий же, вражий син, який! Так і бере на себе очі. *(Любується на його)*. Не йметься мені віри, щоб він був такий, як тітка каже... То ще поки він парубкує, то видає з себе такого... гуляку; а як ожениться, то, певне, переміниться.

Як Іван перестав грати і підвів голову, Химка зразу похнюпилася, наче зажурилася.

Іч, яку ловку та голосну зачали! А нуте ще.

І в а н. Грусть одна! *(Сяке-таке програє).*

Х и м к а. Нащо ви так багато п'єте?

І в а н. Потому — грусть!

Х и м к а. Через те й грусть, що п'єте.

І в а н. Нєт... Через то, што я один.

Х и м к а. А чом же ви собі пари не знайдете?

І в а н. Хто не люб — сокочить, а хто люб — не хоче.

Х и м к а *(заграючи)*. А ви б попрохали.

І в а н *(радо)*. Невже?

Х и м к а *(усміхаючись)*. Ось попробуйте.

І в а н. Хима Йвановна!

Х и м к а. То ви про мене? Я вам не пара... У менє є свій буркун дома.

І в а н. А ви того буркуна бросьте, што вам з його?.. Хима Івановна! *(Поривається до неї наблизитися).*

Х и м к а. Не підходьте... бо зараз утечу. Їй-богу, утечу! *(Вернулася і наткнулась на Палажку)*. От і гаразд, що ви, тіточко, вернулися; а то — покинули нас удвох.

І в а н *(набік)*. Вот чорт старую принес! І чого вона сюда встряла? *(Сіда і починa грати на гармонії).*

[В и х і д] XI

П а л а ж к а *(увіходячи)*. Шукала, шукала Феньки — як лизь злизав! Нігде немає. Іду сюди, а щось на порозі сидить. Думала — вона.— Хвенько! гукаю. А воно — як замурчить!.. Коли придивлюся, аж то Федір сидить і хиляється на всі боки; не знайде, об віщо обпертися, та й хиляється... Іди, Іване, свого товариша порятуй. *(Сідає за стіл; за нею — Химка).*

І в а н *(граючи)*. Не возьмьоть его нечистий! Прочумається — сам прийдьоть. А хочете, я його зараз призову?

П а л а ж к а. Якби хоч хто підвів його, а то ніяк не встане.

І в а н. Подведьом!

Починa грати до танців. Незабаром почувся з-за кону викрик Федорів: «Чики, чики! чики, чики! Ух, ріж! грай! грай!» Далі чутно тупотання ногами і незабаром, танцюючи ускочив Ф е д і р.

[Вихід] XII

Федір *(танцюючи)*.

Ой грай, коли граєш,
Коли чорні брови маєш!

Химка *(підводячись)*.

Коли ж такі, як у мене,
Сядь, Федоре, біля мене.

Виступа з-за столу і починає пританцьовувати. Чим далі, то все більше та більше, поки не почали удвох з Федором і навсправжки танцювати. Іван, не видержавши, і собі скочив з місця і, граючи на гармонії, почав танцювати. Палажка регоче.

[Вихід] XIII

Феньока *(появившись непримітно задля всіх, становиться на порозі)*. Іш, какоє завели!.. Танцюють!.. Як би мені непримітно у кабенету пройти, лєворвера взяти... Он панич возворотился... послав мене за лєворвером... Стой! він угостить вас, кляті!

Федір *(танцюючи)*.

Ой гоп, гопака!
Полюбила козака.

Іван.

Чики, чики! чики, чики!..
Та червоні черевики.

Химка.

Як була я молодою,
Преподобницею!..

Феньока. Стой, стой! Ось ми тебе преподобимо! *(Непримітно задля всіх поза спинами проходе у кабінет і швидко виходе звідтіля)*.

Палажка *(запримітивши Феньку, як та юркнула у сіни)*. Фенько! Фенько!

Незабаром появляється на порозі панич з револьвером у руках; за ним, вся сяюча, Феньока.

[Вихід] XIV

Панич *(піднімаючи револьвер угору)*. Стій! Стрілять буду!

Всі, забачивши, що пан з'явився, спершу так і замерли, а потім — Федір кинувся ховатися за Йвана, а Химка, скрикнувши, схилилася за Палажку.

Феньк а *(радо)*. Іш, как іспужалися!

Панич *(грізно)*. Що це у моїй хаті заводиться? Химко! Кого се ти накликала сюди? Хто тобі дозволив?

Химк а *(похило)*. Паниченьку! простіть мене.

Іван *(сміло підходячи до панича)*. Ваше благородіє! Звеніть меня. Ето я с своїм товаришем пришол до Хими Івановни... Потому, значить... я люблю її, жить без нея не могу... Благословіть нас; я хочу Химу взять собі за жену.

Панич. Так ти... з добрими замірами?.. Ну, коли так, то я нічого не буду мати... А ти ж, Химко, як?

Химк а *(несміло)*. Я... не знаю... Як прикажете, паничу.

Панич. Що я тобі буду приказувати? Ти ж знаєш цього парня?

Іван. Ми, значить, ваше благородіє, давно вже знаємося і любимося з нею.

Панич. Ну, коли так, то я тільки радий буду, що ти, Химко, пристроїшся, поки твоя мати жива. Боже тобі поможи на все добре! Треба тільки тобі до матері з своїм женихом поїхати, благословенія попрохати. А там вертайтесь та на мій щот і весілля зіграємо.

Іван. Благословіть спершу ви, ваше благородіє, а до матері поїхать ми успіємо. *(Бере Химку за руку і підводить до панича)*.

Панич. Яке моє благословеніє? Що за благословеніє? Давай, Химко, чарку горілки... та й усім давай. Вип'ємо за ваше щастя... От вам і благословеніє. *(Химка налива і підносе)*.

Федір. Вот панич, так панич! Женися, Іване, женись... Уж я на твоїй свадьбі і потанцюю!

Палажк а *(набік)*. Отаке ловись, несподіване!.. Видно, вже обридла Химка, що за першого стрічного випихає.

Панич *(піднімаючи чарку)*. Ну, за ваше ж здоров'я... Щоб були щасливі та довіку любились! *(П'є. Іван і Химка кланяються)*.

Ф е н ь к а. Що ж ето такоє? Замість того, штоб її розтерзати, він за здоров'я п'є?.. Вот как!.. Недаром казали, што панич пришелепуватий... так оно і єсть!.. Тьфу на вас, каторжні! *(Поривається виходити).*

Заслона пада

СПРАВА ТРЕТЯ

У Одарчиній хаті, на хуторі. Хата бідна і гола. На праву руч — піч, на ліву — в кутку, біля божниці, стоїть нічим не покритий стіл. П е т р о і О р и с я сидять на лаві біля столу і їдять хліб.

[В и х і д] I

О р и с я. Петре! одріз мені сце сматоцок.

П е т р о. А мати, як прийдуть, що заспівають? Он і так уже не багато зосталося.

О р и с я. Ти од свого дай... Адзе з ти мені невеличкий сматоцок одрізав, а собі — он який одвалив!

П е т р о. Я старший, то мені більше і треба.

О р и с я. Петре!.. їсти хоцеться... Дай!

П е т р о *(одрізавши від хліба крайок, дає).* На вже, та не пищи!.. А як мати прийдуть та нападуться, що багато хліба з'їли, то я на тебе зверну.

О р и с я. Ти з більсе собі взяв.

П е т р о. Як більше? Я — раз, а ти — двічі!

Мовчки їдять. Увіходе О д а р к а. Углядівши її, Петро мерщій чималий шматок укинув у рот і почав кутуляти; а Орися, схопившись з лави, напрямилася у куток до печі, теж запихаючись.

[В и х і д] II

О д а р к а. Уже їсте? *(до Петра).* Аж давишся та запихаєшся! *(Глянувши на хліб, котрого невеличкий крайок зостався).* Ото уже цілого хліба стріскали?.. А щоб вас черви поїли, каторжні!

П е т р о. Їсти хочеться, аж шкура болить.

О д а р к а. Їсти хочеться? То ото цілого хліба умекати?.. Видно, не сам клав, а ще й другим давав.

П е т р о. Кому там другим?.. З самого ранку не їли і не обідали.

Одарка. А я їла, а я обідала, прокляті? Так нема того, щоб підождати матері, що б'ється, як та риба об лід, настачаючи на вас, каторжних!.. Як черва та, точете, як іржа, їсте!

Петро. Ми ж тільки по маленькому шматочку одрізали!

Одарка. По маленькому? А чого ж то з цілого хліба тільки он який крайочок зостався? Святі його їли, чи що? Видно, іроде, другим голодрабцям носив.

Петро. Та побий мене, боже, коли кому й крихту давав!.. Ми оце недавнечко тільки увійшли.

Одарка. Недавнечко увійшли, а, небійсь, цілого хліба стріскали? Брешеш, бісів сину, ти, видно, на вигін носив і другим давав.

Петро. Їй-богу, нікому не давав!

Одарка. Брешеш!.. Геть з моїх очей, а то битиму! *(Петро мерщій виходе з хати. До Оришки).* А ти біля печі притулилася, запихаєшся?

Орися. Мені, мамо, Петро дав тільки скибоцку.

Одарка. Скибоцку!.. Слова вимовити як слід не вмієш, а жереш, як та свиня!.. Геть і ти з моїх очей, не стовбич передо мною. *(Орися мерщій вибіга з хати і зустрічається з Ївгою).*

[Вихід] III

Ївга. Чого се ти, Одарко, кричиш? На дітей гримаєш?

Одарка. Господи! Хіба ж у мене діти як діти!

Ївга. Шкоду яку зробили?

Одарка. Та шкоду ж... Он бачиш,— з дому йшла — цілий хліб зоставляла, а вернулася — он який тільки крайок застала... Потріскали, прокляті!

Ївга. Та не проклинай дітей, Одарко!.. Малі — вибігаються — їсти хотять.

Одарка. Господи! Де ж його брати, де його настачити на таку черву? Треба ж розміряти з тим, що зосталося... А що ж зосталося?.. Учора два хліби спекла... Якщо зосталося борошна ще на два хліби, то й добре... Думала, двох хлібів хоч на три дні стане; а вони за сьогодні один більший укутали... Завтра знову заходжуйся учиняти... послідним учини! Та ще ж і спекти чимсь треба?

Ївга. Тепер, Одарко, літо. Багато топлива не треба.

Одарка. То що ж, що літо? Що ж я на сонці спечу чи на своєму серці, що ні вдень, ні вночі не перестає горіти.

Ївга. Хіба таки не знайдеться кізячка або трісочки, сушничку якого?.. Літом все горить!

Одарка. Та ти ж ішла оце в хату? Бачила, чим вона огороджена? Які були старі тини — все за зиму попалила, а нагородити було нічим — хіба своїми пальцями!.. Де ж ти того сушничку або трісочки візьмеш?.. А кізячка... Хіба ота одна курка, що мусила її у неділю на базар однести та продати, щоб борошна прикупити,— хіба, кажу, ота курка нанесе кізячків?

Ївга *(усміхнувшись)*. Оце вигадала яке! Де ж таки видано, щоб після курей та кізяки були?

Одарка. Ото ж то й є!.. А скотини в мене зроду не було. Пару овечат завів був покійник, та прийшлося збути, щоб хоч сяк-так його поховати... Був ще підсвинок — здох, собака — і та з голоду змандрувала!.. Що ж у мене є? Гола душа, та драптям прикрите тіло, та отих двоє ненажерливих ротів... от тобі й усе!.. При таких достатках і розбери, та розміркуй, як можна в світі прожити... Радніша — якби земля передо мною розступилася,— зразу піти під землю, щоб уже нічого не бачити, не чути!

Ївга. Оже, Одарко, не одчаюйся. Ще, може, тобі бог і радість пошле.

Одарка. Буде вже й так радіти. Від радощів та сміхів аж зуби повипадали!

Ївга. Не журись. Знайдеться така підпора, що й зуби повставляє.

Одарка. Та що це ти плещеш таке? Мов не при своїм умі!

Ївга. Чого не при своїм умі? Он же у тебе діти є? Дасть бог, син виросте... ожениться; невістку багату візьме... От тобі й поміч буде.

Одарка. Дожидайся того, поки воно буде! Черви раніше твоє тіло у землі сточать, ніж діждешся, поки син хоч виросте.

Ївга. То бог знає, скільки тобі доведеться жити... А може, твоє щастя і раніше до тебе прийде. Знаєш: щастя, як трясця, кого схоче — того й нападе.

Одарка. Відкіля воно візьметься? Хіба з неба впаде?.. Так такого чуда тепер не буває.

Ївга. А може, й буде?

Одарка. Може, кому то й чудо буває; а мені нівідкіля його ждати.

Ївга *(лукаво)*. А ти жди... то воно й прийде.

Одарка. Годі казна-що молоти! Краще ти позич мені борошна, як у мене не стане.

Ївга. І борошна позичу... Чому не позичити?.. Прийди або хлопця пришли,— і кізячків дам... сушничку береш.

Одарка *(радо)*. Ох, спасибі тобі, Ївго! Хоч ти мене зарятуй, бо... доведеться пропасти, та й годі!

Ївга. Зарятувати можна. Чому не зарятувати, коли чоловік у пригоді?.. Гріх тому буде, хто такого не зарятує.

Одарка. Спасибі, спасибі тобі, Ївго!.. Ти не повіриш, як мені життя дозолило!

Ївга. Та годі скаржитись на життя... Ти сама винувата!

Одарка *(здивовано)*. Я?.. Чим винувата?

Ївга. Усім!.. У тебе є дочка?

Одарка. Яка дочка?

Ївга. Яка дочка?.. Старша... Химка.

Одарка *(довго дивлячись на Ївгу, гордо)*. Нема в мене такої дочки і не було ніколи!

Ївга. От бач, як зразу стрибнула вгору!.. Чого? — Кажуть: голе, як бубон, а гостре, як бритва,— то так оце й ти... Убожество тебе — он як — обсіло, а гордощів не видавило з тебе... Видно, ще мало біди терпіла!

Одарка. Коли б моїм ворогам хоч сотня частина того, то вони б уже давно згинули!

Ївга. Ото ж то, бач, і є... А тебе, видно, ніщо не бере: не хочеш покаятися.

Одарка. У чому?.. Перед ким мені каятися?

Ївга. Та от дочці — не хочеш забути її вчинки. А якби на неї не сердилася та простила, то й вона тобі у пригоді стала... може б, і вона допомогла.

Одарка. Ївго! прошу тебе: не згадуй мені її... Не згадуй отії гадини, що кругом мого серця аж тричі окрутнулася... сушить його, кров з його ссе!

Ївга. А я тобі все одно буду товкти: хіба вона така одна? Багато тепер на світі таких повелося... Що ж будеш

робить?.. Багато є таких, що зіб'ють з пантелику дурну-необачну голову!.. Не ремствуй на неї: може, вона — он як — кається, та що вдієш?.. Що скоїлося — не поправиш...

Одарка. Що ж мені — кланятися їй? Іти до неї та прохати?

Ївга. Чого тобі до неї іти? Вона сама до тебе прийде; ти тільки прости.

Одарка. Нічого їй до мене приходити: не гнала я її від себе і приймати не буду.

Ївга. Ото-то й є, що ти не по-матерньому поступаєш... Ну, посердилася на неї, погримала, та пора ж і перестати... Подумай, Одарко: ти вже стара людина... Бог його знає, який твій вік довгий... Умреш та з собою й прокльони занесеш своїй дитині... Яке їй щастя на сім світі буде, коли рідна мати прокляла?

Одарка *(помовчавши, журливо)*. А вона ж мені якої слави наробила?.. Хіба ж я її не гляділа, хіба не ростила, доброму розумові не навчала?

Ївга. Якби ж то усі доброго розуму слухалися, то й дурних би та нещасних на світі не було... Що ти будеш робити? Молоде — дурне!

Одарка. Бог його знає, може, й я винувата, що не попускала їй ні в чім... щодня гризла, просвітку не давала... Звісно — обридне слухати гризню!.. Що ж коли мій норов такий, коли лихо та злидні так дозолили, що живого місця не знайдеш в душі, щоб не ятрилося та не боліло!.. Може, й втекла через те, що гризла, щоб не чути тії гризні... *(Помовчавши)*. Та чому ж вона мені спершу не сказала? Чого утьоком те зробила?

Ївга. Та й чудна ти, Одарко, яка! Подумай таки: як про те та сказати матері?.. Щоб зв'язала або на цеп узяла?

Увіходе Грицько.

[Вихід] IV

Грицько. Здорова, кумо... Як ся маєш, як ся поживаєш?

Одарка. Доброго здоров'я, куме. Отаке, як бач, наше життя: зо дня на день перебиваємося, смерті дожидаючи... а її нема та й нема!

Ївга. Журиться, Грицьку, твоя кума.

Грицько. Дурна журба, коли за смертю журиться. Найшла за чим журитися? Вона сама прийде.

Одарка. Чому ж вона не йде?

Грицько. Видно, господь не велить.

Одарка. Прошу ж його, молю!..

Грицько. Бо про дурне просиш.. Як там кажуть: якби господь послухав дурного чередника, то давно б увесь скот згинув!

Ївга. Оте ж і я їй кажу... У тебе, кажу, дітки малі зостались, треба їх до розуму довести.

Грицько *(до Ївги)*. І розумно кажеш: треба їх до пуття довести.

Одарка. Світ не без добрих людей. Може, другі знайдуться, що краще від мене се діло оборудують.

Грицько. Знову дурне плетеш!

Ївга. Уже як чужа матка, то гірше, ніж чужа хатка... А — чужа хата — гірша ката!

Одарка. Он уже одну виростила і до розуму довела... Буде з мене.

Грицько. Що ж там буде?

Одарка. Так... І птиця сміється, не тільки люди.

Грицько. А ти начхай на тих птиць та людей! Яке ім до того діло?

Ївга. Ото ж і я їй кажу, так — ні! І слухати не хоче.

Одарка. Добре вам те казати, бо ви на собі не звідали тії образи.

Грицько. Якої образи?.. То дурниця все, гордощі наші! Якби ти не гордувала своєю дочкою, не складала на неї великих надій, то ніякої б і образи не було.

Одарка. Які ж я на неї надії складала? Такі, як і всі люди складають.

Грицько. Та такі ж... Усі думають, що як своє, то найкраще. А ти порівняй своє до других та й скажи; чим воно гірше від їх?.. *(Помовчавши)*. Якби ти, боронь боже, чому лихому Химку навчала,— красти чи людям лихе робити,— отоді б і була винувата! А то ж ти вигляділа, виростила її, як і всі; а що вона не захотіла бути тим, чим тобі хотілося її бачити, що ж ти поробиш? Такий тепер уже світ настав!.. Захотіла свою дурну голову затопити... Чим же ти винувата? Якби вона питала тебе, а ти приpаяла таке, отоді б була винувата!.. А не питала, то... гріх її, а не твій!

Одарка. А люди хіба бачать, хіба розбирають,— чи по своїй волі вона те зробила, чи мати на те наводила?

Гриць ько. Хіба люди без очей? Не сліпі ж вони, розберуть, не бійсь, що коли хто втікає, то не скаже про свої заміри тому, від кого втікає.

Одарка. Люди, бач, сього не розбирають, а скажуть, що мати винувата: не вміла держати, доброму розумові навчати.

Гриць ько. Може, хто дурне і скаже. Не загородиш же йому рота? А ти на те не потурай... То не людське діло — судити, а боже. Сама у своїй голові покопайся, у своїй душі порийся та й спитай себе: чи винувата ти, чи ні?

Одарка. Чим же я винувата?

Гриць ько. А не винувата, то й не суди дочки своїм судом людським.

Ївга. Та й я ж їй кажу: посердилася, погнівалася,— пора ж уже й перестати; пора ж і простити!

Гриць ько. Що вона перед тобою провинилася, то її гріх, за те вона перед богом і в ответі буде; а матері отак судити та гнівом карати свою дочку не приходиться.

Одарка. Та чого ви пристали до мене з тією Химкою? Що ви за такі заступники за неї? Чому ж вона сама не прийде та не покається?

Гриць ько. А хочеш? Це не довго... *(Підходить до дверей, гукає)*. Химко! Химко́!

Увіходе Химка, хороше наряджена і, склонивши голову, підходе до матері, що здивована і стривожена стоїть, не знаючи, що їй робити.

[Вихід] V

Химка *(падаючи на коліна перед матір'ю)*. Матіночко!.. простіть мене...

Одарка *(бліда, тремтить уся)*. Хим... Ох! Чо-го... ти... прийшла?

Химка. Простіть мене, матіночко, я винувата перед вами... Наробила я вам слави великої.

Одарка *(опустившись від немочі на лаву)*. Цить... мовчи!.. Господь тебе прости... Я... я на тебе... гніву не маю.

Гриць ько. Отак краще. Це — по-божому.

Химка *(схопившись, палко цілує матір у руку)*.

Матіночко, моя лебідочко! Ви простили мене... Я знала, що до вашого серця завжди можна доступитися, та не сміла раніше... А тепер... тепер, як простили мене... благословіть ще мене!

Одарка *(здивовано)*. Благословить?.. На що?

Ївга *(утираючи очі)*. От, бісові сльози, так і котяться!

Химка. Я знайшла, матінко, собі пару... Благословіть з нею на шлюб чесний.

Одарка. Пару?.. На шлюб?

Грицько. Ївго! кликни Івана.

Ївга *(гукає у двері)*. Іване! іди лишень сюди.

Убігають Петро і Орися, кожне з півбулкою у руках.

[Вихід] VI

Орися *(до Ївги)*. Тітоцко! Це мені Хима гостинця привезла... Хима добра, Хима славна!..

Увіходе Іван, теж наряджений. Ївга йому киває головою, щоб ішов до Одарки

Іван *(беручи Химку за руку, склоняється перед Одаркою)*. Матушка! Я полюбил вашу дочку... Она мнє, значить, по нраву прийшлася... Хочу її за жену взяти. Прошу вашого благословенія... Потому, значить,— не могу жить без нейо!..

Химка *(вклоняючись)*. Благословіть нас, матіночко!

Одарка. Боже!.. *(Заливається слізьми)*.

Грицько. Ну, от тобі й плакати! Чого його плакати? Слава богу, що діждала пари своїй дитині. Бери хліба та благословляй, стара.

Орися *(до Ївги)*. Сцо воно таке? *(Вказуючи на Івана)*. Цього він узяв Химку за руку?

Ївга. То він її сватає... Він візьме Химку собі за жінку.

Орися *(з плачем)*. Я не хоцу!.. Хима добра, Хима славна... вона мені булоцку дала і пряницка привезла; а він хотів отам на дворі пряницка одняти... Я не хоцу, сцоб Хима ісла за його.

Одарка. Хліба... хліба... Там у сінях... на миснику.

Грицько. Ївго! Годі тобі бавитися з дітворою. Достань там десь у сінях хліба та неси сюди.

Ївга *(миттю справившись, подає хліб Грицькові)*. Нате, дядьку.

Г р и ц ь к о *(передаючи хліб Одарці)*. Благословляй, стара.

О д а р к а. Грицьку! Ти хрещений батько Химчин... Нема ж рідного... не... дожив... *(Плаче)*.

Г р и ц ь к о. Та знаю, знаю... Посадженним бути?.. Вони ще як учора до мене приїхали, то прохали — поклопотати за їх перед тобою та й посадженним батьком бути... Добре, буду. *(Становиться уряд з Одаркою. Іван і Химка вклоняються)*.

О д а р к а. Господи! благослови її і пошли їй щасну долю! *(Благословляє Химку, потім обнімає і цілує її. До Івана)*. Благословляю і тебе, мій несподіваний зятю!.. Люби мою дитину, бережи її... *(Благословляє Івана)*.

І в а н *(вклоняючись)*. Будьте покойни, матушка. На то уж я Химку люблю.

О р и с я *(до Івги)*. Він блесе... Він Химу буде бити...

І в г а. Та цить!

Г р и ц ь к о. Благослови вас, боже, на все добре... Щоб вас щастя не покидало, а лихо до вас не завертало. *(Благословляє)*.

П е т р о. Коли б то весілля у Химки скоріше... Отоді то вже я і наїмся і потанцюю!

Заслона пада

СПРАВА ЧЕТВЕРТА

Городська Химчина кватиря. Невеличка хата. На праву руч — піч; біля неї зачинені двері, що ведуть у хазяйську половину; з лівого боку хисткий столик, покритий білою скатертиною. Біля столу стоїть два поламаних стула; на одному край вікна сидить Х и м к а, сумно поглядаючи у його.

[В и х і д] I

Х и м к а. Ох-хо-хо!.. Сиди, Химко, та виглядай у вікно своє щастя, коли то воно до тебе заверне... *(Зітхнувши)*. Ніколи, мабуть, не діждешся його! Не на те тебе родили, не такою долею обділяли... Думала замужем його знайти; а знайшла таке, що й самій гидко дивитись, а не то щоб людям похвалитися!.. Іван хати не держиться: будень прийде — зранку і до пізнього вечора на роботі; а в неділю чи в свято — з трахтиру його не витягнеш, хі-

ба опівночі діждешся... Та все грошей йому давай — не настачиш. За два місяці сотню рублів, що панич на весіллі подарував, рішив до копієчки... А за кватирю не заплачено; хазяїн похваляється, що вижене. Я біля того білля, рук не покладаючи, щодня полощуся, а йому — байдуже. Що зароблю сама — отим тільки й живемо,— себе й його годую; а він,— бог його знає! — де свої заробітки діває, додому ні копієчки не приносе... Все, видно, в тому бісовому трахтирі зоставляє; а може, отій поганці віддає... Кажуть же, що Фенька не на місці, а не-бійсь, у новій одежі щодня його біля мосту виглядає, щоб, як з роботи вертається, перейняти та в трахтирю затягти... Де ж його на оту одежу набрати, коли він не справляє?.. Господи! невже ж моя доля така? невже мені отак довіку каратись?

Увіходе Фенька.

[Вихід] II

Фенька. Іван дома?

Химка (*прикро глянувши на неї*). Чого ти до нас тьопаєшся? Чого тобі треба?

Фенька. Я не до тебе, я до Йвана.

Химка. А тобі до його що за діло?

Фенька Значить, єсть, коли прийшла... Не твоє дєло!

Химка. Не моє діло? Ох ти, помийнице гидка! Що ж я таке, що мені немає до того діла? Я ж його жінка!

Фенька. Ну то што, што ти жінка? Великая, бач, персона!.. Ти жінка, а я люблю его. Ти обманом перемануала єго до себе, а тепер я от тебя буду єго переманювати... От тобі і увесь сказ!

Химка (*призро дивлячись на Феньку*). Безстидниче! срамотнице!.. І в тебе язик повертається отаке мені у вічі казати?.. Вон з моєї хати, поки я тобі голови твоєї паршивої не обскубла!

Фенька. Короткія у тебя руки!.. Да што с тобой, глупой, разговарювати? (*Швидко виходе*).

[Вихід] III

Химка (*тремтячи уся*). Господи! куди ж се я пійма-ла[сь], де се я опинилася? Чи між людьми я живу, чи люті звірі мене полонили?.. Видно, я між звіротство ускочила, бо серед людей не чутно таких річей. Хто скаже їх вінчаній жінці?.. Чи, може, я справді не вінчана? Так ніт же: усі бачили, сам бог бачив, як ми перед ним у церкві на рушнику ставали, шлюб приймали... А вона плеще, що я його обманом переманювала і що тепер вона його буде до себе переманювати. Оце каже мені, його жінці?.. прямісінько, не соромившись, у вічі каже!.. І язик у неї повертається отаке казати, не задубів він у неї, колом не став у горлянці, рота їй набік не повернуло?.. Господи! що ж се таке, скажи ти мені? Невже так можна? невже отак довіку буде? Хіба ж я оцього ждала, подаючи йому свою руку?.. Ждала я спокою тихого, дожидалася щастя веселого, а вийшло — одна мука мученська!.. Змалку — голоднеча та колотнеча далися узнаки; тільки трохи й заспокоїлася, як до панича перейшла... Дорогою ціною той спокій достався мені: честі позбулася, лихої слави набулася. Справжнього покою не знала душа моя і там, га хоч не клопоталася про завтрішнє... А тепер — роздирають тебе на десятеро: спокою як не було, так і немає!.. Та тоді тільки одна думка не давала моїй душі заспокоїтися; а тепер — ціла хмара укрила мою голову, і кожна з їх рве та щипає за серце!

Увіходе Федір.

[Вихід] IV

Федір. Здрастуй, Химко! Де Іван?

Химка (*понуро*). Тобі краще знати... Ти ж за ним, як та тінь, усюди блукаєш; чого ж ти мене питаєш?

Федір. Гріх слова сказати: товариш он мнє бил, пока работали вмєсті.

Химка. А тепер?

Федір. Тепер Іван позбився своєї тіні.

Химка. Як саме?

Федір. Так. Цєлий тиждень не ходил на роботу. Майстер переказував: как через тиждень не появиться — розсчот дам. Я говорил Іванові.

Х и м к а (*злякано*). Ну?

Ф е д і р. Он только рукою махнул!.. Сегодня на его мєсто прийняли другого... А жаль — добрий товариш бил!

Х и м к а. Ще мало горя Химці! На — ще!.. Побила мене лиха та нещасна година!.. А його запитаєш: де був? то тільки й речі: на роботі... Де ж він буває?

Ф е д і р. А я почом знаю?

Х и м к а (*чуло*) Федоре! ти товариш його... Скажи йому, як товариш, порай йому, як брат рідний,— хай він кине безпутне життя Хай, поки ще сам був,— дурив світом; а тепер — пора ж і остепенитись, пора і за розум узятись!.. Невже отак цілий вік свій волочитись?.. Федоре, голубе мій! прошу тебе, молю тебе.

Ф е д і р (*зітхнувши*). Ех! Жаль мені тебя.

Х и м к а. А коли жаль, то й послухайся: уговорюй його. Мені треба з дому піти... Панич переказував, щоб прийшла взяти білльо помити... Треба піти. А ти посидь у хаті... Може, Іван надійде, то побалакай з ним... Побалакаєш?

Ф е д і р. Што с тобою дєлать? Скажу вже ему... Не знаю, чи послухається?

Х и м к а. А ти товчи. Щоразу одно товчи... Може, й послухається. Прощай до якого часу, я не забарюся. (*Виходе*).

[В и х і д] V

Ф е д і р. Товчи! Што ти стовчеш у дирявій ступі? Не такой Іван человєк... Женитися ему не треба б било. Нашто ему било женитися? Только глаза завязал Химці! А шкода... Славная она людина. Только не пара Іванові... ні, не пара.. Ему не нада жени. Нашто она ему?.. Сегодня поігрался с одной, завтра — с другой,— метеликом, значить, дєло!.. Ну, єму, значить, і соотвєтствующей подруги нада. А Химка не то... Ех, жаль мені Химки!.. Ну, і вєзьот же єму; чорт его знає т, чего єму так вєзьот... Вот примєрно я: залицяєшся до дєвушки — не берет, а Іван пришол, глазком накинул — сразу кришка!.. Шкода Химки; право, жаль — не задля Івана вона...

Увіходе І в а н Дивиться на Федора, узявшись у боки.

[Вихід] VI

Іван. Чиста?

Федір. Чиста. На твоє мєсто сегодні другого приняли.

Іван. Начхать! Світ не клином сойшовся; і в другом мєсті робота знайдеться. Нєчего за нею бєгать; она сама за тобою прибіжить.

Федір. А як не прибіжить, то как?

Іван. Начхать!.. Жінка на то є; пускай кормить, поки знайдеться мєсто.

Федір *(несміло)*. Ти не жалієш своєї жінки.

Іван. Розмазня!

Федір. Хто розмазня?

Іван. Ти!.. Чаво мені її жалувати? Разве она мені нужна?

Федір. Нашто ж ти женився?

Іван. То-то й є, што розмазня... Нашто я женився? А што с того, што я женився? Учора женився, сегодня — розженився... Хто мене присилує с нею жити?

Федір. А как знайдеться такая управа?

Іван. Какая управа?.. Подамся в другую губернію,— от і свищи та іщи меня!.. Нєт такой управи.

Федір. Та ти ж вінчався?

Іван. Ну што ж с того, што вінчався?.. Нужно било — повінчався, а потребується — розвінчаюся.

Федір. Хто ж тебе розвінча?

Іван. А нашто мнє розвінчуваться? Я і женатий, как не женатий: сегодні — здесь, а завтра — там... Про меня — де хатка, там і паніматка; де нас шанують — там ми і вродились... Начхать на все, да і только!

Федір. Воно то так... Только Химка больно горює.

Іван. Ну, я так і знав!.. Видно, розпустила слинки перед тобою, от ти й розкис.

Федір. Чаво розкис?.. Вона мені нічаво не говорила, а я так... сам помічаю.

Іван. Сам помічаєш? А помічаєш ти, што не сльози та слинки її мені нужни... Гори передо мною, по шнуру ходи! Ото по мені. А вона слізьми долужаєть.

Федір. Вона тебе оченно любить.

Іван. І пускай собі любить; то єйо дєло... Любить, а деньжат, небойсь, не даєть.

Ф е д і р. Как же вона тобі будеть давать, когда ти с нею отак поводишся?

І в а н. Поводишся, кажеш?.. А ето правда... *(Трохи задумується)*. Ну, се дєло поправимоє. Де вона, не знаєш?

Ф е д і р. Пошла до панича за білльом.

І в а н. До панича?.. *(Задумується)*. Слухай. Я пойду, а как вона возворотиться... ти скажи їй... Ні. Ти краще зійди куди; я сам з нею поговорю... Не заходь только далеко, штоб, як гукну — ти тут і вродився!

Ф е д і р. Я пойду до хозяйського сина. Отут за дверима буду. Стукни только.

І в а н. Гаразд.

Федір виходе і стрівається на порозі з Ф е н ь к о ю.

Ф е д і р. Куди се ти, як буря, мчишся?

Ф е н ь к а. Не тобі, сопливому, знати!

Ф е д і р. Сопливому? А сама — слинява! *(Набік)*. Ну, не ждати добра, коли оця повія примішається!.. Посмотрим, што то будеть. Только знай, Іване, што в Федора давно серце болить, дивлячись, як мучиться Химка... Знай та й остерегайся! *(Виходе)*.

[В и х і д] VII

І в а н *(до Феньки)*. Се ти? А я думал...

Ф е н ь к а. Што ти думал? Можеть, й те, што твоя жінка?

І в а н. А вона што думаєть?

Ф е н ь к а. Нахвалялася коси обірвати... Може б, і оборвала, да не на такую напала!

І в а н. А гаразд би било.

Ф е н ь к а. Я так і знала, што вас двоє — п'ятак пара!

І в а н. Не то... А єжелі б вирвала хоч пасмочко, хоч півпасмочка, одну кучеречку... От би я у неї напам'ять собі і попрохав... Бо ти сдєлалась з якогось часу недотрога. *(Пильно дивиться на неї)*. А кучеречки які!

Ф е н ь к а *(граючи очима)*. Попроси у своєї жінки, пускай вона наділить тебя своєю вовною; а на чуже не зазіхай: єсть квас, та не для вас!

І в а н *(жартовливо)*. А я вчера бил у компанії. Пили — аж небові жарко! І сегодні с похмілля голова болить... От би вашого кваску на похмілля.

Ф е н ь к а. Попроси сирівцю у Химки.

І в а н. У Химчиному сирівцеві пацюки бовталися!

Ф е н ь к а. А ти, небойсь, его улюбив?

І в а н. Думал — путяще што.

Ф е н ь к а *(вертнувшись)*. Ну то й зоставайся з своєю бовтушкою!

І в а н. Слухай... Разві ти і досі сердишся?

Ф е н ь к а. Чого мені сердитись? Што ти мені такоє? Думал, што як зрадил, то і журитися почну? Не только свєт, што в окошкє, за окошком єго больше... Сегодні один утішить, а завтра — другой. Є много вас, скурвих синів, за день не перевішаєш! Аби охота, а ви, как ті мухи на патоку, налетите... только кивну!

І в а н. Да ти козир з себя!

Ф е н ь к а. Та не тобі прийдеться сего козиря вбити.

І в а н. А можеть, і на мою долю перепадьоть?

Ф е н ь к а. Дожидайся!

І в а н. Как хвилька до меня прийдьоть, то я сего козиря і вб'ю! *(Заграє)*.

Ф е н ь к а *(крутнувшись; через плече)*. Твоя сопливая хвилька, што до панича сейчас повіялася?

І в а н. Фенько! Не згадуй її мені, бо...

Ф е н ь к а. Бо што? Куди ж пак! *(Стріля на його очима)*.

І в а н. Ти... ти прямо — чортова перечниця!

Хоче обняти її; Фенька, окрутнувшись, ухильнулася і, граючи очима, стала біля порога.

Ф е н ь к а. Не черти, бо так тебе кругом обчерчу, што, як цуцик, будеш бігати за мною. *(Іван кидається на неї; Фенька, ускочивши у сіни, зачинила двері і, придержуючи за клямку, з-за дверей)*. Слухай. Я не [за] тим приходила. Приходь сегодні увечері до нас з гармонією... Буде Пріська, Хотина, Горпина... погуляємо! Чув?.. Приходь же, побалакаємо. (*Утікає*).

[В и х і д] VIII

І в а н *(перед розчиненими дверима)*. Утекла!.. От гаспидське зілля! Іш, как меня роспалила!.. Как гадина, на всі боки так і звиваєтця... Отакую б мені, а не слиняву кислятину... Такая запал маєть. Єжелі б намірявся кого зарізати, то сама б і придержала!.. Огонь — не дівка!.. Правду каже про Химку: сирівець. Сирівець і єсть

да ещо і давній, аж пузириться!.. А ета — шевська смола горюча! Так і мотаєть тебя всего, навспинячки становe!.. Єжелі б немного краща на вид — чорт би била не дєвка! Ну, да нічаво! Нада її з рук не випускати, когдась у пригоді станеть. Треба уже пойти до їх. Вот смеркнеться — пойду... А пока што — нада ж з своїм сирівцем штось думати. Пропасть, сказують, денег панич для неї наскладав; а не даєть... не признайоться... Што ти з нею будеш робити? *(Задумується)*. Пошла до панича. Приревнувати до єго, штоби, значить, больше вєри било?.. Зачєм до нього ходити?.. Ето хорошо придумано. Над етім нада подумати, как, примєрно... єйо деньжата сюда *(указує на кишеню)* переманити... А деньжат нада. Чортов Гершко говорил, што больше набор не повєрю. Заплати, говорить, сперше 25 рублів, што нагулял... А гдє їх взять? Вот і мєста лишили... Видно, чортов Гершко рознюхал уже. Сказано: жид! *(Задумується)*. А бісовая Фенька з голови не йдеть! Отак перед очима і стоїть. Проклятий магніт, так і тягнеть до себя, так і палить. Он как збентежила: серце как не вискочить, аж дух сперло... А все ж нада Химку приревнувати. Ну, да ето недовго.

На порозі появляється Химка. Іван, углядівши її, мерщій насуплюється, видає, що сердитий.

[Вихід] IX

Химка. Ти вже дома. А Федора не бачив?.. Де Федір? *(Іван, швидко ходячи по хаті, мовчить)*. Федора, питаю, не бачив.

Іван *(сердито)*. Пущай він тобі повіситься!

Химка *(прикро глянувши на Івана)*. Чого се? Такий приятель?

Іван *(ще грізніше)*. Ну то што, што приятель? *(Приступаючи до неї)*. Пущай він, кажу, тобі або на тобі повіситься!

Химка *(здвигнувши плечима)*. Отака ловись! Що се на тебе за гедзь напав?

Іван *(грізно приступаючи до неї і важко дишучи)*. А ти де била? Де?.. У єго?.. У-у... Ти знову за давнє принялася? Старовину згадала?.. У єго, бач, подушки м'які... постіль — біла!

Химка *(злякано)*. Що це ти плетеш? Господь з тобою!

Іван. Разві ти задля сего заміж ішла?

Химка *(пориваючись його перебити)*. Іване...

Іван. Цить... Мовчи!.. Я задавлю тебе! Як ту жабу, розтопчу. *(Задихаючись)*. Гадино! Обвилася ти кругом мого серця... Замишляла з ним проти меня... Ну, кажи, хвалися, што ви нараялися удвох? Какої гіркої отрути піднести своєму чоловікові?

Химка. Та господь з тобою, Іване! Оханися. Я ходила до панича

Іван. А я ж про кого кажу? Про какого супостата товчу тобі? *(Хапа її за руку)*. Так ти била у єго? Бачила єго?

Химка. Переказував, щоб прийшла узять сорочки помити.

Іван *(хижо зареготавшись)*. Чи й не стирали, бува, удвох?.. Де ж ті сорочки, де?

Химка. Та постій же. Дай хоч слово виговорити... Так оце я й бігала та не застала дома... Лакей переказував прийти увечері.

Іван *(злякано)*. І ти підеш? Підеш увечері?

Химка. А що ж мені робити? Треба ж чимсь заробляти. Ти ж нічого додому не приносиш, не знаю, де свої заробітки діваєш. Треба ж чимсь жити. Он хазяїн переказував: як не заплатите за кватирю, то щоб вибирались.

Іван. .То отаким способом заробляти?.. Хай буде трижди проклятий той час, як я тебе забачив, познакомився с тобою, руку тобі подав!.. Задля чого? Штоб ти насміялася надо мною? *(Закрива лице руками і, наче знічев'я, мота головою)*.

Химка. Та що це ти вигадав, Іване? Заспокойся... Великим господом богом покленуся, що я ні в чім не провинилася перед тобою. Що це тобі на думку таке зійшло?

Іван. То ти... ти не підеш до єго? *(Чуло до неї)*. Химо! прошу тебе: не ходи. Заспокой ти мою мученую душу. Усі її на шматочки розривають... Не чого я і загулял, што немає мені спокойствія на світі... Думал: с тобою щастя добуду.

Химка *(палко до його)*. Іване, голубе мій! Ось заспокойся... Заспокойся, кажу. Викинь оту думку з своєі голови. Невже ти думаєш, я ворог твій? Нащо ж я тобі

слово подавала? Я не городська яка-небудь повія, що сьогодні до одного горнеться, а завтра — другого обніма є. Що до якого часу дурна я була, поквапилася на великі обіцянки і согрішила перед богом,— то правда тому. Ти ж сам бачив те. Я не крилася ні перед ким. А що перед тобою я не винна, то...

Іван (*перебива її*). То ти не винна?

Химка. Чим хоч, заприсягну.

Іван. А мені одно в праве ухо плеще, а друге — в ліве доводе, што ти вийшла за меня заміж на те, штоби только тим заміжжям прикритись.

Химка. Не слухайся, мій голубе, лихих людських річей. То вони, зарячись на наше щастя, таке плетуть. Не пішла б я за тебе ніколи, якби тебе не любила, не жила [б] ні одного дня з тобою, якби не покохала!.. По правді кажу тобі оце, як перед богом.

Іван. Ні, я не стану тепер слухати людей... А ти до єго не ходи. Как перестанеш ходити, то ніхто нічаво і не скажеть.

Химка. Та я ж йому обіцяла сорочки мити.

Іван. Разві він не знайдьоть другу? Багато вас. Хай другой і віддають.

Химка. Та все ж заробіток мені. То треба ще когось шукати, а то — готове діло.

Іван. Ат! Знайдем, как захочемо, і других. Я тепер, как ти меня заспокоїла, то знову приймуся за дєло. А то мені і робота в голову не йдеть, только заливаєш своє горе отією отрутою. (*Набік*). Ну што ж далі? Как же тепер насчот деньжат?

Химка. Голубе мій! То ти уже не будеш отак жити, як досі жив? Кинь таке життя, хай йому! Ми як приймемося удвох за роботу, то, може, через рік або через два і на свою хату зберемося. А знаєш: чужа хата — гірше ката! Нема краще, як своя буде. Як я біля неї буду ходити? І підмету, і підмажу, щоб чисто усюди було.

Іван (*набік*). Сама навела... Хорошая зацепочка! (*До Химки*). Хату, говориш? Я знаю одну хату. Гарна хата... Далеченько трохи, а добрая хата. Сходно можна б купити, ежелі б гроші.

Химка. А скільки за неї просять?

Іван. Хвалились люди, за п'ятсот віддають... А хата з огородом, побольш тисячі стоє.

Химка *(радо)*. У мене є аж шість сотень!.. Тільки *(понуро)*... От ти заказуєш до панича не ходити, а... гроші у його.

Іван. У єго?.. Почому ж ти їх не взяла?

Химка. Як же його узяти? Він положив на книжку у банці. Як треба, каже, буде — візьмеш.

Іван. То книжка у тебе?

Химка. Ні, у його. Треба буде піти.

Іван. О-о!..

Химка. Ти не віриш мені? Заприсягну великим богом, що я тільки книжку візьму!.. Одначе не гаразд, що я йому обіцяла сорочки мити... Мабуть, треба на сей раз уже і сорочки узяти... Треба, знаєш, діло тонко вести! Візьму на сей раз, помию, та й одішлю... Перекажу, щоб другу собі шукав... Правда, Іване?

Іван. Печьоть мене оте, што ти кажеш!

Химка *(образливо)*. Який-бо ти ревнивий... Я ніколи й не думала, щоб ти був такий. Господи! і моїм клятьбам не ймеш віри?

Іван. Ну, ну... На етот раз пущай уже будеть потвоєму. Только... *(ласкаво до неї)*. Пущай ето будеть упослідне.

Химка. Голубе мій! Вір мені: ніхто тебе так не любить, як я тебе люблю!

Іван. Да я вєрю, только ти... не обмани.

Химка *(палко)*. Любий мій! *(Обніма його і, беручи за ухо, стиха скубе)*. А це тобі, щоб ти так ніколи не робив, як досі... Не будеш?

Іван. Не буду, Химо... Ех, заживьом ми с тобою у своїй хаті! Ти кажеш: хазяїн похвалявся, што вижене?

Химка. Переказував, щоб заплатили. Як не заплатите, каже, то судом витребую і з хати вижену.

Іван. От, чортов син! Разві ми багато зажили? Єщо і місяця не пройшло.

Химка. Місяць, Іване, на тім тижні вийшов.

Іван. Ну што ж, што на тім тижні? Великая, бач, сила, как за місяць не заплачено!.. А в своїй хаті, Химо, не треба нікому платити: сам пан, сам і господин!

Химка. І справді... Боже, яка я буду рада своїй хаті! Знаєш, Іване... як купимо хату, матір до себе переведемо... Що їй там, бідній, робити на хуторі з своєю хатою, як нема землі? Та вже і старіються мати; нездужають самі польове хазяйство вести. Краще прираємо матері

продати свою хату та до нас перейти жити. Ти, може, знову поступиш на залізницю...

І в а н. Знайдьом мєсто.

Х и м к а. Мого брата біля себе будеш держати, хай навчиться майстерству. А ми з матір'ю будемо біллью мити. Сестра ще мала, а як підросте — буде нам помагати. Знаєш,— усі укупі, увесь рід! Добре буде. Чи й занедужає хто,— буде кому доглянути; та й так, як більше у хаті, то охвітніше. А може... може нам господь і сімействечко пошле. Буде бабуся утішатися та доглядати онуків... Правда, Іване?

І в а н. А розуміється...

Х и м к а. Побіжу я зараз до панича. Он уже сонце хоче сідати. Може, він вернувся додому... Зараз возьму гроші та й драла назад!

І в а н. Только не барися.

Х и м к а. Минуточкою, хвилиночкою!.. Не ітиму — летітиму. *(Мерщій убирається і йде. Повернувшись до його, з-за порога).* Подумай тільки, Іване, своя хаточка буде?! *(Мерщій скривається).*

[В и х і д] X

І в а н. Думай собі про свою хату, нужна она мені!.. Кажеш: ніхто меня так не любить, как ти любиш? Ну і люби... То — твоє дєло! А от как денежки до моїх рук поймаються, то ето будеть уже моє дєло... А добре — шестьсот рубликов! Сейчас куплю собі срібні часи с цепочкою... штоби довга била — через усю шию. Такую саме куплю, как у одного звозчика видал. Ловкая цепочка!.. Одьожу нову справлю; ета уже зносилася... Новую, тонкого сукна нада, штоби на себя так глаза і брала!.. Ну, та єщо што? Та об етом єщо подумаємо... Тут нада денежки добить... А не мало: шестьсот рублей! *(Усміхаючись підходе до дверей і стука).* Фе́доре. Федоре́!

Ф е д і р *(з-за дверей).* А што?

І в а н. Клюйоть, брат!

Ф е д і р *(за дверима).* Клюйоть, кажеш?

І в а н. Єщо й как!.. Го-го-го-го!

Убіга Х и м к а, засапавшись, з книжкою у руках.

[Вихід] XI

Химка *(даючи Іванові книжку)*. На, на! Ось вона — наша хата! Ось!

Іван. Што ж ето такоє?

Химка. Хіба не бачиш? Книжка! Книжка на 600 рублів... Прибігла я до панича, як божевільна, як тороплена, задихаючись, благаю його мерщій віддати книжку мені.— Нащо? — питає він.— Хату, кажу, купуємо; купуємо хату собі! Подумайте, кажу: свою хату будемо мати!.. А він якось чудно глянув на мене, та, нічого не кажучи, пішов у другу хату та й виносе книжку.— На,— каже,— боже тобі поможи!.. Як стріла та, помчалася я з цією книжкою до тебе, мій голубе. Бери її та мерщій кінчай діло за хату.

Іван *(узявши книжку, розгляда її)*. Што ж ето такоє? Ето ж не деньгі.

Химка. Як не гроші? Панич казав, що по цій книжці зразу у банці видадуть гроші.

Іван. Да, как би не так! Тут, брат, нада с кимсь тямучим побалакать. У мене єсть знайомий аблокат. Надо пойтить до єго; он знаєть, как ето дєло оборудовать. Ти обожди, я сейчас возворочуся. *(Ховa книжку у кишеню і береться за шапку)*.

Химка. Тільки не барися, Іване. Поки вечерю зварю, щоб ти і дома був.

Іван. Чого мнє с ним там насиживать? Я сейчас. Только побесєдую і возворочуся.

Химка. Вертайся, Іване; вертайся, мій голубе! Повечеряємо та побалакаємо удвох, як то ми будемо на свойому добрі хазяїнувати. Ти не повіриш, яка я рада, що ми будемо свій захист мати. Землі під собою не чую, така я рада!

Іван. Розумієтця, хорошо своє іметь. Прощавай же, дожидайся мене! *(Виходячи, набік)*. Хорошо, што книжку віддала,— дожидайся тепер! Нада забіжать по Федора. Взять єго з собою, штоби он часом здесь раньше, чєм нада, бучі не збив. *(Виходе)*.

[Вихід] XII

Химка. Ох, аж у мене все тіло тремтить, а серце — як не вискоче,— така я рада! Спасибі ж тобі, милосердний боже, що ти зглянувся на мене та на мої сльози гір-

кі і повернув думки Іванові на добрий шлях, привернув його серце до мого. Додержуй же його, господи, і далі на сьому шляху; підкріпи його розум добрий, захисти від усього лихого, натхни в його душу віру до мене, до мого щирого кохання! А я, господи, поки й віку мого, буду молитись тобі і дякувати за твоє велике милосердя до мене!

Заслона пада

СПРАВА П'ЯТА

Постанова четвертої справи.

[Вихід] I

Химка *(сумна сидить край столу)*. От уже третій день минув, як його немає. Як віддала йому книжку на гроші, то тільки й бачила його! Скрився, як кажуть,— очима й плечима. А казав: зараз вернуся... Та й досі той зараз не скінчився. Третій день жду його і вже не стає моєї мочі його дожидати... Та невже ж ото була брехня одна, що він три дні тому назад плескав мені? Невже ж він дурив мене? Невже ж йому потрібні були тільки мої гроші?.. Та він же їх не візьме без мене! Панич казав, що ті гроші тільки одній мені відда[ду]ть, а більше нікому... Де ж йому скриватися, чого ж його скриватися? Хіба, може, не приведи господи, книжку де загубив? Ох, моя матінко рідна! Що ж його робити тоді?

Увіходе Палажка.

[Вихід] II

Палажка. Здорова, Химо! Сумуєш одна?

Химка. Сумую. Та як його й не сумувати?

Палажка. Бо дурна. Наплювала б на бісового волоцюгу, та й годі... Он учора бачила його — п'яніше самої горілки! Злигався з Фенькою та по трахтирах і сновигають.

Химка *(кинувшись)*. З Фенькою? по трахтирах?.. Де? у якому?.. Тіточко, голубочко! Скажіть, у якому... Я зараз піду.

Палажка. Куди? Щоб зуби повибивав або в'язи скрутив?.. Одно мені дивно: за що він гуляє, за що отій Феньці подарунки справля? Он, кажуть, так катеринками і сипле!

Химка. Якими катеринками?

Палажка. Якими? Хіба не знаєш? Сторубльову бумажку катеринкою зовуть. Там, либонь, цариця Катерина намальована. Через те і бумажка зоветься катеринкою.

Химка (*злякано*). То у його гроші є? Ви самі бачили?

Палажка. Я не бачила, а люди казали. Одну, кажуть, Феньці дав.

Химка (*плаче*). Боже мій, боже! То ж він на мої гуляє... Обдурив мене, обшахрав!.. Панич наскладав мені, а він цуциком підбіг — хату купувати. Я й віддала.

Палажка. Так он воно що! Та й пришелепувата ти, Химо, не во гнів тобі кажучи. Ти ж би хоч людей попиталася, чи можна отому шибеникові до рук гроші давати?

Химка. Я йому грошей не давала. Я йому книжку дала... А панич казав, що по тій книжці тільки мені одній можна гроші получити.

Палажка. Звідкіля?

Химка. З банку.

Палажка. З банку?.. Ну, так і є. То-то Фенька позавчора хвалилася, що їй треба з Іваном до банку іти.— Буду, каже, себе за Іванову жінку видавати... Ото ж вони удвох злигалися та й посіли твої гроші!

Химка (*рішуче*). Я піду... Тіточко! скажіть, де він гуляє? Піду одберу хоч те, що не прогайнував досі. А отій сучці очі повидираю! (*Бігає несамовито по хаті*).

Палажка. Куди ти? Куди? (*Становиться біля дверей*). Не пущу, бо ще душогубство буде.

Химка. Пустіть... Все рівно,— як немає щастя, то нащо те і життя здалося?

Усилковується одпихнути Палажку. Та не пускає. На сей саме час увіходять Одарка, Грицько і Ївга — трохи надвесіль.

[Вихід] III

Одарка. Що це ти, дочко?

Химка (*кидаючись до матері*). Матінко! рідная! Пропала моя головонька! (*Плаче*).

Палажка. А ви мати її будете? От і гаразд, що ви налучилися,— угомоніть її.

Ївга. Химо, Химо! Що це з тобою? Чого се ти побиваєшся?

Грицько. От тобі й приїхали в гості! Умер хто, що ти, Химо, таке ревище підняла?

Химка (*ламаючи руки, з плачем*). Ох, краще б умерти, ніж отаку наругу терпіти!

Одарка. Та що скоїлося, скажи ти мені? Чого ти так бунтуєш та вбиваєшся?

Химка. Матіночко! Що мені розказувать і як його розказувати? Хай вам тітка Палажка розкажуть. (*Прилягаючи на стіл, плаче*).

Одарка (*до Палажки*). Розкажіть мені, будь ласка, що тут вчинилося?

Палажка. Що ж тут розказувати? Коротко розказувати. Ускочила ваша дочка, як риба у сітку... От і побивається!

Одарка. Ох, чуло ж моє серце недобру годину! Всю дорогу його наче гадина яка ссала.

Грицько. От тобі й почнуть з загадок. (*Грізно*). Химко! не скигли! Одарко! годі тобі вбиватися. Кажіть краще, тітко, що тут трапилося. Гуртом обсудимо, то, може, що і пригадаємо, як горю запомогти.

Химка. Ох, ніхто ж тепер моїй дурній голові запомоги не дасть! (*Плаче*).

Ївга. Та годі, Химко. Угамуйся. Дай хоч тітці розказати, що тут у вас скоїлося.

Химка. Обдурив мене, обшахрав зовсім отой вражий син, щоб його грім побив та свята блискавка запалила! А над нею, проклятущою, щоб світ не світав і сонце праведне не сходило! (*Плаче*).

Грицько. Ну, скажіть ви мені: чи можна що розібрати, що оце ви плещете? Хоч би десять рабинів докупи зібралося, то й вони б нічого не втяли. Сказано — баби!.. Цитьте! Дайте отій тітці толком розказати, що тут заводиться?

Палажка. Та що ж тут заводиться? Те, що між людьми завжди буває, як убереться проміж їх пройдисвіт всесвітній,— оббере, обшахрає, та й годі! Казала я Химці; не вір раклові, не вдаряй на те, що він, наче снігур той, розрядився, то — ракло раклом!.. Усе на йому чуже,

усе мошенством добуте!.. Так ніт же,— повірила, ще й заміж пішла.

Одарка. Що ж він, знущається над тобою? Нівечить тебе?

Ївга. Ох, він гаспидський син! Хіба над ним розправи нема?

Химка *(з плачем)*. Ні, він, мамо, не б'є мене.

Палажка. Не б'є по голові, а, небійсь, до серця доходить. Нащо йому бити, та й за що його бити, як він хати не держиться, по трахтирах сновигає, з другими гуляє!

Ївга. Та й тільки то? То того ти, Химо, й плачеш? Я думала: б'є... Тьфу ж на тебе! Начхай на його, та й годі. З твоєю вродою я б десять кращих від його знайшла!

Грицько. От уже й устряла, зводниця!

Ївга. А що ж на його дивитися? Трясця його батькові! Він гуля, а я б не погуляла?

Грицько. Та цить, сороко скреготлива!

Химка. Він же присягався, божився... Я йому гроші віддала.

Одарка. Які, дочко, гроші? Де у тебе гроші взялися?

Химка. Не питайте, мамо!.. *(Рішуче)*. Шість сот рублів панич мені на хазяйство надбав.

Ївга *(з жахом)*. Аж шістсот рублів?

Грицько. Не мала сума. Нащо ж ти йому віддала?

Химка. Хату хотів купувати. Назнав, каже, двір, що продається. Я й віддала.

Одарка. Ох, господи! Що час, то не легше. *(Сідає біля столу і, підпершись рукою, наче скаменіла)*.

Палажка. А йому аби запопасти гроші. От він їм тепер і втирає очиці!

Грицько. Ххе-е!.. А давно ти йому віддала?

Химка. Сьогодні третій день пішов.

Грицько. Що ж ти, питала його, де він дів їх?

Химка. Та я його і в вічі не бачила! Як узяв гроші, як скрився, та й по сей час.

Ївга. З города виїхав?

Химка. Не знаю... Не бачила його. Кажуть: по шинках хиляється.

Ївга. То я б його не розшукала? Та я б його, бісо-

вого сина, і під землею знайшла! Я б з його оті гроші видрала разом з його ненажерливими очима!

Палажка. Шукай вітра в полі! Що з рук упустила — попрощайся з тим навіки.

Грицько. Ні, тітко, се ви не резон кажете. Івга правду говоре. Його треба розшукати та допитатися, де він дів гроші? Ви знаєте, де він?

Палажка. Отут недалечко у трахтирі гуляв.

Грицько. То ходімо усі разом.

Івга. Ходімо. Я перша хоч за чуба його почублю.

Палажка. Про мене — ходімо. Може, хоч чужих людей посоромиться та віддасть те, що не прогайнував. *(Збираються іти).*

Одарка *(рішуче)*. Стійте! Не ходіте... Не набирайтеся більшого сорому.

Грицько. Якого сорому?

Одарка. Що то за гроші? Як вони їй досталися?

Химка. Мамочко, не вкоряйте мене! *(Плаче).*

Грицько. Оввa, кумо! Яка ти горда та пишна. А небійсь, оті гроші, коли не тобі, то твоїй дочці здалися б про чорний день.

Одарка. Хай вони пропадом пропадуть, оті кляті гроші, що ними куплено сором моєї дитини!

Івга. Та що ви, тіточко!

Грицько. Ой, не бришкай, Одарко, і не гніви бога. Хіба твоя дочка крала оті гроші чи грабувала?

Одарка. А досталися вони їй як? За що досталися?

Грицько. За що? Про те вона та бог знає. То гріх її, не нам його судити. Багато тепер вашого брата на світі повелося, що отак повинні спокутувати гріхи свої.

Івга. Правда, Грицьку, твоя свята правдонька! Багато нашого брата на світі карається. Якби за се вішати, то й дерева б у лісі недостало. *(До Палажки, усміхаючись)*. От би і мене треба разів з десять повісити.

Палажка. Та годі вам. Чого в світі не бува?

Івга. Грішні... Ну сказано: усі грішні!.. Нащо мала комашина, та й та не без гріха.

Грицько. Не сквернослов, Івго! Пожалій хоч нещасної Хими. Ти бач — якими вона одлива?

Химка *(рішуче)*. Ні, не хочу плакати, не буду!.. Ходімо всі та найдемо клятого. Я йому прилюдно у вічі наплюю та й хай він буде трижди проклятий від мене.

І в г а. От і гаразд, Химо. Отак би й давно. Хай він буде трижди проклятий!

Г р и ц ь к о. Ні, дочко, так не годиться. Розказати йому — усю правду розкажи, а проклинати його — обережжися Не тобі його карати. Якщо він провинився перед тобою, то бог його за те скарає... Ходімо.

П а л а ж к а. Стійте. Здається, його голос чутно.

І в а н (*за коном охриплим з перепою голосом співає*):

Пив я водку, пив горілку,
Много денег прокутив...

Фенько! Я дав тобі катеринку! Кажи: дав? Танцюй! Пойдем до нашої тонкослізки, покажи їй, как нада нашого брата любить... Колесом ходи кругом міня! Чула? колесом!

Чутно гру на гармонії. Через який час увіходе, танцюючи і приграючи на гармонії, І в а н, за ним, стрибаючи, п'яна Ф е н ь к а.

[В и х і д] IV

Ф е н ь к а (*плещучи в долошки*):

Ой грай, коли граєш,
Коли чорні брови маєш!

І в а н (*забачивши людей, дивуючись*). Глянь... гості!.. Дядюшка — Григорій Павлович!.. Тьотушка — Івга Кукуріковна.

І в г а. Трясця тобі! Карповна.

І в а н. Тьотка — Пелагея Карповна... Тьфу! Все тьотушками насадило!.. А-а... і матушка?.. Одарія... То, бач, теща... (*Набік*). Чорт тьощу приньос! чорт тьощу приньос!.. Тьфу! тьфу! (*До Грицька*). А я, значить, ето... сірка, значить, смикнули за хвост! (*П'яно усміхається*).

Ф е н ь к а. Грай! а то гармонію порву!.. Ух, ух, ух, ух! (*Танцює*).

І в а н. Стой! Дай поштеніє отдать чесній компанії. Наше вам. (*Кланяється*). Жінко! што же ти не вітаєш гостей!

Х и м к а (*вискакуючи уперед*). Не зови мене жінкою. Я не жінка тобі, а ти мені не чоловік!.. Ти мошенник!.. злодюга!.. гроші мої украв! Ти...

Г р и ц ь к о (*одводячи Химку*). Стій, Химо, стій. Дай я з ним побалакаю.

І в г а. Та що на його дивитись? За чуба його, Хим-

ко! А то що за преподобниця з ним? Ану, я її за кучері піймаю. *(Поривається до Феньки).*

Ф е н ь к а *(беручись у боки, гордо).* Короткії руки! короткії руки!

О д а р к а *(з плачем до Івана).* Що це ти робиш, клятий, з моєю нещасною дитиною?

Г р и ц ь к о. Замовчте усі. Замовчте, кажу! Ївго, Одарко! Не сучіться.

І в а н *(хитаючись).* Нєт, нєт, дядьку Грицьку, не спиняйте Химку... Пущай Химка говорить... З запалом, значить, з запалом! Страх люблю з запалом!

Х и м к а. Хай тебе, злодію, запале моя кров, що ти п'єш її! Від сього часу і довіку будь ти проклятий від мене!.. І на слід твій, мошенюго, буду плювати, не тільки на тебе... Тьфу!

Г р и ц ь к о. Химко! А я що казав? Замовч!

Ф е н ь к а. Ну, мнє здесь дєлать нечего. *(Поривається вийти).*

П а л а ж к а *(придержуючи її).* Ні, стій, Фенько. Разом куліш заварювали, разом і їж з ним. Підожди та послухай, що будуть люди казати.

І в а н. Брешеш, я твоєй крові не пил; а вот водочку — так! *(Співа):*

Пил я водку, пил горілку,
Много денєг прокутил.

Г р и ц ь к о. Іване! Скажи ти мені: чи ти чоловік єсть, чи що ти таке?.. Глянь на себе, на свою гидоту подивися, та й скажи по совісті: чи можна отаке робити?

І в а н. Какоє?

Г р и ц ь к о. Як — какоє? Хіба ти не бачиш?.. Чи ти віриш у бога, чи кладеш хреста його святого на себе?

І в а н *(випрямляючись і притупуючи ногою).* Ну... Што ж ти меня сповідать будеш? Заповіді спрашувати будеш?.. Ми, брат, у хорі були, знаємо по-церковному не менш твоєго... А тепер ми — гуляємо!.. Гуляй! вот тобі і весь сказ!

Г р и ц ь к о. На що́ ж ти гуляєш? і за що́ ти гуляєш?

І в а н. Как на што?.. Штоби погулять!.. А за што? — Много дураков на світі єсть!

Ї в г а. Здурій ти сам, каторжний! Жінчині гроші пропиваєш!

І в а н. Ну то што, што жінчині? Какія оні єйо? Паничеві!.. Заработала, значить, постіль білу стелючи... Вот ми їх і — прикрили!

Г р и ц ь к о. Іване! Ти ще й жінку докоряєш? Ти ж бачив, що брав.

І в а н. Ну, видал... Што ж с етого?

Г р и ц ь к о. Навіщо ж ти женився?

І в а н. Как на што женився? Штоби денег добить, потому — без денег тепер жить нельзя.

Г р и ц ь к о. А жінка ж як?

І в а н. Жінка? *(Свище).* А на што мнє она? і без нее обойдемся... Фенько! Я дав тобі катеринку? Кажи, дав? Танцюй, штоби земля ходором ходила! *(Починa грати).*

Г р и ц ь к о. Ну, як я бачу, то тут уже більше нічого балакати. Одарко, Івго! Збираймося назад.

Х и м к а *(з плачем).* Матінко моя! а мене ж на кого покинете?

О д а р к а. Дитино моя рідная! Не плач. Оце ж тобі одливається твоя доленька, що ти її сама собі добувала.

І в а н. Собірайтеся. Всі собірайтеся! Я вам марша заграю. *(Починa грати).* Фенько, танцюй!

Убігає Ф е д і р.

[В и х і д] V

Ф е д і р *(до Івана).* Ага, запопав я тебе, мошеніого! Ану лишень іди до поліції.

І в а н *(призро до Федора).* Ти што за погань такая?

Ф е д і р. Што я за погань? То ти — погань! Ти думал, што, як я гуляв с тобою та товаришував, то й душу тобі свою запродав? Нєт, брат, помилився! Как я не гулял, а душі не прогулял. Серце у меня єщо зосталося і кипіло воно, дивлячись, как ти знущався над Химкою. Я только іскав случаю, штоб тобі за то віддячити. От і знайшов случай... Скажи лишень, вот тут, перед людьми, с какою ти жінкою Химчині деньги з банку брав? Ану, скажи: какая преподобниця ходила замість Химки с тобою? Чи не ета, бува? *(указує на Феньку).* Я все паничові розказав. Тепер іди з своєю преподобницею у поліцію та отвіт давай. *(Повертається до дверей).* Гей ви, поліцейські! *(Увіходе два десятники).* Ось той мошенюга! А ето єго преподобниця! Беріть їх та в тюрму саджайте.

Перший десятник. Ану, пайдьом, красню. *(Береться за Йвана).*

Івга. А-га, догрався, луциперу! Ану лишень іди та посидь у тюрмі з своєю преподобницею, щоб знав, як знущатися над нещасною жінкою.

Іван. Што ж ето, што? Значить, ізмєна, Федоре? Не думал я, што ти такой... шпиг поганой!

Перший десятник. Та ну вже, пайдем! Не упирайся. Там вас розберуть. *(Бере його і веде).*

Другий десятник *(до Феньки).* І ти не одставай.

Фенька. Ох, какоє лишенько — у тюрму!.. І там не без людей. Пайдьом. Іван! *(Виходять).*

[Вихід] VI

Грицько *(зітхнувши).* Ох, гріхи наші.

Химка. Господи! що ж се вкоїлося таке? Де ж я тепер подінуся, на кого зостануся? *(Плаче).*

Федір. Я здесь, Химо, зостаюся.

Грицько. Годі, Химко, не плач. Знай, що тут, у цьому лихому місці, твоя згуба засіла. Тікай мерщій від неї! Поли вріж га тікай. Поїдьмо з нами. Я старий чоловік, одинокий; немає у мене нікого близького. Була жінка, та й ту бог прийняв. Іди ж до мене з своєю матір'ю та доглядайте моєї худоби; а як умру — то все вам зостанеться.

Химка. Батечку мій! спасителю несподіваний! *(Підбігає до його, хапає за руку і цілує).*

Одарка. Ох, спасибі тобі, Грицьку, що ти зглянувся на наші сльози гіркі та нещастя люте і не дав нашим душам запропаститись. *(Кидається до Грицька).*

Івга. От Грицько, так Грицько! Оце так. Ну ж я тебе хоч у лисинку поцілую. *(Підходе до Грицька).*

Грицько *(осторонюючи всіх).* Та годі вам, годі... От пристали! Збирайтеся мерщій та поїдьмо. *(Усі заметушились).*

Палажка. Яка я рада за Химку, яка я рада... Господи!

Федір. Вот тобі й раз! Думав: спроваджу Івана, а Химка здєсь зостаньотця... І тут не взяла... Ех, проклятуща невдача! *(Махнувши рукою, поривається виходити).*

Заслона пада

Кінець

СПОКУСА

Містерія у чотирьох справах

Найвірнішому порадникові
і
найщирішому приятелю
Леонідові Олексійовичу
Іоніну
присвячує вдячний автор

СПРАВЛЯЮТЬ

Адам — перший чоловік.
Єва — його жінка.
Голос з неба.
Янголи.
Лев — цар звіроги.
Звірота.
Дрібні пташки.
Луципір — старший над нечистою силою.
Арефа — його жінка.
Іродча — їх син.
Сатанаїл, Анциболот } Луциперові підручні
Нечиста сила: домові, відьми, вовкулаки.

СПРАВА ПЕРША

РАЙ

Починає на світ благословитись. За далекими горами червоніє край неба; рожевий світ його блимає по верхів'ї гір, а круті їх боки укриває чорна темнота. Над раєм — долиною куріється сизий туман і, чіпляючись за гілки високого дерева, тихо здіймається вгору. Кругом тихо — ані шерхне; все спочиває, прикрите вранішнім холодком,— мліє серед тихого сну... Аж ось — далеко-далеко — за темними горами зажевріла невеличка іскорка і, спалахнувши, довгою огнястою ниткою застрибала по горах... Ось друга мчиться їй навздогінці, третя... четверта... Цілий сніп золотого світу забуяв понад горами і почав осідати на їх верхів'ї золотим маревом. Заблищали гребні гір, заіскрили; чорна темнота затремтіла і, присідаючи, почала ховатись по крутих ярах та глибоких долинах, а сизий туман, порідчавши, вище посунув угору. Рушився тихий вітрець; загойдався димчатий полог снзого туману; зашепталося листя на дереві; заіскрила блискуча роса на траві. Почувся над раєм тихий гомін, і здаля донеслася голосна пісня.

Пісня

Слава безмірная богові нашому,
Господу правди й добра!
Всесотворителю, життя подателю...
Слава, і честь, і хвала!

Дрібні пташки

(просипаючись, щебечуть)

Світ, світ, світочок!
Спустивсь на наш садочок,
Та поробив слідочок —
Позолотив пісочок.
Світ, світ! Світає...
Нас до гурту скликає:
«Збирайтеся, подруженьки,
До нашої задруженьки,
Усі разом заспівайте,
Ясне сонце привітайте...»
Світ! світ! світ!

Звірота

(лупнувши очима, позіхнула — заревла)

А-гу, а-гу! Пора вставать!
Пора вставать та світ вітать,
Що з-за гори до нас іде,

За руку сонечко веде!..
А-гу! А-гу!

Єва

(лежачи на драбині, що була привішена вірьовками з лика до гілки розлогого дерева і товсто вимощена зверху пахучою травою,— кинулась і, розплющуючи очі, перевела їх на другу, поруч привішену, драбину, де ще спав Адам)

Адаме, Адаме! Мій друже коханий!
Вже світ забуяв понад раєм...
Пора нам вставати, молитву складати
Тому, хто його засилає.

Адам

(прокинувшись, мерщій скочив з драбини на землю)

Світ, світ буяє,
А темнота зникає...
Слава всевічньому!
Все живе, уставай
Та молитись давай
Предковічньому!

Янголи

(носячись понад раєм у сонячному світі, співають)

То не світ над землею встає,
То вам звістку господь подає,
Що не діжде нечистая сила,
Щоб вона вас отут полонила...
Славте всевічнього!

Адам

(голосно гукає)

Ой, годі спати,
Пора вставати,—
Прокидайтеся!
Божая сила
Світ нам явила...
Просипайтеся!
Йде сонце ясне,
Із-за гір красно
Усміхається;
Тіка темнота

В чорні ворота
Та жахається.
А світ за нею
Змива росою
Той слід нечистий,
Прогорта доріжки,
Вистила стежки
Силі пречистій.
Мерщій вставайте,
Росу збирайте
Та вмивайтеся.
Змивайте плями,
Що сни наслали,
Очищайтеся!

Адам, нахиляючись до трави, жменями збирає росу і починає вмиватися нею,— спершу вимив руки, потім промив очі, а далі — і все обличчя За Адамом почала вмиватися Єва, а за нею — все живе, що було в раї: звірота, птиці, жаби, ящірки, гадюки. Як усі повмивалися, Адам знову почав говорити.

І омилися,
І очистилися,
Тепер на молитву ставайте.
Від усього серця,
Що в грудях б'ється,
Господа бога благайте.

Все живе колом оточує Адама та Єву. Адам, ставши на одно коліно і звівши голову вгору, починає чуло вичитувати.

Господи, боже ти наш,
Царю і неба, й землі!
Ти — батько єси задля нас,
Ми — діти покірні твої.
Помилуй же нас і прости,
Коли помилялись в чому,
На путь твій святий наведи,
Навчи нас закону твойму,
Щоб ми, недостойні тебе,
По слову твоєму жили
І мення твоє пресвяте
У серці й душі берегли.
Господе правди й добра,
Державцю святих твоїх сил!
Борони нас від всякого зла,
Прикрий омофором своїм!

І ми тут, прикритії ним,
Лицем до землі припадем
І славу тобі і хвалу
До самого неба зашлем...
Славте господа всі, величайте його!
Уклонися йому увесь світ, вся земле!
Він великий є бог, над богами господь,
Його воля свята хай над нами вита!..
Слава господові нашому, слава!
Вовіки і віки — слава!

У с і

(гукають за Адамом, аж по раю луна іде)

Слава господеві нашому, слава!
Вовіки і віки — слава!

А д а м

Амінь!

У с і

Амінь!

Насуває над раєм біла, як сніг, хмара і починає спускатися на землю білими крупами.

А д а м

Манна пада! Манна пада! Господь посилає нам манну. Ходімо підкріплятися нею.

Усі розходяться в різні стороии. Адам і Єва, узявши дві чималих лушпаїии з горіхів, почали у їх збирати маниу. а назбиравши повиі, посідали рядком під деревом і почали їсти.

Є в а

Ну й чого-то така смачна манна оця?
Уживаєм щодня, а не докучає!

А д а м

Бо господній се хліб... Його воля свята!

Є в а

А по правді скажи: чи тебе не кортить
Коли-небудь чого й іншого з'їсти?

А д а м

І на думці нема. Та й чого?

Єва

Як чого?
Хіба в нас у раї їстівне не росте?
Он куріпка — дивись; молочай он буя;
А козельці заглядають аж в очі!
Або — он, на кущі,— як пасльон почорнів?
Аж сміються виноградові грона!

Адам

Та й дурниця яка в твою голову йде!
Тож — живе, а живого господь
Заказав нам ніколи не їсти.

Єва

Та я чула про се. Тільки дивно мені:
Нащо ж волю господь на усе нам подав,
Попустив, що захочем робити?

Адам

Ну, то що? Волю — дав, а проте — наказав,
Як отут нам поводитись треба,
Щоб не вскочити в гріх.

Єва

Ото й дивно мені!
Коли воля — то на все уже воля.
А то: воля — одно, а закон — не дає
Їй широко розпросторити крила:
І те можна, і те, а до того — то й зась!
Бо закон не велить, щоб не вскочити в гріх...
Задля чого ж оце, розкажи ти мені?

Адам

(хитаючи головою)

Єво, Єво! Що це ти, нерозумная, плещеш?
Щось недобре в душі твоїй коїться, Єво!

Єва

(сумно)

Не втаюсь: там щось є,
Щось непевне заклюнулось в неї
І полоха спокій мій, і спать не дає.

Чудні сни мою душу лякають щоночі!..
От і вчора: приснилось мені,
Що стоїш ти отам — на поляні
Гордий силою, що у тебе вона
Так і скаче із очей твоїх чорних,
Так і прище з усії постанови —
Владних рук, бистрих ніг і високого стану.
І та сила твоя так і тягне мене,
Так і вабить під захист могучий...
Там,— здається мені,— не боятимусь я
Анічого на світі; від всього забороне
Ота сила твоя і... щаслива, до тебе горнуся,
Заглядаю у вічі огненні твої,
Припадаю до високої груді,
Щоб спочити край серця твого,
Що так шпарко підкидається — б'ється...
І от,— чую,— як та ласка моя
Прокрадається в душу до тебе
І пестить починає її,
І голубити тихим спокоєм...
І мене ти на руки береш,
І колишеш тихесенько — тихо...

Адам прикро та ласкаво задивляється на Єву.

І заснула під тим доглядом я.
Вже не знаю, чи довго я спала, чи ні,
Тільки разом, мов шпигнув хто,—проснулась...
Коло мене тебе вже нема,
Якась неміч мене всю посіла,
Пов'язала мої руки і ноги,
Не дає очам глянути ясно!
У душі — страх піднявсь, серце — жаль
навернув
І несказана туга насіла...
Чую я — пропадає навіки те щастя моє,
Що воно вже ніколи не вернеться знову!

Адам з жалем дивиться на Єву.

І від ляку й жаху разом кинулась я...
Ти лежиш на своєму ліжкові
Й тихо спиш... На великую силу
Перетерпіла я отой страх і той сон,
Поки знову заснула... Не знаю,
Що ясує цей сон?

А д а м

(понуро)

А чи молишся ти
Щиро богові, як спати лягаєш?

Є в а

Як і завжди — молюсь.

А д а м

(зітхнувши)

Ох, молися!.. Молись,
Бо тебе се лукавий доводе до сього.

Є в а

А лукавий — то хто? Ти де бачив його?

А д а м

Хоч не бачив, оже знаю про його.

Є в а

Кажеш: знаю? Розкажи ж ти мені,
Покажи, щоб я знала, кого стерегтися.

А д а м

Його бачить не можна: то — дух.

Є в а

Дух?.. І бог — дух? і лукавий — то дух?
Як же їх розпізнати, збагнути?

А д а м

Нам не дано снаги, як збагнути їх нам,
То істоти без облуди, без тіла...
Бог є дух, чистий дух, як те небо, ясний,
Як те сонце, блискучий — яскравий,
Як повітря прозоре — невидимий-легкий,
А могучий — його силі кінця-краю немає.
Він — усе... Небо те — і високе, і синє,
З його зорями, місяцем, сонцем ясним,
Земля ся — із горами й водою,
Із усім, що на їй і під нею живе,
Росте, плава, і ходе, і дише,—

Все то він появив. Його творча рука
Із нічого усе те зробила;
Його сила свята — над усім тут віта,
Його воля — нам усім тут керує!
Що в нас волос? А й він не спаде
З голови без господньої волі святої...
Такий — бог... Він — і правда, й добро,
Він — і ласка та милость без міри
До того, хто отут по закону живе;
Гнів страшний — задля тих, хто не хоче
Покоритись закону його... А лукавий? То, Єво,
Дух нечистий, дух гордощів, зла,
Супротивник лихий божій волі.

Єва

Що ж він, рівня йому? Другий бог?

Адам

Бог — один; а лукавий був у його слугою...
От як янголи служать йому,
Херувими або серафими,—
Все то слуги його... І лукавий служив
Край престолу господнього, Єво,
Та потайно в собі гонобив
Горді думки, що він усе зможе,
Як і бог; що він — рівня йому;
А далі — ще почав і других підбивать
Не коритись святій божій волі.
От за це то його наш великий господь
Від престолу свого і одринув...
— Іди, каже,— лихий, геть від мене, мерщій.
Йди на землю. Там в ярах та проваллях,
Куди світ і удень не доходе,
Пробувай з своїм родом довіку!
Непроглядна темнота хай криє тебе
Від очей моїх; а коли попадешся
Ти на очі ясніі мої,
Хоч би трапилось те й незнарошне,—
То тоді вже жалкуй на самого себе! —
От від того часу й почав, Єво, отут
На землі керувати лихий серед ночі.
Світа — страшно йому, через те він удень
І ховається по ярах та проваллях,

Де довічна темнота буяє.
А як сонце — господнього світу краса —
Забажає спочити і темная ніч
Вкриє землю своїм пологом чорним,—
Тоді, Єво, тоді і лукавий з ярів
Виходжа та й почне сновигати
По землі, почне сіяти чаклі свої
Та тенета тонкі розставляти,
Щоб спіймати у їх душу якую...
Через те то вночі й стерегтися його
Треба, Єво... І ти стережися,
Боронися від лукавого чаклів.

Єва

Яким побитом?

Адам

Молитвами тільки.
Господь мудро зробив, що нас сном обдарив.
Як хто спить — то лукавий того
Не займа, бо до тіла йому байдуже,
Стереже він одну тільки душу,
Щоб чим-небудь її довести до гріха,
Та наструнчить проги господа-бога.
Через те то і треба благать повсякчас
Його ласки святої, щоб він захистив
Нашу душу від лукавого чаклів;
Щоб, як ми поснемо, він її допустив
До свойого престолу на схову.
Як він пусте — то й спимо ми гаразд,
Поки й світ не загляне у вічі;
А як в кого, бува, забариться душа
Долетіть до престолу чи розгнівa чим бога,—
То така цілу ніч без притулку літа
По широкому світу й не знає,
Де спочинок знайти... Бува іноді так,
Що провідать про тіло своє прилетить,
Тоді ото й сни тому сняться.

Єва

(журливо)

Я ж, здається. щиро тут завжди молюсь,
Кожне слово молитви ловлю,

Що проказуєш ти. А проте — кожну ніч
Сни все сняться... Чого то, Адаме?

А д а м

Може, вдень чим грішиш?

Є в а

Вдень, Адаме,
Тільки [з] змієм одним я гуляю.
Він подобавсь мені: голова вся горить
Якимсь сяєвом сизо-червоним,
Мов її заквітчав злотим хто віночком.
А у вухах — невеличкі сережки бряжчать
Та висвічують, немов зорі на небі.
І таке все те любе, Адаме, мені,
Так подобалось, що аж руки сверблять
Поздіймать ті оздоби із змія
І на себе надіть.

А д а м

То-то й є!
Оце ти і грішиш перед богом.
Це, бач, заздрість посіла тебе.
Заздрість — гріх!..

Є в а

Що ж казать,
Як бажається в те нарядитись?
Он як хочеться!.. Якось я йшла
Поз протічок й незнарошне зирнула
У ковбаньку... Аж — гульк! — звідтіля
Засвітили до мене чиїсь очі веселі,
Чиєсь личко всміхнулось привітно мені.
«Хто ти будеш?» — спиталася я.
«Хто ти будеш?» — воно одгукнулось.
Я злякалась та навтьоки — драла!
Коли змій нагодивсь. Він плазав
До протічка водиці напитись.
Перестрів змій мене, зупинив та й пита:
«Куди се утікаєш так прудко?»
Я й кажу; а він — як зачмиха, та так,
Що від реготу аж покотився!..

«Та то ж,— каже,— сама ти і є!
Твоє личко у воді то одбилось».
Не повірила я. Та тоді вже, як вдвох
Ми вернулись ізнов до протічка
І як він перегнувсь, щоб напитись води,
А з води почала виглядать голова
Така сама, як була і у змія,—
Тоді тільки і я дойняла тому віри.
Нахилилась і я та й дивлюсь, мов на те,
Як змій п'є, насправжки — на себе.
Любо, бачиш, мені видивлятися там,
Як колишеться кругле обличчя,
А на личку тому повні щоки горять,
Червоніють, як крайнеба уранці,
Зуби білі — блищать, устоньки — майорять,
Наче ягоди стиглі, червоні,
А з очей іскорки так і скачуть!
«Дивно, дивно! — подумала я,—
Невже то моє виглядає обличчя?
Невже я — така? А що б же було,
Якби золотим тим віночком,
Що змій носе, заквітчати мої
Оті кучері, як льон той, біляві,
А сережки ясні почепить
В білі уха?»

Адам

(прикро заглядаючи на Єву)

Що б, питаєш, було?..
Ти й без того принадно-вродлива!

Єва

(граючи очима, радо)

Я вродлива?.. Невже я вродлива?

Адам

Не дратуй! А то я...

Єва

(лукаво)

Ну, що ти?

А д а м
(палко)

З'їм тебе! Так цілком й проглину!
(Кидається до Єви, а та, постерігши, швидко схопилася і, заливаючись реготом, полонула, як коза, поміж кущами і незабаром скрилася з очей. Адам, важко дишучи, приліг на траву і до якого часу лежав тихо. Потім підвівся і почав говорити).

Що за швидка та скора оця Єва!
Прудкіше оленя, верглявіше лисиці,
Як серна та — стрункa, утішная та жвава!
Несказана подяка богові за те,
Що він послав мені утішницю такую.
Спасибі, господи! Скажи тільки, чого
Коли на неї я як-небудь задивлюся,
То серце в грудях ходором заходе
І заколотиться-заб'ється шпарко так,
Немов хто кулаком застука дуже?
Дух затинається, а в голові — спалахне
Огонь жаркий... І тягне щось мене
До неї, й сум такий проймає,
Коли вона де довго забариться...
Я до сього часу не відав неспокою,
Не почував негоди в своїм серці...
Скажи ж ти, господи: чи гріх це, чи не гріх?
Як гріх,— то одверни лице моє від його,
А як не гріх, то... хай той Євин сон
Мерщій справдиться поміж нами!

Схиля голову; задумується.

Заслона помалу спускається.

СПРАВА ДРУГА

У ЦАРСТВІ ЛУКАВИХ

Ніч. Страшенне провалля у горах — чорне-безоднє, з тієї безодні вглядають гребінчасті скелі. Одні, наче спичаки, здіймаються гостро угору; другі — перегнулися набік, здається, от-то гепнуть своєю верховиною униз; треті круглими копицями порозлягалися; а ще далі — наче купиння засіялося по болоту чи печериці під тином,— безліч усяких скель розляглося вподовж провалля,— скільки оком кинеш. По деяких скелях поп'ялися колючі кущі терну та глоду; де-де ма-

ячать дикі груші. Унизу в проваллі щось булькоче, гуде, не знати — чи то вода з високості у яр рине, чи, здавлений поміж горами, вітер виє. На скелях почіплялася всяка нечиста сила: на одній — Сатанаїл розлігся; на другій — Арефа розсілася; коло неї невеличке Іродча порплеться; на третій — Анциболот обдивляється на всі боки; там — домові. худі, як хорти, з довгими хвостами, ганяють з скелі на скелю; відьми на днищах шугають, мов кажани, то сюди, то туди, і тільки їх розпатлані коси мов ті кінські хвости, маються в повітрі; вовкулаки, позгинавшись в каблучки, сплять, хропучи так, що аж луна йде.

Арефа

Ох, сумно як! Чого забрались ми
У це глухе ненависнеє місце?
Здається, гіршого нема на цілім світі,
А ми мов залюбки для себе обібрали.

Сатанаїл

Спитай Луципіра. Він, певне, краще зна,
Чого подобалось йому глухе оце провалля!

Арефа

Спитай!.. Я, може, десять раз питала,—
Мовчить, немов йому позакладало уха!

Анциболот

Гаразд подобалось? як велено осісти!

Арефа

То що, що велено? Хіба другого місця
Більш не було?

Сатанаїл

Послухай ти дурного,
То й сам небавком дурним станеш!

Анциболот

А ти, небійсь, розумний дуже вдався?
Отим-то і застряв у цім проваллі!

Сатанаїл

А сам де будеш, мосце-пане?
Ти краще вже мовчи, бо в тебе тільки й є
Того добра, що шия довга, як мотузка,

А мозку в голові — завбільшки із зернину!
Мотай же шиєю та знай одно: мовчи.

Анциболот

О, ти розумний в нас, коняча голово!
Завбільшки з макортеть, а аж гуде порожня...

Арефа

Чого змагаєтесь? Ось годі, перестаньте!
Та краще ви мені по правді розкажіть,
Чого забрались ми у це провалля кляте?

Сатанаїл

Дивися, як тобі подобалась та правда!
Спитай Луципіра, як хочеш правди знати.

Арефа

А ви не знаєте?

Сатанаїл

Не нашого ума то діло!

Помовкли.

Арефа
(через скільки часу)

Ну й глухо ж як! Хоч би наш соловейко,
Той головатий пугач, почав уже співати.

Іродча

Ти кажеш, ненечко, що тобі сумно?
А хочеш — я тобі в сопілочку заграю.

Арефа
(усміхнувшись)

Ану, заграй. Тільки веселу, сину,
Бо поснемо ще, не діждавшись батька...
Його щось, видно, дуже забарило.

Іродча
(бере очеретянку і починає вигравати)

Ой ду-ду, ду-ду, ду-ду!
Я на гору зійду.

Я на гору зійду,
Що-небудь живе знайду,
Та і буду водить,
Та і буду дурить,
Поки в яр не заблудить.
А в яру його надушу,
Та витягну з його душу,
Та й повішу на грушу,
Та і буду дзьобать,
Та і буду клювать,
Щоб і наших було знать!

Сатанаїл і Арефа регочуться.

Арефа

Ох, синочку! І де се ти навчився,
Від кого перейняв таку чудную пісню?

Ірода

Ні від кого, мамо: я сам її вигадав. Грався отам на горах з совами. Вони репетують як навіжені, з голоду вигукують: «Хоч зайця дай! Хоч мишу дай!» А я їм кажу: ось не репетуйте, я вам пісні заспіваю. Узяв очеретянку та відразу і заспівав їм оцієї.

Сатанаїл

Розумний, що й казать! У батька вдався.

Арефа

А може, в матір?

Сатанаїл

Та і в неї
Замолоду було добра того чимало.
Яку було Луципір не напише
Цидулку чи листа до любої Арефи,—
Вона його так махом й прочитає!
А у других аж очі рогом лізуть,
Поки там розбере хоч одно слово...
Що то й казать: розумні ви обоє,
То вже такого й сина появили!

Арефа
(до Іродчати)

Іди лишень відсіль, погораєшся де-небудь,
Поки прибуде батько на вечерю.

Іродча виходе.

Арефа
(задумано)

Чого замолоду колись-то не бувало?
Усі на мене — он як задивлялись!
То як постарілись, поганими вже стали,
На інших почали тепер вже витріщатись!

Сатанаїл

Хто витріщається?

Арефа

Та вже ж не я!
Спитай того, кого ми тут щоночі,
Вій не змикаючи, до ранку дожидаєм.

Сатанаїл
(лукаво)

Діла у нас зайшли! Великії діла!

Арефа

Діла!.. Крути вже та верти,
Тільки мене ніколи не обдуриш.
Догадуюся я, якії там діла
Додержують його глухої ночі...
Десь, видно, вже накинув своїм оком
Когось молодшого... тепер ми, бач, старі,
Нікчемні стали... У-у, триклятий!
А як колись-то присягався
Та падав аж до ніг... Отак-то вам і вір!
Хоч би на сина зглянувся, що вироста
Без догляду, немов безбатченко чи сирота...
О-о, клятий, клятий! Не я буду,
А вже довідаюсь, до кого він унадивсь
Та й одчитаю!.. Буде знати,
Як зраджувать мене; а преподобниці внижу
Обличчя все коростою та віспою гнилою!

Сатанаїл

Та і завзята ти! Уже і кару пригадала.

Арефа

Нехай не зраджує мене, триклятий!

Сатанаїл

Відкіль ти знаєш, що він зрадив?
То тільки вигадки твого жіночого ума
Та й більш нічого!.. І що воно таке,
Оці жінки? Тільки злигайся з ними,
То і пиши пропало все! І на ступінь
Коханця від себе не одпустили б.
Немов тільки вони одні на світі й є;
Все задля їх покинь... А світ же то не малий,
Багато клопоту й окрім жінок в йому!

Арефа

А певне знаєш ти, що він не зна другої?

Сатанаїл

Почім я знаю? Що я знаю,
То те й кажу: великий світ цей, не осягнеш
Його відразу, а нишпорки його усі
Треба провідати — часу не мало згаєш!
От через це й забаряється Луципір.

Арефа
(журливо)

Ох! Може, й так... Яка я нещаслива,
Що неймовірная така вдалася...
Ані хвилиночки нема мені спокою!

Анциболот
(витягуючи довгу шию)

Та не журись! Бо онде за горою,
Здається, він верта.

Арефа
(радо)

Невже він, справді?

Анциболот

Повіяло звідти холодним вітром.

Чутно пугачеві заводи.

О-о, бач!.. І соловей наш заспівав.
Він бачe здалека й тоді тільки щебече,
Як слід зачує... Певне, він.
Іти поки що відпочити.

Опукою суне за гору у провалля. Потягло холодним вітром. Домовi, відьми й вовкулаки, зачувши той вітер, мерщій почали зникати в проваллі. Зостались тільки Сатанаїл та Арефа. Вітер ще дужчий розпочався. Ось з-за гори, поміж небом і землею, чорним страховищем замаячив Луципір.

Сатанаїл

(углядівши Луципера, до Арефи)

Годі тобі журитися,
Пора перестати,
Бо он летить із-за гори
Коханець крилатий;
А сирота Сатанаїл
Піде спочивати.

Сунеться у провалля. Прилітає Луципір і, окрутнувшись разів скільки над проваллям, спускається на саму найвищу скелю, поруч з тією скелею, де сиділа Арефа.

Луципір

Ху-у! Утомився як! Хоч трохи відпочити.

Арефа

А де барився так?.. Вечеря захолола.

Луципір

Не до вечері тут. А другі де поділись?

Арефа

Хіба то рано, думаєш? Пора і спочивати.

Луципір

Голіннії до сну... Поклич Сатанаїла!

Арефа

Ну. а вечеря як? Нехай іще підожде?

Луципір

Кому вечеря, а мені... Поклич, кажу, Сатанаїла!

Арефа

(набік)

Видно, натріскавсь пундиків у когось,
Та до свого вже й рота не наверне!
Нащо ж тебе ми з нею дожидали?

Луципір

Ще й мимрить щось... Мерщій Сатанаїла!

(Арефа зникає у проваллі. Луципір, хижо заглядаючи в темноту).

І все вона одна стоїть перед очима!
Ніяк її не здихаюсь.. Неначе та мара
Чи тінь яка занадто чарівна,
Куди не вдарюся,— за мною все слідкує!
Де сю ніч не літав? В які світи не кидавсь?
А раю навіженого минав, немов боявся
І глянути туди,— і все — вона... вона...
В думках, перед очима... все стоїть!
І неповинним поглядом проймає наскрізь серце,
Мотає жили у мені якимсь непевним чаром;
Вродливим личеньком, мов силою якою,
І мане, й тягне... Будь проклята
Хвилина та, коли я вперше її вглядів!

(Хижо регоче. Від того реготу луна у горах, як грім, гогоче і аж до неба сягає. Кругом починають збігатися чорні хмари і страшенними клубками вистилати усе небо).

Що я це мовив? Мов нещасний
Чи немощний той виродок землі,
Води, повітря й сонячного світу,
Що сам не відає, задля чого зачався,
Нащо росте, коли і як сконає
І мучиться, не знаючи того, у муках скніє,
Й від немочі склада одні прокльони,—
Так я оце почав їх тут складати
На втіху ворогу моєму, на погибель
Своєму родові? О, ні! Сього не буде.
Я краще лапами із рота вирву
Язик той немощний, що вимовляє їх,

І розтопчу, як черв'яка, ногою!
Забуду, розучусь навіки говорити,
Як ще коли-небудь промовлю оте слово —
Слово прокльону!.. *(Гука)* Сатанаїле! Гей!

Появляється Сатанаїл, заспаний та закустраний.

Де був? Не мусив підождати?

Сатанаїл

Ми довго дожидалися тебе, великий пане,
Аж сон наліг,— пішли перепочити.

Луципір

З якого це часу такії утлі стали?
Ухоркались роботою важкою?
А як спитать: багато наробили?

Сатанаїл

Я — землю обдивився, Анциболот — всі води.

Луципір

Ну, що ж?

Сатанаїл

Все спочиває, пане, аж рутить.

Луципір

Як ви оце?

Сатанаїл
(жартівливо)

Та й ми таки смикнули храпа,
Перебалакавши з Арефою чимало.

Луципір

Все теревені правили? Ну, що ж вона?

Сатанаїл

Вона все скаржиться на це глухе провалля,
Все добивається: чого сюди забрались?

Луципір

Чого ще тій, шерепі, не достало?

Хіба ви чим-небудь не догодили?
На страву, певне, добули, чого бажала?

Сатанаїл

Я сот зо п'ять приніс гадюк усяких,
Та жаб Анциболот примчав мішок чималий.

Луципір

З сього добра наїдку не багато!
Можна б й ласішого чого-небудь добути...
Від сього, певне, й кирпу гне, шерепа,
Вона на ласощі у нас охоча дуже!

Сатанаїл

Про це вона нічого не казала.

Луципір

Ну, а про що?

Сатанаїл кородиться.

Кажи вже, не вагайся!

Сатанаїл

Усе на тебе ремствує, великий пане,
Що ти її одну тут кидаєш надовго.

Луципір

А що ж мені,— сидіти біля неї
Та слухати її жіночі ляси?

Сатанаїл

Це й я казав.— Багато, кажу, діла
Землею керувать.— Так не доймає віри.
— Яке там, каже, діло, коли все
Наладжено як слід? А обдивитись можна
І за короткий час. А то ж — за цілу ніч
Його не діждешся, хіба перед світом прибуде,
Як вже ховатися пора в глуху цю яму...
І не посидимо ніколи так як слід,
Не поговорим по душі, як би годилось!
Догадуюсь я, каже, що щось інше
Його там припиня; що ми тепер старі,
Нікчемні стали вже; що він когось

Молодшого накинув своїм оком
Та, підлабузнюючись, і бариться ото!

Люципір

Так он яка її вкусила муха?
Що ж, може, й правда те: жінки це носом чують!
А їй учеплено не малий писок...

(Помовчавши).

Скажи мені, Сатанаїле... Тебе я до землі
Пристановив дозорцем... Чи ти її гаразд
Всю обдивляєшся?.. Усе про неї знаєш?

Сатанаїл

Нема, великий пане мій, і кущика того
Чи грудки невеличкої, щоб я разів по десять
Не обдивлявся їх... Нащо та пилюга,—
Така мала, що другий й не добаче,—
А я про кожную пилиночку все знаю.

Люципір

Ну, а про рай ти відаєш? Хоч раз коли-небудь
Його ти обдивлявсь і що таке там бачив?

Сатанаїл

Ох, пане мій! Туди — трудна дорога:
Архангели стоять з огненними різками
І близько не дають до раю доступитись!
А я таки добувсь... Хоч сторожі і мудрі,
А я таки і їх перемудрив.

Люципір

Ти був в раю? Розказуй, що там бачив.

Сатанаїл

Я перше розкажу, як я туди добувся.

Люципір

Ну-ну, кажи.

Сатанаїл

Піймав я якось Змія
Та й мчу його на страву до Арефи,
А він, звиваючись, давай мене благати:
— Ось одпусти, блага, в пригоді тобі стану:

У рай тебе впущу і покажу всі дива,
Яких ще не доводилось тобі ніколи бачить.—
Подумав я: і справді, я в раю
Ніколи не бував і нічогісінько не знаю,
Окрім того, що нам наказано туди
Не потикатися... І заманулося мені,
Великий пане мій,— аж он як! — заманулось
Туди добутися.— А як же ти,—
Питаю Змія я,— в той рай мене упустиш?
— Влізай до мене в пащу,— каже він,—
Тільки сиди отам тихесенько якмога.—
Уліз я, пане мій. Насилу упровадивсь
У його пащу,— тісно так, що аж упрів,
Силкуючись сховатись у ту вершу.
Оже сховавсь. А Змій мій — хильки-хильки!
Та так прямісінько до раю й похилив.
Прилізли до воріт. А там стоїть Архангел,
І різка у його руках огненная палає,
А сам, як сонце те,— ясний та гарний,
Аж очам боляче дивитися на його.
Щоб не дивитися, мерщій подався я
Далі у черево: лежу — анічичирк!
І від страху увесь аж похолонув.
Ось чую з схованки — пита Архангел Змія:
— А ти, забродо, де бував? Куди з раю
Втікав оце? — А Змій ізбіднився та й каже:
— Не утікав, Архангеле, нікуди я,
А ось яка мені пригода сталась:
Якось ми розбалакались з Орлом про те,
Які дива бувають в світі білім.
Йому я про комах, жуків та черв'яків
Розказую,— які вони бувають штучні;
А він — про ті дива, що з високості баче,
Як аж під небо здійметься.— Звідтіль
Я, каже, землю всю, як на долоні бачу,—
І гори, і ліси, моря — без дна і краю...
Чого, чого тільки звідтіль не видко?! —
І заманулося мені побачить те самому.
От я й прошу Орла: візьми мене з собою,
Полетимо удвох.— Злізай, мовляв, на спину,—
Полетимо. Тільки держися міцно,
Щоб часом не ввірвавсь.— Зліз на Орла я, сів
Ще й коло шиї у Орла обвився тричі.

А він як понесе,— аж голова кругом
Пішла в мене! Несе та і несе...
Уже мені і дихать стало важко,
А він все мчить. Та аж замчав під хмари.
Звідтіль земля не більша, як кулак,
Здавалася мені,— тільки маняче в очах!
— Спускайсь,— прошу,— униз, тільки помалу,
Щоб я гаразденько все видивився там,
Що робиться внизу.— Розправив Орел крила,
Та потихесеньку й почав спускатись нижче.
І як спускався він, то все передо мною
Мов розгорталися чудовії малюнки,—
З усіх боків дива усякі виринають.
Від радощів ніяк не всиджу тихо,—
То в той, то в другий бік хиляю головою.
Забув про все я на світі і тільки млію
У радощах, дивуючись на дива божі.

Луципір

(тріпнувся, мов його хто шпигонув у серце)

Що ти сказав?

Сатанаїл

То Змій сказав.

Луципір

(хижо)

Ну, ну! Ти не жартуй зо мною!..
Щоб я ніколи тут не чув
Менння того, що, зсунувшись із глузду,
Промовив ти оце... Ножем в моєму серці
Стремить воно!.. Удруге — стережися.

Сатанаїл

(помовчавши)

— І от я,— каже Змій,— не знаю, як й коли
Од шиї одмотавсь та з радощів танцюю
На спині у Орла... А це й незчувся,— плись! —
Так і клезнув із спини у повітря,
Та вниз опукою, мов грудка та, пустився...
Не знаю, як й коли я долетів
На землю... Тільки як прочумавсь,

То бачу, що лежу я на горі високій,
А унизу у мене рай синіє.
Тоді я зліз з гори і поплазав мерщій
Сюди...— Архангел подивився,
Та й каже Змієві:— То-то у тебе боки
Пооддималися,— набив чималі гулі!
Іди ж,— мовля,— та більше на таке не квапся,
Щоб не добувся ще чого й від мене! —
Ну, ми тоді із Змієм й поплазали
У самий рай... Й чого тільки, чого
Не показав мені в раю тоді той Змій?
Такої розкоші та дива я не бачив
Нігде іще!.. Яких там птиць, звір'я,
Рослини всякої?! Якраз серед раю
Стоїть там яблунька, а яблучка на їй —
Одно другого кращеє. І дивна сила в їх:
Як покуштує хто, то зразу все дознає —
І добре, і лихе... От тільки заборона
Наложена на яблучка оті,—
Щоб аніхто не смів їх куштувати,
Бо вмре.

Луципір
(призро)

Плещи про забобони!
Кажи лишень, що ще ти бачив там?

Сатанаїл

Ох, пане мій! Бодай мені, старому,
Очі полопались!.. Я бачив там таке,
Що й в думці не згадать і в казці не сказати!
Я бачив там... людей! — Недаром каже Змій,
Що то царі земні. То, справді, перші стоти,
Яких земля отут коли-небудь носила!
Вродливі, статурні, принадливі та любі...
Він — гордий силою своєї віри в того,
Кого ти заказав мені на мення величати.

Луципір
(грізно)

Ти знову за своє? Про його знову плещеш?

Сатанаїл
(не слухаючи)

І віра та його всіх прихиля коритись
Одному слову, погляду або руки вимаху!
Ну, а вона... І слів не доберу,
Щоб ними розказать тобі про її вроду...
Хороша, що й казать! — вечірняя зоря
На небі синьому... Оже у неї очі —
Ясніші від зорі, бистріш від блискавиці!
Вона ними і гладить любо-мило,
І разом аж до дна всього тебе проніже!
А чоло білеє знялося над очима
І гордо вигляда з-під кучерів білявих,
Що, мов віночок той, його прикрили зверху,
Спускаючись на плечі рясним хмелем,
А личенько рожеве та тендітне,
Мов ранком небо те в ясну погожу добу!
А устоньки — червоні, аж палають!
А шия круглая — тендітна та принадна,
Мов з мармору її хто виточив на диво!
А лоно повнеє у неї так і грає,
Мов хвиля на воді в погоду тиху,—
То вгору здійметься, коли вона зітхає,
То непримітно припаде до її груді
І знову здійметься, колишеться тихенько!
А руки білії — з пальчужками тонкими!
А ноги бистрії — статурнії та жваві!
Як йде вона,— то все в неї сміється
Утіхою, принадою, красою;
А як біжить,— то вся іскрить і грає
Такою жвавістю, що в очах аж рябіє,
Дух затинається, у жилах кров холоне,
Ключем кипить у серці дивування!
З-за горн показується смужечка світу.

Луципір

Чого замовк?

Сатанаїл

Великий пане мій!
Світ з-за гори встає і сліпить мені очі.

Луципір

Не бійсь. Ось я тебе крилом прикрию,
А ти тільки мерщій доказуй.
(Піднімає крило і прикриває ним Сатанаїла).

Сатанаїл

Вже небагатечко доказувать зосталось,
Оже навряд чи докажу сьогодні.

Луципір

(махнув крилом. Темні хмари загойдалися, почали зступатись і закоили світ)

Не маж тільки, то доведеш до краю.

Сатанаїл

Ну, як побачив я отих людей,
То й думаю: якби моїм панам
Та на послугу їх? Ото б то радість
Великая була!.. А отому...
(ткнувши угору лапою)
Досада!

Луципір

Я сам їх бачив. Раз вночі
Я землю облітав і, як усе поснуло,
Над раєм зупинивсь... Як вглядів я її,
То трохи не зомлів... Усе, все закипіло
У мені, од жилочки й до кісточки малої!
Й жага мене такая обняла
Своїми мати їх... Сатанаїле! Чуєш?
Я хочу її мати!? Ти знаєш, що то — хочу?
Хоч трісни!.. згинь!.. а добувай!

Вискакує з-за гір Аpефа, гнівна, розпалена.

Аpефа
(страшенно репетує)

Так от задля кого ти забаряєшся щоночі?
Так от тобі нащо Сатанаїла треба?
Я чула все, про що ви тут змовлялись...

Не діждешся, триклятий, щоб ти здох!
Я тобі очі видеру, всесвітня ненажеро!

(Кидається люто на Луципера. Тут — гогонув страшенний грім, світнула блискавиця. Луципір з Арефою і Сатанаїлом опукою посунулися униз. З-за гори показалася рожева смужечка світу. Хмари заклуботались і почали розходитись на боки).

Заслона пада

СПРАВА ТРЕТЯ

Обставини другої справи Сатанаїл і Анциболот сидять поруч на скелях.

Сатанаїл

Ну, вчора в нас й баталія була!

Анциболот

Між ким?

Сатанаїл

З Арефою Луципір бився.

Анциболот

За що?

Сатанаїл

Казать багато — слухать мало!
Ти чув, як скаржилась Арефа вчора
На те, що бариться Луципір десь-то?
І похвалки які тому складала,
Хто забаря його край себе довго?
А вчора і довідалась: підслухала, про кого
Вели ми з ним удвох отут розмову.

Анциболот

Про кого ж ви шепталися?

Сатанаїл

Та все ж про неї —
Про Єву ту з раю, що як Луципір вглядів,

То так і закрутивсь увесь з нестямки,—
Забув про все на світі... Як почула
Арефа те, то так й плигнула в вічі,
Так пазури свої йому у баньку й вгородила!..
Мало не винесла зовсім із лоба ока.

Анциболот

Що ж він, подякував за те Арефі?

Сатанаїл

Подякував же так, що, певне, і довіку
Подяку знатиме... Він як піймав її
За довгу гриву та як почав маніжить на всі боки,
То їй і дихати не хочеться, а він — лупцює!
Прохатись почала — немов оглух, не чує
Та все кладе, усе їй накладає —
По голові, по спині і під боки!..
Зробилась чорна вся, як та печінка,
А далі з непереливки гукати стала:
«Рятуйте, в кого є хоч крихта жалю в серці!
На смерть мене Луципір забиває!»
Тут Іродча на той крик нагодилось...
Побачило, як віє матір батько,
І жалко стало матері малому
Та на Луципера як кинеться!.. Розумне
Воно у їх,— відразу догадалось,
Як матері допомогти,— за хвіст зубами
Луципера як ухопило!.. Нестямився,
Сердега, від того і, кинувши Арефу
Та хвіст під себе підібгавши,
Почав качатися та скавучати...
Мабуть, з годину так усе качався.

Анциболот

А потім Іродча почав учити?

Сатанаїл

Ні, не займав... Видко, прочах тим часом.

Анциболот

Самому, значиться, досталось на горіхи?

Сатанаїл

Не без того, бач... На те та й бійка!
А все-таки Арефі більш дісталось.

Анциболот

А ти не чув, задля чого оце
Скликають нас? Чи не для того,
Щоб їх на мир звести?

Сатанаїл

Не знаю.
Догадуюсь: навряд чи задля того.
Луципір не такий, щоб згоди добуватись:
Йому як воювать, то вже до краю!

Анциболот

Та він такий. Тільки — цур-пек
Його вояцьким тим замірам.

Сатанаїл

А що таке?

Анциболот

Нема спокою
Від їх нікому.

Сатанаїл

То вже таке!..
А що тобі спокою заманулось?

Анциболот

Хіба тобі його не хочеться добути?

Сатанаїл

Вже хоч-не-хоч, а давнього не вернеш,
То нічого і згадувать про його.

Анциболог

А я, бач, інше думаю... Мені здається,
Що це на нас тільки така покута.
А як спокутуєм її, то й знову
Повернемось туди, звідкіль сюди прийшли.

Сатанаїл

Тобто по-твоєму — прохати опрощення?

Анциболот

А що ж? Як провинивсь, то слід і уклонитись.

Сатанаїл

Дурниця ся тільки тобі верзеться!..
У кого і за що прохать нам опрощення?
Прохати — це признать, що він старший над нами,
Що перед ним ми в чомусь винуваті.
Чим він старший? І в чім ми провинились?
Однакова в нас сила, що і в його,
Вини ніякої нема за нами.
Тут кожному своє: йому — одно робити,
А нам — друге... Життя він множе,
А ми, життю скорочуючи віку,
Допомагаємо нове тут зачинати...
Отак все колесом іде та верне,
До віку вічного отак іти все буде.
Нема тут правого і винуватого немає,
Немає старшого, бо сила у нас рівна.

Анциболот

Співай!.. А меншому — не бути старшим.
От хоч би й ти: Луципера зовеш же паном?

Сатанаїл

То що? То поведенція така вже завелася.
А що Луципір зможе тут без нас зробити?
І я, і ти,— то тільки його руки,
Що ними він на світі тут керує.
Без нас — нічого він, і ми без його —
Ладу не знайдемо; а як укупі,
То все гаразд іде. Він — привід подає,
А ми — той привід до ладу доводим...
От тобі й все!... Та ось й Луципір суне.

Появляється Луципір. Хвіст у його підібганий; одне око передряпане. Він помалу видирається на гору, а, видравшись, довго умощується, щоб зручніше сісти.

Сатанаїл і Анциболот
(уклоняючись)

Поклон тобі від нас, великий пане,
І доброго здоров'я на всі віки.

Луципір

І вам здоров'я доброго, мої ви побратими!
Гаразд, що це зібралися до гурту.
Сідаймо ж тут рядком та побалакаймо ладком.
Я, бачите, покликав вас на раду;
Треба порадитись про одно важне діло.
Нема мені покою через його,
А через те — і всім нема спокою.
От хоч би й вчора тут... аж соромно признатись!
Та не про те кликнув я вас на раду,
А ось про що: не знаю, чи відома
Тобі, Анциболоте, Єва з раю?
Може, й тобі доводилось де бачить,
Сатанаїл же знає її добре.

Анциболот

Я чув тільки про неї, а не бачив.

Луципір

То і гаразд, що ти її не бачив,
Бо, вглядівши, позбувся б супокою,
Як я його позбувсь... Так от тепер й годиться
Порадитися нам, як той спокій добути,—
Тобто — який ярміс нам пригадати,
Щоб Єву у наш гурт найшвидше залучити.

Сатанаїл

Якщо її одну, то невеличку частку
Ми справи вигравем, а з нею треба разом
Й полигача її — Адама залучити.

Анциболот

Хіба вони обоє дуже вперті?
Великий пане наш! Ти тільки промов слово.
То я тобі водою їх добуду
У три мига! На хвилю підійму їх
Та і примчу тобі прямісінько під ноги.

Луципір

Ну, спроста так цього не втнеш ти зразу:
Вони твою і воду зачарують.

Анциболот

Ова-а! Невже вони від русалок здатніші?
Того ж добра у мене повні хвилі!

Луципір

Що русалки твої? Принадні — правда,
Та тільки то бездушнії облуди,
А їх — мені зовсім, з душею треба.

Сатанаїл

Водою ти своєю їх нізащо
Не полониш. Тут інше щось-то треба
Пригадувать.

Луципір

Крутни, Сатанаїле,
Своїм ти розумом. Його у тебе в голові
Чимало міститься... Ти тільки поверни!

Сатанаїл

Великий пане мій! Мені здається,
Що перше всього Змія поєднати
Годиться нам. То — мудрая тварюка!
І досподоби він придався дуже Єві,
Хоч і не сам, а ті дрібні оздоби,
Що вчеплено йому на голову та уха,—
Заклюнули у неї заздрість в серце.
А вже як шашіль та у кого заведеться,
То хоч які припони поламає,
Як тільки дещицю оту пообіцяєш.
До того ж в Єви в голові жіночий розум,
Хоч довгий він у неї та тоненький,
Як волосина та, й гнучкий, як волосина,—
Так і хиляється, куди його повернеш...
А це — на руку нам ковінька добра!

Анциболот

Якщо вам Змія треба, то добути

Беруся я. Він до води охочий
І бовтається в ній трохи не щодня.

Луципір
(нетерпляче)

Зажди! Нехай Сатанаїл докаже
Своє попереду... А то — патяка.

Анциболот

Ну, коли так, то я й мовчати буду.

Сатанаїл

Я все сказав тобі, великий пане!
Більш доточать нічого вже не маю.

Луципір

А певний ти, що Змій нам допоможе?
Не змилить нам, бува, якщо до скрута
Йому тут прийдеться?

Сатанаїл

Про те — не знаю.
Додам тільки: хіба ми покладатись
На Змія будемо?.. Робити нам самим
Все треба, а Змій — хай буде для облуди.

Луципір

Тобто це як?

Сатанаїл

А ось як, пане:
У Змія хто-небудь із нас сховається гарненько,
Щоб в рай доскочитися, а там вже і без його
Орудувать почне.

Луципір

Це думка мудра!
І нічого її у довге відкладати.
Анциболот хвалився, що Змія нам добуде,—
Хай зараз добува!

Анциболот поривається.

Сатанаїл

Зажди, великий пане!
Тепер і я скажу, як ти казав недавно.

Луципір

А що, пане?

Сатанаїл

(затинаючись)

Не знаю, що й казати...

Луципір

Кажи, кажи... Все викладай до краю.
Не бійсь того, що, може, воно здасться
Нам навпаки... На те і рада,
Щоб все тут викладать без заборони.

Сатанаїл

Я мав казати про вчорашнє лихо,
Бодай воно ніколи не верталось!

Луципір

(насуплюючись)

А до вчорашнього тобі якеє діло?

Сатанаїл

Мені — ніякого. От тільки — задля справи,
Що ми задумали, коли б воно не стало
Навпереймн.

Луципір

Чого ж воно то стане!

Сатанаїл

Того, мій пане, що Арефа,
Певне, на всіх нас гнівом дише.
А гнів — то недоладна сила.
Вона годиться там, де рвати
Чи руйнувать потрібно, задля діла ж,
Де хитрощі вперед пустити треба,
Там гнів нам буде дуже шкодить.

Л у ц и п і р

Хіба й шерепу ту ти думаєш на поміч
З собою взять?

С а т а н а ї л

Навіщо її брати?
Й без неї справимось. А от в чім лихо:
Якщо вона дізнається від кого
Про нашії заміри й спересердя
Почне нам шкодити... От я про віщо дбаю!

Л у ц и п і р

А як вона нашкодити нам мусе?

С а т а н а ї л

Нашкодить як?.. Хіба Арефа й Єва
Не ягоди з однакового поля?
Обидві, бач, жінки й породи однієї,
Одна другій більш віри буде 'нняти...
Я буду завертку, приміром, так крутити...
А як Арефа навпаки її поверне,
Що з того вийде? Тільки — пшик!

А н ц и б о л о т

То правда. Як ладу немає
Між усіма, то задля справи — лихо.

Л у ц и п і р

То це мені її прохати треба?
Іти з поклоном до тії шерепи?
Луципір ще не зсунувся із глузду,
Щоб це зробив!

С а т а н а і л

Навіщо це робити?
Воно й само тут зробиться, як пан не забороне
Мені з Арефою гарненько пошептатись.

Л у ц и п і р

Про мене — хоч весь вік шепчися з нею!

Сатанаїл

Навіщо увесь вік? Мені і півгодини
Доволі буде... А от що треба,
Щоб пан нам ласкою своєю допоміг.
Жінкам ніщо на світі, як та ласка!

Луципір

Нехай її ласка лиха година!
Не діждеться вона від мене ласки.

Сатанаїл

А як не діждеться, то нічого і справи
Розпочинать... І райської красуні
Не доведеться бачити, як свого уха.

Луципір
(скрикує)

Не муч мене, лихая Сатанюго!
Роби що хоч. Роби що знаєш,
Тільки добудь її.

Сатанаїл

Великий пане!
Я все зроблю, що тільки зможу,
Що від мене одного то залеже.
Хай тільки не кородиться і той,
Від кого маю ждати підпомоги.

Луципір

Якої ждеш від мене підпомоги?

Сатанаїл

Поки з Арефою я буду гомоніти,
З Анциболотом ви по світу політайте.
Не забаряйтесь тільки: через годину,—
А якщо швидше, то ще й краще,—
Сюди вертайтесь ви... Тоді само вже діло
Покаже нам, що треба учинити.
Не треба тільки натягать отоси,
Як хочемо впрягти у віз коня;
А як впряжем, то й пуга не зашкоде!

Л у ц и п і р
(здивовано)

Ну, та й крутій же ти, Сатанаїле!
Роби усе, що загадав вчинити.
Як зробиш до ладу — озолочу
Тебе всього... Ох, мука мені, мука!
Огнем пече мене моє бажання...
Збирайсь, Анциболоте, будемо летіти.

(Обидва зникають).

С а т а н а ї л

Озолочу?! Нащо здалась мені вона,
Обіцяна тобою позолота?
То — легкодухим забавка, а не тому,
Хто за усіх повинний працювати,
Та розум свій напружувати так,
Що зо дна голови аж мозок вгору верне!
Не позолоти я бажаю. Не про неї
Я дбаю тут, а про щось інше —
Корисніше і краще позолоти...
Як виграємо справу, то вона
Блищатиме ясніш від позолоти
І самому державцеві досади
Такої втне, що від нестямки
Аж зашкварчить... От в чому сила!
І будуть всі казать, і будуть знати,
Що виграв справу ту — Сатанаїл!
Що силою своєю він з державцем
Урівні став... зробився сам державцем...
Ні, краще не гадать про це, бо аж морозом
Сипле за спиною... За працю!.. Чув,
Сатанаїле? Мерщій берись за працю!

(Подумавши, починає гукати).

Аре фо, гей! Аре фо!.. Ой, Аре фо!

З'являється А р е ф а, уся закустрана та синя, як печінка. Вона ледве шкандибає, обпираючись на І р о д ч а.

А р е ф а

Хто желіпає тут, немов його різачка
За пуп вхопила?

Сатанаїл
(набік)

Сама... сама наводе,
Спасибі їй, з чого почати треба
(хапається за живіт руками і в'ється на всі боки).
Ой, ой!.. Ой, лишенько!.. вона,
Вона, триклятая, живіт увесь скрутила!
Підводе печінки!.. всього мене судоме!..
Ой, поможи, Арефо!.. пропадаю.

Арефа
(сердито)

Обтріскався чогось та й желіпаєш?!

Сатанаїл
(стогнучи)

Не знаю, матінко!.. І ріски не було
У роті в мене... О-о, пробі, пропадаю!
Змилосердись, Арефо... В тебе зілля
Про всяку всячину в запасі є.
Подай мені хоч невеличку чарку,
А хоч півчарочки... Ой, пробі, пропаду!
(Хапається за живіт і сова ногами).

Арефа
(жалісливо)

Та не кричи, бо більш боліти буде.
Зажди хвилиночку, я зараз принесу.
(Мерщій зникає і незабаром вертається з шкаликом і чаркою у руках).
Знайшла перцівочки. На, чарупину випий.

Сатанаїл стогне. Арефа, хапаючись, налива у чарку і подає Сатанаїлові.

Сатанаїл

Не можу я нічого в руки взяти...
Будь ласка, приведи до рота чарку.

Арефа

Добігався?!
(Нахиля чарку до Сатанаїлового рота, той тихо випива).

Сатанаїл

Ох, животкова!..
Чи бач, як то легесенько пішла,—
Немов хто теплою рукою
Провів по животу... Ох, легше стає... легше!..
Спасибі, матінко, заступнице ти наша!
(Затихає, коли-не-коли потроху здригуючи).

Арефа
(з докором)

Тепер і матінка, й заступниця! А вчора,
Небійсь, як матінку напасть спіткала,
То помочі й не дав.

Сатанаїл
(зводячись)

Ти думаєш, що в мене
Не обливалось серце кров'ю? Ох, ще й як!
Та що ж ти вдієш?

Арефа

Ще й що вдієш?
Буцім не знаєш сам, що треба було діять?
А от як самого тут лихо прикрутило,
То не до кого кинувся мерщій,
Як не до матінки!

Сатанаїл

До кого ж більш, як не до неї?
Одна ти тільки в нас і милосердя маєш.
Другі усі про себе тільки дбають,
А ти — за всіх стараєшся.

Арефа

Що, більше не болить?
(указуючи на пляшку)
Може, прогонича ще одного пропустиш?
Чи буде й так?

Сатанаїл

Мабуть, не треба.

Відразу все рукою мов зняло!

Арефа поривається іти.

Куди ж се, матінко, заступнице ти наша?

Арефа

(вказуючи на пляшку та чарку)

А це де діти?.. В руках держатиму?

Сатанаїл

Нехай он син добро те однесе,
А ти посидь, погомони зо мною.

Арефа

(подаючи Іродчаті пляшку й чарку)

На, однеси!.. Та тільки обережно,
Щоб не спіткнувся де та не розбив.

Іродча

Хіба дурний я, мамо, щоб спіткнувся?

Арефа

Часом й з розумними таке буває,
Як де загавиться. Неси ж та жди мене,
А я тут трохи погомоню.

Іродча вникає, Арефа сідає побливу Сатанаїла.

Сатанаїл

Оце гаразд, що сина одіслала.
Малий ще він,— не все повинний знати...
А ми на самоті удвох з тобою
Любенько поговоримо про учорашнє.

Арефа

Знайшов про що балакати! Немов що добре...

Сатанаїл

Якби про добре, то про його
Й балакать нічого: воно й само
За себе скаже. А про вчорашнє лихо
Слід й побалакати, бо через його
Нема ладу ніякого між нами.
А без ладу що за життя! Безладдя!

Арефа

А хто ж той лад в безладдя повернув?

Сатанаїл

Та воно, бач, як добре розібрати,
То хіба й ти, Арефо, без вини?
Ти ж перша кинулась Луципірові в вічі.

Арефа

Нехай не робе так, превражий син!

Сатанаїл

Як робе? Ти знаєш, як він робе?

Арефа

Авжеж, що знаю... Учора ви
Про що змовлялися? Ти думаєш, не чула?

Сатанаїл

Ото-то й є, що чула, та не знаєш.

Арефа

О, ви багато знаєте!.. Куди які розумні!
А ти найнявся це за його заступатись?

Сатанаїл

От, бачиш, ти й мені спички загониш в серце!
Ну і чого, скажи, така ти нетерпляча?
От через це й ладу нема. Бо ти не хочеш
Про згоду дбати.

Арефа

Він, бач, хоче,
Ганяючись щоночі за другими?

Сатанаїл

За ким — другими?

Арефа

Як за ким?
А про кого плескав тобі він, щоб добути?
Бо жити, бач, без неї він не може!

Сатанаїл

Я розкажу тобі, як хочеш, все по правді,
То ти й сама побачиш, хто тут винний.

Арефа

Кажи!.. Моя душа все добре чує.

Сатанаїл

А ти душі своїй не сповіряйся,
А більше розуму питай... Цей побратима,
Хоч і холодний з себе, як та крига,
Зате дошукується правди всюди.
А от, твоя душа — то перша сестра з серцем,
А серце — водиться із почуттям, та й годі,
А почуття — сліпе, нічого знать не хоче,—
Хиляється, мов п'яне, на всі боки...
Що із його в житті за поводатар?
От через це душі й не сповіряйся,
А якщо хоч, то я тобі доладно
Все розкажу, про що ми тут змовлялись.

Арефа

Ану, кажи, які нові ще брехні!

Сатанаїл

Не брехні — правда сущая!.. Ти в ямі
Оцій живеш та нічогісінько й не знаєш,
Що там заводиться на світі білім.
А ми літаємо усюди та й дізнались,
Що за дива наш ворог собі множе.
Ти, може, чула від кого про ту місцину
На сій землі, що раєм вона зветься?
То сторона — так-так! Не цих ярів та скель,
Де й серед дня нічого не побачиш.
А там тобі — усе, як на долоні:
Рослина всякая, звірота, птиці...
Добра багато там!.. І над отим добром
Старшим наставлено... якби ти тільки знала
Кого?.. І в сні тобі не снилось
Такеє диво!. Їх там пара:
Він і вона. Ну, що то за хороші,
Що за принадливі на лихо придалися!
Рівняючи до себе, їх наш ворог
Із глини виліпив і свою душу
Надхнув у їх... То диво — ну, так диво!
Другого на світі такого не побачиш...

От ми з Луципіром й замислили, Арефо,
Під привід свій раю того добути.
Трудне це діло!.. Що там сили
Ворожої,— то і подумать страшно!
І вся та сила сторожить, як ока,
Із окола, а у середині — Адам,—
Те диво, чоловік двоногий,—
Своєю вірою його оберігає;
А помічницею йому слугує Єва...
От ми... того Адама й його Єву
Спокусить хочемо і на послугу
Тобі їх повернуть, щоб ти, Арефо,
Й собі тут мала підпомогу.

Арефа

Нащо мені здалась та підпомога?
Обходилась без неї й обійдуся!

Сатанаїл

А старість йде?.. Невже самій
Вік біля печі поратись?.. Ще поки сила —
То сяк і так... Та й те сказати:
Тобі — Луциперовій жінці,
Стовбичити коло такого діла
Та мурзатись у сажі коло печі?
Ні, ні, Арефо, не пристало
Тобі казати це... Давать порядок
Повинна ти та загадати,
Кому і що зробити треба,
А сповнити наказ — другі повинні!

Арефа

Якби ж у нас був лад, то так би і годилось.

Сатанаїл

Не можна відразу усе настановити
Як треба чи як слід. Потроху та помалу
Воно настановляється... От бачиш,
Луципір про той лад оце й клопоче;
А ти?.. Таке надумала про отой клопіт,
Що соромно й хвалитись, щоб таке
Коли-небудь заклюнулось у голові в Арефи!

Арефа

Чому ж про це він не хвалився мені ніколи?
Чого все криється, неначе який злодій?

Сатанаїл

Та й чудернаста ти! Ми мали це зробити
Потайно від усіх, щоб здивувать тебе,
Щоб знала ти, як він тебе шанує...
А ти?.. Та годі вже плескати
Про ті помилки... Ти краще погадай,
Що ти лежиш собі, як пані, як цариця...
А за дверима там — стоїть твоя піддана,
Наказу жде... Та ще яка піддана?
І хто піддана та? Кому рідня?
Найстаршому із наших ворогів,
Що велича себе державцем всього світу!..
Подумай тільки ти: яку йому образу
Ми вчешемо оцим? Якії кипні
Будуть кипіть від того в його серці?!
Аж дух захоплює, як я про те згадаю!

Арефа

(замисливщись)

Невже оце мене він так шанує?
Невже то так клопочеться про мене?

Сатанаїл

А ти не віриш?.. То — хай мене наверне
Важка ця скеля, що на їй сиджу,
І розтовче, як ту погану жабу!
Нехай мені полопаються очі!
Хай подавлюся я, шматка до рота не довівши,
Коли брешу!

Арефа

То — дурно я
Той покліп на його складала?

Сатанаїл

Авжеж, дурнісінько!

Арефа

І він розгнівився?
І залишив про те, що перше мав зробити?

Сатанаїл

Не те щоб зовсім залишив, тільки охота
В його не та вже.

Арефа

Ти скажи...
Скажи йому, що я жалкую дуже,
Що те укоїлось... нехай мене пробаче.

Сатанаїл

Я то скажу... Та тільки краще,
Якби його сама перепросила.

Арефа

Радніша б я... Так де ж його візьмеш?

Сатанаїл

Він швидко вернеться... Хвалився мені,
Що він з Анциболотом трохи
На пригру полетить... Та он вони вертають.

Появляються Луципір з Анциболотом.

Арефа

Ох!.. не знаю, як до його й доступитись.

Сатанаїл

Сміливіше, Арефо... одним махом!
Від несподіванки мерщій свого доскочиш.

Луципір і Анциболот спускаються на сусідні скелі.

Арефа

(підходе до Сатанаїла і становиться навколішки)

Прости мене, Луципере, що я...
Не знала я, дурна... ох, далебі, не знала!

(Плаче. Сатанаїл і руками маха і головою киває на Луципера).

Луципір

Чого не знала ти? як очі видирати?

Арефа

Прости мене... довіку я... не буду...

(Плаче).

Сатанаїл

Змилосердись, великий пане мій!
Нам треба згоди задля справи.

Луципір

(до Арефи)

Ну, годі скиглити... На перший раз прощаю.

Арефа

(радо)

То ти простив мене? О, вірная дружино!

(Припадає до Луципірової лапи і палко цілує).

Луципір

Ну, годі, годі вже... Сідай зо мною рядом
Та будемо справляти мирову.
Скликайте всіх сюди,— побенкетуєм.
А ти, Анциболоте, Змія
Нам з раю приведи. Нехай і він побаче,
Як весело у нас... Тільки не забаряйся!

Анциболот

(здіймаючись)

В одну хвилиночку, великий пане!

(Зникає).

Луципір

А ти, Сатанаїле, на наших погукай.

Сатанаїл

(б'ючи в долоні, гукає униз)

Гей, вовкулаки! домові!
Відьми із Лисої гори!
Водяники, лісовики!
Патлатії вихровики!
І все завзятеє лицарство
З Луципера страшного царства!
Мерщій збирайтеся в гуртки

Та мчіться, наче ті хорти,
Сюди — з цимбалами, бубнами
Та голосними скрипочками,
Потіште ви свого царя
Та скрикніть разом всі: ура!

Чутно здалека страшенний посвист, ляскучі заводи, гук, брязк і несамовиті вибухи. Появляється Ірода з очеретянкою у роті; за ним лавами сунуть вовкулаки, домові, водяники, лісовики, вихровикн і вся нечиста сила.

Ірода

(виграючи на очеретянці)

Ой, ду-ду, ду-ду, ду-ду!
Я на гору зійду...

Вся нечиста сила

(співає)

Плече з плечем наставимо,
З руками руки — вряд!
Луципіра прославимо,—
Державцеві він брат!
Ми всі за його встанемо,
За нашого царя,
І ворога здолаємо...
Ура, ура, ура-а-а!

Колом оточують місце, де сидить Луципір з Арефою. Появляється Анциболот. За ним біжить протічок і мчить на хвилях Змія.

Анциболот

Оце тобі і наше царство, Змію.
А он наш пан

(вказує на Луципера)

Вклонись йому низенько.

Змій

Я чув давно про твою мудрість, пане.
Давно мене кортить чолом тобі ударить,—
Прийми мене до себе, в свою службу.
В розумного служить, то — іграшки, не служба,
А в телепня упертого — лихая мука!

Луципір

Спасибі Змієві за його щире слово...
Його ми з радістю приймаємо до себе.

Ти, кажуть, сам мудрак. Мені таких і треба,
Бо маю взять ваш рай в свою кормигу.

Змій

Хороша сторона,— брехати не годиться,—
Одно в ній нудно, те, що — як сьогодні,
То так і завтра,— все єднако,—
Добро та віра, більш нічого...
Надолужа життя таке і геть-то!

Луципір

У нас тут веселіш. А нуте, друзі,
Потіште гостя ви танком веселим
Чи піснею завзятою... А ти, Арефо,
Поклопочись, чим гостя нам вітати.

Арефа
(набік)

Ну, та й хороший він в своїй ясній кибальці!
Якби мені таку на мої роги?
(До Луципера).
Я зараз, друже мій, в одну хвилину!
(Зникає і швидко вертається, несучи в одній руці підставу, на котрій стоїть барило і кухоль, а в другій — на тарілці усякі наїдки. Все те підносе до Змія з низьким поклоном).
Прошу пригубити моєї запіканки!

Змій
(підніма голову і вмочає язика у кухоль)

О, добра ж то яка! Нектар смачний, та й годі!
Ще не доводилось мені добра такого пити.

Арефа

Прошу покорно всю. Як добра, то і другу
Ми наллємо. Вживайте на здоров'я!

Змій п'є; Луципір махає на нечисту силу.

Нечиста сила
(разом підхопила, співає)

Плече з плечем наставимо,
З руками руки — вряд!

Луципіра прославимо,—
Державцеві він брат!
Ми всі за його встанемо,
За нашого царя,
І ворога здолаємо...
Ура, ура, ура-а-а!

Змій
(п'яніючи)

Ура-а-а!

Починається несамовитий танок.

Заслона пада

СПРАВА ЧЕТВЕРТА

ПОСТАНОВА ПЕРША

Обставини першої справи. День. Адам сидить під деревом; Єва лежить на траві і замисливши дивиться у небо.

Адам

А ти і досі ще, моя дружино,
Не позбулась свого важкого суму?

Єва

Хіба сумую я? По чім ти примічаєш?

Адам

По твоїм личку білому та хмурих очах...
Які вони були колись веселі в тебе!
А глянь тепереньки,— обличчя твоє зблідніло
Та аж осунулось; на твої ясні очі
Упала темна тінь і світ їх заступила,
А на чолі лежить якась глибока думка
І свідчить, що в душі у тебе небезпечно.

Єва

То все тобі здається так, Адаме!

Адам

Чого ж лежиш ти, Єво, й не щебечеш
Так, як давно колись-то щебетала?

Єва

Я... он дивлюсь у небо те високе,
Що розіслалося між нами та синіє.
Яке воно глибоке!.. Мої безсилі очі,
Як удивлюся я, здається, потопають
В тій глибині... Ні дна там, ані краю
Не дошукаєшся,— зія одна безодня!..
А, певне, край десь є... Що ж на йому,
На тім краю, скажи мені, Адаме?

Адам

Господній там престол, моя дружино,
Свята оселя там всевічнього державця!

Єва

Ох, як мені хотілося б, Адаме,
Добутися туди! Дізнатись, що таке там —
Під тим наметом синім та глибоким?
Чому не птиця я? Чому не маю крилець,
Щоб знятися угору й полетіти
Високо-високо за ту блакить безмірну
Й довідатись, чи справді там престол господній?
Коли престол, то — перед ним упасти
І помолитися в святій його оселі...
Яка б тоді була щаслива я...

Адам

Ти, може б, захотіла
Й бога побачити?

Єва

Чому ж й не захотіти?
Чому не подивитися мені на того,
Кого щодня ми ухваляємо і молим,
Щоб він нам допоміг повік його хвалити?

Адам

Ох, необачна голово! Ти все одно товчеш,
Все добуваєшся дізнатися про його,
Немов не віриться тобі, що він там є.

Єва

Я вірю в те, Адаме... Та — віра та сліпа,
Як їй поводарем не служать наші очі!

Адам

Ні, Єво,— віра та — ясновидюща,
А очі в нас — сліпі. Ти нею засягнеш,
Куди очима засягнути годі,
Бо очі бачать тільки те, що перед ними,
А вірою ти мусиш засягнути
До самого господнього престолу
Й лице його сподобитись побачить.

Єва

Чому ж я не сподобилась того і досі?

Адам

Того, що мало віриш ти; що в твою віру
Прокралося лихеє недовір'я
І непутить спокій душі твоєї,
І вірі не дає широкого простору.

Єва

Нехай то — я... А ти ж, Адаме?
І ти ж ще не сподобився його побачить.

Адам

Не уподобився... Його святая воля!
Про те — він зна... А все я сподіваюсь,
Що вимолю у його тії ласки.

Єва

Щасливий ти!

Адам

А ти хіба нещасна?

Єва

Я?.. і щаслива мов, та разом й нещаслива...,

А д а м

(перебиваючи)

Ось годі-то тобі все про одно плескати!
Затеше собі в голову таку дурницю
Та й мучиться... Ти краще помолися.

Є в а

(сумно)

Молилась я... Не помога й молитва!

А д а м

Ну, то піди по раю проходися,
Пограйся з серною чи з оленем затнись
Наввипередки... Знайди собі роботу,
То нею й проженеш оті непевні думи...
А хочеш — подивись, як буду я боротись
З царем звіроти... Ми давно вже
Не борюкались з ним, не пробували сили.

(Схоплюється і, вдаривши в долошки, гукає).

Гривастий Леву! Йди сюди!
Іди боротися зо мною.

Здалека зарів Лев, аж листя на дереві затіпалося.

О-го-о, озвавсь!.. Іди ж сюди.
Та тільки, друже, не барися.

Дерево ще дужче заколнхалося. Незабаром з-за кущів вискочив Л е в і, підійшовши до Адама, почав лизати його руки.

Ти сам, мій приятелю? Де ж
Своїх подів?

(Усміхаючись)

Хіба не хоч,
Щоб другі бачили, як ти мене,
Мов прутика того, зігнеш в каблучку?

Лев задира голову угору і ласкаво заглядає Адамові у вічі. Адам, гладячи по голові Лева.

Шуткую я!.. А все ж таки поклич
Своїх, щоб і другі, бач, знали,
Яка в тебе страшенна сила.

Лев, піднявши голову, гукає. Почина збиратися з усіх боків звірота і оточувати колом місце, де стояв Адам з Левом і лежала Єва. Єва, угледівши серну, підвелася і покивала пальцем на неї; та мерщій прибігла до Єви.

Єва

(пригортаючи серну до себе)

Моя ти серночко! Поки Адам із Левом
Будуть боротися, давай з тобою ми
Наввипередки бігати... Ну, починай!

Серна біжить, за нею Єва і незабаром обидві зникають з очей.

Адам

(задивившись на Єву, як вона з розпущеними косами помчалася за серною)

От і гаразд, що Єва пригадала
Для себе забавку. Нехай побіга трохи.
Певне, ухоркавшись, захоче відпочити,
А відпочивши — позбуде і свій смуток.

(До Лева)

Ну ж, поборемося з тобою, побратиме,
Ти стань он там. Здіймись на задні лапи
Та звідтіля і йди сюди до мене.

Лев геть одходе, підіймається на задні лапи і знову пада на передні.

Еге-е! Прямцем ще не навчився стояти?
Ну, я тобі допоможу, мій друже.

(Підходе до Лева і, взявшись за передні лапи, зводить його на задні, Лев тим часом хапає за поперек Адама і, піднявши з землі, починає його носити).

Постій! Дай і мені узятися, як треба.

Лев не слуха і бігає з Адамом. Далі, піднявши ще вище угору, схиля його на землю. Адам, доставши ногами землі, стає.

Ні, приятелю, стій! Тепер давай боротись.

Борються. Лев наляга на Адама, і той, знемагаючи, хиляється на всі боки.

Ого-го, укоренився!

(натужуючись)

Ну, боже поможи!

Зразу бере Лева і насідає його зверху. Лев важко дише.

А що, цар-звірю! Думав ти,
Що, маючи страшенну силу,
Мене ти нею зразу й подолієш?
Ні, друже милий! Є над нами

Ще дужча сила — воля божа...
Як тільки я до його повернувся,
Кликнув його собі на поміч,—
То і не знать де ділась твоя сила
І підо мною ти відразу опинився...
Вставай же, велетню́, та будемо хвалити
Ім'я його святе довіку-віку!

(Встає з Лева і починає співати).

Слава безмірная богові нашому,
Господу правди й добра!
Всесотворителю, життя подателю,
Слава, і честь, і хвала!
Славте господа всі! Величайте його!
Уклонися йому увесь світ, вся земле!..
Він великий є бог, над богами господь,
Його воля свята хай над нами вита!

Звірота
(приспівує)

Його воля свята хай над нами вита!

Адам
(озирнувшись)

Еге-е!.. А Єви і нема між нами?
Певне, кудись замчалася далеко.

(До звіроти).

Розходьтеся ж собі, куди хто знає,
А я піду та пошукаю Єву.

Звірота починає розходитись. Адам теж іде.

Заслона

ПОСТАНОВА ДРУГА

Широка поляна у раї. Посередині стоїть рожаїста яблуня з червонобокими яблуками. Кругом стовбура обвився Змій, ховаючи свою голову між гілками.

Змій

Годі тобі по затінках ховатись,
Вилазь уже! Отут поміж гілками
Сховаєшся — ніхто і знать не буде,
Що ти тут є. Посидьмо та спочиньмо.

Тим часом, може, й наша Єва
Навернеться сюди.

Сатанаїл
(вилазячи з Змія)

А тут зовсім безпечно?

Змій

Не бійсь. Сюди до яблуні сієї
Мало й доходе хто. Усі її минають,
Щоб нею і очей не дратувати.

Сатанаїл
(вилазячи аж на саму верховину)

Тут, справді, гарно: всюди видно...
Легенький вітер запашний
Помалу дише, а навкруги
Трава, як море, зеленіє...
Добро у вас тут, що й казати!
Так гарно, Змію, що мене
Аж заспівати пориває.

Змій

Співай, як хочеться. Тільки тихенько,
Щоб голос не дійшов, бува, аж до Адама,
Бо той, добродій, як почує...

Сатанаїл
(перебиваючи)

То що? Послухає, як ти учора
У нас наслухався наших пісень.
Що, може, ми співати недотепні?

Змій

Що то й казать! До співу ви удатні,
Тільки гукаєте безмірно дуже,
Аж в ухах дзеленчить. Тут так не можна.

Сатанаїл

То ж нас багато. А я, як сам,
То і тихесенько та гарно заспіваю.

Змій

Ану, утни!.. Почуємо якої.

Сатанаїл

Колись я, Змію, голос мав на славу!
То вже тепер позбувся його трохи
(Співає).

В прозорій блакиті погожого дня
Гуляла Вечірняя Зоря...
Хороша, як ранком рожева зоря,
А жвава, як хвиля на морі.

Тут саме з-за кущів вискочила Єва з серною і, зачувши пісню, як укопана стала, а серна пробігла геть.

Веселі, безжурні подруги її
Віночком кругом оточили.
Співали подрузі пісні голосні,
Танком чарівним веселили.
Сама танцюриста, Вечірня Зоря,
Така була рада таночку,—
Виступцем дрібненько перед свій вела
В блискучому яснім віночку...
І синєє небо, і Сонце ясне
Дивились на те й дивувались,
Як подруги коло водили своє,
Веселим танком забавлялись.
Один тільки Місяць на те не дививсь,
Сховався за темнії хмари.
У тій самотині він тяжко нудивсь
Й від серця мінив свої плями.
Пекуча досада на душу його,
Мов ніченька темна, упала,
Що Зоря Вечірня давно вже, давно
У парі із ним не гуляла.
А скільки він з нею нічок прогуляв
По синього неба просторі?
Яких тільки любих він слів не чував
Від Сонечка ясного доні?
Та мати старая помітила те
І спать скільки днів не лягала,—
Дитя необачне, дівча молоде,
З очей із своїх не спускала.

Вона ще раніше, ніж дочка її,
Вподобала того гультяя,
А він по єдинцю то тій, то другій
Нашіптував, як їх кохає...
І от утомилася мати стара,
За гори пішла спочивати.
А Місяць з-за хмари, неначе мара,
Вискочив та й ну танцювати!
Як дзига, кружає він коло Зорі,
Садить гопака, вибиває!..
Й незчувся сердега, що вже з-за гори
Сонечко ясне випливає.
Вискочило люте з мечем у руках
Й Місяця мечем черконуло...
Аж охнуло небо! В блакитних полях
Червоною кров'ю линуло...
«Оце тобі, зраднику, плата за те,
Щоб ти до обох не лицявся!» —
Гукнуло знічев'я Сонце золоте...
А Місяць за гору скотився...
Від його на небі тільки й завис
Один невеличкий серпочок,
Та збоку від його якось запинився
Вечірньої Зорі віночок...

Єва

(підходячи до Змія)

Це, Змію, ти співаєш гарно так?

Змій

Ні, Єво. Я співати не умію.
Це гість до нас прибув такий співучий.

Єва

(здивовано)

Гість, кажеш, Змію? Де ж той гість?
Я зроду-віку не чувала
Таких пісень... Аж серце в'яне,
В душі моїй бринить і досі
Його сумний, журливий голос.

Сатанаїл

(скакнувши з дерева, вклоняється Єві низенько)

Поклон тобі, чудове диво світу,
Вродлива квіточко хорошого раю!

Єва

(жахнувшись)

О господи! Відкіль оця проява?
Де узялась вона, скажи, мій вірний Змію?

Змій

Злякалась, Єво?.. Не лякайся
Та з гостем цим любенько побалакай.

Сатанаїл

Звідкіль, питаєшся? Щоб знала,
То я тобі повідаю всю правду:
Я з сторони далекої тієї,
Де все те вкоїлось колись,
Про що виспівував у пісні.

Єва

Що ж привело тебе сюди до нас?
Чого й за чим?

Сатанаїл

На тебе подивитись.
Усюди ходе чутка, Єво, що нема
Нічого кращого від тебе в світі...
Дійшла та чутка і до нас.

Єва

Ти плещеш богзна-що таке!

Сатанаїл

Не вчився брехати я ніколи, Єво,
І не брехав ні перед ким до сього часу.
А чутка, що до нас дійшла, збрехала...
Вона плескала нам, що буцім ти
Вдалась тільки хороша та вродлива
Ні, Єво, ти... далеко більше, ніж вродлива:
Цариця ти, богиня над красою!

Єва

(зашарівшись, маха руками)

Що це ти кажеш?.. От — дивись,
Усю мене аж засоромив...

Сатанаїл

Дитино непорочная! Якби
Була ти в нас, то ми б настановили
Тебе царицею своєю в нашім краї
І поклонялися тобі щодня,
Як тій богині! А то даремно
Ти зносиш тут свою красу,
В цьому чудовім пишнім краю,
Де і без того пребагато
Є див усяких.

Єва

А ваш край
Хіба від нашого бідніший буде?

Сатанаїл

(указуючи рукою)

Ти бачиш гори он? У тих горах,
Посеред скель високих, що сягають
Своїми верховинами за темні хмари,—
Ми пробуваємо.

Єва

Хто ж ви такі?

Сатанаїл

Ми, Єво, ті, хто на світі не знає
Кінця-краю своїй безмірній силі
Хто виміряє час не тим, що буде,
Чи вже пройшло, а довгими віками,
Що їх перелічить ніхто не зможе,—
Бо й щоту їм нема, як і кінця немає...
Ми ті, кого не дано вам збагнути
Ні розумом своїм, ні думкою прудкою,
Ні вірою безмірною, що нею живете.
Бо розумом своїм ви мусити сягнути
Не дальше від того, що бачать ваші очі;

А думка в вас хоч і сягає дальше,
Та — немічна і до землі прикута —
Не здійметься вона високо вгору
І не пірне у глибину-безодню,
Щоб осягнути їй оцю озію — світ...
А віра ваша що? То одна неміч
Тієї сили вашої, що розумом зоветься,—
Другий, бач, край короткої вервечки,
Що нею виміряєте дива на сьому світі.
І от, як не хапа її, то той уривок,
Що вірою звете, приточуєте ви
До розуму свого — бери, мовляв, хоч ти,
Бо в мене ні снаги, ні сили більш немає!..
От ваша віра що!.. Посмішище, та й годі,
Нікчемна витівка короткого ума!

Єва

Ти щось таке страшне мені мовляєш,
Що я, вчуваючи його від тебе вперше,
Боюсь своїх думок до його припускати.

Сатанаїл

Боїшся? Ще б пак не боятись, Єво,
Коли ти призвичаїлась тільки до того,
Що в тебе на виду та кидається в вічі.
А ти відкинь свій страх та подивися
На дива світові тверезими очима,
То і побачиш, що у йому немає
Нічого мудрого, а все так просто.

Єва

Як просто? Ні, неправду це ти кажеш.
Якби було все просто, то було б
Усе однакове. А то поглянь тільки,
Якого дивища немає в світі?
Глянь, он земля: чого на їй немає?
Тут ось — густа травиця зеленіє,
А там — високе дерево буяє вгору...
Кружає мошкара... літає птиця всяка...
Плазає гад... звірюка ходе — біга...
Життя немов кипить та аж стріляє в вічі!..
І все те не скидається одно на друге,
А ти мовляєш: просто!.. І це тільки

Тут, на цій землі... А там, на небі,
Звідкіль до нас сюди іде й доходе
Блакить безмірная та виблиска зірок,
Чи місячне холоднеє проміння,
Або огненні іскорки палкого сонця?..
І все, по-твоєму, це просто? Ні, це — мудро.

Сатанаїл

(лукаво усміхаючись)

Це мудро все тільки для вас —
Дітей землі, а задля того,
Хто зна, як все оце колись заводилося тута,
То мудрості ніякої немає.

Єва

Хіба ти знаєш се?

Сатанаїл

Авжеж, що знаю.

Єва

(злякано)

То ти?.. Ти будеш... бог?

Сатанаїл

(регоче)

Оце втяла! Ану, скажи мені,
Який він є? Ти бачила його?

Єва

Якби я бачила, то й не питала б.

Сатанаїл

Відкіль же ти дізналася про бога,
Коли не бачила його ніколи?

Єва

Мені казав Адам... Та і сама я помічаю,
Що є над нами щось таке,
Що мусе керувати нами.

Сатанаїл

Химеро безпросвітная короткого ума
І розуму недужого недоумку ти темний,—
Оце ви самі й єї.. Оплутали тебе,
Нещасную, оці всі забобони
І ти їм віри ймеш?.. Ох, Єво, Єво!
Не при твоєму б розуму таке мені плескати!

Єва

Що ж я плещу? Кажу про те, що знаю.

Сатанаїл

Кажи ти краще: не що знаєш,
А у що віриш.

Єва

Хай: і в що вірю.
Чого ж смієшся ти? Якщо не так,
То ти скажи, у чім я помиляюсь?

Сатанаїл

Нема того, в чому б не помилялась віра!
Бо чим ти вивіриш, чи правда те,
Що вона каже?

Єва

А що ж не помиляється?

Сатанаїл

Один то Розум.

Єва

Ти ж сам отут казав,
Що він у нас короткий дуже.

Сатанаїл

Що він короткий, то тому виною
Самі ви будете, бо не клопочетесь про те,
Щоб він у вас коли-небудь подовшав,
Та ще до того й глушите своєю вірою такою.

Єва

Що ж треба діяти, щоб він у нас подовшав?

Сатанаїл

Не вірити тому, чого не знаєте самі,
Про що ви не довідались отут допевна.
Одкиньте геть химерну вашу віру
І тільки розумом одним все добувайте.
То незабаром ви поробитесь самі
Такими мудрими, як і ваш бог.

Єва

Що кажеш ти? Чи нам із ним зрівнятись,
Коли він сам нас виліпив з землі,
Надхнувши цяточку свого святого духу?

Сатанаїл

Ох, ви, задурені химерами такими!
Нещасні в своїм житті-скитанні,
Не знаючи, куди воно у вас простує
Й до чого доведе!.. Про віщо ж мені з вами
Отут балакати? Та й нащо?
(Поривається іти).

Єва

Постій! Не кидай нас. Ще хоч хвилину
Зостанься тут... Я мала щось спитати
Тебе, та взяв ти й перебив.
Я, бачиш, вперше отут чую
Від тебе таку річ... І не зведу
Своїх думок ніяк докупи.
Зажди. Скажи мені — тільки по правді —
Хто будеш ти?

Сатанаїл

Ти правди хоч?
То ось вона: я, Єво, дух...
Дух вільний — без кінця і краю,
Дух розуму — цікавого всезнайки
І неймовірності прихильник щирий,
А віри вашої — довічний супротивник.

Єва

То й богові ти супротивник будеш?

Сатанаїл

Коли ваш бог завдав вас у неволю
Й законами себе одгородив,
Щоб ви ніколи з ним не порівнялись,—
То я такого бога супротивник.
Бо що то є за бог, коли не хоче він
До себе підпустить своє творіння?
То — славолюбець буде, а не бог!
Безсилий славолюбець, що боїться,
Щоб хто бува не вкрав у його слави
І через те других не підпуска до себе.

Єва

(загадавшись)

Як я подумаю, то все, що ти це кажеш,
Мені здається правдою... Тільки чогось боюся
Такої правди я.

Сатанаїл

Ото-то й є,
Що задурманились ви вірою своєю!
А ти одкинь її і добивайся
Всього тверезим розумом одним.
Тоді сама побачиш, що немає
Нічого на світі таємного такого,
Про що б ти не довідалася ним...
Та годі вже! Наговорився так,
Аж у горлянці в мене пересохло.
Нема у вас чого-небудь такого,
Чим би годилось проквасить трохи душу?

Єва

Чого ж тобі? Води хіба нап'єшся?

Сатанаїл

(указуючи на яблуню)

Он — яблука. А потурбуйся, Змію,
Зірвати хоч одно. Певне, вони смачні у вас,
Бо, бач, які вдались червонобокі!

Змій зриває яблуко і подає Сатанаїлові.

Єва

(жахаючись)

Ти хочеш їсти їх? Закинь мерщій, благаю!
То яблука такі, що не годиться їсти.

Сатанаїл

Чому?

Єва

Бо дерево оте закляте!

Сатанаїл

Ким і за що?

Єва

Закляте богом!
Хто з його овощ з'їсть, то буде знати
Лихе і добре.

Сатанаїл

То і гаразд, як він
Про все оте дізнається,— мудрішим стане.

Єва

Зате повинний буде вмерти.

Сатанаїл

Я смерті не боюсь. А хто її боїться,
То хай не їсть.

(Куса яблуко).

Єва

О боже! Що ти робиш?

Сатанаїл

Не накликай його

(їсть)

А яблуко — смачне!
Ти, Змію, куштував?

Змій

Ні, не доводилось.

Сатанаїл

То покуштуй.

Змій зрива яблуко.

Єва

(до Змія)

Й ти будеш їсти?

Змій

Атож. Хіба мені й не можна?

(Їсть).

А справді, яблучко смачне вдалося.

Єва

(про себе)

Кортить й мене. От тільки чогось страшно.

Сатанаїл

А ти не бійсь. Чого його боятись?
Просте се діло: взяв та й їж.

Єва

Гріха боюсь.

Сатанаїл

(указуючи на Змія)

А він, бач, не злякався.

Єва

(дивлячись на Змія, про себе)

Я думала, що зразу він умре,
А він живісінький... Іще, дивись, зриває.

Змій

(подаючи яблуко Єві)

Хоч, Єво? — На!.. Смачні вони по правді,
Не то що наша пісна манна.

Єва

(беручи яблуко у руки)

Дивись, яке воно хороше, справді,—
Червонобоке, наливне! Немов всміхається.

Сатанаїл

А покуштуй, яке воно на смак!

Єва кусає.

Ну, що?

Єва

І справді: добре!.. В роті тає,
Солодким соком залива.

Сатанаїл

А що ж іще ти почуваєш?
Смерть не ввижається, бува, тобі?

(Регоче).

Починають збігатися хмари і заволікають небо. Здалі показується Адам.

Єва

Он і Адам.

(Радо до його).

Адаме, друже мій!

Адам

(підходячи)

Де се ти, Єво, забарялась так довго?
Ходив, шукав тебе по всім раю...

Єва

Я тут була із Змієм та...

(До Сатанаїла).

Не знаю,
Як звать тебе.

Сатанаїл

Сатанаїлом, Єво.

Єва

Чудне яке мення!.. Чи й вимовлю його?

(До Адама).

Забився до нас сюди оцей прохожий
Та тут розказує таке, Адаме!..

Адам підходе до Сатанаїла і прикро обдивляється його.

Сатанаїл

(низько уклоняючись)

Поклон тобі, міцна підпоро віри!

Адам

(суворо)

Ти хто такий і звідкіля узявся?

Сатанаїл

Нехай тобі про се повіда Єва.
Я забарився. Пора уже додому,
Бо, бачиш, дощ який он наступає.

(Зникає. Хмари з усіх боків сходяться і закривають небо).

Єва

Куди зникаєш ти?

(Гука)

Сатанаїле!

Адам

Не клич. Хіба тобі не видко, хто такий то?
То — дух лукавий, Єво... одхаснися!

Єва

Ні, не лукавий дух ото, Адаме!
Якби ти чув, про що казав він тута,
Які тільки розумні мовив речі,—
Ти б сам дізнавсь, що то не дух лукавий,
А посланець якийсь до нас від бога,
Якщо тільки не самий бог і є.

Адам

Що це ти плещеш, Єво? Схаменися!
Де видано, щоб бог зійшов до нас з тобою?
Не заслужили ми ще від його такої ласки.

Єва

Не віриш ти? То попитай он Змія,
Який він мудрий та розумний вдався.

Адам

(неймовірно дивлячись на Єву)

Ох, Єво, Єво! Горить твоє лице, немов жарина,
Палають очі, як огонь... від тіла так паше...
Якесь тепло від його йде гаряче...
Що вкоїлось з тобою, Єво?.. Чи бува?..

Єва

(перебиваючи, горнеться до Адама)

Адаме! Друже мій єдиний!
Моя підпоро, моя сило!
Ти думаєш, що я тебе
Змінила на того чужинця?
Ні, ні, Адаме!.. Він — розумний,
А ти — хороший, прехороший...
Я одного тебе тільки люблю.
З тобою хоч куди піду,
Хоч на край світа!.. Друже мій!
Моя порадонько єдина,
Моя ти вірная дружино!
Люблю тебе... люблю... люблю
Й любить довіку тебе буду
(Заглядає Адамові у вічі).
Розсердивсь ти?.. По очах бачу,
Що ти розсердився за те на мене,
Що з ним балакала.

Адам

Не серджусь я,
Хоч не втаюсь, що гіркая досада
Взяла мене, що ти надовго, Єво,
Кудись від мене утікала.
Тебе шукав я всюду довго...
Весь рай сходив... Не думав я,
Щоб ти забилася сюди,
Під оцю яблуню закляту.

Єва

(усміхаючись)

Закляту, кажеш?.. А якби
Покуштував ти яблучка із неї?

От би довідавсь, що від його
Нема смачнішого нічого в світі!

А д а м
(жахаючись)

Хіба його ти куштувала, Єво?

Є в а

Одного з'їла... Тільки іще, Адаме,
Ще хочеться. Давай удвох з'їмо.

А д а м

Ти їла, Єво?.. Та це ж — гріх!
Умерти ти повинна, Єво.

Є в а

А бач, живісінька-таки і досі.
Здається, від його ще здоровіша стала,
Аніж була... Оце тобі, Адаме,
Доказ найкращий, що то все,
Що ти мені не раз казав про його,—
Хто, мов, із'їсть його, то зразу вмре,—
Усе те вигадки одні, та й годі!

А д а м
(про себе)

І дивно, й чудно се мені!..
Живісінька... ще краща стала...

(до Єви).

Скажи мені таки по правді, Єво,
Невже його ти їла?

Є в а

Неймовірний!
Хоч забожитися тобі, то їла!..
І Змій, і я, й захожий той чужинець,—
Усі ми їли. І як бач —
Усі живісінькі і досі.

А д а м
(про себе)

Хіба й собі?..

(Уголос).

Ні, страшно... страшно!

Є в а

І я попереду боялася, Адаме,
Та страх отой перемогла...
Ти знаєш, друже?.. Темні хмари
Находять он. Дощ, певно, буде.
Давай під яблуню сховаймось,
Переждемо, поки перейде дощ.
Тим часом яблучок нарве нам
Змій з яблуні... От ми під дощ гарненько
Й поснідаєм.

Накрапа дощ.

О, бачиш, почина!

Адам з Євою підходять під яблуню. Змій мерщій поплазав угору, зірвав двоє яблук і подав їх Єві. Єва, розглядаючи яблука.

Оце тобі червонобоке, Адаме,
(подає Адамові)
А це, білявеньке, нехай уже мені,
Бо я попереду червонобоке з'їла.
(Їсть).

А д а м
(задивляючись на яблуко)

Хороше, справді!.. Чи таке-то
І на смак буде?.. Одхасни,
Господня сило, від гріха тяжкого
Й благослови свою цю овощ.

(Їсть).

Здалека чутно грім. Хмари зовсім покрили небо; стає темно, як уночі. Здіймається буря. Доносяться страшенні заводи, писк, луск. Появляється І р о д ч а; за ним — лавами суне н е ч и с т а с и л а; далі — А н ц и б о л о т з С а т а н а ї л о м, а на самому кінці — Л у ц и п і р з А р е ф о ю.

Іродча

(виграючи на очеретянці)

Ой ду-ду, ду-ду, ду-ду!
Я на гору зійду.
А на гору зійду,
Чоловіка знайду.
Та і буду водить,
Та і буду дурить,
Поки в яр не заблудить.
А в яру його надушу,
Та витягну з його душу,
Та й повішу на грушу,
Та і буду дзьобать,
Та і буду клювать,
Щоб і наших було знать!

Нечиста сила

(співає)

Плече з плечем наставимо,
З руками — руки вряд!
Луципера прославимо,—
Державцеві він брат.
Ми всі за його встанемо,
За нашого царя,
І ворога здолаємо...
Ура, ура, ура!

Змій

(гукає з дерева)

Ура, ура! Наша взяла!

Анциболот

(задивляючись на Адама та Єву, до Сатанаїла)

Ну, та й добрячу пару підчепив ти!

Сатанаїл

(до Луципера і Арефи)

Тобі, мій пане, на послугу
Добув таки оцю уперту пару.
Прийми її від мене на ознаку
Моєї служби вірної до тебе, пане.

Адам
(злякано)

О боже мій! Нечистая вся сила
Іде на нас. Спаси нас, боже!..

(Пада навколішки).

Луципір

Ти й так багато вже молився тута.
Вставай лишень та йди тепер за нами.

Арефа

Та й преподобницю свою бери з собою,
Нехай вона й мені ще попослуже.

(Протягають лапи, щоб достать Адама і Єву).

Луципір
(до Арефи)

Лови його прямісінько за шию.
А я оту за коси сам спіймаю.

(Про себе).

Аж дух захоплює, така з себе хороша!
Тепер я поживлюсь тобою, моя крале!

Нечиста сила
(гукає)

Плече з плечем наставимо,
З руками руки — вряд!..

Грім.

Анциболот
(хитаючи головою, до Сатанаїла)

Ох, краще б нам у це не устрявати,
Щоб не здобуть собі, бува, напасті.

Сатанаїл

Дурний ти, бачу, зроду вдався,
Таким зостанешся й довіку!

Тут саме гогонув страшеннний грім, свірконула огненна блискавнця. Сатанаїл закрутився і опукою гепнув на землю, розливаючись чорною смолою.

Л у ц и п і р

Отак! Пропав і захід, і слуга...
А щоб тебе, дурний Сатанаїле!
І нащо ти спокушував того
Проклятого Адама?.. З мене б й Єви
Було доволі... Тікайте ж, хто куди улуче!

Уся нечиста сила з Луципером, Арефою, Анцнболотом і Іродчам, як те гайвороння, розлітається на всі боки. З неба доноситься грізний поклнк.

Г о л о с з н е б а

Що ти таке вчинив оце, Адаме?

А д а м

(падаючи ниць на землю)

Прости мене, мій милий боже,
Що Єви я послухався... Одна вона...
Одна вона всьому отут виною.

Г о л о с з н е б а

А ти святий, бач? Неповинний
За те, що слухався її умови?
Іди ж ти пріч звідсіль, з мойого раю,
Й кривавим потом добувай собі
Щоденний хліб з землі сирої!
Бо незугарний ти того, щоб так ганьбити
Цей край, де тихо й без клопоту
В йому прожив би ти увесь свій вік.
Іди ж мерщій! Й свою спокусу — Єву
Бери з собою. Нехай тепер вона
За те, що гріх тяжкий вчинила —
Закон зламала мій — хай буде
У муках дітвору тобі рожати!
А ти — гидкий, лукавий Змію!
Будь проклятий, що спокусив
На гріх тяжкий їх! Лазь довіку
Ти по землі і жалом гострим
Адамову п'яту вишукуй, лютий,
Й жали його, аж поки він на гамуз
Не розтовче твоєї голови лихої!

Змій кидається до Адама, хоче вкуснти. Той схоплюється і хапа дрючину.

А д а м

Куди ти лізеш, проклята спокусо!
(Б'є дрючиною Змія по голові. Той, звиваючись, здихає).

Є в а

(з жахом)

Я бачу смерть! Мій добрий вірний Змію,
Тебе це першого вона спіткала тут;
Мов бразолією покрила всі закраси,
Лихою мукою скрутила тіло жваве
І задубила холодом його навіки!
Так це вона?... Запалими очима
На мене дивиться страшенно так...
І кров гарячая холоне в моїм серці,
Страшенний жах в душі моїй встає.
Я вся тремчу... Ох, горе мені, горе!

(Плаче).

А д а м

(люто до Єви)

Не скавучи, лиха! Бо як заціджу
Й тебе палюгою цією,
То будеш знать!.. Хай гине, клятий,
Щоб ще кого отут не спокусив,
Як спокусив уже тебе, лихую!

Кида дрючину і, ухопившись за лице руками, починає плакати. Потім стає навколішки і, зціпивши на грудях руки, молиться.

Мій боже милий! Я не знаю,
Як замолить свій тяжкий гріх
Перед тобою?.. Як благать,
Які складать тобі молитви,
Щоб глянувсь ти на їх й простив
Тяжку вину мою перед тобою?
Мої думки всі, боже, і слова,
Як те розпужаноє птаство,
Геть розлетілися від тяжкого гріха!
Молю тебе... не молитвами —
Кривавими слізьми молю —
Прости й пробач!.. Не задля себе,
Не для спасенія свого
Молю тебе... Нащо воно здалося
Такому грішнику, як я?

Убий мене! Тільки вчини,
Щоб за мою вину велику
Не катувався увесь світ!
Молю тебе, мій милий боже!

(Плаче гірко).

Єва

(підходячи до Адама)

Адаме! Друже мій єдиний!
Не убивайся і не плач.
Не витрачай свою ти силу,—
Вона потрібна буде нам
На наше тяжке горювання...
Що, грішні, ми посіяли з тобою,
То те повинні і пожати,—
На те його святая воля!
Не убивайся ж. Чую я,
Душею й серцем почуваю,
Що ми спокутуємо гріх,
Що він, святий, нас не покине.

Адам

Спокутуєш?.. Ох, нещаслива!
Як ти спокутуєш його?
І чим?

Єва

Любовою своєю.
Любовою до тебе, мій ти друже!
Малая цяточка його святої сили,
Вона добудеться до божого престолу
І винесе звідтіль спасення світу.

Адам

(гірко)

Химерній надії, що ти з ними
Завжди носилася усюди, легкодуха,
Знову тебе дурити почали?
Пріч з ними, пріч!.. Немає нам спасіння!

Голос з неба

Яким ти неймовірним став, Адаме!
Ні, Єва правду каже: ти спасешся
Тільки любовою... І я тобі колись
Подам любову ту — свого месію...
Іди ж з раю... працюй... та сподівайся.

Заслона пада

АПОФЕОЗ

У невеличких яслах лежить народжений Христос. Над його головою стоїть і сяє у небі ясная зоря. З одного боку над яслами схилялася божа мати, а з другого — стоять волхви, уклоняючись Христові. З неба доноситься пісня.

Слава богові в високостях!
На землі — спокій,
А над людьми — божа ласка!

1901 р.

ТВОРИ, НЕ ПУБЛІКОВАНІ ПИСЬМЕННИКОМ

1.

У ЧЕРНИЦЯХ

Драма в п'яти справах і шести постановах

СПРАВЛЯЮТЬ

Ігумення — в монастирі.
Марфа, Серафима } **черниці.**
Маруся, а в черницях сестра Юліана.
Кнурниха — мати її.
Кнур — батько її.
Василь Безродний — гайдамацький отаман.
Герасим — монастирський сторож.
Кобзар.
Черниці, люди, гайдамаки, запорожці.

Діється у другій половині XVIII віку.

СПРАВА ПЕРША

Велика світлиця, чепурно прибрана. По стінах у золотих рамах святі образи, у кутку їх — ціла божниця. Долівка вистелена килимами, кругом невеличкі гарні кріслечка. Саме сонце сходе і обдає хату ясним світом.

Сестра Марфа порається: пил з образів стирає, долівку мете.

[Вихід] I

Сестра Марфа. Ач, сонце як грає; надворі гарно, весело. Земля покрилася травицею зеленою, дерево заквітчалося листом пишним, повітря чисте та свіже. Ясне сонечко все те пестить-гріє. Чудні і дивні діла твої, господи! Розпросторив ти свою руку над землею, увесь світ повив красою величною. Невеличка комашина радіє тобі; кожна пташка співає славу твою. Дивний і величний світ, господи! А в нас, правду кажучи, завжди однаково: як літом, так і зимою, як повесні, так і восени. Сумно, нудно.

Чується стук у двері.

Голос. Господи Ісусе Христе, сине божий! Помилуй нас.

Сестра Марфа. Амінь. Хто там?

Голос. Сестра Серафима. Можна увійти?

Сестра Марфа. Можна.

Увіходе сестра Серафима, хреститься і робе низький поклон.

[Вихід] II

Сестра Серафима. Благодать господа нашого Ісуса Христа буде з нами.

Сестра Марфа. Амінь. На всякім місці владичество його.

Сестра Серафима *(підходе до Марфи)*. Доброго ранку, сестро Марфо. Дозволь облобизати тебе не яко Іуда, а яко розбойник. *(Цілуються)*.

Сестра Марфа. Що скажеш, сестро Серафимо?

Сестра Серафима. До матушки гумені, сестро Марфо. Рано ще, спочиває, мабуть? Он і ти ще не поприбирала.

Сестра Марфа. Ще не виходила з покою... Сядь он там посидь. Вона не забариться вийти. Треба до того поприбирати. *(Сестра Серафима сідає у самому куточку*

біля дверей, Марфа шпарко стирає пил, струшує килимці і підміта сміття). Чого се ти, сестро Серафимо, до матушки так рано?

Сестра Серафима *(побрязкавши чотками).* Як би тобі сказати? Попрохатись маю...

Сестра Марфа. У мир, сестро?

Сестра Серафима. Та хоч біля миру пошвендяти. Літечко тепле настало, сонечко ясне так гріє... Тягне на вільне повітря. Хочеться повештатись по світу просторому. Побачити, як люди живуть, чи не забувають господа милосердного, почитають його храми святі.

Сестра Марфа. Торік сестра Євдокія ходила. Матушка дуже гнівилась, що малий збор принесла. Цих молодих, каже, тільки пошли, то так завжди: витріщаться на людей, а про бога не дбають.

Сестра Серафима. Ну, вже як і стару яку пошлють, що ледве ноги волоче. Доб'ється до села, та там і літечко злітує, вилежуючись у священика на перинах. Молодша все-таки більше світа збіга.

Сестра Марфа. Піди ж ти. А матушка зовсім навпаки дума; молода, каже, як молода: ще не осілася, не перегоріла, часто її гріх путає.

Сестра Серафима. От, уже і гріх! Як інший раз задивишся на людей — то вже і гріх. Навіщо ж на нас, молодих, так рано отсю рясу надягають, коли гріха бояться? Не про гріх же я повинна думати, коли наділа на себе чернечу одежу! Ти, сестро Марфо, до неї близько ухожа. Ти їй скажи оце, що я кажу. Умов її та й про мене не забудь натякнути, а я вже тобі мирського гостинця принесу.

Сестра Марфа. Ох! сестра Марфа сама така, коли б їй хоч на тиждень вирватися у мир.

Сестра Серафима. То й ти просися.

Сестра Марфа. Просися! Просилася раз, так... у тебе, каже, тільки й думки, що про мир; а в черниці поступила, у чорне нарядилась. А я як у черниці поступала? Хіба я охотою йшла? Батько віддали. Іди та й іди, богу будеш молитися за нас. Батько ж і досі десь по світу вештається, правду кажучи, гірку п'є; а я — молись тут за його!

Сестра Серафима. І тобі, значить, сестро, як і мені. Тільки мене ніхто не 'ддавав сюди, а самі взяли. Як швендяла татарва по сих краях, батька-матір у ясир по-

гнали, а мене невеличкою кинули. Гуменя Митродора, хай її свята душенька у раю спочиває, узяла до себе. Тут я вигодувалася, виросла, тут і чернечою рясою мене покрили.

Двері рипнули, одхилилися, показалося обличчя Кнурихи.

Сестра Марфа. Хто там?
Кнуриха. Добридень вам. Чи можна увійти?
Сестра Марфа. Ідіть, ідіть.

Увіходе Кнуриха і Маруся.

[Вихід] III

Кнуриха. Доброго здоров'я вам.
Сестра Марфа. Здорові були. А що скажете?
Кнуриха. Чи до матушки гумені доступитися можна?
Сестра Марфа. Ще матушка не виходила з покою. Ще, видно, богу молиться. А ви чого до неї?
Кнуриха. Та в нас діло; важне діло. Чи не можна як матушці переказати, щоб допустила нас до себе на самоті переговорити.
Сестра Марфа. У нас немає самотніх переговорів. Матушка гуменя не любить. Вона каже: ми всі Христові служимо, всі повинні перед ним повсякчас з чистою душею пристати, перед усім миром своїми вчинками похвалитися: дивіться, мов, усі, які ми є,— чи чорні — то й чорні, а критися та таїтися ні перед ким не слід. Бог милосердний усе бачить, він наш найвищий судія.
Кнуриха. Звісно, ви черниці, йому служите, об йому одному радієте. А ми, миряни — зовсім інша річ. У нас часом як не покриєшся з чим — то виплетуть на тебе таке...
Сестра Марфа. Гріх критися, гріх. Скритность — один з семи смертельних гріхів, що доводять душу християнську до погибелі.
Сестра Серафима *(підходячи до Марусі, що сумна і бліда стоїть трохи ззаду матері)*. Благодать господа нашого Ісуса Христа будь з тобою, дівчино. *(Хрестить її)*. Бачу я по обличчю твоєму, блідому та похмурому, що з сокрушенним серцем прийшла ти до нас. Не крийся, повідай нам, що учинила єси, живучи в миру? Облегчи своє серце, ослобони свою душу од гріха тяжкого, покайся. Гос-

подь милосердний, що всіх до себе приймає і всім прощає наші провини, і тебе прийме в своєму царстві небесному, аби покаялася перед ним з чистим серцем... *(Суворо до неї)*. Чого ж ти мовчиш? Кажи, що зробила? Може, ти душу християнську запакувала? Дівчина ти чи молодиця? Кажи!

Маруся тремтячи оступається за матір.

Кнуриха. Це моя дочка. Вона недугувала, нещасна. Ще й досі не оправилася, слаба дуже. Всього боїться, не лякайте її.

Сестра Серафима *(грізно)*. А, оступаєшся?Ховаєшся? Від кого ж ти ховаєшся? Від господа милосердного криєшся? Куди ж ти сховаєшся? Не сховаєшся від його ока всевидящого! Кажи, що учинила... Боїшся? Дух темноти погибельний боїться ясного лиця праведного. Да воскресне бог и расточаться вразі єго!..

Маруся. Ох! Мамо... мамо. *(Схиляючись на матір, омліває)*.

Кнуриха. Дочко моя, дитино моя! Не лякайся, моя сизая, це люди добрі. *(До Марфи)*. Поможіть, будь ласка, довести мені її до стільця. *(Марфа помагає Кнурисі уса-дити Марусю)*. Чи немає водиці хоч капельки... напитися їй, збризнути...

Сестра Марфа. Я зараз. *(Швидко виходе і ввіходе з кухлем води)*.

Сестра Серафима *(сіда собі одсторонь і, перебираючи чотками, вичитує)*. Яко исчезает дым... яко тает воск...

Кнуриха *(дає води Марусі)*. Марусю! На, хлесни водиці. Промочи свої уста смажні. Ач — слаба яка. Казала: підождемо, дочко, поти вкріпишся хоч трохи, так ні. У черниці та й у черниці.

Сестра Марфа. Так вона до нас?..

Увіходе гуменя.

[Вихід] IV

Матушка гуменя. Мир вам, сестри. *(Марфа і Серафима потупляють голови)*. Благодать господа нашого Ісуса Христа будь з вами!

Сестра Марфа і сестра Серафима. Амінь.

Кнурниха *(шепче до Марусі)*. Марусю! Марусю! Матушка гуменя, підведися, поклонися їй.

Маруся устає і кланяється.

Матушка гуменя *(до Марфи)*. Сестро Марфо, що це за люди?

Кнурниха. До вашої милості прийшли. З великою просьбою до вас.

Матушка гуменя. З якою?

Кнурниха. Коли дозволите нам на самоті з вами побалакати.

Матушка Гуменя *(глянувши на іх, переводе очі на Серафиму)*. А ти, сестро Серафимо, чого?

Сестра Серафима. Милості прохати, матушко гуменя. Благословіть по миру поскитатися.

Матушка гуменя. Сього року, сестри, нам і в обителі треба буде попрацювати. Предстоїть великий труд господу: мир буде в нас і ми в миру. *(Сестра Серафима, похнюпившись, закопилює губу)*. Так ти, молодице, хочеш зо мною на самоті побалакати?

Кнурниха. Коли ласка ваша буде нас вислухати.

Матушка гуменя. А то дочка твоя чи родичка?

Кнурниха. Дочка, матушко.

Матушка гуменя *(до черниць)*. Вийдіть, сестри.

Марфа покірно виходить.

Сестра Серафима *(виходячи, скоса дивиться на гуменю, кривить її)*. Мир буде в нас і ми в миру! *(Виходить)*.

[Вихід V]

Матушка гуменя. Ну, кажи, молодице, яке там діло у тебе.

Кнурниха. Ми прийшли, матушко, прохати вас — прийміть нас до себе.

Матушка гуменя. Як до себе? У черниці?

Кнурниха. Еге.

Матушка гуменя. Ти вдова чи мужня жона?

Кнурниха. Мужня, матушко.

Матушка гуменя. А як же ти чоловіка одного кинеш?

Кнурниха. А що йому станеться? Він старий, і я не молода. Його й добрі люди доглянуть там.

Матушка гуменя. Добрі люди! Світ не без добрих людей, і в йому найдуться вони. Тільки ти забуваєш, молодице, що то все чужі, ти одна йому найближча, найдорожча. Ти з ним шлюб брала, руки в'язала. А що в'яжеться на землі — буде в'язане й на небесі. Знаєш?

Кнурниха. Знаю, матушко. Що ж, коли немає мені радості в миру, немає спокою душі.

Матушка гуменя. У тебе чоловік недобрий?

Кнурниха. Гріх бога гнівити, гріх за його лихе що сказати. Добрий він у мене.

Матушка гуменя. То що ж жене тебе до нас?

Кнурниха *(указує на Марусю)*. Вона, матушко, рветься. Її молода душа захотіла. Немає їй радості в миру, а з нею й мені.

Матушка гуменя *(прикро дивиться на Марусю, що бліда стоїть похилившись)*. Вийди стара, я на самоті з дочкою побалакаю.

Кнуриха виходе.

[Вихід] VI

Матушка гуменя *(подивившись ще раз на Марусю, геть одходить і сідає)*. Дівчино! Як тебе зовуть?

Маруся *(тихо)*. Марусею.

Матушка гуменя. Іди до мене ближче. Іди, не бійся. *(Маруся підходить)*. Та кажи по правді, не втаюй нічого. Усе, все кажи, що було з тобою в миру, які гріхи пестило серце твоє, носила душа твоя. Все передо мною виложи. Може, що я і пораю тобі, може, і поможу в чому. Ти така ще молода, тобі ще жити та жити, а ти, бач, чернечим одягом покритися захотіла, все рівно що вмерти захотіла. Що ж тебе довело до сього?

Маруся *(боязко)*. Матушко. Я безталанна... нещасна...

Матушка гуменя. Чого ж ти безталанна, нещасна? Любила, може, кого, та зраджено тебе? Кажи, не бійся, все кажи.

Маруся. Любила, матушко.

Матушка гуменя. Кого ж ти любила?

Маруся. У нас годувальник був. Василем звали.

Матушка гуменя. Ну, та й що?

Маруся. Та й покинув нас, змандрував.

Матушка гуменя. Чого ж він покинув? І він же тебе любив?

Маруся. Не знаю, матушко. У мене подруга була, Наталя. Красива з себе. Він її любив, і вона його тяжко любила і душу свою запакувала за те кохання.

Матушка гуменя. Душу? Ну, се гріх, гріх тяжкий від бога. Душа, Марусю, божа, і коли ми її запакуємо ради мирського чого, то се тяжкий гріх.

Маруся. Вона сама не винувата. Її довели до того.

Матушка гуменя. Хто ж її довів?

Маруся. Та, бачте, вона любила Василя, одного його, і думала за ним бути, а мати її не хотіла віддати за Василя, бо у Василя не було нічого, звісно, приймак, що ж у його є? От мати і найшла їй другого чоловіка, багатого.

Матушка гуменя. Та силою віддала?

Маруся. Ні, не силою. А хитрощами.

Матушка гуменя. Як хитрощами?

Маруся. Так. Або й вона не хитрила, а мати того чоловіка, за кого Наталя пішла, свекруха, значиться. Там така злюча удалася! От раз їй як Наталя гостро одказала, вона і задумала помститися, та й почала робити так, щоб Наталю собі за невістку мати. Направила сина, щоб Василя записати у пікінери. Його і записали, а батько мій пораяли йому зійти з дому. поти той набор пройде. Батькові, значиться, то і на руку було: вони мали його собі зятем назвати. Ну, от і вирядили його. Я його гень-гень за село пооводила і попрощалась з ним, як сестра з братом. А Наталя недалечко була, угляділа нас, як ми прощались, та подумала, що Василь її не любить, а мене любить, бо він цілувався зо мною. Після того ото і згодилась піти за Шкандибенка. І горе ж їй було за тим заміжжям! Вона все терпіла та мовчала, аж поти не почула, що її обдурили, тоді взяла та й зарізалася.

Матушка гуменя. Зарізалася? І гріха не побоялася.

Маруся. Я вже не знаю. Певно, не побоялася. Як зарізалася, Василь звернувся і якраз на той час надійшов, та як углядів те... плакав, побивався над Наталею. Та що ж? уже не вернеш. Узяв знявся та й знову змандрував, у гайдамаки пішов.

Матушка гуменя. Ну, а ти ж як? Тебе він, значить, не любив?

Маруся. Господь його знає. Певно, ні. Та мене все так налякало, що я над подругою своєю поклялася піти у черниці, спокутувати гріхи і її, і батькові.

Матушка гуменя. А батькові чого?

Маруся. Та й батько ж помагали Наталю віддати за Шкандибенка. Вони самі винилися у тому перед Василем. І вони, значить, не без гріха були.

Матушка гуменя. А ти знаєш, дівчино, що гріх батька судити.

Маруся. Я їх і не суджу, матушко. Мене тільки все те так налякало... Я побачила, що немає правди в миру, немає щастя, щоб не вело за собою другому нещастя. От я і сказала собі: зречуся тебе, світе, хоч красний та неправедний. У тобі тільки горе людям, а радощів немає. Піду від тебе у інший світ, покриюся чорною одежею і буду правди шукати у самого господа.

Матушка гуменя *(подумавши)*. Хвала тобі, молода душе, за твій розум добрий та твої святі заміри. Тільки одно тобі скажу: ти ще не була між нами, не бачила, що часом заводиться під чорною одежею. Чи матимеш ти силу в собі подавити всі ті потайні чернечі гріхи, які з усіх боків обступлять тебе?

Маруся *(дивуючись)*. Які ж, матушко, у черниць гріхи?

Матушка гуменя. А ти думаєш, у їх немає? За їх гріх швидше береться, чим за мирян, до їх він мерщій пристане, ніж до кого другого. Серед самотної тиші лукавий непримітно гніздо своє у їх серці звиває, будить у душі помисли грішні, заплоджує заміри лукаві. А найбільше він над молодими неокріплими душами коверзує. Стара від його відмолиться та відчитається, а молода душа — молиться-молиться, та, дивись, і здасться на його доводи. А треба тільки раз здатись, раз послухатись, тоді вже усе пропало.

Маруся. То ви не раєте мені у черниці йти? Що ж мені робити на світі, де мені тії правди шукати?

Матушка гуменя. Я тобі не то що не раю. Коли задумала спастись, то краще нігде не спасешся, як у черницях. Я тебе тільки питаю: чи матимеш ти силу у собі захистити свою душу від каверзів лукавого? Коли ти хоч ненароком пожалієш, що наділа чорну одежу — то гріх тобі більший буде, ні[ж] якби ти про неї ніколи не думала. Ти ще молода така, до тебе життя повернулося своїм

гострим боком, непривітною стороною, то ти думаєш і все так буде. Пройде рік-другий, болячі виразки підгояться, серце захоче знову жити, душа запросе радощів та веселощів. Що ти тоді будеш робити?

Маруся. Я буду господа молити, щоб захистив він мене від того.

Матушка гуменя. Мало, моя дочко, молити. Треба повсякчас його у собі мати, у своєму серці носити. Все, все на світі забути, батька, матір, близьких і вірних людей, одного його знати, його святу правду любити.

Маруся. Я і люблю її, матушко.

Матушка гуменя. Любиш? Любиш думкою, любиш помислами своїми... ні, ти люби всім серцем своїм, всею душею своєю.

Маруся. Я і серцем і душею буду любити, тільки навчіть мене, матушко.

Матушка гуменя. На се немає науки. Добра воля та чесний намір тому тебе научать.

Маруся. Не по лихій же я волі йду, не по лукавому заміру прошуся. Мені світ не милий, радощі не милі, важка туга моє серце сушить, гіркими слізьми душу напуває.

Матушка гуменя. Мало того, дочко, мало. То все мирські діла, світові речі. Треба віри більше, щирої віри та охоти... От що я тобі, дочко, пораю. Я прийму тебе до себе. Поживеш ти рік-другий, побачиш життя наше трудне, роздивишся наші порядки. Чи пристане воно до душі твоєї, чи вподобаєш їх своїм серцем... І я до тебе пригляджуся, і я побачу, чи година ти черницею бути, у Христові невісти постригтися. Чи так, дочко?

Маруся. Добре, матушко, спасибі вам за раду. *(Склоняється перед нею).*

Матушка гуменя *(кладе їй руки на голову і молиться)*. Да благословить тебе господь і всі заступники божі на добре діло. Покрий, свята пречисто, її немощну душу своїм покровом святим! Укріпи її розум молодий, напути на все добре; захисти своїми молитвами од всього злого, гріха смертного, жалю мирського, і да благословиться ім'я твоє по всій землі... Кажи: амінь.

Маруся *(падаючи на коліна)*. Амінь.

Матушка гуменя. Тепер вставай, дочко. Будемо сестер скликати, їм свою волю об'явим.

Маруся устає і одходе. Гуменя гука: Сестро Марфо! Сестро Марфо!

[Вихід] VII

Сестра Марфа *(увіходе)*. Я тут, матушко ігумення. Який наказ буде?

Матушка гуменя. Зови сестер на раду.

Марфа виходе, і незабаром роздається дзвонок. Через скільки часу чується стукіт, тихий гук. Увіходять черниці і, низько вклоняючись гумені, становляться [по] обидва боки її уряд.

[Вихід] VIII

Матушка гуменя. Сестро Марфо! а де ж молодиця?

Сестра Марфа. Вона там *(указує на двері)*.

Матушка гуменя. Поклич її.

Марфа виходе і ввіходе з Курихою, котра становиться у порога коло дочки, навпроти гумені.

Сестра Серафима *(до другої черниці)*. Чи бач, сестро, яких блазнят до себе поприймаємо. *(Указує головою на Марусю)*.

Матушка гуменя. Сестри мої! Отся молодиця з дочкою прийшли до нас проситися, щоб прийняти їх у черниці. По уставу нашої церкви, по завітам святих отців, ми можемо у свою братію прийняти або удов, або незамужніх дівчат. Молодиця каже, що в неї чоловік живий. Через се ми і не можемо уважити її щирого бажання. А проте, мені здається, що гріх нам буде гонити її від своєї обителі. Хай, коли хоче, живе у нас, придивляється до наших звичаїв, призвичаюється до наших порядків, і тоді, коли господеві милосердному угодно буде призвати її на послугу собі, надінемо на неї чернечі убори. Чи так, сестри?

Декілька голосів. Буде по глаголу твоєму, матушко ігуменя.

Матушка гуменя. Чуєш, молодице? Ми тебе не можемо прийняти у черниці, та й не гонимо тебе від себе. Коли хоч, зоставайся у нас, будеш трудитися, будеш робити,—буде тобі від нас і захист, і одежа, і страва.

Курниха. Спасибі вам, матушко гуменя, за вашу ласку. А дочка ж моя як?

Матушка гуменя. Щодо дочки, то дочка твоя може поступити. Тільки я їй не раю так згаряча се діло робити. Життя наше трудне, далеко трудніше, ніж життя

серед миру, треба себе дуже пильнувати, щоб уберегтися від гріха, захиститися від лукавого. На кожному ступні, кожну хвилину він стереже нас, більше стереже, ніж мирян, бо йому одрадніше одну з нас з путі господнього совратити, ніж десяти мирськими душами овладати. Треба, кажу, дуже берегтися, велику силу духа мати, щоб від його захиститися. Вона ж у тебе молода, ще не то що не жила, а тільки збиралася жити. Господня воля на першому ступні, на порозі її життя стріла її гіркою долею, тяжкою утратою, гарячими слізьми. Путі господні невідомі! Може, то для того, щоб звідати, наскільки її душа молода здібна буде,— його святая воля! Ми, живучи́ тут, не знаємо, що там *(указує на небо)* за нас написано. Ми одно знаємо, що і суха волосина не спаде з голови без волі всевидящого.

Декілька голосів. Істинно, матушко, істинно. Його святая воля! *(Хрестяться, важко зітхаючи).*

Матушка гуменя. А проте святі отці, угодники божі, зоставили нам свої устави, по котрим самі сподобилися узріти престолу божого і другим повеліли іти. З святих їх писаній ми знаємо, що то були важкі путі; дужі духом, сильні вірою — і вони часто згиналися під тим хрестом, що взяли на себе, і молили єдинородного підкріпити їх немощні сили. Тож, кажу, були мужі дужі духом, сильні вірою. А хіба можна те сказати про молоде дівча, котре ще не взріло і життя, не знало його важкої ваги? Гірка утрата повернула її думки до господа, до його правди святої. Честь і слава молодій душі за те, честь і слава батькові і матері, що напучували дочку на той шлях. Оже не можна сказати, що і далі буде так. Неокріпла душа ще може захоче життя мирського, недуже серце переболіє і запросе радощів, а в нас тільки й радості, як би господу угодити, його святий завіт виповнити... Треба свою душу загартувати у його вірі святій, своє серце одвернути від усього мирського, треба великий скус пройти, щоб сподобитися чесно і свято носити чернечу одежу. Через се ми і не раємо їй так швидко її надягати. Хай і вона, як і мати, побуде у нас, придивиться до нашого життя важкого, хай послух спершу перейде, то тоді уже. Я її до себе беру, сама буду напучувати її на все добре, учити закону божого, уставу чернечого. І тебе, сестро Марфо, попрошу показувати їй все, що треба, бо ба-

чу, що пора вже і тобі спочинок дати, пора тебе на волю від свого дозору одпустити.

Сестра Серафима *(до Марфи)*. Отак, сестро Марфо, добулася ласки! Ще більшої здобудешся, як почнуть мирянки гумені прислужувати.

Матушка гуменя. Так, дівчино, чула нашу волю? Згоджуєшся на нашу раду?

Маруся. Спасибі вам, матушко. Згоджуюся.

Матушка гуменя. Сестро Марфо! Розведи ж мирянок по келіях, бо тепер ми з сестрами почнемо іншу річ, про інші діла, про котрі не всім варт слухати.

Марфа одводить Кнуриху у одні двері, а Марусю у другі і, вертаючись, займає місце позаду гумені.

[Вихід] IX

Матушка гуменя. Сестри по Христу! Недавно я одібрала листа від братів задніпрянських. Серце моє тяжко нило, читаючи, що там коїться, що заводиться. Ворог нашої православної віри Христової знову проти нас недобре замишляє. Знову про унію плеще, до папського престолу верне. Народ у неволю запріг, усякою неправдою до себе привертає. Не зупинило його і те лихо, що ще на наших очах розгорілося там у велику пожежу, не навчили їх у миру жити і ті бої та січі люті, що розлили стільки крові людської по рідному краї. Все те марно пішло, даремно було! Пан лях, опанувавши нашим краєм, знову свої порядки заводе. Церкви православні у костьоли переробляє, уніятів священиків посилає, неволить людей до Риму пристават. А жид, як та кропива, за паном суне, оренди заводе, у тяжку неволю народ верне. Тяжко людям, гірко їх дітям,— ні перед ким свої гріхи сповідати, нема кому закону божого стерегти. Не стало пастиря — і розбігошася стадо!

Голоси. Ох! заступи і захисти їх мати божа своїм покровом святим!

Матушка гуменя. Амінь. Не журіться, сестри! Господь милосердний, посилаючи на людей кари та хвороби усякі, звідуючи їх прихильність до себе, разом з тим і поміч посилає. Покаравши наших праотців гріхом смертельним, він не пожалів свого сина єдинородного, щоб слобонити мир від того гріха. Наславши на нас неволю тяжку — він разом з тим виставив і заступників наших,

страстотерпців неустанних, що скарали ворога нашого, заборонили нас від напасті. Він і тепер нас не обмине, не забуде. Мені пишуть, що знову вже начинає народ ворушитись, знову збирається у ватаги, устає мале і велике на заборону краю, за віру Христову. Уже і кров полилася. Злякалися ляшки-панки, злякалися і їх полигачі жиди і чимдуж утікають за Вісло. Туди їм і дорога! Край козачий — повин[ен] зостатися тому, хто його оселив, а не хто прийшов панувати. А, проте, і наші вороги не дрімають. Король повелів посполите рушення збирати та вдарити на заступників віри нашої. Уже їх перші ряди появилися на Подолії і несуть за собою шибениці. Народ звідти, як розпуджене стадо, шарахнув в Київщину, за Дніпро. Наші навпроти їх ідуть. Бути січі, бути бою великому! Даруй, боже, тільки нашим розум добрий, щоб з'єдиночити усіх докупи, згуртити усіх до одного діла,— то за нас буде і сила, і право!

Голоси. Пошли, боже! даруй, владичице святая!

Матушка гуменя. Мало, сестри, бога просити та молити. Треба і нам братам нашим на помочі стати. Коли ми не можемо прямої помочі дати, то... буде багато калік, понівеченого січою люду, треба їх і приглянути, виховати, вигоїти. Кому, кому се найбільше пристало, як не нам, по завіту Христовому: бачиш жаждущого — напій, бачиш голодного — нагодуй, бачиш недужого — поможи йому у його хворобі. Оце я вас, сестри, на те і кликнула, щоб побалакати з вами. Треба усім за одно діло узятись, щиро за його прийнятись, щоб лад був. Може, у кого хата зайва є,— оддаймо під недужих. Я перша оцю свою світлицю під їх уступаю. Потіснімось, сестри.

Черниці уклоняються

Голоси. Буде, матушко, по глаголові твоєму. Ти наша мати — ми твої слуги.

Матушка гуменя. Спасибі вам, сестри. Може, хто з вас має думку у мир попрохатись,— залишіть ту думку. Велика праця жде вас і без миру, чимала робота знайдеться і дома. Аби господь милосердний дав її щиро і не лукаво скінчити.

Чутно дзвона. Усі хрестяться.

У церкві благовістять. Ходімо ж, сестри, та помолімося йому, милосердному, щоб поміг нам у нашому замі-

рі, помолімося і за наших заступників, що назброїлись на ворога. Хай наша щира молитва їм допоможе!

Іде. за нею черниці.

Заслона пада

СПРАВА ДРУГА

Біля церковного цвинтаря зібралися люди: чоловіки, жінки, парубки, дівчата. Всі прибрані по-празниковому. Коло брами сидить Кобзар з невеличким хлопцем і співає святі псальми, кругом його народ зібрався, слуха. жіночки стиха зітхають.

[Вихід I]

Кобзар *(грає і співає)*.

Бачить господь, бачить правий,
Що мир погибає,
Архангела Михаїла
В Назарет посилає.

Надходить купа чоловіків і товпляться поміж жінок. Передній обірваний найпаче напирає.

[1-й] чоловік. Кажеш, кобзар? Де ж той у гаспида кобзар?

2-й чоловік. Бачиш купу жінок,— отож і він.

[1-й] чоловік. Чи бач, обліпили, як бджоли вулик. *(Йдучи до купи, гукає)*. Гей, ви! розступіться. Розступіться, подоляни,— нехай горе погуляє! *(Кидається між жінок)*.

Декілька жіночих голосів. Що там?.. *(Угледівши обірванця)*. Ох, лихо! оце який страшний. *(Розступаються)*.

[1-й] чоловік *(розпиха жінок)*. Так, так. Дорогу дай! дорогу! Пан Личаковський іде.

[1-а] жінка. Справжній Личаковський. Дивіться, які у його личаки. По рогозині пов'язав біля ніг — та й узувся!

[1-й] чоловік. Пустіть мене до кобзаря! Пустіть!

1-а жінка. Оце проява! Що воно таке?

2-а жінка. Хіба не бач? У гайдамаки зібрався.

1-а жінка. Такий обірваний? Та він і до Дніпра одежі не донесе.

2-а жінка. А нащо вона йому? За Дніпро передасться — там ляхи багато надбали для їхнього брата.

[1-й] чоловік *(підходячи до кобзаря)*. Здоров, старче божий.

Кобзар *(мов не чує, співає)*.

Лети, лети, архангеле,
До Марії-діви.
Повідай їй, непорочній,
Про наші заміри.

[1-й] чоловік *(до кобзаря)*. Ось годі тобі. Перестань, діду, скиглити псальми. *(Бере його за руку, котрою той грає)*.

Кобзар *(до хлопця)*. Миколо! Хто се такий?

Поводатар. Чоловік, діду.

Кобзар. Що за чоловік? Чого тобі треба від мене?

Чоловіки. Гарасиме! не руш старця. Хай грає.

Гарасим. Та що він грає таке? Скиглить, а не грає.

Кобзар. Тобі не любо — то й не слухай, одступися.

Гарасим. Еге, не любо! Співай мені про Хмельницького, співай, як ляха били, жида вішали. А то співає якогось Лазаря.

Кобзар. Ти візьми уха у руки та слухай ними. Не про Лазаря се, а про самого господа Христа.

Гарасим. Ну, і про Христа. Хіба ми не знаємо, що його, милосердного, за нас жиди розп'яли. Знаємо і почитаємо. Тільки то давня річ. А ти співай про недавнє. Співай про бої, співай про січу. Коли ти спра[в]жній кобзар, а не бабій, не лірник. Хай лірники гудуть про Лазарів та чечоток виспівують, а ти ушквар такої, щоб серце боліло, щоб усю душу тобі перевернуло від жалю.

Кобзар. Та ти запорожець чи гайдамака?

Гарасим. Коли б я був або тим, або другим, то я б узяв тобі та кобзу побив, щоб ти не мурликав того, що не пристало кобзареві.

Кобзар. То ти се, чоловіче, й сердишся? Я, бач, такий, кому що до вподоби, те й співаю. Чи божествéнної, то й божествéнної, а чи козацьку думу — і її заспіваємо, аби хто мав хіть слухать.

Гарасим. Слухатиме, коли уха має. А ти кобзарського звичаю не каляй! От то що. А то добрався до церкви, зна, що тут жінок сила невидима, ану, мов, роз-

жалоблю їх серце... по шажику скинуться, по шажику. У-у, кобзар!

К о б з а р *(сердячись)*. Та що ти справді мені таке, що почав учити? Пан ти мій? підданий я твій? Хлібом ти мене будеш годувати, коли його не стане? Дивись, знайшовся учитель! Куди пак! Миколо! Ходімо звідси. *(Замусувався уставати)*.

Г а р а с и м. От бач, я таки тебе пропік, що й утікати збираєшся. Не втікай, старче божий. Не потурай на те, чого язик-лепетя не накаже. Ось я тобі дам сороковку, а ти заспівай мені козацьку-гайдамацьку. Страх як люблю я ті козацькі пісні. Я, бач, старче божий, при цьому монастиреві сторожем, змалку тут виріс, то мені надолужило чернече життя та їх святі співи. Хоч би мені довелося побачити того запорожця або гайдамаку. От люди! Заспівай хоч мені про їх.

Увіходять сестри М а р ф а і С е р а ф и м а.

[В и х і д] II

Ж і н к и. Ось ідуть сюди черниці. Вони тебе заженуть на стійло.

Г а р а с и м. Куди пак, боюся я їх. А хто там такий? *(Розгляда)*. А, се ті, що ангельський голосок мають, а чортову думку.

С е с т р а М а р ф а. Чого се ти, Гарасиме, тут валяєшся!

Г а р а с и м. А що? Ти спрос?

С е с т р а С е р а ф и м а. Підожди, ось вийде сестра Марія, вона тебе спитає.

Г а р а с и м. Сестра Марія? Та вона ще мені похмелитися дасть. *(До кобзаря)*. Лаштуй, старче божий. кобзу, співай гайдамацьку.

К о б з а р *(грає і співає)*.

Ой горе, горе! та нещасна доля!
Виорала Марусенька мислоньками поле.

Народ насуває.

Г а р а с и м *(спершу хиляється, коли ж кобзар придав жалю в голос, зриває з себе шапку і кида об землю)*. Рви ж моє серце, шматуй мою душу!

Кобзар.

Чорними очима та заволочила,
Дрібненькими слізоньками все поле змочила.

Жіночі голоси. Ох! та й співає сей кобзар не певне. Аж плач розбирає.

Сестра Серафима. А дивись, дивись, сестро Марфо, на отого парубка чи чоловіка, що за красивий, як картина!

Сестра Марфа. Де?

Сестра Серафима. Та он! *(Указує між народ).* Сліпа?!

Сестра Марфа. Вродливий, нічого бога гнівити. Ні, он, он, сестро Серафимо... Жупан з вильотами. От краса неписана. *(Углядівши Марію, що надходить до їх).* Ох, мені лихо! Марія іде! Марія іде! Сестро Серафимо, Марія.

Сестра Серафима *(піднімає голос до людей).* Чого ви зібрались? Куди ви зібрались? до шинку ви прийшли? Он храм божий, а вони заставили сліпця пісень мирських співати. Побійтесь бога! посоромтеся святого місця!

[Вихід] III

Увіходе Маруся.

Сестра Марфа *(їй назустріч).* Чи ви бачили коли таке, Маріє? Гляньте, що завів п'яний Гарасим. Нализався, що й лик не в'яже, та й заставив сліпця перед храмом божим пісень співати.

Гарасим *(углядівши Марусю).* Марусю! Маріє! Ідіть сюди! Сюди до нас. Тут ось кобзар співає, про ваші мислоньки співає, про ваші слізоньки заводе. *(Плаче).*

Та зорала Марусенька мислоньками поле!

Маруся *(тихо до Гарасима).* Дядьку Гарасиме! Як же се так можна? Сьогодні таке свято рокове, храм у нас, а ви он — людей смішите.

Гарасим. Хто, я? Та брешуть вони, сороки, хоч і чорні. Як же я смішу, коли он усі плачуть і я плачу.

Сестра Серафима. То диявол у тобі плаче, гріхи сльозами збігають.

Г а р а с и м. У мене хоч вони сльозами збігають, та в мені не зостаються, а ти свої прикрила чорною одежею, то думаєш і свята? Знаємо ми вас: ангельський голосок, а чортова думка!

С е с т р а С е р а ф и м а. Як ти смієш мені такі грубі речі казати? Підожди, я матушці гумені пожаліюсь.

М а р у с я (*до Гарасима, що поривається щось сказати*). Гарасиме! я попрошу вас змовчати. Ідіть краще відсіль та ляжте виспіться.

Г а р а с и м. Щоб я пішов? Нізащо! Співай, старче божий, а що ж ти тільки бренькаєш?

К о б з а р (*котрий досі тільки вигравав, заводе пісню*).

Наїхали до Марусі козаченьки в гості,
— Марусенько пані! Чи є твій пан дома?

М а р у с я. Діду, старче божий! Чуєте, діду! Храм божий недалеко, не вподобало мирську тут співати. Перестаньте.

К о б з а р. Бач! а він одно намігся: гайдамацьку йому! Бог же його знає, я сліпий, не бачу нічого. А він, лукавий чоловік, ще б у церкві заставив співати.

М а р у с я. Бачте, дядьку, ви і старця до гріха довели.

Г а р а с и м. Гріх! Який там гріх? Співати гріх? Бога славити гріх? Де там та церква? Церква за три гони, а вони — гріх! (*До кобзаря*). Обіцяв я тобі сороковку. І дав би, коли б був доспівав, а тепер — дзуськи.

К о б з а р. Господь з твоєю сороковкою.

Г а р а с и м. А не хоч співати — піду спати.

М а р у с я (*виймає гроші і дає дідові*). Нате вам, діду, обіцяне.

К о б з а р. Спасибі вам.

М а р у с я. Ідіть, Гарасиме, ідіть. Бо матушка гуменя як побаче — негарно, скаже.

Г а р а с и м. Ет, матушка гуменя! Що вона — мене родила? Батько вона мені? мати?

Маруся прихиляється до його і щось шепче.

Е-е, їй-богу?

М а р у с я. Ви хіба не вірите мені?

Г а р а с и м. Вірю, вірю. Щоб я Марусі не повірив? Усі збрешуть, усі обдурять, а вона — ні. Праведна душа! В царстві небесному будеш. Їй-богу, будеш, як умреш. Бо

ти знаєш, що кому бракує, ти бачиш, що кому недостає... Я, Марусю, тільки минутку засну... хіба мені багато треба? На одно око — та й зовсім! А там — гляди ж, Марусю, щоб сороковка була похмелитись. Іду, зараз іду.

Іде, за ним Маруся.

[Вихід] IV

Л ю д и. Таки хоч обіцянками вирядили. Ну, лизнув, нічого сказати, як ради празника святого.

С е с т р а С е р а ф и м а *(до Марфи)*. Отак вона завжди: як п'яницю, то й криє, безпутника якого, то й покриває. А нас з тобою певно оце одрапортує матушці гумені.

С е с т р а М а р ф а. Ага, казали на мене, як я була келейницею, то Марфа все доводе. Та при мені не було нічого такого, що тепер настало.

С е с т р а С е р а ф и м а. Хто ж про тебе казав? Одні, може, недоброжелателі твої.

С е с т р а М а р ф а. Тепер краще, небійсь, стало, як мирянки почали заправляти нами. Чорної ряси мерщій хочеться! Лащиться так та догоджає. Підожди, надінеш,— тісна вона тобі стане.

С е с т р а С е р а ф и м а. А хіба вона чорної ряси добивається?

С е с т р а М а р ф а. А вже ж не чого! Ради неї ж то так і пада до гумені; усе доводить, що де не видере. Та ще й матір узяла собі на підмогу. Ну, вже життя тепер настало — нічого сказати!

С е с т р а С е р а ф и м а. А дивись, дивись. Он той високий, чорнявий моргає. Ходімо туди, за цвинтар у лісок, може, й він вийде. Хоч побалакаємо. *(Моргає на чорнявого і поривається іти).*

С е с т р а М а р ф а. Ти ж і того мани, що свита з вильотами.

Сестра Серафима робе знак рукою і виходе, за нею Марфа.

Ж і н к а. То на тебе, чоловіче, черниця моргала?

Ч о л о в і к. А я по чім знаю. *(Виходе).*

Ж і н к а. Крути та верти — не знаєш! А небійсь, потяг, як собака за м'ясивом.

С т а р а б а б у с я. Ну, вже тепер і черниці настали!

2-а ж і н к а. Та вони й давно такі були. Хіба воно

як під чернечою рясою, то не та й душа? однаковісінька! А надто ще як молодою пострижуть.

Увіходе Кнуриха.

[Вихід] V

Кнуриха. Здорові були, добрі люди!

Жіночка. Здрастуйте.

Чоловічий голос. Здорова така, коли кращих немає.

Кнуриха *(усміхаючись)*. Кращі пішли до кращих. Чи нема тут між вами, добрі люди, кого з Броварок?

Жінки *(озираючись на чоловіків)*. З Броварок нікого немає? Он — черниця питає.

Кнуриха. Та я така і черниця, як і ви. Тільки що в чорній одежі.

Чоловіки. З Броварок?

Кнуриха. Еге.

Чоловіки. А де ті Броварки? Це за Піщаним?

Кнуриха. Та вони ж.

Кобзар *(до поводатаря)*. Миколо! Хто се за Броварки питає.

Хлопець Якась старенька тітка... У чорному вся, наче черниця.

Кобзар *(до Кнурихи)*. А нащо тобі, тітко, Броварки.

Кнуриха. А ви, діду, звідти.

Кобзар. То я хоч і не звідти, та й не здалека. Кажи, що тобі треба?..

Кнуриха. Ви, бува, діду, не знаєте у Броварках Остапа Кнура.

Кобзар. Ну, то що?

Кнуриха. Чи не чутно там за його чого: живий ще?..

Кобзар. Що ж за його чутно? Чутно було, як його годувальник покинув — сумував дуже, а як кинули жінка та дочка, то почав пити. Нащо, каже, тепер мені те, що надбано за довгі літа трудового життя? Кому воно достанеться? Кинули мене близькі — пропадай же і добро моє! А далі оханувся, знявся та й собі кудись пішов.

Кнуриха. Куди ж він пішов?

Кобзар. А господь його знає. Люди казали — відшукувати жінки та дочки, а дехто плів, що за годуваль-

ником за Дніпро передався. Тепер народ той швендяє і сюди і туди, як бджоли, що згубили матку. Одні з-за Дніпра біжать, другі за Дніпро тікають,— і не розбереш нічого.

[Вихід] VI

Увіходе гуменя, за нею Маруся, а далі сестри Серафима і Марфа похнюпившись.

Матушка гуменя *(гнівно)*. Так оце то ті тихі та смиренні. Оце то ті, що, надягаючи чернечу рясу, завіт приймали одхаснутись від усього мирського, тікати диявола і гріха його. Оце так одхаснулись, оце так утекли! Таке свято, люду скільки зібралося, а вони з чоловіками пішли по лісам блукати.

Чутно голоси з народу: «Ага! піймалися» Задасть тепер вам гуменя жару!»

Маруся *(тихо)*. Матушко гуменя. Вибачте мені... Он люди дивляться... чужі.

Матушка гуменя. То що, що чужі? Вони — не криючись перед чужими, що затіяли, хай же перед чужими і покуту приймуть.

Голоси з народу. Ходімо відсіля далі. Гуменя во гніві.

Народ потроху виходе за браму, зостається один кобзар з хлопцем.

Маруся. Матушко! То гріх їх... наш... чернечий. Хай ніхто не знає, що інколи трапиться з нами.

Матушка гуменя *(геть одходе)*. Ти завжди за їх заступаєшся. Завжди мені перечиш.

Маруся *(слідом за нею)*. Матушко! Ви во гніві тепер... І гнів — гріх. Ви самі, заспокоївшись, ін[а]че на їх вину глянете, коли вона була.

Кобзар. Хлопче, що се так глухо тут стало. Де ж народ подівся?

Хлопець. За цвинтар повиходив. Тут он гуменя на черниць чогось гримає.

Кобзар *(підводиться)*. Одведи ж і мене, хлопче, до людей. З ними все ж охвітніше.

Устають і виходять.

Матушка гуменя. А то ще ні? Не я бачила з вікон, як вони зуби скалили... А ти, сестро Серафимо, що то руками вироблювала таке?

Сестра Серафима. Не знаю, матушко гуменя. Може, чотки перебирала.

Сестра Марфа *(штовхнувши)*. Та мовчи!

Матушка гуменя. Чотки перебирала! Чотки руками перебирала?.. І гріха ти не боїшся, сестро, твоїй матері у вічі неправду казати? Зараз же мені ступай у свою келію, удар сто поклонів пречистій, щоб зняла з тебе гріх неправди, гріх лукавства, і за цілий день не смій показуватися нікуди. Я тобі забороняю ради такого свята і в церкві бути. Іди собі.

Сестра Серафима *(низько кланяється і йде)*. Чули ми вже сю пісню не раз! *(Виходе)*.

Матушка гуменя. А ти, сестро Марфо, і ти туди? Не ждала я від тебе такого ніколи.

Сестра Марфа. Матушко гуменя! Я не винувата. Їй-богу, не винувата. Сестра Серафима каже: ходімо у лісок, подишемо чистим повітрям. Я й пішла.

Матушка гуменя. Пішла. Гріха не побоялася — пішла. От же тобі кара за се. Сьогодні у нас, опріч церковного свята, і друге буде свято. Оцю молоду дівчину за її святі заміри та богоугодні діла маємо ми покрити чернечою рясою, прийняти між свої сестри. Певні ми, не закаляє вона чину чернечого, а ще, не дивлячись на її молоді літа, буде служити приміром для других.

Маруся *(склоняється)*. Матушко гуменя! От перед усім світом поклянуся,— не знати мені другої радості, як радість о господі нашому, не мати інших замірів — як возвеличати його дивні діла.

Матушка гуменя. Амінь. Іди ж, дочко, та приготовся. А ти, сестро Марфо, не сподобишся бачити сії нашої радості. Як почнеться посвященіє — вийди з церкви і йди у свою келію. Оце тобі наш наказ. Іди собі. Одведи її, Марусю, та й сама іди, приготовся.

Маруся і Марфа виходять. Підступає Курниха.

[Вихід] VII

Курниха. Почула голос матушки гумені і йду поблагословиться.

Матушка гуменя. Благодать господа нашого Ісуса Христа буде з тобою. Що це ти- стара, і тебе до миру кортить.

Кнурниха. Вийшла, матушко, проходитися. Дивлюся — народу зібралося, як того квіту весною. Пішла подивитися. Кобзар співає, люди слухають. Та й кобзар лучився з наших країв. Спитала його і про свою домівку, чи не чув, бува, чого про чоловіка?

Матушка гуменя. Ну, то й що?

Кнурниха *(сумно)*. Утішив мене: спершу, каже, пив, а то й зовсім кудись змандрував.

Матушка гуменя. Твоя господи воля! Зате я тебе, стара, утішу: знай, що твою дочку постригаємо сьогодні у черниці.

Кнурниха *(хреститься)*. Сподоби її, господи, тобі чесно та праведно послужити!

Матушка гуменя. Жду я від неї вірної господньої слуги, справної черниці. Такої щирості, такої дотепності я ще ні в кого не стрівала: повесні вона до нас поступила, а от за одно літо— грамоту пройшла, чернечі правила, як «Отче наш», знає.

Кнурниха. Даруй, господи, здоров'я учительниці щирій за те!

Матушка гуменя. То от же у мене була раніше і сестра Марфа, та таки як не то, то й не то: цілий рік один час[ос]ловець товкла, другий — псалтир. А ся — зразу тобі усе поняла. До того — серце у неї добре, до людського горя прихильне.

Убігає Остап Кнур, обірваний, неголений.

[Вихід] VIII

Кнур *(кидаючись до жінки)*. Жінко — Оришко!

Кнурниха. Господь з тобою! Що ти за чоловік?

Кнур. Не пізнаєш? Не пізнала. Я — твій чоловік, Остап. Бач — обірвався як, обносився.

Кнурниха. Чого тобі треба від мене?

Кнур. Як чого треба? Я тебе шукав, моя голубко, увесь світ сходив шукаючи. Усю Задніпрянську сторону зміряв, стрічного і поперечного питав — чи не бачили де, не чули. І от де привів господь тебе зустріти.

Матушка гуменя. Се твоя жінка, чоловіче?

Кнур. Моя, добродійко. Рідна моя. Ми з нею закон брали, одно одному присягали не кидатися,— а от вона взяла і покинула мене. З дочкою намовилися... Як

я не просив, скільки я не молив, лаявся, сварився, ні — покинули.

Матушка гуменя. Вони мають хіть, чоловіче, посвятити себе богу. Гріх їм боронити.

Кнур. Як богу? Від живого чоловіка богу? Де се видано, де се слихано?.. Своє добро, своя худоба, а вони — богу.

Кнурниха. Жалко тобі свого добра — і гляди його сам, а нас, Остапе, не силуй.

Кнур. Дурна твоя голово! Як же я сам управлюся? Чи подереться що,— треба його залатати, сорочку — випрати... Чиє ж то діло, як не жіноче? Ти глянь на мене — до чого я дожився. Зараз мені ходімо додому! А дочка де?

Матушка гуменя. Дочки своєї, чоловіче, уже до себе не візьмеш.

Кнур. Як не візьму? Хто батькові забороне узяти її? *(До жінки)*. Де вона, кажи, де?

Матушка гуменя. Вона вже черниця.

Кнур. Господи! О господи! Хто ж смів постригти її без мого відома? Без батькової волі, хто смів се зробити?

Матушка гуменя. Ти не кричи так, чоловіче, се тобі не в своїй хаті, а в чужій господі та ще й біля божого дому.

Чутно забій у дзвона.

Он — чуєш, у церкві дзвонять. Краще зайди у церкву та богу помолися, а тоді й до мене зайдеш, коли хоч, та тихо та мирно побалакаєш, а не желіпаєш тут перед людьми на увесь рот. Прощайте, мені ніколи. *(Виходе)*.

Кнур. Оришко! так як же се? Марусі, значить, лишилися?

Кнурниха. Маруся вже не наша.

Кнур. А не гріх же воно буде? Хіба я не чоловік твій був, хіба я не батько їй? То так ніхто мене не питав, мого благословенія не брав.

Кнурниха. Хіба ж тобі не казали ми? Коли ж ти перечив.

Кнур. Перечив... Як же його не перечити, як його не противитись? Одна ж вона у нас. Нащо ж ми трудилися-працювали, навіщо добро те збирали? Хіба ж я чого лихого їй жадав, хіба ж я зле замишляв? Я ж хотів, як краще... А все ти, жінко; всьому ти виною. Все ти

їй набивала у голову: у миру немає щастя, у миру немає долі.

Кнурниха. А то ще там щастя було? Якого вона щастя зазнала?

Кнур. Тю-тю, навісна! Чого ж ти хотіла? Щоб те щастя змалечку за нею ходило, з пелюшок її стерегло. Вона тільки що на ноги знялася... світа ще не бачила.

Кнурниха. Буде й того, що бачила. Добре вона що бачила? Ти ж сам крутив, та вертів, та й довертівся до того, що одна душу запакувала. Хай же хоч друга спасе свою.

Кнур. Ну, не бити тебе за такі речі? Убити б тебе треба! Хіба ти не зазнала радості, хіба ти не зазнала щастя, носячи свою дитину на руках? Чого ж ти її хочеш, як ту квітку, засушити-зав'ялити? Яка ти мати своїй дитині. Чи подумала про те, що вона ще не змишленна. Що ще і в неї прокинеться серце, обізветься душа, на кого вона тоді жалкуватиме? На мене?.. Убити тебе! Убити!

Увіходе Гарасим.

[Вихід] IX

Гарасим. Кий тут чорт розбій замишляє? Ану, виходь до мене. Виходь, поміряємося, чий батько дужчий. *(До Кнурихи)*. Здорова, паніматко.

Кнурниха. Здоров, Гарасиме. *(Дивиться на його заспану пику)*. Що це ти, до церкви зібрався?

Гарасим. До церкви... Ось у мене де церква! *(Тикає пальцем у лоб)*. Тут такий гармидер — не церква — ярмарок!

Кнурниха. І гаразд! Саме ради свята такого.

Гарасим. А як і ради свята, то що?

Кнурниха. Як що? Люди пісникають, а він?

Гарасим. А я що скоромне їв? Що горілку пив, так і вона ж з хліба святого.

Кнурниха. Добре. Гарним хвалишся.

Гарасим. Та то ти все казна-що плетеш. А ти ось що скажи: де се твоя дочка? Маруся де?

Кнурниха. А нащо тобі Маруся?

Гарасим. Як нащо? Обіцяла сороковку дати похмелитись та й збрехала. *(До Кнура)*. Отакий тепер, чо-

ловіче, світ настав: і черниці брешуть! А ти що за чоловік будеш.

Кнур. А тобі нащо?

Гарасим. Як нащо? Я тут сторож. На мені спрос буде. Чого ти, скажуть, усяку наволоч сюди пускаєш?

Кнур гостро дивиться на його; Гарасим, не потураючи на те, сідає.

Як же се так Маруся збрехала? Хе! Не думав. Така праведна душа та й збрехала. Що ти, чоловіче, табаку вживаєш?

Кнуриха. Це мій чоловік, Гарасиме, Марусин батько.

Гарасим. Оце батько? (*Дивиться на його*). Брехня! А гроші є в тебе?

Кнур. Нащо тобі гроші?

Гарасим. Як нащо? Ото дурень, хоч і старий, пита: нащо гроші?

Кнур. Та ти не дури, щоб сам не здурів.

Гарасим. Ну, а як здурію, то що?

Кнур. На цеп візьмуть.

Гарасим. На цеп? Та й годі? Ото застрахав! Я, брат, тут з самого малу на цепу живу, як та собака при-
пятии.

Кнуриха. Толкуйтеся собі. Мені в церкву пора. (*до Кнура*). Ти тут підождеш чи в церкву підеш?

Кнур мовчить, похнюпився. Кнуриха виходе.

Гарасим. То ти справді будеш Марусин батько?

Кнур. Ну, то що?

Гарасим. Як що? Коли батько, то ходімо до мене в сторожку. Там ще в мене по чарупині знайдеться. Як учора не дудлив, а всії не зміг випити. Вип'ємо за Марусине здоров'я. Добра, брат, душа! От тільки казна-що надумала: у черниці!

Кнур (*махнувши рукою*). Ох! не ти б казав, а не я слухав.

Гарасим. А що? Жалко тобі?

Кнур (*з жалем*). Кров же своя, рідна... І одним одна.

Гарасим. Як же се так пустив від себе?

Кнур. Пустив. Хіба я пускав? Я лаявся, сварився, просив...

Гарасим. Не помогло!

Кнур. А все то стара виною! Все це її заходеньки.

Гарасим. Хе! Оце то те: не поможе бабі кадило, коли бабу сказило! Слава богу, що я не женився, а хотілося.

Кнур. І краще зробив.

Гарасим. Авжеж, краще... Хе! Так як се так: і батько, і мати, а в черниці надумала? Хіба в тебе нічим дома було її содержати, злидні допекли?

Кнур. Які злидні. Слава богу є, та ще й буде. А от така притичина случилась,— і захотіла в черниці.

Гарасим. Яка ж там притичина?

Кнур. Ох, багато казати, а мало слухати.

Гарасим. Хм. А добра душа, добра. Яке б то з неї подружжя вірне було, якби то до неї пара. Ходімо, кажу, та за її здоров'я вип'ємо. Ще поти з церкви, то й півкварти укутати можна. Ходімо. *(Устає)*. Чув?

Кнур. Та ходімо вже.

Гарасим. Іди чоловіче, он туди *(указує на праву руч)*. А я зараз. Тут кобзар, брат, є. Візьмемо і його з собою. Люблю я, брат, кобзарів: хоч збреше що, заспіває.

Іде за браму. Кнур настоює. Через хвилину з-за брами показується Гарасим з кобзарем. У церкві в усі дзвони дзвонять. Виходе процесія. Серед черниць Маруся — тільки що пострижена.

Гарасим. Еге-ге! Тим то вона й не приходила, моя голубонька. Се ж її постригали.

Кнур *(гукає)*. Марусю, дочко! Що ж се ти з собою наробила? *(Хапається за голову)*.

Заслона пада

СПРАВА ТРЕТЯ

Недалеко від монастиря ліс. Під дубом сидять Гарасим, Кнур, Кобзар і хлопець.

[Вихід I]

Гарасим *(до Кнура)*. Не вбивайся, чоловіче, так. Не хотять тебе діти знати — не хоти і ти їх. Будь так, як от я: гірко тобі — випий. Ця, брат, усьому горю завгоре! Правду я, діду, кажу?

Кобзар. Все до пори, чоловіче, все до пори.

Гарасим. Брехня! Цій пори немає: і вранці така ж

смачна, як у обід або й увечері. Ось ну, покуштуємо. Та й добре я вигадав, що сюди на прохолоду вийшов: у хаті — і хміль більше розбирає, і смаку того нема. *(Налива і випива)*. І, боже, яка добра! Ану лиш і ти, чоловіче, торкни. *(Підносе Кнурові. Той сидить похнюпившись)*. Ану! чув? Чи чмелів слухаєш?

Кнур. Чмелів, чмелів... Загули вони в мене, як рій той. Усю голову вкрили, серце у гніздо собі повернули.

Герасим. Наплюй на те серце та випий.

Кнур. То як же? як же? Мене не спитати? Мені нічого не сказати? Коли б хто заліз от сюди *(указує на груди)* та глянув, як воно зів'яло, як я побачив її під чорним покривалом. Краще б у домовині її побачив!.. Жалю б менше було. А то — і жива, і мертва! Ех! давай вип'ю.

Бере чарку і швидко випива

Герасим Отак би й давно. А то гукаю, гукаю, а він мов оглух.

Кнур. Як те зернятко, як ту ягідку... кохав, ростив... А вона... *(плаче)*.

Кобзар. Не вбивайся так, чоловіче, що подієш? Така, видно, божа воля.

Герасим. О, о, не я ж йому те саме кажу. Та що ж, не слуха. Бач, як рюма.

Кобзар. Не плач, сльозами нічого не поможеш. Так уже їй, видно, судилось, така її доля задалася.

Кнур. Брехня, все брехня! То її мати наструнчила. Вона й голову втопила!

Герасим *(кобзарєві)*. Та не займай його, бач, не віре. На, краще випий. *(Дає)*.

Хлопець. Діду! піду я по лісу поброджу.

Кобзар. Іди, та не заходь далеко. Як гукну, то щоб тут і був.

Хлопець. Ні, я, діду, тут попід лісом буду ходити.

Герасим. Та йди, йди. І без тебе ми тут діда приглянемо. Чув, діду, хоч. кажу, випити?

Кобзар. Коли твоя ласка, чоловіче, то чом його і не випити, старе тіло підкріпити.

Герасим. На, на, підкріпляй. Та заграєш нам абощо.

Кобзар *(бере чарку)*. І то можна. Усе можна. І заграти можна, і заспівати. Давай же, боже, всякого добра. *(П'є)*.

К н у р. Краще б вона прийшла до мене та сказала: утоплюся я, батьку! Топися, зла личино!

К о б з а р. Та й грішиш же ти, чоловіче, о-о як грішиш! Болить твоє серце, всяк знає, що болить, не чиє воно — батькове. Тільки ж не мели ти казна-чого. Балакай — та й оглядайся: і слово — не полова, і воно велику вагу має. Як під одежею тіло, так під кожним словом думка криється, а лукаві думки — гріх. Ти кажеш: краще б тобі було, коли б вона вмерла або втопилася.

К н у р. І краще! Казав і казатиму!

К о б з а р. Не бреши! Не лукавничай з собою. Ти не бачив ще її смерті?

К н у р. Вона й так для мене умерла.

К о б з а р. Умерла, та жива. Все-таки коли-не-коли ти прийдеш, побачиш її — очі порадуєш.

К н у р. Коли б тобі довелося так радувати свої!

К о б з а р. Мої вже, чоловіче, нічим не порадуєш. Якби то господь-бог одкрив їх мені хоч на одну хвилиночку, на одну годиночку, хоч би я світа побачив, хоч би я дознався, який він тепер є. А то кругом мене — ніч темна та непроглядна. Та, бач, і не ремствую на господа. Таку він мені долю судив — його свята воля!

Г а р а с и м. А давно ти, діду, осліп чи таким і родився?

К о б з а р. Та родився я видющим... А осліп... То літ з тридцять буде, як ношу я ніч за собою.

Г а р а с и м. Що ж ти, недугував на очі, чи що?

К о б з а р. Недугував. Поздоров, боже, добрих людей.

Г а р а с и м. Як добрих людей? Ну, навряд назва[в] би я того добрим чоловіком, хто б мені очі повиймав.

К о б з а р. Е-ех, чоловіче, чоловіче! Час усе зітре. Великі утрати, страшенні скорботи — все він загребе, поховає... Зостанеться споминка гірка — і ту він геть від тебе однесе, далеко однесе, як сон який показуватиме, з усім помирить, до всього тебе призвичаїть. От і він — плачеться тепер, нудьгує — а пройде рік-другий — де ті і сльози дінуться, куди нудьга зникне,— все час візьме собі, забуттям покриє.

Г а р а с и м. То й ти забув, хто тебе осліпив?

К о б з а р. Та мене то ніхто не сліпив — сам осліп, од добра осліп.

Г а р а с и м. Од якого добра?

К о б з а р. Не знаєш добра, яке воно буває?

Г а р а с и м. Та й добро бува всяке.

К о б з а р. Від того ж усякого і осліп... *(Задумується).* Була в мене своя сім'я, худоба,— та все те прахом пішло! Жінку поховав, дочку пан украв та завіз у Польщу, а я з двома синами подався на Січ. І ними не дав господь намилуватися! Одного хвороба звалила, другого татарва в полон узяла,— так за його і чутка пропала... Видно, десь погиб! А я від сліз та від горя осліп. А все, бач, пережив, перетерпів. Як берестина та,— уже в неї і середина вся витрюхла, а вона ще стоїть-зеленіє... Ох!.. дай лишень по чарці, коли є!

Г а р а с и м. Ага, сам захотів. На, на, старче божий, залий змію, що твоє серце ссе! *(Налива і дає).*

К о б з а р. Бий лихом об землю! *(Випива).*

К н у р *(що прикро слухав кобзаря).* То й тебе, діду, дочка кинула?

К о б з а р. Покинула, чоловіче... От так, як і в тебе. Твоя ж хоч свою душу богові віддала, а моя — чортові... Та й то я її не суджу, господь з нею!

Г а р а с и м. От ти кажеш, на Січі був. А розкажи мені, будь ласка, що про неї. Нема, кажуть, нігде краще, як на Січі, і в царстві небесному так чи буде.

К о б з а р. Дурять тебе, чоловіче, люди. Знаєш: там гарно, де нас нема. Отак і на Січі. І там однаковісінькі люди живуть, що й тут. Так і живуть, так і мруть, коли яка лиха година не спіткає.

Г а р а с и м. Яка то лиха година?

К о б з а р. А от татарва, яничари... ляхи... А то і самі між собою погризуться, зразу за пістолі — бабах! та й нема чоловіка.

Г а р а с и м. Як, стріляються?

К о б з а р. Атож. Хоч рідко, а й то буває.

К н у р. Діду! а стій, я тебе що спитаю. Як тебе дочка покинула, що ти робив.

К о б з а р. Що ж я робив? Забув уже, давня то річ...

К н у р. Не приймав ти якого зілля, щоб забути.

К о б з а р. Зілля? Іншого зілля не приймав, опріч горілки. На Січі як був — то й не просипався.

Г а р а с и м. О, бач. А я тобі не те ж раяв. Пий, брате, пий, цією всяке лихо замориш.

К н у р. А коли лихо дужче від неї. Коли її вкинеш — а воно ще більше розгоряється.

Гарасим. То мало влив, ти влий стільки, щоб зразу залив. Може, дати? Ось на, ось послухай мене. *(Наливa).*

Кобзар. Та воно коли на душу не йде, то ти й не силуй.

Гарасим. А що тобі, жалко? Ти думаєш, усю випʼємо, тобі не зоставимо.

Кобзар. Та бог з тобою! Я не об тому. А коли, кажу, не йде, то й не силуй.

Гарасим. Брехня! Ти колов коли дрова? Оце коли клинець не йде, то так його й кинути? Бий — піде! На, пий, кажу. *(Дає. Кнур простягає руку).* Ні, підожди, бач, який голінний. Хай спершу хазяїн випʼє. *(Випива і налива).* А тепер на.

Кнур. Ти й дурити вмієш?

Гарасим. Не лізь поперед батька в пекло.

Кнур *(понуро).* Коли мене свої обійшли, то другим і бог велів. *(Випив і зітхнув важко).*

Гарасим. Не здихай, а то похлинешся.

Кнур. Діду! ти багато знаєш пісень? Заспівай мені. Заспівай такої, щоб... аж жили мотало! *(Скручує кулак і розгортає його).*

Кобзар. Та заспівати можна. Чому не заспівати. *(Бере і лаштує кобзу).*

Кнур. Такої співай... важкої... щоб, як камінь, давила на серце. Може, хоч сльози видавить! *(Береться за голову руками і давить її).*

Кобзар *(починa співати).*

Ой, у полі огонь горить, (2)
А в долині козак лежить.

Гарасим *(махнувши рукою).* От і завів з середи на пʼятницю!

Кобзар.

Та до купини головою, (2)
Покрив очі осокою.

Гарасим. Та ну її к бісу, це нудна! Співай до танців.

Кобзар.

Що в головоньках ворон кряче, (2)
А в ніженьках коник плаче,

— Та не стій, коню, надо мною, (2)
Біжи, коню, дорогою.

Кнур, припавши на землю, плаче. Надходе Кнурiха.

[Вихід] II

Кнурiха. Бач, куди вони забралися,— на прохолоду.

Гарасим. На прохолоду, паніматко, на прохолоду. Тут таке добро, таке! Горілка сама п'ється.

Кнурiха. Тобі все тільки — горілка! Та тут і мій старенький? Що ж це він — заснув?

Кнур *(підводячись)*. Чого ти сюди прийшла? Чого? Геть! Не жінка ти — вовчиця!

Кнурiха. Отаке! Вигадай ще що!

Кнур. Вовчиця! вовчиця!.. Та й вовчиця того не зробить, що ти зробила... Люта звірина і та своїх дітей доглядає та виховує, а ти...

Кнурiха. Що ж я?

Кнур. Ти її життя занапастила. Її голову втопила!

Гарасим. От ще погризуться. І чого ти, паніматко, прийшла до нас? Ми собі любо та мило тут гуляли.

Кобзар *(до Кнура)*. Чоловіче, чоловіче! Не гніви бога! Не кажи такії речі.

Кнур. Вовчиця! вовчиця! Казав, казатиму і казати не перестану! Яка вона жінка була, яка людина? Мука мені була з нею! І того не можна, і то — гріх. У дзвона ненароком ударили, а вона вже і в церкві опинилася... Мала дитина голодна плаче, погодувати треба, а вона з черницями про спасіння базіка. Цілу ніч базікатиме — а про дитину й байдуже. А скажеш що — зараз на бога верне: гріх тобі від його буде, він тебе скарає. Дійшло до того: курча шульпіка ухопе, курка наклюється латаття та здохне — і то бог наказує нас за гріхи наші!

Гарасим *(регоче)*. Дій вашої честі! Що вигадав.

Кнурiха. Ану ще що вигадай. Випий ще, то більше нагадаєш. Якби заливала, бач, так, як ти, очі — то от би якраз під пару були.

Кобзар. Годі, цитьте! Перестаньте! Ти, паніматко, не кори його — і докір гріх! А ти, чоловіче, не гніви бога. Бо буде каяття, та не буде вороття!

Кнур. Його й так уже немає. Не буде тепер ніколи

того, що було, не вернеться воно довіку... Що мені тепер зосталося? Все ж від мене узяли, все — щастя, надії...

Гарасим. Та з вами справді здурієш! Випити, або-що! та піти краще до хлопця, з ним гратись. *(Випива і виходе).*

[Вихід] III

Кнурниха. Старче божий! Оце він перед тобою плачеться, мене винуватить... Стій же, і я тобі розкажу. Усе розкажу. Та й розсуди нас: хто більше винуватий.

Кнур. Ти! ти! Казав, казатиму, що ти... Ти й є! Не жінка ти — вовчиця! Рідне дитя запакувала! Голову його втопила!

Кобзар. Та замовчи ж. Ми вже се чули. Дай же і їй про себе сказати.

Кнурниха. Жили ми, старче божий, у миру, як і всі добрі люди живуть: тихо та мирно. На других не насідали, другі нас не займали,— себе знали, свого щастя гляділи. І гріх бога гнівити, щоб ми були які нещасливі. Одно нам горе — дітей у нас не було. І тому горю господь запоміг. Найшли до нас з Січі запорожці і невеличкого хлопчика привезли з собою, накинули нам за сина узяти. Хоч чуже воно — та все ж дитина. Ми його взяли, тішили, ростили, за своє видавали, поти не родилася дочка. Тоді ж він же сам казав: оце, каже, й гаразд, хлопець є, ти дочку зродила, дійдуть до літ — попаруємо їх... Тією ми думкою жили, тією радістю раділи. Василько ріс та ріс, а Маруся за ним, його доганяє. І виросли обоє. Такий з Василя парубок вийшов, бравий та красивий, розумний та чесний. Тільки все чогось похмурий, задуманий та до правди чулий. Все, знаєш, рахує про діла людські і мучиться, що не по правді народ живе. Бог його знає,— може, вже то такої уроди.

Кнур. Звертай на уроду! Звертай на бога. Хто ж йому те у душу надхнув, як не ти. Ти ж з тією правдою, як циган з писаною торбою носилась! Тільки й знала, що малому начитувала за правду!

Кнурниха. То це гріх мені?! Що ж, коли гріх — хай же мій буде. Не втаю я, старче божий, від тебе, що напучувала я його до правди святої,— її любити, людей не обіжати. Учила тому і дочку. Учила їх разом.

Кнур. Його у ченці, а сю в черниці готувала?

Кобзар. Та замовчи! Та цить!

Кнуриха. Про чернече життя тоді ще й у мене думки не було. Твої були клопоти близькі мирські клопоти, і, мені здається, не противні богові.— Так ото, кажу, так я їх ростила і навчала... Думалося, бач, як краще, а вийшло... Вийшло, як поговорка людська каже: чоловік гадає, а бог розполагає... У містечку в нас жила одна бідна удова з дочкою і дочка та — як картина, не намилуєшся, було, дивлячись на неї. То ж нам, старим людям, а то ж молоді між собою. Угляділи одно одного і покохали. Він, звісно, хлопець — все-таки здержніше, а вона — душі в йому не чує, так і пада біля його. Мати її, звісно, як уся-ка мати, хотіла б дочку за самого князя видати, а хоч не за князя, то так за заможного кого. І лучився, правду кажучи, таки чоловік, хоч і з себе невдат[н]ий, зате заможний. Мати по-своєму хоче, а дочка по-своєму. І пішов у їх нелад. Мати до нас близька була, до нас повернулася,— уговоріть дочку, одверніть Василя. А що тоді тобі казала: не встрявай, чоловіче, не в своє діло. Як бог хоче — так і поверне, а ти не мішайсь. А ти що мені на те одказав: вигадками бабськими очі запнув. До чого ж ті вигадки бабські довели? Удовівну ти віддав заміж за другого, як хотів. Василя вирядив на час з дому — та й віддав. Що ж з того вийшло? Що бідна сама з собою порішила. Тут Василь вертається з заробітків, дума — тепер то я заживу, а що застав? Що його суджена за другим уже, зарізана лежить. Що ж він тобі заспівав? Наплював на тебе та й пішов у гайдамаки. Те саме так Марусю вразило, твоя ж неправда, твої затії вразили, що вона тоді ще сказала — в черниці піду. От ти тепер і розбери: я винувата чи хто?

Кнур. Ти, ти... ти... Ти і в його і в її душу надхнула свої химерні думки про правду, ти їх обох довела до згуби!

Кобзар. Не ремствуй, чоловіче, на жінку, не ремствуй. Коли правда все те, що вона розказувала, то скажи ж мені, чим же вона винувата?

Кнур. Усім! усім! Вона потакала тому! вона довела!

Кнурниха. Ну, ось же і Маруся йде. Хай же вона сама тобі скаже: хто її натикав на те, хто її доводив.

Маруся увіходе.

Кнур (*схоп.ліється і біжить до неї*). Дочко моя! дитино моя! Краще б я осліп або мені полуда очі заслала, ніж приходиться мені бачить тебе у сьому чорному уборі.

Маруся. Таточку мій! старесенький! Що се ви кажете таке? Як ви гріха не боїтеся? (*Цілує його в руки і лице*).

Кнур (*з плачем*). Хіба ти і в чорному зосталася моя дитина? Хіба ти, як батька, мене шануєш, почитаєш?

Маруся. Аякже, таточку. Не чия ж, як ваша дитина. Не чиї ж мене руки носили та очі доглядали, як не ваші з матір'ю. Як же мені не шанувати вас, не почитати? Та се великий би гріх був від бога.

Кнур. Моя рідна! моя дорога Марусечко! А жити з нами будеш ти?

Маруся. Ні, таточку. Що можна — то можна, а цього — устав наш чернечий забороняє.

Кнур. То яка ж ти моя дитина будеш, коли тобі не можна з нами жити, нас доглядати?

Маруся. Я буду за вас молитися, таточку, буду бога прохати, щоб він послав у вашу душу спокій та дав вам щастя добре.

Кнур. Спокій... щастя... Нащо то мені здалося, коли не буде близьких зо мною? Який я спокій матиму, коли кожне мені скаже: он той батько, що своїми вчинками одвернув своє дитя від себе.

Маруся. То гріх буде того, хто скаже. Ніхто мене від вас не одвертав. Сама я захотіла так.

Кнуриха. Ну, що, старий, я винувата? я?

Кнур. Сама... сама... Чого ж ти захотіла сама? Значиться, тобі не добре було з нами.

Маруся. Таточку! так бог судив, його свята воля те вчинила. Я не бачила правди в миру, я не чула, щоб хто жив у йому по закону.

Кобзар. Боже правий! Вседержителю вічний! Я вже не знаю, як і дякувати тобі, що ти мене, сліпого, сподобив, коли не бачити, то хоч чути твою правду святу. Моє мучене та хворе серце заспокоїлося, бачивши такі дивні діла твої. Ти показав мені, маловірному, що дух твій витає між нами, правда твоя ще живе між людьми... Поти ще є такі, як оце довелося мені бачити, я вірю, що мир ще не прогнив, серце його не зчервивіло, що народяться інші діти і вознесуть святу правду вовіки!

Матушка гуменя *(ззаду надходе)*. Амінь!

Кнурниха. Матушка гуменя! *(Схоплюється)*.

Матушка гуменя. Сиди-сиди. Чого ти схопилася? *(До Марусі)*. А ти, новонаречена Юліана, як тут опинилась?

Маруся. Вийшла татуся провідати. Татусь прийшли побачитися зо мною.

Кнурниха. Се чоловік мій, матушко. Ремствує на мене, що дочку 'ддала до вас.

Кнур. Ще на тебе не ремствувати? Одна ж вона у нас. Одна надія була і ту згубила.

Матушка гуменя. Свят! Свят! Чи ти при своєму розумові, чоловіче?

Кнур. Нічого мені його позичати у других. Чиїм то ті жили, що на свою дитину накладали руки?

Маруся. Тату!

Матушка гуменя. Святі угодники божі, зглянь-тесь на його, непросвітного, виженіть з його духа лукавого-смертного. Опанував його нечистий, звив гніздо собі у його серці гіркому. Да воскресне бог и расточаться врази єго.

Маруся. Амінь! Сили небесні з нами!

Матушка гуменя. Чоловіче — немошний! Чи ти при пам'ятку, чи ні? Як ти не боїшся бога таке казати? На кого ти хулу точиш, чиє святе мення безславиш?

Кобзар. Уже ми тут йому гуртом казали-казали, а він одно — своє. Запеклося, видно, дуже батьківське серце.

Матушка гуменя. Потурати йому — гріх. Дати йому волю, то до чого воно доведе? На те господом дано чоловікові й розум, щоб пильнувати його серце.

Кнур. То вирвіть ви його у мене! вирвіть, як одірвали мою дитину від його! *(Плаче)*.

Маруся. Таточку! Старесенький! Не вбивайтеся ж так. Угамуйте своє серце гаряче, остережіть його від тенет лукавого. Се ж ви на господа нарікаєте, на його волю святую.

Матушка гуменя *(до Марусі)*. Геть, не руш його. То не він плаче, то лихий його сльози точе, то не він каже — то лукавий його язиком ворочає. Киньте його,

одійдіть усі геть, бо він не при собі, він не при пам'ятку.

Гуменя одходить, за нею Киуриха й Маруся.

Кобзар. Отак, чоловіче, кинули тебе. Зостався ти один з сліпим, зо мною.

Кнур. Хіба тепер вони кинули? Давно вже вони одвернулися, давно вже порожньо в моєму серці, як серед тії пустки.

Маруся (*зостановившись*). Матушко!

Матушка гуменя. Що тобі.

Маруся. Я піду до татуся. Не можна його таким кидати, ще заподіє що з собою.

Матушка гуменя (*гостро подивившись на неї*). Іди. Одно тільки скажу тобі: не розтринькай добра, котрим повна душа твоя, не розміняй його на жалощі.

Маруся. Матушко! Він отець мій.

Матушка гуменя. Не буде більшого отця над бога, що наділив тебе душею живою. Іди.

Маруся одходе.

Кнурниха. І я вернуся, матушко, догляну їх.

Матушка гуменя (*суворо*). Я тебе не держу. (*Одвертається і йде похнюпившись до лісу*).

Кнур. Вертаються, вертаються. Чого вони вернулися?

Маруся (*пада біля його*). Татусю рідний! Батечку старесенький! По вас ми вернулися. Не вбивайтеся так, не горюйте. Знаєте що? Я попрошу матушку гуменю, щоб дозволила вам який час прожити біля нас, у Гарасима, чи що... Гарасим добрий чоловік — вас прийме. Я й його попрошу. От ви й поживете у нас, заспокоїтеся.

Кнур. Могила одна мене вже впокоє, сира земля спокій дасть.

Маруся. Того нам ніколи не минути, на те божа воля — земля єси — і в землю одійдеш. А то тут, живучи, ви непокійні, само життя перегороди станове... Їх то треба обійти, їх обминути.

Кнурниха. Ти покійніший будеш, бачивши її щодня.

Кнур. А багато мені щастя від того прибуде? Щасливіший я стану, дивлячись, як моя кров щодня сохнутиме, молоде личенько марнітиме, ясні очі гаснути стануть, що як я умру, і зо мною все умре, і по мені нічого не зостанеться, нікого такого, кому б я надхнув свою душу, оддав на старості літ своє серце.

Курниха (*до Кобзаря*). А ти, старче божий, сидиш та тільки слухаєш. Мабуть, аж обридли тобі наші клопоти.

Кобзар. Чого ж мені обридли вони? Слухаю ж. Що ж мені більше, сліпому, робити? Журився колись і я так, а тепер, бач, тільки слухаю, як другі журяться.

Маруся. Невже ви, татусю, станете журитись, дивлячись, що я щаслива?

Кнур. Ти щаслива? Чим же ти будеш щаслива?

Маруся. Службою щирою богові, молитвою теплою до його.

Кнур. Ти щось плещеш таке, чого я й не розберу. Я знаю щастя в сім'ї, знаю його у дітях, у тій думці старечій, щоб не зникнути марно з сього світу, не кинувши сліду по собі... А тут який же слід, яке щастя? Умер — і нема тебе, закрив очі і — зник навіки.

Маруся. Тіло вмре, а душа ніколи не вмирає.

Кнур. Коли б же я знав, де вона буде... Ох! дуже я життя сьогосвітнє люблю, моя дитино, добре я його знаю, щоб проміняти на те, чого і не відаєш.

[Вихід] VI

Гарасим (*здалека біжить і кричить*). Гей, гей! де ви? Сюди! Сюди! Тепер я бачив, бачив!

Курниха. Що там ти бачив таке? Кажи й нам, може, й ми подивимося.

Гарасим (*убігаючи*). Довелось таки! довелось! Вимолив бога, що довелося. Бачив.

Кобзар. Що там уздрілось тобі?

Гарасим. Як уздрілось? Своїми очима бачив, оцими самими баньками дивився, твоїх сліпих не позичав, небійсь.

Кобзар. Ну, моїми б дуже побачив.

Курниха. Та що ж ти там бачив таке.

Гарасим. Що? Гайдамаків! І запорожців, і гайдамаків — усіх бачив.

Маруся (*тривожно*). Гайдамаків? Хіба везуть сюди?

Гарасим. А ти почім знаєш? Бач, яка догадлива. Там їх хур на двадцять буде, і все калічені: у кого руки немає, у кого груди простреляні, у того голова з[а]в'язана,— страшно дивитися, такі бліді та зомлілі.

Маруся. Треба побігти матушці гумені сказати. Це їх до нас везуть, у наш шпиталь. *(Поривається).*

Гарасим. Та не рвися так. Матушка гуменя сама їх стріла і сюди справляє. Ну, та й завзятий народ, запорожці! Гайдамаки стогнуть та крекчуть, а вони на гамуз посічені, тільки й усього зосталося, що язик у роті, а й ним не перестають реготати та жартувати. Глянеш на його — жалощі наче списом пронизують тебе наскрізь, а він — регоче.

Кобзар. То, бач, аби чим забавити та забавити себе, щоб не так чутно, що болить.

[Вихід] VII

Увіходе гуменя, за нею над'їздять вози.

Матушка гуменя. Туди, добрі люди, туди трохи повернете — та й до брами.

Василь *(з воза)*. Стій! Стій! Я встану та через сю левадку пройдуся. Ач, як зелено. Он і люди гуляють. *(Підводиться і від знемоги знову пада)*. Підведіть мене.

Люди беруть його під руки і ведуть поз гурт. Василь слоняється.

Кнур. Та се Василь, син мій?

Кнурниха. Та таке, як він.

Василь. Хто мене тут окликнув? *(Прикро удивляється)*. Батько, мати! Здрастуйте вам! Дожидали мене бачити?

Кнур і Кнуриха кидаються до його.

Маруся. Василь! *(Омлівае і пада на руки Гарасимові)*.

Гарасим. Ххе-хе! Отаке! Гей! що ви там возькаєтесь? Ось з Марусею щось подіялось. Марусю рятуйте!

Гуменя підбігає до иеї, хрестить.

Василь. А то Маруся? У черниці пішла?

Заслона

СПРАВА ЧЕТВЕРТА

ПОСТАНОВА ПЕРША

Келія Марусі.

[Вихід I]

Маруся *(сидить, читає)*. «Прийдите ко мне вси труждающиеся и обремененнии, и аз упокою вы!..» *(Задумується)*. Прийдіть до мене всі, хто трудиться, кого робота осіла, праця потомила, лихо всяке облягло, і я заспокою вас... Святий великий господе! Не збагнути нам, грішним, твого доброго серця, твоєї любові святої, котрою бринить кожне слово твоє. Усіх ти приймаєш до себе, усіх горнеш під своє крило: і митар тобі дорогий, як і наймит послідній... Прийдіте ко мнє всі трудящієся... І розбійнику ти сказав: «сьогодні будеш зо мною в раї», і книжникам та садукеям о[д]повів, коли вони корили тебе, що з грішницею водишся,— візьміть камінь і хто перший кине у неї? Всіх, всіх ти прийняв під свій захист святий, чи приймеш же і мене, грішну?.. Молюся, плачу перед тобою, прийми мене, захисти і заступи від усього лихого! Душа моя знемагає, сила мене кидає,— не враю я нічого серцю моєму... З того безталанного дня, як вернувся він, як уздріла я його, мучать мене помисли лукаві, у три ряди облягли грішні думки моє серце, кругом обсіли і сторожать мою душу, не найду я нігде спокою. Обізвалася плоть моя — і нічого я їй не вдію. Морю я її постом, голодом — а жага моя невгаває, ще більше розгоряється; стану я читати святе слово твоє — а лукавий плутає думки мої, темнотою криє очі ясні, одвертає їх від твого святого заповіту... Грішная я! нечестивая я! Немає в мені капельки живого тіла, щоб гріх його не попсував, не знехтував, душа моя ним дише, серце моє ним б'ється... Господи! спаси і захисти мене! *(Б'ючи поклони і ломлячи руки, плаче)*.

[Вихід] II

Чутно, хтось стука у двері. Маруся мерщій схоплюється, утирається і сідає за п'яльці. Через хвилину знову у двері стук чутно.

Маруся. Хто там?

Василь *(з-за дверей)*. Се я. Можна увійти?

Маруся *(тривожно)*. Василь! От і примчало його на сей час! Господи! підкріпи мене! *(До Василя)*. Чого ж не можна? Моя хата не на запорі.

Василь *(увіходячи)*. Та до вас же інче і доступитись не можна, як не стукнути. Здорова, Марусю, чи то пак Юліано.

Маруся. Здрастуй, здрастуй. Що скажеш? Може, що треба тобі?

Василь. Нічого мені не треба. А так проходжувався, дай, думаю, зайду, побачу, як то живе мирянка Маруся у черниці Юліани.

Маруся. По-чернечій живу, богові догоджаю.

Василь *(окида очима хату)*. Та видно, видно. Замурувавшись у такий склеп, як оце, що ж більше робити? Я от тільки ніяк не второпаю, нащо то люди так муруються, тобто богові угодніше?

Маруся. Василю! не неси хули на господа. Ти недужий, тобі треба його молити, щоб поміг одужати.

Василь. Хіба я ганю його? Мені тільки дивно, нащо се люди так помежувалися? Не всі рівні, не всі однакові перед богом? Ні, то мирські, а то, бач — божі, все єдно, що то чоловік собі, а то — пан. Тобто воно сі перегороджки нужні між людьми?

Маруся. Не за нас се сталося, угодники господні установили так.

Василь. Як — щоб був простий чоловік і був пан?

Маруся. Та ні, то установа людська. А от у нас... У миру багато гріха всякого, щоб позбутися того гріха, і зрікаються миру.

Василь. Тобто ми грішні, а ви праведні?

Маруся. Господь одзначе, хто який.

Василь. А коли він одзначе, то чого ж і критися? Яким тебе пустив на світ господь — таким і будь, ні перед ким не крийся, ні перед людьми, ні перед богом.

Маруся. Ніхто й не криється від його.

Василь. Як? Чого ж ви людей цураєтесь, світа тікаєте?

Маруся. Ми не цураємося людей. Ми їм ще у помочі стаємо, а од гріха тікаємо, од його захищаємося.

Василь. Од якого гріха?

Маруся. Од гріха мирського. Від заздрості, від ошукування, від ненависті одного до другого. Багато є

таких потайних мирських гріхів, що від їх не вбережешся.

Василь. А у вас їх немає?

Маруся. У нас не повинно б їх бути.

Василь. Чому?

Маруся. Тому, що ми нічого не маємо у себе: все боже, і ми божі.

Василь. То зробіть так, щоб ніхто нічого не мав, що є — щоб було усіх. А то пак наплодили панства, намножили дуків, що не дають просвітку бідному чоловікові, та ще хотять, щоб добре було.

Маруся. Не наше діло миром заправляти, на те є свої дозорці.

Василь. Поти ті дозорці будуть, то довіку так буде. Самим дозорцям те на користь. Скасуйте їх, скасуйте ті установи, що поділили людей на багатих та бідних, та можних та безможних — і тоді не треба буде зариватися у печери від їх, морити себе та мучити.

Маруся. Не наше то діло. Ми не мішаємося до миру.

Василь. Та я сам знаю, що не ваше то діло. То нащо ж ви себе мучите?

Маруся. Вольному — воля, спасеному — рай. Ми нікого не силуємо.

Василь. Та то тільки через те, що волі не маєте. А дати вам волю — усіх би людей перестригли в ченці та в черниці, так що й мир перевівся б.

Маруся. Василю! Змовчи, будь ласка, не неси хули... Ти так думаєш, а другі інче.

Василь. Невже ти, Марусю, справді стала такою Юліаною, що тебе ніщо не чіпає?

Маруся. Я обіт давала перед богом, і треба держатись того обіту.

Василь. Дивно! І тебе нітрохи не займає життя людське, їх горе, радощі?

Маруся. Ніколи про те думати. У мене думка одна.

Василь. Як же ти дійшла до сього? Знаєш, ми уже от більше року як бачились. Де мене не носило за цей рік, чого не довелося бачити, переслухати, пережити. І все те — одна мана, всі мої жадання, надії — гірка помилка. Я колись розкажу тобі про все. А тепер мені цікаво почути б, як се ти дійшла от до сього, що я бачу. Ти завжди видавала з себе більше мирянку, ніж черни-

цю, тебе життя тягло до себе, перед тобою лежало ціле непочате поле,— а от ти одвернулася від його.

Маруся. Одвернулася, бо опеклася.

Василь. Що ж тебе опекло таке?

Маруся. Годі згадувати те, що минуло, що поховано навіки.

Василь. А як воно оживе?

Маруся. Що поховано — не оживає.

Василь. А як ти помилилася, що воно вмерло? Може, воно, пригнічене невдачею, тільки заснуло і знову попроситься, як настануть інші, кращі часи. Що тоді робити?

Маруся. Василю! Замовчи!

Василь. Боляче тобі? Ну, не буду. Я, бач, вертаючись, думав: дай мені, господи, вигоїтися і вернутися до того дому, де зріс я, де кохали мене,— довіку мого не піду звідти нікуди, хоч і там мене не жалувало лихо. Та де того лиха немає? Все ж то свої люди, ближчі до мене. І серед дороги стрів от що. Розор сім'ї, розор всього... Батько не перестає плакатись на матір і звалювати вину на неї... А я думаю, що не одна тут мати виною. *(Маруся починає плакати).* Ти плачеш, Марусю? Чого?

Маруся. Прошу тебе, молю тебе, не згадуй мені давнього... Воно поховано, воно не вернеться, воно не повинно вертатись!.. Краще іди від мене.

Василь. Вибач мені. Я не думав тебе так уразити. Іду, іду, не плач тільки, угамуйся... Прощай. *(Виходе).*

[Вихід] III

Маруся *(одна, задумано).* А як ти помилилася, що воно вмерло? Коли воно, пригнічене невдачею, тільки замерло і знову оживе, попроситься на світ?.. Лукавий чоловіче! Хто дав тобі волю порядкувати у чужій душі? Хто дав тобі право оживляти занедбані надії?.. Надії... Які надії, на що надії?.. Немає їх тепер. Вони поховані там, на споді мого серця, загребла і поховала їх моя хіть самохітня. Поховане! чого ж ти заворушилося там? Умерле! чого ти знову оживаєш? Я не хочу тебе, моє давнє, занедбане щастя, душа моя не вмістить тебе з моїм теперішнім завітом... Чого ж ти болиш, моє серце, чого на стократ крає тебе думка, що не вернути давнього знову? *(Починає молитись).* Господи! Заступи ме-

не і спаси мене! Я знемогла від гріха, лукаві помисли збивають мене з прямої стежки, терном колючим устилають мій шлях рівний, непрохідні перепони становлять на дорозі битій. Спаси мене, господи, і защити! Гріх опанував моє тіло, неміччю скував мою душу, слова мої одвертає від думок,— очі мої застилає полуда смерті, я не бачу, куди йти, куди мені простувати треба... Захисти мене, господи! виведи мене на свій шлях просторий. (*Пада на коліна*). Мати божа, мати вічна! І тебе прошу я, і тебе молю я: святою любов'ю до свого безталанного сина захисти мене від мене самої. Немає першої віри в мені, вона в мене роздвоїлася: в душі жага до господа, серце пестить мирське щастя... Кругом ходе моя голова від думок тяжких. Проясни ж ти її, задави моє серце, спаси мою душу. (*Плаче*).

[Вихід] IV

Увіходе Кнурниха.

Кнурниха. Добридень тобі, дочко. Молишся?

Маруся (*устає*). Молилася. Не що нам тепер зосталося — молитися. (*Сідає за п'яльці*).

Кнурниха. А то що ще робити? Звісно, молитися. (*Сидять обидві скільки хвилин мовчки*). Чого се ти така стала? (*Прикро дивиться на неї*).

Маруся. Яка?

Кнурниха. Сумна-похмура.

Маруся. Чого ж мені радіти? Миру я зреклася, радощів його не знаю. Що ж мені зосталося?

Кнурниха. Хіба ти шкодуєш, дочко, що так рано на себе чорну рясу наділа, що так не радісно одказуєш мені?

Маруся (*змішавшись*). Чого ж я шкодую?

Кнурниха (*не спускаючи з неї очей*). Гляди, дочко. Он про тебе плещуть уже.

Маруся (*боязко*). Що ж про мене плещуть? Хто плеще?

Кнурниха. Я вже не знаю хто. Між черницями ходе чутка, що ти, либонь, шкодуєш за миром. Кажуть, з того часу, як Василь прибув сюди, і ти не та стала, усе б сиділа коло його і не одходила нікуди. На тебе припоручено шпиталь, а тобі до других байдуже, аби одному Василеві було добре.

Маруся (*гордо*). Хто ж се — недужі кажуть, чи хто?

Кнуриха. Та я недужих не питала, і вони мені нічого не казали, а черниці між собою гомонять.

Маруся. То заздрість у їх говоре! Хай же спитають у недужих! Я до всіх рівна, до всіх однакова.

Кнуриха. Та я й не виню тебе в тому, дочко. Тільки ти чогось сумна стала, неговірка. То, бувало, зо мною посидиш і погомониш, а тепер мене наче тікаєш, цураєшся... Плачеш — помічаю... марніти стала.

Маруся. Не до шлюбу я збираю[сь], а богові служити.

Кнуриха. І пошли тобі, господи, здоров'я та силу йому догодити. Тільки чого ж усе скиглити та скніти? Може, в тебе яке горе на душі? Ти б його одкрила другим, похвалилася хоч мені. Не ворог же я твій — нікому не видам. Погомоніли б ми з тобою, може б, воно і само так минулося, а не минеться — і пораяла б, може, що. Може, і я пригадаю, що завгорить лихові твоєму.

Маруся (*схопившись за голову руками*). О боже! боже! (*Плаче, припадаючи на п'яльці*).

Кнуриха. Чого ти, дочко? Голубко моя, чого ти? Скажи, одкрийся мені. Може, що ти таке учинила...

Маруся. Ні, ні, мамо... Нічого, їй-богу, нічого... А болить у мене... серце моє болить... Я не знаю покою, не маю його... Мамо! мамо! Я грішниця, велика грішниця! (*Припадаючи до Кнурихи, плаче*).

Кнуриха. Чого ж ти грішниця, чим согрішила?

Маруся. Усім, мамо... Помислами моїми, душею немощною, серцем лукавим... Немає в мене над його сили, немає волі, не здолаю я його... Гріхи миру загомоніли у йому, затягли свою неодрадную пісню про давнє щастя, будять химерну надію вернути його знову. Я каюсь, мамо, що так швидко зв'язала себе обітом страшним.

Кнуриха (*боязко*). То ти, дочко, каєшся уже?

Маруся. Я сказала каюся? Ні, ні, я не те хотіла сказати, я помилилася... Я не каюся... Я... я... Мамо! мамо! я люблю, люблю Василя! (*Пада матері на руки*).

Заслона

ПОСТАНОВА ДРУГА

Левада за монастирем.

[Вихід] I

Сестра Серафима і сестра Марфа.

Сестра Марфа. А що, чула про нашу святошу? Такого зроду не було, щоб черниці до себе у келію заїжджих козаків пускали.

Сестра Серафима. Як? Хто?

Сестра Марфа. Та вже ж не хто. Хіба нічого не чула? Наша тихоня, що такою святою здалася матушці гумені.

Сестра Серафима. Юліана?

Сестра Марфа. Та вона ж одна у нас є.

Сестра Серафима. Я чула, що вона непевна до того гайдамацького ватажка.

Сестра Марфа. Був же, чуєш, у неї, у самій келії був.

Сестра Серафима. Василь! Василь був у неї?

Сестра Марфа. Та вже ж не ми з тобою! Нас вона і близько не підпусте!

Сестра Серафима. От до такого дійди! От до чого доживи... Ще зроду-віку такого не було, щоб до черниць парубки у келії ходили. Чого ж ти не скажеш матушці гумені?

Сестра Марфа. Так вона і дійме віри? Піди ти скажи, то почуєш, якої вона заспіває. І з монастиря викуре. По їх, то тільки вони й дбають про господа, а ми всі — про мирське.

Сестра Серафима. Ні, сестро Марфо, ні. Так не можна, щоб се крилося між нами. За це нас усіх буде бог карати Що б там не було, а треба сказати матушці гумені, треба одкрити їй очі. Усім треба змовитись та піти, усім разом сказати,— або її, або нас з монастиря геть! Це тяжкий гріх, гріх проти уставу. Цього так не можна кинути... Та подумай тільки: у келію пускати.

Сестра Марфа. Та там, як кажуть, то коли хоч сота доля є правди, і за ту соту її як нечестиву і одного дня держати не можна. Уже, либонь, своїй матері усе розказала, до крихти відкрила. Як його любить, як побивається за ним.

Сестра Серафима. Ну, а він же?

Сестра Марфа. Та вони, либонь, давно собі кохались. Ще як у миру жили. Через його вона і в черниці захотіла. Там третя якась замішалася, що стала між ними.

Сестра Серафима. Ну?

Сестра Марфа. Та, либонь, ту третю з світа зжили.

Сестра Серафима. Як з світа?

Сестра Марфа. Та з світа ж. От він тоді й розсердився. Коли ж, каже, так,— зоставайтесь собі з своєю дочкою, та й пішов у гайдамаки, а вона з горя — у черниці.

Сестра Серафима. А тепер знову збіглися? Дивися, і приведе ж отак доля. А він же з себе і красень! Що за козачина — лицар, справжній лицар: поступа орляча, погляд соколячий.

Сестра Марфа. Та ось і він іде. Бач, який бравий.

Сестра Серафима. Стій, я його зачеплю розмовою. А ти піддержуй. Може, що випитаємо. Я буду закидати на догад буряків, а ти помічай... А такого не стид і покохати. Одвернімося та будемо іти помалу, буцім гуляємо. *(Ідуть).*

[Вихід] II

Василь *(за ними наздогінці).* Здорові були, святії угодниці.

Сестра Серафима *(повертається до його).* То ще як господь сподобить бути йому вгодними, а поти тільки черниці.

Василь. Та вже як черниці, то й угодниці. Не кому ж ви себе посвятили, як не богові. До людей же вам байдуже.

Сестра Марфа. Ми молимось богові за людей.

Василь. Чи за всіх разом, чи по одинцю за кожного?

Сестра Марфа. За увесь мир. Усі одинакові перед богом,— за усіх і молимося.

Василь. А я думав, може, по одинцю.

Сестра Серафима. Є такі, що й [по] одинцю вибирають.

Василь. Бувають? Ото найкраще. Все ж за одного тепліше помолишся, ніж за всіх.

Сестра Марфа. У нас тільки й є одна така, що по одинцю вибирає.

Василь. Хто ж се така? Цікаво знати! Може б, вона і за мою грішну душу помолилася?

Сестра Серафима. Вона і без того молиться.

Василь. Як: і прохати не треба? Ото свята душа!

Сестра Марфа. Свята та божа: свічки поїла та поночі сидить.

Василь. Отак найкраще! *(Приязно дивиться на Марфу).*

Сестра Серафима *(убік)*. Ну, вже ця й Марфа. Аби встріла якого мирянина — зараз і зуби до його вискалить. *(До Марфи)*. Не осуждай, сестро Марфо, осуждати другого — гріх.

Сестра Марфа. Хіба я осуждаю? Зійшла на думку мирська поговірка — я її і сказала.

Сестра Серафима. Пора мирське забувати. *(Сердито відходе від їх).*

Василь. Що, вона старша над вами?

Сестра Марфа. Ні. Кожна кожну оберігаємо. *(Стріляє на його очима).*

Василь. А без того й прожити не можна?

Сестра Марфа. Не можна. Гріх нишком прокрадається. *(Тихо)*. Виходьте он на той лужок, там побалакаємо. *(Біжить до Серафими)*. Сестро Серафимо! Сестро Серафимо! Куди ж ви нас кинули, а самі пішли уперед?

Сестра Серафима *(сама собі)*. У-у! ящірка! Он уже зморшки під очима складаються, а вона ще кожному зіки витріщає. *(До Марфи)*. Чого ж мені до вас мішатися?

Сестра Марфа *(добігаючи до неї)*. От уже й до нас? Попитав мене чоловік, я зосталася йому одказати.

Сестра Серафима. Що ж він казав? Може, що за Юліану?

Василь. Отак! мене кинули, а самі пішли уперед.

Сестра Марфа. Ось попитайте самі. Я одійду, а ви трохи постійте.

Сестра Серафима *(повертається до його)*. А чого ж ви самі нас покинули? А ще козаком зоветесь!

Василь *(доходячи)*. За черницями не вганяєшся.

Сестра Серафима. Чому? Швидкі такі?

Василь. Та й прудкі-таки, а до того ще й полохливі. Ти до їх, а вони від тебе,— думають, як пристав чого мирянин, то так цілком і ковтне.

Сестра Серафима. А вам таких треба, щоб гріха не боялися? То йдіть до сестри Юліани, вона у нас така, що...

Василь. А вам заздро?

Сестра Серафима. Чого ж мені їй завидувати? Гріх нам завидувати. *(До Марфи, що доходить до лісу).* Сестро Марфо! Сестро Марфо! Куди ж се ви у ліс ідете?

Сестра Марфа. Піду грибів пошукаю.

Сестра Серафима. Постійте і я за вами. *(До Василя).* Прощайте!

Василь. Щасливо. Глядіть, щоб на вовка не наскочили.

Сестра Марфа. Ми скраю! Ми скраю. *(Указує Василеві рукою на ту поляну, на яку раніше присоглашала, і обидві скриваються).*

[Вихід] III

Василь *(один)*. Отсе черниці! От тобі і богові слугують! І то правда: скільки літ самітнього життя у чотирьох стінах, затвору та молитвослов'я... Все обридне, все надолуже. Та й сам від себе не втечеш. Куди його тікати? Душа просе свого, серце — свого. Поневолі жага візьме. А ці з жагою, о-о! з жагою! Що пак вона за Марусю натякала? Підіть, каже, до сестри Юліани... Що ж сестра Юліана? *(Сердито)*. Та ви їй до чобота шкарбуна на латку не годитесь! *(Сумно)*. Ех! сіла ти, Марусе, на чужі сани, ускочила, рибонько, у ятерину,— б'єшся, тріпаєшся там— немає тобі виходу! Хіба попитатись розірвати ті тенета, у які оплутали тебе, розбити окови, що наділа сама собі?.. Навіщо? Ради свого щастя?.. Щастя... якого ж щастя тобі заманулося знову? Було в тебе щастя — сам другим віддав, щоб з світа звели, потім пішов його шукати бозна-де і, не знайшовши, вернувся з простреленою грудниною. Прострелив ти її сам собі помилкою своєю, прострелив і ворог кулею залізною. А тепер знову тобі заманулося його?.. А заманулося. Не дає спати, не дає їсти, не дає весело на світ дивитись. *(Задивляється)*. Ач, як гарно, який дивний та величний мир божий. Сонечко світе, травиця зеленіє, ліс шумить, пташ-

ки у йому співають, все живе дише, любується своїм життям. Один я не любуюся ним. Гострими острогами воно мені впинається в душу, рве серце, нівечить силу... І що я за каторжний вдався, що за проклятущий вродився... Все мені — не по мені, все — впоперек мого життя стає, одно безталання друге за собою приносе.. От і тепер — прокинулася моя жага до життя знову, знову мені хочеться щастя, а моє щастя у черниці влізло, чорною одежею покрилося... Ох, життя, життя капосне! Та ще я поміряюся з тобою, ще поводимося за ручки...

Маруся від монастиря надходе.

Он Маруся йде, гуляти вийшла, тугу чернечу розносити по світу. Безталанна моя! Не позбутися тобі її, поти не позбудеш чорного убору. Піти хоч побалакати з нею. *(Іде до неї).*

[Вихід] IV

Василь. Доброго здоров'я, Марусе, то, бач, сестро Юліано.

Маруся. Доброго здоров'я.

Василь. Я все помиляюся. Ніяк не привикну до «Юліани». Юліана... Маруся... Воно й краще «Маруся», і бринить краще, й вимовляти легше. Я не знаю, нащо людей перехрещують удруге?

Маруся. Зрікаючись миру, і мення мирське треба перемінити.

Василь. Нащо? Не все рівно перед богом? Ще на тім світі, як почнуть перебирати, то й помиляться. *(Усміхається).* Черниці Юліані слід би в рай, та як вона записана по-мирському і викликнуть Марусю... От тоді Юліана і зоставайся з своїми праведними ділами на втіху куцому.

Маруся. Василю! Не жартуй над святими установами.

Василь. А хто їх освятив?

Маруся. Уже ж не ми з тобою. Були ті праведні душі, що освятили своїм богоугодним приміром.

Василь. Марусю, Марусю! Всі ми однакові перед ним: і ченці, і миряни, всім однаковий доступ до правди святої, що зовемо ми її богом. Треба тільки її мати в душі, носити в серці своєму. А чи мирянин ти, чи чернець — усе однаково.

Маруся. Ану, скажи мені, де ті святі із мирян?

Василь. Про те вам краще знати, а не мені. Я тільки одно попитаю: апостоли святі?

Маруся. То перші господні слуги, звісно, святі.

Василь. Ну, а вони були ченці?

Маруся. Вони були духом ченці.

Василь. Як? Цуралися миру, бігали від людей?

Маруся. Не мути моєї душі, Василю. Не збивай мене з пантелику.

Василь. Марусю! Їй-богу, то все вигадки одні.

Маруся *(уздрівши деревину)*. Посідаймо отут, спочинемо трохи. Бач, як гарно тут: зелено, тихо, як у праведній душі.

Василь. Та вам же і це гріх.

Маруся. Що гріх?

Василь. І красою світовою милуватися гріх.

Витикається з-за дерева сестра Марфа.

Сестра Марфа. О-о! *(Мерщій біжить назад і через хвилину надходить з сестрою Серафимою)*. Он-он, бач, як рядком посідали.

Сестра Серафима. Нічого. Оце та свята!

Сестра Марфа. Цить! Поприсідаймо отут, послухаємо, про що вони гомонять. *(Присідають обидві)*.

Маруся *(помовчавши)*. Чого ж світовою красою милуватися гріх?

Василь. Та я ж не знаю. Коли задивишся на красу світову, то чому ж не задивиться і на красу людську?

Маруся. То гріх.

Василь. От бач, не все рівно. Бог мир сотворив, а чоловіка й ні?

Маруся. Чоловік перший согрішив.

Василь. То не він же вигадував той гріх. Його хтось другий, кажуть, підвів.

Маруся. Дух злий, увійшовши у змія, спокусив.

Василь. То коли дух злий, то його й стережися. Чим же бідний чоловік виною? Ні, Марусю, тут щось казано, та не доказано.

Маруся. То ми, маловірні, не розберемо. Треба вірити.

Василь. А коли я не вірю. Докажи ж мені, докладно доведи до того, щоб я повірив. Чого я Христа пойму, його святе слово розберу. Не роби злого, люби ближньо-

го, поможи бідному, захисти неможнього від напасті могучого... Все докладно, все розбірно. І навпаки, нема заказу, що коли я щасливий, то щоб зрікся свого щастя.

Марусся. Коли про своє щастя будеш дбати, то, дивись, і продивишся чуже нещастя.

Василь. А ви ж не йдете того нещастя шукати по світу? Коли воно перед твоїми очима — поможи, а коли воно за три-дев'ять земель, то як же ти про його будеш знати?

Марусся (*задумано*). То так.

Василь. Їй-богу, так. І знаєш, Марусю, що? От ти кажеш, що ченці й черниці богоугодними ділами затурбовані, а як розібрати допевно, то ті богоугодні діла тільки на молитви здалися, на те, щоб одсахнутися миру, зачинитися від його. Що ж се за богоугодні діла? Допомагають вони бідному вибитися з його недолі, захищають вони молитвою від напасті могучого? Послідній ярижник запорожець або голодрабець гайдамака більше для Христа зробив, ніж усі ченці разом.

Марусся. А вони слово боже ширять по світу. Святі заповіді розпросторюють.

Василь. І слово без діла нікчемне. Ділом часом більше зробиш, ніж словом.

Марусся. Та не можна ж їм битися, рубатися. Гріх другого убивати.

Василь. Гріх рівного собі, а коли тебе другий насів. Так ти й дасися йому душу з тіла випустити? Певне, будеш оборонятися.

Марусся. Тебе послухати — то всьому повіриш.

Василь. І краще зробиш, як повіриш. Вір тому доброму, що робить щастя, що добуває його і для тебе, і для другого, а тому не вір злому, що плодить нещастя.

Марусся. Ох, немає мені тепер доступу до того щастя, заросли шляхи биті до його.

Василь (*підходе до неї і сідає*). Марусю! Хіба ти?..

Марусся. Де ти був, як я дома ще була? Куди тебе занесло, як над нами таке нещастя лучилося? (*Припада до його, потім зразу одскакує*). Що се я? що се я?.. Геть, геть від мене... Не муч мого серця, не занапасти душі моєї... Я й так ізболілася нею.

Василь (*пригорта її*). Марусю, голубочко сиза! Не побивайся так марно... Коли б ти знала, як я тебе люблю. Коли б ти знала, як огнем кипить моє серце до тебе,

яким жалем проймається душа моя, що так безневинно спакощене життя твоє, та хіба й твоє тільки? Якась зла доля мене стереже, над моєю головою носиться з самого малу і от до сього часу. Що я таке? Хто я такий? Де мій батько? Хто моя мати? Запорожці мене з Польщі несмисленного вивели, твої батько та мати мене вигодували, добра доля мене викохала, а от зла доля не дає мені щастя, та й годі. Пам'ятаєш ти Наталю? Як я її любив, і вона мене любила,— а от досталася ж, бач, другому. Закипіло тоді моє серце, запеклося; я забув про добро других, що робили мені, я кинув їх і пішов шукати щасливої долі у боях лютих, у січі кривавій, пішов боронити малосилих та неможних від дуків могучих, від панства лихого... Що ж я знайшов там? Хижу голоту, що не розбирає правого од винуватого, все на гамуз товче, на шмаття батує, огонь несе, кров'ю заливає; ватажків, котрі тільки про свою славу дбають, свої гордовиті заміри справляють, а до людей їм байдуже, до краю їм нема діла. Замість того, щоб усім, як братам, одностайно стати, один одному руку подати, край від хижої ляшви ослобонити, вони розпустили свої ватаги по всім краю, розігнали загони по всіх усюдах, потурають хижій гольтіпацькій сваволі, грають на ній, як на тій струні. Дійшло до того, що хто придума найтяжчу муку, найлютішу смерть другому — того вихваляють, того у славу вводять... Освіріпілись люті, зовсім звірюками стали!.. Боліло та рвалося на шматки моє серце, а що вдієш проти сили? не сипатимеш піском проти гори!.. Як навіжений, кидався я перший у січу, прохав у бога смерті... Ти знаєш уже, що се мене сюди привело. Смерті не дало, а другу вп'ять муку підставило. Сюди прибув — тебе черницею застав.

Маруся. Мене якраз в той день постригли, як ти прибув. Якби був хоч [з]рану прибув — може б, сього і не було.

Василь. Невже ж, Марусю, і тепер мені дзуськи від щастя?

Маруся. Що ж ти зробиш? Ти ж бачиш, ти миряннин, я — черниця.

Василь. То що? Хіба немає, Марусю, інших країв, кращих людей? Знаєш, Марусю, є ще запорожці, є і Запорожжя, котре не розбирає, хто ти, відкіля ти, аби вірував у бога, аби не був перекінчиком. Утікаймо туди, на просторі степи, на вольну волю. Там одберемо добру

місцину, викопаємо землянку, заживемо по-своєму. Одно для одного, тихо та щасно.

Марусяя. Що ти, що? А гріх!

Василь. Який гріх? у чому гріх? Зло ми кому робимо? лихо на кого замишляємо?

Марусяя. Я обіт давала, я заприсягалася.

Василь. Який обіт? яка заприсяга? Мучити себе та вбивати? Що ж воно богові то мило.

Марусяя. А як же буде гріх?

Василь. Марусею, серце моє! Я прийму той гріх на себе, візьму і покуту на свою шию. Щастя моє! доля моя! *(Цілує її)*. Я на завтра, Марусею, добуду коня, як орла, і опівночі під'їду до твоєї келії, стукну у віконце, що виходе в оборі на глухе місце за монастирем. Виходь і — вітрові буйному не догнати нас! А там, а там... добре, рибко?

Марусяя *(припада до його. Ледве чутно)*. Добре...

Заслона помалу спускається; поти вона пада, з-за кущів виходить Серафима і, глянувши на їх, скрикує.

Сестра Серафима. Сестро Марфо! Сестро Марфо! Глянь, як голубляться наші святі та божі! *(Марфа виходе)*. Ач, як припали одно до другого. Опівночі збираються утікати. Побачимо ще, чи доведеться то. Не діждеш, грішнице, чернечу заприсягу ламати, не доведеться тобі мирського гріховного щастя запобігти. Ми на сторожі станемо, ми! Побіжімо, сестро Марфо, мерщій до матушки гумені, все їй доведемо, все скажемо. Може, хоч тепер повірять нам.

Сестра Марфа. Біжімо, біжімо!

Біжать.

Заслона пада

СПРАВА П'ЯТА

Ніч. З одного боку біліє стіна монастирської обори, у стіні вікно, завішане зсередини чимсь чорним, крізь котре ледве-ледве пробивається світ; геть від вікна хвіртка; з другого хатка, у котрій ще світиться і чується гомін, а часом і співи. Кін займає місце глухе, зарosле високою чорнобиллю, зрите ровами. Якраз посередині росте височенний дуб.

[Вихід] I

З-за хвіртки чується голос сестри Марфи.

Сестра Марфа. Матушко гуменя, постійте, я відімкну. Іч, як замок заржавів, як баран той став. Певно, років з десять буде, як відпирався.

Чутно гуркіт заліза об залізо.

Сестра Серафима. Та тихше, сестро Марфо. Тихше, бо тут же недалечко і її келія. Ще почує.

Сестра Марфа. Далі ключ не йде! Силкуюсь, силкуюсь, а він став та й не подається. Ху! аж уморилася.

Сестра Серафима. Давай ще я. От бач, і покрутнувся. Держи замка, а я буду ключ крутити.

Через хвилину чутно замок цокнув. Загарчав засув, а ще трохи перегодом і хвіртка відчинилася. Першою вийшла матушка гуменя і, перехрестившись, на всі боки огляділась.

Матушка гуменя. Ух! Яке страшне та глухе місце.

Сестра Серафима. Мирський гріх завжди кублиться по таких місцях, ховається, щоб ніхто не побачив.

Сестра Марфа. Зачинити хвіртку чи хай так?

Сестра Серафима. Зачини, зачини.

Матушка гуменя. Куди ж тут іти: я нічого не бачу. Одні рови, та ями, та бур'яни.

Сестра Серафима. Ми тут де-небудь у бур'яні присядемо. Сюди, матушко, сюди. *(Іде вперед).*

Матушка гуменя. Глядіть мені. Горе вам велике буде, коли ви неправду кажете, коли покліп на свою сестру зводите.

Сестра Марфа. От довідаєтеся, матушко, який то покліп. Ми своїми очима бачили, самі чули, як вони змовлялися сії ночі утікати. Чого ж нам клепати дурно? Вас серед ночі піднімати з лігва?

Сестра Серафима. А ви, матушко, простіть мені, що скажу, думаєте: немає богобоязнішої сестри, як вона? Ось побачите, що в тих богобоязних заводиться.

Матушка гуменя. Побачимо, побачимо... А то звідки світиться?

Сестра Марфа. То в Гарасима. Ви йому теж вірите, а він таке заводе — що тільки батечки! Ще поти не було Юліаниного батька та гайдамаки лежали, то ще таки Гарасим був як Гарасим. А як ви Кнуреві дозволили тут жити, болящі стали вичухуватись, то там вони таке завели,— щодня гульня, співи, танці!

Сестра Серафима. Той Гарасим найперший зводник. Певно, він і Василя з Юліаною звів.

З хати чується пісня:

Та не буде лучче, та не буде краще,
Як у нас на Вкраїні.
Та немає жида, та немає ляха,
Та не буде унії!

Сестра Марфа. Чуєте? Отак день у день, ніч у ніч. Ще кобзар сюди прибився. І його вони до себе прилучили, щоб була своя музика.

[Вихід] II

Відчиняються двері у Гарасимовій хаті і виходе поточуючись Кнур, за ним Гарасим веде кобзаря.

Сестра Серафима. Присядьмо, щоб бува не побачили. *(Присідають).*

Кнур *(поточившись з порога).* Сюди, біси його батькові! Які тут виходи. Трохи не впав. Помалу, Гарасиме, старого зводь, щоб ще бува не вбив.

Гарасим. Знаємо... Хіба мені первина. От ще наставляє. Знаємо й без тебе. Сюди, старче божий, сюди.

Кобзар. Ти мене не тягни. Я сам. *(Зіходе).*

Кнур. Оце і вже. Ну, брат, та й темнота — хоч би хто і дулю ткнув під самий ніс, то й то б не побачив.

Гарасим. Кий там біс тобі стане дулями тикатись?

Кобзар. Не згадуйте його проти ночі, не згадуйте. Хай йому всячина! Ху! та душно ж у хаті як. Посадіть мене де-небудь, я трохи спочину — віддишуся.

Гарасим. Та сідай там, де стоїш. Не бійся.

Кнур *(озираючись)*. Кажуть, не видно. Усе видно, усе. Он і монастир видно. Он і в вікні світло видно, де моя доня живе. Ледве-ледве блимає. Спить то вона, бідна, чи богові молиться?

З хати доноситься пісня:

Ой бре, море, бре,—
Сип, шинкарко, ще!

Гарасим. Іч, якої наші завели. Що за веселий народ! Сидіть тут, а я до їх піду, хоч пісень співати навчуся. *(Іде у хату)*.

Кнур. Сидіть! Чого я тут не бачив, що стану сидіти? Ти сам не боїшся, старче божий?

Кобзар. Іди-іди. Чого мені страшно?

Кнур. То-то... Посидь, я за тобою вийду. *(Іде)*. А коли лучиться що — гукни, подай звістку. Ми тут; зараз порятуємо тебе,— не дамо в образу. *(Виходить)*.

[Вихід] III

Кобзар. І що б тут лучилось таке? Де тут візьметься те лихе? Поблизу храм божий... ніч... певно, все спить... Ач, як тихо, ні шелесне нігде; вітрець не дихне. І світ спочиває... Спи, світе божий, спи. На те й ніч, щоб спати. І звірина спить у лісі, пташка — в діброві, рослина — у полі... Все... Один тільки чоловік ще не спить. Одного лихо вороча, другому заздрість не дає спати, третій зі-чев'я гуляє, а є такий, що й лихе замишляє. І чого, бачся? І нащо?.. Світ великий, світ широкий, усякого до себе прийме, всякому достаток добуде... Ніт же: одному того трохи, другому — того мало, один у одного кидаються однімати,— розпочнуть змагання, розведуть бучу... Ох! що то за лукавий, прости господи, твоє сотворіння — чоловік!

Сестра Серафима *(з-за бур'яну)*. Ох, грішні ми, прости господи, перед тобою; сто тисяч раз грішні!

Сестра Марфа. Прости нам і одпусти прегрішення наші!

Матушка гуменя. Що то старий чоловік, що то при розумі доброму — він тільки про боже й дума, про гріхи свої гадає. А от молодий,— поти перегорить у його там усе, поти дійде до того, що мир йому стане суєтою

сує т,— все він до його липне, все його туди тягне... Мені тільки не віриться чогось тому, що ви кажете про Юліану.

Здалека доноситься пісня:

Ой, і, коню, ти, коню!
Ой, коню вороненький, (2)
Товаришу мій вірненький.

Сестра Серафима. Та це ж Василів голос? Він, він. От не вірили, тепер же повірите.

[Вихід] IV

Василь (*за коном співає*):

Та скажи, скажи, коню,
Де ми будем ніч ночувати. (2)
Хто нас буде привітати.

Кобзар. Іч! Ще хтось не спить... козачу пісню співає... Видно, хтось іде кудись... Що за поважний народ ті козаки, і пісні їх такі поважні. Послухати хоч.

Василь (*все ближче*):

Переночуємо нічку
Та у темному лісочку;
Переночуємо другу
Та у темному лугу.

Матушка гуменя. То, чутно, кінь тупа. Ще сюди як поверне, то, чого доброго, наїде. Ходімо відсіля до хвіртки. (*Підводиться іти*).

Сестра Серафима. Можна стати за хвірткою — все буде чутно.

Сестра Марфа. А як наші святі та божі тільки що зійдуться — от би утікати,— а тут ми їх з-за хвіртки: боже поможи у далеку дорогу, а верніться лиш назад.

Матушка гуменя. Ох! Серце моє розходилося... Все тіло тремтить, не держать мене ноги... Одведіть мене, бо я й не бачу вже нічого.

Сестра Серафима. Бери, Марфо, за ту руку.

Беруть гуменю під руки і ведуть до хвіртки, куди і скриваються всі.

Василь (*близько за коном*).

Переночуємо третю,
У степу при дорозі.

Ой, у степу при дорозі
Та й обняли мене сльози.

Т-рррр, коню, стій! Підожди тут, товаришу щирий; постій, поти вийде моя дружина... А там, а там... Кріпи сили, коню сивий... Затіяли ми непевне діло. Зворухнеться увесь мир чернечий, коли дознається про його... Як він дознається? до світа ми далеко будемо. Хіба ти в мене не легконогий, не шестокрилець... Птицею помчиш нас через гори, яри та байраки на просторі степи, на широке привілля... А там, коню,— уберу я тебе у золоту збрую, покрию шовковою попоною, насиплю вівса по коліна, а трави... трави ти сам добудеш. Висока вона там та буйна, до голови твоєї досягне... Добре, коню, буде тобі, та не згірше і хазяїнові. Вірна дружина буде біля його ходити, своїм тихим словом тугу його розганяти, ясними очима серце веселити...

К о б з а р. Хто се? Щось то воно замишляє... Невже що лихе? Підождемо, послухаємо, що буде... Прилягти, щоб не примітно було. *(Прилягає).*

[В и х і д] V

В а с и л ь *(увіходе).* Он-он де те віконечко, ледве світ мріє; там моє вірне кохання сидить, мене дожидає... Чи, може, богові молиться, йому молитви засилає, щоб він, милосердний, простив її грішную душу, що не знесла затвору чернечого; щоб зглянувся на її серце молоде-гаряче, що боліло, билось з лихою долею і знемогло наостанні... Підожди мене, моє серце, разом помолимося йому не в твоєму гіркому затворі, а серед світу білого, на степу широкому, де так вільно та просторо, де немає людей з їх замірами лукавими, з їх установами тісними-невільними, де воля, побратавшись з вітром буйним, гуляє,— під небо сяга, на траві стелиться. Там, моя доле, ми йому помолимось, само щастя буде нашу молитву складати, воля її виколише в нашому серці, буйний вітер однесе до самого бога. То буде щира молитва до його без слів, без зітхання важкого, не потайна від миру, а явна... вільна, щаслива і щира!.. Чого ж се я так роздумався? Де б мерщій діло робити, швидше його кончати, а я думками багатію. *(Мерщій поривається до вікна і стиха стука у шибку).* Спить,

видно, не чує, що не одкликається. Встань, проснись, моя доле, твоя дружина давно тебе жде, твоє щастя дожидає.

Стука знову дужче. У вікні заколихалась запона. Чиясь рука заметушилася коло запорів; злегка стукають запори, і вікно відчиняється. Маруся висадила у його голову.

[Вихід] VI

Маруся. Ти, Василю?

Василь. Я, моя рибко, я. Що ти, вже зібралася, моя зірочко? Виходь сюди, виходь. Ось мої руки. Держися за їх; я тебе, як ту дитину, знесу; як моє щастя, пригорну до свого серця... Там кінь дожидає... а там — тільки нас і бачили люди... Ну ж, лізь мерщій, спускайся на руки; не бійсь.

Маруся *(сідає на вікно)*. Підожди, Василю, підожди. Дай побалакаємо ще трохи.

Василь. Об чім балакати? про що балакати?

Маруся. Про наш замір небувалий. Знаєш: мені оце було так тяжко, так гірко,— от мов я лихо неминуче чую і воно давить мене. Я плакала, богу молилася.

Василь. Ну, та й що вимолила?

Маруся. Нічого. Видно, і бог від мене відступився, від такої грішниці тяжкої,— і трохи мені не полегшало, а ще мов важче стало. Знаєш, Василю, що: покинь мене, не руш мене... Їдь сам куди знаєш, не бери мене з собою. Нащо я тобі? Тобі заманеться на погуляння піти, лицарською силою помірятися,— коли не буде мене — ти сам собі пан, а як умісті житимемо — я тільки буду тобі руки в'язати, твоїй голові думок завдавати.

Василь. Отаке ти вигадала в своєму чернечому затворі. Ні, рибко, ні, ти помилилася. Не в той бік тепер життя тягне, не так воно складається, щоб одну тільки силу тішити, лицарство догори здіймати... Тепер ним нічого не вдієш. Інші часи настали — інші заміри принесли. Життя тихе та щасне, розпорядки громадські вільні, такі, де б усякому добре жилось,— он чого тепер життя просе, он куди тепер воно гне-верне... Лицарська сила зробила своє, прогула на увесь світ своїм бучним замі-ром та й сконала. Рідний край розшматований на троє — з одного боку Польща його плюндрує; з другого Москва свої розпорядки уводе, зосталося одно Запорожжя, де ще живуть козацькі звичаї, де воля подає руку то одному

безталаннику, то другому... Оже вже й йому не довго животіти; огортають його вороги з усіх боків, та воно й само далеко від своїх звичаїв поступилося. То, було, жінки воно і близько до себе не підпускає, а тепер само зимовниками заводиться, на свої степи оселенців закликає, оселяє його хуторами та селами. Там десь і ми, моя доле, вибе-ремо красну місцину і заживемо з тобою щасно та ра-дісно.

Маруся. Ох, господи!.. Серце віре... серце замирає... Страх мене бере.

Василь. То від того, що вперше... Ну, стрибай же, рибко, на руки... стрибай! *(Здіймає руки і хапа її).*

Маруся. Підожди... Добрий мій! любий мій!.. Хоч хвилиночку... ще.

Василь *(ухопивши її на руки, здіймає угору).* Сер-денько моє, чого ж ще ждати?

Маруся. Постій, я хоч чернечу одежу скину. Нащо вона нам? *(Василь пускає її, вона відходе від вікна. Че-рез хвилину чується її голос з хати).* Прощай, чернеча рясо, не споминай лихом ту грішницю, що носила тебе, прости той гріх, що крила єси... Господь бачить, як я боролася, та не стало моєї сили. Прости мене, господи! *(Показується знову у вікні у пишному уборі і наміряється стрибати).*

Василь *(углядівши її, радо).* Отак краще, моя доле, отак краще! *(Бере її на руки і стиха зносе. Потім при-горнтає до себе).* Зоре моя! щастя моє!

Чується поцілунок.

[Вихід] VII

Гуменя, Серафима і Марфа вискакують з-за хвіртки.

Матушка гуменя. Юліано! що се ти!

Маруся. О-ой! Матушка!.. *(Ом.ліває на руках у Ва-силя).*

Сестра Серафима. Оце та черниця! Оце та свя-та та божа?!

Сестра Марфа. Плела ти на нас! Плескала про гріх... а сама? сама?

Обступають Василя і Марусю.

Василь. Гетьте з дороги! гетьте! *(Поривається іти).*

Сестра Серафима. Куди? куди? Ні, не дове-деться тобі її від нас узяти. *(Хапається за Марусю).*

Матушка гуменя. Біжи, Марфо, по людей! Біжи за сестрами!

Сестра Марфа. Гей! о рятуйте, хто в бога вірує!

Кобзар. Що то — душогубство?.. Гей!

[Вихід] VIII

З Гарасимової хати вибігають Гарасим, Кнур, запорожці і гайдамаки.

Гарасим. Що тут трапилося? Злодій, чи що?

Матушка гуменя. Гарасиме! світла сюди! Людей...

Гарасим. Голос матушки гумені. Що воно за знак, що за оказія? Біжимо. Дядьку Остапе, верніться візьміть ліхтарню.

Біжать і натикаються на Василя з Марусею і Серафимою, що, ухопившись за Марусю, тяглася за нею.

Люди. Хто се? що се? *(Обступають його).*

Василь. Се я. Чого вам треба?

Люди. Здається таке, як отаман.

Кнур *(з ліхтарнею у руках)*. Ось я світла! ось я зараз.

Гайдамаки. Гге! Отаман та ще й не сам.

Матушка гуменя. Беріть його!.. в'яжіть його!.. Він злодій, злодій... украв добро наше.

Люди *(хапають Василя)*. Ану, пане-отамане, покажуйся личком. Що се ви важке так легенько підхопили?

Василь. О-о, безталання лихе! Чого ти за мною слідкуєш? Нате вам її... Судіть мене, карайте, катуйте, не робіть тільки їй нічого лихого.

Кнур. Се ж дочка моя, Маруся?!

Маруся *(прийшовши у себе)*. Ох, таточку! *(Закриває лице руками).*

Сестра Серафима. Яка вона Маруся, вона Юліана! Не твоя вона дочка, вона тепер наша.

Гарасим. Марусе! як се ти?

Сестра Марфа. Полюбуйся тепер нею. Бач, що то за свята стала! Уже й чернечу одежу з себе скинула, а мирську наділа.

Запорожець. Так осе пан-отаман у чужий огород закинули невод? А київ за се! Беріть його, в'яжіть вражого сина. В'яжіть он туди до дуба.

Поки в'яжуть Василя, в двору через хвіртку набігають черниці і між ними Кнуриха.

Кнур (*углядівши жінку*). Жінко, глянь, що то ти наробила?

Кнурниха. Дочко! що се?

Сестра Серафима. Полюбуйтеся тепер дочкою своєю! полюбуйтеся черницею, що з козаком намірялась мандрувати...

Сестра Марфа. І змандрували б, може, якби не ми.

Маруся. Матусю! простіть мене...

Кнурниха (*сердито*). Проклята! проклята! (*Мерщій скривається у хвіртку*).

Кнур. Ти, ти проклята! ти її голову втопила! (*Плаче*).

Матушка гуменя. Цитьте, мовчіть! Ведіть до мене ту грішницю.

Сестра Серафима і сестра Марфа (*хапають її під руки*). Чого ти закриваєшся руками? Соромно, кажеш, стало перед людьми свого гріха, а перед богом, небійсь, його й не боялася?

Сестра Марфа. Та ще й опинається? Іди! (*Тягнуть її*).

Маруся. Ох, не мучте мене! Не бийте мене! Я винувата... у всьому винувата.

Василь (*поривається вирватись*). Пустіть мене, пустіть, я отим ящіркам голови порозбиваю, щоб вони не знущалися з неї.

Люди. Та ну, не бришкай! Хоч ти і здоровий, як той бик, а проте і нас чимало. Стій, коли поставлено тебе! (*В'яжуть його дужче*).

Маруся (*падає перед гуменею*). Матушко! простіть мене! грішна я, грішна... Здалася на слово улесливе, здалася на речі лукаві... (*Плаче*).

Матушка гуменя. Змія ти люта! Каєшся тепер, плачеш. А раніше що думала, а раніше де твоя голова була?

Василь (*до гумені*). Не лай її... не лай... Сама ти змія, гадюка чорна!

Матушка гуменя. Ведіть її з-перед очей моїх. Ведіть і запріть її у льох на кріпкі запори. Завтра ми суд над нею учинимо.

Марусю беруть за руки Серафима і Марфа і ведуть через хвіртку у двір.

А ти, лукавий чоловіче! Ми ж тебе хворого до себе прийняли, коло тебе ходили, врази твої гоїли. А ти от чим нам за се заплатив? Душу християнську запакував, на гріх смертельний її підбив, до пекла пустив.

Василь. А добре ти знаєш, що вона там буде? Чи не з богом бува уже побалакала про се?

Матушка гуменя. Очумайся, лукавий чоловіче! Що ти плещеш таке? Подумай, яку ти хулу несеш?

Василь. Очумайтесь уже ви, задурені та зачумілі душі! Од ладану ви почаділи, оливою замастилися так, що і правди святої не бачите. Не на те господь дав життя чоловікові, щоб його гнітити та нехтувати, не на те серце укинув у груди, щоб його засушити та заморити... І звірина живе по закону божому, як їй господь раніше наказав, а ви, лукаві, чоловікові не даєте жити, давите його* своїми установами, нівечите своїми затворами та ще й хвалитеся перед господом, що добро ви дієте.

Матушка гуменя. Ти збожеволів? Чи лукавий ворочає язиком твоїм?

Василь. Все ви вернете на лукавого, все звертаєте на його. І людей катуєте та мордуєте, щоб якусь химерну душу від його слобонити, і правду святу давите та нехтуєте, щоб лукавого побороти... Вийдіть ви на широкий простір, гляньте ви на світ божий не з свого вузенького віконечка, не з своїх суточок чернечих, а ясними очима, то й скажіть мені, де лукавий той.

Убігають сестра Серафима і сестра Марфа.

[Вихід] IX

Сестра Серафима. Матушко! матушко!
Сестра Марфа. Горе нам, горе!
Матушка гуменя. Що там таке?
Сестра Марфа. Юліана утопилася.
Матушка гуменя. Як утопилася?
Василь. Ха-ха, ха-ха!
Сестра Серафима. Ми вели її під руки і держали кріпко... Не довівши до льоху, в садку, як рвонеться-ся вона, видно, куций їй силу придав таку, що ми так і розскочилися з сестрою Марфою. А вона, вирвавшись, та від нас. Прощайте, каже! не осудіть мене, грішної! Та в

---

* В автографі: *її*.

садок. Ми за нею... аж земля гуде — біжимо, об сучки одежу рвемо та за нею поспішаємо. Не встигли таки. Добігла до ставу та як кинеться — тільки вода зашуміла та чорна-чорна хвиля стовпом угору знялася.

Матушка гуменя. Свят, свят єси, господи!

Василь. Ха-ха-ха! А що, осудили її? Наглумилися над нею? Скажіть же тепер, хто ж її до сього довів? Чи я, що хотів її вивести з вашої чорної тюрми на вольну волю, на світ просторий, хотів дати їй жити і бога хвалити, чи ви — що його правду стережете і от так безвинно молоду душу загубили... Чого ж ви дивитесь, добрі люди? Поторопіли усі?... Оханіться! візьміться за розум! Зруйнуйте сю тюрму, що людей давить, що душі губить.

Матушка гуменя. Свят! Свят! Свят! Це не чоловік, це сам лукавий очоловічився! Сам луципір зійшов на землю... Тікайте [від] його, добрі люди! Хрестіться від його... плюйте на сатану! Тьфу! тьфу, тьфу! *(Біжить)*.

Люди. Тьфу! тьфу! тьфу!

Гарасим. Сатана! сатана!

Тікає, за ним другі біжать. Зостаються тільки кобзар, Василь та Кнур.

Кобзар. Ой, любомудрі, любомудрі! через те в нас і добра на світі немає, через те і край пустошиться-гине, що ніхто не береже, господи, твого святого завіту, не слухається дідівських споконвічних звичаїв,— кожен дума тільки про розор та бучу, щоб усе виполонити, усе викоренити. А що ж замість того даєте нам, характерні?

Василь. Ех, Василю, Василю! нащо ти так рано родився! нащо тебе з такими думками на світ пустили?! *(До Кнура)*. Одв'яжіть мене, будь ласка, дядьку, я сам хоч на себе руки наложу, бо немає правди на світі! Всі помутилися, всі подуріли!

Кнур. Я тебе одв'яжу, мій сину, тільки не для того, щоб ти собі лихе заподіяв. Тікаймо звідси, Василю... Не клином земля зійшлася: ще є добрі люди на світі, є ще вільне Запорожжя. *(Починає одв'язувати його)*.

Заслона пада

27 березоля 1884 р.

НЕ ВГАШАЙ ДУХУ!

Життєві малюнки в п'яти справах

СПРАВЛЯЮТЬ

Марина Петрівна Зайчиха, удова, 50 літ. Заможна і поважна пані.
Харитина Іванівна, або Харитя, дочка її, 22 літ.
Петро Петрович Хмара, брат Зайчихи, 60 літ. Колись був учителем гімназії, а тепер живе на пенсії при сестрі.
Станіслав Адамович Крушельницький, 32 літ. Дуже вродливий і чепурний. Інженер при залізниці.
Сидір Трохимович Юрасенко, 57 літ. Високий, огрядний, лице голене. Міський казначей.
Хотина Григорівна, його жінка, 50 літ.
Грицько, їх син, 20 літ. Студент.
Липа, їх дочка, однолітка з Харитею.
Іван Іваиович Чепорушенко, 25 літ. Чиновник з казначейства.
Отець Федір Гуня, літ до 60. Протопопа.
Єлена Петрівна, його жінка, 55 літ.
Полікарп Федорович, їх син, 25 літ. Скінчивши семінарію, живе дома.
Юрко Довбиш, 27 літ. Офіцер. Високого росту, з чорними довгими усами, вигляда ручим козарлюгою.
Баба Килина, 60 літ. Колишня кріпачка Зайчихи, нянька Харитини.
Пріська, дівчина, 18 літ. Покоївка в господі Зайчихи.
Софія, московка, 25 літ. Куховарка Зайчишина.
Гриць, син Софії, 8 літ.
Руський.
Жид.
Чоловік.

Коїться в недавні часи.

СПРАВА ПЕРША

Господа Зайчихи. Велика світлиця. Посередині вихід на ганок у садок; на ліву руч — перші двері в передню, а другі — в кімнату Хмари; на праву руч — двері у їдальню. В кутку з правого боку гостинна з темно-гранатовою мебеллю, а з лівого — чорне піаніно. Попід стінами чорні дзиглики з гнутого дерева.

Пріська *(стоїть біля піаніно, витирає пил)*. І де ся киптяга береться? Щоранку долівку змиваємо, кожного дня меблі витрушуємо та вибиваємо... Здається — нігде ні пилиночки не зостанеться, а пройде година-друга — десь вона й набирається. Та ще як на чорному, то так її й видко. Пальцем проведи — так і знати смугу. *(Витирає піаніно)*. Сказать би: людей у нас багато бува, гармидер заводять та киптягу збивають? Ніякого ж гармидеру немає! Тихо та смирно у нас, як у тому монастиреві. Стара пані аж через три хати живе, сюди хіба навідається наглянути, чи до ладу прибрано. Петро Петрович з своєї хати вийдуть на ганок газети почитати або перейдуть в їдальню чаю пити та обідати. Тільки й вештання, а киптяга десь набирається! Хоч би хата вікнами на улицю виходила,— і то ж ні! Хата глибоко у дворі стоїть; двір, як рутою, заріс увесь травою; з переднього боку й з причілків грядки з запашними квітками, а ззаду — садок буяє, аж у вікна загляда своїми зеленими гілками. Рай, та й годі! А от же і в цей рай заліта бісова киптяга! Та ще скільки її набирається? Ач, дзиглики які? Аж посивіли *(Швидко витирає. Увіходе баба Килина з хусткою у руках.)*. Що це ви, бабо? Чи не мені допомагати?

Килина. Атож!

Пріська. Чого ж се так? Хіба я сама не справлюся?

Килина. То що, що справишся? Хай і я своїх рук доложу! *(Стиха починає витирати дзиглика)*.

Пріська. Та той я вже витирала!

Килина. Витирала? От бач, а я й не бачу. Ну, я витру оце хвортопляно. *(Підходе до піаніно)*.

Пріська. Та я й його вже витирала.

Килина. От тобі й на! А чого ж ти ще не витирала?

Пріська. Усе вже я повитирала! Чого се вам так

заманулося витирати? Не бійсь, як долівку мила, то й не приходили помагати.

Килина. Одмила я вже своє, дочко, за молодого віку. Тепер не здужаю долівки мити. Було, колись... аж ганчірка курить у руках — так нею орудуєш! А тепер — минулося.

Пріська. А чого ж се заманулося пил витирати? Хіба кого швидко ждемо?

Швидко увіходе Марина Петрівна з листом у руках.

Марина Петрівна *(до Пріськи)*. Петро Петрович ще не виходив?

Пріська. Ще не чутно.

Марина Петрівна *(підходе до дверей і злегка стука)*. Петро Петрович! Петро Петрович!

Голос *(з-за дверей)*. Я ще не одітий. Заспалося чогось сьогодні. А що таке?

Марина Петрівна. Радість, Петро Петрович! Сьогодні до нас Харитя приїздить. Зовсім скінчила науку і сьогодні прибува додому. Ось я зараз листа від неї одібрала. Нате прочитайте. *(Просува крізь двері руку з листом)*. Читайте, а я піду приберуся задля її приїзду. *(До Пріськи)*. А ти мені гаразд всюди прибирай, щоб нігде ані пилиночки, ні порошиночки! *(Побачивши Килину)*. О-о, це й ти тут, стара?! собі рук докладаєш, щоб стрінути як слід свою пестуху?

Килина. Аякже, панійко моя люба! Маленькою на руках носила, вигляділа та виняньчила мою королівну!.. Треба ж її як слід стрінути, щоб у хаті як у тому віночку було — чисто та любо!

Марина Петрівна. Тобі ж важко нахилятися! Хіба й Пріська сама не зможе?

Килина *(хитнувши головою)*. Не по-моєму!

Марина Петрівна. Ну, хай уже буде по-твоєму. Тільки ти не забудь як слід прибратися.

Килина. От ще таке скажіть! Щоб Килина забула прибратися? Оце пил витру та зараз і піду одягатися. Усе празникове надіну! Бо скільки-бо літ минуло, як я своєї голубочки не бачила?

Марина Петрівна *(до Пріськи)*. Піди, Прісю, поклич до мене Софію. Треба їй наказати, який обід сьогодні готувати. *(Виходе)*.

Пріська. Я зараз. *(Вибігає, кинувши на одному дзиглику ганчірку, що нею пил витирала).*

Килина *(підійшовши до того дзиглика).* А це що забуто? *(Бере ганчірку і розглядає).* Бий тебе сила божа! Я думала платок який або що з убору, а воно — ганчірка! Це та бісова польотуха кинула. *(Кидає ганчірку на долівку, а сама витирає дзиглика).* Моя ти матінко! Як сказала мені пані, що моя Харитя приїздить, то я аж отетеріла з радощів, а серце тільки — тьох-тьох-тьох! Як не вискочить... П'ять літ минуло, як я свою голубочку у школу до Києва виряджала. Як воно тоді плакало, моє голуб'ятко! Припала до мого плеча своєю кучерявою головонькою та плаче-плаче, аж розлягається! Жалко було своє гніздечко, де виростала, кидати та в чужу сторону між чужі люди забиватися... І нащо воно, як по правді розібрати, оте все з нею витівали? Інше діло — хлопець,— тому треба науку пройти, про всячину на світі довідатися, щоб з нього вийшла путяща людина і робітник дотепний — добувальник задля своєї сім'ї, як господь судить сім'єю обзавестися... Ну, а дівчині,— навіщо воно оте все здалося? Їй доля одна: нагуляти силу та здоров'я, навчитися в господарстві порядок дати та й заміж вийти, щоб стати доброю матір'ю та хорошою господинею. Хіба задля сього між чужі люди їхати треба, якоїсь науки між ними шукати? Усьому оцьому найкраще дома навчитися!.. Ще як у кого багато дочок та неспромога — інше діло. Тоді і свою дитину треба між чужі люди оддавати, щоб навчилася чому та й на себе заробила... А як у нас вона одним одна... і достатку того, не поменшай, господи, доволі, то чого ще треба? І дома всьому навчитися можна, а з таким достатком не засиділася б в дівках, як другі... що вже й сивим волосом посвічують, а все дівують. Ніт, треба і нашу між чужі люди!.. до якогось там пансійону, де тільки задурюють голову,— ткнути!.. Охо-хо! А яка-то вона була добренька змалу, яке жалісливе серденько мала?! Та розумна, та беручка до всякого діла! Чи такою ж то моя горличка і досі зосталася? Чи, не дай, господи, чужа чужина і її перевернула... Ох-хо-хо, хо-хо-о! Якби про мене — нізащо б я її не віддала на чужу сторону.

Увіходе Пріська.

Пріська. А що, бабусю, всюди пил повитирали? *(Угледівши свою ганчірку серед долівки).* От тобі й на! Навіщо ви мій стирок посеред хати кинули?

Килина *(сердито).* На те, щоб не розкидала його по стільцях!

Пріська *(нахиляючись, підніма ганчірку).* А що ж, його з собою брати? Я ж тільки на часиночку вискочила покликати панії Софію... Потім пані ще до Дмитра послали... щоб мерщій коні запрягав та їхав до вокзалу якусь там Харитю забирати.

Килина. Кому Харитя, а тобі — баришня!

Пріська. То це, значить, наша баришня приїздить?

Килина. А ти своєю дурною головою думала, хто такий?

Пріська. Та бог же його святий знає! Я думала: може, яка знайома або родичка.

Килина. Панії дочка рідна!.. Он хто приїздить!

Пріська *(витираючи пил).* А ви її знаєте, бабусю?

Килина. Чи я її знаю, питаєш? От дурна твоя голова! Та її на своїх руках виносила... А вона питає: чи я її знаю?

Пріська. Де ж баришня були?

Килина. У Києві вчилася, а се вже додому вертається.

Пріська. А що ж вона, красива з себе?

Килина. Тоді побачиш, як приїде.

Пріська. А це добре, що баришня приїздить... людніше й веселіше, може, буде... Бо у нас в домі, наче в тому монастиреві... усі тільки старі. *(Призро дивиться на Килину).* Що ж вона, добренька та баришня, чи, може, сердита?

Килина *(образливо).* Тумане ти неприпітий! Та нема добрішого серця на світі, як у моєї Хариті! А вона плеще: чи не сердита?! Як у тебе, єрепудово дочко, язик повернувся отаке вимовити?

Убіга Софія з качаном капусти в руках.

Софія. Чи панії тут немає? Ходжу-броджу по всіх покоях — нігде не знайду.

Пріська. Вони були у своїй хаті, прибиралися.

Софія. Була й там — немає. Казали, щоб головку капусти на борщ вирізала та щоб не плюсклу, а тугу вибирала. Сходила усі грядки — кращої немає, а все ж

таки не туга... От і треба показати, чи годиться така? *(Здивовано)*. А то що таке? І баба Килина пил витирають?

Килина. А тебе заздрість бере?

Пріська *(жартівливо)*. Спасибі бабі Килині, мені допомагають.

Софія. Бачте, яка то правда на світі! Як Прісьці, то й допомагають, а, небійсь, мені біля печі не хочуть.

Пріська. У тебе робота чорна.

Софія. Як до чистої — то й усі, а як до чорної — то хай одна Софія?

Килина. Товчи, Микито, у ступі жито!

Пріська *(жартівливо)*. Не чіпляйся, Софіє, до баби Килини. У їх сьогодні багато клопоту — баришні дожидають. Бач, задля баришні я незугарна і пил витерти, то оце вони мені порядок дають!

Килина *(сердито)*. А чого ж ти так довго возькаєшся? Незабаром приїде, а в неї не прибрано!

Пріська. От тобі й не прибрано? Ось тільки один стулець і зостався. А ви он і досі в буденному ходите. Ідіть уже наряджатися, бо незабаром, може, й Дмитро з вокзалу приїде.

Килина. А справді, я ще й досі не прибралася. Піти мерщій. *(Виходе)*.

Софія. То оце через те і трус такий, що баришня приїздить?

Пріська. Авжеж!

Софія. Ось пожди... як приїде баришня, то в нас зовсім інше життя піде.

Пріська. Побачимо. Тільки мені щось не віриться, щоб була зміна у цьому монастиреві. Як наймалася сюди, то та дівка, що була до мене, хвалилася: сумно дуже! І справді сумно,— пороби діло та й спочивай.

Софія. А тобі якби погуляти?

Пріська. Атож!

Софія. Бач, чого забажалося у наймах? Хоч би було коли спочити... Найнявся... — продався! Не знаєш?

Пріська. Чого там продався? Хіба тільки й світа, що в вікні? За вікном більше!

Софія. І я так гадала, як була молода та сама... Гулянки тільки й на думці були... А тепер — і спочинку хочеться.

Пріська. У вас є про що клопотатися: чоловік є, син росте...

Софія. Де ж той чоловік? Був колись та нема! Якби чоловік був при мені, то він би про мене і про сина поклопотався. А то ж бач: він десь муштру одбуває, а ти одна своєю головою товчися... І про себе, і про хлопця гадай... Та ще не без того, щоб і чоловікові якого карбованця ради празника не одірвати.

Пріська. Чого ж ви йшли за такого, що ще московщини не одбував?

Софія. Тебе не попитала!

Пріська. Я б ніколи за такого не пішла!.. Та я й зовсім ніколи заміж не піду.

Софія. То ще не стріла такого, щоб до серця припав. А от як стрінеш — то тоді побачиш.

Пріська. Цур їм, пек їм! Усі вони незугарні.

Софія. Підожди! Як полюбиться ворона, то здасться краще ясного сокола.

Пріська. Хай дожидає — діжде!

Софія. Хіба ж то ти з іншого тіста зліплена?

Пріська. Не знаю. Не доводилося його задля себе вчиняти.

Софія. Не дуже бришкай замолоду, то на старість як находка буде! А то як припаде, то щоб не довелося і на старця заритися.

Пріська. Краще на трямку висіти або під водою плавати, ніж таке буде!

Софія *(жартівливо)*. А ще краще на шиї у дебелого хлопця обома руками почепитися.

Пріська. Не буде сього! Ніколи не буде, щоб я хлопця полюбила.

Софія. А кого ж? Хіба панича?

Пріська. То — інше діло.

Софія. Бач, чого заманулося? Ну, підожди... Ось як баришня приїде, то паничі цілою меткою почнуть ходити. Тоді й вибирай собі найкращого... Ох, ви, городянки, городянки! Хлопці їм, бач, не до шмиги,— паничів подавай! А того й не знаєте, що з паничів задля вас усе лихо встає! *(Похопившись)*. Балакай, Софіє, поки сонечко гріє, а як воно сяде, то й балакати годі! Товчу з тобою теревені, а про капусту й забула. Піти пошукати панії. *(Іде й зустрічається з сином, що, несучи під рукою книжку, чимчикує через хати)*. Грицьку! Куди ти?

Гриць. До пана, урок здавати.

Софія виходе, а з своєї хати показується Петро Петрович з листом у руках.

Петро Петрович *(до Пріськи)*. Де Марина Петрівна?

Пріська. Вони до себе пішли. *(Виходе)*.

Петро Петрович *(углядівши Гриця)*. Що, Грицю, урока вивчив?

Гриць. Вивчив.

Петро Петрович *(гладе його по голові)*. Ну, молодець! Тільки сьогодні я тебе не буду вислухувати — ніколи. Хай завтра.

Гриць. А сьогодні і урока не задаєте?

Петро Петрович. І урока на сьогодні не задам. Гуляй сьогодні.

Гриць. Кликав сусідній хлопець, щоб прийшов... Голуб'ят, каже, покажу.

Петро Петрович. Ну, то й іди голуб'ят дивитися.

Гриць, круто повернувшись, мерщій вискакує у двері і стрівається з Мариною Петрівною.

Марина Петрівна. А ти, мишастий, куди так мчишся, що трохи мене не звалив?

Гриць, усміхнувшись, мерщій вискакує.

Петро Петрович. Здрастуй, сестро!.. Ну, поздоровляю.

Марина Петрівна. Здрастуй, брате! *(Цілуються)*. Слава богу! Вертається таки до нас наша Харитя... Тільки що то вона там на кінці приписує?

Петро Петрович. Що ж вона приписує? Пише, що у Києві є думка завести вищі жіночі курси і їй хотілося б ще й курси пройти.

Марина Петрівна. Сядьмо. *(Сідають)*. Що ж то таке ті курси? Я щось не второпаю.

Петро Петрович. Це, бач, сестро, вища школа, де проходять верхи всяких наук.

Марина Петрівна. Чого ж воно так чудно зоветься? Ну, й назвали б нестетутом, чи як там... А то — курси!

Петро Петрович. Не наше слово... латинське... від «курсус», тобто бігти. Його й лікарі вживають, як

призначають свої ліки... і мореходці, і ті, що гроші цінують... і учені. От як скінчив хто яку школу, то й кажуть: пройшов «курс». Тепер ото і задля жінок хотять завести вищі школи і зовуть їх курсами.

Марина Петрівна. Тобто Хариті хочеться ще далі учитися?

Петро Петрович. Еге ж.

Марина Петрівна. А навіщо все те їй здасться?

Петро Петрович. На те, щоб більше знати.

Марина Петрівна. Та в чім воно їй пригодиться? От чого я допитуюсь.

Петро Петрович. Люди кажуть: що знати, те за плечима не носити.

Марина Петрівна. Що ж воно — для життя потрібне? В чому-небудь їй запоможе?

Петро Петрович. Усяке знання у житті потрібне і в чому-небудь запоможе.

Марина Петрівна. Посаду яку воно дасть нашій Хариті? Хлібом її буде годувати?

Петро Петрович. Ну, посади воно не дасть, бо таких посад задля жінок ще не пригадано, і хлібом само не нагодує, якщо Харитя не буде своїх рук прикладати до якого-небудь діла.

Марина Петрівна. То навіщо воно й здалося, коли так?

Петро Петрович. Задля освіти, сестро... Твоя Харитя буде більше освічена, більше буде знати про все.

Марина Петрівна. Та й годі?

Петро Петрович. Та й годі.

Марина Петрівна. Ну, коли так, то це все дурниця!

Петро Петрович. Як дивиться на це, сестро. Дурниця і гімназію кінчати. Бо яку користь або яку посаду гімназія може дати? А проте ти віддала ж задля чогось Харитю у гімназію вчитись... і скінчила вона її.

Марина Петрівна. У гімназію я її віддала через те, що вона ще мала була, а дома неспромога усьому її навчити. А тепер, як вона вже виросла і навчилася всьому тому, чому в гімназії навчають, то треба про щось інше думати.

Петро Петрович. Тобто про заміжжя?

Марина Петрівна. А що ж. Як добрий чоловік лучиться, чому й про те не подумати?

Петро Петрович. А як не лучиться добрий чоловік?

Марина Петрівна. Пожде та погуляє.

Петро Петрович. А як їй хочеться замісто гуляннок та вчитися?

Марина Петрівна. Дома сидячи, і буде хазяйству учитися, хіба і біля його ходячи мало треба всячини знати?

Петро Петрович. А як у неї душа лежить не до хазяйства, а до науки?

Марина Петрівна. Звикнеться, то й до хазяйства лежатиме!

Петро Петрович. То це її приневолювати? Ні, сестро, так не годиться!

Марина Петрівна. А хіба нас само життя не приневолює? Не можна ж так установити, щоб кожен, що заманулося йому, то те й робив?

Петро Петрович. Звісно, як хто має думку лихе робити, то це не добре, а як воно нікому нічим не зашкодить, а того, хто його робить, задовольняє, то це не гаразд, як ми будемо такого припиняти... Через те у нас і ладу нема такого, як у других народів, через те ми й задні пасемо, що менше знаємо, менше освічені! Німці та інші чужестороннці над нами керують, верховодять, а ми, вилупивши баньки, на їх дивимося та дивуємося, які вони до всього дотепні!

Марина Петрівна. То ж чоловіки. Я про них нічого не кажу, я про жіночу половину річ веду. Доводилося мені німкень жінок і дівок бачити. Всі вони невсипущі хазяйки і добре се діло знають, а в чоловічі справи не микаються. Уже ж коли вони, оті німці, дуже розумні і багато знають, то чому вони своїх жінок та дочок цьому не навчають, а більше всього до хазяйства призвичають?

Петро Петрович. От через те й кажуть, що німецька жінка — то куховарка! Якби вони своїх жінок усьому більше вчили, то були б ще знатніші!

Марина Петрівна. Ну, а хто ж такий усьому своїх жінок навчає?

Петро Петрович *(подумавши)*. Соромно, сестро, признатись, а це правда, що нігде жіноча освіта не ведеться, так, як би годилося.

Марина Петрівна. А ми одні мусимо завести її як слід?

Петро Петрович. Ні, не ми одні. Вже тепер про це і другі дбають. Усі довідались, що не гаразд приглушувати жіночу освіту; це дуже шкодить людям у тій світовій побиванці, яка ведеться ними хоч би й за шматок хліба.

Марина Петрівна. Це добре, якби жінок навчали, як заробляти шматок хліба — хазяйству, рукомислу всякому... Ну, а навіщо їм здалися оті верхи науки, про які ти річ ведеш, коли вони в житті ваги не мають та й хліба заробити не навчать?

Петро Петрович *(розгарячаючись)*. Я ж тобі кажу, що немає на світі такої науки, котра не давала спромоги хліба заробляти! Всяка наука веде до того. Навчилась ти добре писати— писарювати будеш; навчилась лічити — прикажчикувати будеш; навчилась на чужих мовах балакати — учителювати будеш! Всяка добра наука допомагає хлібну посаду знайти...

Марина Петрівна. Горенько тільки, що тих посад небагато!

Петро Петрович. Кому треба, то той знайде!

Марина Петрівна. А як не треба? Як у кого і дома свій хліб є, то навіщо такій ота наука здалася?

Петро Петрович *(з серцем)*. То того, хто свій хліб має, не треба нічому й учити? Нехай собі дома сидить та хліб жує, та й годі?! Навчають людей задля того, щоб знали, щоб більше були освічені. Як знаючому та освіченому чоловікові доведеться хліб заробляти, то такий, кажу, швидше його добуде, швидше посаду знайде, ніж той, хто нічого не знає. Незнаючому, темному чоловікові — смерть, а знаючий та освічений — виб'ється в люди. Он в чому сила! Я вже не кажу про те, що в грамотної матері — і діти грамотні, в освіченої жінки — і сім'я освічена буде!

Марина Петрівна *(задумано)*. А все-таки мені здається, що не личить жінці все те знати, чому навчаються і знають чоловіки. У них і натура інша, і доля в житті інакша.

Петро Петрович *(з посміхом)*. Скажеш, може, що жінка і не людина?

Марина Петрівна. Людина то воно — людина, тільки інша, ніж чоловік. Ніколи вона не буде тієї роботи справляти, що зможе чоловік, як ніколи чоловікові не доведеться матір'ю бути.

Петро Петрович. Матір'ю бути він не годиться, бо його порода така, а щодо всяких других справ, то жінка так само зможе справлятися, як і чоловік. У нас жінки не косять, бо це, кажуть, чоловіча робота, а в руських — косять так само, як і чоловіки. Що ж це визначає? Визначає це те, що косарська робота — однаково чоловіча і жіноча робота, що коли в нас жінка не косить, то тільки через те, що не призвичаїлась до сього діла... А є ще, сестро, такі сторони, де жінки справляють зовсім чоловічу роботу: на лови ходять полювати, а як доведеться з воро-
гами стинатись — боїще з ними ведуть — воюють...

Килина, наряджена в празникову одежу, хапаючись, убігає.

Килина. Приїхала, моя, матінко! Приїхала! *(Човгаючи ногами, мерщій чимчикує в прихожу).*

Марина Петрівна *(звівшись)*. Харитя приїхала?

Килина *(зупинившись)*. Ви сидите та гомоните собі і не чуєте, що вона, моя голубочка, вже до ганку під'їхала.

Скривається за дверима в прихожій, звідки незабаром доноситься стукання дверима, гучний гомін. Марина Петрівна іде назустріч, а Петро Петрович, уставши і взявшись за спинку стульця, стоячи дожидає.

Голос з прихожої. Килино! Здрастуйте вам!

Чутно поцілунки.

Ох як же ви, Килино, постаріли!

Голос Килини. Що ж Килині більше робити, як не старіти? Аби ти, моя горличко, живенька та здоровенька була та, як та квіточка, розцвітала, а мені вже одна честь!

Голос з прихожої. Ні, я не хочу, щоб моя Килина старілась! Я хочу, щоб вона молоділа.

Голос Килини. Та й помолодію, як на тебе надивлюся... Ач, яка брава стала! Королівна тобі, та й годі!

Голос з прихожої. Ха-ха-ха-ха-а-а! А матуся здоровенькі?

Марина Петрівна *(у дверях, радо)*. Харитю! Моя донечко!

Харитя *(мерщій вбігає і кидається до матері)*. Матусенько, рідная моя! Здрастуйте! *(Гаряче цілує матір і в лице і в руки)*. Ось і я приїхала!

Марина Петрівна. Слава тобі, господи, слава тобі! Іди ж до своєї хати, роздягнися та приберися. Може,

тобі умитися з дороги? Я зараз дівку покличу *(мерщій виходе)*.

Харитя *(навздогінці матері)*. Я у вагоні умивалася!

Килина *(забігаючи уперед)*. І де ота польотуха біга? Казала: не заходь далеко, будь тут... Треба пакунки знести... Ніт, скрилася десь. Піти погукати! *(Мерщій йде)*.

Харитя *(їй навздогінці, усміхаючись)*. Килино! Яку там ви польотуху шукаєте?

Килина *(махнувши рукою)*. Та Пріську ж! *(Швидко виходе)*.

Харитя *(угледівши Петра Петровича)*. А... це?..

Петро Петрович. Це — дядько твій. Усі так захапалися, що про мене й забули. *(Іде до неї назустріч)*. Здрастуй, Харитю!

Харитя. Дядюшка! Здрастуйте!

Цілуються.

Петро Петрович *(обдивляючись Харитю)*. Ач, нівроку дівка собі! Нівроку! *(Цілує її у лоб)*.

Килина *(ведучи за собою Пріську, що поспішає попередити Килину)*. Та прямо тобі — королівна!

Петро Петрович. Правда, Килино, правда. Королъ твоя Харитя стала! Утішайся, що вигляділа таку.

Килина *(стає згорнувши руки і милуючись Харитею)*. Картина!

Усі регочуть.

Пріська *(з-за Килини)*. Та пустіть хоч пройти!

Килина *(поступаючись, сердито)*. Дивись — слід їй заступила?! А знадвору не оббігла б?

Пріська мерщій біжить до прихожої і зустрічається на дверях з Юрасенком, що несе невеличкий чемоданчик у руках.

Юрасенко *(даючи дорогу Пріські)*. Панна Харитино! Нате вам доручене на схованку мені. Цілісіньке!

Харитя *(кидається до Юрасенка, бере у нього з рук чемодан. Жартівливо)*. Справді цілісіньке? І оком не накидали?

Юрасенко. Он як бажалося! Та що ж? Бачите — замкнуто *(указує на замок)*.

Харитя. Ну, спасибі вам, що зберегли.

Юрасенко. З рук не випускав, очей не спускав, так пильнував!

Харитя. Спасибі, спасибі! *(Похопившись)*. Що ж це

я? Чужий чоловік прийшов, а я й не знайомлю. Дядюшка! Це наш земляк, пан Грицько Юрасенко.

Юрасенко *(кланяючись)*. Нашого повітового казначея законний син.

Петро Петрович *(подаючи руку)*. Здрастуйте! То ви син Сидора Трохимовича?

Юрасенко *(здрастуючись)*. Кажуть так.

Петро Петрович. Я вашого папіньку знаю. Що-місяця доводиться бачитись, получаючи пенсію. Спасибі йому за ласку. Так і метається, щоб нашого брата не на-держувати та мерщій відпустити.

Юрасенко *(жартівливо)*. Казенних грошей не шкодує!

Марина Петрівна *(увіходячи)*. Харитю! Харитю! Іди ж умитися!

Харитя. Матусю, дорога моя! Я ж вам гукала, що я вже вмивалася, а ви, не чуючи, і подалися *(цілує її у руку. Килина, згорнувши руки і радо усміхаючись, все, знай, переходе з одного місця на друге, норовлячи так, щоб їй усе бачити Харитю)*.

Марина Петрівна. О-о! Де ж ти умивалася?

Харитя. У вагоні, мамо. Хіба б же я до вас заспана та неприбрана приїхала?

Марина Петрівна. Хіба у вагонах і вмиватися можна?

Юрасенко *(жартівливо)*. Панна Харитина цілісіньку годину печатним милом натиралася, щоб одмити той леп, що по вагонах так купами і понасаджувано.

Килина, сплеснувши рукамн, переходе на друге місце, гостро поглядаючи на Юрасенка.

Харитя. О-о, ви вже злізли на свого Пегаса! Це, мамо, наш знайомий, що я з ним їхала... Пан Грицько Юрасенко.

Марина Петрівна. Хотини Григорівни син?

Юрасенко *(вклоняючись)*. Він самий.

Марина Петрівна. Гриць?.. Що я його отаким невеличким знала?

Юрасенко. Певне, і таким доводилось вам бачити, бо я і таким був.

Петро Петрович *(усміхаючись)*. Веселий юнака!

Марина Петрівна. Боже ж мій! Як же ви виросли? Чому ж ви не роздягаєтесь? Роздягайтесь та заходьте,— зараз снідати будемо.

Юрасенко. Спасибі вам. Додому треба поспішати. Певне, мама від одного вікна та до другого, знай, ходе та все виглядає, чи не їду?

Марина Петрівна. Це правда. Не буду ж вас задержувати. Уклоніться від мене папіньці і маміньці та скажіть їм, чого це вони нас відцуралися — ніколи не заходять? І сестрі своїй Липі скажіть, що Харитя уже приїхала, хай одвідає свою давню подругу. Сподіваюся, що й ви з вашими до нас завернете?

Юрасенко *(уклоняючись)*. Навряд чи з ними, бо вони такі важкі на виходеньки; а сам — з дорогою душею. Спасибі вам за ласку! *(Прощається і виходе)*.

Харитя. Мамочко! Хай наші коні відвезуть пана Юрасенка, бо він з поклажею.

Марина Петрівна. Аякже! Хай, хай! *(Угледівши Килину)*. Килино! Потурбуйся сказати Дмитрові, щоб одвіз панича.

Кнуриха нехотя йде і стрівається на порозі з Пріською, що несе два чемодани у руках.

Пріська. Куди оце зносити?

З-за Пріськи визирає Юрасенко.

Юрасенко *(жартівливо)*. Ради самого господа Христа, скажіть оцій дівці-невірі, хай віддасть мені мого чемодана. Смичу, смичу з рук у неї і божуся, і клянуся, що мій, а вона в одну душу: не віддам, поки не прикажуть! Бо хіба мало, каже, є вашого брата, що на чуже заздрить-ся?

Усі регочуться.

Пріська *(червоніючи)*. Ну, дивіться! Хіба ж я це казала? Я казала, що не знаю, який ваш, а який наш. Який прикажуть, того і віддам.

Юрасенко. Не вмер Данило — болячка вдавила!

Харитя *(указуючи на чемодани)*. Оцей, дівчино, однесеш у мою хату, а отой — неси за паничем.

Юрасенко *(вихоплюючи з рук у Пріськи свого чемодана)*. Слава богові, що визволив! Я сам хутчіше... Бувайте здорові!

Мерщій виходе. Пріська, позирнувши йому услід і здвигнувши плечем, виходе з чемоданом у їдальню.

Харитя *(гукає услід Юрасенкові)*. Їдьте на наших конях, чуєте?

Юрасенко *(за коном)*. Чую, чую... Спасибі, що на своїй спині не доведеться нести!

Усі регочуть.

Килина *(вертаючись)*. Чудернастий якийсь! *(Переходе через світлицю і становиться на дверях у їдальню).*

Петро Петрович. Веселий!.. Люблю веселих.

Харитя. Та ще який веселий! Усю дорогу од Києва й до дому не вгавав у нас в вагоні регіт через його витівки.

Марина Петрівна. Ти ж, моя дитино, може, їсти вже хочеш?

Харитя. Їсти, мамочко, хочу, бо дорогою одним тільки чаєм жила, а як на вокзал приїхали, то й чаю не пила — грошей не стало.

Килина *(сплеснувши руками)*. Моя ти матінко! *(Мерщій виходе).*

Марина Петрівна. Я зараз, Харитю, накажу, щоб снідати давали, а ти тим часом з дядьком посидь та погомони. *(Виходе).*

Харитя *(сідаючи)*. Як я, дядю, рада, що ви до мами переїхали жити. Як одібрала від мами про це листа, то аж мені на душі полегшало. Бідна мамочка, все одна та одна!

Петро Петрович. Ну, й зо мною їй не дуже-то повеселішало. Що я їй?

Харитя. Та все ж удвох охватніше. Хоч словом перекинутись є з ким.

Петро Петрович. Хіба так. От і сьогодні, дожидаючи тебе, гомоніли з нею... трохи не посварилися.

Харитя. Справді? Через віщо ж се?

Петро Петрович. Балакали з поводу твого посліднього листа.

Харитя. З поводу мого листа? Що ж я в ньому писала такого?

Петро Петрович. А те, що маєш думку поступити на курси.

Харитя. То чого ж ви трохи не посварилися?

Петро Петрович. Твоя мати не згоджується на це. Нащо, каже, вони їй здалися? Хай дома поживе, до хазяйства призвичаюється.

Харитя. А ви, дядю, як на це дивитесь?

Петро Петрович. Хіба можливо в такому ділі заборони ставити?

Харитя. То се ви за мене, дядю, руку тягнете?

Петро Петрович. Якщо це твоє справжнє бажання...

Харитя *(перебиваючи)*. Яка я рада! Яка я рада, що ви мене піддержуєте.

Петро Петрович. Гріх, Харитю, нехтувати в собі кращі поривання душі... «Не гаси духу!»— давно сказано.

Харитя *(прикро глянувши на дядька, що заклавши руки за спину, міряє долівку широкими ступнями,— задумано, сама з собою)*. Не гаси духу!? Не багато слів, а як багато сказано... Не га-си ду-ху... не га-си-и ду-у-ху.

Марина Петрівна *(на дверях)*. Уже готово, моя дитино. Іди підкріплятися... Петю! І ти досі нічого не їв, ходімо разом, будемо снідати та й погомонимо.

Петро Петрович *(підходячи до Хариті)*. Тецем, небіжко, підкріпляти плоть немощну, щоб дух був бадьорний... Так святі ченці колись казали, а ми — за ними... Рученьку вашу! *(Підставля свою руку)*. Хай старий будяк біля молодої квітки згадає, як сам був колись квіткою.

Харитя *(подаючи руку)*. А тепер своїми остами оберігатиме молоді пуп'яночки!

Петро Петрович. Еге-е, якби ж то так!.. Позбулися, моя галочко, гострі ости, притупили їх на довгім віку лихі години!

Ідуть.

Заслона пада

СПРАВА ДРУГА

На ганку. З лівого боку розчинені двері в світлицю. По ганку порозставлювані садові дзиглики; на праву руч біля бильця невеличкий столик, за котрим сидить Харитя з роботою у руках, а трохи далі — у виплетеному з лози кріслі примостилася Марина Петрівна, плете панчохи.

Харитя. Розкажіть, мамо, як вам жилося оті п'ять років, поки я училася у Києві.

Марина Петрівна. Скучно жилося, моя дитино: все сама та сама. Якби не хазяйство, що треба за ним ко-

мусь наглядати, то, певне, не видержала б,— або сама до тебе поїхала, або ж тебе взяла додому.

Харитя. Біля вас же дядя був. Хіба і з ним вам сумно?

Марина Петрівна. Та як він покинув службу та переїхав сюди, то воно стало наче охвітніше. Отже, все-таки не дуже покращало. Раз, через те, що він — чоловік, а я — жінка, у його одні думки, а в мене другі; а то ще й через те, що ми з ним не одного поля ягоди.

Харитя. Та все ж він рідний вам. Певне, малими вкупі росли, гралися... Всякі забавки дитячі, певне, утішно було пригадати. До того ж дядя багато вчився, багато знає, чимало на своїм віку доводилося бачити всякої всячини,— його цікаво послухати.

Марина Петрівна. Хто отим цікавиться — то, може, й так. А я ж тобі кажу, що ми з ним не одного поля ягода. Він усе у газетах довбається, всякі учені книжки читає, а мене більше хазяйство тішить. Він мені як почне про що з книжок казати, то я й не второпаю всього; а йому — байдуже про мій клопіт хазяйський. Отак ми порозходимося по своїх хатах та й сумуємо.

Харитя. Хіба і дядя сумує?

Марина Петрівна. Ого-о, ще й як! У мене по хазяйству хоч сяке-таке діло, та все ж одвертає від думок, а в його діла — ніякого.

Харитя. Чого ж дядя покинув службу?

Марина Петрівна. Не знаю, дитино. Він мені ніколи про це нічого не розказував. Як попитаєш, то або одмовчується, або — переводе розмову на інші речі... Чула, що либонь йому заборонено учителювати, то він вихлопотав пенсію та й кинув службу... А яка в його жага до того діла, якби ти знала! Як молодь, бува, наїде на празники чи на літо, то зараз до його й забігає, бо багато є між ними таких, що він їх учив колись... І-і, боже! Який він тоді радий! Розпитує, чому їх навчають та які порядки тепер настали. Іноді сам їм розказує про що-небудь. Як почне, то й про снідання або й обід забуде — все говоре, а вони слухають, а потім дякують, що він їм про те розповідає, про що вони від своїх учителів не дознаються... Отоді він оживає, радий. А як немає нікого, то йому й сумно... Тепер у нас куховарка з хлопчиком. Така славна дитина і розумна! То він ото, щоб діло мати,— і давай її хлопця грамоти учити. І що ж би ти думала? Хлопець

так уподобав учитись, що кожного ранку так і стереже, чи вже встав пан, щоб іти йому урока здавати.

Харитя. Добрий дядя!

Марина Петрівна. У його добре серце. І обхідчастий з людьми. А, отже, дивись! поважні люди чогось його цураються, наче бояться.

Харитя. Чого ж вони бояться? Він же нічого лихого нікому не заподіяв.

Марина Петрівна. Отже, піди ти з ними! Кажуть: розумний дуже, усе на світі гудить. Усе, каже, не так робиться, як треба. З таким, кажуть, як кумпанію водити, то, чого доброго, і під ответ піймаєш... Бояться!

Харитя (*глибоко зітхнувши*). Бідний дядя! Як йому через оте повинно бути на душі гірко!

Марина Петрівна. А вже ж не солодко.

Харитя (*з запалом*). Я б отаким людям не знаю що й зробила б!

Марина Петрівна (*усміхнувшись*). Що б же ти їм зробила?

Харитя. Та я б? Та— я... Я б і на їх слід не дивилася, не зналася б з ними... хай їм!

Марина Петрівна. Та ми ж і не знаємося тепер почти ні з ким. Раніше, поки ще брат не жив у мене, то бувало давні знайомі заходили мене провідати, а товарки, що ми з ними колись дівували, і частенько таки забігали. А як він у мене оселився, то спершу чоловіки почали одставати, а потім— і жінки за ними. Отак ми й зосталися тільки вдвох. Слава богові, що ти оце додому вернулася! Може, тепер і в нас полюднішає.

Увіходе з світлиці Петро Петрович, сумиий та задумаиий.

Петро Петрович. Тільки дурнісінько томив очі, читаючи оті газети... От настали часи, ще таких я й не зазнаю! Хоч би тобі який невеличкий випадок, що визначав про справжнє людське життя; ані крихотки того просвітку, одна гірка нудота!

Марина Петрівна. То навіщо ті газети й читати, коли вони нічого радісного не приносять?

Петро Петрович. Що ж ти будеш, сестро, робити, як така вже бісова звичка! Сьогодні прочитаєш та й зарікаєшся більше не читати, а на завтра принесуть нову — тягне: а може, що новенького є? Може, де що живе проявилося?.. От нудне та нікчемне життя!

Харитя. А мені здається, дядю, що газета — газетою, а життя — життям... Не про все в газетах можна писати, а життя все ж таки потроху посувається вперед.

Петро Петрович. У чому ж ти, галочко моя, вбачаєш те посування вперед у житті?.. По тій кримінальній хроніці, що розносять її щодня газети по всьому світу?! І кого тільки там немає? І князі, і графи, і ченці, і попи, і всякого чину й стану люди,— усі тільки й думають про те, як би кого общахрати, накрити!

Харитя. Певне, воно, дядю, й раніше так було, та тільки про те в газетах не оповіщали. Та й суд був не той — не прилюдний, як тепер. Як почали прилюдно лихі вчинки розбирати, то й газети про їх почали писати.

Петро Петрович. Ні, не те, небого. Хто каже, що раніше святі люди були? Були і раніше всякі капосники та нахабники, тільки не такі. Були Гаркуші або Засоріни,— люди міцної волі, а ще більшої сили, що не знали, куди її подіти, та повертали в юнацьке завзяття і часом страшні вчинки. Оже те завзяття і ті вчинки викликали до себе людську прихильність, бо не задля себе тільки вони оте робили, а мали на увазі знівечену правду і за неї з неправдою воювали!.. А тепер? Гуменя Митрофанія вивертає кишені в товстолобого купецтва, прикриваючи свої гидкі вчинки святими замірами... Чи це можливе було раніше? Скопинський Риков, заснувавши банку, своїми обіцянками великого росту на ті приноси, хто їх довіре його скриньці,— зібрав цілі міліони з розтиканих по всій Росії бережливих людей і розікрав їх, пустивши по миру усю ту зграю, що довірилась йому!.. Високородні князі не соромляться піти в блюдолизи до якої-небудь московської товстосумої купчихи і, як вона очі закриває, підроблюють від її менння на сотні тисяч векселів, щоб поживитись її спадком!.. Або оті графи і стовбові дворяни, що добиваються стати опікунами нещасної хирої дівчинки, щоб гріти руки біля її величезних маєтків!.. Про віщо все це ясує? Про силу завзяття? Ні, про гидкі вчинки гидкої черви, що заводиться серед смердючого трупа! Ні, ми нидіємо, валяємося у багні, що самі завели кругом себе, гниємо... от що все оце виявляє! *(Роздратовано біга по ганку).*

Марина Петрівна. Ну, і чого б я все оте так близько до серця приймав? Що ж ти,— переміниш людей, чи що? Тільки себе розтривожує, та й годі. Краще сядь та посидь, глянь, як гарно кругом: сонечко гріє, від його

теплого світу квіточки розпускаються, пахнуть, дерева витягують гілки до його втішного тепла та виблискують зеленим, як рута, листом... Рай, та й годі! А він серед оцього раю людськими вчинками побивається!

Петро Петрович *(усміхнувшись)*. Це ти, сестро, правду кажеш. Краще про те не гадати, а милуватися утішними явищами природи, дивитися, як вона розпускається, вабить своїми квітками, лоскоче пахощами, дивує буйним ростом. *(Сідає і глибоко вдиха повітря)*. Ох, справді хороше як!

Марина Петрівна. Отак краще. Сидіть же собі та милуйтеся, а я піду про снідання потурбуюсь, бо швидко пора буде й снідати. *(Виходе)*.

Петро Петрович. Щаслива сестра! От якби мені таким бути.

Харитя. А мені все-таки здається, дядю, що ви дуже вже гостро дивитесь на людей.

Петро Петрович. Старію, небого? Сам стаю нікчемним до життя, то через те, може, і дивлюсь так.

Харитя. Ні, я не кажу сього. Якби ви старіли, то, певне, і не цікавились отак життям. А, бачте... все ж таки і в ньому прокидаються хоч невеличкі ростки чогось іншого, кращого...

Петро Петрович *(гаряче)*. Де? У чому? Покажи ти мені оті живі ростки! Назови ти мені їх! Може, я й справді помиляюсь.

Харитя. Та от хоч би в тому, що молодь, вбачаючи отаке безладдя кругом, до його спиною повертається, шукає іншого шляху. І якби її не припиняли або й зовсім не забороняли, то вона б, може, і до чогось кращого додумалася.

Петро Петрович. Що ж молодь? Хіба це справжня сила? Є, правда, між нею поодинокі, що одвертаються від гидоти, та й таких ми, мов ту глуху кропиву, своїми руками з грунту вириваємо та геть за обору викидаємо, щоб не перечила нам лихі вчинки робити! А решта молоді? Хіба ми своїм смердючим подихом не труїмо її, як кукульваном рибу? Ти глянь: третьокласні гімназисти сидять та в карти козиряють! Кадети або семінаристи замолоду призвичаюються випивати; гімназистки, не про тебе будь сказано, учаться, як бісики очима пускати!.. Всюди тхне подихом деморалізації, всюди вона пустила своє гнучке та довге коріння, як та гадина, окрутила все живе

і роз'їдає його своїм гноєм!.. Я певний, що так воно не повинно бути, що серед того гною та смердючої багнюки заклюнеться зерно живого зросту і — хире та немощне — воно все ж таки оживе, розростеться і других потягне за собою... А поки то се буде, то багато води убуде. Може, тобі під старість і доведеться чогось кращого побачити, а мені — вже не дожидатися його!.. Та годі про це. Краще ти розкажи мені, як тобі жилося у Києві та що там заводиться нового?

Харитя. Спершу жилося мені недобре... Ви ж знаєте, що мене невеличкою туди одвезли... Великий город... людей багато,— все те мене лякало, всього того я боялася... За домом дуже скучала, за матусею побивалася... Як ніч, було, настане, то я ляжу, погашу світло та виплачусь добре, щоб ніхто не бачив... Ну, а потім привикла... подруг нажила,— мені й повеселішало. А послідні два роки і зовсім було весело. Часто ми, молодь — гімназистки та студенти,— збиралися до гурту, книжки читали, балакали та сперечались про те, що в них було написано... Посперечаємося отак, а наприкінці заспіваємо і потанцюємо під роялю.

Петро Петрович. Що ж ви читали?

Харитя. Всячини доводилось. Більше, бачте, такого, що сприяло нам виробляти погляд на людське життя... Кожен задумувався над тим, чим йому стати, як доведеться школу покінчити... Як своє життя заснувати так, щоб з його більше всього було користі задля краю й народу.

Петро Петрович. Ну, та й що ж ви надумали?

Харитя. Ви смієтесь?

Петро Петрович. Я? Боже мене храни, з такого сміятися! Навпаки — мені дуже радісно, що такі думки окривали ваші молоді голови, і мені цікаво знати, що ж ви доброго надумали?

Харитя. Я не буду казати про других, а про себе коротко скажу, що я надумала ще далі учитись. Гімназія не дуже-то збагачує нас тим знанням, що повинний мати справді освічений чоловік. То все дріб'язок, чому навчають у ній; перший крок до того безмірного займища, що зоветься наукою... От я й надумала поступити на курси, якщо вийде дозвіл одкрити їх. Дехто з професорів та учителів дуже турбується про це; уже й устав виробили, і заслали куди слід. Сподіваються,— якщо ствердять устав,— після різдва і курси одкрити.

Петро Петрович. Які ж курси мають заснувати?

Харитя. Педагогічні, історичні й математичні. Юристи теж гомоніли, що добре було б і юридичні заснувати, та дехто одмовив, що і при історичних можна буде правничі лекції читати. От тільки одні медики не хотять до гурту приставати.

Петро Петрович. Через віщо?

Харитя. Певне — не знаю. Казали, либонь, що професори не згоджуються з думкою, що жінки будуть до сього діла вдатні. Це так другі казали, а вони самі — професори ті — кажуть, що задля медицинських курсів багато всячини треба: і клініки, і анатомічний театр, а це все дуже дорого обходиться, на таку справу не вистаче грошей.

Петро Петрович. Це правда, що на медицинські курси багато треба грошей, щоб їх як слід оборудувати. А чому ж вони не хотять цього завести при університетських клініках?

Харитя. Не сподіваються на те, щоб це дозволили, а старі професори прямо сказали, що жінок до університету нічого припускати, бо студенти, кажуть, і так мало вчаться, а тоді і зовсім перестануть учитись. Більше, кажуть, будуть упадати до чорних брів та ясних очей, ніж до науки... Глузують!

Петро Петрович *(задумавшись)*. Та-а-к... Ну, а ти ж на які курси надумала записатись?

Харитя. Вгадайте, на які?

Петро Петрович. Трудно це вгадати. Се таке діло — до чого душа лежить.

Харитя. Я й сама ще не вирішила, на які. Найкорисніші — педагогічні, бо, скінчивши їх, зразу можливо до діла братися... Математичні до себе мене не дуже тягнуть: у мене і в гімназії до математики душа не лежала. Більше всього подобалась мені історія. Тут — і про життя людей дознаєшся, і про тих великих поводаторів, що вели їх за собою, допомагали вибитись на волю, заснувати краще життя. Окрім сього, тут мусе бути особистий виділ про письменство й письменників... Це теж мене дуже цікавить.

Петро Петрович. Так, так. І добре, сердце, що ти оцим цікавишся. Оже це все — задля себе, задля самоосвіти. Ну, а гадала ж ти про те, що як скінчиш курси, то як добутим там добром скористуватись? Усяке знання, голубко,— сила і, коли ця сила буде повернена на ко-

ристь другим людям, то з цього буде добро, а як оту силу ти будеш при собі держати, як вона лежатиме в тебе як у скупого гроші в кишені, то що з того за користь і для тебе, і для других? Гадала ти, небого, про це?

Харитя. Ні, я про це ще не думала. Мені хочеться, дядю, більше всього знати, набути найбільше знання, а як ним користуватись, я про це ще не гадала... Мені здається, що це само потім прийде.

Петро Петрович. А як не прийде?

Харитя (*задумано*). Не знаю.

Петро Петрович. Хай я тобі про це колись дрібніше розкажу.

Харитя. А чому ж не зараз? Розкажіть зараз, дядю, розкажіть, голубчику! Мені у Києві казали: щаслива ти, що їдеш додому. Там Петро Петрович живе... багато він знає, дуже освічений чоловік... отого послухати!.. Розкажіть же.

Увіходить Юрасенко з сестрою і Гуня.

Юрасенко. Ось я розкажу. Про віщо вам, панно Харитино, розказати?

Харитя (*суворо*). Як люди приходять до кого у хату, то перше всього здрастуються, а потім уже й розмову починають.

Юрасенко. Простіть сироті: хто її навчить бути звичайним? Ну, здрастуйте, здрастуйте! Та радо приймайте, бо я не сам, а ще й свідків привів з собою. Оце моя сестра Липа, що ви колись училися з нею.

Харитя (*здивовано*). Липа? Ніколи й нізащо не пізнала, якби довелося де зустрітись. Здрастуй, Липо!

Цілуються.

Липа. І я б тебе не пізнала б, Харитю, так ти виросла... перемінилася.

Юрасенко. А оце, панно Харитино, дозвольте мені познайомити з вами мого давнього приятеля пана Гуню. Не того Гуню — козацького ватажка, що з ляхами колись бився, і не його нащадка, а нашого протопопового сина, що як був у семінарії, то не згірше справжнього Гуні вів смертельне боїще з гречаними галушками, червивою таранею і варениками з урдою, поїдаючи їх за раз страшенну силу.

Гуня (*уклоняючись*). От уже і почав теревені правити! І що з тебе за базікало таке?

Харитя *(подаючи руку Гуні)*. Дуже приємно мені познайомитись з вами. Сідайте. А ви не знайомі з моїм дядею?

Гуня. Не доводилось стрічатись, хоча давно мене підмиває прийти до вас, та все якось не посмію.

Петро Петрович *(подаючи Гуні руку)*. Двері моєї хати задля доброго чоловіка самі розчиняються. Здрастуйте!

Липа *(підбігаючи до Петра Петровича)*. Здрастуйте, Петро Петрович! Вибачте мені, що я перше всього до вас не підійшла. Так задивилася на Харитю! Це ж моя давня подруга.

Петро Петрович *(здрастуючись з Липою)*. От тобі й на! За віщо ж мені вас вибачати? Це так і годиться.

Липа одходе, сіда біля Хариті, і довго одна на одну дивляться, а потім — цілуються.

Юрасенко. А от мені не годилося б бути свинею: учора з вами познайомився, а сьогодні — наче знову дожидаю, щоб познайомили. *(Повертаючись до Гуні)*. Як там у вас в семінарії кажуть? Той чорт, що в буряки кришуть!? Так, здається. *(Уклоняється Петрові Петровичеві)*.

Петро Петрович *(подаючи руку)*. Здрастуйте, веселий юначе!

Юрасенко. Веселий зокола, а в середину хоч не заглядайте — сама нудота!

Петро Петрович. Отака ловись! Через віщо ж се?

Юрасенко. Звісно, через зраду... Зрадила мене панна Харитина.

Харитя *(здивовано)*. Я вас зрадила? Як і коли?

Юрасенко. З Липою, дивіться, он як виціловуються. А я ж, здається, рідний брат Липи.

Усі регочуть.

Липа. Казна-що верзеш, Грицьку!

Харитя. Станьте ж спершу Липою, то й з вами буду виціловуватись.

Юрасенко. Та я не тільки липою, я й березою раднішим би стати!

Гуня *(насмішкувато)*. Через те, що ти так завжди мінишся, то така тобі й честь!

Юрасенко. А ти якої здобувся честі, хоч ніхто не запримітив, щоб ти коли-небудь і в чому-небудь мінився,— як став на одному місці,— то хоч би тобі на крок подався вперед?!

Гуня (*образившись*). Ой, мовчи, язичку, а то кашки дам!

Юрасенко. Це якраз по-твоєму: не подужаєш словом, то — довбнею!

Липа. Грицьку! Та що це ти розмоловся!

Юрасенко. Мовчатиму, мовчатиму. (*Підходить до Хариті і розглядає роботу*). Певне, мені сорочку вишиваєте?

Харитя. Перше — заслужіть.

Юрасенко. Наймiть... довіку служитиму!

Харитя. Ледачий ви дуже, щоб вас наймати. Тільки будете базікати та хліб переводити.

Юрасенко. Еге, і у вас, бачу, господарська вдача обізвалася: шкода голодному й шматочка хліба.

Харитя. Не голодному, а ледачому.

Юрасенко. Ніхто не віда, хто як обіда! Через те і ліньки напали, що від голоду сила охляла.

Харитя. З вами не зговориш!

Липа. І справді, Харитю, залиши його базікання. Мене, як той порожній млин!

Петро Петрович (*що досі сидів і мовчки слухав*). А мені подобається ваша ущиплива розмова. Так молодь і повинна поводитись. Веселіше живеться, як бачиш, що кругом тебе молоде життя розпускається, виграє веселощами, безжурним юмором... Нуте ще, пане Грицьку, потіште нас чим-небудь.

Юрасенко. Радніша б душа в рай, так гріхи не пускають. Бачте — ніхто не хоче зо мною балакати: і рідна сестриця забороняє другим. Мабуть, самій заманулося язичка об зуби почухати.

Липа. Ти краще б, чим казна-що молоти, згадав, за чим ми сюди йшли.

Юрасенко (*похопившись*). І-і-і! Забув, їй-богу, забув! Ви знаєте, панно Харитино, чого се ми до вас цілою юрбою зібралися?

Харитя. Кажіть... послухаю.

Юрасенко (*показуючи пальцем на своїх*). О-о, чуєте? Панна Харитина заздалегідь подає слово нас послухати.

Харитя. Я такого слова не подавала. Я збираюся тільки слухати, що ви скажете.

Юрасенко. То коли так, я не хочу й казати. Хай он вона. *(Указує на Липу).*

Липа. Та кажи вже.

Юрасенко *(вказуючи на Гуню)*. Або він.

Гуня. Та годі тобі кородитись та вигинатися, як той капустяний листок на огні.

Юрасенко. А капустяна голова на шиї, небійсь, мовчатиме?

Гуня. Не голи скіском, щоб, бува, не врізався.

Юрасенко. У тебе мила позичу, щоб намилитись — піде, як по маслу!

Петро Петрович *(регоче)*. О-о, бодай вас! Та кажіть уже, а то й мене, старого, зацікавили.

Юрасенко. Ну, коли так — зараз буду казати. *(Мовчить декілька хвилин)*. О-о... чуєте? *(Регочеться, а за ним й другі).*

Липа. Та не юродствуй, Грицьку! Кажи вже.

Юрасенко. Зараз почну... *(Кахикнувши)*. У іншому царстві, у якомусь государстві жила-була Липа на прозвище Юрасенківна. Великую жалість до людей мала, а ще більшу хіть до лицедійства... І заманулося Липі Юрасенківні допомогти бідним людям, а в багатих потрусити задля сього добре кишені.

Липа *(з докором)*. Грицьку!

Юрасенко. Ій-богу, правда. Звісно, не своїми власними руками залазити в чужі гаманці, а зробити се тим шляхетним засобом, яким шляхетні люди додумалися це робити. Тобто: поставити на кін яку-небудь лицедійську штуку, щоб себе і других потішити і за оцю потіху брати плату... від полтиника з того, хто, не вдаряючи на те, що болітимуть ноги, згодиться навстоячки милуватися, до трьох карбованців з того, хто схоче не те що посидіти, а ще й розвернутися у першому ряді в креслі.

Усі регочуть, та Юрасенко, не вдаряючи на те, веде далі.

А позаяк... як кажуть наші брати, існуючі за Карпатами, тобто галичани,— лицедійськії штуки незручно одному виставити, а задля сього треба чимало помагачів,— то Липа Юрасенківна і вдаряється до панни Харитини з низьким уклоном: чи не допомогла б їй панна Харитина своїм до сього талантом блискучим і своїм голосом занад-

то співучим... Оце вам і казці кінець, а ви, панно Харитино, зробіть нам вінець!

Харитя (*суворо*). І як вам не соромно з такого гарного заміру глузувати? Липа дуже добре [зробила], що таке надумала, а ви?..

Юрасенко. Що ж я? Я не глузую. Я й сам під її заміром і руками, і ногами підписався... І, не дивлячись на те, що нікуди до сього діла кчемний, на свої плечі прийняв найголовнішу ролю.

Петро Петрович. Що ж ви задумали грати?

Юрасенко. Нашого першого лицедійського письменника Котляревського «Наталку Полтавку».

Петро Петрович. Це добре. Тільки як же ви будете грати, коли усякі наші вистави заборонено?

Юрасенко. То другим заборонено, та не нам. Укоськали справника. Задля такого, каже, доброго заходу — на себе великий гріх приймаю, тільки щоб про це в газетах не писали та щоб не гукали по всіх усюдах, щоб до губернатора як-небудь не дійшло. Ну, ми й пообіцяли зробити се нишком-тишком.

Петро Петрович. Видко, наш справник добрий чоловік.

Юрасенко. Предобрячий, як спить... Прямо тобі — янгол! А як устане та начепе мундира — тоді держись,— спуску нікому не дає!

Петро Петрович. А все ж, бачте, обіцяв не боронити. Це добре, їй-богу, добре.

Харитя (*насмішкувато до Юрасенка*). То ви Наталку будете грати? Це ж там найголовніша роля.

Юрасенко. Якби ж одну Наталку, а то всіх,— і Петра, і Миколу, й Терпилиху, і Возного, й Виборного,— усіх разом...

Харитя. Як же се так? Задля чого ж ви мене присоглашаєте?

Гуня. Та він узявся суфльором бути.

Усі регочуть.

Юрасенко. Чого ж ви регочете? От тобі й на! Хіба ж це справді не найголовніша роля? Усім підказувати, що треба там робити чи говорити... хіба ж се не найголовніша роля?

Харитя. Ви суфльором не годитесь: тільки будете збивати других своїм глузуванням.

Юрасенко. Ні-і! І забожуся, і заприсягнуся, що глузувати не буду.

Липа. Ми його на репетиціях спробуємо. Якщо він і на се не погодиться, то по зашийку дамо.

Юрасенко. Так, як годиться поводитись шляхетним людям з мужиками: не лізь, хаме, з своїм крамом у пшеничний ряд!

Харитя. Та годі вам глузувати. Давайте справді про це як слід порадимося. Хто у вас буде Наталку грати?

Липа. Оце ми й прийшли прохати тебе. Грицько розказував, що ти її у Києві, либонь, грала.

Юрасенко. Не грала, а приставляла... Та ще як приставляла!

Харитя. Та годі, годі вам!

Юрасенко. У мене й досі мурав'я бігає поза спиною, як згадаю, як ви співали "«Віють вітри...» А потім, проспівавши, як почали промовляти: «Петре, Петре...» та так же жалібно, що у мене всередині все зразу похолонуло, серце затіпалося, а сльози з очей — тільки кап! кап!

Харитя (*образливо*). Паничу Грицьку! Не вчіться брехати, бо брехнею світ пройдете, а назад не вернетесь.

Юрасенко. Ви гніваєтесь?

Харитя. Усьому ж повинна міра бути. (*До Липи*). Ну, а хто ж Терпилихою буде?

Липа. Намагаються, щоб я грала. А я, по правді кажучи, боюся.

Юрасенко. Боязна натура! Без маміньчиного дозволу ані до порога.

Харитя (*усміхнувшись*). Та помовчте хоч трохи. А то ми вам рота зав'яжемо!

Юрасенко (*вдаючи зляканого*). Мовчатиму, ій-богу, мовчатиму. Тепер — ні пари з уст!

Харитя. А хто Петра буде грати?

Липа. У папіньки в казначействі є один чиновник... У хорі співає. Голос у нього дуже гарний. Ми його намічаємо.

Харитя. А Миколу?

Липа (*указуючи на Гуню*). А от!

Гуня (*уклоняючись*). Намагається панна Липа... А я...

Липа (*перебиваючи*). Годі, годі вам одмагаться. Ви вже подали слово.

Харитя. А Виборного?

Л и п а. У нас, Харитю, є такий Виборний, що хай другі такого запобіжать! Офіцер тут є, на прозвище Довбиш... Як він чудово грає!

Г у н я. От тільки одного Возного недостає.

Ю р а с е н к о. Я прошуся, щоб мене взяли за Возного, так не хотять. А мені ся роля дуже подобається... «Теє то як його... Підвези возка та й сядь!..» Дуже гарна роля.

Х а р и т я. Мені здається, що ви справді мусили б добре грать Возного.

Ю р а с е н к о. О-го! Ще й як би я зіграв, якби то Наталя мене полюбила. А як вона мене не хоче любити, а любить Петра, то й я не хочу грати Возного.

Х а р и т я. Годі вам балаганничати!.. Діло, самі бачите, не таке, щоб над ним глузувати.

Ю р а с е н к о. Я й не глузую.

Х а р и т я. Кажіть просто: беретесь грати Возного?

Л и п а. Так, Харитю, так: приструнчи його!

Ю р а с е н к о. Прикажіть — і в огонь скочу!.. Тільки як же я буду і Возного грати, і суфлірувати?

Х а р и т я. Ми задля сього когось іншого знайдемо.

Л и п а. І справді, за суфльора можна когось іншого попрохати.

Г у н я. Ну, вже не кородься та заспівай нам «Як з медом мак».

Ю р а с е н к о. Хіба я вмію співати? Я можу тільки так гукати, що люди мусять уха затикати, щоб, бува, не полопалися... Ось послухайте. *(Починa дуже голосно).*

Од юних літ не знал я любові,
Не ощущал возженія в крові,
Как вдруг предстал Наталин вид ясний,
Как райський крин, душистий, прекрасний...
Утробу всю потряс!..
Кров взволновалась,
Душа смішалась,—
Настал мой час!

Чули?

Г у н я. Хоч би й позакладало, то почули б. *(Усі регочуть).*

Х а р и т я. Ви тільки не гукайте так, як на живіт, то й буде добре.

Юрасенко. Як не гукати? Як можна у сьому місці не гукати? Ви ж бачите, що утроба потряслась, кров взволновалась. Як же тут не гукати? Тут треба так гукати, щоб стіни тремтіли, шибки лопались! Я не згоджуюсь з тим, що тут треба тихо та мелодично виводити, тут безпремінно треба якнайдужче гукати.

Усі регочуть.

Харитя. Ну, добре, добре. Гукайте, тільки не так, щоб люди справді уха затикали.

Увіходе Марина Петрівна.

Марина Петрівна. От бачте, я собі загаялася, а тут без мене скільки гостей найшло. І ти, Липо!

Липа (*підходячи*). І я, тіточко, прийшла Харитю провідати. (*Цілує у руку*).

Марина Петрівна. Добре, що згадала свою давню подругу. Ви ж, було, отакими ще (*показує рукою над землею*) укупці гралися.

Юрасенко (*підходячи*). А мене ніколи до іграшок не приймали. (*Здрастується*).

Марина Петрівна. Ви ж тоді були отакісінький! Ще на руках вас носили. Де ж було з вами їм гратися?

Юрасенко. Нехай я був тоді ще малим, а тепер уже ж і виріс, а все ж не приймають.

Марина Петрівна. Бідна головко! Зобіжають вас?

Юрасенко. Ох-хо-хо! Ще й як зобіжають та нікому й заступиться.

Усі регочуть.

Марина Петрівна (*до Гуні*). І Полікарп Федорович завітав? Небійсь, як раніше скільки разів запрохувала...

Гуня (*уклоняючись*). Я завжди з дорогою душею.

Марина Петрівна (*здрастуючись*). Ви тільки виправлятись умієте,— з дорогою душею! А небійсь, мабуть, сьогодні уперше довідались, як двері у нашій хаті розчиняються.

Гуня (*сором'язливо*). Ні-ні... я був... чи то, пак,— хотів бути, а все якось не випадало.

Юрасенко. Та бреше! І не постережеться, так бреше.

Гуня (*сердито*). Не навчився в тебе.

Марина Петрівна. Я рада, що ви про нас згадали. Як ваші папінька та мамінька поживають?

Гуня. Спасибі вам. Папінька — більше про церковні справи клопочеться, а мамінька — дома.

Марина Петрівна. Оце добре, що всі зійшлися. Ходімо ж снідати, страва вже на столі дожидає.

Липа. Ми вже, тіточко, снідали.

Марина Петрівна. Добрим хвалишся, галочко! Ішли у гості та й поснідали. Це вже так, як у тій губернії. Там тільки знають візитуватися, а в нас, слава тобі господи, до цього ще не доходило. Як прийшов добрий чоловік до хати, то гріх його без хліба-солі виряджати.

Харитя. Ходімо, Липо, хоч посидиш біля нас.

Юрасенко. А я хоч і снідав уже, та, видно, до кінця не довів,— їсти хочеться.

Марина Петрівна. От і добре. Прошу покорно. Полікарп Федорович! Не погребуйте нашим хлібом-сіллю.

Гуня (*уклоняючись*). Спасибі вам.

Молодь виходе у світлицю.

Марина Петрівна. А ти, брате, чого сидиш, замислився? Рушай снідати!

Петро Петрович. Заслухався щебету молоді, та так мені аж на душі пояснішало.

Марина Петрівна. То й ходімо з молоддю снідати. Уже пора!

Петро Петрович. Хай вони самі собі. Без нас їм веселіше буде. Та й у хату не хочеться йти: тут так гарно.

Марина Петрівна. То я тобі сюди снідання вишлю. Чого тобі?

Петро Петрович. Якщо кофій є — склянку кофію вип'ю.

Марина Петрівна. Є, є... Я зараз вишлю. (*Виходе*).

Петро Петрович. Душа радіє, дивлячись на молодь... Поки ще вчаться, то й думки у їх головах ворушаться, і серце поривається до чогось кращого... вищого... А як покінчать школу, спустяться у те безмежне море, що зоветься життям,— де ті й думки подінуться?.. Рожеві надії зникнуть, замість їх повитикають гострі зуби — щоденні потреби... одсунуть геть ті кращі заміри, до яких колись так рвалась душа, зично одгукувалось серце!.. Колись і про те згадаю, а тепер — не час,— утіша себе

чоловік. І отак, одкладаючи надалі, затурбує себе клопотами, покриє забуттям все те, що колись любилось, у що вірилось... Ох, гидке наше життя, коли воно не допомагає спалахнути великим огнищем тій невеличкій іскорці, що розжеврює у молодих душах освіта!

Увіходе Пріська з склянкою кофію.

Пріська. Бариня веліли спитати: чого вам до кофію,— сухарів чи чорного хліба з маслом?

Петро Петрович. Скажи: нічого не треба. А ти мені люльку та тютюн з моєї хати принеси, то я курячи і кофію вип'ю.

Пріська виходе.

...І чого воно по других краях цього немає? Там молодь своє молодецьке діло справля: нагулює силу, набирається розуму, щоб як спуститись в життя, то стати справжнім робітником не тільки на користь задля себе, а й задля свого народу, задля добра тієї сторони, що зростила тебе... виховала. Там життя трудніше нашого, боротися з ним важче, оже воно не приглушує сили, як у нас, не вгаша духу, а підніма його вгору, пориває до боротьби, бо люди більше всього полюбили волю, не бояться, як ми, її свіжого подиху.

Увіходе Пріська з люлькою і тютюном, ложе все те на столі перед Петром Петровичем і виходе.

Ех! Краще покуримо! *(Наклада люльку і, запаливши її, огорта себе, наче хмарою, димом. З хат доноситься веселий регіт).* Це Юрасенко своїми жартівливими вигадками потіша усіх!.. Видався талановитий хлопець: з-під його жартів так і іскрять гострі думки... Не порожню, видко, голову на в'язах носе!

З хати чутно голоси: «Куди ви? Куди?» Голос Гуні: «Піду покурити». Голос Хариті: «Куріть тута». Голос Гуні: «Не звичайно за їдою дим людям у вічі пускати!» Незабаром виходе на ганок.

Гуня. Подозвольте і мені, Петро Петровичу, біля вас покурити.

Петро Петрович. Які тут дозволи? Сідайте та й куріть. Може, мого? *(Підсовує тютюн).* Якщо люльку маєте, то до неї саме добре.

Гуня. Ні, спасибі. Я папіроси вживаю.

Петро Петрович. Тепер пішлося на папіроски, а

я придержуюсь старовини — люлечку! Як висмокчеш повну — більше дойме, чим папіроска, та й не лізе у вічі димом.

Гуня. Це правда, що дим з люльки від очей далі. Ми, бачите, в школі призвичаюємось до папіросок: швидше діло — запалив та й смич і сховатися від дозору зручніше. *(Запалює папіроску).*

Петро Петрович. Що ж ви, умовились уже нащот спектаклю?

Гуня. Умовитись то —умовились, тільки моя душа не лежить до сього діла.

Петро Петрович. Чого так?

Гуня. Так: забавка, а не діло.

Петро Петрович. Ви ж, либонь, не задля забавки його розпочинаєте? Запомогти хочете бідним.

Гуня. То тільки прикриваються таким одягом, а як дошукатися гаразденько, пошкребти до живця,— то воно одна тільки забавка й вийде.

Петро Петрович. А все ж через цю забавку голодний часом пообіда, а голому, може, і на одежинку що перепаде.

Гуня. Не дуже-то цим завгориш, а себе, правда, натішиш та ще до сього поміж людьми піде поголоска — бідним запомогли... благодітелі!.. Благодітелі на чужу кишеню... Буржуазні витівки буржуазного стану!

Петро Петрович. Он куди ви стріляєте! А на мою думку, нам ще далеко до справжньої буржуазії. У нас досі тільки й є два стани — пан та мужик, а до тієї буржуазії, що в Європі так піклувалася про освіту людей та про їх права,— нам ще далеко.

Гуня. Може, й краще, що її у нас немає.

Петро Петрович. Краще у темноті скніти та в кріпацтві нидіти?

Гуня. Я не кажу сього... А навіщо нам та химерна буржуазія з її химерними витівками, коли вона не принесла людям ні справжнього щастя, ні однаковісінького задля кожного достатку... Сама набула собі всякого добра та й верховодить, а про бідноту та про тих, хто не зміг видратись угору,— їй байдуже!

Петро Петрович. Це, паничу, дуже мудра загадка, щоб її відразу розгадати. Над оцим питанням споконвіків кращі люди мізкували, та й досі нічого такого не пригадали, щоб довело до доброго краю... Он нащо Христос...

Гуня *(перебиваючи)*. Я тільки що хотів про нього нагадати.

Петро Петрович *(гаряче)*. А хіба не розп'яли ми його з розбишаками?.. Краще: прийнявши його віру, хіба ми своє життя заснували по його заповітам?.. Це все знаменує, що у нас самих у житті людському є ті припони, що не дають зразу всього добути. Треба потроху та помалу до всього доходити, камінець на камінець накладати, щоб вивести ту чудову будівлю, що приведе людське життя в царство боже.

Гуня. Ви, значить, поступовець?

Петро Петрович *(усміхнувшись)*. А ви за кого себе лічите?

Гуня. Ми — радикали. Нічого нам заводити ті нікчемні форми людського побуту, що сама сторія осудила їх на нікчемність.

Петро Петрович. Це було б найкраще, якби люди справді вас послухались і все зробили по-вашому. Та горенько в тім, що такого не буває. Нам сторія показує і доказує, що життя людське простує своїм натоптаним шляхом і, як ти його не спихай з тії стежки, а воно знов на неї навертає. Усе робиться по черзі, поспіль одно за другим. Коли й лучиться іноді могучим реформаторам збити його з натоптаного шляху, перескочити через чергу, то з того нічого доладного не виходе. Візьміть ви першу революцію у французів... Що то за радикальні були заміри? А куди їх знову життя повернуло?

Увіходе Юрасенко.

Юрасенко. У вас про щось цікава розмова? Не забороните і мені послухати?

Петро Петрович *(усміхаючись)*. Почали ми з паничем залюбки, а наприкінці трохи посварились.

Юрасенко. Хоч він споритись і незугарний, зате жару піддати йому дай! На те, бачте, він радикал та ще й космополіт.

Гуня. Я не люблю, Грицьку, що ти ніколи почесно не одкликаєшся до поглядів других. Ми ж от з паном добродієм поважно розмовляли, не скалячи зубів, не глузуючи над тим, над чим поважаючий себе чоловік соромиться глузувати. А ти завжди тільки зуби скалиш!

Юрасенко. Завчила сорока скрики-ки! Та, знай, і скрекоче!

Гуня *(сердито)*. А така ворона, як ти, навчилася квакати та й кваче!

Петро Петрович. О-о, то ви більше від мого гарячитесь?

Юрасенко. Юпітере, ти гніваєшся?

Гуня. Я вже тобі казав, що ти тільки скалити зуби умієш, а вести поважну розмову — не можеш чи не хочеш... Це хоч кого на дибки здійме!

Юрасенко. Як же його вести поважну розмову про те, що само на глум проситься?

Гуня. Що на глум проситься?

Юрасенко. Та хоч би твій радикалізм та космополітизм.

Гуня. А я ж не глузую з твого народолюбства, тобто з твого наряджування в просту одежу та милування тими одмінами, якими одрізняється одна порода людей від другої і які перечать їм полюбити одно одного, стати братами?

Юрасенко. Ото-то й є, що ви, космополіти, заруба-ли собі на носі, що народолюбство доводе тільки до ворожнечі поміж людьми і не сприяє братерству, а це — брехня!

Гуня. Як брехня? Хіба ви не ненавидите жида за те тільки, що він родився жидом, а не руським чи українцем?

Юрасенко. Правда, що ми ненавидимо жида, тільки не жида як людину. Як людина — він ні в чім не одрізняється від других людей, а ненавидимо жида за його юдаїзм з усякими талмудськими крутнями, за його ошукування других людей, за те, що він тільки й дума про те, як би знищити, звести до бидла усякого, хто не рідний йому по крові, хто рід свій веде не з юдиного коліна і через це не має права лічитись вибранцем божим. Такого жида ми ненавидимо, та, певне, і ви, космополіти, не цілуватиметесь з таким хижаком.

Гуня. То ви і відрізняйте хижаку від нехижаки і зовіть першого жидом, а другого — людиною. А ви усіх за один гурт приймаєте, зо всіма однаково поводитесь.

Юрасенко. А вкажи мені, хто з їх зрікся свого юдаїзму?

Гуня. А хто з українців зрікся свого українства?

Юрасенко. Ти перший хочеш його зректися і стати ні жидом, ні українцем, ні руським, ні німцем, а якимсь україно-жидо-руcько-німецьким всечоловіком, що такого ще й на світі не було!

Г у н я. Я по породі — українець, а по думках — чоловік, та й годі, і люблю всіх людей однаково.

Ю р а с е н к о. Тобто нікого не любиш, а хіба тільки одного себе.

Г у н я. Чого ж так?

Ю р а с е н к о. Того, що не можна усіх разом любити. Лучаються часом поміж жінками такі, що всіх чоловіків люблять, так за те їм і назва така!.. Певне, ви, космополіти, не схочете тією назвою охреститися.

Г у н я. Хіба то любова? То — розпутство.

Ю р а с е н к о. Отаке саме розпутство — космополітизм з його похітливою любовою до всіх людей!..

У розчинені двері доноситься з хати тонкий та сумний голос пісні «Віють вітри, віють буйні...»

А цитьте.

П е т р о П е т р о в и ч. Хто се співає?

Усі заслухуються.

Ю р а с е н к о (*як голос стих, несамовито заплескав у долоні*). Добре, їй-богу, добре, панно Харитино! Не тільки за серце мов руками бере, а у душі пальчиками кожну струну зачіпає і заставляє її бриніти! (*Схоплюється і біжить у хату та на дверях якраз зустрівається з Харитею*).

П е т р о П е т р о в и ч. Це ти, Харитю, так співаєш?

Х а р и т я. Я. А що, дядечку?

П е т р о П е т р о в и ч. Та в тебе не тільки голос добрий, а ти ним і орудуєш, як справжня співачка.

Х а р и т я. Хіба?

Л и п а (*увіходячи за Харитею*). Оце в нас буде справжня Наталка!

П е т р о П е т р о в и ч. Ти вчилася співати?

Х а р и т я. Так, трошки... Більше сама.

Ю р а с е н к о. А я ж вам казав. Це тільки проба... проба пера й чорнила, яка в ньому сила!.. А як панна Харитина стане на кону — отоді побачите!.. Бий мене грець, я з глузду зсунуся!

Х а р и т я (*жартівливо*). Не зсувайтеся, бо нікому у нас буде грати Возного.

Ю р а с е н к о. Та й годі?.. А я думав, вам жалко мене буде.

Х а р и т я. Вас? Аніотстілечки! (*Показує на пучці*).

Юрасенко. Ну, коли так, то я буду голосити. *(Співає).*

Од юних літ не знав я любові...

Усі регочуть.

Петро Петрович. Харитю! Ану ще що заспівай.

Юрасенко. Нуте, разом з Липою... Отого дуета Наталки з матір'ю *(Заводе тоненько).*

Ой, мамо, мамо! Серце не вважає... *(Далі товще).*

Ой, дочко, дочко! Що ж мені почати?

Усі регочуть.

Харитя. Цього без акомпанементу не можна. Якби хто хоч на роялі підігрував?

Юрасенко. А я?.. Я — зараз! *(Біжить у хату і незабаром починає награвати).*

Петро Петрович. От бач, Харитю! От тобі і акомпаніматор. Заспівайте справді... Давно вже мені не доводилося чути «Наталки Полтавки».

Харитя. Ходімо, Липо.

Узявшись за руки, виходять і незабаром починають співати. Петро Петрович і Гуня слухають...

Петро Петрович *(як пісня скінчилась, до Гуні).* А що, паничу, і вас пісня зажурила?

Гуня. Слухав... Тільки на мене співи ніякого впливу не мають.

Петро Петрович. Хіба? Невже ви не любите пісень?.. Там у вас по семінаріях добре співають. Правда, що все на церковний штиб зводять, а проте і церковні співи дуже гарні.

Гуня. Кому подобаються, то, кажуть, гарні.

Петро Петрович. А вам?

Гуня. Я, бачте, дивлюся так, що всяка музика з її ігрою, піснями й іншими речами — не варт того, щоб задля неї втрачати і силу і час. Все це забавка, що не дає людям ні щастя, ні корисного прибутку.

Петро Петрович. Щодо щастя, то мені здається, що це помилка... Немає такого народу на світі, щоб не було у нього своєї пісні, в якій він виливає і щастя, і горе.

Те ж і струмент у кожного свій, на якому він виграє потрібні задля танців чи іншого [чого] речі.

Гуня. А все ж таки забавка!

Петро Петрович. То не забавка, що виникає з потреби людського духу, з його таємних почувань серця, з його душі.

Гуня. Може, воно й так, хто признає, що в людей є якась особиста від їх істоти душа.

Петро Петрович. То інша річ — чи особиста вона, чи ні, а проте все ж вона є, існує у його житті, визначається то в його розумових зальотах, то в тих тендітних почуваннях, що їх не збагнути простим словом, а задля сього треба щось тонше, тендітніше від слова — спів, музику...

Гуня. Химерні все штуки — ні для чого не корисні і нікому не нужні.

Петро Петрович. То ви не признаєте ваги всякого іскуства?

Гуня. А навіщо воно здалося? По боку його! Писарєв давно вже сказав: краще пара чобіт, ніж увесь Шекспір.

Марина Петрівна *(показуючись на порозі)*. Що то молоді та веселі! Скільки літ нашу хату мовчання окривало, а тепер — гомін, і сміх, і роялю робота знайшлася... Нуте ще що заграйте та заспівайте, а я на ганкові посиджу та послухаю. *(Угледівши Гуню)*. А ви тут сидите? Чого ж се ви покинули своїх та прилучилися до старих?

Гуня. Хай бавляться!

Марина Петрівна. Отаке вигадайте! А коли ж його і побавитись, як не за молодого віку? *(Гукає)*. Харитю! Липо!

Ті убігають.

Чому ж ви покинули добродія... усе забуваю, як вас звати.

Липа. Полікарп Федорович! Чого ви від нас одрізнилися? Ми вже всі свої партії переспівали, а ви своєї й не починали. Ідіть зараз!

Харитя. Справді, Полікарп Федорович, ви ще не показували свого голосу.

Гуня. У мене голос такий, що як заспіваю, то усі собаки завиють!

Липа. Неправда! Неправда! У Полікарпа Федорови-

ча голос дуже добрий, тільки його поки укоськаєш... Проси, Харитю!

Харитя. Полікарп Федорович! Заспівайте.

Гуня *(підводячись)*. Я по правді кажу, що не люблю та й не вмію співати.

Харитя. І задля мене не заспіваєте? Хоч одну!.. У вашій ролі є гарна пісня: «Гомін, гомін по діброві...».

Гуня. Та я не буду грати.

Липа. А ви ж слово подали?

Гуня. Я такого слова не давав.

Липа. Як не давали? Отут, отут же... Та що ти дивишся на нього, Харитю? Берім його! *(Хапа Гуню під руку, з другого боку підхоплює Харитя і, регочучи, ведуть Гуню у горниці).*

Марина Петрівна. О-ох! Хоч спочити. *(Сідає біля Петра Петровича).* Ухоркалася біля того господарства... А ти, братику, ще й кофію не починав?

Петро Петрович. Я про його і забув. З молоддю забалакався та про кофій і байдуже. *(Мішає ложечкою).*

Марина Петрівна. Він же зовсім вихолонув. От горе! А я звеліла кофейник прибрати.

Петро Петрович. Не турбуйся, сестро. Літом холодний кофій краще пити. *(Сьорбає потроху).* А ти чула, як Харитя співає?

Марина Петрівна. Ні, не чула.

Петро Петрович. Знаєш, у неї голос чудовий і майстерно вона править ним, як справжня артистка.

Марина Петрівна. У свою покійну тьотю пішла. Ота співала!

Петро Петрович. Це Груня?

Марина Петрівна. Еге. І весела ж була! Як ми з нею дівували, то де, було, вона — регіт ніколи не вляга в. Огонь, не дівчина була! Та так бідолашній і не судилося щастя діждати! Умерла з віспи. Охо-хо-хо...

Чується спів Гуні — «Гомін, гомін по діброві...»

Петро Петрович *(присмоктуючи кофій, слухає, коли-не-коли підтягуючи стиха своїм старечим голосом).* А-а-а! Затягує по-церковному!

Марина Петрівна. А голос гарний.

Слухають.

Чується голос Хариті. От бачите, казали, що не вмієте співати? А ви дуже добре співаєте!

Голос Липи. Та то він тільки удавав так!

Марина Петрівна. Ще б попенко не заспівав? Всі вони добре співають, бо їх ще в школі дуже муштрують.

Петро Петрович. Ні, твоя Харитя співає!

Марина Петрівна *(гукає)*. Харитю! Харитю!

Голос Хариті. Що, мамо?

Марина Петрівна. От дядя каже, що ти добре співаєш. А заспівай лиш, щоб і я почула.

Голос Хариті. Добре, мамо.

Чутно незабаром пісню.

Пливи, пливи, утко,
Проти води прудко,
Та накажи мойму роду,
Що прибуду хутко.

Петро Петрович. А що, не виводе? Прямо тобі до душі добирається!

Голос Липи. Харитю, голубко! Ану ще заспівай. Ти так співаєш, так співаєш! Слухав би й не наслухався.

Голос Юрасенків. А знаєш, Липо, яка година? Четверта!

Голос Липи. Невже? Ох, мені лихо! Папінька давно уже з служби прийшли. Буде сердитись, дожидаючи нас обідати. Треба мерщій збиратися.

Голос Хариті. А ми пошлемо сказати, щоб не ждали: у нас пообідаємо.

Голос Липи. Ні, Харитю, не можна: папінька будуть гніватись. *(Виходе на ганок і другі за нею)*. Прощайте, тьотю! Прощайте, Петро Петрович. Оце засиділися у вас! *(Мерщій прощається)*.

Марина Петрівна. Що там, засиділися?

Липа *(до брата і Гуні)*. Прощайтеся мерщій та скоріше будемо додому поспішати!

Юрасенко і Гуня. Прощавайте!

Марина Петрівна. Щасливо! Не забувайте нашої хати.

Харитя. А як же нащот спектаклю? Знаєш що, Липо? Збирай усіх, хто буде грати, та до нас приходьте. Тут будемо репетиції робити. *(Повертаючись до матері)*. Мамочко! Можна?

Марина Петрівна. Аякже! Чому ж не можна?

Липа, Юрасенко і Гуня. Прощавайте!

Виходять.

Петро Петрович. Прощавайте.

Марина Петрівна. Ідіть здорові! Кланяйтесь вашим.

Окрім Петра Петровича, усі виходять.

Петро Петрович. Що то молодь? Де той і сум дівся! Треба з ними ближче познайомитися... Попенка, видно, писарівщина посіла. Треба б з ним дрібніше побалакати та показати, що його божок багато де в чому помилявся.

Вертається Марина Петрівна з Харитею.

Харитя. Наробила я тобі, мамо, клопоту! Он який гармидер у вас завела!

Марина Петрівна. І-і, дитино моя! Аби ти була весела, а я, дивлячись на тебе, і про клопіт забуду та буду радіти. *(Цілує дочку).*

Петро Петрович. Молодому — молодіти, а старим — утішатися!

Харитя. І ви, дядю, за мамою?

Петро Петрович. Одігріли ви сьогодні мою душу, показавши, що наша нікчемність не покалічила серця молоді. У її головах ворушаться справжні думки, а кращі жадання поривають до роботи. З цього, може, колись і виробиться щось путнє, добре. *(Бере чашку кофію у руки).* За молодь! За її хороші думки і кращі надії! *(Випиває).*

Марина Петрівна. Отак старий розходився!

Харитя *(уклоняючись)*. Спасибі вам, дядечку, за тепле слово, спасибі!

Заслона

СПРАВА ТРЕТЯ

Обставини першої справи. Харитя сидить біля вікна і дивиться на садок, а Пріська метається по хаті, хапаючись витирати пилюгу.

Пріська. Ну й запізнилася я сьогодні: он уже яка година, а в мене у хатах не прибрано... Чого доброго, незабаром гості найдуть. Оце так!.. Заспала. Якби Софія не збудила, то, мабуть би, і досі спала.

Харитя. Ще б не заспати, як світом вернулася додому. А я зовсім погано спала: все мені верзлося, що вчора грала.

Пріська. Ну, й грали ж ви гарно! І родилася, і хрестилася, а такого дива ще не доводилося бачити. Скільки разів і плакати довелося, дивлячись, як ви побиваєтесь. Спасибі вам, що взяли мене до театру.

Увіходе Килина і, підходячи, прикро обдивляється Харитю.

Килина (*хитаючи головою*). Боже, боже! На що ти, Хари[ти]ночко, перевелася?

Пріська (*набік*). От уже й прийшла одчитувати! (*Витерши посліднього стульця, мерщій виходе*).

Харитя. На що ж я перевелася?

Килина. Он глянь у дзеркало: очі позападали, щоки зблідли, під очима — синьо... Хіба ж слід себе отак нівечити?

Харитя. Як там нівечити. Не виспалася трохи — от і все, а як висплюся, то й знову буду такою, як і була.

Килина. «Буду такою, як і була!..» Нагонь тепер те, що втеряла. Приїхала додому, щоб спочити та здоров'я набратися, а замість того почала його розтринькувати... Театри вигадала якісь, щоб цілу ніченьку не спати!.. А все ота призводниця... ота товстуха — Липа.

Харитя (*усміхнувшись*). Чим же вона винна?

Килина. Ще й чим винна? Усім винна! Вона перша отой бісів театер призвела і тебе до його підбила!.. Сама ж он яка, як не лусне! У шкурі не потовпиться, а тебе он на що перевела!

Харитя (*регоче*). Ой моя ти вірная няню-жалібнице! Я ж сама згодилася.

Килина. Ще й регоче?!. Сама згодилася? Згодилася ж, як вона на те підбила. А якби не вона, то ти б того театру не знала, була б спокійна і спала як слід.

Харитя. А ми отим театром грошей заробили!

Килина. Навіщо вам оті гроші здалися?

Харитя. Будемо бідним запомагати.

Килина. Бідним отим запоможеш! Стільки то їх на світі є, щоб усім запомогти.

Харитя. Ну, не всім, то хоч декому.

Килина (*махнувши рукою*). Якому-небудь ледачому попаде, то так даремно твої гроші розтринька!

Харитя. Одно — розтринька, а другому — і у пригоді стане... Спасибі скаже.

Килина. Що ж воно, оте «спасибі» варт того, щоб себе отак задля його нівечити?

Харитя. Годі, няню, дарма балакати!.. Я знаю, що ти мене любиш та дивишся на це діло не так, як би годилося.

Килина. Любиш?!. Якби не любила, то й не казала б цього. Ото ж то й є, що мені тебе жалко, що ти по своїй волі отак себе нівечиш, а слухати не хочеш.

Харитя. І не послухаюся ніколи того, хто нерозумне каже.

Килина. А розумно, небійсь, цілу ніченьку не спати та розстроювати себе так, що потім і сна до себе не навернѐш? Ох, ви, самохітні! Нема на вас придержки ніякої. Через те отак і нівечите самі себе, свого здоров'я не бережете... А воно ж то одно! Раз його утеряй, то вдруге не набудеш... Неслухняні! Самохітні! *(Махнувши безнадійно рукою, виходе).*

Харитя. От тобі Килина і розходилася!.. Бідна бабуся! Їй залюбки одне тільки здоров'я та дівоча краса, якщо річ іде про дівчину... А навіщо воно оте здоров'я і та краса, як нема того, що душу гріє, що пориває серце битися дужче, примушує жити так, як слід людині жити,— широко й глибоко?.. Вона, бідна, не звідала сього ніколи, не знає його... і все оце здається дурницею, панськими вигадками!.. А все ж таки я її люблю... Після неньки найбільше люблю. Її обличчя рядом з матусиним у моєму серці на віки вічні осіло і виглядає звідти, як щось рідне, близьке, дороге мені!

У прихожій так дуже в дзвоник задзвонено, що Харитя аж кинулася.

Ого! Хтось нетерплячий. Певне, Юрасенко.

Пріська *(убігаючи)*. Здається, хтось дзвонив?

Харитя. Та ще й як задзвонив, аж мене злякало.

Пріська мерщій вибігає у прихожу. Незабаром звідти доноситься гам-регіт і трохи перегодом увіходе Липа, Юрасенко, Гуня, Чепорушенко і Довбиш. За ними Пріська перебігає через горницю.

Липа. А ми оце до тебе, Харитю, усі разом.

Цілуються.

Харитя. І добре, що разом.

Юрасенко. Усі, та не всі. Незабаром за нами ще друга юрба присуне. Здрастуйте вам. *(Здоровкається).*

Харитя. Хто такі?

Л и п а. Папінька з мамінькою збираються. А ми оце заходили за ним *(указує на Гуню)*, то отець Федір з Єленою Петрівною хвалилися, що прийдуть.

Г у н я *(вклоняючись Хариті)*. Папінька так уразився вашою ігрою, що намігся безпремінно зайти поздравити вас з великим поспіхом.

Х а р и т я. Здається ж, його в театрі не було?

Г у н я. Мамінька йому про все розказали.

Ю р а с е н к о. О-о! Отець Федір — великий естетик! Він і з чужих слів запалився.

Ч е п о р у ш е н к о *(манірно уклоняючись)*. Моє найглибочіше ушанування високоталановитій артистці!

Х а р и т я *(жартівливо)*. І моє — не менше талановитому Петрові.

Ю р а с е н к о. Що, співаючи «Сонце низенько..», кози задрав.

Х а р и т я. Годі вам клепати: Іван Іванович дуже гарно співає.

Ю р а с е н к о. Як той кіт, що йому хвоста у лещатах здавлено.

Л и п а *(сердито зирнувши на брата)*. Грицьку! Ти знову за своєї?.. І не обридне тобі?

Х а р и т я. А ви як деренчали?

Л и п а. І справді, деренчав, як той розбитий горщик.

Ю р а с е н к о. Моя така роля.

Д о в б и ш *(жартівливо)*. Прийміть і од рудого діда глибокий привіт! Будьте здорові з тим днем, що сьогодні! *(Низько уклоняється, цокнувши острогами)*.

Х а р и т я. Спасибі, спасибі... Ви так учора тонко грали, що я, дивуючись на вас, все милувалася.

Л и п а. Я ж тобі казала, Харитю!

Д о в б и ш. Ге-е! То воно так вам здалося. Грав — як той циган на козі! Чули, може? *(Показує голосом, як деренчить коза. Усі регочуть)*.

Ю р а с е н к о. Чи так будете деренчати, як вестимуть і під арешт?

Х а р и т я. Кого? Пана Юрка? За віщо?

Ю р а с е н к о. Та вже ж не мене, а його, щоб не порочив воєнного мундира. Учора в театрі нахвалявся полковник: безпремінно, каже, заарештую.

Д о в б и ш. Він кожен раз нахваляється.

Л и п а. Чим же добродій порочив воєнний мундир?

Юрасенко. А тим, що виходив на кін: воєнним це заборонено.

Липа. Хіба?

Довбиш. Не первина!

Гуня. Та й де вас на висадку посадять?

Чепорушенко. Біля казначейства є гауптвахта, певне, там.

Харитя. Тоді ми підемо до полковника усі разом прохати.

Довбиш. Як заарештує, то тоді вже прохання не поможе.

Гуня. А я інше пропоную: як заарештує, то всі ходімо на ту гауптвахту та...

Юрасенко *(перебиваючи)*. Та на майдані перед усім базаром почнемо вигравати «Наталку Полтавку».

Усі регочуть.

Довбиш. Я — з дорогою душею.

Чепорушенко. Щоб за се вас засадили на хліб та воду?

Довбиш. Раз тому, що батько в плахті!

Виходе з своєї хати Петро Петрович.

Петро Петрович. Чую веселий гомін молоді та й самого до неї потягло. Доброго здоров'я усім грачам і співачам! *(Здоровкається)*. Оце добре, що всі зібралися до гурту. Спасибі вам, що порадували мою стару душу. Давно мені доводилося бачити, як грали колись «Наталку Полтавку»... Добре грали! Оже такої дружньої ігри, як ви учора грали, ще не доводилося бачити. *(До Гуні)*. От ви, добродію, казали, що театр не має ніякої ваги.

Гуня. Казав і казатиму, що то одна забавка.

Петро Петрович. Забавка, та ця забавка буде у людей кращі почування, примушує озирати своє життя, добірно розбирати, чи все то гаразд у ньому? Ви, граючи, не бачили, яке велике враження робила на всіх слухачів ваша ігра. Наче хто бризнув у душу якоюсь цілющою та живущою водою і вона зразу ожила, обновилася... Не можна людям без забавок жити,— це вже потреба самої натури. Коли ж така забавка, як театр, допомагає душі обновитися, то перед такою забавкою не гріх і уклонитися, бо це — справжнє просвітнє діло.

Увіходе Марина Петрівна.

Марина Петрівна. От і добре, що всі зібралися. Здрастуйте вам! *(Здоровкається).*

Липа. Ми, тіточко, усі гуртом. Як учора грали, так і сьогодні зібралися. Шкода, що ви не були учора!

Марина Петрівна. Де вже мені, старій? Хай молоді бавляться.

Липа. Чого молоді? Он мої папінька і мамінька були та такі раді, що пішли! Не нахваляться ігрою вашої Хариті. Якби і ви були, то побачили б, який-то поспіх мала ваша донька... І квітками її закидали, і букети підносили, а що вже отих оплесків було,— прямо тобі грім стояв у театрі!

Марина Петрівна. Бач, Харитю, а ти й не хвалишся матері?

Харитя. Чим там, мамо, хвалитися? То, видно, другим так здавалося, а я увесь вечір почувала, що погано грала.

Довбиш. А що б же воно було, якби панна Харитина та почувала, що вона добре грає? Певне, тоді б і театр рознесли!

Харитя *(Довбишеві)*. Годі ще й вам мене вихваляти!

Довбиш. Я не гудю й не хвалю, а правду кажу.

Харитя. Ви самі грали так, що всі, аж дух затаївши, слухали.

Юрасенко *(буцім про себе)*. За віщо півень вихваля зозулю? За те, що і вона його гарненько вихваляє!

Чепорушенко. Це правда, що каже добродій Довбиш і панна Харитина Іванівна.

Липа *(до Чепорушенка)*. А я як, по-вашому, грала?

Чепорушенко. Божественно!

Липа. І це по правді?

Чепорушенко. Хоч і заприсягтися!

Липа *(прикро і любо позираючи на нього)*. А ви погано грали... Найгірше всіх!

Петро Петрович. Ні, ні! Усі добре! Усі!

Дзвінок. Вибігає Пріська і незабаром увіходять старий Юрасенко з жінкою.

Марина Петрівна. Боже! Кого я бачу? Хотина Григорівна і Сидір Трохимович! Здрастуй, кумо!

Цілуються з Хотиною Григорівною.

Хотина Григорівна. Оце й я прийшла до тебе побачити твою дочку зблизька, бо вчора тільки на кону довелося бачити.

Марина Петрівна. Харитю!

Та підходе.

Хотина Григорівна. Оце ти, Харитю, будеш? Ану ж я на тебе гаразденько подивлюся. *(Обдивляється; Харитя усміхається).* Ніврoку, ніврoку! Тьфу! Тьфу! Тьфу! *(Сплювує набік).* Щоб не зурочити. А тепер давай поцілую.

Цілуються.

Сидір Трохимович *(підходячи до Марини Петрівни).* Здоровенькі були, кумо! Оце і я до вас притьопався.

Марина Петрівна *(жартівливо).* І казначейство своє покинули?

Сидір Трохимович. Тепер мені про його байдуже! Як побачив учора, як ваша дочка добряче грає, то про все забув на світі,—і не їв би, і не пив би та все, дивлячись, милувався. Думка пошиба — зовсім залишити службу та самому пристати до актьорів!

Дехто регоче.

Юрасенко. Браво, батьку! *(Плеще в долошки).*

Сидір Трохимович *(до Хариті).* Далебі, не брешу. *(Здрастується з нею).* Кажіть, приймете? Не погоджуся до сцени, прийміть за касира. Їй-богу, і копієчки не затаю!

Харитя. Хіба я трупу скликаю?

Сидір Трохимович. То скликайте та й мене не минайте.

Марина Петрівна. Прошу ж сідати, щоб усе добре сідало.

Сидір Трохимович. Підождіть! Ще не зо всіма поздоровкався. Доброго здоров'я, Петро Петрович. *(Здоровкається).* Аже ж я правду кажу — не брешу, що наша Наталка хоч кого з ума зведе? *(Указує на Харитю).*

Петро Петрович. Здрастуйте, здрастуйте, Сидір Трохимович! *(Здоровкається).* У тебе, Харитю, справді талан до кону є.

Сидір Трохимович *(указуючи пальцем).* О-о, бачите! Хай уже нам, мало тямущим у сьому ділі, отак здається, а от же чоловік просвіщений те ж каже.

Харитя. Та годі вам вихваляти, а то ще перехвалите.

Дзвінок. Пріська біжить у прихожу.

Сидір Трохимович. Це ще когось до вас на поклон бог несе. Що то талан! Зразу усіх людей до гурту збирає.

Увіходять отець Федір і Єлена Петрівна.

От і само благословеніє йде!

Єлена Петрівна. Здрастуйте вам! Приймайте і нас до вас. *(Цілуються з Мариною Петрівною).*

Марина Петрівна. Дуже рада, дуже рада, що і Єлена Петрівна згадала про нашу хату.

Єлена Петрівна. Ще б не згадати, як учора цілу ніченьку через вашу дочку виплакала. А де ж вона — наша Наталка Полтавка?

Харитя підходе.

Оце вона? Бач, сьогодні зовсім інша; сьогодні і не пізнати учорашньої Наталки. Дай же мені тебе за учорашнє розцілувати.

Цілуються.

Отець Федір. Мир і благоденствіє дому сьому, а господині його — перший поклін. *(Кланяється).*

Марина Петрівна. Спасибі вам, отець Федір. Здрастуйте!

Отець Федір. Здрастуйте, здрастуйте, досточтимая Марина Петрівна, радєтельниця дому божого. Позвольте поздравити вас з воскресним днем і поднести хлєба святого *(Виймає з кишені і подає проскуру).*

Марина Петрівна *(цілуючи проскуру).* Спасибі вам, отець Федір, що не забуваєте нас, грішних.

Отець Федір. Удов і сірих і господь велить не забувати, а тим паче таких, которіє, как ви, радєють до храму божого: ваш покров на образ пресвятої богородиці удивляє всєх і своїм іскусним рукоделієм і добротною матерією.

Марина Петрівна. І що то, отець Федір!.. Ось мене все клопоче думка — вишити на престол покривало, та ніяк не спроможуся,—очі вже не так дивляться та й у руках нема того поспіху, що раніш було.

Отець Федір. Не печалуйтесь, добрейшая Марина Петрівна. Полегоньку та потихоньку, то оно й сдєлається.

Сидір Трохимович *(набік)*. От уже й розпочав свою казань!

Отець Федір. А де ж ваша донька, Марина Петрівна! Покажіть мені її. Я пришел її поздравити з великим поспіхом.

Марина Петрівна. Харитю, іди сюди!

Харитя підходе.

Оце вам, отець Федір, і моя дочка. А оце, Харитю, наш батюшка, отець протоієрей, що за нас, грішних, перед богом молиться.

Отець Федір *(узявши руку Хариті, прикриває її другою і довго нею надержує)*. Оце ваша донька? Слава богу, вседержителю нашому! Поздравляю вас, поздравляю.

Харитя *(засоромившись)*. З чим?

Отець Федір. І з тим, що ви, кажуть, гімназію скінчили і благополучно додому прибули, і з тим успєхом, какой учера мали. Хоча воно святою церковью такая дєятельность не поощряється, оже когда ето свєтськими властями не возбраняється да к тому проізводиться з благою цєлію,— то можна вас і поздравити... Дай, господи, щоб ви і до його святого дому так раделі... Вєрно, уже білі в церкві, хоча я вас как будто і не приметіл.

Харитя *(затинаючись)*. Ні... я...

Марина Петрівна *(перебиваючи)*. Вона недавно, отець Федір, приїхала. Збирається у церкві бути.

Отець Федір. Похвально, похвально.. Возблагодарить создателя нашого за всі ті милості, що він по милосердію своєму посилає нам — ето всєгда слєдує... Слєдує помолиться перед усяким дєлом і послі всякого дєла... Тепер, знаєте, ходить поміж молодими іноє вєяніє... а ето не годиться: без божой помощі нічто не дєлається. *(Харитя не знає, що їй казати)*.

Сидір Трохимович *(підходячи)*. Здоровенькі були, отець Федір! Що це ви — залицялися до молодих, аж до сорому їх довели, а на старих — годі звертати уваги?

Отець Федір. Всьо по порядку, досточтимий наш казначей, всьо по порядку. Здрастуйте вам. *(Здоровкається)*.

Сидір Трохимович. Кажіть краще, не казначей, а грошолуп. Оце збираюся, отець Федір, кидати свою службу та вдаритись до другої. Благословіть!

Отець Федір. Бог благословить на всякоє доброє дєло! Куда ж ето ви збираєтесь перейти?

Сидір Трохимович. У актьори, отець протоієрей. Благословіть! *(Подає йому руки, як під благословення. Дехто з молоді регоче).*

Отець Федір *(махнувши руками).* І ви всєгда з своїми жартами! Недаром вас і на базарі прозвали кумедним паном. *(Підходе до Петра Петровича).* Вот єщо с кєм не здрастувався. Здрастуйте, Петро Петрович!

Петро Петрович. Здрастуйте, отець Федір.

Здоровкаються.

Отець Федір. Как поживаєте? Што ето вас не видно нігдє? І в церкві вас не видать. Все больше разрєшенієм глубокомисленних вопросов заняті?

Петро Петрович. Куди вже нам, отець Федір? Старі стали... Нікчемними робимося, і до божого дому ліньки ходити.

Отець Федір. Ето — грєх, ето — грєх, Петро Петрович. Лєта ваші єщо не такіє. *(Одходить до Сидора Трохимовича і шепче йому на ухо: «На старість звєрта, а в бога не вєрує. Знаємо ми вас, закоренєлих революціонерів!»).*

Сидір Трохимович. Це я — революціонер, отець Федір? Їй-богу, не був ніколи ним.

Отець Федір. Та цитьте! *(Мерщій одходе).*

Дзвоник. Пріська біжить через хату. Усі насторочились,— хто ж то це ще іде. Пріська вертається і подає карточку Хариті.

Харитя *(чита).* Станіслав Адамович Крушельницький... Кому ж це і від кого?

Пріська. Якийсь пан прийшов. Сказав, щоб вам передала і спитала, чи дозволите зайти?

Харитя. Я його не знаю. Це ваш, мамо, знайомий?

Марина Петрівна. Ні, я такого не чувала.

Сидір Трохимович. Крушельницький, кажете? Це інженер з нашої залізниці.

Харитя. То чого ж йому до мене треба?

Сидір Трохимович. Молодий чоловік, ще, здається, й не жонатий... А гроші лопатою загрібає! Як почали вести дорогу, то я йому більше міліона передавав. Ще й тепер десятками тисяч загрібає.

Харитя. Та чого йому до мене треба? *(До Пріськи).* Це, може, до мами?

Пріська. Ні, прохав, щоб вам передати. Баришні,— каже,— оддай і спитай, чи приймуть мене?

Харитя *(до матері)*. Я його не прийму. Він мені зовсім невідомий.

Марина Петрівна. То що, що невідомий? Чому ж його не прийняти? Не вкусить же він. Скаже, чого йому треба, то й будемо знати, що з ним робити. *(До Пріськи)*. Піди клич.

Пріська виходе. Незабаром увіходе Крушельницький.

Крушельницький *(кланяється всім)*. Извините, что я, будучи незнаком, позволил себе зайти в чужой дом.

Юрасенко *(тихо Хариті)*. От і вірші: незнаком — дом!

Марина Петрівна. А чого вам, добродію, треба?

Крушельницький. Вы... госпожа этого дома?

Марина Петрівна. Еге — хазяйка.

Крушельницький. Позвольте вам представиться: Станіслав Адамович Крушельницкий, инженер-механик.

Липа *(Хариті на ухо)*. Дивись, Харитю, який він красивий!

Крушельницький. Это ваша дочь вчера играла Наталку Полтавку?

Марина Петрівна. Вона. А що таке?

Крушельницький. Я, видите ли... совершенно очарован бесподобной игрой... Пришел лично принесть благодарность за то высокое наслаждение...

Марина Петрівна. Харитю! Ось пан Крушельницький прийшов до тебе.

Харитя *(підходячи)*. Что вам от меня нужно?

Крушельницький. Извините, пожалуйста, мою... быть может, нахальность, но... я пришел принести вам свою глубокую благодарность за то высокое эстетическое наслаждение, которое доставила мне ваша бесподобная игра, так очаровавшая всех.

Харитя *(не знаючи, що їй казати)*. Я вовсе неповинна в этом.

Крушельницький. Извините, что я буду противоречить вам... Позвольте в этом случае быть судьями нам, слушателям, на которых вы, играя и не замечая поэтому всей прелести своей игры, так обаятельно действовали!

Сидір Трохимович *(підходячи)*. Правду ріжете, пане Крушельницький!

Крушельницький. А-а-а! Вот и знакомого встретил. Здравствуйте, Сидор Трофимович! Надеюсь, что вы не откажетесь засвидетельствовать перед этим почтенным обществом, в которое я позволил себе так нахально ворваться и появлением своим, быть может, помешал чему-нибудь,— засвидетельствовать, что я не нахал.

Сидір Трохимович. Та годі вам! І кому б ви в чому-небудь помішали тута? Ми й самі прийшли сюди за тим, за чим і ви. Ходімо, я вас зо всіма познайомлю. *(Бере його під руку)*.

Крушельницький. Весьма вам признателен и очень буду рад.

Сидір Трохимович. Перше всього до нашого досточтимого протоієрея отця Федора ходімо.

Підходять до отця Федора.

Первая духовная особа у нас... усердний молитвенник душ наших.

Отець Федір. Поудержіть язичка, Сидір Трохимович, поудержіть язичка: всє знают, какой он у вас неводержанний, а ето — грєх.

Сидір Трохимович. Хіба ж я що? Хіба ж ви не молитесь за нас, грішних? Всі гріхи наші на себе приймаєте... Другий би не видержав такої ваги, а ви — слава тобі, господи!

Отець Федір. Будеть, годі... довольно. *(До Крушельницького)*. Весьма рад з вами познакомиться — з новим прихожанином. Вам, звісно, відомо, що всє служащіє, а в особенності приїзжії повинні значитись в соборном приході.

Крушельницький. Очень рад с вами познакомиться, но, к сожалению, не могу причислить себя к вашему приходу.

Отець Федір. Ето ж отчего, позвольте полюбопытствовать?

Крушельницький. Я не православный, а католик.

Отець Федір. А-а... католик? Ето — нічего... Інославного вєроісповеданія,— всьо же христіанин.

Крушельницький. Да, да — христианин.

Сидір Трохимович. Як схочете у нашу віру перейти — отець Федір у три мига перехристе! Він майстер

сього діла!.. Жидів хресте,— аж вей кричать! А найбільше по часті женського полу, тобто жидівок... преімущество оддає женському полу.

Дехто регоче.

Отець Федір (*махнувши рукою*). Ну от, завів свою машину.

Сидір Трохимович (*одходячи*). А тепер ходімо і ми до женського полу. (*Підводе Крушельницького до Єлени Петрівни*). Это — наша матушка, достоуважаемая Елена Петровна, супруга отца Федора.

Єлена Петрівна (*здрастуючись з Крушельницьким*). А мене як одрекомендуєте?

Сидір Трохимович. Що не свашкує і не ільнує, а менини справляє на царя Костянтина і цариці Єлени!

Усі регочуть.

Єлена Петрівна (*регоче*). Бодай вас! І вигадає таке!

Сидір Трохимович (*підводячи Крушельницького до своєї жінки*). А це вам моя половина, що, коли хочете, то й дружину вам знайде. Сваха — на всі руки!

Хотина Григорівна. Ти вже почнеш казна-що плескати!

Крушельницький. Очень рад, очень рад.

Здрастуються.

Сидір Трохимович. Вона на це діло — зух! (*Голосно Крушельницькому на ухо*). А своєї дочки ніяк не спроможеться заміж віддати!

Дехто регоче.

Липа (*почувши*). Папо!

Сидір Трохимович (*до Липи*). Не про тебе, галочко, річ! (*Підводе Крушельницького до Петра Петровича*). А це вам Петро Петрович Хмара... Дуже учений чоловік, хоч табаки не нюха, зате люлечку-череп'яночку і геть-то любить вживати.

Петро Петрович (*здрастуючись з Крушельницьким, жартівливо*). От і не все про мене, Сидоре Трохимовичу, панові-добродієві повідали, про найголовніше й примовчали, а це — гріх!

Сидір Трохимович. Ну, то самі додавайте.

Петро Петрович. Кажіть краще, що найбільше

всього любить преклонятися перед таланом, як і пан-добродій.

Сидір Трохимович. Та ще як той талан — ясноока чорнобривка! Це —правда. Ми тоді до цього торгу — й пішки!

Усі регочуть.

Хотина Григорівна *(гепнувши Сидора Трохимовича у спину)*. Та годі тобі, старий, брехати!

Сидір Трохимович *(підходячи до Довбиша)*. А це наш пан Виборний — то, бач, капітан Юрко Довбиш.

Крушельницький *(здрастуючись)*. Это вы играли роль Выборного?

Довбиш. Кажуть, либонь, я.

Крушельницький. Чудно играли!

Довбиш. Дуже радий, якщо сподобався вам.

Сидір Трохимович *(підходячи до Гуні)*. А це — Микола чи то, пак, панич Гуня, нашого досточтимого отця Федора рідний син. Пройшов всю премудрість богословську, но на попи посвятитися охоти не має, к великому прискорбію папіньки і маміньки.

Гуня. Можна б і без посліднього придатку. *(Здоровкається з Крушельницьким)*.

Сидір Трохимович *(підходячи до Чепорушенка)*. А це — панич Чепорушенко, що Петра грав. Правда, чепурний парубійко з себе?

Чепорушенко. Очень рад познакомиться с вами. *(Здоровкається з Крушельницьким)*.

Харитя *(до Липи)*. А як же тебе твій папінька описувати буде?

Сидір Трохимович. Оце вже, здається, й усі.

Харитя. Як усі? А про Липу та пана Грицька й забули, Сидоре Трохимовичу? Небійсь, усім чужим квітки пришивали, а своїм і не хочете? Це ж не по правді буде!

Сидір Трохимович. Хіба тепер правда є на світі?

Юрасенко. Батько тільки до чужих щедрий, а про своїх — байдуже. *(Підходе до Крушельницького)*. Студент Юрасенко. *(Здоровкається)*.

Сидір Трохимович. От тобі й діждався від сина дяки! А що ж то ще дочка заспіває? Ох, діти, діти!.. Ростиш їх, годуєш, зодягаєш... на учення витрачаєшся... а все

однаково. Сказано: як вовка не годуй, а він усе про ліс гадає! *(Сіда біля отця Федора).*

Крушельницький. *(До Юрасенка).* Представьте же меня вашей сестре.

Юрасенко. Липо! Ось пан Крушельницький хоче тебе подякувати за Терпилиху.

Липа *(гнівно, уся зашарівшись).* Грицьку! Що це ти? Хай би вже папа глузував, а то ще й він насміхається!

Крушельницький *(уклоняючись).* Ваш братец, высказывая это, только упредил мое желание. Я именно хотел принести вам свою глубокую благодарность за то истинное наслаждение, какое получил благодаря вашей мастерской игре. Откровенно говоря, видя вас в роли Терпилихи, я предполагал, что ее играет уже пожилая особа, а не ...молоденькая барышня,— извините за комплимент... Это еще более вызывает мое удивление!

Сидір Трохимович *(до отця Федора).* Бреше лях! Молоденька, каже. Молоденька, як у спасівку яглиця!.. Давно заміж пора, та ніхто не бере.

Крушельницький. Кажется, со всеми познакомился... что для меня так приятно... тем более, что я к вам, господа *(повертається до молоді)*, еще и с величайшей просьбой... Если только вам угодно будет снизойти к ней. *(Примовчує).*

Юрасенко. Про що ви маєте нас прохати?

Крушельницький. Я, господа, страстный поклонник сцены... И не потому только, что она доставляет мне лично несказанное наслаждение, но главным образом, потому, что путем сцены может быть сделано многое для народа... Я думаю, никто из вас не станет отрицать ее просветительного значения... Я просил бы вас... не можете ли вы повторить этот спектакль для... для наших железнодорожных рабочих, вынужденных проводить будни в каторжном труде, а в дни отдыха предаваться разгулу и связанным с ним низменным удовольствиям?.. Это и не удивительно, когда они не видят ничего лучшего, а просвещенные люди держат себя в стороне от них и не хотят позаботиться о том, чтобы хотя незначительную струю свежего воздуха влить в эту беспросветную среду!..

Гуня *(набік).* От іще вирискався один благодітель!

Крушельницький. Мне кажется, господа, что вы при своей отзывчивости на все доброе и желании при-

нести пользу для нашего меньшего брата отнесетесь сочувственно к моей просьбе, а при своем умении, при том ансамбле, какой мне пришлось видеть, действительно можете оказать неоцененную услугу или лучше сказать — пользу для этого темного народа, пробудив у него лучшие инстинкты... человеческие чувства и любовь к невиданным никогда благородным зрелищам... Расходы, какие для этого потребуются, а также соответствующее помещение, будет предоставлено от железной дороги... Я все сказал, господа, и жду от вас вашего просвещенного решения. *(Укланяється).*

Петро Петрович. Я зо всім згоджуюся з паном-добродієм і від себе прохав би вас пристати до цього доброго діла.

Крушельницький *(уклоняючись)*. Очень вам благодарен за поддержку.

Юрасенко. І на мій погляд, це добре діло. Що ж, панове, згода?

Гуня *(набік)*. Ліберали! Давлять народ каторжною роботою та ще хотять і душу його покалічити своїми ліберальними забавками!

Довбиш. Треба б про це побалакати.

Крушельницький. Я, господа, не смею требовать от вас немедленного согласия на мою просьбу... Подумайте, поговорите между собой... и к какому придете решению — известите меня. Мне лично было бы лестно получить ваше согласие, но... если и не так, то я попрошу извинить меня за мою... быть может, неуместную навязчивость и... за то беспокойство, которое я мог причинить вам... До свидания, господа! Надеюсь — до скорого свидания. *(Уклоняється всім і хоче виходити).*

Марина Петрівна. Куди ж це так швидко? Оце так! Прийти у хату, наплювати та й піти... Ні, так не можна, не годиться!.. Зараз подадуть закусити. Посидьте, будь ласка, закусите та тоді вже і підете собі з богом, якщо у нас скушно.

Крушельницький. Напротив: мне очень весело. Я встретил у вас такое общество... таких просвещенных людей, что мне доставляет истинное удовольствие быть среди них, побеседовать с ними.

Марина Петрівна. А як вам приятно, то й нам приятно. Прошу вас, сядьте та посидьте, а я ось зараз

піду та розпорядок дам, поклопочу, щоб скоріше закусити давали... Як же без хліба-солі з хати йти? *(Виходе).*

Юрасенко *(до молоді).* А ми тим часом ходімо в садок та порадимося з поводу запрошування пана-добродія.

Довбиш. А що ж? І справді ходімо.

Харитя. Добре. Ходімо, Липо.

Хотина Григорівна *(до Липи).* Іди сюди. *(Одходячи, шепче).* Не давай свого слова! Що це він вигадав півтора людського? Благородні люди та почнуть забавляти мужиків? Оце невидане! Бісовому пшелякові, видко, не до вподоби ваша ігра... вона, мовляв, годиться тільки задля мужиків... Скажіть, пожалуйста: не до вподоби тобі — не йди слухати! А то — мужикам іти приставляти? Це страмовище, та й годі! Чуєш мені! Не давай свого слова! *(Голосно).* Піду і я за кумою, допоможу їй.

Виходе.

Харитя *(до Липи).* Що то тобі мама наказувала?

Липа. Та!

Виходять. За ними Юрасенко, Довбиш, Гуня і Чепорушенко.

Крушельницький *(підходячи до Петра Петровича).* А вы, я слышал, по министерству народного просвещения служили?

Петро Петрович. Служив колись, а тепер — на пенсії прожиємо.

Крушельницький. Скучно, я думаю, без дела в отставке?

Петро Петрович. Як вам сказати? На службі, може б, було й веселіше, якби не таким напрямком пішло наше діло.

Крушельницький. Классицизм... Формализм?

Сидір Трохимович. Пане-добродію! Та розмовляйте з нами по-нашому. Ми, бачте, люди прості.

Крушельницький. Не зная хорошо вашего языка, я стесняюсь... Если бы по-польски.

Петро Петрович. А ви поляк?

Крушельницький. Поляк... Только не разделяющий безумных мечтаний о существовании Великой Польши от моря до моря.

Петро Петрович. Дивлячись на це як на велику неправду?

Крушельницький. Как вам сказать, справедливо ли это будет или нет? Политические судьбы государств совершаются, ведь, не считаясь с идеей справедливости.

Петро Петрович. На сором людям, це й досі ведеться так.

Крушельницький. А мне кажется, оно вечно будет так: на то и сила, чтобы пред ней преклонялись люди.

Петро Петрович. Оже сила бува всяка: і сила — кулака, і сила — слова або права.

Крушельницький. Да... но политика в большинстве случаев не признает последней.

Петро Петрович. До якого часу — ні! А хіба ж воно так і надалі буде?

Крушельницький. Как будет через сто лет — я не знаю. Я ведь говорю о том, что теперь есть.

Петро Петрович. Казати, що є — одно, а признавати його та миритися з ним — друге.

Крушельницький. Блажен, кто верует!

Петро Петрович. А ви не вірите?

Крушельницький. Я только считаюся с фактом.

Петро Петрович. Оже сей факт придушує і любу вам Польщу.

Крушельницький. Я политикой не занимаюсь и... думаю, что если бы поляки меньше предавались политическим бредням, а больше обращали внимания на действительные интересы народа, то, право, они бы достигли большего успеха.

Петро Петрович. Добулися б і волі?

Крушельницький. Воля, свобода... все ведь это относительные понятия. Была в Польше когда-то и воля, которая однако же не только не способствовала сберечь независимость государства, а еще разлагающим образом действовала. Вот до чего иногда доводит ложно понятая свобода!

Петро Петрович *(на розтяг)*. Та-а-к. *(Помовчавши)*. От ви сказали, що ви не вмієте по-нашому розмовляти, якби по-польському. А це ж так близько до польського.

Крушельницький. Да, но... извините за откровенность... мне кажется, что малорусская, как вы называете, мова и произошла от слияния польского языка с литовским. Она не имеет значения самостоятельного языка, а

только — одна из разновидностей славянских говоров, иначе говоря — наречие, а не язык.

Петро Петрович. Це... як хто дивиться. Ви кажете, що це конгломерат польської і литвинської мови, а руські додають, ще й своєї. Якби ми були у підданстві турків, то, певне, вони сказали б, що це мішаниця турецької або татарської, бо народ наш вживає чимало слів турецьких та татарських. У кожному, бачте, язикові, як у всякій живучій речі, є свій окоренок — грунт, є й нарости, що поналипали до нього від других мов.

Крушельницький. Но во всяком случае — это не культурный язык.

Петро Петрович. А литвинський — культурний?

Крушельницький. Да... но у него основание особое; слишком отличающееся от других.

Петро Петрович. Про ці-то «основанія» я й хотів казати. Справжні учені філологи,— як от Міклошич,— розбираючи основанія української мови, кажуть, що це не «нарєчіє», а язик. Що це не культурний язык — то правда, хоч він був колись і язиком культурним. От візьміть наші давні письменські пам'ятники — «летописи»: їх писали люди розумні і учені. Порівняйте тепера мову наших літописців з мовою тих, що писали в північних краях, то й побачите, що мова їх дуже одрізняється одна від другої.

Крушельницький. Но они писали больше всего по-славянски.

Петро Петрович *(розгарячаючись)*. Да, но это потому, что в то время славянский язык был орудием письменной речи, как во всех романских языках — латинский. Тем не менее вы из летописей видите, какая масса влилась в них чисто народных терминов, смотря по тому, где писались летописи: на юге или на севере. Южнорусские авторы пользовались языком украинским или малорусским, как привыкли его называть у нас; а севернорусские — великорусским.

Сидір Трохимович. От і почали казна по-якому розмовляти. Розмовляйте так, щоб усім було відомо, що й до чого!.. А то: классицизм, формалізм... терміни та автори... бог зна по-якому воно!

Отець Федір. А мені приятно ученої розмови послухати. Давно вже не доводилось мені її чути. Наш, було, префект семінарії, царство йому небесноє!..

Сидір Трохимович *(перебиваючи)*. Згадайте ще про що! Як колись було у семінарії?!. А от у нас в училищі чистописців, де і ваш покорний слуга премудрості набував,— інше було. Там усі по-нашому балакали і навчалися. Прислали якось до нас учителем кацапа... Як почав він «ась» да «лясь» уводити... Зовсім його засміяли! Один гука: «Цитьте! Іде «ась», а другий гука: «Буде тобі «лясь»!» Півроку тільки сердега й побув, а то попрохав переводу у свій край... Не терплю, як хто не по-нашому балака та ще й про мудрі речі!

Петро Петрович. Це правда, що ми розпочали з паном-добродієм розмову про таку річ, що вона не усім мусе подобатися. Та ще треба й те додати, що такі речі однією розмовою не виясняються,— треба про це багато дечого прочитати, а дещо і добре витвердити, щоб судити як слід.

Сидір Трохимович. То ж то я й кажу, що це не по-нашому писку. Та воно й байдуже задля нас,— хіба воно нам пити або їсти дає? *(Повертаючись до Крушельницького)*. От ви краще скажіть нам, добродію, чи швидко ви отого залізного мосту через річку достроїте, щоб і людям можна було через його їздити?

Крушельницький. Тот мост устраивается только для прохода поездов; там проезду на лошадях не будет.

Сидір Трохимович. От тобі й раз! А як же людям через річку проїжджати? Ви ж розібрали дерев'яний міст, що був задля сього зроблений?

Крушельницький. Да, разобрали, но мы же за него заплатили.

Сидір Трохимович. Спасибі вашому батькові! Так ви ж і місце задля сього найзручніше взяли.

Крушельницький. Мы и за место заплатили. Город получил полное вознаграждение,— вот и пускай строит для себя мост, если он ему так необходим.

Сидір Трохимович. Туди к бісу! Та город ніколи не спроможеться мосту вибудувати. Уже й грошики ті розтринькали, що за його взяли. Як же тепер людям з усякою живностію та провізією сюди з-за річки добутись?

Крушельницький. Так, как и теперь добираются.

Сидір Трохимович. Ну, це не по-божому!.. Тепер то на човнах, то на поромі переїздять, терплять чималу

задержку, сподіваючись, що це тільки до того часу, поки залізниця вистроє такого мосту, що буде служити і для неї, і для людей.

Крушельницький. Напрасно они льстят себя этой надеждой.

Сидір Трохимович. Здається мені, що ви обов'язалися вистроїти моста?

Крушельницький. Я не знаю такого обязательства. По крайней мере, мне поручено выстроить мост только для надобностей железной дороги. Такой мост, как вы желали бы, будет стоить не менее полутора миллиона.

Сидір Трохимович. А цей?

Крушельницький. Этот, вероятно, около миллиона.

Сидір Трохимович. Тю-тю-т-ю-у! Мілійон — і тільки задля себе! А мені здається, що я за отой мілійон цілий би десяток мостів вистроїв.

Крушельницький. Да оно так кажется, а попробуйте?!

Сидір Трохимович. І все то з бідного народу береться.

Крушельницький. Зато ему предоставляется возможность ездить по железной дороге

Сидір Трохимович. Хіба ж ви дурно возите? Ви ж за те плату берете!

Крушельницький. Конечно, за плату возим. Но разве можно за такую незначительную плату на лошадях проехать да еще с такой быстротой и удобством?

Сидір Трохимович. Так ви ж у один вагон скільки народу наберете та ще й вагонів на один поїзд скільки начіпляєте. От як полічити усю ту плату, що вибирається з одного поїзда, то воно, мабуть, і вийде на те, що й кіньми. Окрім сього, коня треба купити та ще й годувати чимсь.

Крушельницький. А нам необходим капитал на устройство дороги и оборудование ее... А затем — содержание служащих, ремонт.

Сидір Трохимович. Та ви ж той копитал з народу взяли. От би й годилося народ дурно возити.

Отець Федір. Ну, я з вами, Сидір Трохимович, не согласен. Якби дурно почали людей возити, то й їздити б

не можна було. Нашевкалося б на кожний поїзд такого мужиччя, що нашому братові і доступу не було б.

Сидір Трохимович. Це можна б як-небудь упорядкувати. Я не про те кажу.

Отець Федір. Ні, я на се не согласен. (*До Крушельницького*). А от я вас хотів про що попитати: залізна дорога возить кого-небудь безплатно?

Крушельницький. Для своих служащих допускаются бесплатные поездки.

Отець Федір. А є у вас служащі священики... причт церковний?

Крушельницький. Нет. Этого нет.

Отець Федір. Оце нехорошо. Народу у вас багато; з кожним може лучитись нещастіє какоє... Может і так заболіти... Нада висповідати, запричастити... От священика і нада... Або от ви настроїли багато станцій і других всячеських сооруженій... Треба їх освятити... А для сього причт церковний нужен.

Крушельницький. Видите ли, в тех случаях. когда дорога встречает надобность в исполнении религиозных потребностей, тогда она всех приглашаемых для этого и везет на свой счет.

Отець Федір. Это-то и нехорошо, что такое бывает тогда, когда встречается надобность, а нужно бы во всех случаях... Потому, что духовного пастыря всегда нада: без его обойтись никак невозможно...

Сидір Трохимович. А я з кого, з кого б брав плату, а з попів та дяків — ще більшу, чим з других людей, бо вони, як кажуть, деруть з живого і мертвого.

Отець Федір. Ви ето, Сидір Трохимович, пустяки говорите.

Сидір Трохимович. Які пустяки? Святу правду! Хіба не беруть за хрестини, за повінчання, за похорони?.. Народився чоловік — плати попові, умер — теж плати.

Отець Федір (*гаряче*). А треба ж чимсь жить і попові? Треба ж йому себе і своє сімейство содержати?

Сидір Трохимович. Треба. Хто ж каже, що не треба? От задля сього і треба установити жалування, отак само як усяким служащим.

Отець Федір. Хто ж його установить?

Сидір Трохимович. Ну, знайшлися б ті, що установили... Саме общество або громада установила б, аби ви тільки на це згодились.

Отець Федір. Ето ви все глупості говорите. Аж слухати тошно!

Сидір Трохимович. От ви вже, отець Федір, і розсердились і лаятись починаєте.

Єлена Петрівна *(що досі мовчки сиділа)*. І справді, ви, Сидір Трохимович, глупості говорите. Хіба разві можна з вашим обществом чи громадою зговоритися?

Сидір Трохимович. Ті-і-і! Усі на мене. *(Махнувши рукою, устає. Тут саме на порозі появляється Марина Петрівна)*.

Марина Петрівна. От ми уже й приготовились. Прошу покорно закусити чим бог послав. *(Усі встають)*. А де ж це наші молодята подівались?

Крушельницький. Они вышли на совещание.

Чутно знадвору викрик Липи: «Ні, я з вами не согласна, не согласна!..». Голос Юрасенків: «Годі сперечатись. Згода! Згода! Більшість за те, щоб грати. А що більшість вирішила — на те меншість повинна пристати!»

От видите, как горячо голосуют.

Марина Петрівна. Про віщо ж це у їх спірка?

Крушельницький. Это я, Марина Петровна, виноват. Просил их повторить вчерашний спектакль.

Марина Петрівна *(гукає)*. Харитю! Проси своїх гостей закусувати!

Увіходить Харитя з Липою, а за нею і другі.

Харитя. Ні, ти, Липо, не одкидайся.

Липа *(тихо)*. Та я б радніша, так мама наказали: ніяащо не згоджуйся!

Харитя. Я твою маму перепрошу.

Крушельницький *(підходячи до Хариті)*. Я своим предложением, кажется, внес в ваше общество разлад?

Харитя. Ні, ми всі згодились. То тільки у нас ішла розмова, що кому грати.

Крушельницький. В таком случае позвольте принести вам мою искреннейшую благодарность.

Марина Петрівна. Дорогі гості! Прошу покорно, пожалуйте. *(Повертається йти)*.

Крушельницький *(подаючи руку Хариті)*. Позвольте мне вас проводить?

Харитя. У нас це робиться по-простому: кожен сам собі. А як ви так хочете, то... *(Подає йому руку)*. Пане Юрку! Беріть і ви Липу під руку.

Довбиш. До цього торгу і пішки! *(Подає руку Липі і слідують за Харитею).*

Юрасенко. От тобі й на! А мені пари й не зоставили? *(До Гуні).* Ходімо, друже, удвох. *(Подає йому руку).*

Гуня *(одкидаючи його руку).* Вигадай півтора людського! Хіба й сам не дійдеш? *(Іде сам уперед).*

Юрасенко *(до Чепорушенка).* То давайте з вами?

Чепорушенко. Давайте!

Беруться за руки і слідкують, вихиляючись то в той, то в другий бік. Усі регочуть.

Сидір Трохимович *(до Єлени Петрівни).* Позвольте і мені з вами по-новомодному.

Єлена Петрівна *(подаючи руку).* А ваша стара що заспіває?

Сидір Трохимович. Нехай її оскома нападе!

Ідуть.

А дивіться, дивіться, як наш пан пшеляк упадає біля молодої господині? Ще коли б Марині Петрівні бог і зятя не послав.

Єлена Петрівна. А що ж, хіба не пора оддавати? Тільки вона, здається, більше очима стріляє на аполєти.

Проходять.

Марина Петрівна *(знов появляючись).* Отець Федір! Що ж це ви забарилися? Благословіть хліб святий... Прошу покорно!

Отець Федір. Я зараз. *(Підходе до Петра Петровича).* І вєчно меня Сидір Трохимович своїми неумєстними шутками розстроює. Аж голова заболєла! *(Іде).*

Петро Петрович. Гм-м! *(Іде за отцем Федором).*

Заслона

СПРАВА ЧЕТВЕРТА

Кімната Хариті, виходе вікнами у садок, звідки доноситься пташиний щебет, пахощі квіток. Чимало їх великими букетами понаставлювано на вікнах і на столі, біля котрого сидить Харитя у високому кріслі, наряджена у довгу білу блузу. Геть одсторонь біля розчиненого вікна примостилася на стульці Килина, плетучи панчоху.

Килина. А не казала я тобі, Харитю, жалкуй свого здоров'я, не хвинти отак... не бігай по отих бісових театрах!.. Не послухалась! Стара все дурне каже!.. От і добігалася, що занедужала, та и сиди у чотирьох стінах. Надворі благодать така: сонечко світе та гріє... квіточки пахнуть... пташки щебечуть... А ти — сиди у хаті та хіба в розчинене вікно отим милуйся.

Харитя. Я зовсім, няню, здорова.

Килина. Здорова?.. А чого ж отут сиднем сидиш, не показуєшся на світ божий. Знаю, яка ти здорова! Видаєш тільки себе здоровою, а цілісінькі ночі не спиш. Коли ж і прикорхнеш на яку часину, то зразу й кинешся, немов тебе,— не доведи господи! — грець ударить... Або сонна городиш таке, що й на голову не злізе... Хіба це од здоров'я таке?

Харитя. У мене тільки сну нема. В цьому і все моє нездоров'я.

Килина. То ж то й є. Задля чоловіка нема нічого милішого за сон: він тебе і заспокоє, він тебе і підкріпить!.. А як нема сну, то хіба то здоров'я? Хіба го від здоров'я того сну позбулася?

Харитя. Та годі вже, няню, про одно товкти! Ти мені краще скажи... *(Намовчує)*.

Килина. Чого ж замовкла?.. Що сказати?

Харитя. Скажи мені, няню, як у вас сватаються?

Килина. Отаке вигадай! Як сватаються? Так, як з дідів-прадідів заведено: прийдуть старости до батька та матері та и висватають дівку.

Харитя. А дівка знає, що до неї старости прийдуть?

Килина. Усяко бува,— іноді знає, а іноді й ні. Як сватає той, з ким вона була знайома, а може й любилася,— то й знає; а як хто чужий, то почім вона зна?

Харитя. Хіба виходять і за такого, кого й не знали?

Килина. А чому ж?.. За кріпацтва так було, що не то що дівка, а й батько-мати не знають, за кого їх дочка піде. За кого пани прикажуть. за того і йди.

Харитя Я не питаю, як було за кріпацтва. Тепер воно, слава богу, минулося, то нічого й згадувати про те. А тепер хіба бува так, щоб дівка пішла заміж за того, кого вона раніше ніколи на знала?

Килина. Хіба тепер дівки такі, як колись були? Тепер дівка — тьфу! та й годі. Спершу, не тобі кажучи, зробиться покриткою та тоді уже й заміж іде.

Харитя. За того, кого перше полюбила?

Килина. І за того йде, як візьме, а більше другому на шию повіситься. Хіба вона йде задля того, щоб бути жінкою? Так — аби заміж вийти... Сьогодні побралися, а завтра — розплювалися!.. Розпутство настало, не доведи господи!

Харитя. Та не всі ж так. Багато є й таких, що виходять заміж, щоб і вік звікувати з своєю дружиною.

Килина. Не багато тепер таких є... Та що це тобі про це знати заманулося?

Харитя. Так. *(Помовчавши)*. Хотілося, бач, знати, чи бувають щасливі ті, хто виходе заміж не по любові?

Килина. А ти думаєш, що та любов до добра доводе? Як же! Хто полюбить до вінця, то з того добра не жди.

Харитя. Чому?

Килина. Тому, що гріх любити того, кого бог не благословив та з ким піп не спарував.

Харитя. А як той, з ким піп спарує, та потім зробиться ледащо? І того люби?

Килина. А ледащо, то то вже, значить, твоя доля така. Терпи, а все-таки і ледачого гляди!

Харитя. А як він тебе буде обіжати? Знущатися почне над тобою?

Килина. Що ж ти поробиш? Терпи... Пообіжає трохи та, дивись, і оханеться.

Харитя. А як він тобі противний? Коли ти душі своєї до нього не навернеш?

Килина. Ото-то й є, що тепер самохіття та самовілля настало!.. Душі не навернеш? Скажи, пожалуста: яка ж то у його душа? Не така, як і в других?.. То розпутство тільки до сього доводе! Бачила ж, як сватав, який він є? Навіщо тоді слово давала?

Харитя. Та буває ж, няню, так, що, як побачиш, то й сподобається людина. Думалося, що все буде добре, а як поживе, то й побаче, що помилилася.

Килина. Помилилася — то й терпи... А не так: що сьогодні — любий-милий, а на завтра — зненавиділа, та й кидати його!.. Це — розпутство, самохіття та самовілля!.. Такого за мого молодого віку не було.

Харитя. А ти, няню, як заміж ішла,— сама собі вибрала чоловіка чи батько та мати?

Килина. Як я заміж ішла? Ось як я заміж ішла: прикликали мене твій папінька та й кажуть: пора тобі, Килино, заміж! Он, кажуть, у нас у дворі два парубки є,— воловик Федір та Грицько, що біля коней ходе. Вибирай, хто тобі з їх більше до сподоби та за того і йди.

Харитя. Та й кого ж ти вибрала?

Килина. Ні той, ні другий не сподобались мені. у Федора — отгака гуля! *(показує кулак)* на щоці була; сам із себе присадкуватий та неповоротний; смирний, правда, був... А Грицько?.. царство йому небесне, вічний покой! хоч і чистий на обличчя був, зате на ногу влягав... Ще невеличким хлопцем кінь скинув та й укрутив ногу, через те і взлягав на неї... От я і вибрала Грицька.

Харитя. І що ж, він добрий до тебе був?

Килина. Було всього. Сердитий був, запалюваний. Було так, як той порох, зразу й спалахне! Отоді вже мовчи, бо як що накриво, то по зашийку так і заціде!

Харитя. І він тебе, няню, бив?

Килина. Раз якось вдарив.

Харитя. Що ж ти йому?

Килина. А що ж я йому? Почала змовчувати. Як бачу, що сердитий, то вже не перечу йому. Змовчиш — то він пересердиться та й одійде.

Харитя. То ти з ним щаслива була?

Килина. Так, як і всі... Щасливою себе почувала, як знайшлася дочка. Та не привів господь нею очей радувати: п'яти літ, нещасна, в один день згоріла. Зранку занедужала, а ввечері і богові душечку віддала. А що то за втішна дитина була! Та, видно, така вже воля божа. І він був добрий, поки жива наша Пріся була. Як тільки управився там по своєму ділу,— зараз додому, забавляється з нею; на руках, було, носе та чукикає, поки мала була, а як почала сама ходити — проводжує, було, за ручку, іграшок їй понаношує, казками забавляє... А як бог її прийняв — почав з дому тікати, у голову закидати. П'яний уночі вернеться додому та й почне воду виварюва-

ти. Іноді за цілу ніч і очей не зімкнеш, слухаючи його теревені... Звісно — п'яний: свічки не поставить, а звалить.

Харитя. І довго ти терпіла таке?

Килина. П'ять літ отак жила після смерті Прісі.

Харитя. А потім оханувся?

Килина. Оханувся ж, як очі закрив.

Харитя. Умер?

Килина. Умер же... коні убили!

Харитя. Убили?

Килина. З твоїм папінькою поїхали у гості. Звісно, як у гостях, то проїжджому всього вдоволь,— і їсти, і пити. А він, кажу, любив закинути у голову. Ну, видно, й вихилив чимало, бо додому вернувся п'яний. Пан ще дорогою запримітили, що він перебрав. Як той вихор, мчав! А коней тройка та такі, як змії. От як приїхали додому, то пан і кажуть: ти, Грицьку, п'яний. Іди, кажуть, проспися, а коней хай прибере Федосько,— у його, значить, підручний такий, Федоськом звався. Кликнули отого Федоську. Пан і кажуть: прибери коней, а отого дурня,— указують на мого чоловіка,— одведи до хати, хай проспиться. Отак би і слід було зробити, як пан наказали. Ніт же! Його у хату ввели, а він пручається. Пустіть, каже, мене, я сам піду коней розбирати. Я хоч і п'яний, а коней сам розберу, бо вони нікого не люблять і другого не послухаються, а мене люблять... Я,— варнякає,— докажу усім, як вони мене люблять: уберу їх як слід та й ляжу між ними спати... Другого уб'ють, а мене — не займуть, бо мене, значить, люблять! Почали ми його умовляти: та облиш, бо як пан дознається, що ти розбирав коней, то й Федоськові достанеться... Та де тобі! Тільки свиснув та й пішов з хати... на свою лиху годиноньку. Кажу тобі, що коні були, як змії; а один,— Черкесом звався,— високий, сухоребрий та злий такий, як собака. Так було і норовить укусити. Отож пішов та й почав першого Черкеса розпрягати. Розгнуздав та й повернувся за чимось там, а той його зубами за плече, а він — замахнувся ударити. Як замахнувся, а кінь схарапудився та на дибки, а другі собі полякалися та як рвонули!.. Грицько упав, а вони через його так і переїхали... Коней насилу спинили біля воріт, а Грицька унесли в хату тільки теплого. Через годину — і богові душу віддав.

Харитя. Що ж ти тоді?

Килина. А що ж я? Своїх же рук не підложиш!

Плакала гірко... Попоодливала сліз чимало за той рік, поки тебе мамінька не породили... А потім мене до тебе за няньку приставили... Ну — і утішилася тобою.

Харитя. А, кажуть, я вередлива була малою?

Килина. Всього бувало. Звісно, як дитина: кожна дитина вередлива.

Убігає Липа.

Липа *(до Хариті)*. А ти в хаті сидиш? І не гріх тобі? Надворі така благодать, а вона —в хаті! Здрастуй!

Цілуються.

Здрастуйте, няню!

Килина *(суворо)*. Здрастуйте, та не застуйте... Он бачите — недужа.

Липа. Ти, Харитю, недужа?

Харитя. Та так чогось нездужається,— сили нема.

Килина. Добігалася по отих бісових театрах та тепер у хаті й сиди!

Липа. А я дивуюся, чого се так, що Хариті нігде не видко.

Харитя. Та, небійсь, за цілий тиждень і не згадала довідатись.

Липа. Ніколи, Харитю, було. Ти знаєш?.. *(Намовчує.)*

Килина. Ну, погомоніть же удвох, а я піду та трохи провітрюся, бо аж голова болить, сидячи у хатах.

Харитя. Чого ж ти, няню, сиділа? Я ж тебе скільки разів одсилала, а ти все одмагалася. Хіба я справді така вже недужа, що без твоєї помочі не обійдуся?

Килина. Ат! *(Махнувши рукою, виходе).*

Липа. Стара людина.

Харитя. То вона мене так любить. Як що таке, то вже від мене й не одходе.

Липа. То ти справді недужа? А я прийшла до тебе своєю радістю похвалитися.

Харитя. А що таке?

Липа. Ти знаєш... Тільки ти нікому не скажеш?

Харитя. Хіба таке, що нікому не можна й казати?

Липа. Поки що не можна.

Харитя. Чому?

Липа. Мені... Мені Чепорушенко предложеніє зробив!

Харитя *(похилившись)*. І тобі?.. предложеніє?

Липа *(здивовано)*. А хіба він ще кому робив?

Харитя. Ні... я не про його (*похопившись*). Що ж ти, подала слово?

Липа. Я йому сказала, що поки він посади не одбере, то про заміжжя нічого думати.

Харитя. Якої посади? Він же на службі?

Липа. То що, що на службі? Він, бач, на службі писарює.

Харитя. Та там же всі на службі писарюють.

Липа. Ти, бачу, про службу нічого не знаєш. Там службовики поділяються на двоє: є такі посади, де жалування уже призначене, це зветься «класна должность», і хто таку должность одбере, то тому й жалування йде без переміни, аж поки другої должності не займе — з більшим жалуванням. А, окрім того, є канцелярські, що писарюють. Оцим папінька сам жалування назначає, хто скільки там заслуже. Отаким канцелярським і Чепорушенко. Так я йому й сказала, що поки він класної должності не одбере, то нічого й дбати про шлюб.

Харитя. Хіба ти його не любиш?

Липа. А чим же ми будемо жити, як поберемося? Це ж не на один день, а на цілий вік.

Харитя (*замисливщись*). Так... То ти й будеш ждати, поки він ту должность одбере?

Липа. Він каже, що швидко її одбере. Либонь, папінька вже його й приставив. Папінька його завжди хвалить, каже: з розумом хлопець і беручкий до діла.

Харитя. Хіба ти вже папіньці хвалилась?

Липа. Боже храни! Якби похвалилася, то папінька його і на должность не приставив.

Харитя. Чому?

Липа. Хіба ти не знаєш папіньки, який він? Зараз би сказав: усі будуть плескати, що задля зятя місце виготував... І не приставив би!.. Я нікому до сьоґо не хвалилася і йому заборонила кому-небудь казати про це. Через те і тебе прошу: пожалуста, нікому не хвалися.

Харитя. Не бійся, нікому не скажу. Коли ж він тобі оте предложеніє зробив?

Липа. Як з театру верталися. Він намігся проводити мене додому та, дорогою йдучи, й зробив предложеніє. І знаєш,— такий смішний! Ти ж знаєш його, він завжди такий балакучий та обхідчастий, а то веде мене під руку та й мовчить. Я його питаю: чого мовчите? Взялися проводити та мовчки й ведете! А він тихо одказує: нехай оті

трохи одстануть від нас. Уперед ішов брат з Гунею. Ідуть та одно другому квітки пришиває. Ти ж знаєш, який Грицько на язик гострий? Все з Гуні сміється, а той і собі почав йому голки заганяти. Ото й засперечались про щось, на всю улицю гукають. А Чепорушенко й каже: чудні які! знайшли місце про отаке серед улиці балакати. Мені, каже, один з поліції хвалився, що до нас у город багато підслухачів наслано, бо, каже, тепер на літо студентів чимало додому вернулося, то щоб їх висліджувати,— про що вони говорять, що затівають. Ви б, каже, своєму братові на ушко шепнули, щоб остерігався... Бач, Харитю, який він добрий!

Харитя. А хіба справді сюди підслухачів наслано?

Липа. Не знаю, він хвалився. Знайомий поліцейський, каже, казав.

Харитя. То треба панові Грицькові про се сказати.

Липа. Не турбуйся: я вже казала... Так ото як ті розбалакались, а ми трохи надержались; ті наперед одійшли, а ми геть від них ззаду зосталися,— і чую я, що у його рука тремтить. Ви, питаю, змерзли, чи що? У мене, каже, Олімпіада Сидорівна, завжди холодно у душі, наче у тому льохові, бо немає ясного сонця, щоб свій світ туди впустило та її нагріло.

Харитя. Он якою красною мовою розпочав!

Липа (*радо*). Е-е, він за словом у кишеню не полізе!.. Я, каже, з самого малу зостався сиротою без батька, без матері. Спасибі дядькові, що поклопотався у школу 'ддати, а потім на службу опреділити. Ото тільки й добра зазнав від людей! А ласкою мене пригріти не було кому, виростав сам собі, як билина в полі, ні з ким слова по душі сказати, ні з ким порадитися!.. І так, знаєш, чуло оте розказує, що мене жаль пройняв, а проте не подаю йому знаку та жартівливо одказую: а ви б, кажу, знайшли собі такого друга, щоб з ним по душі побалакати. — Шукав, каже, та!.. — Не знайшли? — питаю.— Намітити, то, каже, намітив, та горенько моє, що не посмію про те сказати. — А ви, кажу, наважтеся.— Дозволяєте? — пита. — Чого мені, кажу, вам дозволяти? Хіба я вам сестра або старша над вами? — То от же, каже, коли так, то я вам по правді скажу, що той друг — ви, Олімпіада Сидорівна, і є. Я вас, як ще уперше побачив, то й не стямився! Наче сонце у вічі світнуло, аж потемніло мені, а серце — забилося, заколотилося! І з того часу куди б я не повернувся,

не пішов — все ви стоїте передо мною. Ваше обличчя, ваші очі так вразили мене. Я їх ношу як ту святощ у своєму серці і щодня молюся до їх... Олімпіадо Сидорівно! Згляньтесь, каже, на сироту, не одвертайтесь від нього, дайте йому зазнати хоч раз на світі того щастя, якого йому не доводилось ні від кого зазнати. Будьте мені матінкою рідною, сестрою-жалібницею, якщо не схочете бути вірною дружиною!.. Та припав до моєї руки, та як почав її цілувати!.. Тут, Харитю, і моє серце не видержало,— щось у йому таке тепле та добре обізвалося,— і жаль, і прихильність до його, і щось таке, чого я ніколи ще до того не помічала. *(Примовчує).*

Харитя *(цікаво)*. Ну, а далі?

Липа. Одвела я від його свою руку, почала заспокоювати його.— Годі, кажу, Івасю, годі, мій любий!.. А він як скрикне: так і я тобі любий? Сонце моє! Світе мій!.. Та так і припав до мене. Тут я його зупинила.— Годі, кажу, вам отак себе розстроювати, давайте краще будемо, як слід, балакати. Ви, питаю, хочете сватати мене? — Якщо, каже, дозволите.— Отоді я і почала йому казати: любощі, кажу, любощами, а життя — життям. Коли люди беруться, то не на час який, а на цілий вік, а вік прожити — не ниву перейти. Ото нам про те життя перше всього і треба подумати. З чого ми і чим будемо жити? У мого папіньки, ви самі знаєте, які достатки? Тільки служба, та й годі. У мене приданого ніякого нема. А у вас, питаю, що є? — У мене, одказує, служба є, руки хваткі до роботи.— Що ж вам служба дає? — Я, каже, тепер двадцять рублів у місяць получаю та недавно мене на штатне місце приставлено. Якщо ствердять, то буду п'ятдесят у місяць брати.— Отоді ж, кажу, як получите штатне місце, то й будемо про сватання балакати, а поки що — будете зо мною, як досі були,— добрим знайомим, та й годі.— Тут ми якраз наблизилися до нашого дому та й розійшлися. Прощаючись зо мною, він так якось злегенька здавив мене за руку, наче прохав: не одкидайтеся від мене... я твій, навіки твій! — Отаке-то, Харитю! Як ти пораєш: іти мені за Чепорушенка чи не йти?

Харитя. Та ти ж любиш його чи ні?

Липа. Я й сама не знаю. Не взяв його враг,— він з себе красивий, показний... і добрий такий... Здається, слухняним буде.

Харитя. Це, значить, і тобі так, як мені.

Л и п а. Як? Хіба і тобі хто зробив предложеніє?

Х а р и т я. Ото ж то й є. Через те я і спокою не маю.

Л и п а. Бач, а не хвалишся. Хто ж такий? Невже Довбиш?.. Він, здається, так упадав біля тебе.

Х а р и т я. Ні. *(Подумавши)*. Крушельницький.

Л и п а *(дивуючись)* Крушельницький? І що ж ти, не йдеш за його?

Х а р и т я. Я сього ще не вирішила.

Л и п а. А знаєш? Я за Крушельницького і не задумалася б — пішла. Місце яке має! Грошей яку силу бере! За таким не будеш знати ні холоду, ні голоду.

Х а р и т я. А щастя?

Л и п а. Щастя само прийде. Як достаток є, то щастя залучити недовго.

Х а р и т я. Ох, бог знає, Липо! Мені здається, що там не буде щастя, де немає того, що зоветься згодою душ — сподобою... Він і красивий з себе, і розумний, і освічений... А щось у його є таке, що душі моєї не навертає до себе.

Л и п а. Ті-і-і-і! Хіба мало беруться таких, що одно другого й не знають, а, дивись,— поживуть укупі та так злюбляться, що краще й не треба!

Х а р и т я. А як не злюбляться? Що тоді? Не легко розкидати те, що вже збудовано, краще зовсім не заходжуватись будувати. До того ж... мені хотілося б ще на волі погуляти... учитися б далі хотілося.

Л и п а. Ти ж уже гімназію скінчила?

Х а р и т я. То що, що скінчила? Ще хотілося б більше знати. А як вийти заміж, то вже годі про це гадати... І от я — думаю-думаю та нічого й не надумала. А йому пообіцяла, що через тиждень скажу. Сьогодні якраз минається тиждень. Певне, він прийде сьогодні... Що йому сказати?

Л и п а. А ти радилася з мамою?

Х а р и т я. Ні. Я, бачиш, знаю, що мама не хоче, щоб я далі училася. то через це і може сказати: іди. Мені здається, що раніше всього годилося б про це з дядею побалакати: він такий розумний... багато знає. Він би по правді пораяв, що мені робити. Та от же не наважуся з ним побалакати, та й... мама розсердиться, як довідається, що я з дядею перше всього раялась.

Л и п а. А чом же ти разом з мамою і дядею не порадишся?

Х а р и т я. Боюся.

Л и п а. Чого?

Х а р и т я. Я сама не знаю, чого... Якийсь страх опанував мою душу... Думок не зведу докупи... Спокою позбулася... Сну нема... Ох, важко мені!

Л и п а. Ну, і чого б я так побивалася? Коли не хочеш виходити за Крушельницького — відкинься від його.

Х а р и т я. Не знаю... *(подумавши, палко)*. І нащо він мені оте слово сказав? Наче отрути в моє серце влив! *(Плаче)*.

Л и п а. Харитю, голубонько! Чи варт себе отак турбувати! Угамуйся... Хочеш, я за тебе мамі скажу?

Х а р и т я *(кинувшись)*. Боже тебе храни! Я сама.

Увіходе М а р и н а П е т р і в н а.

М а р и н а П е т р і в н а *(жалісливо)*. Донечко моя! А що, як ти себе сьогодні почуваєш? Бач, он до тебе і Липа прийшла.

Л и п а. Здрастуйте, тьотю. *(Цілує її у руку)*.

М а р и н а П е т р і в н а. Здорова, моя добренька. Спасибі, що прийшла провідати... Бачиш, недугує наша Харитя.

Л и п а. Дасть бог, поправиться, тьотю.

Х а р и т я. Ні, я, мамо, нічого.

М а р и н а П е т р і в н а. Нічого... а очі чого заплакані?

Х а р и т я. Мамо! дядя дома?

М а р и н а П е т р і в н а. Ще не виходив з своєї хати. Певне, швидко вийде, бо пора снідати. Я оце і за тобою прийшла. Може, і ти з нами поснідаєш? Та от і Липа?

Л и п а. Спасибі, тьотю. Я вже давно тута. Почула, що Харитя заслабла та й одпрохалася на часок у мами. Мені вже час додому повертатись. *(Устає)*.

М а р и н а П е т р і в н а. А може б, ти у нас зосталася з Харитею?

Х а р и т я. Якщо їй. мамо, треба додому, то як же їй зоставатися?

М а р и н а П е т р і в н а. А я пошлю дівчину сказати, що вона у нас буде.

Л и п а. Ні, ні, тьотю. Мені притьмом додому треба. Я краще після обіду прийду.

Х а р и т я. Нехай, мамо, іде.

Марина Петрівна. От, бач, ти і подрузі не рада. Боже мій з тобою!

Липа. Та то вона так, тьотю... жартує. Я після обіду безпремінно прийду. Прощайте! *(Цілує у Марини Петрівни руку)*. Прощай і ти, Харитю. Добре поснідай та після снідання виспись, то усе як рукою зніме!.. А я після обіду прийду.

Цілується з Харитею і виходе.

Харитя. Я хочу з вами, мамо, і з дядею про щось... важне побалакати.

Марина Петрівна. Про віщо ж ти хочеш, моя дитино, балакати? Може, зважилася, щоб за лікарем послати?

Харитя. Кращого, мамочко, від вас лікаря мені не треба. *(Пильно і любо дивиться на матір)*.

Марина Петрівна *(з плачем)*. Який я лікар, моя дитино? І що я тямлю у тих ліках?

Харитя *(любо)*. Мамочко! Мені ліків не треба. Для мене найкращі ліки — ваше правдиве слово, ваша щира порада *(бере її руку і довго цілує)*.

Марина Петрівна. Дитино моя! Ти ж у мене одна, як те зернятко. Душа моя тобою тільки й живе і болі є. *(Цілує її у голову)*.

Увіходе Петро Петрович.

Петро Петрович. От і я прийшов провідати недужу. Здрастуйте вам! А що ж це у вас таке?

Харитя. Здрастуйте, дядю. Яка я рада, що і ви надійшли!

Петро Петрович. Я давно збирався до тебе зайти, та все кажуть, що ти нездужаєш, лежиш хвора; через те і боявся тебе турбувати.

Харитя. Я зовсім здорова, дядю. То тільки мама з нянею такий на мене покліп звели.

Марина Петрівна. Покліп!.. Хіба не видно?.. *(З плачем)*. Кажу, лікаря покликати,— не хоче!

Петро Петрович. Справді, Харитю, коли ти почуваєш себе недужою, то чому не згоджуєшся з матір'ю, щоб лікаря покликати? Знаєш. всяку хворобу краще лічити, коли її спочатку захопити, бо як укоріниться, то тоді вже нелегко її і ліками викурити.

Харитя. Дядю! Та я зовсім здоровісінька. Ось сядьте та близенько сядьте, рядом з мамою. Я вам зараз

повідаю, у чім моя хвороба і чи варт оце хворобою звати.

Петро Петрович. Добре, сяду *(сідає біля Марини Петрівни)* і слухати буду, що ти нам скажеш.

Харитя *(трохи подумавши)*. Мамо і дядю! На тому тижні... якраз у сьогоднішній день, як верталася я з театру з паном Крушельницьким, то...

Марина Петрівна *(злякано)*. Зобидив тебе чим отой лях?

Харитя. Ні... Він... признався мені, що мене покохав... прохав руки моєї.

Марина Петрівна *(швидко)*. І що ж ти, подала слово?

Петро Петрович. Сестро! Та підожди. Дай їй усе як слід виложити.

Харитя. Ні, мамо, я йому тоді слова не подавала. Я йому сказала, щоб він через тиждень прийшов до нас, і я тоді скажу йому своє слово. Цілий тиждень я думала про це, цілий тиждень голова моя ішла кругом від думок і все-таки нічого я не пригадала. Я не знаю, як мені бути,— скажіть, порадьте мене.

Марина Петрівна. Я не раю тобі йти за нього.

Харитя. Чому?

Марина Петрівна. Бог його знає, моя дитино, що воно за чоловік... Звідкільсь приїхав до нас, може, так і поїде куди, як приїхав, і тебе завезе з собою... А як же мені тут без тебе віку доживати?.. До того ж — і віри він не нашої... Я раяла б одкинутися від його. Ти ще молода... і не нагулялася, як треба, сили не набралася... Досі училася та силу витрачала... вернулася додому, щоб спочити, та замість спочинку... навіки себе запетлювати хочеш. Знаєш, заміжжя таке діло, що треба задля його багато і сили і здоров'я... І то ж, як між вами лад буде, а як, не доведи господи, розладдя?.. Підожди, моя дитино, не поспішай так з заміжжям,— воно не втече від тебе.

Харитя. А ви, дядю, що скажете?

Петро Петрович. Що я скажу? Я сам тебе раніше попитаю, сподіваючись, що ти все по правді скажеш, нічого не затаїш... Скажи мені: ти любиш його чи ні?

Харитя *(подумавши)*. Я й сама не знаю сього, дядю.

Петро Петрович. А як не знаєш, як не почуваєш, що ти його любиш,— то чого ж за його і заміж іти? Що

тебе на заміжжя з ним підбиває? Почоту тобі заманулося чи вигод яких корисних? По-моєму, як задля цього тільки заміж виходити, то це себе продавати. Одна тільки щира любова людей докупи єднає; тільки вона одна мусе принести те щастя, якого ми дошукуємося в світі, дати задля душі спокій, а серцеві — утіху й одраду. Усе інше, не сполучене з любовою, то буде — розщот, крамарство, перепродування: на тобі мою красу і молодість, а за це заплати мені отим і тим... Я тобі не раю, Харитю, задля цього виходити заміж, а коли любиш його,— ну, тоді виходь... Мати каже: він чужий нам, не нашої віри... По-моєму, це не такі вже головні перепони задля щастя: і чужий може бути добрим чоловіком, а віра його — та ж самісінька віра у бога і в Христа, що і в тебе... Є, правда, різниця в одправах служби божої, а віра — все-таки однакова... А от що головне, по-моєму: виходячи заміж, треба добре знати, за кого ти виходиш... Чи нема різниці у ваших думках... у ваших поглядах на головні основи життя, на людей і відносини до них... Чи знаєш ти його гаразд з сього боку?

Харитя. А господь його знає!.. Доводилося більше прихопцем балакати з ним... Чоловік він, як ви й самі бачили, освічений, до людей він, здається, відноситься добре. Он же він сам намігся грати «Наталку Полтавку» задля робочих на залізниці... Це все ж таки виявляє, що він з любовою відноситься до меншого брата.

Марина Петрівна. Оце все, по-моєму, чорти-батьказна-що, та й годі! Про яку тут любову гадати до других, як річ іде про те, щоб самі себе любили?.. Це одні тільки новомодні витівки, що ані на отстілечки не в'яжуться з щастям у сімействі!

Харитя. Мамочко! Хіба ті, що беруться, не між людьми живуть?

Петро Петрович *(усміхаючись)*. От ти, сестро, нас і вилаяла!

Марина Петрівна. Я незугарна по-ученому думати і балакати, а по-простому скажу, що задля щастя в сім'ї не тільки нічого отого не треба, а воно ще буде шкодити... Коли тебе свої діти обсіли, а ти будеш не їх глядіти, а про других піклуватися,— то яка ти будеш мати і що з твоїх дітей вийде?.. І навпаки: як чоловік не буде дому держатись, а буде гадати про те, як би кого на стороні утішити,— то яке щастя від того задля своєї сім'ї?..

Споконвіку воно так завелося і до кінця віку так буде, що своя сім'я — найближче тобі і про неї — найдужче піклуватись треба. Про других тут думати ніколи, треба своїх від усього лихого захищати... А як хочеш другим служити, то не обзаводься своєю сім'єю, а тим тільки одним і бався!

Петро Петрович. Правда, сестро: досі так між людьми ведеться, як ти говориш, і так вестись буде, аж доки люди не перемінять своїх поглядів на улаштування свого громадського життя іншим способом.

Марина Петрівна. Яким же то ще іншим способом?

Петро Петрович. А таким — щоб усі рівні були, усі однакове право мали, кожний володів тільки тим, що сам своїми руками спроможеться заробити... А то тепер як завелося? Люди помежувалися так, що в одного, куди б тільки він не задумав, всюди доступ є,— і до панування, і до служби, і до науки, а в другого — тільки й права, щоб мозолячими руками собі хліб загорювати та своєю смертю умерти, а всі інші шляхи задля нього закрито. Так само і добро люди між собою поділили: одні, одібравши від батьків в нащадок велику спадщину або наживши самі усякого добра,— у розкошах купаються, а другі — мають тільки голі руки, щоб собі щоденного хліба заробити та й то ще, як заробіток трапиться, а як ні — то й умирай або пухни з голоду. А якби добро перших та [на] всіх повернути, то воно б усім добре жилося.

Марина Петрівна. Один, спини не розгинаючи, заробляв, копійку до копійки складав, щоб себе та свою сім'ю було чим содержати, а чорт нетруджений прийде — та йому оте все й віддай! Оце добре! Що ж це: розбій, грабіжку уводити?

Петро Петрович. Ніхто того розбою та грабіжки не думає заводити.

Марина Петрівна. А як же то можна зробити, щоб багатий та віддав бідним своє добро?

Петро Петрович. Ось як: установити такий закон, що поки ти живеш, і володій тим, що сам заробив; а вмер — то все твоє добро — у громадське йде.

Марина Петрівна. Оце так! А хто ж буде про бідну вдову та малих діток, що зостануться, клопотатись?

Петро Петрович. Громада. Вона повинна буде і удову, якщо вона нікчемна до роботи, догодувати до смер-

ті, і діток вигодувати та до розуму довести. На оті достатки, що стануть громадськими, позаводяться громадські помешкання — не такі розкішні, як у багатирів, та не такі і свининці, як у бідоти, а просторі та чисті, тільки всім однакові, як тобі, так і другому, громадські школи, де будуть дурно дітей учити, громадські шпиталі, де хворих будуть лічити... громадські заводи чи фабрики задля виробки потрібних для людського життя речей... Все, все громадське.

Марина Петрівна. І все оте буде дурно даватись кожному?

Петро Петрович. Хто несподібний до роботи, то дурно; а хто при здоров'ю, то повинний буде відробити за все оте громаді. Наприклад: ти навчилася якому-небудь реместву, чоботи шити, одежу кравчити, столярувати, пряжу сукати... Тепер ти повинний і день, і ніч надсаджуватись над роботою, щоб на хліб заробити, бо позаводились такі машини, що краще, швидше і дешевше все оте зроблять, ніж руками; а тоді — кожному буде призначено, скільки потрібно годин одробити на громадське діло і на громадській фабриці чи заводі. Звісно, що годин тих буде далеко менше, ніж тепер кожний робітник на роботу втрачає, бо праця буде так улаштована, щоб вона не шкодила ні твоїй силі, ні здоров'ю.

Марина Петрівна. Ну, як одробив своє, то тоді лежи та дригай ногами або йди в шинок та й пий скільки влізе?

Петро Петрович. То вже вольному — воля: схочеш лежати — лежи, схочеш бавитись чимсь — бався. Тоді і задля забавок буде позаводжувано не такі установи, які тепер є,— задля багачів — клуби та театри, а задля бідноти — тільки шинок з смердючою горілкою, а розумні установи, де кожний не одну тільки забавку матиме, а й для розуму — роботу, а для душі — утіху. От як розмови про громадські справи або про всякі наукові досліди,— як оте або друге зручніше зробити; що бракує нашому здоров'ю чи силі; чого треба стерегтися.

Харитя. От би гарно було, якби все оце справдилося!

Марина Петрівна *(усміхаючись)*. Усі відразу святими б поробились, та й годі!

Петро Петрович. Святими — не святими, а справді б при таких установах усім людям було б краще.

Марина Петрівна. Та я ж і кажу, що було б гарно. Тільки все оце тичеться до заробітку та розпорядку между людьми. А як же тоді буде сім'я засновуватись? Теж як-небудь по-новомодному?

Петро Петрович. А як тепер сім'я засновується? Так само і тоді буде. Тепер тільки люди більше всього беруться з-за розщоту: тому дарової робітниці треба, а другому — багатого посагу, а тоді сього не треба буде. Як схоче чоловік одружитися або дівка заміж вийти, то буде вибирати таку або такого — хто більше сподобався, до душі та до серця пристав. Через це і само одружування очиститься від брудного налипу, не буде отим крамарським заходом, де один купує та остерігається, щоб не переплатити, а другий продає та боїться, щоб не продешевити.

Марина Петрівна *(з жартом)*. Одним словом: рай настане! Легко буде усім жити, то всі тільки й будуть любитися та милуватися собою... І про дітей забудуть, бо нічого ж буде про їх турбуватися,— вони стануть громадськими дітьми, про їх буде громада піклуватись!

Петро Петрович. То все буде від схочу. Хто не почуває себе дотепною біля дітвори ходити — віддасть свою дитину у громадську вихованку, де її будуть доглядати такі люди, що люблять дітей і знають, як за ними ходити, а схоче сама мати доглядати, то хто ж їй буде забороняти? Тепер скільки-то тієї дітвори гине від усякої всячини — і від бідноти та недостачі, і від недогляду та хвороб усяких?

Марина Петрівна *(хитаючи головою)*. Хороші бубни за горами, а зблизька — шкуратяні! Як то легко все оце пригадати, якби тільки так було легко і все отеє завести поміж людьми. Не так вони поміж собою поріднились, щоб усе оце можна було докупи звести.

Петро Петрович. І порізнилися ж люди через те, що стани у їх та права не однакові. А як стан задля усіх однаковий буде, то й різниця поміж людьми поменшиться. Звісно, не відразу все оце добудеться, а помалу та потроху і буде доходити до того. Тепер життя так заснувалося, що воно все більшу та більшу різницю поміж людьми заводе.

Марина Петрівна *(рішуче)*. Годі! Ніколи сього не буде.

Харитя. Ти, мамочко, не віриш, бо ти зжилася з тим, що тепер є... А от справді пригадай, що все те, що тепер є,— іншим стане... Переіначаться ж тоді люди чи ні?

Петро Петрович. Годі нам сперечатися про те, чого немає і не знать — чи швидко буде! Я тільки розповідав вам, що є такі люди, котрі, вбачаючи недоладдя в людському житті, турбуються про те, як би оте недоладдя викорінити. І от почали вони пригадувати усякі задля сього засоби. Чи справдяться їх пригадування так, як вони кажуть, чи інше як,— то життя само покаже. А що воно йдеться до того, що треба людське життя поліпшати, то це кожний баче... І тепереньки дехто своє життя засновує так, щоб другим людям найменше шкодити, а дехто зібране за свій вік добро призначає не родові своєму, а на яке-небудь громадське діло,— на приют який задля бідноти, на школу... чи на те, щоб хто-небудь вивчився на його гроші. Хіба ж це на лихо людям? Все ж отаким засобом та й поменшується лихо між ними... Ну, а як отак усі будуть робити? Воно тільки так здається, що це неможливе діло, а воно й тепер є, тільки його ще мало, а побільшає— то й поліпшає...

Чується нестямний дзвонок, аж усі кинулись.

Харитя *(нестямно)*. Це він, він іде! Моє серце чує, що він... Як ми оце сиділи собі та балакали любенько... І все те, що клопотало мене та пекло у серце, одійшло собі геть далеко-далеко... І на душі стало так ясно, покійно, а це знову давнє вернулося і за серце вхопило. Це він іде... він... Що його сказати йому? Мамочко! Дядю! Скажіть, порайте мені.

Марина Петрівна. Я йому скажу, що ти недужа,— от і все! Хай він другим разом прийде.

Харитя. Ні, так не можна. Я йому обіцяла через тиждень сказати... Я повинна йому сказати, чи так, чи не так.

Марина Петрівна. Підожде!

Петро Петрович. Поспішати в такому ділі не годиться, Харитю. Треба б його краще розпізнати, чим ти його знаєш, щоб не було... каяття.

Харитя. І нащо він сказав мені оте? Нащо? Щоб я мучилася? То б я собі спокійно перелітувала дома... та й знову поїхала до Києва учитися... набиратися більшого досвіду... А тепер? *(Рішуче)*. Ні, я скажу йому, що я не піду

за його заміж!... Я не люблю його!.. Він противний мені за те... що скрався, як злодій, і вкрав мій спокій... скаламутив мої думки, надії!

Увіходе Пріська.

Марина Петрівна. Хто прийшов?

Пріська. Отой пан чи панич — хто його знає, що вперше так несподівано приходив.

Харитя. Бачите, я казала, що він... він!

Марина Петрівна (*до Пріськи*). Де ж він?

Пріська. У гостинній дожидається. Питався: чи баришня дома? Чи можна їх бачити?

Марина Петрівна. Не господині дому питався, а баришні?.. Що ж ти сказала?

Пріська. Сказала, що дома. А чи можна бачити — попитаю.

Петро Петрович. Та треба ж до нього вийти... Я вийду та скажу йому, що ти не зовсім здорова.

Харитя. Вийдіть, дядю. Тільки не кажіть, що я недужа... Я здорова... зовсім здорова. Я тільки не одіта... Треба ж мені одітися?

Петро Петрович. Добре, добре. (*Виходе*).

Харитя. Дай мені, Прісю, одітися.

Пріська. Яке ж вам плаття подати?

Харитя. Оте голубе чи сизе... Мерщій тільки!

Пріська виходе.

Марина Петрівна. Та чого ти хапаєшся так? Підожде, як йому треба!

Харитя (*схиляючись головою на стіл*). О-о! яка мені мученька!

Марина Петрівна. Та чого ти побиваєшся, моя дитино? Ну, дивись... Чи варт він того, що оце ти так побиваєшся? Я піду та скажу йому, що ти недужа, що ти його не можеш прийняти... от і все! Прийде, кажу, і другим разом.

Харитя (*похапцем*). Ні!.. ні... Одкладати надалі — нема сили... Знову мучитися хіба?

Увіходе Пріська з платтям.

Не треба плаття! Я й так його прийму!

Марина Петрівна. Що ти? Господь з тобою! Хіба так можна?

Харитя *(до Пріськи)*. Однеси плаття назад, а мені дай який-небудь платок, щоб я ним закушкалася!

Пріська, прикро глянувши на Харитю, здвигує плечима і виходе.

Марина Петрівна. От, казна-що вигадала! Годі!.. Я зараз піду спроваджу його!

Харитя *(кинувшись до матері)*. Ні, мамочко! Не йдіть... не йдіть... Пожалійте мене!

Марина Петрівна. Хіба воно личить отак одітій та отакій розтривоженій... приймати чужого чоловіка? Оханися, моя дитино! Хай він згине, проклятий лях, ніж ти через нього отак будеш мучитися!

Харитя. Я, мамочко, зараз заспокоюся. Пождіть трохи... я зараз заспокоюся. *(Горнеться до матері)*.

Увіходе Пріська з платком.

Марина Петрівна *(Пріські)*. Положи платок та йди собі! *(Та виходе. До Хариті)*. Ти вся тіпаєшся, моя дитино, як у лихоманці. Годі. Одкинься від його та й усе.

Харитя. Одкинутись? А як він справді мене любить і буде мучитись через мене?

Марина Петрівна. Не візьме його лиха година!.. Знайде другу, що втішить. Вони всі отак — удають себе за сахар-медовичів, поки не оженяться; а як одружився — то й почне воду виварювати! Знаємо ми їх,— всі вони одним миром мазані.

Харитя. Він, мамочко, з таким запалом казав мені, який він здивований моєю ігрою... що він нічого дивнішого і кращого не бачив досі!

Марина Петрівна. Вір ти їм! Вони на словах, як на органі.

Харитя. Ні, мамочко! То було щиро... від серця йшло. Я сама бачила і почувала, як він уразився отим... А потім за мною очима все так і слідкує, так і слідкує!.. І такий у нього погляд ласкавий... наче він молиться на тебе.

Марина Петрівна. Ох, дитино моя! Кажуть люди, щоб чоловіка розібрати, то треба з ним десять пасок з'їсти, а ти з ним тільки вчора познайомилася... Знаєш, що я тобі скажу? Коли вже він тобі у вічі кинувся, то ти не поспішай так з заміжжям,— не одкидайся зовсім від його і не подавай рішучого слова... Ніхто йому не забороняє ходити до нас хоч і кожного дня. А тим часом ти його кра-

ще розбереш, що воно за чоловік, та тоді вже і скажеш — чи так, чи інак.

Харитя *(прикро дивлячись на матір)*. І справді, мамочко, так краще... Схоче ждати — підожде, а ні? — то йдіть скажіть йому — нехай іде сюди.

Марина Петрівна. А я все б таки не раяла тобі його сьогодні приймати... Скажу, що ти недужа. Хай другим разом прийде.

Харитя. Ні, мамочко, брехати не годиться. Яка я, справді, недужа, що не зможу його прийняти? Я досі була тільки неспокійна, а тепер я зовсім заспокоїлася і можу його прийняти.

Марина Петрівна. Та ти ж не одіта як слід!

Харитя. Чим же я не одіта? От дивіться! А ось, як надіну платок та загорнуся в нього, то й зовсім нічого... ще краще буде! Певне, дядя сказав йому, що я не зовсім здорова, то оце — більше віри додасть. *(Бере платок і загортається ним)*. А що, мамо, гарно так?

Марина Петрівна. Тобі у всьому гарно! *(Цілує її)*. Ну, я ж піду до його. *(Виходе)*.

Харитя *(сама)*. А все ж таки треба йому на його допитування щось одказати?.. Не сьогодні, то завтра, а треба... А я — не знаю, що йому відказати... і досі не вирішила... Мама, скидається на те, щоб одкинутись... Думала, дядя пораду дасть... А дядя рішучого слова не дав... Все звертає на саму мене... Як любиш — іди, а не любиш — одкинься!.. Якби ж я знала, чи люблю його, чи ні?.. Потім каже: треба його більше взнати, щоб не довелося каятись... Це правда: я його зовсім не знаю... А він зна мене?.. Хіба йому не однаково доведеться каятись, як він не знайде в мені того, що шукає? Однаковісінько ж! Виходе так, що він мене любить, а я його — ні... Виходе — треба його одкинутись, бо хоч і розізнаю його краще, а все ж таки не буду його любити... То коли так, навіщо його й розізнавати?.. Це теж буде скидатись на перепродаж: добрий ти чоловік — то за твою добрість бери мене, а не добрий — нема тобі доступу до мене!.. Якщо це так, то навіщо і та любова, про яку каже дядя?.. Щось воно та не так. Певне — не в любові головна річ... Он і Килина, зовсім не любивши, виходила заміж, а як умер чоловік, то хвалилася, скільки то попоплакала!.. Он і Липа каже: поки не добудеш доброї посади — не піду... Це вже зов-

сім до вигоди йдеться: більше даси — твоя буду!.. Що ж мені у нього запросити?

Чується злегка стукання у двері.

Крушельницький (*за дверима*). Харитина Ивановна! Можно к вам?

Харитя (*рішуче*). Можна. Заходьте.

Крушельницкий увіходе.

Крушельницький (*з жахом*). Боже! Что с вами? Я слышал от дяди, что вы не совсем здоровы. Ваша мама тоже говорила. Но я не думал...

Харитя (*нетерпляче*). Що? Не гарна?

Крушельницький. Нет, совсем не то... Но как вы изменились.

Харитя. То одкиньтеся!

Крушельницький. Харитина Ивановна, что вы! Вы такая же изумительно обаятельная.

Харитя. Годі про це!.. Сядьте. Сядьте якраз проти мене та будемо як слід балакати.

Крушельницький сіда.

Ви оце прийшли по мою душу? Так?

Крушельницький. Харитина Ивановна! Если позволите...

Харитя (*обрубо*). Що таке? Кажіть!

Крушельницький. Вы какая-то расстроенная... Что с вами?.. У меня сердце обливается кровью, глядя на вас.

Харитя (*регоче*). Ха-ха-ха-ха! Погана стала?.. Позбулася краси?!

Крушельницький (*чуло*). Да нет же... О внешней красоте не может быть и речи... Если хотите... она осталась такой же... неизменной... Но этот исстрадавшийся вид?!, эти полные печальной тревоги глаза?! Что все это значит? Что за причина?

Харитя. Причину хочете знати? Причина — ви!

Крушельницький (*здивовано*). Я-а-а?

Харитя. Ви!.. Ви — з отим своїм словом, що на тім тижні сказали мені... Воно украло мій сон, знівечило покій... не дає мені просвітку ясного!.. Що ви сказали мені?

Крушельницький. Я сказал, что люблю вас и снова готов повторить это.

Харитя. За що ви мене любите? Ви знаєте мене?

К р у ш е л ь н и ц ь к и й. Быть может, близко и не знаю, но... это не исключает возможности любить вас.

Х а р и т я. За віщо?

К р у ш е л ь н и ц ь к и й. За то обаяние, которое вы излучаете на людей своей искренностью... неподдельной прямотой... добротой... всем своим внутренним я.

Х а р и т я. Неправда! Я не добра, я — зла!

К р у ш е л ь н и ц ь к и й. Позвольте с вами не согласиться... Не может быть злым человек пылкий, высказывающий правду, хотя и в резкой форме... Это может быть объяснено пылкостью характера, но не злостью. Он не может проникать во все тончайшие изгибы человеческой души и так передавать... не поддающиеся выражению чувства, как это делали вы, играя Наталку Полтавку. Нужно видеть ваш исстрадавшийся образ... нужно слышать ваш то ноющий, то нежный, то решительный голос, чтобы убедиться в том, что злой по натуре человек не может этого достичь, хотя бы и желал... Дорогая Харитина Ивановна! Я тогда сказал вам, что вас люблю, а теперь... увидевши, насколько это мое вполне искреннее признание... почему-то таким угнетающим образом подействовало на вас... я... в доказательство той же искренней моей любви к вам,— добавлю: требуйте от меня, что хотите.

Х а р и т я *(перебиваючи)*. Ха-ха-ха-ха-а! Торгуваться з вами?

К р у ш е л ь н и ц ь к и й *(не слухаючи)*. Даже отказа моего от этого признания,— если бы только... возможно было это исполнить!.. и я вполне подчинюсь вашему решению, унося с собой тяжело ноющую рану... лишь бы только вы были по-прежнему покойны... довольны... счастливы.

Х а р и т я. І ви правду кажете?

К р у ш е л ь н и ц ь к и й. Перед богиней Правды я не смею лгать.

Х а р и т я *(нетерпляче)*. Полно вам так выражаться!

К р у ш е л ь н и ц ь к и й. Їй-богу, не брешу!

Х а р и т я *(здивовано)*. То ви вмієте і по-нашому балакати?

К р у ш е л ь н и ц ь к и й. Що захочете — зроблю.

Х а р и т я. Це — добре... Ви бачите, хто я і що я. Щоб ви більше не помилялися, то я додам до сього: я — дочка матері українки. Я люблю свій рідний край... Він мене зростив, вигодував, виховав... Все, що він мені дав,— я хочу віддати йому на послугу.

Крушельницький. Харитина Ивановна! Вы простите мне, если я буду снова выражаться той же речью, которою мне приходилось более всего владеть... к которой я привык и которая, надеюсь, так же понятна вам, как и ваша родная речь... Я вполне понимаю национальное чувство. Я сам по природе поляк, хотя по воспитанию русский. Но это нисколько не может мешать относиться с полным уважением к вашим стремлениям, а ваши стремления — нашему обоюдному счастию, если только... вы... на это согласны.

Харитя. Я хочу учитись, щоб ще більше знати...

Крушельницький. И это, мне кажется, не может ничему мешать: истинная любовь вовсе не враг знания.

Харитя. Ви самі казали, що у мене є артистичний талан.

Крушельницький. И думаю, что не ошибся в этом.

Харитя. Я люблю сцену... Мене тягне до неї... Може, я і в актриси піду?

Крушельницький. Я только могу порадоваться, если мне удастся оказать какую-либо услугу развитию ваших артистических способностей... Я сам так люблю театральное искусство и с таким уважением отношусь к истинным деятелям в этой чудной области, что готов к услугам вашим предложить мою довольно обширную, но в настоящее время совершенно пустынную квартиру для ваших дебютов. Располагайте ней, как хотите. Соберите истинных поклонников этого высокого искусства и устраивайте спектакли, чтобы выработать необходимые приемы... пред поступлением на большую сцену... Все это,— уверяю вас,— не может служить препятствием к нашему счастию, если только вы дадите на него своє согласие.

Харитя (*суворо*). Це від душі вашої і серця йде?

Крушельницький. Смею вас уверить.

Харитя. Якщо так... якщо це справді так?.. то... Ось вам моя рука! (*Подає йому руку*).

Крушельницький (*радо*). Харитина Ивановна! Как я счастлив! Как я счастлив! (*Хапа її руку і покриває поцілунками*).

Харитя. Глядіть же, щоб все, що ви обіцяли отут,— справдилося!

Крушельницький. С одним условием: если вы

поступите на большую сцену... и сделаетесь знаменитой артисткой, а я... пожелаю последовать за вами, хотя бы в роли лакея вашего, то вы — не прогоните меня от себя...

Харитя. Ні, ні!.. Я буду купно з тобою працювати на добро людям... на користь нашого безталанного краю... Правда, Стацю? Правда?

Крушельницький (*дуже радий*). Бесподобная! Божественная! Ха... Ха... Харитя моя! Ні, це не мелодичне меня... Позволь мені назвати тебе — Юзею... Юзя моя! Дорога моя! Який я щасливий! (*Гаряче цілує її руку, а Харитя радо дивиться на нього, усміхаючись веселими очима*).

Заслона

СПРАВА П'ЯТА

Квартира Крушельницьких, дуже простора і розкішно прибрана. На усіх дверях дебелі, з шовку, запони, штучно поскладані, товстими шнурами з великими китицями попідвішувані; на вікнах — з узорчатої білої кисеї теж запони, що спускаються з-під золотого карнизу, причепленого угорі над вікном, аж до самої землі, перехвачені білими шовковими шнурками. Всюди повно всякої штучної мебелі, порозкиданої наче нехотя, а з великим смаком. Два здоровенних дзеркала заввишки в усю стіну відбивають у собі то одну половину хати, то другу. Там, де стоять канапи, долівка заслана шовковими килимами, з-під котрих вибігають широкі доріжки і вистилають усю долівку одноманітними з килимами стежками. Всюди багатство, розкіш; все блищить і любо кидається у вічі. З одного боку двері — в прихожу; з другого, противного,— в кабінет, а на середній стіні — у інші кімнати.

Пріська (*стоячи серед хати і видивляючись то в те, то в друге дзеркало*). Ну, й гарно ж тут у нас! Он усього тебе від голови і до ніг видко. (*Пригладжує де-де висмикнуте волосся на голові, розправляє яку-небудь нерівну зборку у платті*). Це не так, як у старої пані було. Куди там? І рівняти не можна! Там — просто все, а тут — розкіш така, що якби не бачив цього своїми очима, то нізащо і не повірив, якби хто розказував, що так де-небудь буває... Прямо тобі, як у раї! От уже рік минув, як панночка вийшла заміж і переїхала сюди, а я, як увійду у цю кімнату, то однаково дивуюся, як і перший раз її побачила. Щаслива наша панночка, ставши отакою баринею. А от же вона не почуває себе щасливою. Все їй оце —

байдуже! «Цяцьки» — каже. Воно справді цяцьки; тільки скільки-то на оці цяцьки грошей потрачено?.. Все барин клопотався, щоб їй більше догодити, щоб у їх в хатах було так, як ні в кого. Тільки вона усього цього не ціне. «Забавка!»,— каже. А сама якими забавками бавиться? Все оті кумедії приставляє... Тільки й думки у неї, що про театр, тільки й клопоту — як би ту або другу ролю витвердити... Назбира повні хати всякої шушвалі та короводи з нею й заводе... Цілу ніченьку тобі гармидер такий,— співи, та танці, та передражнювання,— спокою нікому не-має, а вона оцим тішиться. От і тепер повіялася... Куди? «Як прийде,— каже,— Прісько, барин та спитає: де я? — то скажи: пішла клопотатися про спектаклю... він знає, про яку». І — повіялася! Вибрала собі підручного — отого усача, горланя Довбиша, та й вовтузиться з ним. Та як я помічаю, то не тільки через оце одно вона з ним возькається, а ще й через інше щось... Дуже щось вона задивляється на його закручені уси та чорні очі. А я як подивлюся на його, то що з його за краса? Тільки й того, що аполєти блищать на плечах, а сам з себе — шмаровоз, та й годі! І постать його дебела, і обличчя чорне, засушене,— все, як у того простого парубка з села, як у того шмаровоза. Куди йому до нашого барина? У нашого барина все до ладу... делікатно... одежа на йому — пригнана, як улита; ніжки — невеличкі, у блискучих ботиках; руки — білі, на виду — як та квітка... А от же піди! Шмаровоз їй більше кидається у вічі, ніж отакий чистунчик... Одначе і наш чистунчик щось почав закидати очима набік!.. Зустрів якось мене у калідорі та — щип за кінчик носа! Аж здивувалася я... Невже-то я йому краща від баринї? *(Видивляється у дзеркало, хиляючись то в той, то в другий бік).* А й справді, я непогана!.. Якби нарядити так, як бариня наряджається, то хто сказав би, що проста дівка? А то, звісно... плаття на мені хоч і не просте, та оці бісові попередники, що поначіплювано і спереду, і через спину, і на грудях — виявляють, що горнична. Ану як я їх скину, то як буде? *(Скидає передник і видивляється).* От зовсім інша стала! Якби на голову шляпку, що бариня носе, то хто б сказав, що не баришня! Стій! У неї багато отих шляпок. Ану, я одну яку-небудь придіну. *(Мерщій вибігає і незабаром несе з собою білу шляпку).* Отепер побачимо, яка я буду баринею? *(Надяга на голову шляпку і видив-*

ляється у дзеркало). Якби ще напальки на руки та дзонтик над голову, то хто не скаже, що не бариня?

Увіходе Килина.

Килина. Що це ти, бісова хвойдо, за переряджування затіяла?

Пріська *(мерщій скидаючи шляпку з голови).* Та це... я...

Килина. Та ти ж, ти! Що це ти таке затіяла? На свою бісову кустру баринину шляпку натягала?

Пріська *(не знаючи, що казати).* Та, бачте... Бариня якось казали мені: що я на тебе, Пріську, як подивлюся, то ти якраз була б під стать грати яку-небудь мовчазну ролю баріні в театрі... Оце я згадала та й заманулося мені довідатися, чи справді я була б підхожа до баріні... І оце придівала шляпку.

Килина. Ти? До баріні?! Ох ти, репаник мужичий!

Пріська. От ви уже й лаятись!

Килина. Як же тебе не лаяти, бісово польотухо, коли ти на свою наяложену смальцем голову баринину шляпку начепила?!

Пріська. Ну, що ж, що начепила? Начепила, та й скину, та й положу там, де лежала.

Килина. Та ти ж її завозиш так, що гидко буде і в руки взяти!

Пріська *(показуючи шляпку).* От дивіться — чистісінька, милісінька! Зараз однесу і положу, де взяла. *(Поривається іти).* А ви, бабусю, не кажіть баріні про це.

Килина. Як не казати? Безпремінно скажу!.. Це ти дійдеш до того, що все, що у баріні є, будеш на себе чіпляти?

Пріська. Ну й кажіть! Підкусюйте! *(Мерщій виходе).*

Килина *(сама).* Іч, поганка! Де б перепросити, а вона ще й скаче. «Кажіть! Підкусюйте!..» Скажу, безпремінно скажу... Ні, не стає мочі далі отаке терпіти... нема сили... Треба заздалегідь тікати відсіль... Мені шкода тільки Хариті, моєї годовальнички. Намоглася: ти ж зо мною, каже, няню?.. І стара бариня прохала: іди, каже, Килино, за нею та доглядай її, як малою гляділа, бо чує моя душа, що вона з ним не буде щаслива... Я й послухалася, пішла... А от же бачу, що несила далі терпіти... Ладу ніякого нема... Засіли їй оті бісові театри в голову, що ота тов-

стуха вигадала. Сама ж, не бійсь, як вийшла заміж, то й ухильнулася від цього... Їй вони і потрібні були тільки для того, щоб собі пару спіймати. А наша — не така. Уже як що їй зайде в голову, то нічим його не викуриш... і паровицею не витягнеш, так загрузне. Така вже задалась зроду. Скільки разів я їй казала: хіба воно, заміжній людині, личить отаке заводити? Скільки того клопоту та й здоров'я збавляється... Хоч і не кажи! — Ти, каже, няню, нічого не знаєш, як все оце захоплює та яку одраду приносе.— А гріх же, кажу, гріх! — Регоче, сміється: як постаріємось, то тоді й будемо гріхи одмолювати... Отаке! Закрутилася — спантелику збилась!.. Ні, нема моєї мочі отаке терпіти!.. Треба вертатися до старої барині. Не хочу... покину!.. І він на мене чортом дивиться, як забаче, так і загукає: «Старой кошкой воняет!» Ох, ти чортів ляше! Яка я тобі стара кішка?.. Вимиється у тих пахучих милах та викупається у духах, то йому і свіже повітря тхне!.. Ні, треба тікати заздалегідь.

Чується дзвонок. Пріська біжить у прихожу відчиняти.

Хто ж це такий? Стій — нагляну. Якщо вона — зараз скажу, що отут без неї Пріська затіває. *(Виходе за двері і ховається за запоною).*

Увіходе Крушельницький, а за ним — Пріська.

Крушельницький *(скидаючи перчатки).* Барыня дома?

Пріська *(похапцем).* Бариня казали-говорили...

Крушельницький *(підступаючи до Пріськи і щипаючи її за носа).* Что такое бариня казали-говорили?

Пріська *(ухиляючись, лукаво).* Ну, дивіться, ще й носа одірвете.

Крушельницький. У тебе удивительно какой забористый носик.

Килина *(за запоною).* Кахи! кахи!.. Так он воно що? *(Мерщій скривається).*

Крушельницький. Кто это там?

Пріська *(позирнувши за запону).* Нема нікого... Це, мабуть, баба Килина на підслухи приходила.

Крушельницький. Вот еще черт поднес эту старую кошку! Зачем она нужна в этом доме?.. Совершенно не понимаю... Нужно будет сплавить старую ведьму!

Пріська. Що уредна стара, то не дай боже! Все так спідтишка і ходе... щоб видивитись та підслухати... та ба-

рині в уха внести. Оце перед вашим приходом на мене наскіпалася.

Крушельницький. За что?

Пріська. Та, бачте, барин, я трохи й сама винувата. Придівала баринину шляпку на свою голову, щоб подивитись, чи гарно у шляпці?

Крушельницький. Ну и что же? Хороша?

Пріська. А вона не знать де і взялася. Та так мокрим рядном і накрила!.. Підожди, каже, я барині скажу... Тепер буде мені!

Крушельницький. То-то я смотрю, чего это ты смущенная такая? Ничего, не бойся!... Защитим как-нибудь.

Пріська. Пожалуста, барин, заступіться за мене.

Крушельницький *(прикро заглядаючись на неї)*. Не бойся, не бойся! *(Бере її за підборіддя і злегка тіпає)*. Ишь, какие у тебя зубы чудные! А щеки как разгорелись!

Пріська *(скоса кинувши на нього очима)*. Ну, дивіться!.. Зовсім мене засоромили... Хіба я вам до вподоби?

Крушельницький поривається її обняти; вона лукаво ухиляється. Дзвонок. Пріська, біжучи відчиняти, на ходу.

У вас бариня є! *(Вибігає)*.

Крушельницький. Ишь, как метнулась! Огонь— не девка! Кто бы это мог звонить? Может, сама возвращается?.. Только и знает свои побегушки по артистическим делам! Нет, так невозможно жить! Никакого внимания... никакого желания устроить ту необходимую семейную обстановку, какая свойственна занимаемому мною положению в обществе. Все водится с какими-то проходимцами, которым в смысле их общественного положения и личных качеств цена грош! А она — посвящает им все свои свободные часы, которых у нее набирается ровно двадцать четыре в сутки... И для чего? Чтобы тешить свои артистические затеи... Еще и дядюшка поддерживает ее своими философскими выкладками! Ну, относительно этого господина мне придется принять некоторые меры... Обещал, спасибо, ротмистр обратить свое благосклонное внимание. Одного молодца, как слышно, уже упрятал куда следует. Вот если бы и этого старого философа... Терпеть не могу людей, придерживающихся только известных теорий и совершенно игнорирующих условия жизни!.. Да, этого господина, на которого она вечно молится,— нуж-

но бы устранить... Непременно нужно... А с другими — церемониться нечего... им можно и прямо на дверь указать!.. Что же касается самой, то необходимо более решительно с ней переговорить. Если она легкомыслием страдает, то это же отражается и на моем положении... Пойти приготовиться к встрече. *(Виходе в кабінет).*

Пріська *(виходячи з прихожої).* Підождіть отам. Я баринові доложу. *(Іде до кабінету).* Барин! До вас щось за руський прийшов. Пита-спрашує, чи можна вас бачити?

Крушельницький *(з кабінету).* Скажи: пусть обождет. Переоденусь и выйду.

Пріська *(одхиляючи двері в прихожу).* Підождіть. Зараз вийдуть. *(Перебігає через залу у середні двері).*

Через скільки часу виходе Крушельницький, переряджений у іншу одежу.

Крушельницький *(зазирнувши у прихожу).* А-а, это ты, Потапыч? А что скажешь?

Руський *(увіходячи).* К твоей милости, Станислав Адамыч.

Крушельницький. По делу?

Руський. Вестимо, по делу... Сказывал нарядчик, что ты недоволен мостком на Вшивой балке.

Крушельницький. Да, мост надо переделать. Сваи никуда не годные набил.

Руський. Пошто негодные? Сваи, твоя милость, как есть надлежащие— дубовые... ядреныя!.. Сколько ребята топоров переломали — страсть! Все равно, что кость.

Крушельницький. Ну, ты мне зубов не заговаривай сам видел Набиты как сваи?

Руський. Нет, ей-богу, сваи хороши. А вот насчет набивки — это тошно — не таво... Есть грех. Ребята затемяшили-то немного наискось... Но я так полагаю, что оне стоять будут, потому — крепа им дана.

Крушельницький. Говори!.. Когда поезд пустят, то и крепа твоя соскочит, и мост разрушится.

Руський. Ни в жисть! Разве мне впервые мосты-то ставить? Десятка два, слава те господи, срубили!

Крушельницький. И все такая дрянь, как этот? *(Рішуче).* Во всяком случае я этого моста принять не могу. Его необходимо переделать.

Руський. Вот я на счет этово-то и пришел к твоей милости... чтобы, значит, от тебя все услышать. Наряд-

чик-то говорит, что ты совсем осерчал. Быть-то сказывал, что такой мост надоть совсем разобрать и вновь возводить.

Крушельницький. А как же иначе ты сделаешь? Как сваи выпрямишь?

Руський. Да ты, твоя милость, насчет свай не беспокойся: сваи крепкия!.. Вот ты еще раз съезди та посмотри.

Крушельницький. Стану я по десять раз для осмотров ездить!.. Переделай все, как я нарядчику говорил, тогда и приеду.

Руський. Это точно, что по нескольку раз ездить за одним и тем же делом — не рязон... Да и издержки-то!

Крушельницький. Ну, то-то же! Сам знаешь.

Руський. Ладно, переделаем! Что попусту спорить-то! Только и ты уважь мне. *(Лізе за пазуху і витяга звідтіля товстого пакета).* Прими, твоя милость, прошение от меня. *(Подає пакета).*

Крушельницький *(бере пакета).* Это что же за прошение? *(Хоче розгортати).*

Руський. Да ты опосля прочти... у себя рассмотри. А в следующее воскресенье уж потрудись выехать на место,— укажи, как и что нужно переделать. Я сам, значит, там буду.

Крушельницький *(забачивши в пакеті гроші).* А-а... хорошо!

Руський. Ну, и с тем будь здоров, твоя милость! Прикажи меня выпустить, потому — спешить надо.

Крушельницький виходе в кабінет і звідтіля дзвоие.

Ишь ты, помягчей сделался! А сказывал нарядчик: ты, говорит, пойди поклонись ему... Подай прошение с приложением... Можя, и так сбряде?

Убіга Пріська і біжить до кабінету.

Это задля меня, моя красавица, тебя беспокоили... Выпусти меня!

Крушельницький *(виходячи з кабінету, до Пріськи).* Выпусти его!

Руський *(прикро дивлячись на Крушельницького).* Прощай, твоя милость! *(Хоче йти).*

Крушельницький. Слушай, Потапыч! Ты не езди в воскресенье на мост. Я как-нибудь на этих днях соберусь да вновь посмотрю. Может, и впрямь дело пустяком окончится.

Р у с ь к и й. Благодарим покорно. Асматри, пожалуйста. Мост, говорю тебе, на совесть делали... Право — дело!

Крушельницький виходе.

Правду сказывал нарядчик: просьба везде место имеет. Эх! Уж такое наше дело: сам живись да и другим давай жить! *(До Пріськи)*. Ну, выпусти же меня, красавица!

Виходе. За ним Пріська. Через скільки хвилин увіходе.

П р і с ь к а *(гукає у прихожу)*. Підожди там. Я баринові скажу.

Іде в кабінет. За нею увіходе ж и д. Високий та сухий, у золотих окулярах.

Ж и д. Еще мне и «ты» говорит, глупая! *(Виймає з кишені червоний платок і сякається на всю залу)*.

П р і с ь к а *(вибігаючи з кабінету)*. Я ж тобі казала, щоб ти у прихожій підождав! А він сюди убрався та ще й двері так покинув. *(Біжить зачинити двері)*.

Ж и д *(зміряючи Пріську очима з ніг до голови)*. Ну, а ви, мадемуазеля, затворите их. Это ваше дело!

К р у ш е л ь н и ц ь к и й *(виходячи з кабінету)*. А-а, Борох Лейзерович!

Ж и д. Мое поштение вам, Штанислав Адамович! *(Гонористо підходе до Крушельницького і подає йому руку. Той нехотя подає йому свою)*.

П р і с ь к а *(набік)*. Уже як жид, то так нахабою і лізе!.. У-у, осоружні. *(Виходе у середні двері)*.

К р у ш е л ь н и ц ь к и й. Ну, что скажете?

Ж и д. А что же мы скажем, Штанислав Адамович? *(Обмахується платком)*. Уф!.. Устал. Пожвольте присесть?

К р у ш е л ь н и ц ь к и й. А-а, пожалуйста.

Жид сідає на крісло і, розвалившись, дивиться на Крушельницького, що сідає навпроти його.

Ж и д. Вот, што мы скажем, Штанислав Адамович. В конторе говорили, што вы не хотите принимать шпалы?

К р у ш е л ь н и ц ь к и й. Да, я не могу принять шпалы наполовину гнилые.

Ж и д. Какие гнилые? Пожвольте вас спросить: какие гнилые? Разве фирма Эпштейн может поставлять шпалы гнилые? Эта фирма поставляет шпалы на все жалезные дороги, на всю Россию... Разве она может поставлять вашей дороге гнилые шпалы?

К р у ш е л ь н и ц ь к и й. Может, она на другие дороги и поставляет вполне доброкачественные шпалы, но только таких шпал, какие она поставила на мой участок, я принять не могу.

Ж и д. А пожвольте спросить: почему же ви не можете принять?

К р у ш е л ь н и ц ь к и й. Я уже сказал: потому что гнилые.

Ж и д. Вше?

К р у ш е л ь н и ц ь к и й. Всех я не осматривал, а те, что смотрел, в большинстве недоброкачественные: есть кривые, есть и гнилые.

Ж и д. Ну, што кривые? Разве ми их руками вылепливаем? Они ж дерева выпиливаются, а жвесное дело — дерево всякое растет,— и кривое, и прямое. Такие и шпалы выходят.

К р у ш е л ь н и ц ь к и й. Однако же контракт заключен на поставку шпал по возможности прямых.

Ж и д. О-о-о! Видите!.. И в контракте сказано: «По возможности». А через вещо это так сказано? Разве можно по сорок коп[еек] поставлять шпалы только прямые?

К р у ш е л ь н и ц ь к и й. Конечно, относительно кривизны еще может возникать вопрос, но относительно доброкачественности в контракте имеются точные указания: шпалы должны быть не трухлые и не гнилые.

Ж и д. Такие шпалы и поставляются — не трухлые и не гнилые. Потому, я вам скажу, что фирма Эпштейн не может поставлять шпалы трухлые и гнилые.

К р у ш е л ь н и ц ь к и й. Однако же между ними есть трухлые и гнилые.

Ж и д. Ви сами видели их?

К р у ш е л ь н и ц ь к и й. Приемщик показывал несколько штук.

Ж и д. А-ах! Ви верите приемщику? Это они нарошно делают шами,— выбьют сучок, польют водой... вот они и кажутся гнилые. А знаете, через вещо они это делают? Это они делают, чтобы хапис-гавезен получить!.. Но наша фирма — не такая. Фирма Эпштейн не позволит себе входить в стачку ж простыми мужиками. Этим, я вам скажу, она бы себя низко уронила!

К р у ш е л ь н и ц ь к и й. Но не могу же я каждую шпалу пересматривать? Это дело особого приемщика, ма-

стера. А раз он заявляет, что шпалы негодные,— не могу же я ему не верить.

Жид. А ви посмотрите. Я вас покорнейшу прошу,— ви посмотрите на шпалы. Это — антик!

Крушельницький *(нетерпляче)*. Если я сам буду лично осматривать все шпалы, то еще больше дефектов найду!.. Я вам говорю, что есть между ними негодные.

Жид. Ну, если есть, то мы такие выбросим, жаменим. Развви это какая-нибудь тысяча поставляется? — сотни тысяч! Звесно, может какая негодная и попадется. Но для нашей фирмы важно не это, а то — штобы негодность удостоверило компетентное лицо, а не простой мужик.

Крушельницький *(підвівшись, суворо)*. Хорошо. Я посмотрю, если вам желательно, чтобы был составлен акт за моей подписью. Но тогда уж не раскаивайтесь!

Жид *(собі вставши)*. Ви сердитесь? Зачем нам ссориться? Развви мы шкандал желаем?

Крушельницький. А чего же вы желаете?

Жид. Ми? Ми желаем, чтобы все мирно было; чтобы все были довольны. Меня гаспадин Эпштейн и послал к вам, чтобы просить вас принять участие в этом деле. Ежели при этом потребуются какие расходы, то гаспадин Эпштейн принимает на себя и просил меня передать вам для этой надобности тысячу рублей.

Крушельницький *(мнучись)*. Да... да... Расходы, конечно, могут быть. Шпалы принимаются не в одном месте, а по участкам... Выезд в каждый участок необходим.

Жид. Ну, видите ли *(виймає гаман і одлічує гроші)*. Жвольте-с получить.

Крушельницький *(хапа гроші і ховаючи їх)*. Хорошо... хорошо... Засвидетельствуйте, пожалуйста, пред Эпштейном, что все, что только от меня будет зависеть,— все будет сделано.

Жид. Ну, вот видите. Разве мы хотели с кем ссориться? Ми все делаем так, чтобы — по совести. До швидание вам. *(Подає руку)*.

Крушельницький. До свидания, до свидания! Кланяйтесь, пожалуйста, Эпштейну.

Жид, уклоняючись набік, гордо виходе, а Крушельницький, зайшовши в кабінет, дзвоне. Убіга Пріська.

Выпусти!

Пріська виходе за жидом. Скільки хвилин у хаті пусто.

Пріська *(вертаючись)*. Оце їх сьогодні розносило! І ще якусь мазницю принесло! *(Іде до кабінету)*. Ще до вас, барин, якийсь мужик прийшов.

Крушельницький *(виходячи)*. Хорошо. Иди себе. Я позвоню, когда нужно будет.

Пріська виходе, а Крушельницький іде до прихожої і одхиляє двері.

А тебе, братец, что нужно?

Голос із прихожої. До вашої милості, господин інженьор.

Крушельницький. Ну, иди сюда.

Увіходе простий чоловік у чумарці і становиться у порога.

Что скажешь? *(Сіда на крісло)*.

Чоловік *(розводячи руками)*. Та я не знаю, що й казати... Я, значить, грабар. На Вовчій балці ми насипали греблю. Ви самі були там і казали, як і що робити.

Крушельницький. Припоминаю.

Чоловік. Наші так і зробили, як ви казали. А тепер виходить, що велять перероблювати. Як же се воно так?

Крушельницький. Кто и что велит переделывать?

Чоловік. Та я не знаю, хто там пристановлений дивитись за роботою... Він велить. Я, як ще розпочинали роботу, казав, що балка глибока, води в неї повесні та й під дощ великий набирається багато. Треба б тій воді ход дати. А мені одказано: не твого се розуму діло,— роби, що тобі велять!— Ну, ми, значить, греблю і насипали без всякого ходу задля води. А тепер кажуть: роби ход!.. Як же се так?

Крушельницький. Но ты же сам говоришь, что проход для воды необходим.

Чоловік. А звісно, що нужний, бо воно ж буде розмивати греблю.

Крушельницький. Ну, если нужен, то нужно же и делать его.

Чоловік. Та чи дєлать, то й дєлать. Ніхто від роботи не одмагається! Тільки це ж робота особа. За цю роботу і плата повинна бути осібна.

Крушельницький. Как — особо? Почему особо, когда сделанная тобою работа не годна? Ты ведь подрядился сделать годную работу, а что негодно — переделать.

Чоловік. Яка ж вона не година, коли велено так са-

мо робити, як зроблено? Чому ж раніше не велено ходу робити?

Крушельницький. Ну, это ты пустяки говоришь.

Чоловік. Які ж пустяки, коли все зроблено як слід?.. Робота прийнята, зосталося тільки плату за роботу віддати. А тепер кажуть: або перероблюй, або п'ятсот рублів за ход вивернемо. Це ж не пустяки — п'ять сот рублів!

Крушельницький. Гм-м... Так это ты, значит, с жалобой ко мне?

Чоловік. Та, звісно, з жалобою. Бо це ж неможливе діло — п'ять сот вивертати! Ми на цій роботі і так прогадали. Взялися гуртом за дві тисячі, а проробили стільки, що на чоловіка і двох семигривеників у день не виходе.

Крушельницький. На этой прогадали, а на другой, вероятно, выгадали... Ведь не одну эту работу вы брали?

Чоловік. Робили і другі: тільки на другі особо рядились, а на цю — особо. Ну, значить, і плати за цю, що положено.

Крушельницький. А разве много стоит проход для воды проделать? Нужно в насыпи дыру сделать и ввести в нее трубу.

Чоловік. Так трубу треба закладати не малу... у сажень заввишки щоб була. А як такий ход робити, то треба усю греблю згори аж донизу розкопати та, виробивши хода, знову землею загатити. А греблі — десять сажень, якщо не більше буде заввишки!

Крушельницький. Гм... гм... А знаешь, что я тебе посоветую? Ты с тем, кто признает твою работу недоделанной, по душе поговори... Может, он не пятьсот, а триста или двести пятьдесят рублей за это возьмет.

Чоловік *(гордо)*. Це щоб я говорив?.. Ні, цього не буде!

Крушельницький. Почему?

Чоловік. Що ж це таке? Здирство? Мошенство?! Рядились за дві тисячі — дві тисячі до копієчки і подай!

Крушельницький *(підводячись, суворо)*. Я тебе посоветую попридержать свой язык и таких глупых слов мне не говорить!

Чоловік. Яких глупих слів? Що ж це воно буде, як не здирство?

Крушельницький *(сердито)*. Вон отсюда! Как ты смеешь, дурак, выражаться так оскорбительно?

Чоловік *(світнувши очима, гордо)*. Я не собака, щоб мене вон гнали. Я прийшов до вас правди шукати. Аж бачу, що не тут вона засіла. Треба десь її в іншому місці ськати.

Крушельницький *(гука)*. Иди и ищи где хочь, но не смей так выражаться, глупый хлоп! Видимо, тебя еще никто не учил, то я— проучу!

Чоловік. Не турбуйтеся з своєю наукою: ми й сами з усами! Не бійтесь, знайдемо на вас ярміс. На те у нас і суд є, щоб достукатися правди. *(Виходе)*.

Крушельницький дуже роздратований біжить у кабінет і чимдуж дзвоне. Убігає Пріська.

Крушельницький *(на порозі кабінету)*. Гони в шею этого мужика и никого больше не впускай сюда.

Пріська вибігає. Крушельницький злючий бігає по залі.

Вот проклятый хохол!.. Нет, с тобой нужно иначе поступить... Жаль, что я не спросил, как его фамилия. Это, впрочем, пустяки,— узнаем на месте. Нужно будет исправнику сказать, чтобы позвал к себе да научил быть учтивым... Еще и важничает! Дерзости позволяет себе говорить?.. Гунцвал! лайдак! пся крев! *(Швидко ходе по хаті)*.

Увіходе Харитя, а за нею Пріська.

Харитя. А ти вже, Стацю, дома?

Крушельницький *(з серцем)*. Да, дома... Тебя только никогда не застанешь дома,— вечно бегаешь!

Харитя. Я була у мами... Там нещастя: позавчора уночі в дяді обиск був. Мама так налякалася, що й досі ще не прийшла в себе... Все плаче. Як ми з дядею не розважали її, як не завіряли, що це все якесь непорозуміння, бо в дяді нічого не знайшли і нічого не взяли,— не йме віри!.. А знаєш, Стацю, яке це гидке діло — отой обиск! Гвалтом заскочити в чужу хату, нахабством ритися в чужому добрі... перевертати твої книжки... читати листи близьких до тебе людей... і по якому праву? Як розбишаки! Як злодії!

Крушельницький. Это право дает закон... У разбойников и воров производят же обыски? И ты не возмущаешься этим?

Харитя *(дивуючись)*. Стацю!.. Там же недобрий вчинок!.. Там душогубство або крадіжка... А тут що?

Крушельницький. А тут еще хуже «душогубства», как ты выражаешься на своем милом диалекте. Здесь — неприметный яд... яд идей вливается в умы несозревшей молодежи и подготовляет из них кадры политических преступников!

Харитя. Стацю! Що це ти кажеш?

Крушельницький. Я бы советовал и тебе держаться подальше от тех завиральных идей, какими твой дядюшка набивает глупые головы молодежи.

Харитя. Це ти кажеш?.. Мені?

Крушельницький. Да, тебе... как своей жене... Пора тебе снять с глаз ту радужную повязку, какую нацепили казакофильствующие мечтатели, ищущие идеалов в умершем историческом прошлом и не хотящие считаться с действительностью... Что умерло,— то погребено и никогда не возродится вновь... Знай это!.. Знай также, что ты не шестнадцатилетняя гимназистка, которой свойственно увлекаться всяческими бреднями, а жена человека, занимающего известное положение в обществе и потому в силу долга обязанная, если уж не поддерживать, то и не ронять этого положения!

Харитя. Чим же я його «роню», як ти кажеш?

Крушельницький. Не притворяйся, пожалуйста, какой-то... ничего не знающей! Ты сама прекрасно знаешь, в чем твои обязанности как жены и как ты их исполняешь?.. А о всем прочем мы после поговорим с тобой... Теперь мне некогда и, хотя я до сих пор ничего не ел, тем не менее должен бежать по делам и не евши. *(Іде в кабінет)*.

Харитя *(услід йому)*. Чом же ти не сказав, щоб тобі дали чого поїсти? Я ж, ідучи з дому, наказувала, щоб, як ти прийдеш, то зараз дали закусити.

Крушельницький дзвоне в кабінеті.

Убігає Пріська.

Крушельницький *(виходячи, до Пріськи)*. Затвори за мной двери! *(До Хариті)*. До свидания! Надеюсь хотя в обед вы будете дома? *(Виходе)*.

Харитя стоїть, иаче громом прибита. Через скільки хвилии увіходе Пріська.

Пріська. Прикажете раздягати?

Харитя. Чому баринові не подали закусувати?

Пріська. Вони нічого не приказували.

Харитя. А ти не питала?.. В тебе язика не було?.. Я ж тобі наказувала, що як прийде барин, то щоб зараз подали йому закусувати?

Пріська мовчить, переступаючи з ноги на ногу.

Візьми мою шляпку та сховай! *(Віддає шляпку. Пріська наміряється іти).* Стій!.. Що барин робив, як вернувся?

Пріська. Вони нічого не робили. До їх приходили люди.

Харитя. Хто?

Пріська. Був перш усього руський, а потім — жид. А оце недавнечко мужик приходив та так чогось розсердив барина, що вони на його і гукали, і ногами гупали, і веліли вон вигнати.

Харитя. Ага-а-а! *(До Пріськи).* Іди собі!

Пріська виходе.

Так он воно що! Хто розсердив, а на жінці оскому зігнати? *(Сідає у кресло, сумна-задумана).* Що ж це воно таке? *(Гніваючись).* Яким таким чепурним одягом ви, мось-пане, прикриєте оті ліберальні речі, що оце зопалу наговорили мені?

Увіходе, човгаючи ногами, Килина.

Килина. Вернулася уже?.. І куди ти ходила? Де ти швендяєш?

Харитя. Няню! Хоч ти не загонь мені спичок у саме серце, коли їх з усіх боків заганяють!

Килина. Чим я заганяю? Сама собі заганяєш! Не держишся хати, а тут без тебе таке заводиться!

Харитя *(злякано)*. Що таке?

Килина. Ото ж то, що попереду попитай, а не докоряєш: спички загониш!.. Тебе немає дома, а всякий біс що хоче, те й робе.

Харитя *(нетерпляче.)*. Та хто що робе?.. Кажи все! Не муч мене.

Килина. Твоя люба-мила Пріська!.. Розібралася так, що вже твої шляпки на свою кустрату голову надягає!

Харитя. Няню!.. Дурній дівчині заманулося подивитися, яка вона буде у шляпці, а ти богзна-що вигадуєш!

Килина. Дурній!.. Вір ти, що це з дурощів? А чого вона на барина такими очима стріляє?

Харитя. Що це ти, няню, плещеш?

К и л и н а. Те плещу, що знаю... що своїми очима бачила!.. Увіходжу от у сю хату, а вона стоїть у твоїй білій шляпці перед дзеркалом та видивляється. Я на неї як напустилася! Коли це — дзвонок. Вона побігла одчиняти, а я за оту запону над дверима захилилася та й наглядаю, хто там прийшов. Коли входе барин та й ну з нею загравати... І за кирпу її погану лове, і за підборіддя бере, допитується, чого так розшарілася? А вона,— як той буряк червона! — та очима так і пряде, так і пряде перед ним!.. Бог знає, до чого б воно дійшлося, якби я, похлинувшись, не закашлялась. Тоді вони — ні в сих ні в тих! — так і розскочились!

Харитя все нижче та нижче схиляє голову.

А ти кажеш: вона дурна! Дурна, небійсь, а он що надумала!

Х а р и т я *(молячи)*. Няню! Іди собі!

К и л и н а. Я то піду... Та й ти з дому не ходи, щоб не довелося замісто себе другу баринею величати. *(Іде і гомоне сама з собою)*. Ні, не хочу тут більше бути... хай йому! Піду до старої баринi.

Х а р и т я. Що ж це воно таке? *(Помовчавши, починає істерично реготати)*. Ха-ха-ха!.. Хо-хо-хо-о! Так он воно що! Тільки всього рік минув, а «божественна» та «обаятельна» позбулася і своїх святощів, і своєї принадливості... Червоне, як кармазин, обличчя простої дурепи збунтувало похотливу жагу у його холодному серці?! Ха-ха-ха!.. Хо-хо-хо!.. Чого ж я регочуся? Над чим я сміюся? Регочуся сама над своєю головою! Сміюся над своєю долею лихою, що самохіть віддалася їй у руки!.. Ой, зрадо, зрадо! яке то гірке твоє зіллячко, що мені, молодесенькій, довелося його пити! *(Плаче)*. Ну, а як оце все брехня?.. Як оце все, що наговорила няня, тільки здалося їй, сліпій?.. Вона... не знаю через віщо — недолюблює людей... не йме їм віри... Все їй здається гірше, ніж справді є... А що як ота її неймовірність перескочила за межу того, що справді було?.. Треба якось добутися правди... Треба покликати Пріську та допитатися в неї самої... Вона не втаїться... вона по правді скаже... Та я й сама помітю, як буде вибріхуватись. *(Іде швидко до кабінету, дзвоне)*.

Убігає П р і с ь к а.

П р і с ь к а. Це ви, бариня, дзвонили?

Х а р и т я *(виходячи з кабінету з листом паперу у ру-*

ках). Я... Слухай... *(Дивиться то на Пріську, то на лист паперу).* Сьогодні мама і дядя будуть у нас обідати. Накрий на стіл задля чотирьох душ. Чула?

Пріська. Чула.

Харитя. То і йди собі!

Пріська виходе.

Ще буде час розпитати... Це не втече... А ось у його на столі біля дзвонка лежав оцей лист каракулями надряпаний... Може, від якої другої Пріськи? Перше всього — оці каракулі прочитаємо. *(Сіда й почина читати).* «Гаспадин анжинёр! Не верь нарядчику, што будет тебе наговаривать на миня... на счот мосту на... Вшивой балке... Потому — это все его выдумки... Мост крепкий... А штобы он был и того крепче, прилагаю... пятьсот рублей... твоей жене на ёкипажа... потому што она пешком ходе... а ёфто не годится... Подрядчик Фарапонт Балабанов». *(Кидає від себе листа і вся здригує).* Так от ще чого недоставало? Щоб я не пішки ходила, а в екіпажах їздила?.. У екіпажах, добутих здирством, хапужничеством чоловіка!.. І ця вся розкіш, що кругом мене, що він нею огорнув мене,— отак само добута?.. А я, дурепа! ні разу й не поцікавилася допитатися його: звідки все це береться?! Думка була — і всі кажуть: велике жалування за свою службу одбирає... чесну плату за чесну роботу!.. А воно?.. Ух, гидото, гидото! *(Здригує).*

Дзвоие зиадвору. Пріська біжить в прихожу і иезабаром вертається, иесучи в руках пакета.

Що то,— письмо від кого?

Пріська. Якийсь москаль дав. Сам у синьому, з червоними китицями під рукою... «На,— каже,— барину віддаси». Я йому одказую: барина нема дома. «То як вернеться,— каже,— віддаси».

Харитя. То положи там у кабінеті на столі.

Пріська поривається іти.

Або стій... Дай сюди, я сама положу.

Пріська віддає і виходе.

Що ж це і від кого? *(Чита, що зверху написано).* «Весьма секретно. Станиславу Адамовичу Крушельницкому в собственные руки»... Москаль, каже, приносив... сам у синьому, з червоними китицями під рукою... Хто ж се? Жандарм? *(Поверта пакета і розглядає печатку).* «Помошника начальника жандармського управления». *(Здвигує плечима*

і якось чудно поводе кругом очима). З жандармського управленія?.. Може, про ці недавні труси? Що ж, прочитати?.. дознатися, що тут написано?.. Як — чуже письмо таємно читати? Ні-і. Це все рівно, що обікрасти кого! *(Кида від себе на стіл пакета і ходе по хаті).* Як прийде — віддам йому і спитаю, від кого... Побачу, чи правду-то скаже?.. А що, як справді це нащот трусу?.. Може, що і про дядю є?.. *(Вагається).* Цікаво... Ех! Одно читала і друге прочитаю! *(Швидко хапає пакета і, розриваючи його, виймає з нього листа, а потім, сівши, читає).* «Дорогой Станислав Адамович! Спешу известить тебя, що я исполнил твое желание и не без успеха. Хотя вчерашний обыск у старого революционера,— как ты его называешь,— и не дал уличающего материала, но я предполагаю, что это — пока только. Неделю тому назад удалось изловить на нашей охоте хорошего гуся и — с поличным,— целым ворохом книг заграничного издания и нелегального содержания. Мы его припрятали куда следует. Он пока упорствует и ничего не говорит, но его отец и мать (бедные!, как они страдают!) указывают, что все это идет от твоего старого революционера. Подождем немного. Вероятно, выяснится связь нашего гуся со старым волком, тогда его, хотя косвенно, может будет пристегнуть к этому делу. Во всяком случае я очень признателен тебе за сообщенные сведения. Может быть, для очистки совести придется произвести обыск и у твоей жены. Приготовься. Твой... *(Не розібравши підпису, чита далі).* Прочитавши, сожги это письмо». *(Кида листа на стіл і замислюється).* Так от ще що! Он ще чого недоставало, щоб я була жінкою не тільки здирщика, хапуги, а й шпига?! Що ж се за посміх гіркої долі? Що за наруга над моїми бажаннями, надіями? Де ж твої, Харитю, ті горді думки про добро на світі, що ти ними тішила молоде серце? Де ті рожеві надії, що жила ними, сподіваючись натхнутися святого духу?.. Гидке життя своїм вонючим подихом все оте рознесло, як невеличку пилину в полі, кинувши тобі на втіху один жаль гіркий та пекучу образу... Ні, ні!.. Більше, гірше... довічний докір, що ти — продалася!.. Оце якраз справдилось те, що казав дядя. Як він казав? *(Пригадує).* «Все, що не сполучене з любовою, то — буде: розщот, крамарство, перепродування...» Так воно й вийшло. Хіба я його любила? Я любила свої думки, я пестила свої надії! І як він пообіцяв мені свою допомогу, я повірила його лукавим обіцянкам і... сама себе продала і могорич запила!..

Пий же його, Харитю, тепер до краю, до капельки випивай! *(Замислюється).* Ще казав дядя... як уперше стрів мене, тоді як вернулася додому,— «не гаси духу...». Ці слова так уразили тоді мене... Наче ясне сонечко, викотившись з-за густої хмари, вони осіяли своїм яскравим світом темну невідомість мого життя, указуючи шлях, яким повинно простувати... І що ж ти,— не вгасила того духу? Сама на його дмухнула! сама погасила! О-о, мученька мені, мученька! *(Плаче).* Та ні, підожди!.. Я — помилилась, я забруднила своє тіло, загидила його, а душа моя — чиста. Я не дамся тобі її загадити своїми польськими замірами та єзуїтськими підходеньками... Я виведу на світ твоє лукавство... твої ліберальні співи... Оці документи *(указуючи на листи)* допоможуть мені. Треба їх приховати *(бере з столу обидва листи і, згорнувши, хова їх під керсетку).* А оцю ознаку мого молодого сорому та вселюдського позору *(скида з пальця вінчальне кільце)* треба мерщій здихатись. Геть від мене, нечиста сатано! Не брудни більше мого тіла, коли тобі довелось знівечити мою душу! *(З усієї сили кидає його від себе, і воно з дзвоном покотилося до кабінету).*

Дзвонок. Пріська вискакує і біжнть у прихожу.

Голос з прихожої. Що, бариня дома? Приймають?

Голос Пріськи. Дома, дома.

Чоловічий голос. А-а, здорова, чорноброва! Як я тебе давно не бачив! То це й ти зо своєю баришнею перекочувала сюди!

Голос Пріськи. Здрастуйте! А як же, щоб я свою баришню покинула? Тільки тепер не баришня, а бариня.

Чоловічий голос. Помилився, помилився... А ти знаєш, яка різниця між баришнею і баринею?

Голос Пріськи. От уже й почнете!

Харитя. Хто ж це такі? Знайомі якісь?.. Тепер якраз до сього!

Увіходять Липа і Юрасенко. За ними Пріська швидко переходе через хату.

Липа. Здрастуй, Харитю!

Харитя. Це ти, Липо! А я тебе по голосу й не пізнала!

Цілуються.

Юрасенко. Певне, і мене не пізнали? (*Здрастується і, дивуючись, обдивляється навкруги*).

Харитя. І вас не пізнала... Здається, ви тут у мене ні разу не були?

Юрасенко (*до сестри*). Липо! Чи ти мене не піддурила? Куди се ти мене завела? Глянь: кругом так і сяє!

Харитя. Так і б'є у вічі?.. Позорище завжди б'є у вічі! Ха-ха-ха!

Липа (*косо глянувши на брата*). Грицьку! (*до Харитї*). Я оце, Харитю, прийшла до тебе попрощатися.

Харитя. То сідайте ж, спочиньте.

Липа сідає.

Юрасенко. Мені страшно й сідати. (*Дивиться на свою одежу*). У мене, бачите, одежинка така... лиха, брудна... а тут... як язиком вилизано.

Харитя. Не бійтесь: до чесного бруду блискуча гидота не прилипає! Ха-ха-ха! (*До Липи*). Ти, кажеш, прощатися прийшла? Як прощатися?

Липа. Я завтра звідси виїжджаю.

Харитя. Виїжджаєш? Куди?

Юрасенко. За благовірним удогоню.

Липа. Не дури, Грицьку! Хіба ти не чула?.. Нас перевели.

Харитя. Кого — вас?

Липа. Та мого ж Ваню. Повесні був у нас управляющий. Приїздив на ревізію. У папіньки обідали... І Ваня, значить, тута. Управляющий і питає у папіньки: «Це ваш квартирант?» А папінька одказують: «Та це ж мій зять, ваше превосходительство».— «Зять? — спитався.— Та вмісті з вами й служе? Цього,— каже,— закон не дозволяє». Папінька мовчить, а він далі каже: «Ну, нічого. Ми якнебудь се діло поправимо...» Поїхав він, а нас думка бере: що ж то воно буде?.. А оце... з тиждень — получилася бумага... мого Ваню назначили в друге казначейство бухгалтером. Тут він був помічником, а туди назначено бухгалтером.

Юрасенко. За його, значить, усердіє велике... о, бачите?

Липа. Ти все тільки глузуєш! А хіба, справді, Ваня не щиро працює?.. Усе тільки на службі й сидить.

Юрасенко. Хто ж глузує?.. Там такий службиста, такий службиста! А на щотах як вицокує? Мабуть, у са-

мого Рубінштейна не бігали на клавішах так мётко пальці, коли він вигравав тропака, як у твого Вані на щотах... Далебі, правда!

Харитя (*усміхнувшись*). А ви, пане Грицьку, і тріщки не перемінились: яким були раніше — таким і тепер зосталися.

Липа. Горбатого вже могила виправить!

Юрасенко. То тільки товаряка кожної весни линяє та міниться, а чоловікові не пристало рівняти себе до товаряки.

Харитя. Помиляєтесь, пане Грицьку. Скільки-то є на світі таких людей, що не то що з літами, а трохи не кожного дня міняться!

Юрасенко. То, значить, не людина, а товаряка.

Харитя. Може, й ваша правда. (*До Липи*). Так ти, Липо, кидаєш оце нас? А недобра ти: як заміж вийшла, то ніколи у мою хату і не наплювала! Я вже й не кажу, що про сцену ти зовсім забула.

Липа. Ніколи було, Харитю. Та я тобі по правді признаюсь: заміжжя не сприяє про щось інше думати, окрім свого гнізда.

Харитя. А я от і заміж вийшла, а все свого давнього не кидаю.

Юрасенко. Не любите, значить, міниться?

Липа. Тобі, Харитю, інше діло. Хіба ти заміж пішла так, як я? Я вийшла за чоловіка бідного, у котрого кожна копійка щот має, а тобі з недостачею нічого змагатись. Ти сама знаєш, що такі забавки, як театр, багато всячини потрібують,— одних уборів скільки-то треба мати? На все оте треба грошей, а їх у нас — нема.

Харитя (*до Юрасенка*). Ну, а ви ж чого про мене ніколи не згадали?

Юрасенко. А ви почім знаєте, що я про вас не згадую? Може, я не їм і не сплю та все про вас гадаю.

Харитя. Не помітно щось. Як заміж вийшла — ні разу в мене не були, наче ногу вломили!

Юрасенко. Буду й я казати, як сестра, по правді: засватана дівка — одірвана квітка! А як уже жінка?..

Харитя (*перебиваючи*). А вам усе тільки квіток треба?

Юрасенко. Що б же воно й за життя було, якби його квітки не скрашали? Одна тільки предовга вервечка мук!

Харитя (*задумано*). Це ви правду сказали.

Юрасенко (*жартівливо*). Не вчився змолоду брехати. Мати малого била, щоб не брехав.

Харитя. Нуте... а Гуня як поживає?.. Усі, усі одкинулися від мене!

Липа. Гуня?.. Хіба ти нічого не чула про Гуню?

Харитя. А що таке?

Липа. У нього на тому тижні був обиск. Багато, кажуть, знайшли у нього всяких книжок і... в тюрму посадили. Отець Федір, як з хреста знятий, ходе, а Єлена Петрівна — і зовсім злягла... Все на твого, Харитю, дядю нарікають. То він, кажуть, довів до того!

Харитя (*струснувшись*). Чим же дядя винний? Скільки я знаю, то дядя ніколи не згоджувався з поглядами Полікарпа Федоровича і все його остерігав від рішучих замірів.

Липа. Піди ж ти! Хіба вони знають про те? Одно плєщуть: поки наш син не ходив до того запеклого революціонера, поти й сином був; а як познайомився з ним, на свою лиху годину,— то зовсім дому одбився... Там його, кажуть, і наструнчено на все!

Харитя (*зітхнувши*). Охо-хо-хо! Як то люди помиляються!

Липа. Знаєш? як почалася у нас ота облава, то й моя душа непокійна!

Харитя. А що?

Липа. Та й мій же Ваня знайомий з ним був, кумпанію колись водив.

Юрасенко (*жартівливо*). А знаєш, Липо, я чув, що у всіх наміряються обиск зробити, хто розпочав отут по-нашому грати... Хотять дошукатись, хто цій революційній заходеньці привід дав!

Липа. Аби до завтрого не було, поки ми з городу виїдемо. А там — хай собі шукають вітра в полі!

Юрасенко. Ти думаєш, як виїдеш у інший город, то й там тебе не знайдуть? Ого! Ще більше достанеться. Скажуть: виховується!

Харитя. Не глузуйте, пане Грицьку. З цього не приходиться глузувати!

Юрасенко. Який оце ви мене раз паном величаєте? А який я вам пан, коли я — панич? Оце — раз, а вдруге — як його з такого трусу, який справляє Липа, не глузувати?

Липа. Трусу?! Ти ще, Грицьку, молодий дуже смія-

тися з цього. Поживи більше на світі та зв'яжи свою долю з долею другого,— тоді й дізнаєшся, чи нападе тебе трус, як на отого другого вишкірить гострі зуби лиха напасть.

Юрасенко *(жартівливо)*. Був у мене один чамайдан та, як його на залізниці украли,— дуже шкода було! І від того разу я закаявся довіку чамайданом не обзаводжуватьсь. Хай йому всячина!

Дуже різучий дзвонок, аж всі струснулися.

Ого-о! Це хтось нетерплячий дзвоне!

Пріська біжить відчиняти.

Липа *(підводячись)*. Пора нам, Грицьку. Ти знаєш, мені треба ще до багатьох забігати попрощатися.

Юрасенко теж підводиться.

Харитя. Та посидьте.

Липа. Ні, голубко Харитю. Не надержуй нас,— ніколи. Бажаю тобі щастя, і здоров'я, і всього... всього, чого тільки ти сама собі бажаєш. Прощай та й нас не забувай! Вибач, що мій Ваня ніяк не зміг забігти до тебе попрощатись. Він прохав дуже тобі кланятись.

Харитя *(цілуючись з Липою)*. Прощай!

Юрасенко. Бувайте здорові! *(Уклоняється)*.

Харитя. А ви тут зостаєтесь? Ви не боїтесь трусу, то, може, коли-небудь забігли до мене та розказали, що там у Києві діється? *(Подає йому руку)*.

Юрасенко. Що з того, що я розкажу?.. Ви самі мали думку у Київ переїхати... На курси хотіли поступати... роздумали?.. Заборонено курси.

Ідуть.

Харитя *(проводячи)*. Чула, чула.

Улітає Довбиш, не в офіцерському одязі, а в простому.

Довбиш *(радо гукаючи)*. Харитино Іванівно! До вас першої з найодрадніщими вістками!.. Га-га! Та тут знайомі? Здрастуйте! *(Здоровкається з Липою і Юрасенком)*.

Липа. Здрастуйте і прощайте!.. Завтра їду від вас. *(Іде)*. Ходімо мерщій, Грицьку. Нам ніколи.

Виходять обоє.

Довбиш *(навздогінці)*. Чув, чув. Шкода, що всі нас кидають!

Харитя. З якими одрадними вістками? Хіба є на світі хоч яка-небудь одрада?

Довбиш. Хіба ви самі не бачите? *(Указує пальцем на свої груди)*. Оце вам — раз! Чиста, значить! Хай йому гаспид, отим еполетам та позументам, як вони мені шкодили!

Харитя. Ну... бачу. І скажу вам, що такий одяг більше вам личить, ніж з блискучими гудзиками.

Довбиш. Не в їх сила, а в тому, що через їх волі не було!

Харитя *(сідає)*. Сідайте ж. Чому ви не сідаєте?

Вертається Пріська і переходе через хату.

Довбиш *(ходячи)*. Та я на голові радніший танцювати, а не то, що сидіти!

Харитя. Та це ж все-таки раз. А вдруге що?

Довбиш. Удруге? *(Вихоплює з кишені листа і подає Хариті)*. Нате! Читайте!

Харитя. Що це сьогодні за день — все листи та листи?

Довбиш. Хіба ще від кого одібрали?

Харитя. Може, предложеніє від панночки якої?

Довбиш. Угадали!.. Предложеніє і є, тільки не від панночки, а... від самого Кропивницького! Він сповіщає, що вихлопотав-таки дозволу зібрати свою трупу.

Харитя *(радо)*. Справді? *(Розгортає листа)*.

Довбиш. І, впорядкувавши се діло як слід, має думку ударитись до столиці. *(Співа)*.

Ой, ходімо до столиці
Прохати цариці,—
Хай поверне степи й луки
По прежні гряниці!

Харитя *(читаючи листа)*. Я тут нічого не розберу. Дуже нерозбірно написано.

Довбиш. А вже написав, як чорт до Арехти! Видко, з радощів у старого рука трусилась та й нарегував!.. Не томіть очей! Я вам розкажу, що він далі пише. *(Бере у Хариті листа і сідає напроти неї)*. Далі він пише... що чув від вірних людей, буцім я удатний до кону, то чи не згодився б я пристати до його заміру? На перший раз обіцяє сотню рублів у місяць, а як діло наше добре складеться,— то й по двісті можна буде дати... Чуєте? Я, скований офіцерською

формою та обмежований усякими неволями,— за все оце одбирав тільки п'ятдесят рублів у місяць... А тут тобі сотня рублів і — вільний козак! Як же його не радіти?

Харитя. Це, справді, добре. Я дуже рада за вас.

Довбиш. Раді? Спасибі вам! Другі мене страхали і холодом, і голодом. Умовляли: не кидай насидженого місця! А якби вони знали, як оте невільне місце кругом мене, наче обценьками, давило, тупим ножем по горлянці пиляло!

Харитя (*сама собі сумно*). Усі ідуть, усі кидаються шукати кращої долі. Одна я не знаю, де себе подіти!

Довбиш. Харитино Іванівно! Кропивницький ще мені додає,— а може, я знаю ще кого, хто б згодився до його заміру пристати? Ще,— пише,— сяк-так нащот чоловіків, а от нащот жінок та дівчат — зовсім бракує! Харитино Йванівно! Може б... (*морга бровою*) і — ви?.. тєєто, як його,— як каже пан Возний.

Харитя. Я?

Довбиш. Даваймо разом втирати заплакані очі матері України?!

Харитя (*рішуче*). Добре!.. І я поїду з вами... Берете?

Довбиш (*радо*). Їй-богу? Харитино Іванівно! Довічним слугою вам буду... вірною собакою буду за вами ходити і оберігати ваш спокій!

Харитя. То ось вам моя рука! (*Подає руку*).

Довбиш. Котру подозвільте поцілувати. (*Палко цілує*). З цією рукою не страшні мені ні гори, ні море, ні яри глибокі!

Харитя (*одводячи руку*). Годі. Тільки ось який уговір: до якого часу — нікому ані слова!

Довбиш. І глухий, і німий... Не бійтесь.

Харитя. Глядіть же. А тепер от що: ви нікуди зараз не збираєтесь? Зостанетесь у нас сьогодні пообідати?.. Обіцяли прийти мама, дядя... Побачите такого, чого вам ніколи не доводилось і чути!

Довбиш. А що таке?

Харитя. Самі побачите, як зостанетесь.

Довбиш. Я нікуди не збираюся. Оце, кажу ж,— до вас першої біг похвалитися своїми вдачами... Спасибі вам. Зостануся... А що, скажіть, ваш дядя? Як себе після обиску почуває?

Харитя. Дядя — нічого... Та краще про це не будемо балакати.

Дзвонок.

Оце, чого доброго, й вони.

Убіга Пріська і перебігає у прихожу. Харитя собі іде за нею. Довбиш устає, вийма цигарку і, запаливши, ходе по хаті. Через скільки хвилин увіходе Харитя, Марина Петрівна й Петро Петрович.

Оце добре, мамо і дядю, що прийшли. І пан Довбиш нагодився... Разом усі пообідаємо.

Довбиш низько уклоияється Марині Петрівні і Петрові Петровичеві, мовчки з ними здоровкаючись.

А потім?.. От тільки ще самого господина немає. (*До Пріськи, що увіходе*). Барин не казав, чи швидко прийде?

Пріська. Ні, вони нічого не казали.

Харитя. Ще одного добав прибору.

Пріська виходе.

Сідайте ж, мамо, сідайте, дядю.

Марина Петрівна (*сідаючи, сумно*). Ох! Сядемо.

Петро Петрович. Спочинь, сестро. Ухоркалась, пішки йдучи? А от я старістю та й нічого! (*До Довбиша*). Що це ви, пане Юрку, у такий одяг нарядилися, що я вас і не пізнав був?

Марина Петрівна (*сумно*). Чи й вас, бува, не спіткала та лиха година, що на нас оце так нежданo-негаданo наскіпалася?

Довбиш. Бог до якого часу милував тії напасті... Хоч од напасті, кажуть, не пропасти!

Марина Петрівна. Охо-хо-хо-о! Бог його знає.

Петро Петрович. Та годі, сестро. Воно ж не до тебе доходиться.

Марина Петрівна. То що, що не до мене? Так у моїй же хаті... у моєму домі!

Харитя (*перебиваючи*). Це, знаєте, чого пан Юрко у таке нарядився? Покинув воєнну службу.

Довбиш. В чисту пішов. Годі слугувати насилуванню... заманулося повибрикувати на волі.

Петро Петрович. Звісно, на волі краще. От тільки треба погадати, що кусати.

Харитя. А знаєш, дядю, яку пан Юрко радісну новину приніс?

Петро Петрович. Яку?

Харитя. Хай сам розкаже. (*До Довбиша*). Чом же ви не хвалитесь?

Довбиш. Це нащот Кропивницького?.. Еге... таки добився дозволу завести українську трупу.

Петро Петрович *(радо)*. Невже? Це добре! Оце так!

Харитя. І пана Юрка до себе закликає.

Петро Петрович. То ви оце задля сього покинули і воєнну службу? Добре, їй-богу, добре! Знаєте, пане Юрку, у вас справжній до сього талан є. Як і таку охоту до сього маєте, то з вас вийде такий артиста, що — ой-ой!

Довбиш. То що бог знає, що воно вийде. Може, нас ніхто і слухати не піде. Скажуть: мужиків ламають!

Петро Петрович. Справжнє іскуство, добродію, та талан — така принадлива сила, що кожного до себе потягне. І в мужика так само болить серце і душа, як і в пана, і в його житті буває немало усяких колізій, що викликають страшенні драми або таких обставин, що так і просяться у кумедію— їх висміяти... Треба тільки до сього талану додати, то люди не то що підуть, а побіжать дивитися як на щось особисте... оригінальне. А до того — це задля розвою свого краю який великий та корисний вплив матиме! Подумайте тільки: українці свій народний театр заводять!.. Є у нас пісня — така гучна та мелодична, що всі нею заслухуються; є література, правда, невеличка, зате — чисто народна... от ще виконайте свій театр, і ви цим самим ще один крок зробите, ще одним ступнем уперед посунетесь на користь вселюдській культурі, на користь розвою рідного краю!.. Це добре, пане Юрку, дуже добре! Од усього мого старечого серця благословляю вас на це святе діло!

Довбиш. Спасибі вам за добре слово... Спасибі!

Марина Петрівна *(дивлячись на Харитю, що заслухавшись речі Петра Петровича, похилилася)*. А ти ж чого, моя дитино, так загадалася-зажурилася?

Харитя. Я, мамо, не журюся.

Дзвонок.

Марина Петрівна. Оце, може, і твій іде.

Пріська біжить одчиняти. Усі притихли. Незабаром увіходе Крушельницький і окидає усіх бистрим поглядом.

Крушельницький *(напрямляючись до кабінету)*. Гм-м... Тут уж без меня собралось целое общество. *(Виходе)*.

Усі одно з одним ззираються. Харитя похнюпилась.

Марина Петрівна *(до Хариті)*. Що це ви, дочко, посварились?

Крушельницький *(гука з кабінету)*. Жена!

Харитя *(тріпнувшись, спокійно)*. Була у вас колись жена, а тепер — друга.

Крушельницький *(виходячи на поріг)*. Харитина Ивановна! Я вас прошу к себе.

Харитя *(обрубо)*. Покличте Пріську. Вона вам, здається, буде краще служити, ніж Харитина Іванівна.

Крушельницький. Что? Вы, кажется, играете на том, чтобы и посторонние видели ваши капризы... Кстати, обладаете артистическим талантом.

Харитя *(вся затіпавшись)*. А ви яким таланом обладаєте?.. Таланом притворщика... ксьонзівським підлизуванням, єзуїтським лукавством та чиновним хапужництвом?

Марина Петрівна. Харитю! Що це ти?

Крушельницький. Видите, мамаша, какую вы мне жену воспитали! Играя на сцене простых баб, она все прекрасные манеры этих милых представительниц женского пола усвоила. Я не удивлюсь, если она после этого и в драку полезет. Это будет вполне драматично — по-хлопомански!

Харитя. Тобто не так, як ви: спідтишка греблі рвати!

Марина Петрівна. Харитю!

Петро Петрович *(підводячись)*. Сестро! Я бачу, що тут нам не місце. Ходімо.

Мариина Петрівна собі підводиться.

Харитя *(гаряче)*. Мамо! Дядю! Стійте!.. Підождіть трохи, і я з вами піду... Бо в цьому домі, де гніздо звело одно лукавство, де розкіш, набута не чесним трудом, а здирством та хапужництвом,— тхне і давить своєю гидотою кожну чесну душу, немає затишного куточка задля вашої дочки і вашої племінниці!

Крушельницький *(повертаючись до Петра Петровича, з посміхом)*. Ну, скажите, чем этот монолог вашей племянницы не годится для какой-нибудь сильной драматической роли а-ля Кулина, всегда так приводящей вас в восхищение? *(До Хариті)*. Истинная артистка! Продолжайте же! Как это было бы все восхитительно на сцене, но только не в жизни, которая для предъявления подобно-

го рода обвинений требует не одних лживых, хотя и сильных выражений, а доказательств.

Харитя. Ви доказательств питаєте? Не питайте їх! Бо оці білі стіни, як та кров, від сорому почервоніють, хоч ви, правда, не почервонієте.

Крушельницький (*розводячи руками, уклоняється*). Любопытно их видеть. Покажите же их, не стесняясь... Выложите перед глазами этого почтенного ареопага, на судилище которого вы призываете теперь своего мужа.

Харитя вся бліда поривається одмовляти.

Марина Петрівна. Харитю!

Крушельницький. Мамаша! Дайте же своей дочери довести свою артистическую роль до конца!

Харитя (*задихаючись*). Не судитися я з вами хочу, бо я вже одним тим покарана, що через ваші солодкі брехні дала зв'язати свої руки з руками хапуги посліднього!.. А ось вам і доказ. (*Вийма з-під керсетки листа і подає йому*). Скажіть ви мені: який це Балабанов дає вам п'ять сот рублів, щоб ви купили екіпажа для мене, бо мені — інженьоровій жінці — не пристало пішки ходити? Скажіть ви: за віщо він тиче вам оці гроші?

Крушельницький (*почуваючи себе ніяково*). Однако!.. Вы не только годны на драматические роли, но и... для кражи со стола мужа не принадлежащей вам переписки.

Харитя (*божевільно регочучи*). Ха-ха-ха-а! Ви дійшли вже до такої вдачі усяких здирщиків, що не соромитесь кидати у себе на столі оці документи... Я ненароком зайшла до вас у кабінет, і серед столу розгорнута лежала оця приємна вам бумага... Я перше думала, чи не зазовини від якої-небудь любої вам Пріськи і... каюся, що прочитала її!

Крушельницький. А это еще что за намеки насчет каких-то посторонних Присек? Вероятно, и в этом случае вы располагаете документальными уликами?

Харитя. Вихований у лядській школі та в єзуїтських замірах, ви й тут хвостом крутите, видаючи з себе святошу і домагаючись документів та улик? То ось вам буде і друга улика, хоч яка вона не гидка з себе! (*Гукає*). Пріську!

Уходе Пріська.

Пріська! Скажи отут... перед усіма... як перед богом... по правді. Скажи: загравав з тобою сьогодні барин? Ловив він твого носа? Кажи, а то зараз покличу Килину.

Пріська *(ні в сих ні в тих)*. Ну, дивіться!.. Вони тільки так... шуткуючи... А ви думаєте справді?

Крушельницький *(не знаючи що казати. До Пріськи)*. Врешь, мерзавка!.. Вон из моего дома!

Пріська мерщій біжить.

И эту старую ведьму-лгунью гони со двора, пока я ей ребер не переломал!

Пріська *(вибігаючи, на ходу)*. Стара давно вже зібралася й пішла. І я піду за нею. Не тільки світа, що в вікні! *(Виходе)*.

Харитя. Ха-ха-ха-ха-а! Нічого вам гнати нас звідси, ми самі мерщій утечемо від цього задушливого смороду, від цієї лихої пошесті задля усього чесного та доброго... Ось вам ще один документ *(виймає з-під корсетки листа)*, про котрий я соромлюся і людям похвалитися, такий він гидкий та срамотний! Нате, заховайте його на споминку своїх лядських вчинків! *(Кида йому під ноги пакета)*. Пане Юрку! Дайте мені вашу руку. Я сподіваюся, що ви не откинетесь своєю допомогою спокутувати мені тяжкий гріх перед людьми чесною працею на користь свого рідного краю! Ходімо, мамо! Ходімо, дядю! Я з паном Юрком поїду до Кропивницького і буду прохати його прийняти до своєї трупи. *(Поривається іти з Довбишем)*.

Крушельницький. Да, это как раз по вас. Не желая быть чесной женой, вы, наверно, будете иметь большой закулисный успех в качестве артистки. На первый дебют избрали дородного Марса.

Харитя. О, гидото! *(Уся здригує)*.

Довбиш. Не всі, пане бахурю, пішли по ваших слідах. Остережіться таке плескати, щоб не довелося вам помірятися на пістолях з оцим Марсом. Знайте, що моя рука не стріпнеться улучити у такого, як ви, бубнового туза! *(Веде Харитю за собою)*.

Марина Петрівна. Харитю! Що це ти надумала? Вернися, моя дитино. Посварилися — помиритеся...

Харитя. Ніколи, мамо, сього не буде.

Поки Рось зоветься Россю,
Дніпро в море ллється,

Поти серце українське
З панським не вживеться!

Ходімо! *(Іде з Довбишем під руку).*

Петро Петрович *(беручи Марину Петрівну під руку).* Ходімо і ми, сестро! Слава твоїй Хариті, слава! Вона щира дочка України. Не дала вгасити духу хатнім супокоєм. *(Услід Хариті).* Не вгашай, Харитю, духу! Не вгашай!

Усі виходять.

Крушельницький *(нагинається, піднімає пакета і розгляда печатку).* А-а-а! Это письмо от жандармского офицера?.. *(Мерщій хова його у кишеню).* И дернула же меня нелегкая связаться с этими... психопатами! *(Повертається йти).*

Заслона пада

ДРАМАТИЧНІ ПЕРЕКЛАДИ

КОРОЛЬ ЛІР

Переклад з Шекспіра

СПРАВЛЯЮТЬ

Лір, британський король.
Король Галлії.
Герцог Бургундії.
Герцог Кориуельський.
Герцог Альбані.
Граф Кент.
Граф Глостер.
Едгард, його син.
Едмунд, теж його син, тільки збоку.
Лірів штукар.
Освальд, дворецький Гоиеріллі.
Куран, придворний.
Дід, Глостерів підданий.
Лікар.
Офіцер при Едмунді.
Придворний, прихильник Корделин.
Вістовник.
Гонеріллa
Регана
Корделія } **Лірові дочки.**
Лицарі, вояки, посланці, гонці, царедворці і інші.

Коїться у Британії.

СПРАВА ПЕРША

ПОСТАНОВА ПЕРША

Пишна господа в Ліровому палаці.
Входять Кент, Глостер і Едмунд

Кент

Здавалося мені, що королеве серце більше прихиляється до герцога Альбані, ніж до герцога Корнуельського.

Глостер

Так воно здавалося усім. Оже, як поділяли королевство, то вийшло зовсім інше. Королевство поділене так, що не скажеш, яка частина краща від другої: всі однаково порівняні.

Кент

А це, добродію, ваш син? *(Указує на Едмунда).*

Глостер

Я взяв його до себе, щоб вивести у люди. Колись немало раків пік, видаючи за сина; а тепер привик.

Кент

Як же то се? Не розумію.

Глостер

А от мати його не то що зрозуміла, а ще й зачала. Зробилася матір'ю раніше, ніж добула собі чоловіка. Гріх скоївся такий!

Кент

Не пошкодуєш на те, що колись було, коли воно дало такого лицаря.

Глостер

У мене є ще й другий син — законний; старший від цього. Оже моє серце лежить до їх обох однаково. Хоч цей шибеник і з'явився на світ раніше, ніж його прохали, та, правду кажучи, його мати була дуже добряча людина. Її

щире кохання одаряло мене таким щастям, що тепер — хоч-не-хоч,— а треба признавати за свого цього приблуду. Едмунде! ти знаєш цього ясновельможного пана?

Едмунд

Ні, добродію, не знаю.

Глостер

Це граф Кент. Запам'ятай його гаразденько, бо це мій вірний друзяка.

Едмунд
(вклоняючись)

Радніший послужити вам, чим зможу.

Кент

Мені бажалося б сподобати вас, а задля сього нам треба тільки познайомитися ближче.

Едмунд

Буду турбуватися запобігти вашої ласки.

Глостер

Він десять років тинявся по чужих краях, незабаром і знову їде... А ось і король.

Увіходять Лір, герцоги Корнуельський і Альбані, Гонеріллa, Регана, Корделія і царедворці.

Лір

Либонь прибув до нас із Галлії король
Й Бургундії господар — герцог?
Треба їх, Глостере, зустрінути як слід,
А потім привести сюди...

Глостер

Не забарюсь
Зробить усе по вашому наказу.

Лір

А ми повідаєм тим часом всім
Заміри наші давні та таємні.
Несіть сюди нам карту королевства!

Приносять карту.

Хай знають всі, що наше царство
Ми поділяємо на рівнії три часті.
Пора літа старі пошанувати,
Пора спочинок дать їм від клопотів!
Нехай молодші нас доложать рук до сього,
А ми, підтоптані, захистившись спокоєм,
Побредемо туди, де бути всім,— до смерті.
Наблизься ж, сину наш, герцóге Корнуельський,
Та й ти, не менше любий наш Альбані.
Послухайте мене: щоб відвернути сварку,
Намірилися ми усім оповістити,
Яку частину царства даємо в придане
За кожною із наших любих дочок.
І Галлії король, й Бургундії господар,
Що за найменшою ввиваються дочкою,
Бажаючи довідатись, кому вона дасть слово,
І через те, спасибі їм, зостались тута
На який час у нас погостювати,—
Й вони сьогодні вчують нашу волю.
Ви ж, наші милі дітки, любі дочки!
Ми поступаємось для вас тепер усім
Владарством із його немалою користю.
За вами тепер річ. Повідайте ви нам,
Яка з вас трьох найбільше нас кохає,
Щоб знали ми, як треба наділить
За щире те кохання із вас кожну.
Ти, Гонерілле, старшая, то твоє й перше слово.

Гонеріллa

Королю, батьку наш! Про те, як вас кохаю,
Не вимовити словами. Миліші ви мені
Від сяєва очей, ясного світу й волі.
Що наймиліше в світі є — то ви, наш тату!
Не менш кохаю вас, аніж своє життя
З його утіхами, здоров'я, щастя, вроду
І від людей заслужену повагу щиру.
Навряд коли-небудь кохала так дочка
Свого їй любого, старого батька,
Коханням тим непевним та палким,
Що й дух від його забива, слова німіють;
Нестямний викрик: «Я люблю тебе!»
І крихти не збагне того кохання!

Корделія

(набік)

Що ж ти, нещасная Корделю, скажеш?
Потай усіх люби, мовчи — та й годі?

Лір

(указуючи на корону)

Від оцієї ознаки і до тої
Бери собі в придане, Гонерілле!
Немало лісу темного тут буде
І поля чорного-пречорного, як вугіль.
Цей край перетяли вподовж широкії річки,
А впоперек порізали зелені луки.
Бери ж, кажу, собі сю добру частку царства,
Нехай вона твоя довіку буде
Та діточок твоїх від герцога Альбані...
Що ж скажеш ти тепер, середня наша дочко.
Ясновельможна пані Корнуельська?
Ану, кажи, Регано.

Регана

З сестрою ми одного роду,
Цініть же і мене, як і її цінили.
Палка була її та щира мова!
А все ж таки і я додам до неї:
Немає радощів найкращих у житті,
Як вас кохать. Одним отим коханням
Щаслива я й живу ним, милий тату!

Корделія

(набік)

Нещасна я! що маю їм сказати?
Та ні! Я певна, що моя любова
Щиріше буде їх речей добірних.

Лір

Тобі, Регано, і твоїм нащадкам
Я призначаю цю третину царства.
Вона ні по ціні, ані по мірі
Не вступе тій, що Гонеріллі спала.
Тепер до тебе річ, найменша наша дочко

Та не мала на старість нам утіхо!
Недаром же вбавають тут на тебе
Король із Галлії, укритої садками,
І господар Бургундії тієї,
Що вславилась своїми черідками,
Не даром дожидаються від тебе слова,
Кому з їх двох дружиною ти станеш.
Кажи ти нам, щоб по твоїй ми мові
Примушені були віддати в придане
Остатнюю, найкращу частку царства.
Що ж скажеш нам, Корделе люба?

Корделія

Нічого, тату.

Лір

Як нічого?

Корделія

Та так, нічого.

Лір

То й одбереш «нічого».
Ну, ну, кажи вже, не кородься.

Корделія

Не виректи мені, нещасній, того словом,
Що глибоко таїться в моїм серці.
Я, тату, вас люблю так, як повинна
Дочка любити батька: ні більше, ані менше.

Лір

Що, що, Корделе? Поправ хоч трохи річ,
Щоб не прийшлось тобі втеряти щастя.

Корделія

Мій любий таточку! Я всім повинна вам:
Життя мені дали, зростили і навчили,
Як треба в світі жить, поводитись із людьми.
Звичайною за се плачу я вам ціною:
Корюся вам, люблю і поважаю.
Тут сестри завіряли, що одного вас тільки й
люблять.

Навіщо ж, коли так, було виходити їм заміж?
Як судиться й мені подати кому слово,
Хай знає той, що візьме за дружину,
Що разом з тим він візьме половину
Від вас мого кохання, ласки і клопотів.
Ніколи заміж я не вийду, тату, так,
Як наказали вам тут старші сестри,
Щоб батька одного тільки любити.

Лір

І це від серця в тебе йде, Корделе?

Корделія

Від серця, таточку, від щирого виходе.

Лір

Така ще молода, а в серці в тебе — крига!

Корделія

Хоч молода я, тату, та правдива.

Лір

Правдива, кажеш? Ну, то й хай
Правдивість та тобі в придане буде!
Заприсягнусь святим промінням сонця,
Таємними планидами-зірками,
Що правлять нашим щастям й безталанням;
Заприсягнусь і темнотою ночі,—
Що я зрікаюся тебе навіки!
Заказую тобі кому-небудь хвалитись,
Що ти колись була близька до мене,
Що кров одна з тобою нас рідніла!
Навіки будь ти задля нас чужою.
Знай: лютий скіф чи інший людоїд,
Що з'їсть від голоду свою дитину,
Отак самісінько нам буде до сподоби,
Так буде викликать у нашім серці
Запеклий жаль і любую прихильність,
Як викликаєш їх тепера ти,
Кого я узивав колись дочкою!

Кент

Предобрий господарю.

Лір

Цить, Кенте, цить!
Не становися ти між лютим змієм
І тим, хто розбудив його ненависть!
Я більш любив її, ніж старших дочок,
Я сподівавсь старий спокій свій
Віддать на схованку до її серця,
І от, тепер...

(до Корделії).

Геть, геть з очей моїх!
Хай не зазнаю я спокою в домовині,
Якщо збрешу, що навік-віки
Тебе я вирвав геть із свого серця!
Кликніть мерщій сюди гостей моїх поважних —
Короля Галлії й Бургундського владику.
Герцóге Корнуельський й ти, Альбані!
Припоручаю вам користуватись разом
З тими поділами, що дані за жінками,
І тим, що призначавсь сестрі їх меншій!
Нехай їй гордощі, що правдою взиває,
Знайти собі дружину допоможуть.
А вам я разом віддаю із царством
Свої права і все своє владарство,
Зоставивши собі лиш назву королевську
Та королевськії усі титули,
Та сотню лицарства і з сотнею тією
У дочок по черзі я буду проживати.
Царюйте ж ви собі, зяті мої!
Користуйтесь добром усім із царства.
А щоб, се кажучи, ви віри дойняли,
То ось вам знак: беріть і поділіть
Поміж собою сю корону.

(Подає корону).

Кент

Величний Ліре! Я завжди почитав тебе
За рідного царя, любив, як батька,
І вірним був тобі навік слугою.
Не забував ніколи поминати
Твого мення у молитвах щоденних.

Лір

Як на луці натягнена вервечка,
То одхились від гострої стріли!

Кент

Спускай її! Не побоюся я, як нею
Мені пронижеш наскрізь серце!
Душею Кент ніколи не кривив
І через те, що Лір звихнувся з пантелику,
Кривить довіку нею він не буде.
Чи, може, думаєш старою головою,
Що я злякаюся казати правду,
Як задурманили тебе влестиві речі?
То знай, що нею я не поступлюся
Через оте, що ти із глузду зсунувсь.
Ось оханись, прошу, і свою волю
Одсторони від тяжкої неправди.
Життям своїм я поручусь тобі,
Що меншая дочка тебе кохає
Не менше старших твоїх дочок.
Повір мені, що не без серця той,
Хто змалу не навчився базікати цікаво.

Лір

Ні пари з уст, якщо тобі життя ще шкода!

Кент

Життя своє я завжди підставляв
Під зуби гострії твоїх злочинців;
Не побоюсь його віддати і тепер,
Бо твоє спáсіння мені дорожче!

Лір

То геть з очей моїх!

Кент

Одумайсь, Ліре!
Й по-давньому не одвертай від мене
Своїх очей.

Лір

Заприсягнуся Аполлоном!

Кент

І я отут заприсягнуся ним,
Що ти дурнісінько його морочиш!

Лір

(хапаючись за меча)

Ой, бунтовливий хаме!

Альбані і герцог Корнуельський

Охаменіться,
Наш королю!

Кент

Ну, вбий мене!
Вбивай свого ти лікаря відразу!
Заплатиш знатно тим за його
Своїй хворобі... Переміни, прошу тебе,
Діліжку царства неправдиву,
Бо поки я живий і поки дишу,
Казатиму усім й казати буду:
Недобре ти вчинив, зовсім недобре!

Лір

Послухай же, бунтарю, упослідне!
І знай, що це тобі від нас рішуче слово:
Ти замишляв своєю головою
Примусить нас зламати обіцянку,
Чого ніколи ми до сього не робили;
Ти з гордощів неситих намірявся
Перемінити нашу царську волю,
То знай — ми не попустимо такого панібратства!
Вважаючи тільки на твою давню службу,
Ми присуждаємо тобі такую кару:
П'ять днів даймо на те, щоб ти зібрався
З усім своїм гуздром в далекую дорогу;
На шостий день мерщій ти повертай
Свою потилицю до сього краю,
Бо на десятий день як заприміте хто
Твою поношену старечу постать
Посеред нашого — тобі чужого — царства,
То та нещасная хвилина буде
Хвилиною лихої тобі смерті!..

Іди собі! Заприсягну Юпітером самим.
Що не зламаю я ніколи сього слова.

Кент

Прощай, королю мій! Прощай навіки!
Коли себе таким ти показав,
То я скажу тобі, що воля всюди,
А тут зосталася одна тільки неволя!

(До Корделі).

Правдива дівчино! Хай боги милостиві
Від гіркої неправди заборонять
Твою головоньку розумну та правдиву!

(До Гонеріллі й Регани).

А вам бажаю я справдити усе те,
Що всім ви нам отута наказали.
Нехай кохання те, яким ви завіряли,
Добро з собою й щастя приведе!
Прощайте ж, горді владарі! І в іншім краї
Не зверне Кент з натоптаного шляху!

(Виходе).

Чутно — грають на сурмах. Увіходе король Галлії і герцог Бургундії з своїми царедворцями.

Глостер

Господарю! ідуть король і герцог.

Лір

До вас, Бургундський герцоге, я перше всього
повертаюсь.
Ви з королем сперечитесь за нашу меншу дочку,
Бажаючи її узяти за дружину.
Як сподіваєтесь за нею взяти посаг,
То раю вам занехтувать про те надію.

Герцог Бургундський

Господарю! про мене й того буде,
Що ви раніш за нею обіцяли,
Та й самі ви, мабуть, дасте не менше.

Лір

Еге, поважний герцоге, тоді, як обіцяли,

Вона була ще дорога нам дуже,
А от тепер ціна їй геть упала.

(До Корделії).

Он, бачите, стоїть вона тут перед вами.
Якщо вподобалося вам сухе її обличчя
Та постать миршава, що гнів наш розбудила,
Беріть її, як є,— хай буде ваша!

Герцог Бургундський

По правді кажучи, немало здивувала
Мене ся ваша річ, ясний королю.

Лір

Коли, кажу, вона з своїм пороком
Й гіркою нашою зневагою до неї,
Замість приданого, наділена прокльоном
Й навіки-вічній одринута тут нами,—
Коли усе ж таки вона вам сподобалась —
Беріть її, а хочете — одкиньтесь.

Герцог Бургундський

Вчуваючи від вас, королю, річ такую,
Не знаю, як на се і погодитись.

Лір

То, коли так,— одкиньтеся від неї...
Заприсягну усім — я слова не зламаю
Й ніякого приданого не дам за нею.

(До короля Галлії).

А щодо вас, ясний королю, то мені
Бажалося б свою прихильність щиру
Кориснішим чим-небудь ознаймити,
Ніж поєднати вас отут з тією,
Кого я серцем всім зненавидів навіки.
Я раю вам, королю, повернути
До кращого кого свою вподобу,
Одкинувшись від миршавого кодла,
Що за своє соромиться признати
І рідна по крові її родина.

Король Галлії

Чудовно се мені! Ніяк не зрозумію,
Щоб та, кого ви так кохали,

Взиваючи її утіхою на старість
І найдорожчою всього на світі,—
Щоб та, кажу, вчинила в одну мить
Якийсь страшний нелюдський вчинок
І щирую любов перевернула
У серці батьківськім на ненависть лихую.
Повинна б буть вина її страшенна,
Й кохання вашого вона не варта!
Тільки мені здається неймовірним,
Щоб це все скоїлось отут без чуда.

Корделія
(батькові)

Мій батеньку! Прохаю в вас одного...
Немає в мене талану такого,
Як в других є,— так красно повідати
Про те, чого і в думці їх немає...
Мерщій я все зроблю, що сплинуло на думку,
Ніж буду всім базікать про заміри...
Тим я тепер прошу вас і благаю —
Повідайте, будь ласка, королеві,
Що ви своє лице від мене одвернули
Не через гріх тяжкий мій перед вами;
Що не вчинила я вини такої,
Щоб так знехаяти себе між людьми;
Не провинилась я і таким вчинком,
Щоб одвернуть від себе вашу уподобу.
Скажіть йому прямісінько у вічі,
Що тим великий гнів ваш заслужила,
Що ні канючливих очей не маю,
Котрі на те одно тільки і здатні,
Щоб випрохать усе, чого їм треба,
Ні влесливих речей не знаю,
Щоб ними обдурить кого на світі,
А як по правді треба вже сказати,
То — на моє велике безголов'я! —
Ся річ моя проста, зате правдива,
Ваш гнів накликала тепер на мене!

Лір

Бодай на світ ти краще не родилась,
Ніж слухати мені від тебе такі речі!

Король Галлії

Та й тільки-то? Як бачу, то всьому виною
Несміливість її та та звичайна
Дівочая сором'язливість, що не зна,
Як тут поводитись і що коли сказати.
Кажіть же, герцоге, тепер свою ви думку.
Не щире то кохання, як до його
Думки, не поєдночені із ним, налипли.
Кажіть, чи маєте ви думку взяти панну,
Що й без приданого ціни їй не зложити?

Герцог Бургундський

Коли ясновельможний Лір за нею
Віддасть хоч те, що призначалося раніше,
То я за рученьку Корделію візьму
І наречу дружиною своєю.

Лір

Заприсягався я анічогісінько не дати
І знов заприсягну, що так воно і буде!

Герцог Бургундський

(до Корделії)

Ох, шкода мені вас: втерявши батька,
Навряд чи знайдете тепер собі дружину.

Корделія

Даремно ви турбуєтесь! Коли
Вас вабило до мене не кохання,
А на одно моє придане очі дерли,
То слова я такому не подам!

Король Галлії

Ой прехорошая Корделе, панно!
Позбувшись усього, мені здаєшся ти
Тепер багатшою, аніж здавалась досі.
Яка велична ти, одринута своїми,
Яка принадлива в лихій своїй пригоді!
Від сього часу будь повік моєю.
Якщо добро таке другі не цінять,
То я беру його собі на схову.
Величнії боги! ви диво учинили:

Від того, що її усі негують,
У серденьку моім спалахнуло кохання!

(Лірові)

Королю! я беру собі твою бездольну дочку,
Зроблю з неї царицю над собою
Та над своїм покірливим народом
І прехорошим садом — Галльським краєм.
Тепер ні один з герцогів Бургундських
Її нізащо в мене не одкупить,
Коли не вміли тут її цінити.
Корделе-панно! попрощайсь з своїми.
Хоч обійшлись вони з тобою не по правді,
Та те, що жде тебе в моєму краї,
Далеко буде кращеє від того,
Що тут приходиться тобі покинуть.

Лір

Бери її мерщій собі, королю!
Такої ми дочки не хочем знати,
Хай нам вона не попадається на очі!

(Корделії).

Мерщій ти їдь відсіль, лихая,
Не жди від нас ні ласки, ні любові,
Нема тобі мого благословення!
Бургундський герцоге! Ходім зо мною.

Труби грають. Лір виходе з герцогами Бургундським, Корнуельським і Альбані; за ними Глостер і царедворці.

Король Галлії
(до Корделії)

Простися з сестрами.

Корделія

І з гіркими сльозами.
На вас я кидаю старого батька.
Я добре знаю вас, та як сестрі
Не личить все мені отут казати...
Побережіть його старечі літа,
Бо самі ж ви отут усім хвалились,
Що так кохаєте його безмірно,
То й оправдіть оті свої ви речі.

Ох, знаю я, якби він не залишив
Мене отут прихильності своєї,
То я б йому знайшла спокій далеко кращий.

Гонеріллa

Не вчи ти нас, що нам робить повинно.

Регана

Краще сама гаразденько навчися,
Як чоловікові своєму догоджати,
Що з жалю взяв тебе до себе.
Ти не хотіла батькові коритись,
То і карайсь тепер за свою вдачу!

Корделія

Ох, знаю я — настане та година,
Що доведе усім, хто правдою поводивсь,
І голову того покриє сором,
Хто замишляв отут лихе вчинити.
Простіть, сестриченьки! щасливо зоставатись!

Король Галлії

Ходім, Корделе моя люба!

Виходять.

Гонеріллa

Сестро! мені треба побалакати з тобою про важні та близькі нам обом речі. Мені здається, батько ще сьогодні звідсіля виїжджає.

Регана

Авжеж, і прямісінько до тебе. Поживе у тебе місяць, а на другий — до нас.

Гонеріллa

Ти бачиш, як міниться він та яким вередливим стає від старості, хоч немало сього за ним і раніше водилося. Сестру він завжди любив більше від нас, а тепер, дивися, як знічев'я одкинувся від неї. Дивно! зовсім дивно!

Регана

Це хвороба, що іде слідом за його літами. Він, одначе, ніколи не хотів здержувати себе.

Гонеріллa

Як і молодим був, то й тоді ще спалахкував, як порох, а тепер на старість ще більше себе не здержує. Прийдеться нам не малу випити від його старечої вередливості.

Регана

Авжеж! Не раз доведеться бачити такі чудні примхи, як от сьогодні з Кентом учинив.

Гонеріллa

Певно, з Галльським королем він ще буде прощатися. От ми тим часом поєднаймося гарненько. Якщо при його норові та зоставити йому порядкування, то з того поділу царства, що він зробив, зостанеться нам один гіркий посміх та буде велике горе.

Регана

Треба про це гаразденько подумати.

Гонеріллa

І, не гаючи часу, що-небудь пригадати.

Виходять.

ПОСТАНОВА ДРУГА

Горниця в Глостеровім палаці. Увіходе Едмунд з листом у руках.

Едмунд

Природо! ти моя богине!
Не ослухаюсь я твоїх наказів.
Не попущу я гордовитим людям
Мене добра того тут залишити,
Що й так було б повинно моїм бути,
Якби я появивсь на рік пізніше
Від рідного мені Едгарда-брата.
Що незаконний я, то що із сього?
Невже за це мене за виродка приймати?
Здається, я стрункий і бадьорний удався,
І на обличчя я не згірш нітрохи
Від тих, кого в законі породили?
За що ж отут над нами гордувати,

За те, що лічимося ми пригульні?
За що ж мені терпіть таку зневагу?
За те, що маю я завзяття більше,
Ніж хирі ті, тендітні нарождения,
Що на долужливім уже ліжкові,
З сном борюкаючись, їх нехотя зачато?
Чому, скажи, братухо мій законний,
Твоїй землі не перейти до мене?
Однаково кохає мене батько,
Як і свого законного Едгарда.
Так голосніше, бач, дзвенить «законний».
Ну, голосніш — то і носись з тим дзвоном!
Як вигадка моя з листом не піде дарма,
То виродок Едмунд заткне за пояс
Прижитого в законі тут Едгарда,
І буде він у розкошах кохатись!
Ой, постарайтеся ж, боги, гарненько
За незаконного свого Едмунда!

(Читає стиха).

Увіходе Глостер.

Глостер

Таке тут скоїлось: прогнали Кента,
Короля Галлії страшенно образили...
Сам царства зрікся й, світа не заждавши,
Мерщій відсіль удьорив ніччю...
І все це скоїлось в одну хвилину,
Нежданно так... Се ти, Едмунде?
А що новенького?

Едмунд

(ховаючи листа)

Нічого, добродію.

Глостер

З чим ти так ховаєшся?

Едмунд

Я не знаю нічого нового, добродію.

Глостер

А то що за лист, що ти читав, як я сюди увійшов?

Едмунд

Та се так, добродію... нікчемниця.

Глостер

Навіщо ж ги, так хапаючись, ховаєш в кишеню оту нікчемницю? Уже ж як нікчемниця, то й ховатися з нею нічого. Давай сюди листа. Подивимося! Якщо то справді нікчемниця, то й окулярів не треба буде томити.

Едмунд

Вибачте, добродію, це лист від брата. Я його ще не дочитав; оже з того, що довелося прочитати, бачу, що показувати його вам не годиться.

Глостер

Подай сюди — подивимося!

Едмунд

І показати його й не показати — однаково вас образити. На мою думку, це недоладний лист.

Глостер

Побачимо, подивимося.

Едмунд

Мені здається, що цей лист написав брат задля того, щоб мене вивідати.

Глостер
(читає)

«Неминуча повинність поважати та послухатися старого в найкращі літа нашого віку тільки підлива гіркого полину в наше життя. Вона забороняє нам скористувати заміри молодих літ, бо як надійде старість, то вже не ті думки обляжуть голову. Мені здається, безглуздо потурати старечим витребенькам, що керують нами не через те, що за ними право, а через те, що ми їх слухаємо та коримося їм... Приходь побачитись зо мною; тоді я розкажу тобі дрібніше. Добре б було, якби батько наш заліг спати та й спав, доки я його не розбуджу. Тоді б ти користувався половиною його доходів і був би дорогим і любим братом твого Едгарда...» Що се? Це скидається на якісь непевні змовини. *(Читає)*. «Добре б було, якби батько заліг спати... Тоді б ти користувався половиною його доходів...» І це ка-

же Едгард, мій рідний син? Його рука знялася написати оце? У його голові та серці кохаються отакі думки?.. Як піймав до тебе оцей лист? Хто його приніс тобі?

Едмунд

Ніхто мені його не приносив, добродію. Отут-то й хитрощі! Я знайшов його у себе в кімнаті на вікні.

Глостер

І, на твою думку, се писав Едгард?

Едмунд

Якби лист був не такий лихий, я заприсягнув би, що це він писав; а тепер — радніший не 'нняти тому віри.

Глостер

А нестеменно він писав!

Едмунд

Здається, він. Одно тільки варто сказати, що, певне, його серце не водило рукою, як він писав сього листа.

Глостер

Ніколи він не розмовляв з тобою про це?

Едмунд

Зо мною, добродію, ніколи. Одначе доводилося не раз чути, як він хвалився другим, що краще нікчемному старому батькові віддати до рук своє добро дозрілому синові і бути під його доглядом.

Глостер

Ох ти, пройдисвіте пекельний! Та про це ж він і в листі натякає. Гидке та стидке кодло! Невдячне, ненависне бидло! Ні, він гірше самого бидла! *(До слуги)*. Зараз мені іди та знайди його! Я його заб'ю в колоду! Де ж вона, де ота звіріока?

Едмунд

Не знаю, добродію. Якби ви мусили здержати свій гнів до мого брата, аж поти не виявляться всі його заміри, тоді б уже навмисне робили, що знали. А то як скрутите його, а далі виявиться, що помилились в його замірах, то —

подумайте — що люди про вас скажуть, та й його одверне-те уже навіки від себе. Я радніший душею своєю завірити вас, що писав він оце тільки задля того, щоб вивідати мою любову до вас, добродію, і що ніяких лихих замірів проти вас він не має.

Глостер

Ти так гадаєш?

Едмунд

Якщо ви, добродію, бажаєте правди довідатися, то я зроблю ось як: сховаю вас, а з ним буду розмовляти. Тоді ви самі про все довідаєтесь.

Глостер

Та невже ж він став отакою звірюкою?

Едмунд

Авжеж що ні.

Глостер

Ох, небо і земле! Замишляти отаке проти батька, що його так щиро кохає! Прохаю тебе, знайди його, Едмунде, і зроби так, щоб він виложив усе, що таїться на його серці! Роби так, як велить тобі твій добрий розум. Я радніший зректися самого себе, аби тільки довідатися правди.

Едмунд

Я зараз піду розшукувати його, а як буде усе готове — в ту мить подам звістку до вас.

Глостер

Недаром же сонце недавно мінилося, а після його і місяць; не віщує оце нам нічого доброго. Учені люди, що висліджують усе це, балакають, що, либонь, воно так і повинно бути. А чого ж воно не минається даром, чого зоставляє глибокі сліди після себе; над любовою глузують, побратимство нехтують; брат іде проти брата; по городах устають чвари, по селах засівається незгода; в палатах один проти одного зло замишляє; навіщо вже таке кревне поєднання, яке повинно бути поміж батьком та сином,— та й його нівечать, нищать?! Нікчемник, що прийняв життя від мене, очевидячки показує, що нам сонце та місяць ві-

щують, і от усі бачать, як устає син на батька! Король іде супротив того, куди його повинно серце хилити, і це знову показує, як батько іде проти рідної дитини! Ні, оджили вже ми свої найкращі літа. Що нам доводиться бачити? Пронирство, лукавство, ошукування і самі найдушогубні заміри ганяються за нами до самої домовини і не дають вільно дихнути. Одшукай же мені, Едмунде, отого пройди-світа. Приложи до того всю свою снагу, вона тобі на лихо не піде... Отак доброродного та правдивого Кента прогнали, зреклися; а вся його вина в тім, що він був чесний та правдивий. І чудно, і дивно! *(Виходе).*

Едмунд

Отже, й бавляться люди отакими забобонами! Як щастя від нашої необережності почне од нас одвертатися, то ми звалюємо усю вину на сонце, на місяць та зорі. Тобто через те ми стаємо нікчемні, що так на роду написано; або чудуємо через те, що небо того хоче; становимося ледарями, злодюгами і дуросвітами від того, що ворожі зірки мають на нас такий вплив; а п'янюгами, брехунами та бахурями зробились від того, що під такою планидою родились; немов справді всі наші пороки наслані на нас кимсь вищим. Усі бахурі свою похітливість скидають на зорі. Батько, бач, мій поєднався з моєю матір'ю під «драконовим хвостом»; а я з'явився на світ під «возом»; через це, мабуть, я і вдався таким немилосердним до людей та розпутним... Все брехня! Такий самий я був би, яким є, і тоді, якби при моєму народженні сіяла сама найясніша з зірок на всьому небосхилі...

Увіходе Едгард.

Ось і Едгард... На ловця і звір біжить!.. Зовсім як кінець у старих кумедіях. Мені приходиться видавати себе за непевного горювальника, що так тяжко зітхає, як ті, кого на ланцюзі прип'яли в Бедламі. Еге, не добро нам віщують оті потьмари... Фа... соль... ля... мі...

Едгард

Що з тобою, брате Едмунде? Чого се ти так тяжко замислився?

Едмунд

Думаю, Едгарде, про те, що довелось недавнечко прочитати, тобто об тому, що повинно бути після сонячної потьмари.

Едгард

І оце тебе так турбує?

Едмунд

Як же його не турбуватися, коли всі пророкування, на моє нещастя, одно за другим збуваються. Згадай, наприклад, що казали про розладдя поміж рідними, про мор, про голод, про нехтування побратимства, про чвари по царствах, про похвалки та прокльони королеві і його близьким, про недовір'я людське, про те, як виганяють близьких приятелів, про розладдя поміж лицарями, про те, як не держатися шлюбу, та чимало ще про що.

Едгард

Чи давно ти записався в звіздочоти?

Едмунд

Буде про це! Краще розкажи, коли ти впослідне бачився з батьком?

Едгард

Учора звечора.

Едмунд

Довго ти з ним розмовляв?

Едгард

Годин зо дві.

Едмунд

І розійшлися ви мирно? Не примітив ти, бува, по його речам або по обличчю, що ти його чимсь образив?

Едгард

Нічого не запримітив.

Едмунд

Пригадай, лишень, чим ти міг його образити. Прохаю тебе, не попадайся йому на очі, поки він до тебе таким гнівом паше. Він такий на тебе сердитий, що якби окошилося над тобою яке нещастя, то й воно не вгамувало б його палючого гніву.

Едгард

Може, який пройдисвіт набрехав йому що-небудь про мене.

Едмунд

Я й сам так гадаю. А все-таки раю тобі, остерігайся стрі-ватися з ним, поки не вгамується його гнів. Слухай, іди до мене, на мою половину; там ти почуєш, що каже про тебе батько. Прохаю тебе, іди; ось тобі й ключ. Коли тобі треба буде вийти з хати — не виходь, не назброївшись.

Едгард

Не назброївшись? Чого се так, брате?

Едмунд

А того, що так треба. Послухайся доброї ради. Хай я залишуся честі, коли проти тебе не замишляють чогось лихого. Я тобі кажу про те, що сам бачив і чув, про що у таємній розмові натякали. Будь певний, що не все зразу скажуть про те, що тебе жде. Прохаю тебе, іди звідси.

Едгард

А швидко я дознаюся правди?

Едмунд

Будь певний, я допоможу тобі.

Едгард виходе.

І батько віри йме, й братуха мене слуха!
Його довірчива душа та серце добре
Не наведуть на думку, що не все
Так діється, як наказав йому я.
То і гаразд: мені зручніше буде
Тут наглумитися над його простотою.
Кінець всьому! Коли не по закону
Мені спаде все батьківське добро,
То розумом своїм його собі добуду.
Гаразд все те, що добрий кінець має!

Горниця в палаці у Альбані. Увіходе Гонеріллля і Освальд.

Гонеріллля

Чи правда, що батько прибив одного з моїх слуг за те, що той налаяв його штукаря?

Освальд

Правда, господине.

Гонеріллля

Що день та ніч, то все мені одна досада!
Нема годиноньки, щоб його витребеньки
Безглуздії не принесли мені клопотів!
Терпіти далі все не маю більше сили!
Безпутні лицарі його що хочуть, те і роблять;
А він не хоче віри йнять, ще лається зо мною...
Не хочу ж, коли так, і я з тобою говорити!
Як з ловів вернуться, скажи йому, що я недужа.
Та й сам позбав снаги відразу все робити,
Що не накаже він. Не бійсь, я все беру на себе!

Освальд

Я чую — сурми грають, господине,
Це вже вони вертаються додому.

Гонеріллля

Як гірше, нехотя обходься з ним ти сам
Та накажи про це й своєму товариству.
Пора вже з ним дрібненько побалакать!
Як не до шмиги прийдеться йому моя розмова,
Хай іде до сестри: не кращого і там здобуде.
Вона однаково зо мною про це мислить.
Чудний старий: віддав нам своє право
Та і користуватись ним тепера хоче.
Старі, що діти: чого в їх ласкою не візьмеш,
То треба силою примусити до того...
Гаразд же пам'ятай мої накази!

Освальд

Усе зроблю, що тільки наказали.

Гонеріллю

А лицарства його і ухом не веди,
Хоч що б не вийшло з того. Чуєш?
Скажи про це й своєму товариству.
Побачимо, що з сього далі вийде,
Та і довідаюсь таки, а до сестри
Тим часом напишу, щоб теж не потурала,
А щоб робила все, як я роблю.
Та накажи, хай подають обідать.

(Виходе).

ПОСТАНОВА ЧЕТВЕРТА

Друга горниця у тому ж палаці. Увіходе Кент, передягнений.

Кент

Як доведеться ще мені і голос так перемінити,
Як я перемінивсь у цій простій одежі,
Що й сам себе не пізнаю, як гляну,—
То, певне, я свого таки добуду.
Забродо Кенте! послужи ж ти щиро
Тому, хто з тебе тут зробив забороду.
А ти, сліпа моя, щербата доле,
Допоможи цьому безродному заброді
Йому довіку правдою та вірою служити!

Увіходе Лір, а за ним лицарі і царедворці.

Лір

Мерщій обідати! Не хочу я ані хвилини ждать! Чули?! Ти хто такий?

Кент

Чоловік.

Лір

Що ж ти за чоловік? Чого ти від нас хочеш?

Кент

Що я за чоловік? Чого я хочу? Мені бажалося б, щоб мене приймали за того, чим я здаюся. А хочу я вірно служити тому, хто мені віри йме; любити того, хто по честі

живе; знатися з людьми розумними та неохочими до розмови, а найбільше до тих гострих пересудів; умію я й рубатися, коли вже без сього не можна обійтися; однії риби тільки ніколи не їм.

Лір

Хто ж ти такий?

Кент

Я — чесний чоловік, хоч злидні мене облягли не менш, ніж короля.

Лір

Не багато ж у тебе достатків, коли так. Чого ж ти хочеш?

Кент

Служити.

Лір

Кому ж ти хочеш служити?

Кент

Вам.

Лір

Хіба ти мене знаєш, приятелю?

Кент

Ні, не знаю. Оже, глядючи на вас, мені бажається вам послужити.

Лір

Що ж ти по мені помічаєш?

Кент

Господарську вдачу.

Лір

Яку ж ти службу вмієш служити?

Кент

А ось яку: я умію держати язик за зубами, їздити верхи, бігати, насмішити людей цікавою казкою чи приповісткою. Як що не дуже затійливе буде наказано зробити — зроблю не згірше від другого, а може, ще й краще, бо маю до того щирую хіть.

Лір

Скільки тобі літ?

Кент

Я не такий молодий, щоб, зачувши, як дівчина співає, зразу у неї і вклепатися, оже не такий і старий, щоб покохати її без усякої причини. За оцим горбом, що зоветься спиною, нависло не мало й не багато — аж 48 літ.

Лір

То зоставайся: будеш моїм слугою. Якщо ти й після обіду вподобаєшся мені так само, як тепер, то не швидко я розстанусь з тобою Гей! а що ж обідати? Чому до сього часу його не дають? Де мій дурень? мій штукар? Покличте його!

Освальд вертається.

Чув ти, вірний слуго, де моя дочка?

Освальд

Вибачте. *(Виходе).*

Лір

Що він сказав, шибеник? Верніть зараз сюди отого неотесу!

Один з лицарства виходе.

Гей, де мій штукар? Що ви, поснули всі, чи що?

Той лицар, що ходив за Освальдом, вертається.

Ну, де ж отой виродок?

Лицар

Він каже, королю, що ваша дочка недужа.

Лір

Чому ж той хам не вернувся, коли я його кликав до себе?

Лицар

Він мені на се одказав, що вертатися нема йому часу та й не хоче.

Лір

Не хоче?!

Лицар

Не знаю, королю, з якої то причини, тільки я помічаю, що до вас почали повертатися не так, як раніше бувало. Не тільки всі прислужники не хотять вас послухатися, а косо дивляться і герцог з герцогинею.

Лір

Ти се запримітив?

Лицар

Простіть мене, ясновельможний королю, може, я й помиляюся. Оже мені здається, що всі тільки й гадають про те, як би зневажити вашу величність.

Лір

Ти мене навів на те, що я й сам запримітив. Мені самому кидалась у вічі не то щоб дуже значна вже неповага, оже я утішав себе тим, що то мені так здається; більше через мою старечу нетерплячість, ніж через те, що справді хотять мене зневажити. Тепереньки я почну прикро за ними наглядати. Де ж мій штукар? Третій день настає, як я його зовсім не бачу.

Лицар

З того часу, як молода королівна виїхали у Галлію, штукар ваш, королю, зробився наче та темна хмара.

Лір

Про це мені більше ні слова; я й сам гаразд запримітив. Іди до моєї дочки і скажи їй, що мені з нею треба побалакати. Та разом кликни сюди і мого штукаря.

Освальд вертається.

Ага, це ти, мій голубе! А підійди, лишень, сюди ближче та скажи, голубе, ти знаєш, хто я такий?

Освальд

Батько моєї господині.

Лір

Батько твоєї господині? Хаме ти мого господаря! Виродку! Невільнику! Собако дворова!

Освальд

Не був я ніколи тим, чим ви нарекли мене, добродію. Вибачте.

Лір

Як ти смієш дивитися на мене, волоцюго? *(Б'є його).*

Освальд

Не дамся я вам битися.

Кент

(збиває його з ніг)

То ось же тобі за се, нікчемний і в м'яча пограти!

Лір

Спасибі, приятелю. Ти вірно служиш мені; я бачу, що будеш мені до вподоби.

Кент

(до Освальда)

А ти, мосьпане, вставай та мерщій тікай відсіля! Я тебе навчу, як треба з людьми поводитись! Геть же, кажу тобі, звідсіля! Чи тобі, бевзню, мабуть, знову заманулося зміряти на долівці, який ти завдовжки? То коли так — зоставайся; а все буде краще, як ти зникнеш мерщій. Так задля тебе безпечніше буде! Ну, дери ж, кажу, мерщій! *(Випихає Освальда у двері).* Отак!

Лір

Спасибі тобі, мій вірний слуго. *(Дає Кентові гроші).* Оце тобі вперед плата за твою службу.

Увіходе штукар.

Штукар

Я його хочу теж подякувати. *(Кентові).* Ось тобі мій дурноверхий шлик. *(Подає йому шлика).*

Лір

Се ти, мій любий штукарю? Як живеш, можеш?

Штукар
(Кентові)

Справді, тобі краще б надіти мій шлик з північним гребенем.

Лір

Чого ж се так, штукарю!

Штукар

Чого? А того, що він заступається за тих, кого зненавиділи. Вір мені — якраз наживеш хворобу, коли почнеш скалити зуби не на той бік, з якого дме вітер. Бери ж мій північний гребінь... Ти все ще не второпаєш, нащо? Оцей, бач, мій приятель прогнав двох дочок, а третю наділив більше, ніж вона того хотіла. Якщо ти бажаєш зостатися біля його, то надінь дурноверхого шлика!.. Ну, а ти ж, дядечку, як повертаєшся? От якби в мене було два дурноверхих шлики та дві дочки!

Лір

А це ж нащо, хлопче?

Штукар

Нащо? Дочкам я віддав би все своє добро, а шлики зоставив собі. Ось тобі один шлик, а другий хай тобі за христа ради кине яка-небудь з твоїх дочок.

Лір

Пам'ятай, штукарю, що у мене є канчук!

Штукар

Правда, бач, така собака, що її мерщій вигонять з хати; а от як гонча сучка, то їй і в хаті холодно,— іди сміло грітися до груби і смерди, скільки хочеш.

Лір

Це добре сказано; видно, що ти мозком гаразд воročаєш.

Штукар

Хочеш, приятелю, я почну тебе учити уму-розуму.

Лір

Ану, вчи.

Штукар

Слухай же обома ухами.

У запасі більше май, аніж бачуть люди;
Не кажи всього того, про що тільки знаєш;
Другим більш не позичай, скільки сам повинний,
І частіше верхи іздь, а не ходи пішки.
Менше думай та збирай собі на прибуток
Всього того, чим другим зашкодити можна.
В карти менше програвай, ніж так кинуть хочеш;
Од горілки одхаснись та й од молодичок.
Сиди дома увесь вік, то й будеш багатим,
Аж настільки, скільки двадцять
Більше двох десятків.

Лір

Мелеш язиком, штукарю!

Штукар

Коли так, то моя красна річ все одно, що балачка аблокатова, як йому повинно оправдити винуватого за так грошей. Ти ж мені за мою красну річ теж нічого не дав. Як я бачу, то ти, дядечку, голінний до користі, хочеш її вилущити з нічого.

Лір

Чому ж її й не вилущить, хлопче, якби можна було хоч що-небудь добути з нічого?

Штукар

То, будь ласка, скажи тепер йому, що він з тебе добуде стільки користі, як з нічого. Штукареві він, чого доброго, не дойме віри.

Лір

Лютий дурню!

Штукар

А ти, дядечку, знаєш, чим одрізняється лютий дурень від доброго?

Лір

Не знаю; ану скажи, чим?

Штукар

Ось хай, лишень, отой, що тут тобі пораяв
Зректися самохіть свойого володарства,
Становиться отут рядком зо мною
Або хоча й з тобою, мій пишний володарю.
Хай скаже він: хто з нас обох добріше?
Чи я, одягнений на посміх людям,
Чи ти в своїм блискучому уборі,
Посмішище людське, величний Ліре!

Лір

То ти взиваєш мене дурним?

Штукар

Усіх своїх нажитих титулів ти зрікся сам, а від сього не одречешся, бо ти з ним родився на світ.

Кент

Це не зовсім з придуру сказано, королю.

Штукар

Авжеж що не з придуру. Значні та величні люди ніяк не хочуть прúдур зоставити мені одному. Якби я забажав, щоб вона вся була моєю, то вони б домагалися хоч цяточки на свою долю. Та й жінки до неї дуже охочі; кожна то тут урве шматок собі, то там. Дядечку, дай мені яйце, я тобі дам за його аж дві корони.

Лір

Які корони, штукарю?

Штукар

Дві половинки з скалярущі. Я яйце розріжу надвоє; серединку з'їм, а скалярущу віддам тобі; от тобі й дві корони. Як ти розламав надвоє свою корону й обидві половинки віддав другим, то це ти скинув свого осла собі на плечі і поніс його через багно. Мало було мозку під твоєю лисою головою, як скидав ти свою золоту корону та віддавав її другим. Якщо я сказав і оце спридуру, то хай одшмагають того першого, хто це скаже. *(Співа).*

Ох-хох! настав для дурнів тяжкий час:
Дурний розумним став, й народ порозумнішав
враз.
Клопоче лиш мене, щоб той зовсім ума не збувся,
Хто з дурнями навіки-вічні поякшався.

Лір

З якого се часу навчився ти, штукарю, співати?

Штукар

З того часу, дядечку, як ти обох дочок зробив своїми матірками. У той день ти дав їм у руки добру лозину, а сам спустив штани. *(Співа).*

Вони розрюмались від несподіваного щастя,
А я з нудьги, бездольний, тут співаю,
Що наш король пошився сам у дурні
Та й грається тепер з собою в жмурки.

Зроби мені ласку, дядечку, найми учителя, щоб він навчив твого штукаря брехати. От як забажалося мені навчитися оцьому реместву.

Лір

Якщо ти, ледарю, навчишся ще й брехати, то не минути тобі канчука.

Штукар

Навдивовижу, який ти однаковий з своїми дочками! Вони похваляються оддубасити мене за правду, а ти — за брехню, а ще другі — за те, що мовчу. Краще бути чим хочеш, тільки не штукарем; а все-таки, дядечку, я не бажав би бути тобою. Ти обскуб свій розум з усіх боків і нічого не зоставив усередині.

Увіходе Гонеріля.

Ось іде одна з тих, задля кого ти себе обскуб.

Лір

Скажи, дочко, від чого се чорна хмара укрила твоє обличчя? Я примічаю, що за послідні часи воно почало дуже хмуриться.

Штукар

Ти був зовсім щасливим тоді, як не приходилося догля-
датися, чи хмуриться воно, чи виясняється; а от тепер ти
ніщо більше, як перервана каблучка, що її на сміття вики-
нуто; навіщо вже я, та й то більше значу, ніж ти; я хоч
штукар, а ти прямо нічогісінько. *(До Гонеріллі)*. Добре,
добре! Буду держати язик за зубами. Хоч ви і нічого не
кажете, оже я по обличчю бачу, що ви мені наказуєте мов-
чати... Ні пари з уст! *(Приспівує)*.

Мовчу, мовчу! А той, кого колись
У ніс колола скоринка хліба й серединка,
Тепер, позбувшись всього, бідолага,
Й за крихоткою гірко плаче!

(Указує на Ліра)

Він тепер зовсім вилущений стрючок з гороху.

Гонеріллля

Королю й батьку мій! Не тільки оцей дурень,
Що ви сповадили його базікати, що хоче,
А й другі з вашого безпутного лицарства,
Заливши очі, день у день заводять
Безчинство всякеє, сперечіння та сварки.
Я вже казала вам про це і сподівалась,
Що більш сього ніколи не побачу.
Оже тепереньки по вас я помічаю,
Що байдуже вам їх безпутні вчинки,
Ви часом самі привід даєте до того,
Їх підбиваєте. Коли отак і далі буде,
То не минути їм суда і кари.
Не ображайтесь, батечку, за те, що ми їх
Угамувати мусимо. Таке безладдя
Пора угамувать, і гніватися вам
Не слід на нас за це: задля спокою
Свого і вашого повинні ми оце вчинити.

Штукар

А що, куме, знаєш:

Зозулі кропив'янка їсти носила,
А та їй головку за те одкусила!

Догоріла свічка — сиди тепер в темряві.

Лір

Чи ти дочка наша?

Гонеріллля

Вам розуму в других не позичати;
Й бажалося б мені, щоб ви взялись за його
І геть покинули свої причуди,
Що роблять вас ні капельку не схожим
На того, чим були колись ви самі.

Штукар

Ослові та не знать, коли то віз везе коняку, а не коняка воза! «Ой Джіччі! я тебе щиро кохаю!»

Лір

Чи зна хто-небудь тут, хто я такий?.. Звісно, що я не Лір! Хіба Лір отак ходить, так говорить? Де ж його очі? Він позбувся розуму навіки чи то його голова оповита глибоким сном? Невже то він спить? Здається, що ні... Хто ж мені скаже, що я таке?

Штукар

Тінь Лірова!

Лір

Досконально хочу знати, чи справді воно так є, бо, як ще розум у мене не помутився, то я, чого доброго, дойму віри тому, що у мене були колись дочки.

Штукар

Що бажають зробити з тебе слухняного батька.

Лір

Як ваше мення, прехороша пані?

Гонеріллля

Та посоромтесь, батечку, тепер хоч чудувати,
А краще слухайте, що буду вам казати.
Старі вже стали ви, то й личить вам з літами
Свій розум поєднать, щоб люди не сміялись.
Ви при собі содержите сто лицарів безпутних,
Що розпонаджені, розпутні та невстрілі,
Вони наш двір в якусь стодолу повернули.

Їх непросипне п'янство та гульня безпутна
Посмішищем зробили для людей
Наш чесний палац. Пора приборкати сю зграю!
От через се й прошу вас, хоч сама я
І без дозволу вашого зроблю, що знаю,—
А все ж прошу: поменшіть свою зграю,
Зоставте ви собі прислужників, підхожих
До ваших літ, що будуть шанувати
Себе і вас.

Лір

Пекельная темното!
Луципере! зробіть мені мерщій коня!
Ззивайте лицарство усе сюди, до мене!
Не буду, виродку, тебе я більше турбувати.
Геть звідсіля! У мене є дочка ще друга!

Гонеріллля

Ви нівечите тут людей, близьких до мене,
А ваші лицарі над тими верховодять,
Кого повинні б слухатись та чтити.

Увіходе Альбані.

Лір

О, горенько тому, хто каятись почав так пізно!

(До Альбані).

І ви тут, герцоге? Повідайте ж мені,
Чи з вашого дозволу все скоїлось оце?
Мерщій сідлайте коней! О невдячність!
Від рідної дитини — страшніша ти мені,
Ніж водяне страховище окате!

Альбані

Та заспокойтеся, королю! Будь ласка,
заспокойтесь!

Лір

(До дочки)

Ненависна ти хижа сово, брешеш ти!
Все лицарство моє — з одних людей добірних,
Всі знають, що робить і як себе держати,
Як треба дбать про чесне мення.

Чого ж мені здалася тут лихою
Та невеличкая Корделина провинність?
І річ її так шматувала серце,
Мов на сто крат його хто краяв;
Й любов мою до неї повернула
В гірку, мов жовч, та злючую ненависть?

(Б'є себе по лобі).

Ой Ліре, Ліре, Ліре! постукай в ці ворота,
Що випустили розум твій кудись на погуляння,
Впустивши в голову одно тільки безглуздя.
Мерщій ж поїдьмо відсіля, попутчики мої!

Альбані

Не знаю я, господарю, вини тут перед вами,
Навіть не звідаю, що вас так прогнівило?

Лір

Не знаєш? Може, й так... Учуй мене, природо!
Приткнися ухом до мене, блага богине!
Якщо намірилася ти зробить оцю тварюку
Родючою — переміни замір свій!
Нехай безплодною вона зостанеться навіки,
Хай висохне нутро її і не зазнає
Утіхи тут вона від народження!
А якщо судиться зачать їй й народити —
Пошли їй виродка презлючого такого,
Щоб мученькам своїм вона не знала краю!
Глибокі зморшки їй хай поскородять чоло,
А щоки молоді пориють гіркі сльози!
Хай ріднеє дитя над нею насміється,
На глум підніме материю любову,
Щоб на собі вона тоді дознала,
Яка гірка бува дитячая зневага.
Мерщій ж відсіль! Мерщій якмога!

(Виходе).

Альбані

О небо всеблаге! З-за чого скоїлось оце все?

Гонеріла

Ось невдавай уваги! Хай божеволіє собі!

Лір вертається.

Лір

Як же це? Аж п'ять десятків лицарства
Розпущено без мене за два тижні?!

Альбані

Про що турбуєтесь, господарю?

Лір

Дознаєшся ти зараз!
Життя моє лихе, а смерть іще лихіша!
(До дочки).
Яке срамовище мені, що я так обезсилів,
Що вдержатись від сліз ніяк не зможу,
Що видавила ти з очей моіх гіркії!
Нехай тебе за се укриє густа пара,
Що, піднімаючись з землі, несе лихую пошесть,
Нехай та пошесть, як іржа тебе поточе!
Щоб батьківські прокльони ізгвоздили
Все тіло на тобі дрібними виразками,
Щоб ятрились ті виразки й боліли
І на хвилину не дали душі твоїй спокою!
Ох, ви старі мої, безглузді очі!
В послідній раз заплачте ще за нею,
А потім я із гіркими сльозами
Вас вирву з лоба і об землю вдарю!
До чого я дожився? Та хай так буде!
У мене ще зосталася дочка другая.
Якщо дізнається вона, ласкава та покірна,
Що ти так поглумилася отут над батьком,—
Своїми нігтями подряпа твою пику,
Вовчиці лютої лихую образину!
Пожди! Побачиш ти мене таким,
Яким і в думці бачити не ждала.
(Виходе з Кентом і лицарством).

Гонеріллля

Чи бачив ти, чи чув?

Альбані

Хоч і люблю тебе я, жінко,
Оже любов моя не переможе правди.

Гонеріллa

Ось годі. не турбуйсь! Гей ти, Освальде!
А ти, пройдисвіту, чи то пак, штукотворе,
Чому не йдеш за вірним господарем?

Штукар

Дядечку Ліре! дядечку Ліре! Захопи з собою і мене, свого дурня!

З лисицею такою,
Покірною дочкою,
Я, дурень, знав би, що зробить.
На дурноверху шапку
Я б виміняв тройчатку,
Щоб аж до рук на їй побить!
(Виходе).

Гонеріллa

Аж ціла сотня лицарства — не мала зграя!
Зостав йому ту сотню розбишаків,
То й буде він юродствувать, як знає,
А коли зчиниться яка-небудь незгода,
Тоді й попотремти за свою душу...
Освальде!

Альбані

Великі очі, бач, у страху!

Гонеріллa

По-твоєму, сповіритися краще?
По-моєму ж, безпечніше далеко
Не підпускать до себе лиха близько,
А завгодя його ще одвертати,
Поки воно на тебе не насіло.
Його я знаю не сьогодні й не забарюсь сестрі шепнути
Про все, що він казав і що він замишляє.
Навряд, як одбере вона листа мойого,
Його із зграєю до себе прийме!
Чи вже написаний лист до сестри, Освальде?

Освальд

Написаний, добродійко.

Гонеріллa

То і гаразд же!
Бери побільш проводирів з собою
Та і мерщій на коні! Не забудь же
Переказать сестрі усе, що я тобі казала,
Додай й свого, що знаєш і що треба.
Боржій же поспішай, та не барись й вертаться!

Освальд виходе.

Ні, ні, мій герцоге, хоч я й не винувачу
Тебе за те, що добре серце маєш,
Оже не варт тебе, моє подружжя,
Хвалить за те, що ти безпечний:
Ти вже і геть-то вдався добрий!

Альбані

А ти, ганяючись за кращим, неймовірна.
Гляди, щоб не прийшлось добра того позбутись,
Що в нас ще є.

Гонеріллa

Не може сього бути!

Альбані

Поживемо — побачимо, що буде.
(Виходе).

ПОСТАНОВА П'ЯТА

Двір перед палацом Альбані. Увіходе Лір, Кент і штукар.

Лір

Візьми оцього листа і зараз мчися з ним до Глостера. Розкажи моїй дочці усе, що ти знаєш, тільки говори про те, про що вона буде питати. Та мерщій справляйся, щоб я, бува, тебе не попередив.

Кент

І очей заплющати не буду, доки листа вашого, господарю, не віддам кому слід. *(Виходе).*

Штукар

А що якби чоловічий мозок та був у п'ятах, чи порепалась би на п'ятах шкура від хвороби?

Лір

Авжеж, хлопче.

Штукар

То коли так — бий лихом об землю! Твоєму розумові ніколи не доведеться ходити в стоптаних черевиках.

Лір

Ха-ха-ха!

Штукар

Побачиш, як-то привітає тебе твоя друга дочка. Хоч вона і скидається на старшу, як садове яблучко скидається на кислицю, оже я все-таки знаю те, що знаю.

Лір

Що ж ти знаєш, пахоля?

Штукар

А те, що всі кислиці на смак однакові, і нам буде однаково кисло як від ласки першої, так і від привітання другої. Чи знаєш ти, чого у нас ніс посеред обличчя виріс?

Лір

Ні, не знаю.

Штукар

Задля того, щоб дати місто побік себе очам. Чого носом не донюхаєшся, очима добачиш.

Лір

Хіба я її образив чим-небудь?

Штукар

А знаєш ти, як петрик виробля свою скалярущу?

Лір

Ні, не знаю.

Штукар

То й я ж не знаю. Зате скажу тобі, задля чого петрик носе свою хату на собі.

Лір

А задля чого?

Штукар

Задля того, щоб було де заховати свою голову. Він не віддасть своєї хати дочкам, не кине своїх ріжків без захисту.

Лір

Ні, треба себе у руках держати... Отак обійтися з своїм батьком! Що ж, коні готові?

Штукар

Твої осляки пішли довідатись, чи готові. А яка тому причина, що як сім зірочок, то тільки й буде сім?

Лір

Того, що не вісім.

Штукар

Правда твоя. З тебе був би добрячий штукар!

Лір

Чи не одібрати подарованого силою?.. Ой, лиха невдячність!

Штукар

Якби, дядечку, ти був моїм штукарем, звелів би я тебе оддубасити за те, що ти зостарівся раніше, ніж треба.

Лір

Як саме?

Штукар

А так: сперше набрався б розуму, а потім уже й старівся.

Лір

Ой всеблаге колись до мене небо!
Побережи на сей раз мій ти розум,

Не дай йому ізсунутися з глузду,
На людський глум зробитись божевільним!

Увіходе Лицар.

А що, коні готові?

Лицар

Готові, господарю.

Лір

Рушаймо ж разом, дурню!

Штукар

Не вбереже та дівчина своєї честі, що буде глузувати з моїх мандрів, якщо тільки се діло не застряне серед шляху.

СПРАВА ДРУГА

ПОСТАНОВА ПЕРША

Частина двору при Глостеровому палаці. Ніч. Едмунд і Куран зустрічаються.

Едмунд

Здоров був, Куране.

Куран

Доброго здоров'я, добродію. Я зараз від вашого пан-отця. Приніс йому звістку, що герцог Корнуельський разом з своєю жінкою Реганою прибудуть сюди сьогодні пізньою вечірньою добою.

Едмунд

Чого?

Куран

Далебі, не знаю. Ви чули, про що шепочуться люди?.. Певно, що не довідались гаразденько, чи правда то, чи ні та через це і перешіптуються.

Едмунд

Я нічого не знаю. А про віщо ж то шепочуться?

Куран

Невже ви не чули, що між герцогами Корнуельським і Альбані незабаром може схопитися колотнеча?

Едмунд

Не чув нічого.

Куран

То, певне, швидко почуєте. Прощавайте, добродію.
(Виходе).

Едмунд

Сьогодні на ніч герцог прибуває...
Чого ж ще кращого? Здається, сама доля
Допомагає тим моїм замірам!
Старий сторожі наказав спіймати брата,
Тим часом я на самоті обраю діло...
Дрімати не годиться... Ти, удачо,
Не будь ледачою, а ти, щаслива доле,
Допоможи мені в моїй роботі.
(Гукає).
Братухо, гей! Мерщій сюди! До мене!

Увіходе Едгард.

Едмунд

Тікай звідсіль, як хочеш в світі жити.
Де переховуєшся ти, довідався вже батько.
Тікай же, поки ніч,— вона тебе прикриє.
Чи часом ти чого-небудь лихого
Не говорив про герцога? Чогось із жінкою
Сюди він поспіша; до ночі, кажуть, буде.
Чи не казав, бува, про його спірку
Із герцогом Альбані? Ось пригадай лиш!

Едгард

Нікому ані слова.

Едмунд

Біда та й не одна!
Чи чуєш, батько йде?.. Ти не здивуй,
Що я з мечем тут стану проти тебе.

Ставай і ти і видавай, буцім рубаєш.
Отак! сміліш! Тепера одступайся!

(Гука голосно).

Та ні, не утечеш! Іди на суд до батька!
Огню сюди мерщій! Скоріш несіте світла!

(Тихо).

Тікай собі чимдуж!

(Кричить).

Огню, кажу, несіть!

(Тихо).

До зобачення, брате, утікай!

Едгард мерщій вибігає.

А тепера
Хоч капельку крові пустити треба з тіла,
Щоб всі побачили, як дуже я рубався,
Як одбивавсь від натиску лихого.

(Злегка коле себе в руку).

Для посміху п'яниці дряпають себе далеко дужче...

(Забачивши Глостера).

Ой батеньку! зостановіться! підождіть!
Хоч малость дайте допомоги!

Убігає Глостер з слугами й світлом.

Глостер

Едмунде, де той харцизяка?

Едмунд

Він наголо з мечем
Стояв ось тут в темноті і, повертаючись до місяця,
Нашіптував йому якісь страшенні речі,
Прохав, молив собі у його допомоги.

Глостер

Де він тепер?

Едмунд

У мене кров з руки тече.

Глостер

Едмунде! де ж ота звірюка?

Едмунд

Побіг туди.
Та марно він всилковувавсь підбити.

Глостер

Мерщій усі за ним! Мерщій його догнати!

Слуги біжать.

Кого ж він і на що всилковувавсь підбити?

Едмунд

Мене, щоб я убив вас, батьку.
Як від гріха сього не одхиляв його я,
Казав йому, що праведні боги
Небесним громом розіб'ють
Ту голову лиху, що замишля на батька;
Доводив, що за гріх пролити кров безвинно
Того, з ким з'єдиночила навіки нас порода,—
Та марно все було: його не одговориш.
А як побачив він, з яким презирством
Я одхиляв його лихі заміри,
Несамовитий мов, меча вхопивши,
На мене кинувся й кольнув у руку.
Тоді вже й я на його ощетинився:
За меч вхопивсь. Небійсь, меча злякався!
А може, пригадав, що, як почну гукати,
То люди набіжать,— мерщій у той бік
Полонув він.

Глостер

Нехай тікає!
Не заховатися йому в цім краї від погоні.
А злапають голубчика,— кінця не довго ждати!
Сьогодні, бач, сюди прибуде герцог,
Заступник наш і покровитель.
Його менням гукну я на все царство,
Що нагороду немалу той матиме від мене,
Хто приведе сюди того харцизу
Й віддасть його до теплих рук катюзі.
Тому ж, хто переховує його,— не животіти!

Едмунд

Як відговорював його я від заміру,
А він і слухать не хотів про те нічого,

То я почав йому тоді сваритись,
Що доведу про все кому слід знати,
Тоді він одрубав мені сердито:
«Що мислиш ти своєю головою,
Безправний на світі, байстрюче?!
Невже ти думаєш, що, дивлячись на тебе,
На добрії твої заміри та правдивість,—
Тобі усі так зразу й доймуть віри,
Як я скажу, що це брехня твоя, та й годі?
Хоч би в словах твоїх була святая правда,
А я її не буду признавати!
Хоч би ти показав і лист про це від мене,
То і тоді скажу, що то брехня брехнею,
Усю вину зверну я на твої заміри,
Єхиднеє лукавство та пронирство!
Хіба весь світ на той час з глузду зсуне,
Осліпнуть всі й не запримітять,
Що то тобою тут керує не що інше,
Як хижая жага погріти собі руки,
Коли загину я; користь лихая,
Що заставля тебе так турбуватись
Мерщій мене звести із сього світу!»

Глостер

То не злочинець се, не виданий ніколи?!
Він хоче одректись і від листа свойого,
Що проклята рука його писала?

Чутно — за коном грають в трубу.

Ти чув? Труба то сповіщає,
Що герцог вже прибув. А задля чого?
Не знаю я. Звелю заперти усі ходи,
Не утече гадюка та від мене!
Повинно — й герцог згодиться зо мною.
Окрім сього, ще розішлю повсюду
Зразки його приміт, щоб на всім царстві
Усякий зміг його признати.
Що ж до добра мого, то після мене
Не поживе його ніхто, як ти,
Мій добрий, мій єдиний сину!

Увіходять герцог Корнуельський, Регана і царедворці.

Герц[ог] Корнуельський

Що це таке, добромисливий друже?

Тільки що я прибув сюди, а вже до мене
Дійшли такі чудні, нерадісні вісті?

Регана

Як правда то сьому, то найлихіша кара
Буде мала задля пройдисвіта такого!
Як почуваєте себе, добродію мій любий?

Глостер

Ох государине моя! бодай вже не казати,
Як на шматки метають старе серце!

Регана

І це ваш син Едгард, хрещеник мого батька?
Він замишляв звести вас з світу?

Глостер

Ох герцогине! Такий великий сором,
Що краще вже мовчать, коли покрить не можна.

Регана

Чи не злигався він з отим лицарством,
З тією зграєю, що назбирав мій татко?

Глостер

Не знаю, господарине... Й подумать страшно!

Едмунд

То правда, герцогине; я знаю, він поводивсь
З лицарством тим запанібрата.

Регана

Чого ж і дивуватися його злочинству!
Певнісінько мені — вони його й підбили
На те, щоб ізвести із світу батька
Та захопить мерщій добро його, а потім
Якнайхутчіш прогайнувати купно.
Сьогодні від сестри я одібрала звістку
Про вчинки отії лихої зграї.
Якщо вони до мене завітають,
То хай вертаються: мене не буде дома.

Герц[ог] Корнуельський

Й мене, Регано, теж не буде.
Я чув, Едмунде, що ти тут панотцеві
Услугував, як син, велику службу?

Едмунд

Господарю! я тільки те вчинив,
Що кожний би зробив на моїм місці.

Глостер

Він сповістив про братові заміри.
Й бажаючи схопить оту звірюку,
Тільки собі доскочив, бачте, лиха:
Он гляньте, як його поранив той луципір.

Герц[ог] Корнуельський

А ви за ним послали навздогінці?

Глостер

Послав, господарю.

Герц[ог] Корнуельський

І добре, що послали.
Коли його спіймають, то він більше
Не буде дивувать людей своїм злочинством.
Даю вам, графе, мою волю
Усе, що хочете, над ним вчинити.
Тебе ж, Едмунде, наближаєм
До себе ми за твої добрі вчинки
Та за твою прихильність щиру.
Такі прихильники для нас потрібні,
Й на тебе ми складаємо надії.

Едмунд

Чи я лихий, господарю, чи добрий,
А вірою і правдою служить вам буду.

Глостер

Спасибі вам, господарю, за його!

Герц[ог] Корнуельський

Одначе ви не знаєте ще, графе,
Чого оце до вас ми завітали?

Регана

Так несподівано та ще і ніччю.
Добромисливий Глостере! зібрались
І прибули до вас ми по значному ділу:
Поради маємо у вас прохати.
І батько, і сестра нас сповістили,
Що поміж їх зчинилося розладдя.
На мир звести, здається, краще тута,
Ніж в нас, у палаці. Їх посланці
Приїхали сюди і дожидають
Від нас якнайскорішого рахунку.
Старий ви наш та добрий друже!
Забудьте на сей час про своє лихо
Й допоможіть ви нам порадою своєю,
Як найхутчіш се діло розсудити.

Глостер

Радніший я і серцем, і душею
Зробить усе для вас, ясновельможна пані.
Як дякувати вас, уже й не знаю,
За те, що ви моєї хати не минули.
Прошу ж в господу.

Усі ідуть в палац.

ПОСТАНОВА ДРУГА

Перед Глостеровим палацом. З різних боків увіходять Кент і Освальд.

Освальд

Доброго здоров'я, прия́телю. Ви не з тутешніх?

Кент

З тутешніх.

Освальд

Куди б нам завести коней?

Кент

А он — у калюжу.

Освальд

Годі, приятелю, не жартуй.

Кент

Який я тобі приятель?

Освальд

Не дуже про це шкода.

Кент

Якби ти побував у мене в ліпсберійській вівчарні, то пошкодував би, що я тобі не товариш.

Освальд

Що ж ти маєш проти мене? Я тебе зовсім не знаю.

Кент

Зате я тебе добре знаю.

Освальд

За кого ж ти мене приймаєш?

Кент

За того, що ти й є: за пройдисвіта, прониру, блюдолиза, за падлючого притворщика старця, раднішого начепити на себе зразу хоч три лагузькі каптани; за сторубльову куклу в закаляних шерстяних панчохах; за падлюку, у котрого замість печінки одні вадливі тельбухи; за гидкого сутягу; за скурвого сина, раднішого довіку видивлятися у дзеркало; за ледаря; за дармоїда; за тварюку, що несамовито рветься поживитися усяким сміттям; за ту шкуру, що, догоджаючи усяким бахурам, страшенно хоче зробитися зводником, та, на лихо собі, зостається старцем, блюдолизом, трусливим зайцем та паршивим похідцем червивої собаки; за гидкого виродка, котрого я примушу скавучати на всю пельку, якщо ти замислиш одректися хоч від одного того вчинку, що я зводжу на тебе.

Освальд

Видко, що ти непевний пройдисвіт, коли зводиш отакі брехні та вигадки на чоловіка, що ні тебе він не знає, ні ти його не знаєш.

Кент

У тебе, видно, чавун на в'язах замість голови, коли ти одмагаєшся, буцім не знаєш мене? Хіба два дні давно ми-

нуло, як я тебе з ніг звалив і побив на очах у короля? Виймай же, волоцюго, з піхов свою шаблю! Дарма, що тепер не день,— місяць світе; а при його сяєві я тебе, безбородого та трусливого поганця, на капусту скришу! Виймай, кажу, шаблю, волоцюго!

Освальд

Одчепись! Нема в мене ніякого діла до тебе.

Кент

Кажуть тобі — виймай шаблю, виродку! Я знаю — ти привіз сюди листа з жалобою на короля та й сам тягнеш руку за ту набиту пихою куклу, що нахабою встає проти царського величчя свого батька. Виймай шаблю, пройдисвіте, а то я тебе оцією на шмаття посічу! Виймай же шаблю, тварюко, та обороняйся!

Освальд

Ой, рятуйте! Тут розбій! Рятуйте!

Кент

Обороняйсь, трусливе падло! Стій же, гидка тварюко! Я тебе примушу обороняться! *(Б'є його).*

Освальд

Розбій! о, рятуйте! Тут забивають людей!

Увіходять герцог Корнуельськнй, Регана, Глостер, Едмунд і слуги.

Едмунд

Що тута за гвалт? Чого ви зчепились? Розійдіться!

Кент

Чи не заманулося вам стати на його місце? Становіться — радніший буду вас забавити. Що ж, виймайте шаблюку, безусий юначе!

Глостер

Що це таке? Чого завелись? Й шаблі наголо?

Герцог Корнуельський

Якщо вам жити хочеться, то розійдіться!
Бо смерті не мине, хто перший замахнеться!
Чого змагаєтесь?

Регана

Це посланці сестрин і королевський.

Герцог Корнуельський

З-за чого ж ви зчинили бучу тут? Кажіть.

Освальд

Ваша ясновельможність, я ледве духа переводжу.

Кент

І не дивно. Бо ти напустив на себе такого цапа, що аж засапався. Труслива гидото! не мати-природа тебе народила, бо вона від тебе зрікається! а кравець, видко, зшив тебе з гидких ганчірок!

Герцог Корнуельський

Що ти за чудаст такий? Хіба кравець може чоловіка зшити?

Кент

А вже не хто інший, як кравець! Гончар або маляр, хоч би то було й через дві години, як почали навчатися своєму реместву, не виліпили б його отак гидко.

Герцог Корнуельський

Скажіть, із-за чого ви почали змагатися?

Освальд

Ясновельможний! цей старий дурень, що я йому життя подарував, дивлячись на його сіду бороду...

Кент

Ох ти, незаконнорождена іжице, не потрібна у букварі літеро! Якщо попустите, ваша ясновельможність, я стовчу у ступі оцього пройдисвіта і тим, що від його зостанеться, вимажу помийниці. Ти мене помилував, зглянувшись на мою сідину? Ох ти дохла трясогузко!

Герцог Корнуельський

Цить, старий гріховоднику! Ти, мужича неотесо, здається, не знаєш, де ти і що верзеш отаке?

Кент

Ні, ясновельможний, знаю. Та коли ж він мене розсердив!

Герцог Корнуельський

Чого ж ти розпалився так?

Кент

Того, що цей поганець та при боці
Шаблюку ма, а честі не кохає.
Такі пройдисвіти, що вміють скалить зуби,
Мов пацюки лихі, перегризають
Тендітні ті зв'язки між людьми,
До котрих другі й підступить бояться.
Вони всьому лихому потурають,
Що ворухнеться в серці господарськім;
Радніші у вогонь підлити смальцю,
Як треба, щоб лихе спалахнуло найдужче;
А як повинно крадькома лихе вчинити,
То захолодять кригою палючеє жадання.
Як птиця та — Мартин той риболов,
Свій верне ніс в той бік, де чуть поживу,
Вони ворочають лице своє до вітру,
Що їх господарям користь приносе;
Як собачня чутка, вишукують вони
Той слід, куди пани їх слідкували.
Хай тисячі страшенних виразок
Та болячок лихих покриють їх обличчя!
Що, смішно вам? регочете ви з мене?
Ой гуси, гуси, не прості, а волохаті!
Якби я зуспив вас серед Сурамської долини,
То не додав би я ваги на ваше гоготання —
Лозиною загнав би вас в Кемлот, додому.

Герцог Корнуельський

Як бачу я, ти, старче, збожеволів.

Глостер

З-за чого ви погризлися, скажи ти?

Кент

З-за того, бачите, що світ не знає,
Щоб ще були такі не схожі поміж себе,
Як я й оцей гидкий пройдисвіт.

Герцог Корнуельський

За що його пройдисвітом взиваєш?
Перед тобою чим він провинився?

Кент

Вподобалась мені ця, бачте, образина!

Герцог Корнуельський

(указуючи на себе, на Едмунда та Регану)
Так, як моя? Або його? або її?

Кент

Не звик держати я, ясновельможний,
Даремно язика у роті за зубами...
По правді кажучи, то на віку своєму
Доводилось мені вбачать обличчя кращі,
Ніж ті, що майорять тепер передо мною.

Герцог Корнуельський

Як бачу я, то цей із того гурту,
Що як його за правду похвалити,
То він тоді навсправжки починає
Кородитись мужичим грубіянством.
Як бачите, він правду одну знає,
Невтайливий, влестивим буть не хоче,
Що б не було, а правду в вічі ріже!
Як правду прийме хто — користь для його,
А як не згодиться — на те він правдолюбець!
Такі пройдисвіти мені відомі:
В їх напускнім патяканні без міри,
У їх отій невтайності огидній
Гніздо звило одно єхидство люте
Та хитрощі гидкі, далеко гидші,
Ніж в двадцяти низькопоклонних дурнів,
Що ввічливістю запобігають ласки.

Кент

То коли так, добродію, скажу я:
Немало тут вразило мене чоло
Ваше ясне, яснішеє над сонце.

Герцог Корнуельський

Що ти хочеш сказати?

Кент

Іншими словами вимовити вам свою думку, бо мої перші речі вам не вподобалися. Добродію, я знаю, що не влесник я і що той, хто обдурював вас своєю показною невтайністю, був, мабуть, завзятий пройдисвіт, яким я,— чим хочте, за це поручуся! — сам не був і ніколи не буду, хоч би ваш гнів і примушував до сього.

Герцог Корнуельський
(до Освальда)

Ти чим його гут образив?

Освальд

Нічим, ясновельможний!
А навпаки було: недавно королеві,
Що він йому вслуговує, притьмом тут
заманулось,—
Не за вину мою, а більш по наговору
Його таки, присікатись до мене при йому.
От він собі, щоб догодити королеві,
Бо потура його усяким витребенькам,—
Надумавсь дати запомоги:
Забіг до мене ззаду та й повалив на землю.
Як опинився ж я ото у його лапах,
Тоді й почав мене усяко зобиджати:
Костить мене, насильничать якмога!
Ну, а король, побачивши, почав його хвалити.
Та похвальба його до того засліпила,
Що він і тут з мечем поліз на мене!

Кент

Послухати тільки оцю трусливую падлюку,
То буде він завзятіше Аякса!

Герцог Корнуельський

Гей, колодки несіть! Нехай у їх навчиться
Чому-небудь цей шибеник та самохвал.

Кент

Старий я вже на те, щоб мене вчити.
Коли кому потрібні колодки, то не мені:
Служу я королеві й по його наказу

Прибув до вас — не по своїй охоті.
Як королевого ви посланця в колоди
Тут заб'єте, то будуть усі знати,
Як поважаєте його ви царську милость!

Герцог Корнуельський

Мерщій сюди колоди! Заприсягнуся я,
Що до півдня у їх його продержу!

Регана

І тільки до півдня? аж до другої ночі,
А краще як на всю цілісінькую ніч!

Кент

За що, скажіть? Якби я був собакою
У батька вашого, то й з нею
Ви не повинні так недобре учинити.

Регана

Ти гірше будеш, ніж його собака!

Приносять колодки.

Герцог Корнуельський

Цей самохвал з тієї, видно, зграї,
Про котру нам сестра оповіщала?
Підсуньте вище колодки.

Глостер
(*до герц[ога] Корнуельського*)

Ясновельможний!
Прохати маю вас: ось не робіть ви сього.
Що провинився він, то хай його скарає
За це господар — наш король предобрий.
Тією ж карою, що ви призначили для його,
Одних невільників карають за крадіжку
Або за шкоди незначні якії-небудь.
Коли ж до короля та дійде чутка,
Що посланця його ви покарали
Такою карою, то дуже образиться
За це король.

Герцог Корнуельський

Про те я знаю!

Регана

Сестра ще більше має права образитись
За те, що посланця її у мене б'ють і лають!
Мерщій його саджайте у колоди!

На Кента надівають колодки.

Ходімо, герцоге!

Виходять.

Глостер

Хоча мені і шкода
Тебе, нещасного, та нічого не вдієш,—
Така вже герцогова воля. Що наказав він —
Не переч, бо гірш від того буде.
А все ж я мушу ще поклопотать за тебе.

Кент

Не варт, добродію. Не спав я довго
Та й у дорозі добре притомився,—
Спочину трохи та й почну свистати,
Як сумно стане... Я знаю, що фортуна
До доброго не дуже-то прихильна:
Часом його рядном і мокрим вкриє!
Добраніч вам, добродію, хай буде!

Глостер

Погано герцог втяв, розсердиться король,
я знаю!

(Виходить).

Кент

(у колодах)

Ох, добрий мій королю, ти на собі дознаєш,
Як люди із огню у полум'я скакають!

(Виймає листа з-за пазухи).

Зійди, зійди мерщій, яснеє сонце!
Та присвіти мені, щоб зміг я прочитати
Цього листа. Бувають, кажуть, чуда
Над безталанними, як лихо кого вкриє.
Від неї оцей лист, від нашої Корделі.
Де переховуюся я, вона дозналась.
А вже коли вона за нас взялася заступиться,

То маю я великую надію,
Що нам кінця зосталося недовго ждати:
Болячі наші виразки вона загоє швидко.
Втомився добре я, і мої очі,
Притомлені безсонними ночами,
Зовсім злипаються. Закрийтеся ж, яснії,
Щоб не дивитись вам на цю гидку місцину,
Де ночувать прийшлось. Хай буде вам добраніч!
Сліпая доленько! Всміхнися ти до нас
І повернись своїм щасливим боком!

(Засипа).

ПОСТАНОВА ТРЕТЯ

Степ, порослий будяками та бур'яном. Увіходе Едгард.

Едгард

Я чув, яку страшну вину звели на мене
І чим хотять мене скарать за неї.
Спасибі ж тут тобі, мій дуплинастий дубе,
Що ти переховав мене від їх погоні.
Немає пристані, куди б про мене не добігла
чутка,
Нема села, ні хутора такого,
В якім не стерегла б мене сторожа.
Доки зумію я вхильнутись від дозорців,
Дотих і буду жить. А щоб від їх вхильнутись,
Перевернутись треба у того забродy,
Котрого люди всі жахаються стрівати,
Котрого вбожество та гіркі злидні
З звірюкою лихою порівняли.
Обличчя все своє обмажу калом,
На спину начеплю ганчірку чорну,
На голові зіб'ю волосся в ковтун
І голим тілом буду насміхатись
Над буйними вітрами та дощами.
Я бачив тут не раз, як божевільні,
З Бедламу вирвавшись, кістляві руки
Простромлюють залізними гвіздками,
Спичками гострими себе поколять,
А голову вберуть колючим терном
Або шипшиною її обів'ють
Та й ходять так, щоб привернути

Своїми гидкими на тілі виразками,
Крикливим покликом та божевільним ревом
До себе завжди жалісливе серце
Жінок із хуторів, млинів, загонів...
Таким і я тепер отута стану —
У Тома обернусь чи в Терлігуда,
Як завжди звуть себе ті юродиві.
А все ж вони хоч що-небудь такеє,
А я, Едгард, один тільки — нічого!

(Виходе).

ПОСТАНОВА ЧЕТВЕРТА

Перед Глостеровим палацом. Кент спить. Увіходять Л і р, ш т у к а р і л и ц а р.

Л і р

Се дивно, що вони поїхали із дому,
А посланця мого до мене не вернули.

Л и ц а р

Я чув, що вчора в їх і думки не було
Із дому виїздить.

К е н т

(проснувшись)

Поклон тобі низький,
Королю наш, господарю великий!

Л і р

Що це за знак? Чи не глумишся ти
Оцим позорищем?

К е н т

Ох, ні, королю.

Ш т у к а р

Го-го-го! Подивися, які на йому мулячі па́волоки надіто! Коней в'яжуть за голову, собак та ведмедів за шию, мавпу за поперек, а людей — за ноги. Коли чоловік придався на ноги легкий, то на їх начіпляють дерев'яні боти, що зовуться колодками.

Лір

Скажи мені, хто се осмілився,
Не дивлячись на те, хто ти такий,
Такою карою тебе скарати?

Кент

Обоє разом: зять твій і дочка.

Лір

Не може бути се!

Кент

А от же сталось!

Лір

Кажу тобі, що се не може бути!

Кент

А от же бач, що це збулося.

Лір

Ні, ні, не захотять вони такого!

Кент

А бачиш сам, що захотіли.

Лір

Заприсягну Юпітером, що ні!

Кент

А я Юноною заприсягну, що так.

Лір

Ні, не осмілились вони б цього зробити!
Не забажали б, не змогли, бо гірш розбою
Зневага їх була б тоді до мене!
Ось розкажи мерщій, та не хапайся,
За що й про що мойого посланця
Вони скарали карою, що злодієві личить

Кент

Як тільки я прибув до їх у палац,
То впав навколішки і вашого листа

Мерщій до рук подав їм. Не зуспив встати
На ноги я, як другий посланець
Прибув, увесь в поту, прикритий кіптягою,
І, ледве дишучи, пробормотав привіта
Від Гонеріллі до сестри і теж цидулку
Подав до рук їм. Вони взяли
Цидулку ту і зараз прочитали,
На нашого ж листа, що я раніш подав їм,
Вони ніякої уваги не звернули.
Як прочитали лист отой від Гонеріллі,
То зараз слуг кликнули — і на коні!
Мені ж приказано одвіту дожидати,
Як буде зайвий час у їх, а потім,
Сердито глянувши на мене, поскакали.
За ними поспішаючи, я тута стрів ізнову
Того ж таки посланного, що мусив,
Як я догадуюсь, цидулкою своєю
Листові нашому навперейми забігти.
Той посланець та був не хто другий,
Як шибеник, що так зневажив
Ваше величество отам недавно.
Не утаюсь, що від його нахрапу
Зовсім таки мій розум помутився:
Я вихопив мерщій з піхов шаблюку
Й гукнув йому, щоб став зо мною битись.
А він зчинив отут такого гвалту,
Що всі на репет той із палацу сипнули.
Тоді ваша дочка із герцогом обоє
Знайшли, що я один всьому виною,
І от мені сю кару присудили.

Штукар

Видко, зима ще не минула, коли дикі гуси летять на той край.

(Співа).

В голодранця-батька
І діти сліпі,
В заможного ж дядька
Зовсім навпаки.
Фортуна — повія:
Старцеві сама
Не відчине хвіртки

До щастя й добра.
Жди ж від своїх дочок
Стільки гірких слів,
Що й за рік не злічиш,
Хоч би і хотів!

Лір

Ой, як то боляче щипа мене за серце
Образа та лиха!.. Осядь же нижче ти,
Моє ти горенько, що підняли угору
Тебе так високо! На самім дні
Тобі повинно буть... Де тепер Регана?

Кент

У графськім палаці вона, королю.

Лір

Тут зоставайтеся усі. Піду один я.
(Виходе).

Лицар

А опріч сього ви нічим їх не образили?

Кент

Нічим. Що воно за знак, що король прибув сюди зовсім з невеличкою жменею прислужників?

Штукар

Якби тебе забили в колоди за оце саме питання, то було б якраз упору.

Кент

Чого ж се так, штукарю?

Штукар

Послати б тебе навчитися розуму у мурав'я! І він знає, що зимою немає роботи. Як зіб'ються з дороги та розшукують її, то всі, опріч сліпих, запобігають допомоги не тільки від очей, а й від нюху; оже з двадцяти сліпих не знайдеться ні одного такого, що скаже зразу, від кого воно так недобре несе. Кинь держатися за велике колесо, як воно котиться з гори униз, бо тільки собі в'язи звернеш. Як ро-

зумний чоловік дасть тобі кращу пораду, ніж моя — верни мені мою. Бажав би я, щоб моєї поради слухались одні дурні, бо на те дає її штукар.

Хто за гроші тільки служе,
То такий з його друзяка,
Що як вдаре непогода —
Тебе кине, мов собака,—
З нею сам ти зоставайся
І як знаєш борюкайся!
Хай розумний дає драла,
Я зостануся з тобою,
Бо дурний не обернеться
У пройдисвіта самого.
З пройдисвіта ж, кажуть люди,
Дурня ніколи не буде!

Кент

Дурню, де ти сьому навчився?

Штукар

Та вже ж, бевзню, не в колодках сидячи!

Вертається Лір з Глостером.

Лір

І побалакати зо мною не хотять?
Недужі, бач; втомилися з дороги,
Ніч цілую проїздивши?.. Це все
Брехня одна! Їм, видно, хочеться
Мене зневажити та одкараскатись від мене.
Зараз добудь мені від їх хоч розумнішого
відказу!

Глостер

Королю добрий мій! Ви самі знаєте,
Який палкий буває часом герцог,
Та ще до того він геть-таки упертий:
Як що сказав — то щоб було по його!

Лір

Прокляття та чума! Розор та нагла смерть!
Що мені з того, що палкий буває герцог?
Мій вірний Глостере! Ти знаєш, що я хочу?
Бажаю з герцогом й дочкою побалакать.

Глостер

Я зараз їм казав про се, королю.

Лір

Казав?.. А чуєш ти, що я тобі кажу?

Глостер

Господарю предобрий мій...

Лір

Піди скажи,
Що з герцогом король балакати тут хоче;
Що любий батько до дочки прийшов,
Бажаючи із нею побалакать,
І сподівається, що зараз вона вийде...
Казав ти їм оце?.. О кров моя палюча,
Гарячеє зітхання! Ви палкі,
Як і той герцог... Скажи ж йому, палкому...
Ні, ні, постій!.. Він, може, справді хворий?
А звісно, хворому то не зрівнятися з здоровим:
Коли хвороба скрутить душу й тіло,
То чоловік тоді становиться не свій...
Не треба гніватись, а здержуватись треба.
Мені стає досадно, що моя
Палка натура заставляє
Забути те, чим одрізняється здоровий
Від хворого, і хворі витребеньки
Прийма за вчинки дужого. Прокляття!

(Побачивши Кента).

За що його посаджено в колоди? Оце
Одно мені ясує, що їх ота хвороба —
То вигадки одні та напускне притворство!
Мерщій мені його ослобоняйте!
А ти, мій Глостере, до їх піди,
Й скажи моєму зятеві і його жінці,
Що хочу з ними я побачитися зараз.
Іди мені сю мить! Хай вийдуть зараз
Послухати, що буду їм казати!
Бо підведу до їх опочивальні
Я барабанщика та так в забій ударю,
Що аж на той світ залетить їх сон покійний!

Глостер

Душа моя вчува баталію немалу!
(Виходе).

Лір

Ти, гнівом збуджене моє палюче серце.
Не кидайсь так! Хоч трохи угамуйся!

Штукар

Накажи йому, дядечку, так само, як наказувала куховарка, бгаючи в пиріг живих в'юнів. Вона лупила їх колодочкою по голові та примовляла: «Не звивайтеся, дурні, лежіть тихо». А брат оцієї самої куховарки так любив свого коня, що й сіно задля його мастив смальцем.

Увіходять герцог Корнуельський, Регана, Глостер і царедворці.

Лір

Доброго ранку вам обом.

Герцог Корнуельський

І вам, королю!
Кента ослобоняють з колод.

Регана

Радніша бачить вас, королю-батьку!

Лір

Авжеж що рада, певне — рада!
Бо якби се була брехня лукава,
То я б тобі тут заспівав такої,
Що зворухнулися б і в домовині
Кістки твоєї матері як непутящої людини!
(До Кента).
Ага! І ти позбувся своїх путів?
Гаразд. Про це ми побалакаємо трохи згодом.
Регано! Ось слухай, що скажу: сестра твоя —
гадюка!
(Б'є себе в груди).
Вона, лихая, припустила
Свою невдячність гострозубу

До мого серця і, хворе та недуже,
Клює вона, мов яструб хижий.
Ні, краще не казать про це, мовчати...
Подумай, дочко, з яким серцем!..

Регана

Ось угамуйтеся. Мені здається,
Що ви, розгнівавшись на неї, прийняли
За щось лихе її зовсім не злі заміри.

Лір

Що таке?

Регана

Не віриться мені,
Щоб провинилася сестра так перед вами.
Що, може, косо глянула вона
На лихі вчинки вашого лицарства
І забажала їх угамувати трохи,
То й слід давно приборкати ту зграю.

Лір

Хай буде тричі проклята вона за це!

Регана

Господарю! Ви літній чоловік,
Життя ваше до краю вже виходе.
Повинно б вам віддать себе до рук
Таких, що певне знають, що вам треба
При старих літах. На мою думку,
Найкраще б вам було не гаять часу
І зараз же вернутись до сестри,
Покаятись, в чому ви провинились.

Лір

Мені покаятись, прохати опрощення?
Ну, глянь же, глянь, чи личить така річ
З уст батьківських: «Дитино моя люба!
Я провинивсь перед тобою... Я старий,
Нікчемний став і через те

(становиться навколішки)

Навколішках молю тебе, благаю,
Не залиши мене одежею, постелею, харчами!»

Регана

Ось годі, батечку. Це личить тільки штукарям.
Верніться краще до сестри.

Лір

Регано!
Не буть сьому ніколи! Вона, лиха,
На половину збавила моє лицарство,
Гірш, ніж на ворога, дивилася на мене
І наскрізь пройняла своїм гадючим язиком
Моє старе ураженоє серце.
Хай небо праведне, зібравши свої громи,
Розіб'є ними голову її невдячну!
Хай пошесть лютая покруте їй кістки
І мозок в їх отрутою напоє!

Герцог Корнуельський

Королю! сором вам... Охаменіться!

Лір

Швидкі, сліпучі блискавки! стрільніть
Прямісінько в її неситі очі!
А ти, важка та мокра паро,
Що ясне сонечко тебе здіймає
Угору високо з озер гнилих та ба́гон,—
Здіймися й покаліч отрутою своєю
Красу її, що нею так вона
Пишається отут... Нехай її обличчя
І тіло білоє гнила болячка зриє,
Прикривши зверху сірим струпом!

Регана

Боги мої! То ви й мені, королю,
Таких жадань насиплете чимало,
Якщо, бува, розсердитесь на мене?

Лір

Ні, ні́ за що тебе, Регано, проклинати.
Душа твоя, предобра й жаліслива,
До зла того ніколи не приткнеться.
Глянь в вічі їй: могла б — ними кров ссала!
А в тебе погляд ласковий, він не пече, а гріє.

У голові твоїй не зароиться думка
Заборонить мені мої забави,
На половину збавити моє лицарство
І уражать мене недобрим словом,
А на кінець всього передо мною
Засунути на міцний засів двері,
Щоб я, бач, не ввійшов бува до неї.
Ти краще, ніж вона, дитино, знаєш,
Як слід дочці поводитись із батьком;
Ти, певне, знаєш, як стеріг я
Твої літа дитячії; ти не забула,
Як треба дякувать, звичайним бути;
І з думки ти не викинеш того,
Що я тобі віддав півцарства.

Регана

Що ж буде далі, батечку-королю?

Чутно труби.

Лір

Скажи мені, хто наказав
Слугу мого забить в колоди?

Герцог Корнуельський

Чиї то грають труби?

Увіходе Освальд.

Регана

Сестрині.
Вона мені в листі писала,
Що не забавиться до нас прибути.
(До Освальда).
Ти сам чи з герцогинею приїхав?

Лір

Ось той пройдисвіт, що пихи набравсь
Від ласки лютої своєї господині.
Іди з очей моїх, поганий хаме!

Герцог Корнуельський

Чого вам хочеться?

Лір

Регано, дочко!
Скажи мені, хто в колодки забив
Слугу мого? Ти, певний я, про це не знала...
А це... хто це такий іде сюди?

Увіходе Гонеріллля.

О небо праведне! Якщо в тебе зосталась
Хоч крихта жалю до старих;
Якщо твоя святая воля
Ще прихиляється до тих людей,
Що знають, як коритись й послухатись;
Якщо зостарітись ти маєш думку,—
Прийми ти за своє моє старече лихо
І заступись за мене... Вдар ти громом
По голові оцю лиху гадюку!

(До Гонеріллі).

Невже тобі не соромно дивиться
На бороду мою сіду? Невже, Регано,
Ти подаси їй свою руку?

Гонеріллля

А чом же й не подать? В чому я винна?
То не вина, про яку плещуть тут
Діди нікчемні.

Лір

Ну да й міцна ж яка
Груднина в мене придалася!
Кажіть мені, хто посадив слугу мого в колоди?

Герцог Корнуельський

Я, я, господарю. Він так себе держав безпутно,
Що я повинний був наказ віддати
Забить його, безпутного, в колоди,
Хоча годилося б його ще перше покарати.

Лір

То се, бач, ти скарав його? Се ти?

Регана

Зовсім заслабли ви, господарю, як бачу,
То ось, щоб знали ви, яка вам моя рада:

На половину поменшіть ви лицарство своє
Та й знову до сестри вертайтесь жити;
А потім, як бува захочете до мене,
То приїздіть. Ви бачите, що я тепер не дома,
Та й дома, батечку, не впорядковано нічого
Задля приїзду вашого.

Лір

Мерщій вернутися до неї?
А лицарство зменшить на половину?
Ні, ні, не буть сьому, не буть ніколи!
Без пристановища я краще буду жити,
Піду боротися з негодою лихою,
Вовків та сов прийму у товариство
І на собі я звідаю те лихо,
Що тут впада старцям на долю!
Вернутися до неї?! Ой Галлії королю,
Що взяв собі дочку мою найменшу,
Безприданку прийняв ти за дружину,
Перед твоїм, королю, краще троном
Навколішки впаду, як старець той нікчемний,
І гіркими слізьми молити буду
Подарувать мені на прожиття злиденне
Ту дещицю малу, яку послідній джура
У тебе ма!.. Щоб я вернувсь до неї?
Та краще буде вже, як погоджуся я
Запетлюватися в неволю чи стать волом робочим
В цього її прислужника гидкого.
(Указує на Освальда).

Гонеріллa

Як хочете.

Лір

Молю тебе, я, дочко,
О, не збивай мене ти з пантелику!
Не хочу більш я клопотать тебе, моя дитино,
Не буду бачитись з тобою, зустрічатись,
Прощай!.. А все ж таки мені ти рідна —
Дочка моя, у твоїх жилах не вода,
А кров моя дзюрить-переливає...
Та що це я кажу? Болячка ти лиха
На моїм тілі, що не по волі

Повинен я своєю признавати!
Чиряк ти гнояний, роз'ятреная рана,
Бешиха огняна, що вигнала тебе горою
Кров порчена моя поверху мого тіла!
Ні, лаяти тебе не буду я, дитино,
Хай сором сам, якщо йому так заманеться.
Поб'є тебе, а я його не засилаю
На голову твою... Громовника молить не буду
Спалить тебе огненними стрілами;
Не пожаліюсь Зевсові, несхибному судді,
Що над усім живим свій правий суд він чине...
Якщо ти зможеш — оханись, поки ще час є,—
Зробися кращою... Не без притулку я зостанусь
І у Регани проживу я з сотнею свого лицарства.

Регана

Ох ні, добродію, постойте трохи.
Не сподівалась ждати вас до себе рано так
І через те не зможу вас прийняти, як повинно.
Послухайтесь сестри, бо хто не гляне
Розумними очима на ваші витребеньки,
То скаже, що ви зостарілись, а через це...
Та сестра краще зна, що діять треба.

Лір

І це, по-твоєму, Регано, добра рада?

Регана

А чим же, батечку, вона лиха?
Невже півсотні лицарства вам буде трохи?
Нащо їх більше мать? Мені здається,
Що й п'ятдесят багато дуже.
Однії здержки скільки треба,
А страху всякого чи мало наберешся
Від зграї отакої? Невже здається вам,
Що під оселею одною, де живе
Хазяїнів і розпорядників аж двоє,
Отака сила люду мирно уживеться?
Зовсім це трудно, тату, неможливо.

Гонерілля

Чом челядь сестрина або моя
Та й вам би разом не служила?

Регана

І справді, батечку, що так. Якби хто
Не щиро вам служив, на того б ми знайшли
управу.
Прохаю, тату, вас, бо я тепер дозналась,
Що небезпечно там, де челяді багато,—
То і прошу: якщо вам заманеться
Прибуть до мене — не беріть з собою
Лицарства більш, як двадцять п'ять,
Бо коли більше візьмете, то нігде буде
Їх розмістить у мене і поневолі я
Повинна буду без пристановища зоставить вас.

Лір

А я ж усе оддав обом вам, мої дочки.

Регана

То і гаразд, що це зробили завгодя.

Лір

Останні літа берегти припоручив обом вам,
Усе добро своє довірив вам на руки,
Собі ж сто лицарів зоставив тільки всього...
А ти мені тепер, Регано, кажеш,
Щоб більше двадцяти п'яти не віз до тебе...
Адже ж ти так сказала?

Регана

І удруге

Скажу вам, тату, що більше 25
До себе я ніколи не прийму.

Лір

Таке ловись,— що найлютіші стоти
Приймають часом образ чоловічий.
Лихії люди тим себе правують,
Що є від їх другі — іще лихіші,
А це вже немала вага!

(До Гонеріллі).

Вернусь до тебе,
Бо п'ятдесят удвоє більше двадцяти п'яти.
Твоя прихильність якраз буде удвоє більше від її.

Гонеріллa

Слухайте, тату: нащо вам брати
Їх двадцять п'ять чи хоч би й десять або п'ять
Туди, де маєте на старість проживати
І де челядників своїх чимало є,
Де ви їх знайдете удвоє більш, чим треба
Задля послуги вам.

Лір

О, не торгуйсь з нуждою!
Найбідолашніший у світі старець, і той ма
Серед злиденного життя бідоти
Достаток свій. Дай чоловікові у черк
Всього того, без чого він не зможе обійтися.
То ти життя його тільки зрівняєш
З життям лихим лихої товаряки.
Сама ти, бач, значного роду. Якщо одежа
Тільки на те потрібна, щоб нас гріти,
То ти скажи: нащо тобі здались оті убори,
Коли вони тебе зовсім не гріють?
А щодо справжньої нужди... То — праведнoє небо!
Я більше ні об чім тебе тут не благаю,
Та й ждати вже мені нічого не зосталось,
Тільки одно пошли: дай силу ти мені,
Ту силу, щоб я зміг терпіти цю зневагу!
Ви, праведні боги! Ви бачите старого,
Що вік свій звікував, нікчемний став від горя,
Коли дітей моїх назброюєте ви
Стать проти мене, то хоча згляньтесь
На бідкання моє гірке і не робіть
З мене посмішища поміж людьми чужими!
Не дайте ви покірливо зігнутись
Перед образою гіркою моїх дочок!
У серцеві моєму розідміть ви
Велике огнище мого страшного гніву
І слізонькам гірким — жіночій зброї —
Не дайте осрамить мої лицарські щоки!
Ох, стійте ви, відьми без жалю і без серця,
Я задля вас обох ще пригадаю
Таку страшенну помсту — мир жахнеться!
Я вам зроблю... Хоч я гаразд не знаю,
Що я зроблю, а знаю, що від того
Здригнеться світ увесь!.. Постойте трохи.

Ви, певне, тут ждете, що я заплачу?
Ні, плакати не буду я, хоч горе й точе сльози!
А все ж таки — хай серце розірветься —
Не попущу себе я до плачу!

Чутно здалека грім.

Ходім, штукарю мій, я розуму позбудусь!
(Виходе з Глостером, Кентом та штукарем).

Герцог Корнуельський

У палац ввійдемо, бо настає негода.

Регана

Та палац же малий, у йому не розмістиш
Старого із його усім лицарством.

Гонеріла

Хай сам на себе ремствує. Не захотів спокою,
То хай тепер те й пожинає,
Що тут посіяли його старечі примхи!

Регана

Його самого я з охотою прийму,
А щодо лицарів — то не впущу нікого.

Гонеріла

Так само, як і я. Куди ж пішов граф Глостер?

Герцог Корнуельський

Пішов він за старим.

Глостер вертається.

Та ось і він.

Глостер

Немає королівському гніву і кінця-краю!

Герцог Корнуельський

Куди ж він чимчикує?

Глостер

Сам не знаю.
Звелів тільки, щоб осідлали коні.

Герцог Корнуельський

То краще вже не боронить. Хай їде, куди знає!

Гонеріллa

Не одговорюйте і ви його, поважний графе!

Глостер

Та як се можна? Ніч — не за горою;
Находе грім страшний, а кругом всюду
Верстов на десять і куща немає,
Щоб де-небудь сховатись від негоди.

Регана

Нехай негода та, що божевільні люди
Самі собі накликують, наукою їм стане.
Ворота на запори взять, бо його зграя
Уся як є — з непевних гайдамаків.
Дойма він віри їм і слуха наговорів,
То й підіб'ють його ті розбишаки
Ще на нове якесь безпутне діло.
Нам треба не дрімать, а стерегтися.

Герцог Корнуельський

Твоя, Регано, правда. Краще, графе,
Позамикать ворота всі. Тікаймо ж від негоди!

Виходять.

СПРАВА ТРЕТЯ

ПОСТАНОВА ПЕРША

Степ, бур'янами вкритий. Буря, грім і блискавиця. Увіходять Кент і лицар.

Кент

Хто сновига отут в таку лиху негоду?

Лицар

Той, в кого на душі не краще, чим надворі.

Кент

Я пізнаю вас. Де ж тепер король наш?

Лицар

Отам блука, лютує на негоду,
Волає до вітрів, що, буйнії, здмухнули
У море піняве навіки нашу землю
І хвилями її покрили, непутящу.
Гука чимдуж, щоб світ перемінився
Або розпався зовсім; рве з голови волосся,
А вітри буйнії його ту сідину
Підхоплюють і мчать не знать куди і нащо.
Недужий він, замислив насміятись
І над негодою, й над буйними вітрами.
В таку страшную ніч, коли й ведмідь з берлоги
Не вилізе, коли самого лева
Чи вовка лютого до кістки дощ пронизе,—
А він без шапки по степу ганяє
І виклика на боїще страшну негоди силу!

Кент

Хто ж при йому?

Лицар

Один тільки штукар,
Що, зуби скарячи, турбується даремно
Розвеселить його велике горе.

Кент

Добродію! Я добре знаю вас
І мушу вам сповірити цікавого чимало.
Ви знаєте, як герцог Корнуельський
На герцога Альбаню дише?
Та і Альбаня Корнуельському не вистаче
в замірах,—
Проте обоє криються і ворожнечу люту
Ховають від людей в своїм лукавім серці.
У їх, як в кожного, кого щаслива доля
Зняла угору високо, прислужників чимало
Лукавих знайдеться, як і вони самі.
Оті прислужники слугують разом
І королеві галльському; слідкуючи за нами,
Доводять по́тайно йому про все,
Тобто про те, яким немилосердям
Пашать на короля його старшії дочки,
А може, і про те, що наше оце лихо

Початок тільки є невідомого горя.
Одно нестеменно, що військо галльське
З-за моря припливло у наше царство,
Пошарпане незгодою та чварами лихими.
Утаборившись тут, воно вже захопило
Найкращі пристані і розверта до бою
Свої знамена. До вас тепер, мій пане,
Я повертаюся аж ось з якою річчю:
Якщо ймете, добродію, мені ви віри,
То годі вам тут гаятись даремно,
А поспішайте в Дувр, як тільки мога.
Там ви зустрінете такого чолов'ягу,
Що щиро вам подякує за добрі вісті
Про вчинки ті лихі, від котрих королеві
Гірчіше полиню життя тепер здається.
По правді кажучи, я сам значного роду,
Чимало вчився та й честі не позбувся
І вас, добродію, приймаю за такого.
От через це тепер до вас і повертаюсь
З оцим проханням.

Лицар

Іншим часом
Я буду ще балакати про це із вами.

Кент

Чого ж то так? Щоб ви, бува, допевно
Дозналися, що я таке за птиця,
То ось вам гаманець. Сховайте у кишеню.
А як доведеться вам побачити Корделю,
То покажіть ви їй оцей перстеньок.
Вона повіда вам, що я таке насправжки.
Ну, та й година задалась! Ходімо
Шукати короля.

Лицар

Ке вашу руку!
Не додасте нічого більш до того,
Що ви повідали мені отута?

Кент

Зосталось небагатечко, проте воно важніше
Того, що ви дозналися. Одначе спершу треба

Нам короля нещасного десь розшукати.
Ви йдіть туди, а я — сюди. Хто перший стріне,
То звістку голосом подать повинний.

Розходяться в різні боки.

ПОСТАНОВА ДРУГА

Друга частина того ж степу. Буря не угамовується. Увіходять Лір і штукар.

Лір

Дми, буйний вітре, дми! Казися, надривайся!
І пузирем здимай свої запалі щоки!
А ви, страшеннії ливні, джерела одімкніте
Й линіть на землю так, щоб на дзвіницях бані
Відразу поховалися під вашою водою!
Швидкі ви, як думки, із сірки блискавиці —
Проводирі того страшного грому!
Трощіте на скіпки дуб'я то височенне,
Паліть ви голову мою сідую!
А ти, не маючий собі припони, громе!
Удар і розплещи в оладок круглу землю,
Розбий оті зразки, в які свої істоти
Природа-мати вилива, і посмали навіки
Насіння те лихе, з якого виростає
Невдячність людськая!

Штукар

А що, дядечку, свячена вода у сухій хаті, далебі, що краще, ніж оцей ливень під непокритим небом? Знаєш, що, дядечку? Помирився б ти з дочками; в таку ніч мокнути під дощем однаково погано як розумному, так і дурневі.

Лір

Реви мов на живіт, неугомонна буре!
Пали огнем, січи мене дощами!
Цей ливень, грім, ця буря й блискавиця
Усе ж не те, що мої любі дочки.
Тебе я не корю, негодо, за невдячність,
Бо царством я тебе не обдаряв,
Не обзивав тебе дитиною своєю.
Для мене ти — ніщо. То і глумися ж з мене!
Аж ось стоїть перед тобою твій невільник,

Обдурений людьми, недужий старець!
А все ж полигачем лихим тебе я назову
За те, що ти з паскудними моїми дітьми
Назброїлась проти цієї сідої голови
І в боїщі нерівнім на неї напираєш
З усієї сили... Ох ти, лиха гидото!

Штукар

Розумна голова у того, хто має свою хату, де можна захистити натомлену голову. Інше діло, як

(співа)

Забандюрилось дурному собі жінку взяти,
Не маючи ані двору, ні без штанів хати;
Тільки нужі набереться з жінкою, небога...
Не одного доводилось бачити такого.
Бо хто тісний чобіт взує на босую ногу,
Замість того, щоб на серці задавити тугу,
Намуле собі мозолі, плачу набереться
І спокій свій розміняє на дурне «здається».

Немає, бач, на світі такої вродливої жінки, щоб не видивлялася у воду на свою вроду і не усміхалася сама до себе.

Увіходе Кент.

Лір

Ні, буду терпіти до кінця-краю й слова не пророню більше.

Кент

Хто тута?

Штукар

Велика душа і гультяй, або мудрак і дурень.

Кент

Ви тут, господарю? Кому і до вподоби
Ніч темная, то й той не уподоба
Такої, як оця! І лютий звір здригнеться
Цього страховища й сховається в берлогу.
З того часу, як став себе я пам'ятати,
Зробився вже насправжки чоловіком,
Ніколи ще не учував такого грому,
Такого ревища страшної бурі,

Не бачив я такої блискавиці,
Такого не дощу, а ливню дощового!
Ні, чоловікові знести се не під силу,
Страшні за́води оці лихого біснування,
Негоди лютої стерпіти він не зможе.

Лір

Нехай оті всесильнії боги,
Що грізно гуркотять тепер над нами,
Спізнають ворогів своїх і судять!
Тремти, лихий злодюго, що твою
Паскудну душу облягли навкруги
Гріхи затаєні і правий суд за їх
Ще не скарав тебе до сього часу.
Ховайся геть, полита кров'ю ру́ко,
І ти, зламавший присягу, брехуне,
Й ти, гріховоднику гидкий жіночий,
Що видавав себе за добродія!
Тремти, тремти ти тілом так,
Щоб кісточки усі в тобі тріщали!
Затіпайся і ти, розбійнику лукавий,
Що на словах співав, мов на органі,
А на життя другого спокушався!
Затаєні гріхи усього світу,
Розкрийте ви тепер свої затвори
І опрощенія моліть в судді грізного...
За що ж мені це довелось терпіти?

Кент

Ох лишенько! В таку страшну негоду,
А він ганя невкритий і без шапки!
Королю любий мій! Курінь тут недалеко,
Там хоч лихе, та пристановище ми знайдем
Що вас перехова від лютої негоди.
Сховайтесь ви туди; а я тим часом
Ударюсь знов до палацу отого,
Де зачинилися немилосердні люди,
Що мають серце менше жалісливе,
Ніж камінь той, з якого змурували
Той палац. Недавно я, королю,
Як вас відшукував, туди вже стукавсь,
Та не достукався тоді ані до чого.
Піду я знов туди, і що б не сталось,

А дати вам, королю, захист
Примушу я людей немилосердних.

Л і р

Думки мої, мов клоччя, позбивались.
Ходімо, пахоля. Як ти себе вчуваєш?
Що, змерз? Й мої цокочуть зуби!
Де ж твій курінь, скажи мені, друзяко?
Ти знаєш, що нужда — предобра паніматка:
І казна-що, а видає путящим...
Де ж той курінь? Нещасний мій штукарю!
У мене серденько болiє і за тебе!

Ш т у к а р
(співа)

На все треба лаштуватись,
Щоб в змаганні не дрімать,
З новим лихом помиритись
І терпляче щастя ждать.

Л і р

Правда твоя, дитино. Веди ж мене до куреня. *(Виходе з Кентом).*

Ш т у к а р

Гарна нічка, якраз задля того, щоб прохолоджувати тих повій, що по улицях никають. Одначе раніше, ніж я піду, трохи попророкую.

Коли до дому божого ти на словах тільки почнеш вчащати,
Коли шинкар почне в горілку воду доливати,
Кравець почне учить шляхетство шити,
А суд не нехристів, а блудників палити;
Коли суддя почне в суді всіх правувати,
То той, хто позичав,— не буде віддавати,—
Коли брехня почне гулять по світу всюди;
Злодюг поміж людьми коли вже більш не буде;
Здирщик соромлячись почне бариш лічити,
Повії й зводниці почнуть до церкви учащати,—
Тоді в моїм краї таке настане —
Жахатися його почнуть усі миряни,
Й хто доживе до того, буде знати,
Що не ногами по землі повинно походжати.

Про все оце колись повіда Мерлін, бо я живу раніше, ніж він народився. *(Виходе).*

ПОСТАНОВА ТРЕТЯ

Горниця у палаці Глостера. Увіходять Глостер і Едмунд.

Глостер

Як хочеш знати, Едмунде,— не по душі мені таке люте немилосердя. Коли я почав прохати їх, щоб не забороняли мені захистити від негоди безталанного короля, то вони одказали мені, що я тепер не маю права порядкувати у своєму дворі. Страхають, що довіку будуть гніватись на мене; заборонили мені про його й згадувати, а не то що за його прохати або йому допомагати.

Едмунд

Дивно! зовсім не по-людському!

Глостер

Слухай, та тільки не хвались нікому. Поміж герцогами почалась ворожнеча; є дещо й того гірше. Учора вночі одібрав я листа... Про це небезпечно й казати; через те я мерщій сховав його у своїй кімнаті... За те, що вони образили отак короля, їм люто віддячиться... Уже частина галльського війська переїхала через море. Нам повинно стати за короля. Я розшукаю його і допоможу йому. Іди заговори герцога, щоб він бува не помітив, що мене тут немає. Якщо про мене спита, скажи, що я недужий і лежу в постелі. Хоч би мені за це довелося і життя позбутися,— як вони сварилися,— оже я все-таки не кину без запомоги свого старого господаря. Незабаром доведеться нам побачити багато дечого дивного. Через це і прошу тебе, Едмунде, остерігайся! *(Виходе).*

Едмунд

Заказуй ти мені когось остерігаться!
А я тепер до герцога прямісінько піду
Та й розкажу йому про всі твої заміри
І про листа того, що ти його ховаєш,—
Вслужу йому на сей раз вірну службу!
Я певний, що мені за це достанеться все те,
Що доведеться батькові отут втеряти.

Це буде вже найменша нагорода,
Яку повинно одібрать за вірну службу.
Пускайсь, старий, на дно, молодший зірне вгору!

ПОСТАНОВА ЧЕТВЕРТА

Частина дикого степу; на йому куріиь. Увіходять Лір, Кент і штукар.

Кент

Аж ось курінь. Сховайтеся в йому, королю,
Бо в таку ніч та під невкритим небом
Не личить швендяти.

Лір

Геть, відчепись від мене!

Кент

Королю мій! Прохаю вас, сховайтесь!

Лір

Здається, хочеш ти на шмаття розірвати
Моє старе поточенеє серце?

Кент

Мерщій своє я дам пошматувати!
Сховайтеся, предобрий мій королю.

Лір

Невже ти думаєш, що ця лихая буря,
Що зуб від неї не налуче зуба,—
Велике горенько? Для тебе, може, й горе...
Оже тому, кого мотає гірше лихо,
Й за ухом не свербить оця мала негода!
Ведмедя стрінувши, даси ти, певне, драла!
А от, небійсь, якби перед собою
Ти розлютоване побачив море,
То в саму пащу звірові лихому
Ускочив би, аби куди сховатись!
Коли душа спокійная, то тіло — навпаки:
Воно тоді стає і геть-то сторожкé.
Та буря, що реве тепер в душі у мене,
Глушить у їй усе, та тільки не заглушить
Того, що тут так рветься і болієl..

(Указує на груди).

Ох ти, лиха дитячая невдячність!
Хіба ти не скидаєшся на ті сліпії зуби,
Що руку ту, що добува їм хліба,
Вони, не розбираючи, гризуть, кусають?
Я хочу кари лютої! відплати хочу!..
Не буду більше плакати... В такую ніч
Без пристановища примусити блукати?..
Ви, ливні неба чорного! На мене виливайте
Усі свої потьоки, водоливні!
Я витерплю усе, хоч і в такую ніч,
Як ся — страшна!.. Регано, Гонерілле!
В такую ніч... сідого батька,
Що, вас кохаючи, усе віддав вам?..
Не буду згадувать про це, бо розуму позбудусь...
Мерщій це треба обминати... Буде!

Кент

Сховайтеся в курінь, королю добрий!

Лір

Сховайся краще сам у той курінь, друзяко,
Шукай собі в йому, як хочеш, відпочинку.
Лиха негода ця мене тільки одводе
Від того лишенька, що моє серце крає.
А може, заховатися?

(До штукаря).

Іди ти перший,
Моє ти пахоля, старців нікчемних джуро!
Рушай, кажу... Я спершу помолюся,
А потім вже приляжу відпочити.

Штукар увіходе в курінь.

О, хто б ви не були, нещасні ланці,
Під сю лиху негоду вкриті дрантям
Та злиднями тими, що в кожну дірку
Одежі вашої лихої визирають,
Немов у вікна ті чи у розкриті двері,—
Хто захистить тепер вас, обігріє
В таку страшенну ніч, під сю негоду?
Не думав я про це раніш ніколи!
Учися ж ти тепер, пихо багата,
Дознайся на собі про те, що почуває
Бідота на світі, що їй доводиться терпіти...

Тоді ти їй даси усе, що лишнє маєш,
Примусиш правду полюбить і саме небо!

Едгард
(у курені)

Півтора сажня! Півтора сажня! Нещасний Том!

Штукар вибігає з куреня.

Штукар

Не йди туди, дядечку, не йди! Там нечиста сила... Ой, рятуйте, рятуйте!

Кент

Дай мені руку. Що там таке?

Штукар

Нечиста сила, кажу вам, нечиста сила! Вона завіряє, буцім зовуть її Томом.

Кент

Хто там гарчить в соломі? Ну, виходь!

Виходе Едгард, одітий, як навіжений.

Едгард

Тікайте відсіля! За мною женеться нечиста сила!.. Крізь колючі тернові гілки віє холодний вітер... Бррр! Іди відігріватися на холодну постелю.

Лір

Скажи мені, що довело тебе до сього?
Чи не віддав, бува, всього ти дочкам?

Едгард

Подайте що-небудь нещасному Томові. Нечиста сила гоне його через огнище і полум'я, примушує перепливати річки й чорторії, волоче по багнюках та трясовинах; вона наклада йому ножів під подушку, личаних верьовок на те місце, де стоїть у церкві; підсипала йому в щербу отрути; наслала гордощі в його серце; присилувала його верхи на гнідому коні переїжджати містки в півчетверті завширшки; заказала ганятися за своєю тінню. Хай допоможе тобі небо знайти в доброму здоров'ї усі п'ять сил душі. Бідному

Томові холодно!.. Ой, ду-ду, ду-ду, ду-ду! Хай боги захистять тебе від вітру, від надхання лихих зірок, від знахурських чарів!.. Подайте що-небудь бідному Томові! Його, нещасного, мотає нечиста сила! Знайте: я її можу спіймати... Ось тута... і ось тута... і знову: ось тута!

Грім невгаває.

Лір

Невже то довели тебе до сього дочки?
Ти все віддав їм? Все? кажи!
І нічогісінько не приберіг для себе?

Штукар

Хіба не бач: він для себе приберіг ганчірку, щоб нам на його голого не було соромно дивитися.

Лір

Коли то так, то хай лихая пошесть,
Що піднімається з землі туманом
Й розноситься вітрами по всім світу
На кару лютую усяким лиходіям,—
Нехай вона поб'є твоїх недобрих дочок!

Кент

У його немає, королю, дочок.

Лір

Мабуть, тобі, підбрехачу, та забажалось смерті!
Хто, як не дочки злючії, його б довів до сього?
Тепер такий, як видно, світ настав вже,
Щоб дітьми рідними одурений тут батько
Не почував ніякого жалю до себе!
Катюзі — й смерть така: на те він народив
На білий світ таке гадюче кодло!

Едгард

Сидів півень на півнячій горі!.. Ку-куріку-у-у!

Штукар

Від цієї холодної ночі усі, здається, подуріємо або покажимося.

Едгард

Стережися нечистої сили, послухайся батька та матері, держися слова, не клепай язиком казна-чого, не лабузнись до законної жінки твого приятеля, не ряди своєї полюбовниці в пишні убори... Томові холодно.

Лір

Чим ти був раніше сього?

Едгард

Жіночим полигачем, що пишається своїм розумом та серцем. Я завивав волосся у кучері, чіпляв рукавиці на бриль, догоджав ненаситній похоті своєї полюбовниці, учиняв з нею темні гріхи; заклинався кожним своїм словом, байдуже про те, щоб його держатися, а навпаки — необачливо ламав його перед праведним небом. Лягав спати я, думаючи, як би його запобігти жіночої ласки, а вставав, щоб мерщій тієї ласки добути. Любив випити — і геть-то, у кості — тільки ждав пропуску, а полюбовниць мав більше, чим жінок у справжнього турка. Серце у мене було зрадливе, вухо — жадливе, рука — кривава; лінивий я був, як свиня, лукавий — як лисиця, ненажерливий — як вовк, а злючий — як собака або лев тоді, як вони обороняють свою здобич... Стережися, щоб рипучі черевички та шальові шовки не віддали твого бідного серця жінці у неволю, не давай волі своїм ногам переступати поріг того захисту, де проживають повії; держи свої руки геть від жіночих спідниць, а перо не наближай до записних книжок здирщиків, тоді тобі нічого страшитися нечистої сили!.. А все ж, бач, холодний вітер не перестає віяти крізь колюче гілля глоду. А віє він як? У-у-у... Оже ти, дельфіне, мій сину, не забороняй йому. Хай собі дме, хай собі лютує!

Буря невгаває.

Лір

Краще б тобі було лежать у домовині,
Ніж голе тіло підставлять під сю негоду!
Невже се чоловік? Ось гляньте ви на його,
В чому і перед ким він тута провинився?
Не крав у черв'яка його тонкого шовку,
Не стриг з овець він вовну задля себе

І хутра теплого не одбирав від звіра...
Він нас примушує за себе червоніти.
Гей, приятелю мій! Зостанься ж ти навіки
Тим самим, чим тебе матуся породила,—
Одежею нескрашеним на світі чоловіком,
На двох ногах звірятючком нещасним!
Геть з мене все чуже! Робіть і ви так само!

(Рве на собі одежу).

Штукар

Оханися, дядечку, що це ти затіяв? Навіщо його роздягатися, коли плавати тут нігде? Якби тепер серед сього степу показався хоч невеличкий огник, то він би був тим, чим бува серце у грудях старого бахура. Воно тепле, наче жарина, тоді як усе тіло у його холодне, немов крига... О-о, гляньте: ось до нас наближається приблудний огник.

Едгард

Це нечиста сила, що зоветься Флібертіджебет. Йому наказано гукати, щоб гасили світло, та нишпорити по землі, поки перші півні не заспівають. Він насилає на людей більма, скошує очі, приставля заячу губу, шкодить пашні, підмішуючи туди ріжків, і, знай, тільки турбується про те, щоб найбільш усього досаждати усьому живому на землі.

Тричі святий Ілько по долині походжував,
Тричі злих відьом із долин випроваджував;
Тричі світ та людей берегти їм наказував
Й своїм словом святим всім чортам не понаджував.
Геть же, відьмо, мерщій звідсіля утікай!

Кент

Як ся маєте, господарю?

Увіходе Глостер з ліхтарем.

Лір

Хто це?

Кент

Ти хто такий? Кого тобі треба?

Глостер

Самі ви хто такі? Як вас зовуть?

Едгард

Я бідний Том. Годуюсь я жабами, головастиками, ящірками земляними й водяними, а як нечиста сила у мені розходиться, то заправля страву коров'ячим кізяком; їм я старих пацюків та потоплених собак. П'ю зелену воду з калюжі; мене ганяють батогом від однієї десятини до другої; забивають в колодки, б'ють, саджають у темницю, а раніше у мене було три одежини, шість сорочок, щоб ними прикрити голе тіло; кінь під верх, а з лівого боку шаблюка, щоб нею рубатися.

Незабаром сім літ, уже сьомий минається,
Як отак бідний Том тут щодня наїдається.

Ой, перестань мене катувати, утихомирся. Смолькине, угамуйся, мій мучителю!

Глостер

І ви, королю, не знайшли задля себе кращих, ніж оце, людей?

Едгард

Нечистий дух теж юнака. Зовуть його Модом, а то ще й Махом.

Глостер

Які тепер літа лихі настали,
Що діти рідної проти батьків ідуть!

Едгард

Бідний Том змерз.

Глостер

Королю любий мій! Ходім до мене.
Не маю більше сили я коритись вашим дочкам.
Хоч і наказано мені заперти перед вами
Ворота дворища мого і вас віддати
Оцій лихій негоді на поталу,
Та сили не стає коритися тому наказу!
Гаразд, що довелось мені вас розшукати,
Ходімо ж, де вас жде тепло і страва.

Лір

Пожди; дай мені сперше побалакать
Із мудраком оцим.

(До Едгарда).

Скажи мені,
Звідкіль береться грім?

Кент

Королю любий!
Ви згляньтеся на щирії запросини його —
Ідіть до його.

Лір

Гаразд, піду. Не клопочися.
Я спершу розпитаюся цього ученого фіванця.
Скажи мені, чому навчався ти?

Едгард

Як злого духа стерегтись; гадюк вбивати.

Лір

А пошептатись на ушко з тобою можна?

Кент

(до Глостера)

Добродію! просіть його ще раз до себе.
Ви бачите, куди він заїжджає?

Глостер

Заїхав кожний би туди на його місці!
Хіба не очевидячки бажають йому смерті дочки?
Ох, несподівано тепер згадаєш Кента!
Де то скитається предобра та людина?
Він ще тоді пророкував про все це.
Ти кажеш, буцім наш король кудись-то заїжджає?
А я тобі скажу, що й сам туди простую.
Був син у мене, про його і згадувати страшно,
Недавно то було... ох, як недавно,
Як намірявся він мене із світа зжити!
А я його кохав, мій друже, так нестямно.
Чи другий був на світі такий батько,

Щоб сина так кохав, як я свого гультяя?
Признаюся тобі; від того лиха-горя
Вся голова моя пішла шкереберть!

Буря лютує.

А ніч яка страшна! Ходім мерщій, королю.

Лір

Простіть, добродію.

(до Едгарда)

Мудраче, філософе!
Ти не цурайся нас, верни за нами.

Едгард

Том змерз.

Глостер

В курінь мерщій тікай та й грійся там.

Лір

Ходімо ж всі туди!

Кент

Нам в інший бік
Повинно завертать, королю наш предобрий!

Лір

Не згоден я на це. Я з мудраком своїм
Не маю думки розлучаться.

Кент

(Глостерові)

Добродію! Ви не перечте королеві,
Хай візьме він того нещасного з собою.

Глостер

Про мене, хай бере.

Кент

(до Едгарда)

Ходімо з нами.

Лір

Верни до нас, афінський ти мудраче!

Глостер

Та здержуйся базікати. Тут треба іти мовчки.

Едгард

А до тії страшенної башти під'їхав Рауленд та як скрикне: «Гай, гой! Геть мерщій звідсіля! Тут несе британською кров'ю!»

Виходять.

ПОСТАНОВА П'ЯТА

Гориця у Глостеровому палаці. Увіходять герцог Корнуельський і Едмунд.

Герцог Корнуельський

Я не виїду звідси, аж поки не помщуся.

Едмунд

Одного я боюся, герцоге: чого доброго, мене почнуть докоряти за те, що я не слухаюся свого серця, а слухаюся розуму та честі, що мені велять служити вірою і правдою, хоч би прийшлося і проти рідних іти.

Герцог Корнуельський

Тепер я дознався, що не від злого тільки серця твій брат намірявся звести з світа батька. Твій батько завжди був гидким чоловіком, через те і твій брат замишляв на його.

Едмунд

Ох гірка моя доле! Я повинний каятися в тім, що служу правді, стаю за неї. Ось той лист, про який він хвалився. Оцей лист ясно доводе, що батько не тільки прихиляється до Галлії, а вже завів з нею і змовини. Ой боги, боги! яке б було щастя, якби не було на світі проклятої зради або хоч би не мені довелося виводити її на чисту воду!

Герцог Корнуельський

Ходімо до герцогині.

Едмунд

Коли все те, що отут списано, та правда, то не обберемося ми клопоту!

Герцог Корнуельський

Чи правда то, чи брехня, а ти за це одібрав титулу графа Глостера. Розшукай батька, щоб ми його мусили зразу притягти до суду.

Едмунд
(про себе)

Якщо я його запобіжу у той час, коли він упадає біля короля, то це ще більшу збудить неймовірність до його. *(Голосно)*. Ох, як мені не важко змагатися з коханням до батька, оже я все-таки буду вірний до послуги вам.

Герцог Корнуельський

Вірю тобі, і ти незабаром на собі дознаєшся, що я своєю любовою стану тобі за батька.

Виходять.

ПОСТАНОВА ШОСТА

Горниця в пристройці до Глостерового палацу. Увіходять Глостер, Лір, Кент, штукар і Едгард.

Глостер

Вибачте за це; а все ж тута краще, ніж під непокритим небом. Горенько, що не моя тут воля, а все ж я поклопочу, щоб вам було ще краще.

Кент

Від його колишньогось розуму зосталась одна тільки нетерплячість. Хай вам віддячать боги за ваше добре серце.

Глостер виходе.

Едгард

Луципір кличе мене і завіряє, буцім Нерон удив рибу в чорному озері. Моліться, безвинні люди, та остерігайтеся нечистої сили.

Штукар
(Лірові)

Дядечку, зроби мені милость, скажи, хто такий божевільний — пан чи мужик?

Лір

Король! король!

Штукар

А по-моєму, ні: той мужик, що має сина пана. Бо хто ж, окрім божевільного, попусте, щоб його син виліз раніше, ніж він, у пани, як от попуска оце отой чолов'яга?

Лір

Хай тисяча ворогів злючих, як гадюки, кинуться на їх і наскрізь простромлять їм груди розпеченими на огнищі списами!

Едгард

Нечиста сила кусає мене за спину.

Штукар

Божевільний той, хто дума, що вовка можна до двору прилучити, що коняка завжди буде здорова, що можна вірити парубочому коханню або божбі повії.

Лір

Знайшов ярміс! До суду їх я кличу!
(До Едгарда)
Сідай за старшого, найрозумніший з суддів.
(Штукареві).
А ти, мудрак, що всі закони добре знаєш,
Сідай сюди.

Штукар сіда.

До суду йдіть, лисиці!

Едгард

Дивіться, як вона стоїть й посвічує очима!
Невже ж то ви знамірились, добродійко моя,
У суддів розпалить їх грішнії заміри?
(Співа)
Чом ти, Лизько, та до мене не пливеш?

Штукар
(перехоплює)
В човні дірка — води в його набереш.
Сором Лизці признатися, від чого
Не допливе до товариша свого.

Едгард

От знову нечиста сила муче бідного Тома солов'ячим посвистом. Хопденс репетує, щоб у Томовому животові опинилося зразу два білих оселедці. Не каркай, чорний вороне! Чим мені тебе задовольнити?

Кент

Королю! чого ви стоїте, неначе скаменілий?
Приляжте краще на ліжко та відпочиньте.

Лір

Не клопочись. Раніш від всього подивлюсь я,
Як будуть їх судить. Уводьте свідків.
(Едгардові).
Займай же посаг ти, суддя порядний!
(Штукареві).
А ти, підсудку, сядь сюди — з ним рядом.
(Кентові).
Та й ти не стій, бо й ти судити будеш.

Едгард

Будемо судити по правді.
(Співа).
Спиш ти чи дрімаєш, молодий чабане?
Уже твої вівці чуже жито ганять!
Невелика шкода: тільки візьму пугу —
Зразу вся отара поверне до лугу!
Тпрру-тусь, сірий коте!

Лір

Ви перше всього кличте Гонеріллю.
Перед поважною я радою заприсягну,
Що вигнала вона із хати стусанами
Бідагу короля, свойого батька.

Штукар

Наближайтеся сюди, паніматко. Вас зовуть Гонеріллею?

Лір

Не варто їй зректися свого мення.

Штукар

Ох, вибачте мені, добродійко, я спершу вас прийняв за складний стілець.

Лір

Аж ось і друга. Її похмурий погляд
Показує, з якого воску в неї серце.
Під арешт взяти їх! Рушницю ке сюди!
Шаблюку! світло засвітить! Ви зрадили мене,
Судді підкупні! Нащо ви попустили,
Щоб не покарані вони звідсюди вийшли?

Едгард
(про себе)

Хай зглянуться боги на тебе, бідний старче,
І добрий розум при тобі зоставлять.

Кент

Ох горенько! Згадайте, мій королю,
Скільки разів ви перше вихвалялись,
Що ви не дійдете ніколи до того,
Щоб силу витратить й обра́зи не стерпіти?
Де ж силу ви свою тепер поділи?

Едгард
(про себе)

Не мушу сліз я здержати; під горло підступають,
Як гляну я на його; ще, чого доброго, вони
Мене тут видадуть, покажуть, хто я.

Лір

Дивіться, скільки цуценят? Цілісінькая зграя!
І Білка, й Рябко, й Любка! і всі, всі гавкають на мене!

Едгард

Том кине їм свою голову, то вони й розбіжаться. Зникніть, йорепудові!

Чи біла, чи чорна у тебе мордяка,
Чи зуби у тебе гостріші гадючих,
Чи горда вівчарська ти будеш собака,
Чи яка приблуда з-під різниць вонючих;
Чи хвіст в тебе куций, а чи волочеться,—
Про мене байдуже! Бо як я погляну —
Стрілою від мене, завивши, помчишся
І більше ніколи не вернешся знову.

Ой ду-ду, ду-ду, ду-ду! Ходімо на досвітки та на ярмарки у великі городи... Бідний Томе! В твоєму роті ані росиночки.

Лір

Хай розпанахають Реганині груди і довідаються, чим її серце налите. Хай дознаються, від чого врода робить інше серце таким лютим та немилосердним.

(Едгардові)

Тебе, приятелю, я приймаю у свою сотню; одно тільки — одежа у тебе не до шмиги. Чого доброго, ти скажеш, що це ти одівся так, як перси одягаються, оже все ж краще нарядитися в інше.

Кент

А тепереньки, мій добрий королю, приляжте отута та спочиньте.

Лір

(лягає)

Не заводьте тільки гармидеру. Опустіте запони на вікнах. Отак, так! Я завтра ранком повечеряю.

Штукар

А я опівдні ляжу спати.

Увіходе Глостер.

Глостер

Ти, приятелю, тут? А де ж король наш?

Кент

Він тут, добродію. Не руште ви його,
Бо він зовсім із глузду зсунувсь.

Глостер

Спасай його мерщій, мій добрий друже!
Бери на руки та спасай, бо я підслухав,
Що на життя його тут замишляють.
Зо мною нари є; ложи на їх і якомога
До Дувру мчи, де жде тебе привіт
Й заступників могучих де ти знайдеш.
Мерщій, кажу, неси відсіль ти короля,

Бо як опізнишся хоча на півгодину,
То попрощайсь з життям його й своїм
І інших всіх, хто королеві служе.
Бери ж його й слідкуй мерщій за мною.
Я поводатарів для вас наготував.

Кент

(дивлячись на Ліра)

А неміч, бач, взяла-таки своє:
Як міцно він заснув. Хай сон підбадьорить тебе
Та заспокоє голову твою недужу!
На добру путь її навряд чи вже поверне,
Хіба щаслива доля допоможе.

(До штукаря)

Ну, штукарю,
Допоможи нести господаря свого, бо не годиться
Тобі від його відставати.

Глостер

Не забаряйтеся! Мерщій рушайте!

Глостер виходе, а за ним Кент з штукарем несуть Ліра.

Едгард

Як бачиш, що другі, куди від тебе кращі,
Страждають, як і ти, то й лишенько своє
Здається не таким гірким. Самотньому
стражданню
Геть шкодять так думки про щастя,
А той, хто ма товариша в нещасті,
Душею злегка горенько усяке переможе.
Те лихо, що мене так гнуло та гнітило,
Зовсім ущухнуло, як довелось побачить.
Що з королем воно отут зробило!..
У його серце батькове на стократ крає,
Та й в мене синове роз'ятрило немало!..
Сховайся ж, Томе, на сей час і знову появися
На білий світ тоді, як добрим людям
Відома стане та брехня, що пущено про тебе,
Й перед очима їх ти мусиш оправдиться.
Хай скоїться що вгодно у сю ніч,
Аби-то довелось спасти нам короля.

(Виходе).

ПОСТАНОВА СЬОМА

Кімната в Глостеровому палаці. Увіходять герцог Корнуельський, Регана, Гонеріілля, Едмунд і царедворці.

Герцог Корнуельський

Мерщій їдьте до свого чоловіка, герцогине, покажіть йому оцього листа і повідайте йому, що галльське військо перепливло через море і втаборилося у нас. Розшукати зрадника Глостера!

Декілька чоловіка з царедворців виходе.

Регана

Повісити його зараз!

Гонеріілля

Видавити йому очі!

Герцог Корнуельський

Як розправитися з ним — моє діло. Ти, Едмунде, проведеш додому нашу сестру. Тобі не варт дивитися на ту кару, яку ми повинні будемо наложити на твого лукавого батька.

(До Гонеріілії)

Порайте герцогові якомога швидше подати га́сло до зброї. Те саме зробимо й ми. Наші розумні посланці не забарять нас звістками. Прощавайте, люба сестро; щасливої дороги і вам, графе Глостеру.

Увіходе Освальд.

Ну, що? Де король?

Освальд

Вже збув його граф Глостер відсіля...
Ті тридцять п'ять чи тридцять шість лицарів,
Що всюду короля свого шукали,
Якраз зустрілися у брами замкової
З тими, що короля несли на нарах,
І прилучилися до гурту, а за ними
Декілька графа Глостера прислужників устряло.
І всі мерщій помчалися до Дувру,
Де, хвастались, знайшли собі заступників могучих.

Герцог Корнуельський

Звели давати коней герцогині.

Гонеріллa

Здорові будьте, герцогу! До зобачення, сестро!

Герцог Корнуельський

Прощай, Едмунде.

Гонеріллa, Едмунд і Освальд виходять.

Сю мить мені знайти
Старого зрадника, що Глостером зоветься!
Скрутить йому, як злодієві, руки
І привести сюди.

Декілька царедворців виходе.

Хоча без суду
Не маєм права ми скарати його смертю,
Та ми і без суда розправимося з ним.
Може, хто-небудь нас за гнів наш і осуде,
Оже спинить його ніхто уже не зможе.
Хто там? Сам зрадник? Ведіть його сюди!

Слуги уводять Глостера.

Регана

Це він! це він! Невдячная лисиця!

Герцог Корнуельський

Скрутить йому міцніш сухі його, мов батоги ті,
руки!

Глостер

Що це за знак? Господаря та гості в'яжуть?
За хліб та сіль одплата се? Охаменіться!

Герцог Корнуельський

Назад скрутіть йому ви руки!

Регана

Та міцніше!
Ох зраднику гидкий!

Слуги в'яжуть Глостерові руки.

Глостер

Не зрадник я,
А ти без серця і жалю людина!

Герцог Корнуельський

Міцніше прикрутіть його он до того стільця!
Юдо-предателю! догадуєшся, за що?

Слуги прив'язують Глостера; Регана вирива з його бороди жмут волосся.

Глостер

Заприсягнуть богами усіма,
Що личить рвати бороду мою сідую
Тільки тому, хто хиже серце має.

Регана

І біла борода тебе не захистила
Від зради клятої?

Глостер

Немилосердна жінко!
Волосся, що ти рвеш із бороди моєї,
Перед людьми посвідчить проти тебе!
В своїй господі — я один господар,
І не пристало вам здіймать на мене руки
За хліб, за сіль мою. Чого вам треба?

Герцог Корнуельський

Який до тебе лист дійшов із Галлії недавно?

Регана

Та не затаюйся... Ми знаємо про все!

Герцог Корнуельський

Які у тебе зговори з тим військом, що недавно
Досталося сюди?

Регана

Де короля подів ти?
До кого божевільного ти одіслав? Кажи!

Глостер

В тому листі, що одібрав недавно я,
Були ісписані думки такого чоловіка,
Що він себе до ворогів не прилучав.

Герцог Корнуельський

Хвостом вертиш?

Регана

Та брешеш, як собака!

Герцог Корнуельський

Куди ти короля подів?

Глостер

Одправив в Дувер.

Регана

Навіщо в Дувер той? І як ти смів,
Хіба забув наказ наш, тобі даний?

Герцог Корнуельський

Постій, хай спершу він одкаже,
Навіщо в Дувер короля одправив?

Глостер

Задля позорища прив'язаний до стовпу,
Терпіти мушу я від вас оцю наругу!

Регана

Навіщо одіслав його ти в Дувер?

Глостер

На те, щоб не дивитися, як ти почнеш,
Немилосердная, його старечі очі
Своїми кігтями із лоба видирати
Або сестра твоя його царськеє тіло
Кликами шматувать почне без жалю!
В негоду ту лиху, під той страшенний ливень
Його ви по степу примусили блукати,
Зоставили без захисту в такую ніч,
Коли, здається, пінявоє море
Піднятися хотіло аж до неба
І невеличкої зорі світ потьмарити,
А від його царських старечих сліз
Ночні страховища здавались ще страшніші.
Якби в такую ніч голодній вовки

Почали вить під ворітьми твоїми,
Ти жаль свій і на їх повинна б обернути!
Здається, дивлячись на муки ті лихі,
Що батькові твойму прийшлось терпіти,
Розм'якло б серце й кам'яне,
Та тільки не твоє, лихе та люте!
Пожди, не бришкай! Я ще доживу,
Ще сподіваюся таки побачить,
Як люта помста покарає
Таких людей, як ви з сестрою!

Герцог Корнуельський

Даремними себе думками дуриш,
Не попущу, щоб довелось тобі те бачить!
Придержте лиш його міцніше,
Я острогою виколю у його око.

(Виколює йому одно око).

Глостер

Хто сподівається старечих літ дожити,
Допоможіть тепер мені чим-небудь!
Боги мої! Які вони звірюки!

Регана

Над невидючим оком видючеє сміятись буде.
Виколи йому й те!

Герцог Корнуельський

А що, побачиш помсту?

Слуга

Охаменіться, герцоге! Я з малих літ служив вам,
І не траплялося мені ніколи ще
Так вірно услужить, як варт тепер служити,
Нагадуючи вам опам'ятатися.

Регана

А що, собако!

Слуга

Якби на підборідді в вас та борода була,
Я вирвав би її до волосини!
Чого вам треба?

Герцог кидається на його з мечем.

Герцог Корнуельський

Аж ось чого, невіро!

Слуга

(вихоплюючи собі меча)

Як так, то жни тепер, що сам посіяв!
(Коле герцога)

Регана

(до другого слуги)

Давай свого меча!
(Вирива меча у слуги і, заходячи першому слузі ззаду, вгороджує йому меча в спину).
Коли гидка лагуза
Осмілилась на герцога підняти руку!

Слуга

Ох, смерть моя! Ви, графе, бачите
Одним ще оком,— подивіться,
Яка окошиться на їх ще кара!
(Умирає).

Герцог Корнуельський

Щоб не побачив він, про те ми потурбуймось...
(Вириває йому й друге око)
Геть, білії драглі! Світити більше годі!

Глостер

Все мороком покрилося передо мною,
Темнотою взялось... Де ж ти тепер, Едмунде?
Мій сину! запали в душі своїй лихую помсту
І їм за мене відплати за цю тяжку наругу!

Регана

Не дуже-то турбуйсь, зрадливая гадюко,
До себе закликать того, хто тебе видав.
Едмунд найперше нам сказав про твою зраду
І, певне, зрадника не буде шкодувати.

Глостер

Ох, дурень я старий! Виходить, що Едгарда
Обврехано, що й в думці він не мав
Того, що наплели були про його.
Простіть же ви мені, боги правдиві,
І долю щасную Едгардові пошліть!

Регана

За браму його випхнути! Нехай він носом
Відшукує дорогу в Дувер... Що з тобою,
Мій любий герцоге?

Герцог Корнуельський

Бач — рана...
Ходімо відсіля. Безокую гадюку
За браму випхнути; а ту тварюку
На смітник кинути!.. Подай, Регано, руку.
Кров так і цибенить... Погано,
Що це сподіялось задля такого часу.

(Виходе з Реганою).

Слуги одв'язують Глостера і виводять.

Перший слуга

Коли його й надалі щастя не покине,
То байдуже про всі гріхи на світі!

Другий слуга

А як вона ще довго буде жити
Й своєю смертю вмре, то всі жінки тоді
Звірюками поробляться.

Перший слуга

Ходім за графом
І божевільному тому з Бедламу
Накажемо вести сліпого старця,
Куди захоче він. Я знаю, юродиві
На все податливі.

Другий слуга

Іди ти перший,
Я ж льону та яєць піду десь добувати
Та пов'яжу нещасному сліпії очі.
Хай небо праведне старого забороне!

Розходяться в різні боки.

СПРАВА ЧЕТВЕРТА

ПОСТАНОВА ПЕРША

Степ. Увіходе Едгард.

Едгард

Коли виною ми тому, що люди нас обходять,
То хай вони й цураються нас явно.
Так краще жить, ніж слухати солодкі речі
І знать, що той, хто каже їх, добра нам не жадає.
Найнещасливіший, кого минає щастя,
А безталання гониться за ним повсюду,
І той надію гонобить на кращу долю
Й не хоче берега пуститися... Тільки щасливим
Страшним стає нещастя, а нещасним
Утіхою завсюди буде регіт.
Вітаю я тебе, прозоре повітря,
Що кругом мене носишся собі по волі!
Не ти, ясне, і не твої страшнії бурі
Виною тут тому, що вихір безталання
Здмухнув з гори якогось бідолаху
На саме дно страшенного провалля!
Одначе хто ж оце сюди простує?

Увіходе дід, що веде Глостера.

Це він! Це батько мій! І старець біля його
За поводатаря... Ой світе, світе, світе!
Без міри й без кінця! Ти не примушуй нас
Зненавидіть тебе за твої тяжкі вчинки.
Невже і ти на шкоду людям здався?

Дід
(Глостерові)

Добродію, я цілих тридцять літ жив підсусідком
У батька вашого і вірно слугував вам.

Глостер

Покинь мене, прошу, мій добрий чоловіче!
Користі я не матиму з твоєї допомоги,
А бачу, що вона тобі тільки зашкодить.

Дід

Хіба самі ви знайдете без допомоги шлях?

Глостер

Ніякого шляху нема у мене більше.
І через те й очей мені уже не треба!
Я і видючим спотикавсь. Ох, часто так буває.
Нас щастя тільки маже, а науча нещастя.
Едгарде, сину мій! Побив тебе зненацька
Мій гнів тяжкий. Якби-то праведнеє небо
Дало мені обнять тебе руками,
Бо бачити тебе я більше не побачу,—
Тоді б то я сказав, що знов до мене
Вернулися мої сліпії очі.

Дід

Хто тут мотається?

Едгард

Боги мої, боги!
Хто скаже після цього, що він дійшов до краю
Свого нещастя тяжкого?.. Ніколи я не знав
Такого горенька, як тут тепер дознався!

Дід

А-а, це бідага той, наш божевільний Том.

Едгард
(про себе)

А буде іще гірш, бо горенько — безкрає,
Ніхто не скаже і не зна, де край його буває.

Дід

Куди простуєш, бідолахо?

Глостер

Скажи мені, будь ласка,
Ти з старцем гомониш? чи з ким то розмовляєш?

Дід

Та старець буде то, та ще і божевільний.

Глостер

Ще, видно, не зовсім, бідага, збожеволів,
Коли прохати милостиню зможе...

Учора в глупу ніч, під ту страшенну бурю
Я бачив одного такого бідолагу,
Й здалось мені, та я таки й подумав,
Що чоловік, а що черв'як — все одно.
І син незгадано зійшов мені на думку,
Тоді ще я лічив його за ворога свойого.
З того часу з очей моїх полуда спала,
Й дознався я, що мухи для дітей,
Що ми задля богів — однаковісінька забава:
Вони нас давлять бавлячись, як мух
Мала дітвора, граючись, чавучить.

Едгард
(про себе)

Ох, що вчинить мені? Невже за божевільного
Я маю видавать себе, коли він так страждає?
Хоч горенько моє тяжке, та і його не легше.
(Голосно).
Добродію! нехай за вас заступляться безсмертні!

Глостер

Це старець той?

Дід

Той самий, графе.

Глостер

То коли так, покинь мене, будь ласка.
А як по давній приязні захочеш нас обох
Напрямити на шлях, що в Дувр доводе нас,—
То покажи його нам,— він недалечко тут —
Не більше милі або двох лежить відсюди.
Та ще прохатиму тебе: добудь де-небудь
лахманину,
Щоб вкрити плечі отії бездольної людини.
Я попрошу його, щоб він мене довів до Дувру.

Дід

Добродію! та він же божевільний...

Глостер

Нерадісні часи, в які сліпців нікчемних
Повинні божевільнії водити за собою.

Зроби, будь ласка, так, як я тебе прошу,
Або роби, як хоч, тільки мерщій покинь нас.

Дід

Піти та принести йому найкращую одежу,
А там уже що буде, то те й буде!

(Виходе).

Глостер

Гей, приятелю!

Едгард

Ох, змерз нещасний Том.

(про себе)

Несила вже моя затаюватись більше!

Глостер

Наблизься лиш сюди, приятелю, до мене.

Едгард

А все ж затаюватись треба.

(Голосно).

Зробіть, боги,
Йому ви ласку — позаживляйте очі,
Бо з їх ще й досі кров іде.

Глостер

Знаєш ти шлях на Дувер?

Едгард

І великий битий шлях, і стежку, куди простувати піхтюрою, і покопані скібці, і всяку загорожу... все знаю. Страх вигнав розум з голови у бідного Тома, а тебе, добрий чоловіче, хай боги захистять від нечистої сили. Аж цілісіньких п'ять чортів звило кубло у нещасній Томовій душі: Обидікут — гріховодник, Хобідідене — цар німоти, Модо — найголовніший розбишака, Мегю — найбільший злодюга, Флібертіджебет — та кривляка, що більш усього нападає на наймичок... А ти будь здоров, господарю!

Глостер

Ось бачиш гаманець — візьми його собі,
Коли тебе, нещасного, карає небо,

Вагою лиха тяжкого згинає твою спину,
То хай моє гірке нещастя допоможе
Хоч трохи скинути ваги тієї з себе.
Ох небо праведне, роби ти так і далі!
Пошли ти пишному тому богатиреві,
Що зна одно — для себе тільки жити,—
Купається в добрі, мов сир у маслі,
Й нічого іншого не хоче в світі знати,—
Зроби йому ти так, щоб на собі він звідав
Твоєї кари правої страшенну силу,
Щоб більше не доводилось нам бачити людей
І геть усім наділених, й немаючих нічого!
Хай кожен має тільки те, що йому треба...
Так знаєш ти, приятелю, дорогу в Дувер?

Едгард

Аякже, знаю.

Глостер

Там на дорозі скеля є,
Шпилем своїм урізалась вона у море
І видивляється в його страшенну кручу.
На гострий шпиль її ти доведи мене,
А я усім, що маю і чим зможу,
Забороню тебе від ласки лихих злиднів.
Тоді, як там я опинюсь, не треба буде вже
Водити більш мене, втруждать себе даремно.

Едгард

Том доведе туди. Ке йому, старче, руку!

Виходять.

ПОСТАНОВА ДРУГА

Перед палацом герцога Альбані.
Увіходять Гонеріілля, Едмунд; назустріч їм іде Освальд.

Гонеріілля

Запрохуєм до нас вас, гречний графе!
Дивуюся тільки, чого мій добрий герцог
Не виїхав мені сюди назустріч?

(До Освальда).

Де господар?

Освальд

Зостались у себе дома,
Та не гаразд одно: щось з ними таке сталось,
Коли повідав їм, що галльське військо
Вже припливло до наших берегів,—
Вони всміхнулися; а як сказав їм,
Що ви вернулися,— промовили: «Тим гірше!»
Коли ж я їм довів про Глостерову зраду
Та щирую Едмундову прихильність,
Вони облаяли мене великим дурнем,
Сказали, що мені все навпаки здається...
Диковина якась: де треба горювати —
Вони тому чогось радіють дуже
І гнівляться на те, від чого варт радіти.

Гонеріла
(до Едмунда)

Не раю вам з ним більше зустрічатись.
На розум він не дуже-то багатий,
Перелякався йти на що-небудь рішуче.
І очі закрива на ті тяжкі образи,
Що ждуть одплати. Не кидайте надії,
Що збудеться все те, про що ми у дорозі
З вами змовлялися. Вертайтеся до брата,
Уговоріть його мерщій зібрати військо
І становіться самі за ватажка.
Мені ж, як бачите, клопоту тут немало:
Прийдеться зброєю із герцогом мінятись,—
Собі меча узять, йому ж дать веретено.
Нам листуватися слуга цей допоможе;
Й коли ви не злякаєтесь добути щастя,
То мусите довідатись про всі жадання
Тії, кого кохаєте.

(Подає йому квітку).

На споминку ж про неї
Візьміть собі цю квітку... Та цур про все мовчати!..
Склоніте голову.

(Цілує його).

Якби цей поцілунок
Словами зміг, як люди, говорити,—
Боги б дозналися, як вас люблю я щиро!

Частіше думайте про все, що я вам наказала,
Й будьте щасливії.

Едмунд

І смерть сама не зможе
Мене навіки розлучити з вами.

(Виходе).

Гонеріллля

Мій любий Глостере! Здається, усі люди
Однакові,— скидаються одно на друге,
А отже навпаки: цей з тілом і душею
Бере мене, а той — мій чоловік —
Обкрадує огидливо одно лиш тіло.

Освальд

Сюди простують герцог.

(Виходе).

Надходе Альбані.

Гонеріллля

Було б краще
Спершу довідатись йому, чи можна?

Альбані

Не варт ти, Гонерілле, й тієї порошини,
Якою вітер обсипа твоє обличчя.
Що ти замислила собі — й подумать страшно!
Не вдержатись тому на постаті ніколи,
Хто замишля лихе проти свойого роду.
Як гілка та, від стовбура одтята,
Зов'янути повинна — вона засхне
Й огневі одному на здобич погодиться.

Гонеріллля

Ось годі! Перестань без глузду все молоти!

Альбані

Лихому чоловікові усе лихим здається:
І добре серце другого, й його великий розум;
Задля калюки по смаку одна тільки калюка.
Не дочки в батька ви, а лютії вовчиці!

Чого добились ви і що ви наробили?
Ви батька доброго, якому хижий звір
Руки лизав би, не побоялись довести до того,
Що він не видержав й, нещасний, збожеволів.
І як це попустив зробить Регани чоловік,
Мій добрий брат, повинний королеві
Усім, що ма?.. Коли се пройде дарма
І небо не пошле невідомую силу
Спинити на землі такі лихії вчинки,—
То доведеться нам побачити, як люди
Почнуть одно одного поїдати,
Мов ті страховища із пінявого моря!

Гонеріля

Ох ти, гидкий, придуркуватий трусе!
Видно, в тебе замість печінки стало
Загускле молоко, а щоки задля того,
Щоб відляски на їх другії вибивали!
Нащо стирчать в твоєму лобі очі,
Коли вони не одрізнять почота від зневаги?
Не знаєш ти, що тільки одні дурні
Жалкують тих лихих злочинців,
Яких повинно тяжко покарати,
Поки не зуспили вони вчинити лиха!
Де твоя зброя? Подивись — он галльські стяги
Вже розвіваються у нашім рідним краї,
Ворожії шапки з червоним пір'ям
Вже сваряться на нас, а ти сидиш безпечно
Та, знай, вигукуєш: «Ох, задля чого
Вони затіяли отут оце все?»

Альбані

Дияволе! поглянь гаразд на себе!
То і твоя гидка й погана пика
Здасться вродливіша жіночої гидоти!

Гонеріля

Ти безголовий бевзь та й більш нічого!

Альбані

А ти — ти ірод навісний, від сорому обличчям
Жіночим замальований, і носиш його завжди

На те тільки, щоб тут ніхто не мусив
Гидоти лютої твоєї роздивитись.
Якби рукам своїм та дав я волю
Послухатись того, що серце каже,—
Вони б тебе на шмаття розметали,
Все м'ясо від кісток твоїх пообдирали!
Хоч ти і є сама нечиста сила,
Та тільки прикрива тебе лице жіноче
Й не видає за неї.

Гонеріля

От розійшовсь-таки,
Дивися як!

Увіходе посланець.

Альбані

З якими ти вістками?

Посланець

Не з добрими: вмер герцог Корнуельський.
Один з прислужників його поранив,
Як він збирався Глостеру старому
Виколювать у лобі друге око.

Альбані

Виколювать у Глостера другеє око?

Посланець

Прислужник той — годованець свойого пана,—
Коли над Глостером так почали знущатись,
Не видержав й, уражений великим жалем,
Вхопив меча і кинувсь зопалу на господаря...
Звісно, прислужника на місці положили,
Оже він герцога свого таки поранив,
І довелось йому від того вмерти.

Альбані

Це очевидячки доводе нам, що правда не померла,
Вона на небі ще живе й помститься люто
За вчинки ті лихі, що на землі ми коїм.
Що ж сталося з нещасним Глостером? Позбувсь
й другого ока?

Посланець

Обох, господарю.

(Подає листа Гонеріллі).

Це лист вам від сестри.
Мене з ним послано й наказано прохати
Не забарити звісткою.

Гонеріллля

(про себе)

З одного боку,
Це й добре, що сестра вдовою стала,
А з другого — й погано: Едмунд, бач, біля неї,
І через те мої гадки найкращі
Мусять розвіятись, як дим, а статок мого віку
Шкереберть піде... От через що погано!

(До посланця).

Гаразд, листа я прочитаю й не забарюся одписати

(Виходе).

Альбані

Де ж був Едмунд, як батька катували?

Посланець

Він з герцогинею сюди поїхав.

Альбані

Його немає тут.

Посланець

То правда, що немає.
Бо я з ним стрівся на шляху, як звідси
Уже вертався він додому.

Альбані

А знає він про розбишацтво те?

Посланець

Ясновельможний герцоге! Та він же сам
Доводив все і виявляв про батька...
На те і з герцогинею сюди подався,
Щоб з батьком мусили зробить, що знали.

Альбані

Ох чесний Глостере та безталанний!
Я положу усе життя моє на те,
Щоб відплатить тобі за вірну королеві службу
Й за сліпоту твою помститись над другими.
Ходім, приятелю, до палацу; розкажеш там
Мені дрібніш про все, що тільки знаєш.

Виходять.

ПОСТАНОВА ТРЕТЯ

У галльському стані біля Дувра. Увіходять Кент і лицар.

Кент

Не знаєте, бува, чого се хутко так
Галльський король додому повернувся?

Лицар

Забув наструнчити якесь-то діло там,
Згадав про його тут, що там воно без його
Не виправиться так, як би годилось,
І через те мерщій вернувсь додому.

Кент

Кому ж припоручив отут своє він військо?

Лицар

Лефера-маршала старшим настановив.

Кент

А що, як віддали листа ви королисі,
Великого завдав їй смутку лист той?

Лицар

Авжеж! Як узяла листа та почала читати,
То сльози градом так з очей і полилися.
Вона і силкувалася спинить гіркії,
Та як їх зупинить, коли прорвало прірву?!

Кент

І тяжко побивалася вона, нещасна?

Лицар

До того не дійшло, щоб розуму позбутись,
Зате друге вражало дуже очі:
Терпляча міць її і гіркий смуток,
Здавалося, змагались між собою,
Кому-то з їх над нею верх узяти.
Вам, певне, на віку доводилось вбачати,
Як разом дощ іде і ясне сонце сяє?
Дивитись залюбки на те; оже її усмішка,
Сльозами змочена, ще кращою здавалась
Усмішка мила та, що грала на устах,
Не відала, здається, які гості
На бенкет в очах ізійшлись, а гостювали в їх,
Як перли чистії, гіркії слізоньки.
По правді кажучи, скорбота стала б краща
Від радощів, якби-то всім пристали
Так сльози до лиця, як то було у неї.

Кент

А що ж вона казала?

Лицар

Один чи два рази,
Зітхнувши тяжко, на мення вона
Назвала батька, немов те слово
Обценьками здавило серце їй.
А потім голосно промовила зненацька:
«Ох сестри, сестроньки! позорище жіноче!
О Кенте! Батьку мій!.. Немилосердні сестри!
В таку страшенну ніч, в таку негоду!
Де ж на світі поділась людська жалість?»
Та це промовивши, святії зерна
Так і пороснули з очей її блакитних!
Й, сльозами вмитая, вона геть подалася,
Щоб виплакать на самоті своє велике горе.

Кент

Ох ясні зірочки! Не даром кажуть всі,
Що заправляєте ви долею людською,
Бо якби інш було, то не сказав ніхто б,
Що неоднакові у матері бувають діти!..
А що ж, добродію, доводилося вам
Після того ще з королихою балакать?

Лицар

Не довелось.

Кент

А перше розмовляли,
Тоді, як ще король не виїжджав?

Лицар

Тоді.

Кент

Гаразд .. А Лір нещасний,
Збентежений зовсім, тепер тут пробуває.
Часом бува таке, що він до помки прийде
І закидать почне, чого він тута,
Оже з дочкою бачитись — і не кажи: не хоче.

Лицар

Чого ж то так?

Кент

Соромиться. Як пригадає,
Що одіпхнув Корделю так від себе,
Не давши їй свого благословення;
Що невідомій долі на іграшки й поталу
Її покинув і найдорожче право
Віддав до рук другим двом дочкам,
В котрих, мов в вовка, хиже серце,—
Коли король, кажу, оце все пригадає —
Не розминається з докорами тяжкими
Й від сорому різучого не хоче
Побачитись з дочкою, що безвинно
Її так обділив і одіпхнув від себе.

Лицар

Ох безталанний наш королю!

Кент

Чи ви, бува, не чули чого-небудь
Про військо Корнуельського й Альбані?

Лицар

Чував. Либонь, вже рушило в поход.

Кент

Гаразд, добродію. Тепер ходім зо мною,
Прямісінько до короля вас доведу,
А ви його, як ока, тут пильнуйте,
Бо стерегти мені його ще не рука:
Примушує друге, важніше діло
Таїтися. Якщо його доскочу —
Не пошкодуєте, що познайомились зо мною.
Ходімо ж разом відсіля.

Виходять.

ПОСТАНОВА ЧЕТВЕРТА

У галльському стані. Шатро. Увіходять Корделія, лікар і галльські вояки.

Корделія

То він був, він! Недавнечко його
Тут бачили; як море у негоду,
Шпував нещасний він; заквітчаний
Крушиною, жалкою кропивою,
Червоним куколем і польовим горошком,
Усяким бур'яном, що на родючих нивах
Росте і глуше хліб,— він голосно співав
Пісні нестямнії... Шукайте тут його!
Зашліть в степи цілісінькую сотню
Людей, хай нишпорять усюди,
Обшарять кожний кущ і кожную билину,
А щоб знайшли його і привели сюди!

Декілька вояк виходе.

(До лікаря).

Чи зможеш ти наукою своєю
До розуму його знов повернути?
Як зможеш — то бери собі усе,
Що найдорожчого собі у мене знайдеш.

Лікар

Ваше величество! В такій хворобі
Наука рає нам найпершу ліку — сон,
Котрого наш король давно уже не знає.
А щоб заснуть — немало зілля є.
Швиденько зілля те закрити мусе очі,
Що від журби та горенька позбулись сну.

Корделія

Неба високого цілющії таємні сили!
Ви вилийтесь з моїми слізьми разом
Й допоможіть страждальнику позбутись
Його тяжкого горенька на світі!
Мерщій його, прошу вас, розшукайте,
Щоб він, бува, собі не заподіяв смерті.

Увіходе гонець.

Гонець

Я з вісткою: усе британське військо
Іде сюди на нас, царице, боєм.

Корделія

Про це ми знаємо. Назброїлись ми самі
І стрінемо його, як то годиться.
Мій милий батечку! за тебе я вступилась,
За тебе я палючими сльозами
Молила короля, й на сльози ті він зглянувсь.
Гукаючи до зброї, я не слави
Шукати мушу тут, а порива до бою
Одна любов моя до батенька старого,
Одно-єдиноє бажання — заступитись
За ті права його, що сестри занедбали.
Чи швидко-то його я знов побачу
І голос, дорогий мені, його почую?

(Виходе).

ПОСТАНОВА П'ЯТА

Горнпця в Глостеровому палаці. Увіходе Регана і Освальд.

Регана

А військо братове зібралося до бою?

Освальд

Та вийшло, господарине.

Регана

Він сам веде?

Освальд

Укоськали якось, хоча було і важко.
Та за ватажка став не він, а його жінка.

Регана

У вашім палаці Едмунд з ним не балакав?

Освальд

Ні, не балакав.

Регана

А що сестра йому писала?

Освальд

Про те не відаю нічого, господине.

Регана

По ділу важному звідси поїхав він.
Погано вчинено, що, виколовши очі
Старому Глостеру, його не прикінчили.
Де він не з'явиться, то тільки жаль здіймає
Та проти нас ненависть людську буде.
Мені здається, що Едмунд поїхав
Затим, щоб над старим змилосердитись —
І прикінчить його та й про ворожії заміри
Розвідати.

Освальд

Це значить, прийдеться мені
З оцим листом його десь доганяти?

Регана

Назавтра наше військо виступає.
Зостанься до завтрього, бо небезпечний шлях.

Освальд

Якби було то можна! Герцогиня
Якнайскоріш веліла поспішати.

Регана

Про віщо їй Едмундові писати?
Хіба не зміг би ти йому повідать
І на словах, що треба передати?
Мабуть, щось є... таке, що треба крити...
Дай прочитать мені її листа. Я дуже
Тобі подякую.

Освальд

Та я скоріше...

Регана

Хіба не знаю я, що твоя господарка
Не любе чоловіка? Про це я добре знаю.
Як у послідній раз вона тут пробувала,
То на Едмунда так пасла очима,
Такі йому, знай, бісики пускала!
А ти її полигач... Я все це добре знаю.

Освальд

Полигач я?

Регана

Не наобум скажу я,
Що ти її полигач — добре знаю.
Й розчовпати тобі пораю ось що:
Мій чоловік помер. Я поєдналася з Едмундом;
Та й те сказать, що більш йому підхожа,
Аніж твоя, немолода вже герцогиня.
Суди ж тепер ти сам, що далі з сього вийде...
Як доведеться де тобі Едмунда стрінуть,
То ти, пожалуста, віддай йому від мене
Цього листа; а герцогині ти порай,
Коли вона про все оце дознає,—
Щоб розумнішою була. Прощай, Освальде.
Та ще тобі додам: велика нагорода
Тому достанеться, хто зрадника сліпого,
Зустрівши, прикінчить. Ти так і знай.

Освальд

Бажалося б мені сліпого пострічати,
Тоді б побачили усі, за кого руку
І я тягну.

Регана

Прощай же, друже!

Обоє виходять.

ПОСТАНОВА ШОСТА

Поле неподалеку від Дувра. Увіходе Глостер і в мужичому уборі Едгард.

Глостер

Коли ж ми зберемось на тую скелю?

Едгард

Та незабаром. Хіба не чуть, як іти важко?

Глостер

Здається, наче ми по рівному йдемо.

Едгард

Здається-то воно, а ми збираємось на скелю.
Прислухайтесь, як море гра. О-о, чуєте?

Глостер

Нічого я не чую.

Едгард

То, бачте, через те,
Що ті ямки, де були очі в вас, болять.
Через те саме ви й недочувати стали.

Глостер

А може, й так. Мені здається,
Що й голос твій чогось перемінився,
Що ти не так почав балакати тепер,
Як юродивий той балакав.

Едгард

Ви помиляєтесь, добродію. Тільки одежа
В мене друга, а я — той самий.

Глостер

Ні... краще ти почав балакать.

Едгард

Добродію, добродію!.. Постойте.
Якраз на самий шпиль ми вилізли тепера.
Яке страховище! Аж голова йде круга,
Коли подивишся у ту безодню!

Гайвороння, що то здіймається над нами,
То опускається на саме дно безодні,—
Не більше від хруща здається відсіля.
Он гляньте вниз: якраз на половині
Від верху і до дна хтось висе на верьовці,
Збирає кріп. Гіркий то заробіток!
Той, що збирає кріп, здається сам завбільшки
Із голову свою; а рибалки, що на бережку
Розташувалися, завбільшки з мишенят здаються.
Он барка біля пристані прив'язана стоїть,
Не більшою від човника свого здається,
А човник майорить перед очима,
Мов невеличкий поплавок на неводі в рибалки.
Не досяга сюди і те, як пінявая хвиля
Реве, стрибаючи на гострі камінці,
Розкидані по березі усюди.
Ні, годі вниз дивитися, бо голова
Закрутиться і в очах потемніє
І, чого доброго, опукою туди
Покотишся, у ту страшну безодню!

Глостер

Ти підведи мене, де сам стоїш.

Едгард

Ке свою руку!.. Не більш як півступня
Зосталося до краю. Якби тепер мені
Посулив хто що є найкращого на світі,
То я не згодився б і півступня зробити.

Глостер

Аж ось рука моя тобі... Ось другий гаманець,
Візьми його собі. В йому ти знайдеш
Камінчик дорогий, на той камінчик
Повабиться кожнісінький нікчемний старець.
Хай приверта той камінець до тебе
Шанобу божую і ласку знахурів.
Прощай, приятелю! Іди відсюди далі,
Та так, щоб чув і я, що ти відходиш.

Едгард

Прощавайте.

(Видає так, буцім відходе).

Глостер

Прощай, мій друже!
Хай шастя не мина тебе, душа спасенна!

Едгард

(про себе)

Хоч, може, й гріх воно дурманити сліпого,
Та все ж то робиться задля його спасення.

Глостер

Боги могучії! я самохіть намірився
Покинути тепер цей світ злиденний
І перед вашими очима доконать
Своє велике горенько. Не можу більше я
Змагатись з долею, що ви мені послали!
Якби я лишенько своє ще волочити зміг,
То той недогарок життя мого гіркого
Дотлів би сам собі... Якщо Едгард живий —
Не обійдіть його ви щастям! Прощай, друже!

(Стрибає буцім униз і падає на тому самому місці, обмираючи).

Едгард

Я одійшов, добродію. Прощайте!
А що як страх та прикінчить життя,
Що він його бажає так позбутись?
Якби насправжки був він там,
Де думає, то, певне б, що настав кінець
Усім думкам його й йому самому!

(Підходе до Глостера).

Агов, добродію, живий чи мертвий!
Ось озовись! Він справді може вбитись...
Ні, ні... ворушиться... до пам'яті приходе...
Добродію! Хто ви такий?

Глостер

Не руш мене!
Спокійно дай мені тепера вмерти.

Едгард

Чи павутина ти, а чи легенький пух,
Чи вітру літнього тихесеньке зітхання?
Дивись, стрибнув з якої високості
І не розбився в дріб'язок, як скаляруща?
Та не розбився ж, ні... Твоє важкеє тіло
Ще дише, бач, не об'юшилось кров'ю,
І забалакати повинний... зовсім здоровий!
Якби з десяток щогл поставити одна на одну,
То, мабуть би, й таким шестом високим
Не досягти туди, звідки скотився ти.
А, бач, живий зоставсь. Це чудасія, брате!
Ну, говори ж мерщій.

Глостер

Упав я чи не впав?

Едгард

Опукою пустивсь ти з скелі крейдяної!
А високо-то як! Сюди не досягла б
І пісня жайворонкова, якби він заспівав там.
Ось подивись гаразденько!

Глостер

Нема очей
У мене, щоб дивитися... Невже моє страждання
Не діждеться кінця собі ніколи?
Якби нещасний зміг своєю смертю
Заміри злі лихого горя обдурити
І насміятися над його гордуванням,
То це б задля його була велика втіха!

Едгард

Ке руку!

(Допомагає йому підвестися).

Уставай! Отак!
Вже став на ноги. Почуваєш землю?

Глостер

Ох, чую я її у себе під ногами.

Едгард

Ну й чудасія, брат. А то балакав хто
З тобою там, на самому вершечку?

Глостер

То бідолашний чоловік, що розуму позбувся.

Едгард

А мені знизу відсіля здавалося, що в його
Немов два місяці, світились очі в лобі.
І ніс його, та не один, а ціла метка їх,
Як і рогів на голові, крутились
Та роздималися, неначе хвилі в морі.
То певно, що була сама нечиста сила!
Подякуй же, щасливий старче, тим богам,
Що від погибелі спасли тебе якимсь-то чудом,
Що нам його не дано зрозуміти.

Глостер

Так он воно-то що! Ну, коли так,
То годі скаржитись; терпіти буду лихо,
Поки не виллю усіх сліз і поки доля
Не зглянеться сама й не крикне уостаннє;
«Тепер кінець!..» Тоді й умру спокійно.
Не через віщо ж той, про кого була річ
Й кого я тут приймав за чоловіка,
Одно мені торочив про нечисту силу,
То він мене сюди й привів на скелю.

Едгард

Утихомирся, старче мій, й терпи до краю.
Хто ж се сюди іде?

Увіходе Лір, кумедно увішаний та обвитий квітками.

Здається, добрий розум
В таку одежу одягтись не попустив би.

Лір

За те, що наказав я бити гроші,
Що можуть тут вони мені подіять?
На те король я є!

Едгард

Аж серце в'яне,
На його дивлячись!

Лір

Який не є мистець
На світі чоловік, а він не втне ніколи
Того, що може втять одна природа...
Завербувавсь за гроші ти — бери собі їх!..
Цей лицар у руках трима свій самостріл,
Як пугало оте, що горобців лякає!
Стрільцем тобі довіку тут не бути,
А крамарем, що виміря аршином...
Он, гляньте! миша!.. тихше, тихше —
Шматочок смаженого сиру й за очі досить!..
Аж он залізна накожня... Мерщій її подайте,
Великантюзі кину я ув очі нею...
Несіть мерщій сюди гартованії списи!
Літаєш гарно, пташко, ти! Прямісінько в сильце!
Прямісінько в сильце!..

(До Едгарда).

Скажи, пароль який?

Едгард

Пахучий майоран.

Лір

Проходь собі геть далі!

Глостер

Цей голос по знаку мені.

Лір

Ох Гонерілле!
З сідою бородою?! Ви гладили мене,
Мов цуценя, і, гладячи, казали,
Що в бороду мені раніше сідина
Укинулась, ніж виріс чорний волос.
На все, що я казав вам, ви спокійно
Мені базікали: «еге» або співали: «ні».
З того «еге» та «ні» чудна мудрація вродила!
Як промочив кістки мої дрібненький дощ

І наскрізь пронизав холодний вітер,
А грім не слухався мого наказу — гуркотав,—
Тоді тільки допевнився я насправжки,
За кого-то вони себе тут видавали...
Ні, не держалися вони свойого слова,
Господарем над ним не захотіли бути!
Казали, буцім я для їх усе на світі,
А як-то очевидячки перед всіма збрехали...
Хай грець мене поб'є, як не збрехали!

Глостер

Та це ж король! Його я пам'ятаю голос!

Лір

Еге ж, король! Від голови й до п'ят!
Дивись: від погляду мого трепечуть люди...
Сьому я неборакові вину прощаю.
В чому він провинився? В якому блуді?
Оже ти будеш жить!.. Хіба повинно
Стинати голову за гріх цей людям?
Авжеж що ні! Он муха й горобець
Без сорому грішать передо мною!..
Нехай панує блуд: он Глостерів байстрюк
Поводиться із батьком куди краще,
Аніж мої прижитії в законі дочки.
Пануй же, блуде, на світі і нарождай людей,
Бо лицарства багато мені треба!
Дивіться, жінка он стоїть... Сором'язливо очі
Потупила й обличчям видає,
Немов вона з гріхом не зналася ніколи;
Така тихесенька; і голову склоня
Від сорому, як хто тут ненароком
Про женихання людське заговоре...
А подивіться ви, що витворя вона,
Як женихається: ні кіт, ні жеребець
Не порівняються із нею у тих примхах!
Від голови до пояса вони — центаври,
А нижче пояса — охочії повії.
Вся верхня частка тіла їх до стану
Богам призначена, а нижче — сатані самому!
Там пекло розвело кубло своє палюче,
Там морок звив гніздо лихе смердоти,
Неугасиме огнище пала, і зяє

Сірки смердючої кипуча прірва,
Звідтіль і пошесть на людей пішла по світу
І на кінці безсилля принесла... О ти, гидото!
Ти, приятелю мій, що ліками торгуєш,
Дай мускусу мені хоч невеличку крихту,
Щоб задавить в думках моїх смердоту
Від людського гидкого непотрібства!
Аж ось тобі за те і гроші, на!

Глостер

Ох, дай мені поцілувати твою руку.

Лір

Пожди; дай спершу витру я її,
Від неї мертвяком несе.

Глостер

Отак же!
Розбилося таке чудовне нарождення!
Невже ж такий кінець всьому на світі буде?
Господарю! Чи ви мене пізнали?

Лір

А як же не пізнать? Твої я очі знаю.
Чого тільки стріляєш ними скоса?
Силкуєшся даремно, підсліпий Купідоне,
Примусити мене кохать кого-небудь на світі.
Ти краще прочитай оцей до тебе виклик,
Поглянь, як він написаний предобре!

Глостер

Якби за кожну літеру там сонечко стояло,
То і тоді я їх не зміг би розібрати.

Едгард

(про себе)

Якби мені розказував про це хто,
То я б забив тому брехнею баки.
Тепер я бачу сам, що все це правда,
Й вона мені на шмаття серце крає.

Лір

Читай.

Глостер

Як зможу я читати,
Коли в мене замість очей порожні ями?

Лір

Так он воно до чого-то дійшлося:
Нема в тебе очей ні грошей у кишені.
Хоч трудно очам так, зате кишені легко!
Ти бачиш, як тепер на світі все ведеться?

Глостер

Хоч і не бачу я, а добре почуваю.

Лір

Чи ти, бува, не зсунувсь з глузду, друже?
І без очей тепер усяке баче,
Що в світі коїться. Нащо тепера очі,
Коли замісто їх служити будуть уха?
Он глянь, дивись, як той суддя-дряпіка
Над злодіякою нікчемною глузує.
А я тобі шепчу на ухо, слухай:
Постав на місце одного другого
Та й одгадай, хто тут суддя, хто злодій?
Ти, певне, бачив, як на старця бреше
Хазяйська собака?

Глостер

Доводилося бачить.

Лір

І старець як втікає від собаки?
Оце тобі показує найкраще,
Що є таке на світі те владарство:
Й собаки, бач, послухаються люди,
Коли вона як слід слугує службу.
Гей ти, нікчемний стороже-катюго!
За що маніжиш ти оту повію?
Маніж собі ти краще свою спину!
Хіба не ти гріхи із нею коїв,
За які так її тепер катуєш?
А он на шибеницю здирщик тягне
Дурисвіта. Через дірявую одежу

І невеличку плямочку на тілі видко;
Ану підбий одежу добрим хутром,
То і великих плям крізь неї не побачиш.
Прикрий злочинство золотом — то й найгостріша
Сокира суду правого його не візьме —
Одскоче геть і не дряпне, як треба.
А наряди злочинство в лихе дрантя,
То й соломинкою трухлявою дитина
Наскрізь проткне його. Невинний,
Ніхто не винний тут, кажу я!
Я заступлюсь за всіх. Ти так і знай,
Що маю силу я заткнути пельку
Напасникові всякому. Добудь же окуляри
Та й видавай усім, неначе той мудрак,
Що бачиш те, чого углядіти не можна.
Скинь чоботи мені!.. Тягни їх дужче... Так!

Едгард

Яка невидана думок розумних сила
З патяканням безглуздим помішалась!
А все ж таки й крізь темну плутанину,
Знай, пробивається та світе його розум!

Лір

Як мусиш ти оплакать мене, друже,
Візьми собі мої видючі очі.
Тебе я пізнаю; ти Глостером зовешся.
А все тобі пораю: терпи, друже,
Бо ми усі з плачем на світ родились.
Гаразд ти знаєш се. Як тільки нюхнемо
Повітря свіжого, то зразу починаєм
Пищати та кричать. Ось слухай же мене,
Я буду проповідь тобі казати.

Глостер

Ох лихо наше, горенько велике!

Лір

Не встигнем ми на світ сей появитись,
Як зразу скаржитись і плакать починаєм,
Нащо нас привели, задля чого родили?
Щоб дурнями валандатись по світу?
Що то за шапка там? Дивись, яка хороша!

Всіх коней підкувать би нею можна
У стані нашому вояцькому.
Я це наказую зробити... А потім, потім
Підкрадусь до зятів своїх і їм
Смерть заподію. Гей, ріжте їх, шматуйте, бийте!

Увіходе лицар з вояками.

Лицар

Це він, беріть його.

(До Ліра).

Ясний королю!
Коханая ваша дочка...

Лір

Невже ніхто
Тепер тут не заступиться за мене?
Хіба в полон мене тепер узято?
Це хоче доля зла із мене глузувати!
То коли так, поводьтеся зо мною
Як слід, за це дадуть вам одкупного.
Добудьте лікаря, ви бачите — мене
У мозок ранено.

Лицар

Ні в чому тут
Не буде вам, королю, заборони.

Лір

Немає помочі. Я сам повинний
Робить усе. Не дивно, що від сього
І чоловік у сіль перевернутись мусе,
З очей своїх садовії лійки поробе
І ними поливать почне увосени
Велику кіптягу.

Лицар

Ясний королю!

Лір

Як той жених наряджений, помру я
З одвагою у серці. Та що це я волаю?
Ходім! зараз ходім! Всі знайте, що король я!
Ви добре знаєте про це, панове?

Лицар

Аякже, знаємо і послухатись мусим.

Лір

Ох, ця трухлявая нікчемниця жива ще!
Коли ви хочете заволодіти нею,
То навздогінці їй біжіть якмога,
Бо не догнати вам її абияк!
Ну, гайда ж всі за нею, прудко!

(Утікає. За ним вояки).

Лицар

Таким і лицаря посліднього побачить —
То візьме жаль, на короля ж дивитись —
Так боляче, що і сказать не можна!
Ох, потерпи ще трохи, горомахо,
У тебе є дочка одна, що змиє
На тебе наслане двома другими
Позорище лихе!

Едгард

Привіт вам, пане мій,
І доброго здоров'я!

Лицар

Хай і тобі
Те станеться, чого мені жадаєш.
Що хочеш, голубе?

Едгард

Чи ви, бува, не чули
Чого-небудь про боїще оте,
Що всі його тільки й дожидають?

Лицар

Що буде січа тут і їй повинно бути,
То всякий зна, її вже не одвернеш,
Хіба глухий про це не чув нічого!

Едгард

Не прогнівіться, пане мій, як ще вас запитаю,
Чи військо ворогів від нас далеко?

Лицар

Не дуже-то далеко і поспіша якмога.
Всі дожидаються найголовнішу силу.

Едгард

Спасибі вам, добродію. Це все, що чутно?

Лицар

Ще чув, що королиха тут. Зосталася по ділу,
А її військо уперед пішло походом.

Едгард

Спасибі вам, добродію ласкавий!

Лицар виходе.

Глостер

Боги ви милостивії! Молю вас щиро,
Порвіть життя мого гнилую нитку!
Не попустіть лукавому підбити
Думки мої на те, щоб свої руки
Я наложив на себе раніш того,
Ніж ви сього захочете.

Едгард

Амінь!
Твоя молитва дуже добра, старче.

Глостер

Хто ж це такий зо мною ще зостався?

Едгард

Годованець лихої в світі долі.
Навчило лихо тут мене, як треба
І до чужого прихилятися. Ке руку.
Я доведу тебе до захисту якого.

Глостер

Спасибі, ду́ше добрая, спасибі.
Нехай віддяче милосердне небо
Тобі добром за твоє тепле серце!

Увіходе Освальд.

Освальд

Таке ловись! Оце щаслива стріча!
За голову твою призначена заплата
Не малая. Ця голова безока
Піднять мене повинна геть угору.
Пригадуй же мерщій гріхи свої усякі,
Старий лукавий зраднику!

(Вихоплює меча).

Меч напоготові,
Щоб прикінчить життя твоє погане.

Глостер

Тобі бажаю я моїм всім серцем,
Щоб прикінчив життя моє відразу.

Едгард становиться поміж ними.

Освальд

Це ти, мурляко, мусиш заступиться
За зрадника сього лукавого, лихого,
Що голову його давно оцінували?
Ой, стережись лишень, щоб не досталось
З ним разом і тобі. Геть к бісу руки!

Едгард

Тоді, добродію, прийму свої я руки,
Як знатиму, що він лихого вкоїв.

Освальд

Одступися, хаме, бо не здрастувати і тобі!

Едгард

Ідіть, добродію, своєю дорогою, не перебаранчайте бідолашним іти, куди їм треба. Якби похвалками мене можна спровадити на той світ, то вже б два тижні тому назад спровадили мене. Не наміряйтеся ж і наближатися до старого, бо побачите, що міцніше: чи ваша голова, чи моя ковінька? Кажу вам прямо у вічі, нічого тут таїтися.

Освальд

Геть, купа гною!

Едгард

Коли так, то я перелічу ваші зуби, добродію. Будьте ласкаві, виступайте вперед. Мені не страшно вашого меча.

Б'ються. Едгард збиває з ніг Освальда.

Освальд

На смерть забив мене, гидкий ти хаме!
Візьми ж собі оцю мою калитку.
Користуйсь до кінця удачею своєю
І поховай де-небудь моє тіло.
Тільки раніш візьми листа від мене
І віднеси його в британське військо.
До графа Глостера... Ох, смерть моя нежданна,
Се ти прийшла тепер до мене!

(Умирає).

Едгард

Знайома ти мені, слухняная огидо,
Що лихим примхам всім своєї господарки
Ти догоджала так, що її люте серце
Нічого кращого на світі не бажало!

Глостер

То він помер?

Едгард

Сядь, старче, одпочинь,
А ми пошаримо в його кишенях.
Той лист, що він плескав про його тута,
Напевне що мені в пригоді стане.
Помер насправжки він, і жаль мене бере,
Що від руки моєї смерті він здобувся,
А не від другого кого... Поглянемо ж на лист той.
Відліплюйся мерщій ти, воскова печатко,
Хай не осуде нас за це святая правда!
Бо прочитати те, що пишуть вороги,—
Однаковісінько, що побувать в душі їх.
Напевне, серце їх скритніше від листа.

(Читає).

«Не забувай, про що ми клялися одно одному. Багато випадків ти матимеш його прикінчити. Аби була хіть, то

знайдуться час і місце, як се вчинити. Знай, що як він подоліє ворога, то все пропало: тоді в полоні опинюся я і його ліжко стане моєю тюрмою, що не гріє, а пече мене. Вислобони ж мене від тії гидкої печії! В нагороду за це ти займеш його місце. Твоя Гонерілля. Хочеться додати: твоя жінка».

Так ось воно яке, невкрите та стидке
Жіноче потайне жадання!
Вона, бач, замишля убити чоловіка
Свого предоброго й замість його
Присоглаша собі мого братуху.
Отут, у цей пісок зарию я тебе,
Згубо нещасная лихих прелюбодіїв,
А лист твій однесу до герцога самого,
Хай подивується! То щастя його буде,
Що разом він дозна про смерть твою,
Поганий зводнику, й про те, що у листі
Сьому написано.

(Виходе, виносячи трупа).

Глостер

Король не видержав і спантелику збився.
А от ненависний мені ясний мій розум
Слугує ще і вістки мені носе
Про лишенько моє гірке. Було б далеко краще,
Якби і він пустився берега. Тоді б
Серед думок заплутаних не почував я горя,
А горенько моє не подавало б звістки
Думкам моїм, і я б забув, що я живу ще.

Вертається Едгард. Здалі чутно, як б'ють в барабани.

Едгард

Дай, старче, руку. Ти чуєш, як
Он торохтять отам у барабани?
Ходім відсіль, я одведу тебе
Й припоручу мерщій в надежні руки.

Виходять.

ПОСТАНОВА СЬОМА

Королевський намет у галльському стані. Лір спить на ліжку; біля його лікар, лицарі і інші слуги. Увіходе Корделія і Кент.

Корделія

Навчи мене тепер, предобрий Кенте,
Чим дякувать тебе за твою вірну службу?
Життя моє, як бачиш сам, коротке,
Що б не зробила я — то все-то буде трохи.

Кент

Вже тим мені ви, государине, за службу заплатили,
Що так цінуєте мої малі послуги.
Усе, що довелось мені повідать вам,— то правда,
Нічого я ні вбавив, ні прибавив.

Корделія

Оця твоя простацькая одежа
Нагадує мені про давнє лихо.
Будь ласка, скинь її і нарядися,
Як личить буть тобі одітим.

Кент

Простіть мене за те, що маю я сказати.
Якщо мене хто-небудь тут признає,
То дуже це моїм думкам зашкоде.
Поки вони не справдяться, царице,
То краще й вам мене не признавать.

Корделія

Нехай по-твоєму все буде, добрий лорде.
(До лікаря).
А що король?

Лікар

Ще спить, царице.

Корделія

Ох, вигойте, боги ви милостиві,
Його лиху та тяжкую хворобу,
Накликану неправдою людською!
Зведіть докупи ви розпуджені думки́
І угамуйте у душі його страждання,
Що у мале дитя старого повернуло.

Лікар

Він вже доволі спав. Якщо ви хочете,
То ми розбудимо його, царице.

Корделія

Робіть все те, що рає вам наука
І що, по-вашому, зашкодити не може.
Передягли його?

Лікар

Передягли, царице.
Він міцно так заснув, що не проснувся,
Як ми його в друге передягали.

Кент

Ви, государине, побудьте тута,
А ми його тихесенько розбудим.
На погляд мій, він більш не забунтує.

Корделія

Побуду, добре.

За коном грає музика.

Лікар

Ви станьте ближче,
Музика ж хай придаве дужче.

Корделія

Мій любий батеньку та серцю милий!..
Ой ти цілющая природи сило!
Змісти в устах моїх свої всі ліки,
Щоб я одним гарячим поцілунком
Змогла утихомирити його страждання,
Що надали йому на старість сестри!

Кент

О жалісливая та добрая цариче!

Корделія

(нахиляється над батьком)

Якби і не його були сіді ці пасма,
То і вони одні повинні жаль збудити

У серці кожного. Невже ж було то можна
Оцю сідую голову віддати на поталу
Дощеві, громові, огненним блискавицям
І вітру буйному? І не під дощ, а ливень
Заставити тебе ганяти по степу
Із непокритою сідою головою?
Собаку ворога мого, нещасну ту собаку,
Що намірялася мене нізащо покусати,—
І ту пригріла б я в такую ніч лиху,
А ти, мій батеньку, повинний був шукати
Куточка теплого і на гнилій соломі
Одпочивать, мов звір, забутий людьми й небом?
То дивно сталося, що ти позбувся
Одного тільки розуму, а не життя!
Він просипається; балакайте до його.

Лікар

Найкраще всього вам до його забалакать.

Корделія

Як почуваєте себе, ваша величність?
Здоров'я ваше як, королю любий?

Лір

Ох, не гаразд зо мною ти вчинила,
Що вирвала мене із домовини.
Ти — чистая душа, тобі б тільки на небі
І жити, і літать; а я — сама ти бачиш,
Що я прив'язаний до огняної купи
Й вона розтоплює мої гіркії сльози,
Неначе оливо.

Корделія

Мене пізнаєте ви,
Королю любий?

Лір

Авжеж що пізнаю.
Ти дух ясний. Коли ти вмерла?

Корделія

До розуму він все ще не прийшов.

Лікар

Він не проснувся ще. Поки його не рушмо,
Нехай хвилиночку іще спочине.

Лір

Де був я? Де тепер? Який хороший день!
Умер би від жалю, якби другого довелося
Побачити таким, як я тепер...
Не знаю, що й сказать... Здається, що мої
Це руки... Побачимо, чи справді так...
Одначе чую я, як голка коле тіло...
От лепсько знать, що це таке зо мною?

Корделія

Королю мій! Погляньте ви на мене,
На голову мою здійміте руки
Й благословіть.

Лір становиться перед нею навколішки.

Нащо, королю,
Свої коліна ви гнете? Ні, се вам не пристало!

Лір

Молю тебе, не смійся надо мною.
Нещасний я, дурний та вередливий старець.
Вісім десятків літ мені уже минуло
Та ще і з хвостиком... і ні часу-то менше!
А ще до сього я не при своїм умі...
Здається, знаю я тебе.

(Указуючи на Кента).

Й його я знаю...
А все ж собі не йму я віри, бо не знаю,
Не розумію, де се я... Як не силкуюсь —
Не пригадаю, де узялась в мене оця одежа;
Не пам'ятаю, де я був учора ніччю...
Не насміхайтеся ж, прошу вас, надо мною
Бо коли правда те, що я ще чоловік,
То більше правди буде тут у тім,
Що прехороша пані ся — моя дитина,
Моя Корделія...

Корделія

Так, таточку, вона!

Лір

Ти плачеш, донечко? У тебе очі мокрі...
Благаю я тебе, не плач. Коли з тобою трута —
Давай мерщій мені, до каплі її вип'ю.
Мене не любиш ти, про це я добре знаю.
Не дивно то, бо твої сестри, доню,
Мене зневажили без всякої причини,
В тебе ж причина є.

Корделія

Ні, таточку, немає!

Лір

То це я в Галлії?

Корделія

Ні, у своєму царстві.

Лікар

Ну, заспокойтеся ж тепер, царице.
Як бачите, своє взяли цілючі ліки
І він утихомирився. Тільки не треба
Нагадувать тепер йому про те,
Що він забув. То буде небезпечно!
Ви попросіть його з собою у проходку,
Тільки нічим його вже не турбуйте,
Аж поти не поправиться зовсім він.

Корделія

Королю! може, ви проходитесь зо мною?

Лір

З тобою?.. Добре... Пожалій мене,
Благаю я тебе, забудь про давнє,
Прости мені. Старий я став
І розуму позбувсь зовсім на старість.
(Виходе з Корделією. За ними лікар і царедворці).

Лицар

Добродію, чи ви, бува, не чули,
Що Корнуельського либонь убито,
Та ще чудово так?

Кент

Свята то правда!

Лицар

Хто ж за ватажка став над його військом?

Кент

Мовляють, Глостерів синок пригульний.

Лицар

А той законний син, що його батько вигнав,
Чи чули,— кажуть, з графом Кентом
В Германію, либонь, удьорили відсіль?

Кент

Чого не збреше хто?.. А от про що нам треба
Потурбуватися: либонь, британське військо
На нас якмога налітає...
Годиться стрінути його як слід.

Лицар

То буде знатна січа! Прощавайте!

(Виходе).

Кент

Не довго вже зосталось дожидати
Кінця моїм турботам... Що з їх вийде?
Чи добре, чи лихе — побачим після бою.

(Виходе).

СПРАВА П'ЯТА

ПОСТАНОВА ПЕРША

Галльський стан біля Дувра. Увіходять з музикою і розгорнутими знаменами Едмунд, Регана, отамани ватаг і лицарі.

Едмунд

(до одного отамана)

Дознайтеся, чи герцог не змінив, бува,
Свого заміру, що раніш його надумав,

Чи знов перегадав що-небудь навпаки?
Так і хиляється з одного боку в другий,
Навіть собі самому не доймає віри!
Не гайтеся ж і принесіть сюди його рішуче слово.

Отаман виходе.

Регана

Мабуть, непевне щось із сестриним дворецьким
В дорозі прилучилося.

Едмунд

То може статись.

Регана

Тепер ви самі бачите, мій любий графе,
Що доброго я задля вас вчинила.
Скажіть же ви мені, тільки по правді,
Чи любите сестру мою ви дуже?

Едмунд

Її я поважаю щиро.

Регана

І не топтали стежки
Туди, де чоловікові законному повинно бути?

Едмунд

Щодо сього, то помилилися ви дуже.

Регана

А я гадаю так — мені так, бачите, здається, —
Що дуже ви близькі були до неї.

Едмунд

Ні, герцогине, ні! Й заприсягнуть не страшно.

Регана

Вона ненависна мені... Мій любий графе!
Остерігайтеся її, молю, прошу вас.

Едмунд

Не бійтеся: не буде з пива дива.
Ось і вона сюди простує з чоловіком

Увіходять Альбані і Гонеріллля з царедворцями.

Ґонеріллa

(про себе)

Хай краще нас поб'є ворожа сила,
Ніж попустить сестрі відбить його від мене.

Альбані

Привіт і шана щирая сестрі нашій коханій!
Добродію! дійшла до мене чутка,
Либонь, король пристав до меншої дочки,
Туди ж за королем передалися й другі,
Кому важкі здались наші круті порядки,
Либонь, то через се вони й забунтували.
Завзято я рубатимусь тільки за праве діло.
І коли згодився тепер за меч я взятись,
То через те, що рідну нам країну
Ворожа Галлія заполонила військом,
А не за те, що має заступитись
Вона за короля і за тих других,
Кого, мені здається, одвернули
Від себе ми самі і дали привід
Їм проти нас тепер забунтувати.

Едмунд

Річ ваша, герцоге, лицарська мова!

Регана

Тільки нащо вона тепер здалася?

Гонеріллa

Як розбирати нам оції хатні сварки,
То краще вдарити на ворога чимдужче!

Альбані

Старших отаманів покличемо на раду
Та і посудимо, що нам зробить повинно.

Едмунд

Не забарюся я прибуть до вашого намету.

Регана

Ти, сестро, з нами йдеш?

Гонеріллa

Ні, сестро.

Регана

А краще, якби й ти була із нами.
Прошу тебе, ходім.

Гонеріллa

(про себе)

Відомо,
Куди ся річ веде.

(Голосно).

Ходімо, добре.

Увіходе передягнений Едгард.

Едгард

Як вашій світлості доводилось коли
Балакати хоч раз із хорпаком таким,
Як я оце, то маю вас прохати
Послухати мене.

Альбані

Ідіть вперед,
Я дожену вас.

Едмунд, Регана, Гонеріллa, отамани і царедворці виходять.

Ну, що таке, кажи.

Едгард

Раніш, ніж боїще ви маєте розчати,
Сього листа, прошу вас, прочитайте.
Як ворога здолаєте, то сурмачу звеліть
Кликнуть того, хто вам його доставив.
Яким я не стидким та не гидким здаюся,
Оже я мушу вистачить вам лицаря такого,
Що він отут перед всіма докаже
Ту правду, що в листі її списали.
А коли ворог вас здола, то знайте,
Що буде тут кінець всьому на світі
І навіть тим, хто замишля лихе
Отута проти вас.

(Виходячи).

Прощайте!

Альбані

Пожди, поки листа я прочитаю.

Едгард

Не велено. Як прийде час — звеліть
Кликнуть мене. Прийти не забарюся.
(Виходе).

Альбані

То коли так, прощай. Листа я прочитаю.

Едмунд вертається.

Едмунд

Ворожа сила насува. Мерщій приказ давайте
Назброїтись, як личить, проти неї.
Ось найвірніший щот всій нашій силі.
Вас просять поспішать, не гаять ні хвилини,
Бо вороги не ждуть.

Альбані

Спокійні будьте.
(Виходе).

Едмунд
(один)

Признався сестрам я, що кожну з їх кохаю.
І кожная ненавидить так другу,
Як тую гадину, що наміряється вкусити.
Кого з їх вибирать? Обох? А чи одну
Яку? Чи, може, ні одної?
Якщо вони зостануться живі обидві,
То я не покористуюсь ані одною.
Вдовицю вибрати — сказ вкусе Гонеріллю;
Пристать до старшої — користі не доскочиш,
Поки вона живого мужа має.
Одначе варт тягти за нею руку,
Щоб вона в боїщі дала нам підпомоги.
Як ворога ж здолаємо і на дорозі буде
Нам чоловік стоять, то хай сама, як знає,
Його зіпхне куди... А то, що герцог плеще,
Щоб над Корделею та королем змилосердитись,—
То тільки попадись вони сюди у руки,—

Не покористуватись їм ніколи милосердям!
А поки що за себе погадати треба,
Як захистить себе, та і не гаять часу!

(Виходе).

ПОСТАНОВА ДРУГА

Долина поміж ворожими станами. За коном чутно боїще. Лір, Корделія і їх військо проходять через кін з розвернутими знаменами, б'ючи в барабани. Потім увіходять Едгард і Глостер.

Едгард

Іди за мною, старче. Присядь та одпочинь
Під отим деревом. Там помолися
За праве діло. Я ще вернусь до тебе
І добру звістку принести тобі я сподіваюсь.

Глостер

Нехай від лиха захистять тебе небесні сили!

Едгард виходе. Гогоче боїще; потім чутио грають одбій. Едгард вертається.

Едгард

Тікати, старче, час! Ке руку та мерщій
Ходімо відсіля. Побито військо королеве,
І він, й дочка його піймалися в полон.
Мерщій дай руку та тікаймо.

Глостер

Куди? нащо? І тут зогнити можна!

Едгард

Ти знову за своє? Гірким гадкам дав волю?
Ой, стережись! Не по своїй охоті
Родились ми на світ, то не пристало самохіть
І кидати його. Все йдеться, бач, до того,
Щоб вмерти як годиться. Ходім, кажу, скоріше.

Глостер

Еге, це правду кажеш ти.

Виходять.

ПОСТАНОВА ТРЕТЯ

Британський стан біля Дувра. Б'ючи в барабани і розвернувши знамена, увіходе, пишаючись удачею, Едмунд. За ним ведуть полоненників: Ліра і Корделію; далі слідкують ватажки і військо.

Едмунд
(до лицаря)

Узяти їх та пильнувать, як ока!
Аж поки ті, хто їх судити буде,
Не скажуть вам, що з ними учинить.

Корделія

Не перші ми, кого лихая доля
Взяла під догляд свій, не дивлячись на те,
Які найкращі ми заміри гонобили.
Жаль серце розрива моє тільки за тебе,
Лихою долею пригнічений королю!
Без тебе ж знала б я, як треба насміятись
Над реготом фортуни-дуросвітки.
Чи доведеться бачить нам отих обох —
Моїх сестриць, а твоїх, тату, дочок?

Лір

Не треба, дочко, ні! В тюрму ходімо краще!
І там на самоті, моя єдина, ми
Співати будемо, як пташенята в клітці.
Коли попросиш ти благословить тебе,
Я на коліна упаду тоді перед тобою
І опрощення у тебе прохати буду!
Отак, співаючи та молячись, з тобою
Заживемо ми і будемо одно другому
Розказувать про те, що вже минуло;
Радіти, дивлячись на іграшки веселі
Метеликів золотокрилих; будем слухать,
Як бідолахи хваляться один одному
Про тую новину, що при дворі почули.
Не погнушаємось ми вести з ними розмову
Й почуємо від їх про всякі людські вчинки —
Хто справу виграв при дворі, а хто програв там
справу.
Пішов угору хто, а хто униз посунувсь...
І як полигачі всевідущих богів,

Ми знати будемо таємні людські речі.
В тюрмі глухій, за стінами її,
Ми мирно будемо з тобою жити,
І байдуже тоді нам буде все,
Ніякого не матимем ми діла
До хитрощів та мудрощів усяких
Могучих на світі, що вгору випливають
Один за одним, неначе хвилі ті
Під доглядом ясного місяченька
Серед безодні пінявого моря.

Едмунд

Узять мерщій їх!

Лір

За такую,
Моя Корделечко, офіру добру
І небо смирною тобі курити стане.
(Обійма її).
Моя ти найдорожчая! до мене ти вернулась.
Як загадає хто нас розлучить з тобою,
То хіба з неба принесе палючого огню
І тим огнем нас викуре відсіль,
Як то викурюють із нір глибоких
Лисиць. Не плач же, витри сльози!
Скоріше зогноїть лихая пошесть
Їх шкуру й тіло, ніж вони
Примусять плакать нас. Вони подохнуть
Від голоду мерщій, ніж ми заплачемо з тобою.
Зажди тільки!.. Ходімо ж, дочко.
(Виходе з Корделією; за ним сторожа).

Едмунд

(до одного з ватажків)

Наблизьтеся до мене, капітане,
Та слухайте...
(Подає йому папір).
Візьміть цей лист з собою.
Ви пам'ятаєте, що через мене вас
Повищано... Коли ви вчините, як треба,
Все те, що списано в тому листові,
То незабаром стежечку протопчете собі

До чогось кращого... Гаразд ви пам'ятайте,
Що який час — такі і люди і що шаблюці
Не личить знатися ніколи з жалем.
Що вам наказано зробить — зробіть
Якнайхутчіш і мовчки. Та ще знайте,
Що тут один одказ: «зроблю» — та й годі,
Бо як не так, то десь у другім місці
Шукати прийдеться свого вам щастя.

Капітан

Все буде зроблено, ясновельможний.

Едмунд

Коли-то так — не треба гаять часу.
Тоді тільки зітхнуть я вільно мушу,
Як буде зроблено усе дотепно.
А далі раю вам: хай буде так,
Як тут наказано.

Капітан

Хоч і не зможу
Возити воза я або вівса сухого
Жувать, як та коняка, оже що зможе
Зробити чоловік,— все буде зроблено.
(Виходе).

Грають у труби. Увіходять Альбані. Гонеріілля, Регана, ватажки і військо.

Альбані
(до Едмунда)

Завзято ви, ясновельможний, бились,
Та й щастя вам сьогодні слугувало.
Воно допомогло спіймать вам ворогів,
Що через їх вчинилась оця січа.
Віддайте ж зараз нам своїх ви в'язнів,
Щоб з ними мусили ми те вчинити,
Чого вони по правді заслужили,
І забезпечиги себе від їх злочинства.

Едмунд

Я, герцоге, уже звелів сторожі
Надежній короля в тюрму завдати.
Його літа старі, нещастя та і те,

Що він король, велику силу мають —
Вони простих людей до його привертають.
Й по правді кажучи, немалая опаска є,
Щоб ті списи, що ми дали їм в руки,
Гострим кінцем своїм не повернулись
На нас бува. Через це саме
Я разом з королем звелів і королиху
В надежну схованку завдати.
Якщо захочете, то завтра чи коли
Ви звелите, ми короля з дочкою
Приведемо на суд ваш. А тепера,
Як бачите, ми всі покриті потом
Та кровію заюшені; багато
Не дошукаємось з свойого товариства.
Кривава січа та прокльони викликає
На тих, хто розбудив її немилосердя.
Через це, герцоге, і личить в іншім місці
Вчинити суд над королем з дочкою.

Альбані

Ви вибачте мене, ясновельможний,
Що зараз вам скажу по правді щирій:
Коли в сьогоднішній ви січі керували,
То не як рівня — брат наш,— а підданець.

Регана

А ми от мусимо його нагородити братом.
Мені здається, герцоге, що вам раніше,
Ніж річ про це заводити із графом,
Спершу довідатись у нас, чого-то ми бажаєм.
Ви знаєте, як став він за ватажка?
Йому припоручили ми все наше військо,
Його він в боїще водив, немов ми самі,
А через це він з вами й порівнявся
І право ма назватись вашим братом.

Гонеріля

Дивись, як запалилася! Його одно завзяття
Дає йому далеко більше права
На нагороду сю, ніж те, що ти за його
Так заступаєшся!

Регана

Тож через те і нагорода
Йому така, що ми йому до рук
Усе сповірили, і через те він порівнявся
З найвищими з ясновельможних.

Гонеріллля

Ти кращого б не мусила сказати і тоді,
Якби зробивсь твоїм він чоловіком?!

Регана

Гляди, щоб шуточки твої, сестрице,
Не стали правдою.

Гонеріллля

Те, сестро, око,
Що довело тобі про це, скосилось трохи.

Регана

Недужиться мені; немов то я поїла
Чогось недоброго, і дихать мені важко...
Якби мені було хоч трохи легше,
То я б тобі на це зуміла одказати...
Мій графе Глостере! бери з собою
Моє хоробре військо і його здобич,
Всіх тих, кого воно в полон забрало,
Усе моє добро, яким я володію!
Давай тому всьому свій добрий розпорядок,
Чини і надо мною свою волю.
Корюсь тобі! Хай світ увесь те знає,
Що я стаю дружиною твоєю.

Гонеріллля

Ти справді думаєш йому подати руку?

Альбані
(до Гонеріллі)

Дозволу у тебе вона питать не буде.

Едмунд
(до Альбані)

Здається, що і вашого ніхто не запитає.

Альбані

Побачимо, вельможний ти байстрюче!

Регана

(Едмундові)

Ти накажи зібрати наше військо
І об'яви усім, що свою волю
Тобі навіки я припоручила.

Альбані

Пожди вперед далеко забігати!
Едмунде! Я тебе звелю зв'язати зараз
Як зрадника поганого та і з тобою разом
(указуючи на Гонеріллю).
І цю лиху сичавую гадюку.
(До Регани).
А вас прошу не дуже поспішати
З тим заміжжям задля свого ж спокою.
Ота змія з цим виродком поганим
Раніш від вашого вже поєдналась.
От через це й не можу я згодитись,
Щоб ви виходили за його заміж.
А якщо хочете — то краще вже за мене
Погодьтеся, бо, бачте, моя жінка
Уже просватана.

Гонеріллля

І що це ти городиш?

Альбані

Ти при шаблюці, Глостере? Кажи ж,
Щоб зараз грали на трубі до бою.
Якщо на поклик той не з'явиться ніхто,
Що нам отут докаже твою зраду
Та злодіяцькії твої лихі заміри,—
То тим докажчиком я стану проти тебе.
А ось тобі від мене і завдаток.
(Кида йому рукавицю).
Хай в рот мені не попаде і невеличка крихта,
Поки тобі не докажу отут я,
Що ти той самий є, яким я величаю.

Регана

Ой, ой, не добре як! ох, як мені не добре!

Гонерілля

(про себе)

Ага, отрута розбира... Якби було то інше,
То в зілля нічого було б і віру мати.

Едмунд

(теж кидаючи рукавицю)

Ні перед ким не хочу я повинним бути!
Хто зрадником лихим мене тут нарікає,
То, певне, зрадник сам, та ще й поганий!
Хай кличуть трубачі того злочинця,
Що опорочити мене отут жадає.
Хто б там не був, то я не побоюся
Йому або і другому кому брехню завдати!

Альбані

Гей, трубачі!

Едмунд

Нехай же швидше грають!

Альбані

Тепер надійся ти тільки на свою силу,
Бо військо, що звелів тобі я наскликати,
Я розпустив уже.

Регана

Ох, лихо, як погано!

Альбані

У мій намет її ви одведіте.
Вона недужа, бачите.

Регану виводять. Увіходе вістовничий.

Наблизься, вістовниче.
Звели мерщій на сурму грати та прочитай нам ось що.

Капітан

Хай грають сурмачі!

Сурмачі грають.

Вістовничий

(читає)

«Коли поміж нами є такий лицар чи іншого значного роду чоловік, що візьметься доказати Едмундові, котрий себе величає графом Глостером, про його лиху зраду та усякі злочинства — хай виходе на наш поклик. Назброєний Глостер дожидає свого супротивника».

Едмунд

Хай грають!

Грають уперше.

Вістовничий

Ще раз!

Грають удруге.

Втретє грайте!

Грають утретє. За коном чутно — хтось обізвався на сурмі. Увіходе назброєний Едгард з покритим шоломом лицем; спереду його іде сурмач.

Альбані

(до вістовничого)

Спитай його, що треба йому тута
Й чого на поклик наш він обізвався?

Вістовничий

Хто ти такий? і як тебе взивати?
Чого на поклик наш сюди прийшов ти?

Едгард

Мення в мене нема: розірване на шмаття,
Зубами гострими його ізгризла зрада;
Проте ж значного роду я, як мій і супротивник,
Що з ним тепер змагатися я мушу.

Альбані

Хто справді він такий — цей супротивник?

Едгард

Хто знайдеться отут між вас такий,
Що за Едмунда Глостера промове добре слово?

Едмунд

Він сам. Що маєш ти йому сказати?

Едгард

Виймай меча, бо коли річ моя
Вразить неправдою твоє шляхетне серце,—
Хай поспіша рука твоя за те помститись.
Ти бачиш меч мій наголо? Тепер же слухай:
Велить мені і честь моя, і совість,
І кров шляхетна та, що в моїх жилах
Переливається; велять, кажу, мені,
Не дивлячись на молодість твою і силу,
Мення твоє і посаг твій значний,—
Уваги не звертать на меч твій гострий,
Що ним недавнечко ти ворога здолав;
На спечене фортуною химерне щастя
І на твою завзятую хоробрість,—
А очевидячки отут перед усіма
Твої гидкі учинки показати.
Безбожний зрадник ти! лихий злочинець
Своєму батькові і братові своєму!
Ти зле кував в своєму серці злому
І проти герцога могучого оцього!
Кажу я й докажу, що ти є зрадник
Від чуба і до п'ят, до кіптяги тієї,
Що топчеш ти. Що на тобі, поганцю,
Гидких плям більш, аніж на спині в жаби!
Коли ти скажеш тут, що це неправда,
То ця рука моя та гострий меч докажуть
Твоїй горлянці, зраднику, що вона бреше!

Едмунд

Найкраще б усього попереду дознатись,
Хто ти такий, та твоя постать брава
І річ показують, що ти вояка-лицар
І не простого будеш, а значного роду.
От через це на сей час залишаю
Тим давнім звичаєм лицарським
І одкажу тобі: хай покліп той,
Що зводиш ти отут на мене,
Впаде на голову твою лихую,
І каменем приверне твоє серце
Брехня гидка, що ти її тут точиш.

До сього ж ще додам: як бачиш, річ моя,
Горох неначе той, відскакує від тебе —
Не дошкулити їй такому брехунові!
От через це я сподіваюсь, що мій меч
Брехні твоїй гидкій проложе стежку
Туди, де скніти їй годилося б довіку!
Грай, сурмаче!

Сурми грають; брати зчіпляються битись; Едмунд падає.

Альбані

Пожди, не убивай його!

Гонеріллля

Ти в западню, мій Глостере, попався!
Нащо ти залишив лицарський той звичай —
Змагатися з якимсь-то невідомцем?
Не подолали тут тебе, а ошукали гидко!

Альбані

Замовчи, гадино, поки твого я рота
Ще не заткнув бомагою цією!
Глянь, графе Глостере, ти на цього листа,
Глянь на його і ти, гидка тварюко,
Що річ людська не підбере до тебе назви.

(До Гонеріллі, що поривається вирвати листа).

Пріч руки, навісна! Я бачу, що цей лист
Тобі гаразденько відомий.

Гонеріллля

А якби й так!
Відомий, ну то що? Закони я пишу,
А не ти, герцоге... Ніхто не має права
Перечити мені в тому, чого я хочу!

(Виходе, дуже розгнівана).

Альбані

От задалася сатана!

(Едмундові).

А ти знайомий
З оцим листом?

Едмунд

Мене ви не питайте.

Альбані
(до лицаря)

Ви бачили оту несамовитую змію?
Ідіть же наглядать за нею прикро!

Лицар внходе.

Едмунд

Признаюся, не в тім тільки я винуватий,
В чому мене виниш, а більш... далеко більше!
В чому — покаже колись час... Минулося усе,
Як і життя моє тепер минає.
Скажи, будь ласка, ти мені, хто ти такий,
Мій супротивниче щасливий? Коли ти з роду
Шляхетного, то я тобі прощаю.

Едгард

Перед тобою я повинним буть не хочу
І розміняюся з тобою милосердям.
По роду буду я шляхетний, як і ти,
А може, й того більш... тим гірше задля тебе,
Бо лихо те, що ти мені вчинив,
Тоді побільшає.

(Здіймає шолом з обличчя).

Дивися ж, хто я є.
Едгарда знаєш ти, свого братуху?
Великії боги помстилися над нами,
Скаравши нас та нашими ж гріхами,
А панотцеві нашому прийшлось позбутись
Очей своїх за те, що ти зачався
І породився гріхом, а не в законі.

Едмунд

Так, брате, так. Святая правда то,
Що ти сказав. Фортуна окрутнула
Кругом свій круглий обід, і ось до чого
Тепер дійшов я.

Альбані
(Едгардові)

По одному тому вже,
Як ти тут виступав, побачив я,
Що ти значного роду будеш...
Іди ж сюди, я обійму тебе!
Нехай журба невтішная розірве моє серце,
Коли я не любив тебе або твойого батька!

Едгард

Добромисливий герцоге! про це я знаю.

Альбані

Де ж переховувався ти? Коли довідавсь
Про батькове тяжке нещастя?

Едгард

Ходив за батьком я слідком усюди.
Послухайте, господарю, що буду я казати;
Не довга річ моя, і як її скінчу я,
То хай розірветься моє намученое серце!
Щоб ухилитися мені від тії кари,
Яку присуджено, то я... бодай не згадувать того!..
Яким повинне буть життя нам миле,
Коли за кожну крихітку, за кожную його хвилину
Ми тремтимо, аби тільки не вмерти!..
Так щоб вхилитися, кажу, від тії кари,
Надумав я собі передягтися
У божевільного дірявую одежу
І видавать себе тут за такого,
Яким не пожадав би стати і пройдисвіт!
Перерядивсь... і стрівся якось з батьком,
З його кривавими глибокими баньками
Замість очей... За поводатаря старому
Я став; водив його усюди;
Шматочок сухаря прохав я задля його;
Втішав його; спасав його від смерті,
Як наложити він хотів на себе руки.
І все оце робив я, криючись від його,
Не кажучи йому про себе, хто я!
Забороняла говорить про те моя гіркая доля.
Недавнечко тільки, здається, півгодини

Ще не минулося, як я сюди збирався
Та наряджавсь у цю лицарську зброю
І, правду кажучи, хоч я і сподівався
На вдачу щасную, а все ж не довірявся
Її химерним іграшкам,— і попрохав у батька
Благословенія, сказавши йому, хто я.
Його старе та горем бите серце
Не мало сили вже ще й з радістю змагатись,
І розірвалося воно від свого щастя...
Всміхаючись, старий спустив із себе духа!

Едмунд

Як річ твоя вразила мою душу!
Від того і мені зробилось наче легше.
Розказуй же мерщій, розказуй далі:
Я помічаю, що не все ще розказав ти, брате!

Альбані

Якщо далі та буде гірш, то краще не розказуй!
Заплакать можна й від того, що довелось почути.

Едгард

Тому, хто слухать про гірке
Не звик, оте, що далі буде,
До краю серце уразить великим жалем!
Тоді, як я, схилившись над старим,
Оплакував його, до мене підійшов
Якийся чоловік. Не раз раніше бачив
Мене він у моїй дірявій сірячині
І від гидоти підійти боявся близько.
А як довідався ото, хто я такий,
То так і кинувся мені на шию!
Обняв мене — та як заплаче гірко!
Від лементу його, здається, небо
Хотіло розколотися! Далі упав він
На панотцевий труп і на йому повідав
Про Ліра-короля та й про себе самого.
Страшна була його та уразлива вістка,
Не почувало ще такої людське ухо.
Як далі він розказував, то його тяжке горе
Все більшало; здається, тонкі струни
Життя його хотіли перерватись...
В той саме час заграв сурмач удруге,

І я, повинний поспішать, його покинув
Ледве живого.

Альбані

Хто ж то такий був?

Едгард

То був, господарю, той безталанний Кент,
Що вигнали його із сього царства.
Слугою передягнений, ходив він всюди
За королем своїм, що на його гнівився,
І так годив йому, такую правив службу,
Що і невільник сам не зміг би виправляти!

Убігає лицар з окривавленим ножем.

Лицар

Рятуйте, людочки!

Едгард

Кого там рятувати?

Альбані

Кажи вже швидше.

Едгард

А ніж чого в крові?

Лицар

То кров гаряча ще; ви бачите — парує...
Його я вихопив у неї з серця!
Вона сама себе ножем цим простромила.

Альбані

Та хто такий, кажи мерщій ти.

Лицар

Дружина ваша, герцоге, ваша дружина!
Вона призналась, що сестрі дала отрути.

Едмунд

Разом мене за жениха обох їх мали.
От ми тепер утрьох й весілля справим!

Альбані

Чи ще живі вони, чи вже померли —
Несіть сюди. Страшна небесна кара,
Що їх тепер побила, хоч у кого
Затіпа душу, та тільки в серці
Не викличе до їх жалю ніколи!

Лицар виходе. Увіходе Кент.

Едгард

Аж ось і Кент.

Альбані

Невже він самий?
Шкода, що випадки лихі та забарний цей час
Забороняють нам вітати, як годиться, Кента.

Кент

Прийшов сюди я пожадать добраніч королеві,
Моєму повелителю. Хіба його немає тута?

Альбані

От бачите, про головніше ми й забули.
Кажи мерщій, Едмунде, де король
І де його дочка найменшая Корделя?

Уносять трупи Гонеріллі і Регани.

Ти бачиш, Кенте, це?

Кент

Боги ви милостиві!
Що ж це таке?

Едмунд

Показує нам це,
Що їм Едмунд був дуже милий.
За його, бачите, сестра сестру струїла,
А потім мусила зарізатись знічев'я.

Альбані

Це правду кажеш ти. Закрити їх обличчя.

Едмунд

Я ледве сам дишу, і хочеться востаннє,
Не потураючи на те, що маю злюче серце,

Добро зробить... Пошліть же швидше,
Якнайхутчіш, кажу, пошліть у палац
І накажіть мерщій, щоб не робили
Того, що я наказував раніше
Зробити Лірові й Корделі разом.
Притьмом мерщій пошліть, щоб не спізнились!

Альбані
(Едгардові)

Біжи! біжи скоріше!

Едгард

Куди я побіжу?
Кому наказано?
(До Едмунда).
Та дай же хоч ознаку
Яку-небудь, щоб мусив би я нею
Наказ твій зупинить.

Едмунд

Візьми мій меч
І капітанові віддай. Гаразд, що натякнув
Заздалегідь про це.

Альбані

Біжи ж якнайхутчіше!
Життям твоїм тебе я заклинаю!
Едгард виходе.

Едмунд

Тому, бач, капітанові ще жінкою твоєю
Наказано було, та й я додав від себе,
Щоб у тюрмі повісили Корделю;
А потім щоб пустили поголоску,
Що то вона сама на себе руки
Знічев'я наложила.

Альбані

Ой, ой, боги,
Забороніть її від того лиха!
(Указуючи на Едмунда).

Візьміть та винесіть його геть звідси!

Едмунда виносять. Увіходе Лір, несучи на руках мертву Корделію, за ним другі, поміж нимн й Едгард.

Лір

Ревіть і лементуйте всі! Надсаджуйтесь слізьми!
Ви, мабуть, кам'яні! Якби були у мене
Всі ваші язики і ваші очі,
Я ними б так отут заскиглив з горя,
Що розкололося б само високе небо
Від того лементу мого страшного!..
Вона навік замовкла, вона вмерла!
Я знаю, як дознатися, чи вмер хто, чи живий...
А вона мертва, і глуха, й німа, як земляная груда!..
Ке сюди дзеркало! Якщо його гладенька
Та ясна сторона потемніє від пари
Тоді, як ми приложимо до її уст поблідлих,
То те нам доведе, що вона жива.

Кент

Ох, видно, світові кінець вже настає.

Едгард

Ні, це кінця того тільки початок.

Альбані

Лягай та й умирай!

Лір

Пушина захиталася
Від її духу... Жива вона, жива!
Якщо вона жива, го, видно, хтось ізглянувсь
На моє лишенько, що мусив я терпіти,—
І їй життя вернув.

Кент

(становлячись навколішки)

Королю мій предобрий!

Лір

Молю тебе, іди собі від мене!

Едгард

Це ж вірний ваш слуга, шляхетний Кент.

Лір

О, будьте прокляті, лихі ви душогуби!
Я мусив би вернуть життя її до неї,
А тепер, бачите, вона умерла, вмерла!
Корделечко! хвилиночку пожди вмирати...
Ти щось шепочеш... га? Що ти сказала?..
У неї голос був тихенький та ласкавий,
А це немалая жіночая принада...
Того поганця я убив, що тебе вішав.

Капітан

І справді вбив.

Лір

Авжеж, то правда, друже?
Тепер я став старий, нікуди кчемний...
Хто ви такі? Заслабли мої очі,
Гаразд не бачу я, то ви самі кажіть,
Хто ви такі, бо я за вас промовлю.

Кент

Якщо на світі є такі два чоловіки,
Що з щастям знялися і горя запобігли,
То от тепер вони стоять один проти другого.

Лір

Щось не второпаю... Чи ти не Кент, бува?

Кент

Він самий й є, слуга ваш вірний...
Невже не пам'ятаєте свого ви Кая?

Лір

Добрячий був колись то чолов'яга!
Знав, як рубатися і як обороняться,
Умер він і, певне, вже зогнив давно.

Кент

Не вмер, королю, він живісінький зостався.
Погляньте лиш гаразд — той Кай, королю, — я.

Лір

Побачимо ми зараз.

Кент

За вами я, королю,
Ходив слідком, як вас спіткало горе,
Як повернулась спиною до вас фортуна.

Лір

Тобі я дуже радий.

Кент

Ні, королю,
Не доведеться звеселить тепер мені вас,
Та й іншому кому того не доведеться.
Тепер усе сумне настало на сім світі,
Все смертю дихає. Старші ваші, королю, дочки
Самі на себе руки наложили.

Лір

Це добре, добре...

Альбані

Він сам не знає,
Що каже. Даремно ми його турбуєм.

Едгард

Зовсім даремно.

Увіходе капітан.

Капітан

Едмунд скінчився.

Альбані

Не до Едмунда нам тепер. Учуйте, ви,
Мої прихильники й шляхетнії магнати,
Що мусим ми тепер вчинити далі.
Ми все укоїмо, щоб тільки одвернути
Важкую споминку про це нещастя.
Поки живий старий — нехай царює,
Йому ми одному припоручаєм царство.
(Кентові й Едгардові).
А вам вертаємо ваші права й клейноди,
Додаючи до їх нашу повагу щиру,
За все добро оте, що ви вчинили.

Нікого ми не минемо, нікого:
Прихильники за добрі свої вчинки
Велику дяку одберуть, а вороги лихії
Хай до дна вихилять глибоку чарку горя!
Дивіться он туди, дивіться!

(Указує на Ліра).

Л і р

І штукаря мого повішено!.. Навіщо ж
Життя мені здалось? Зовсім його не треба!
Задля чого живе пацюк, собака, шкапа?
А ти, моя утішенько, вже перестала жити...
Не вернешся до нас ніколи ти, ніколи!

(До офіцера).

Будь ласка, одстебніть мені оцю петельку.
Гаразд, добродію, спасибі вам. Ви бачите оце?
Погляньте ж ви на неї, подивіться...
Її уста... дивіться ж бо, дивіться!

(Умирає).

Е д г а р д

Він омліва. Господарю!

К е н т

Моє ти серце,
Молю тебе, відразу розірвися!

Е д г а р д

Дивіться-бо, господарю.

А л ь б а н і

Не руш його, Едгарде.
Хай упокоїться душа його від горя.
Не добре вчинить той, хто хоч хвилину
Примусить мучитись його іще на світі.

Е д г а р д

Невже-то він скінчивсь?

К е н т

То ще дивніше,
Що довго мусив він терпіть такії муки
І волокти життя своє так довго!

Альбані

Виносьте їх звідсіль. Тепер велике горе
Повинно нас найбільше клопотати.

(Кентові і Едгардові).

Приятелі мої! до ваших рук припоручаю
Владарство я тепер у цьому царстві.
Візьміть його собі і втихомирте
Наш край, збентежений немалим лихом.

Кент

Велика жде мене, господарю, дорога:
Старий господар мій зове мене до себе,
Й наказу я його не мушу ослухатись.

Альбані

Гнітить нас час гіркий, і ми тепер повинні
З плачем та з горем знатися, про його говорити.
Старших від нас спіткала злая доля,
Страшенні муки їм прийшлося пережити;
Нам, молодим, не доведеться вже ніколи
Так довго жить і довго так терпіти!

Усі виходять, а музика грає похоронного марша.

1897 р.

ЦАРІВНА ПОЛУНИЧКА

П'єса для дитячого театру
на три справи з співами і танцями

ДІЄВІ ЛЮДИ

Мухомор, цар над грибним і ягідним царством.
Цариця Малина, його жінка.
Царівна Полуничка, їх дочка.
Гусениця, цариця черв'яків.
Царенко Черв'як, її син.
Боря, хлопчик.
Старий Пугач.
Землемір, вихователь царенка Черв'яка.
Вовнянка, старенька нянька царівни Полунички.
Боровик (білий гриб), брат Мухоморів.
Березовик, його сни.
1, 2 і 3 князівни Тонконіжки.
1, 2, 3, 4 і 5 Сироїжкн.
Ялинкова шишка, Соснова шишка } забороди.
Брусничка, Чорничка. Костеничка.
Груздь.
Підосиннпк.
Гриби, Ягоди, Черв'яки, Жучки, Кузьки.

СПРАВА ПЕРША

Поляна в лісі. Посередині великий камінь, вкритий мохом. Світає.

Вихід 1-й

Увіходе царівна Полуничка.

Полуничка

Ще й не світ, як я вже встала,
Бо багато в мене діла:
Голівоньку розчесала,
Нове вбраннячко наділа.
(Підходе до каменя).
«Хтось прибуде до нас в гості» —
Мусив батько наказати,
Й на сім камені-помості
Звелів бенькет готувати.
(Зриває листя і траву і клопочеться біля каменя).

Вихід 2-й

Увіходе цариця Малина.

Малина

Зіронько моя ясна!
Як схопилася ти рано:
Ще і ліс увесь дріма,
Не ворушиться поляна.
А травиця на зорі
Вкрилась дрібною росою,
Ти ж клопочешся собі
Про той бенькет, моя доню.
(Обніма і цілує дочку).

Вихід 3-й

Вовнянка хутко входе, спираючись на ціпочок.

Вовнянка

Кароока Полуничко,
Рожевая щічко!
Сироїжка народилась
Мала-невеличка.
Ледве видко від землі

П. Соловьева (Allegro).

ПЬЕСА ВЪ СТИХАХЪ.

Съ рисунками автора

Изданіе журнала „ТРОПИНКА“

Титульна сторінка п'єси П. Соловйової «Царевна Земляничка», яку переклав Панас Мирний.

В шапочці зеленій,
А розумна — що тобі
І отой учений!

Полуничка

Дуже рада про це знати!
Поздоров від мене матір
І гостинчика цього
Передай ще до того.

Вовнянка виходе.

Вихід 4-й

Ті ж без Вовнянки.

Полуничка

Треба листячком заслати
Оцей камінь голий
Та звеліть роси набрати,
Щоб змити росою.

(Б'є у долошки. Увіходять Кузьки й Жучки. Вона їм наказує).

Конвалія мала дати
Білесенькі чашки,
Щоб було в чому подати
Сити задля кашки.

Кузьки й Жучки виходять. Малина й Полуничка застилають камінь листом.

Вихід 5-й

Увіходе Вовнянка.

Вовнянка

Полуничко! Старий жук
На спину звалився.
Й з переляку він за сук
Лапками вчепився.
Та звестись ніяк не може,
Тільки вусом воде.

Полуничка

Павучок хай допоможе
Й додому проводе.
Та дорогою хай зайде

Врятувать каліку
До конвалії: та знайде,
Які треба ліки.

Вовнянка виходе. Кузьки й Жучки приносять квіткові дзвіночки з росою і білі чашечки конвалії і виходять.

Вихід 6-й

Ті ж без Вовнянки, Кузьок і Жучків.

Малина
(розставляє чашечки)

Полуничко! Ми не знаєм,
Хто до нас прибуде,
Задля кого ми готуєм
Оцей бенькет людям.
Як би чого не трапилось
Лихого над нами,
Бо недаром мені снилась
Оса препогана.
Завжди сни у мене гарні,
А сьогодні — препогані,
Як тільки їх пригадаю,
То від страху замираю.

Вихід 7-й

Увіходе Вовнянка.

Вовнянка

Жук дякувать велів дуже:
Він зовсім уже одужав.

Полуничка

Няню люба, няню мила!
Яка в тебе вдача щира:
Ти все бігаєш, клопочеш,
Допомогти усім хочеш.

Вовнянка

Слід на старість це робити,
Щоб спасіння заслужити,
Бо у цій самотині
Не добуть його мені!

Полуничка

Ось що, няню: ти піди
Сироїжок приведи.
Хай вони в найкращі вбори
Нарядяться й бинди нові
На голівоньку надінуть,—
І рожеві, й жовті, й сині.
Бо я буду отут з ними
Танки водить, як прибудуть.
А відтіля, хоч і пішки,
Заверніть до Тонконіжки,
І від мене попросіте,
Та з собою й приведіте
Її дочок; у їх нові
Завжди чорні з білим вбори.

Вовнянка

Їх поганками зовуть
Ті зухвалі злії люди
І страшенно нищать, рвуть
Та ногами топчуть в бруді,
Що не день, то тільки й чуть
Про нове від їх тут горе!
Через те князівни тут
Й носять чорні з білим вбори.
Звісно, що люди тільки тим хвалу свою
складають,
Кого вони зацапають та в страві вживають.

Полуничка

Не забудь же всім вклонитись
І скажи, що дуже жду,
Щоб прийшли повеселитись.

Вовнянка

Добре, добре. Зараз йду.
(Виходе).

Вихід 8-й

Увіходять Брусничкн, Чернички і Костеничка.

Брусничкн

Ми Брусничкн і Чернички
Грибо-ягідного роду
До царівни Полуничкн
Прийшли в гості по наряду.

Костеничка

Костеничка, Клюкви дочка,
Я прийшла допомагати.

Малина

Станьте уряд, ягідочки,
Покажіть ваші наряди.

Вихід 9-й

Увіходе Мухомор, Боровик, Березовик, Підосиниик, Груздь і інші гриби.

Мухомор

Усе готово? Дуже радий
(До Боровика).
Сідай отут, мій милий брате.
(До Малини).
Цариця ж — рядом ізо мною.
(До Боровика).
Ти кажеш, що ідуть війною
На нашу землю Черв'яки?
Тепер припиняться полки.
(До Полуничкн).
А йди сюди, моя ти доню,
Дай навтішатися тобою.
Ти нове вбраннячко наділа?
Я дуже радий: це до діла!

Вихід 10-й

Увіходе Вовнянка, Сироїжки і Тонконіжки.

Вовнянка

Всіх заквітчала й одягла,
Й гуртом з собою привела.

Всі вклоняються і становляться по боках.

Мухомор

Тепереньки я коротко повідаю все вам,
Щоб знали й ви усі, в чому тут діло:
Гусениця-цариця звеліла старостам
До мене завітать, бо, бачте, захотіла
Свого царенка Черв'яка на нашій доні оженити,
Та і царенко не від тих... То як тепер нам бути?
Ще здавна відомо, що черв'яки — не побратими
нам.
Коли ж свою дочку я за царенка 'ддам,
То цим добудемо навіки з ними замирення
Й повинні ми дочку віддать для нашого ж спасення.

Боровик

Хай приходять; побачимо,
Що то з цього буде?
Одно додам: що недармо
Черву усі гудять.

Березовик

Мені здається, що про це годилося б царівну
попитати.

Мухомор

Про що питать? Вона ж його не зна й не може
знати.
Коли ж їй судиться тут царювати над червою,
То й щасна доленька всміхнеться перед нею.

Малина

Багато лиха всякого зазнав наш рід від черв'яків.
То як же сватати він Полуничку смів?!

Мухомор

Я вже казав і мушу знов казати,
Що з нами миру добивається Цариця-мати.

Нехай наш рід ненависть до черви позбуде
Й в спокої тихому тут жити буде.
Прошу усіх: не хмуритись, а ввічливо глядіти,
Бо йде Черв'як сюди, а з ним і його мати.

Вихід 11-й

Увіходять: Гусениця, Черв'як, Землемір і почет.

Гусениця

Давно мені бажалося побути в темнім борі,
Щоб привітать в йому тебе, преславний Мухоморе!
Ти знаєш, що живу далеко я відсюди
Й ніщо так не страшне мені, як переїзд той буде.
Щоб виконать його, то довелось в дорозі
Цілісіньких п'ять день трястись на петриковім возі.
Втомилась дуже я, зате ж і втіху маю,
Що довелось побачитись з дружиною твоєю.

Малина вклоняється.

Прийміть же мій приїзд за певний дружби знак.
А ось і мій синок, наслідник мій — Черв'як.

Черв'як кланяється.

Мухомор

Вітаєм щиро вас, царевичу й царице!
Такою ласкою від вас ми мусимо тільки гордиться
І просимо з дороги закусить, чим бог послав.

Черв'як

Страшенно їсти хочеться, в дорозі я захляв.

Сідають кругом каменя на пеньочки і закусують.

Мухомор

Тепер Гриби і Ягоди гуртом
Потішать нас піснями і танком.

Хор грибів

Ой в темнім ліску,
На жовтім піску,
Поміж травою зеленою
Кожної весни
З'являємось ми
І в дощ, і в годину погожую.

Мовчки стоїмо,
Немов те стебло,
Та ліса красою втішаємось.
Кругом нас — трава,
А вгорі — листва,
Під тінню її забавляємось.
І вночі і вдень
Потроху ростем,
Крізь мох і траву пробиваємся.
У нас голова
Міцна, та й трава
Додержує, щоб бува не зломилася.

(Раптом)

Нас тільки одно
Непутить давно —
Отая черва ненависна.
Що з своїм родом
І усім плодом,
Як шашіль, точе, прекапосна!

Гусениця

Ну й гарні співаки! Втяли, аж слухать мило.
Нащо тільки про черв'яків таку нікчемницю
зложили?

Мухомор

Що за дурницю ви втяли?

(До Ягід).

Ягідки, я певне знаю,
Що кращую, ніж вони,
Знайдуть пісню й заспівають.

Хор Ягід

Заспіваємо Цариці,
Тій преславній Гусениці,
Й котячись з усіх сторін,
Ми — Чорнички і Бруснички,
Клюкви дочки — Костенички
Тут зібрались на поклін.
І наслідникуЦариці,
Превеличной Гусениці,
Черв'якові — наш привіт.

Хай живе здоровий й жирний,
Поїда дарунок мирний
Й не псує наш кращий цвіт.

Мухомор

Ну, тепера уже ви,
Білошапочні сестриці,
Протанцюйте у траві
Свій танок у честь Цариці.

Хор Тонконіжок

Корінець, корінець,
На хвилинку відпусти,
Щоб усім нам скакунець
У танкові провести.
По землі перебирать
Будемо ніжками
І в долошки плескать
Білими руками.
Любо нам вести танок
На рівній полянці...
Сюди-туди скок та цок!
У біленькій шапці.
Нуте швидше в скакунець!
Ще разок, та й буде...
Корінець наш, корінець,
Ми зараз прибудем.

Вертаються на попередні місця.

Черв'як

(тихо до матері)

Ох, як мені сподобався
Товстенький той грибок!
Погризти так і хочеться.

Гусениця

І погризеш, дай строк.

Мухомор

Тепер Полуничка з своїми дружками
Нехай протанцює танок перед вами.

Гусениця
(тихо синові)

Хоч раз подивись на царівну, мій друже,
Ти тільки грибами любуєшся дуже.

Полуничка танцює з Сироїжками.

Хор Сироїжок

Танок наш веселий з піснями,
Бо з нами царівна, із нами!
Його ми любенько ведем,
Кучерями маєм і в долошки б'єм.
Протанцюймо ж в честь темного бору
За царя всіх грибів — Мухомора!
За царицю всіх ягід лісних,
За доню хорошую їх
І за гостей милих та любих,
Хай щастя усіх їх голубе!

Гусениця

Ми дуже вдячні вам за ваші гарні танці,
Що ними ви потішили нас вранці.
Митці хорошії, що і казати...
Тільки чого ж царівна мусила мовчати?

Малина

Вона тут при старших балакать не насміє,—
Сором'язлива придалась і як чужий хто гляне —
червоніє.

Черв'як

Ми сподіваємось, що як щодня укупі бути
доведеться,
То все обійдеться й сором'язливість та минеться.

Полуничка

Пробачте ви мені, як я вас попитаю:
Чи завжди схочете ви жить в цьому лісному краю?
Бо кращої собі я не в'являю долі,
Як жити в рідному мені лісовому просторі.

Мухомор
(тихо дочці)

Чого ж ти до землі похнюпила очиці?
Хіба не уподобався царенко Полуниці?

Полуничка

Я, тату, розкладала всяк — і так й отак!
Ні, не сподобався мені оцей Черв'як.

Мухомор

Не буду, дочко, я тебе неволить.
Сам бачу: він до тебе не підходить.
Та що ж його робить і як то бути,
Щоб згоду залучить й ораву їхню збути?

Гусениця

Скажи по правді, наш величний Мухоморе:
Чи то царівна насміхається, чи своє горе боре?
Шепочешся ти з нею, й бачу — сам не свій.
Хіба не до сподоби ми — я і царенко мій?
Мій бідний Черв'ячок, як був ще невеличкий,
То все плескав: коли ж побачу я царівну
Полуничку?

Вовнянка

Дивуюсь я: що за жених!
У гостях, бачиш, як притих;
А попусти йому ти волю,
То й корінці здобудуть горя!
Всіх загризе, усіх поїсть
Наш ненажерливий цей гість.

Березовик

Скажемо без натяка:
Не хочемо Черв'яка!

Підосинник

Хоч Мухомор й зорить, бач, гнівно,
А ми не оддамо царівни.

Брусничка

Не согласні ми на цьому,—
Хай Черв'як руша додому.

Груздь

Ми їй знайдем жениха,—
Хай втіка він від гріха!

Тонконіжки

Прибули, бач, які любі,
А на думці одна згуба!

Вовнянка

Погляньте на стару: як щука,
Зіха ротом ота злюка.

(До Ягід).

Певне, у вас не в одної
Згине листя від старої.

Сироїжки

Люди тільки задля смішки
Нас прозвали «Сироїжки».
Ну, а в цей короткий час
З'їсть вона й сирими нас.

Боровик

Царю! невже дочку віддаси?

Гриби і Ягоди
(гукають)

Геть їх к бісу віднеси!

Землемір
(тихо Черв'якові)

Ти, царенку, не турбуйся.
Все зроблю я, не журись,
Байдужісіньким прикинься
І на мене покладись.

Черв'як

Ну що ж, матусенько, про віщо ти клопочеш?
Ми не бажані тут. Поїдемо, як хочеш,
Колодязь силою копать — води не пити.

(Тихо).

Не бійсь: все обіцяє Землемір для нас зробити.

Г у с е н и ц я

Поїдьмо, синочку, бо тут не буде діла:
Ти бачиш: молода гордує й ніс копиле;
Не краще дивиться і ввесь її народ.

(До почету).

Збудіть ви слимаків, та й рушимо в похід!

М а л и н а

Чого ж ви швидко так збираєтесь додому?
Не близький світ від тих садків до бору!
А в палаці у нас кімнат доволі,
Я все зготую вам, спочинете в спокої.

Г у с е н и ц я

Задля ображених, як зараз — ми,
Повірте, палац ваш сумніший від тюрми.
Ми їдем не самі; дорога нам знакома,
Та й хочеться обом найшвидше бути дома!

Виходять.

В и х і д 12-й

Ті ж без Гусениці, Черв'яка, Землеміра і почету.

П о л у н и ч к а

Пішли? Зовсім? Хай скатертю їм стелиться
дорога!
А я?.. Не знаю як за це і дякувати бога.

М у х о м о р

Радієш ти, мене ж журба проймає,
Що через це сім'я моя й народ мій постраждає.
Війною підуть Черв'яки, щоби помститись.
То як його мені і не журитись?..

М а л и н а

І мені серце щось недобреє віщує:
Гусениця лиха дочці сього не подарує.

П о л у н и ч к а

Я не боюсь, й мене ніщо вже не ляка
З тії пори, як зникла геть сім'я вся Черв'яка.

Мухомор

Не вернеш вже того, що лучилось, хоч би й хотіли.

Вовнянка

А може ж, не попустить бог, щоб Черв'яки
сточили.

Малина

Ходімо, Ягідки, у палац до кімнати
Намисто підбирать й нанизувать гранати.

Виходять. На який час на кону нікого нема. Потім, сторожко озираючись, увіходять Гусениця, Черв'як і Землемір.

Вихід 13-й

Землемір

Я почет одіслав. Чого йому тут бути?
А вам повідаю, що треба нам робити.

Черв'як

Тільки боржій кажи, бо я страшенно лютий!
У мене молодих було, як в лісі тії рути,
А вибрав я царівну задля того,
Щоб з бочки у царя напитись меду молодого
Й вживати ягідки та грибики товстенькі...
Тепера ж забувай про страву ту смачненьку.
Хоч кого візьме зло! І через те я так гадаю:
Повинні ми силою взять до себе оту кралю.

Землемір

Її нам силою найкраще всього взяти,
Тоді самі гриби про мир повинні дбати.
А як вона дала б від себе слово,
То мусили б і ми додержувать умови.
Тепер же нам дарма про теє дбати...
Тремти, цар Мухоморе, у своїй хаті
Та черв'якам не заступай дороги!
Ми візьмем силою дочку твою небогу!
Тоді, небійсь, і він, щоб бачитись з дочкою,
Заставу нам пришле, а ми її — тудою
Цілком всю поїмо.

Гусениця

Що скажеш, сину?
Задовольня тебе оце, моя дитино?

Черв'як

Гаразд, матусенько! Пошлімо ж швидше черв'яків.

Гусениця

Дурне ти плещеш! Чого, бач, захотів?
Як черв'яків ми пошлемо за нею,
То попрощаємось із справою своєю:
Вони всі там зостануться, щоб грибиків
смачненьких
На самоті попантрувать гарненько.

Вихід 14-й

Увіходять шишки.

Ялинкова шишка

Я всі руки посмолила
Й на долоні липких рук
Мух ловлю й втішаюсь мило.
Нехай зариться Павук!

Соснова шишка

Погризлися білки вчора,
От була мені умора!
Схопе одна й шпурне в другу,
А я собі, мов, нічого
Та як удряпну за лапки,
Аж засичить від нестямки!

Ялинкова шишка

Що б нам, сестро, в цій самотні
Пригадати на сьогодні?
Бо сама я — добре знаю —
Нічого не пригадаю.
Бідолашні ми обоє:
Топче нас лихая доля!

Соснова шишка

По землі ми, знай, валяємось,
Та з усяким брудом знаємось.

Ялинкова шишка

А було колись, як я і ти
Висіли на гіллячках зелених
І униз дивилися звідти,
Гойдалися безжурні й веселі,
То було щастя!

Соснова шишка

Пригадай
Отії давні теревеньки!
Набіг злий вихор і позбивав
Мене з сосни, тебе з ялинки.

Землемір

Ось хто нам в пригоді мусить стати,
Дозволь мені отих заброд, царице, попитати.

Гусєниця

Заброди ці страшні. Які в їх пики чорні!
Проте підхожі нам. Царівну ту моторну,
Напевне, встигнуть полонить. Нехай сюди ведуть;
Це ж поблизу. Ми будемо їх ждати тут.
Я нагороду дам таку, яка їм і не сниться.
Скажи, що їм подякує всіх черв'яків Цариця.
(Виходе з Черв'яком).

Вихід 15-й

Ті ж без Гусениці і Черв'яка.

Землемір

Гей ви, капосної вроди,
Запелехані заброди!
Як тинятись вам обридло —
Йдіть до мене, знайду діло,
Послужіте ви мені:
В тому гриб'янім краї
Є царівна Полуничка,
Краснощока, невеличка.
Сватавсь за неї Черв'як.
Вона ж горда і ніяк
Не хоче іти за його,
Жде собі когось другого.

Треба вам її спіймати,
Щоб про те не знала й мати,
Щоб і батько не провідав.
Оце все я вам повідав.
За цю справу вам Цариця
Черв'яків всіх — Гусениця
Обіця багато дати,
У гаю вас буде ждати.

Ялинкова шишка

Що ж! Ми згодні на це, брате,
Якщо буде добра плата;
Ми радніші послужити,
Бо всяк хоче їсти й пити.

Виходять.

СПРАВА ДРУГА

Вихід 1-й

Лісова гущавина. Вечоріє. Увіходе Боря.

Боря

Я цілий день блукав по бору
І не знайшов в йому нічого,
Щоб попоїсти. Певне, дома
Вже пообідали й тепера
Голодному повинно бути,
Таке-то, кепська його мати!
Зате я див багато бачив:
Там зайчик на поляні скаче,
А за ним юрба зайченят;
Лисиця метку лисенят
Вела кудись на прогулянку;
Тура рогатого ще зранку
Спіймав, та зразу і пустив:
Лети собі! Господь із ним!
Бачив метелика такого,
Що тільки диво! Крильця в його
Всі розмальовані кружками,
Неначе хвіст в тієї пави,
А трохи зігнутий носок —

Тоненький, що твій волосок!
Якби такий спіймавсь другому,
Більше дотепному, то його
Він би відразу заморив,
А я не знаю, як. І не ловив...
Втомився я. Уже б пора
Рушати до свого двора,
Та спершу трохи відпочину,
Приляжу під оцю соснину.

(Лягає і заплющує очі).

Лісові голоси

Спочинь, хлопчику наш любий!
Ми думки твої голубим,
А щасливу тобі долю
Готуємо на присонні...
Будем тебе розважати,
Наче тая рідна мати,
І гіллячком і пташками,
Бо давно ждемо ми сами,
Як ти прийдеш, невеличкий,
І приведеш Полуничку.

Боря розплющує очі.

Боря

Чи це справді, чи у сні?
Чулись голоси мені,
Що здалека шепотілись,
А як глянув — де й поділись.

(Заплющує очі).

Лісові голоси

Ти щодня приходь сюди,
У цей привітний куточок,
Спочивать від духоти,
Помріяти в холодочку.
В лісі тут живе й росте
Наша любая сестричка
Й хоч не зна тебе, а жде,
Жде царівна Полуничка.

Боря

Знов я чую, знову бачу,
Щось до мене тут шепоче...

Чи гуде бджола, чи птичка,
Все щебече: Полуничка!

(Розплющує очі).

Темно стало. Отак — спати!
Треба додому втікати.

(Скочив на ноги).

Все спить: сосна, квітки й зеленая трава...
Боржій! Де ж стежка та моя, котра
Додому доведе? Сюдою чи тудою?
Не розбереш ніяк за темнотою.
Он місяць вже підбився: стоїть та сяє,
Мереживом ясним усе вкриває;
Біліє крейдою березова кора,
А темний бір мовчить, аж острах розбира,
Дарма! Чого мені отут боятись?
Не страшно в цій тиші і на всю ніч зостатись!

Вихід 2-й

Увіходе Пугач.

Пугач

Хо-хо-хо! Спіймався, брате!
Ха-ха-ха! Ану втікати!

Боря здригнувся та зразу підбадьорився.

Боря

То старий Пугач завиває,
Серед ночі тишу лякає,
Іч, як погукує в гаю,
Тебе ж, дідусю, я люблю.

Пугач

Он як! Та хто ж тобі тут дойме віри?
То ми не брешемо, а люди — лицеміри.

Боря

По правді я кажу. Чого мені брехати?
Мені позаторік тут довелось спасати
Одного Пугала. Ти, певне, про це чув.

Пугач

Хо-хо! Та чув і чутки не забув,
Бо то спіймавсь мій рідний син.

Його всі мучили, тільки один
І боронив. Коли, хлопчино, був то ти,
То мушу й я тобі довіку послужити.

(Набік).

Я знав, що добрі й між людьми бувають.

(До Борі).

Ходімо, пахоля, я виведу тебе із гаю.

Б о р я

Дивись — туман встає, як та мутна запона.
Серед його вчувається неначе що гомоне.
І справді чуть... Дивися, як їх розносило!
Вночі серед лісу бувають всякі дива.

В и х і д 3-й

Увіходять Я л и н к о в а і С о с н о в а ш и ш к и. Вони ведуть заплакану П о л у н и ч к у.

Я л и н к о в а ш и ш к а

Спинись, шишко! Годі гнати,
Дай царівні відпочити!

С о с н о в а ш и ш к а

Чого його спочивати?
Треба мерщій її здати
Та відібрать нагороду,
Що обіцяна, та й годі!

П о л у н и ч к а

(Приміти.ла Пугача і кидається до його)

Рятуй, Пугаче, мій милий!
Бач — заброди полонили.
Черв'яки про це гадали
Й оцих харцизяк наслали.

П у г а ч

Гей, шишки ви, пріч мерщій!
Бо такі вам калачі
Напечу, як кігті й дзьоба
До вашого приткну лоба!..

Ялинкова шишка

Царівна ся до Черв'яка охотою пішла.
То й не втручайся, Пугаче, в чужі тобі діла.

Полуничка

(До Борі).

Невідомеє звірятко, заступись за мене,
А я тобі у подяку повнісінькі жмені
Назбираю квіток, ягід і грибів найкращих,
Всього, всього... Здивуєшся, як все те побачиш.

Боря йде до шишок.

Соснова шишка

Ану спробуй, небораче,
Взять нас в руки, то побачиш,
Як ми дряпатись зумисні,
Що аж кров із тебе присне.

Боря

Геть мерщій! — мій вам наказ,
Стану я боятись вас,
Яких-небудь дурних шишок?
Більших я боров хлопчишок.
А вас як турну ногою,
То й покотитесь обоє!

(Турля шишки ногою. Обидві падають).

Ти бачиш, дівчинко, покарані забороди.
Відваги й сили в їх катма, а хорохонились,
та й годі!

Пугач

Що, здобулись, гольтяпаки,
Від хлопця людського подяки?

Полуничка

(розглядаючи Борю).

То він з людей? Волоссячко, мов жито, в його,
А очі — що твої озеречка лісній,
Ласкавий, як той мох, і не скидається на злого,
А няня бавила, що люди дуже злії.

Пугач

Бувають всякі і між їх, та тільки ся хлопчина
На інший збитая копил, ніж кожная людина.

(До шишок).

Дякуйте йому за те,
Що на світі живете;
Бо якби я карать взявся —
Жить ні один не зостався:
Порубав би вас на січку
За царівну Полуничку.

Боря

Що сказав ти? От дак диво!
Це ж про неї говорили
Тії голоси таємні,
Як дрімав я в лісі темнім.

Соснова шишка

Не хочу більш валятись я
На цьому битому шляхові,
Де стільки всякого сміття
Та топчуть нас колеса й ноги.

Ялинкова шишка

Бажаю й я піднятись знову
І жити краще, ніж до сього,
Щоб ясне сонечко пестило
Та цілувало любо-мило.

Боря

Я візьму їх із собою.
Тут добра з їх ніякого:
А коли позолотити
Й на ялинку почепити,
То то інша річ.

(До шишок).

Вставайте!
Годі вам отут лежати!
Я поможу підвестися.
А як дома опинимся,
Та запалимо ялинку,
Та заграєм у сопілку,

То всі будуть дивуватися,
Як ви будете хитаться.

Полуничка

За що ж з ялинкою ти хочеш їх спалити?
Ми їх простили вже. Навіщо ж се робити?

Боря

Ти мене не зрозуміла,—
Не про лихо їм гадаю,
Ти ялинки полюбила,
А про людей — добре знаю —
Ти не відаєш нічого
Й, певне, не знаєш до того,
Як на різдво у нас всюди
Ялинки справляють люди.

Полуничка

Ходім до нас. Я забарилась.
Певне, вже мене шукають,
Всюди бігають, гукають,
Бо не знають, де поділась.

Пугач

Хо-хо-хо! Пора, пора!

Боря

Поти дійдем до двора,
Я тобі про наші свята
Розкажу всього багато.

Виходять.

СПРАВА ТРЕТЯ

Та ж декорація, що й у першій справі. Ранок.

Вихід 1-й

З лівого боку увіходять: Полуничка, Боря, Пугач і шишки, а з правого вбігають Малина і Мухомор.

Малина

Полуничко, люба дочко,
Ми тебе всю ніч шукали

І торішнії листочки
До одного перебрали.
(Обніма дочку).

Мухомор

Дочко люба! ти жива?
Це вже ласка нам господня!
А у мене голова
Аж макітриться: сьогодні
Я всю ніченьку не спав,
Все тебе питав, шукав.
А це хто?

Полуничка
(вказує на шишок).

Мій батьку милий!
Оцих двох Черв'як послав,
Щоб мене заполонили.
А ці два мене спасли.
Двох забродів ми простили
І усі сюди прийшли.

Мухомор

Це наш Пугач лісовий,
А без крил то хто такий?

Полуничка
(бере Борю за руку).

Це татусь мій. Не лякайся!
Він із роду добрим вдався.
(Підводить Борю до своїх рідних).

Слухайте: татусю милий
Й моя рідная матуся!
З Черв'яком ніяка сила
Звінчать мене не примусе.
(Показує на Борю).

А оцей з полону спас
Від царенка того злого.
Хай зостанеться він в нас,
Мушу вийти я за нього.

Мухомор

Ні, дитино! Ми то його
Дуже дякувати будем.
Тільки він нам ні до чого:
Невідомі нам ті люди.
Може, він і розум має,
Може, більш за других знає;
Та не віда тих звичаїв,
Що нас від їх одрізняють.
Хто тобі судився стати
Дружиною, мусе знати
Таємниці лісовії,
Наші думки і надії.

Полуничка

Та нехай же, коли так,
Я в дівках довіку буду!

Боря

І повік кохай мене,
То й я тебе не забуду!

Вихід 2-й

Вбігає Вовнянка, наближається до шишок і погрожує ціпочком.

Вовнянка

Що ви вкоїли, трикляті?
Отакую дивовижу!
Стійте ж, будете ви знати.
Як оцим вас одманіжу.
(До Борі).
А це ти її нам спас.
Соколику ясноокий?
То прийми від усіх нас
Нашу подяку глибоку.
(Кланяється до землі).

Малина
(до Борі).

Ти життя мені вернув,
Бо без дочки — нащо й жити?

Знай же, щоб не попрохав —
Мушу тобі все вчинити.

Брусничка

Він нас щастям наділив,
Бо царівну нам одбив.

Пугач

Випадково він зайшов
В наше царство славне
І царівну нам знайшов,
Бредучи в тумані.
Знаю я його давно —
Спас від смерті сина,
Йому долею дано
Знати всі таїни.
Це пахоля чистим серцем
Рідний ліс наш любе,
Ні одної Тонконіжки
Даремно не згубе,
Мухомора за красу
Дуже поважає,
Не зобиде і Осу,—
Хай собі літає!
А як добре він спізна
Всі ваші потреби,
То й від черв'яків дозна,
Чим спасатись треба.
Коли ж в його збережеться
У серці кохання,
То як вісім літ минеться,
Клич нас на вінчання.

Брусничка

Головки склоняєм.

Черничка

Листячком колишем.

Костеничка

Його вибираєм.

Усі гуртом

Царевичем нашим.

Боровик

Царевичем нашим.

Березовик

Його вибираєм.

Підосинник

Гриб'яним всім царством.

Груздь

І ягідним краєм.

Мухомор

Згода, згода! Йди ж сюди,
Мале пахолятко,
І до серця припади,
Як рідне дитятко!

Шишки

(танцюють і співають)

Я Шишка з Ялини,
А я із Соснини.
Нас вітер з гілок позбивав.
Ми всюди слонялись,
Й з ким тільки не знались,
Та інше жить хочеться нам.
Й жити інше будем,
Знайдуться ті люди,—
Ялинку свічками вберуть
Й запалять свічки ті,
А золоті віти
Срібними нитками зів'ють.
Нас же позолотять.
Й, скінчивши роботу,
На гільця почеплять отам,
Де будем хитаться,
[І буде здаваться],
Що ліс усміхається нам!

Малина

(до Борі)

Як пройде літа половина,
Тоді в отім глухім ярочку

Я покажу, яка малина
Найкраще спіє в холодочку.

Боровик

Якщо любиш ти гриби,
То натрудиш свою спину
Недаремно: я тобі
Зашлю повну їх корзину.
Не страшні ножі й огні:
Краще жаритись й солитись,
Ніж у лісі за три дні
Розкваситись й розвалитись.

Підосинник

Щоб ти знав, де нас шукати —
Начеплю червону шапку,
По тій шапці будеш знати,
Де шукати спозаранку.

Брусничка

Як не будеш в руках м'яти
Ті мої листочки,
То навчу тебе шукати
Різні ягідочки.

Чорничка

Чорніючи коло стежок,
Тебе я буду дожидати,
То знай: з чорнички пиріжок
Найсмачніший будеш мати.

Груздь

Ми согласні, Грузді смілі,
Поскидати шапки білі
Й посолитися в розсолі,
Довго будем там купаться
І колірами міняться,
Поки подадуть до столу,
Стіл закрасимо, зелені,
Почнуть гістоньки веселі
Нас виделками ловити,
А ми, слизькі й солоненькі,

Із виделок тих маленьких
Почнемо у рот спливати.

Березовик

Як будеш ти з нами знаться
Й наших звичаїв держаться,
То товаришем нам будеш,
І Полуничку добудеш.

Мухомор

Ти любиш ліс. Нехай же *Бір*...
Буде назвою гвоєю!

Усі

Хай здрастує царевич Бір
З Полуничкою своєю!

Заслона

ДОДАТКИ

[УКРАЇНОФІЛ]

Ліс при городі, де гуляють. У лісі попрочищені доріжки, усюди лавки. Ніч уже, під осінь. Ліхтарі горять по главній дорозі, що веде прямо лісом до захисту, де музика грає. У темнім кутку лісу бокова доріжка, на лавці сидить Боска, зап'ята платком, боса, горнеться і затуляється од вітру за деревину.

I

Боска. Ух, холодно! аж кров у жилах стигне, у роті зуб на зуб не попаде! А ти сиди, сиди та жди свого! Прокляте життя, безталанна моя доля! Хоч би ненароком хто прийшов,— може б, хоч гривеник, щоб погрітись, заробила... *(Задумується)*. І таке все моє життя! Ще дитиною, малою завезена паном... Правда, тоді гарно було... і їсти й пити, і одежі тії-то не переносить. А як п'яний пан — то без ліку гроші дає, щоб тільки десять раз поцілувала... Та не вміла шануватись, дурна! Чорт його бери, що таранкуватий, та горбатий, та з одним оком,— яке мені до того діло,— зате я, як картинка була... Ніт же, полюбивсь мені кучер Іванько... Замітили нас, його прогнали, а мене обідрали та вибили — та тоді прогнали на всі чотири сторони... Після того і посунулося все, як собака з стогу,— у село вже не йшла,— батько та мати ще сперш журилися,— пішла сюди... Незнакомий город, людний — приходилось і по смітниках, і під тином ночувати, по два дні не їсти нічого, поки не одібрала міста. Стала у мужика на рік. Що ж? Я за ті півроку так зніжилася, нічого не роблячи, що робота мужича здалася важкою, да до того і волі нема,— на улиці дівчата співають,— а ти не йди! Покинула я — хай йому біс! А тут і осінь настала, холод — куди його? Що заробила грошей — то проїла, то на квартиру пішло; а ні одежі, ні захисту — хоч пропадай... Подивилася я, що ходять же гірші мене на нічну здобич — та й живуть, чому ж я не пі-

ду? Молода, красива... Пішла — виробила полтинника. «Е, да так заробляючи можна велику силу грошей назбирати!» — думаю. Пішла я на другий вечір, на третій, на десятий... Далі зима наступає — куди його? Зимою ж не ходити попідтинню... Стала до жида. У жида добре — і харч є, і робота легка, і вільно мені гуляти, коли схочу... Бреше панич той, що учора був, що жиди нас дурять, у жида — тільки й життя... Не боронить він тобі ні в чому... А що ж це хоч його нема? Казав учора, що прийду, а от і нема. Та який він чудний, панич, а говорить так по-простому, як би од плуга. А між панами то так, як дике утя убереться між наські,— вони до його мовлять так гарно по-панському, а він до їх — ква та ква! Що воно за проява? Та чорт його бери, хто б він не був, та чому не йде — он змерзла, аж душа тіпається... Заспівати хоч. *(Співа).*

І сьогодні куліш, і учора куліш,—
Прийди, прийди, моє серце, хоч душу потіш.

II

Халамидник *(входячи).*

І сьогодні галушки,
І учора галушки!
Прийди, прийди, серденько,
На білі подушки.

Здорова була, моя крале мальованая! а кого ждеш-дожидаєш?

Боска. Та хоч би який чорт прийшов, та прийшов, хоч би трохи погрів, а то зуби вже к лихій годині порозбивала.

Халамидник *(сіда коло неї, горнеться і обдивляється).* А ти таки й не погана зовсім.

Боска. Та годі тобі роздивлятися. Піди лише чвертку принеси та погріємося.

Халамидник *(дає дулю).* А раз!

Боска одбива.

Не хоч! Я сам такий, якби хто осьмушку купив, то велике б тому спасибі сказав.

Боска. Піди-бо! а я тебе за те так поцілую, як ще ніхто на світі тебе не цілував.

Халамидник. Знаю я ваше цілування — пролежав з місяць у больниці.

Б о с к а. Так ти думаєш, що всі такі?

Х а л а м и д н и к. Та ви всі одним миром мазані.

Б о с к а. Та не які ж чорти і винуваті, як не ви — самі лиха наробите, та тоді вже все на нас... Піди-бо горілки принеси *(підсувається до його)*.

Х а л а м и д н и к. Їй-богу? *(Сунеться до неї, пригорта)*.

Б о с к а. Не лоскочись *(вертиться)*.

Х а л а м и д н и к. Іч яка! необлоскотана. Ще й вона боїться лоскоту?

Б о с к а. Авжеж, боюсь.

Х а л а м и д н и к. А скільки раз лоскотали?

Б о с к а. Нема діла!

Х а л а м и д н и к. А горілки хоч?

Б о с к а. А принесеш? *(З радістю)*. Мій голубчику! мій лебедику! хоч піврюмочки, хоч на мізинчик-палець!

Х а л а м и д н и к. Підеш зо мною?

Б о с к а. Куди?

Х а л а м и д н и к. Та вже не куди...

Б о с к а. Так принесеш?

Х а л а м и д н и к. Та ходім уже.

Устають, у ту пору уходить Українофіл і щось говорить сам з собою.

Б о с к а. Постой, постой! Он іде той, що учора був. Та чудний такий він, так по-мужичому говорить, а панич... Ще щось і розмовля. А заховаймось отут у кущах, почуєм, що він буде говорити. Він учора мені аж семигривеника дав, так, нізащо — узяв та й дав. А сьогодні обіцяв ще дати.

Х а л а м и д н и к *(вбік)*. Е, так стій же! Це треба на носі зарубати. Він, значить, грошовитий, від його, може, і мені що перепаде. *(До Боски)*. Ходім справді заховаймось.

Ховаються.

III

У к р а ї н о ф і л *(іде дорогою, похнюпивши голову, і сам з собою розмовляє)*.

О край мій! широкий та не вільний!
Коли б я був сторукий, стоязикий,—
Обвив би я тебе кругом тими руками,
Не вирвала б ніяка сила в мирі.

Гукав би так тобі про волю пісню,
Що світ увесь затіпався б почувши,—
Розтріснулось просторе синє небо!
Чи не учула б й ти тоді, небого,
Чи не озвалася б давно-колишнім словом?
А то ти спиш — німота тебе криє,
Та сум гуля, гуляє по могилах...
По кладовищах та степах розлогих.
А ти, ти спиш... Чужі панують,
На нарід жидову погану пустивши,
Як саранчу на добре спаханое поле...
А ти не чуєш... Твої щирі діти
Добра шукають по всім білім світу
І плачуть в чужині... Дурні!
Дали свій край занапастити,
Дались сповитися в неволю,
Далися жидові у руки...
Дурні, дурні, сто раз дурні!
Чого ж я плачусь, лементую?
Лякаю сонних горобців,
Що тут зависли ночувати?

Сіда на лавочці, задумується. Підходить Халамидник.

IV

Халамидник. Добривечір, паничу!

Українофіл. Добривечір!

Халамидник. Не во гнів вам буде, коли я вас чогось попитаю?

Українофіл *(про себе)*.

І серцю легше, душі одрада,
Коли свою почуєш мову.

Питайте.

Халамидник. Та то я, як по правді сказати, ішов сюди з гулянок, про себе чую, щось так волає, так волає, немов душу богові оддає. Хто б то, думаю, усьому світові не рад — піду подивлюсь, може, хто вішаться задумав, то одчеплю. Коли дивлюсь — аж ви стоїте, руками на всі боки махаєте, як вітряк крилами, очі витріщили так, як тільки, запам'ятаю, я ще малим був, мати умерла, ми заможні були, то тепер збідніли, а тоді скота багато було, так на поминки матері батько бив бичка... так, невеличкого;

прив'язав ото батько його до стовпа та як учистить серед лоба довбнею, так він і сів на задні ноги, а очі витріщив, от як ви перед сим... Думаю, чого б так очі витріщати дуже,— чи не вчистив хто і вас бува по лобі довбнею?

Мовчання.

Українофіл. Так це мене ви питаєте?

Халамидник. Вас, не во гнів вам буде... Бо я ще змалечку чув, що лісовики так само витворяють іноді з чоловіком, а їх у цьому лісі — сила-силенна... Я чув, як один мистець та вистрелив з ружжя, та й улучив лісового, так він так завив, що аж земля стогнала...

Українофіл *(швидко)*. Буде, буде, буде!

От чим живе народ твій, Україно!
Брехеньками сими свій розум мутить,
Дає себе дурить — в неволю завдавати...
Правда твоя, що лісовик учистив
Мене. Він, клятий, доконав до краю,
Тільки не той, що тут живе, у лісі,
А той, що я сховав у своїх грудях,
Що виносив в мізку, як черв'ячину,
Ізгодувавши з серця мого кров'ю!..
То він тепер мене і доїдає,
Серед ночі мій сон од мене гонить
І розкрива великим вітром вії,
Коли вони на час зімкнуться відпочити,—
Того мої і очі лізуть рогом.

Халамидник. Хм... Чудне ви, їй-богу, кажете, я це уперше зроду чую, щоб у людях селились лісовики. Чув і сам бачив, як вони глупої ночі розгулюють по зелених вітах, найпаче по кущах,— ото іноді видно посплітуваті так віти між собою, що мов їх хто руками звивав, нарочито,— то вони на гнізда так в'ють. А я, правду сказати, ніколи не чув, щоб у людях вони водилися, бо на те вони й лісовиками зовуться, що завжди по лісах живуть.

Українофіл. Все равно, чи лісовик, чи людовик, як хочеш назови — все равно, кажу.

Халамидник. Е, ні, не все равно, он у нас на селі, ще як ми на селі жили, так нечистий уселився в одну жінку, так батюшка велів її киями убити... та й убили киями,— вона кричить, пінить, а люди її одно чистять, усю голову побили, мозок так і повискакував,— а вона все жива була, та вже аж увечері чоловік витесав з осичини кі-

лок, та як устромив серед голови у тім'я, так що аж до серця дійшов,— так тоді тільки затріпалася та й дух спустила.

Українофіл (*скочивши*).

О страх! о горе! о нещастя!
І небо праведне не впало на вас, людоїди,
Й не задавило всіх своєю правою вагою?
Вас всіх лічить би, божевільних, треба,—
Так вас чужі порядки затлумили.

Халамидник. От ще кажіть — лічить?! Хто її тільки не лічив, уже самих первих знахарів прикликали — не помогло, а ви кажете — лічить.

Підходить Боска.

V

Боска. Добре здоров'я, паничу!

Українофіл. А, моя північняя госте! Здорова була.

Боска. Як живете, паничу?

Халамидник. Та не дуже давно вив так, як бузівок у спасівку.

Українофіл. Це твій брат?

Боска. Ні, не брат, я сього чоловіка не знаю.

Українофіл. Так ти не знаєш його, а я його знаю, він тобі рідний брат.

Халамидник. Та я чув, що всі люди до пояса родичі, окроме рідних.

Українофіл. Розказуй. І ти так знаєш, як вона.

Халамидник. Так це ви, може, хочете почати аж од Адама?

Українофіл. Та мовчи, дурню! дай слово вимовити. (*Задумується*). Так,— ви, мої милі приятелі, рідні між собою,— ти йому сестра, а він тобі брат.

Халамидник. Так от великим хрестом-богом побожиться — вона мені не сестра!

Українофіл. Та мовчи ти, іроде, кажу тобі!

Боска. Мовчи-бо.

Українофіл. Ви — рідні по мові. Ніхто краще вас не розказує на нашій мові. Вона безталання, а він — сміхів. Вона значить — поезія, а ти — сатир. А так як поезія завжди має за собою ідеал, указує пряму дорогу, а сатира —

тільки осміює людські недостачі, то от тобі на ж за те. (*Дає їй семигривеника*).

Боска. Спасибі; дай боже вам здоров'я, паничу.

Халамидник. А мені й самому можно пошатирити?

Українофіл. Сатир, голубе мій!

Халамидник. Добре, добре. (*Прискакує до його і силоміць витяга гроші з кишені, потім кидається на Боску і в неї відніма — і тіка у кущі*).

Боска (*кричить*). О лишенько! лишенько! о, рятуйте, рятуйте! проклятий халамидник! щоб тобі ні добра, ні життя не було! щоб над тобою схід не світав і сонце праведне не сходило!

VI

Убіга десятник.

Десятник. Что здесь за крик? что за шум? Чяво ты, проклятая, воешь? А ты чяво здесь?

Українофіл. Я собі заказав повіки не розмовляти ні з яким москалем,— то й не питай мене.

Десятник. Что ты такое за птица? Ты поджигатель проклятый? Эй! братцы!

Увіходить ще десятників два-три.

Берите ево!

Десятники беруть і ведуть, Боска тікає у кущі, деякі десятники за нею.

Українофіл. Ведіть, але я заказав собі ні з одним москалем не балакати — і не буду балакати!

Уходять.

ГНИБІДА

[ДІЙОВІ ОСОБИ]

Війт Опанас Петрович.
Його жінка Катерина.
Іваи, 14 [літ] } сини їх.
Сидір, 8 [літ] }
Галя, 19 л[іт], дочка.
Похиленко Денис, їх сусід.
Христя, його жінка.
Параска, їх дочка, подруга Галі.
Іваненко, далекий сусід, пан.
Робочі, чоловіки, жінки, хлопці-пастухи.

[ДІЯ І]

І

На степу. Два хлопці-пастухи і Іван. Хлопці сидять у ямі між могилами і їдять, а Іван коло їх пильно дивиться на черствий хліб.

Іван *(до Перщого хлопця)*. Федоре! дай, будь ласка, і мені хоч скоринку хліба.

1-й хлопець. А ти ж чому не взяв собі?

2-й хлопець. Адже хата недалеко, побіжи да й візьми.

Іван *(жалібно)*. Боюся.

1-й хлопець. Чого боїшся?

Іван. Батько дома, битиме.

2-й хлопець. Хіба тобі батько їсти не дає?

Іван *(крізь сльози)*. Еге ж.

1-й хлопець *(даючи хліба)*. На.

Іваи бере і, як звір голодний, аж давиться, їсть.

2-й хлопець. А, пани! Які ви в чорта пани? Благородний, а з нами, мужиками, скот пасе та ще й хліба просить. Коли б я був паном,— так от би який був! Зараз би у місто та в школу, а то — свинопас.

І в а н. Я ж не знаю, чому мене батько у школу не дає? Я й сам би рад.

2-й х л о п е ц ь. Чортзна-що в тебе й не батько.

1-й х л о п е ц ь. А він тебе часто б'є?

І в а н. Часто.

2-й х л о п е ц ь. За віщо?

І в а н. А так, за що-небудь. Їсти хочу або рано скот прижену — зараз і б'є.

1-й х л о п е ц ь. А в його, кажуть, грошей багацько?

І в а н. Не знаю. Кажуть, що багацько, та я не знаю. Мені коли б він мене не бив тільки.

2-й х л о п е ц ь. Я б його досі вибив би сам, бувши тобою,— кривоногий, криворотий, не підбіжить, не дожене.

1-й х л о п е ц ь. А гріх?

2-й х л о п е ц ь. Та такого сукиного сина не гріх і вбити, не тільки вибити, Іванько. Адже правда, кажуть, що він, як усі полягають спати, то у своїй хаті зачиниться та й лічить гроші, то розправля, то гладить їх?

І в а н. Правда.

1-й х л о п е ц ь. І багато грошей?

І в а н. Не знаю.

2-й х л о п е ц ь. Я б, бувши тобою, підкрався та вхопив би цілий оберемок бумажок та й утік.

1-й х л о п е ц ь. Та й де б сховався? Все равно б знайшли.

2-й х л о п е ц ь. Хай би попошукали. Він і сестру твою б'є?

І в а н. Б'є.

2-й х л о п е ц ь. І матір?

І в а н. Ні, матері не б'є. З матір'ю тільки лаються.

1-й х л о п е ц ь. А хоч мати ж тебе жаліє?

І в а н. Ні, і мати не жаліє.

2-й х л о п е ц ь. Чого ж ти у їх живеш,— ти б найнявся де-небудь.

І в а н. Як же його, коли не наймають.

2-й х л о п е ц ь. А сам?

І в а н. Боюся, бити будуть.

Над яму надходить В і й т з бичем у руках.

В і й т. Отак ти, сукин сину, усе скот пасеш? Отак? *(Б'є бичем по спині; хлопці злякано дивляться на його).*

І в а с ь *(схоплюється і тіка)*. Ой-ой-ой лишенько, ой матінко!

Війт. А ви, сукиного сина старченята, чого сюди позабирались; жерете, щоб вас черви поїли, а й не бачите, що скот у просо позаходив. *(Замахується на їх бичем, вони тікають).*

Обоє разом. Чого ти прийшов битись? Дивись, який управитель! Не смієш, добива[й] уже Івана, а нас не смієш.

Війт. Ось я вам, я вам, сукини сини. *(Нахиляється над торбами).* Ач, сукини сини, які пампушки їдять, то чого ж їм не бути здоровими; ач, я тільки такий хліб у празник їм, а вони щодня. Узяти ж заховать, додому до обіду буде. *(Бере хліб у кишені).*

2-й хлопець. Нащо ти крадеш хліб мій, чортів багатирю?

Війт. Ось я тобі, сукин сину, дам. *(Заміряється на його бичем).*

1-й хлопець. А нащо ж ти, справді, береш? Хіба в тебе свого нема?

Війт. Я вам, прокляті випоротки, я вам! *(Мерщій хова у кишеню і виходить).*

2-й хлопець. І тобі не стрaмно хліб грабувати? Е-х, багатир-багатир, а й на хліб жадний.

Війт іде собі не озираючись.

На ще ось, коли хочеш.

Війт становиться і оглядається; 2-й хлопець кида йому кізяк сухий.

Війт *(узявши кізяк)*. Нічого, а це на топливо здасться *(несе у руці)*.

1-й хлопець *(кида ще кізяк)*. На ще.

Війт, уже не оглядаючись, пошкандибав прямо додому.

2-й хлопець. Що ж його тепер робить без хліба?

1-й хлопець. От сукин син! і на те пожадничав! бодай ти вдавився ним, розсукин сину, крива собако!

2-й хлопець. Іване! Іване! іди тепер у батька однімай наш хліб, а то і ми ще тебе поподухопелим. Через тебе, чорта, і наш хліб покрав.

Іван *(плачучи)*. Чим же я винуват? Боже мій, боже! Я й сам не знаю, коли вона, шельмина скотина, щоб вона видохла йому, ускочила у те прокляте просо?

1-й хлопець. Та що ти тут — просо; тут батько твій хліб покрав наш.

2-й хлопець. Як підеш додому, то скажи, що я у суд бумагу таку подам, що мов батько твій украв у мене з торби півпаляниці. Чуєш?

І в а н *(плаче)*. Піди сам кажи йому. О боже мій, боже! Боже мій милосердний!

2-й х л о п е ц ь *(довго дивлячись на Івана)*. От чистий чорт! Чи ти, Іване, не бачив: у його ріжки є?

І в а н. Геть, пожалуста [?], не лізь.

2-й х л о п е ц ь. Настоящий чорт, і рот йому набік перевело, як у чорта, і очі лобуряками поставило, а пішов?.. Чи бач, як козиряє.

1-й х л о п е ц ь *(сміється)*. Ха-ха-ха! а й взаправду козиряє.

2-й х л о п е ц ь. Та якого тут чорта сміятися, коли прийдеться цілий день голодному бути... А щоб ти першим куском подавився, сукин сину, крива собако; не тільки що — і сіль забрав. От жмот [?]! А ти, біс, не реви, да де хоч хліба мені достань. Дивись, через нього цілий день голодний сиди.

І в а н. Де ж я вам достану, коли я й сам ото те, що ви дали, тільки сьогодні і їв.

2-й х л о п е ц ь. Ну, вже де хоч. А то виб'ю, їй-богу, виб'ю! *(Іван іде од їх плачучи)*. Чортові пани. Оце на те й вийшло, що благородні, а сидять голодні.

Ідуть собі.

II

Коло двору Війта. Іде В і й т і за ним ч о л о в і к без шапки; за своєю хатою стоїть П о х и л е н к о і дивиться, дослухаючись до їх розмови.

В і й т. Так чого ж тобі хочеться, чоловіче добрий?

Ч о л о в і к. Та все ж таки я до вас за спаш.

В і й т. Гроші приніс?.. Оце добре, бо тепер — у мене така нужда, така нужда — копійки за душею нема; а грошей — і погріб копати, і загороду строїти — куди не зарви, та все гроші, все гроші подавай.

Ч о л о в і к. Та де тих грошей не треба! За гроші тільки батька-матері не купиш, а то все зробиш. *(Ідуть. Після мовчання)*. Скільки ж ви, пане, візьмете?

В і й т. А скільки ж з тебе, чоловіче добрий, узяти? Так, щоб і перед богом не гріх, і собі не безобидно було... Адже там десятин дві поля вибито?

Ч о л о в і к. Де ж там дві десятини взялося? Там усього чи й десятина буде.

В і й т. Ні, братику, там 3 десятини заорано, невеличкі,

звісно, а 3 десятини, та, мабуть, ні з одної не прийдеться й коробки проса мати.

Чоловік. Ні, там, благодарить бога, прісце гарненьке.

Війт. То-то, що гарненьке. Не жаль би було, коли б погане було, а то добре, а ви своїм скотом і вибили.

Чоловік. Та бог знає, пане, хто його вибив, мої волики тільки ото раз і були і то хвилиною тобі ускочили — я зараз і вигнав.

Війт. Ото ж твої раз, та другого раз, та третього, та так і пропало просо!.. 10 карбованців дай.

Чоловік (*здивувавшись*). Та змилуйтеся і змилосердіться, пане, за віщо 10 карбованців? Та там усе просо того не стоїть.

Війт. Як не стоїть? То воно тобі не стоїть, а мені — я б його і за 50 не віддав.

Чоловік. Та мої ж волики, самі зволили бачить, тільки на одну хвилину ускочили.

Війт. А що мені за діло? Твої на хвилину, та другого на хвилину, та третього-четвертого,— та й випасли мені просо. Взимай мені з тих, що випасли — я з тебе нічого не возьму.

Чоловік. Та бог же його знає, хто там пас.

Війт. То-то. Так 10 карбованців як одну копійку, а то зараз у волость іду.

Ідуть у хвіртку у двір.

III

Похиленко (*виходить з-за своєї хати, курячи люльку*). Уже спіймав на удку! Ну, держись же — не вирснеш!

З другого боку ідуть два чоловіки. Похиленко підходить до перелазу і становиться.

Здорові були! А куди бог несе?

1 чоловік. Та ось до вашого пана.

Похиленко. Чого?

1 чоловік. Та все ж за гроші. Сіно торік купив, а грошей і досі не верта.

Похиленко. Ідіть, ідіть. Там уже він одного повів за собою.

Ідуть у хвіртку.

IV

На перелазі стоїть Похиленко, курить люльку; з двору Війта виходить чоловік.

Похиленко. А що, ви́ходив?

Чоловік. Ви́ходив, бодай його так ніколи не вихо́дить.

Похиленко. Як саме?

Чоловік. А так! 10 карбованців як одну копійку злупив, та й годі.

Похиленко. Е, йому не попадайсь.

Чоловік. Та хоч би там шкода яка; а то ж минуточкою бики ускочили у просо; я мерщій і вигнав. Хай вони побили на карбованця, а то таки десять, подумай!

Похиленко. Та ми ось сусіди, та й то і курку прив'язуй, не тільки що. Сказано тобі, так і стережись усього. Торік свиня улізла в огород, звісно, кругом не огороджено — пустиння, а свиня свинею, ну й улізла. Що ж би, ти думав, загарував: 5 карбованців! Поживай ти, думаю, її зовсім з начинкою, а таких грошей я тобі не дам. То й пропала свиня. Так от тепер через те нічого й не держимо у себе. Був піцвінок, так я восени і того продав,— чим нам платиться, то краще його зовсім не мати!

Чоловік. Ну, то свиня, свиня хоч шкоди не зробить, то пориє, а то ж великим богом побожиться, що тільки ускочили бики, та й плати 10 карбованців.

Похиленко. Що й казать! Сказано — загнибіда! Як чого прийдеться, то тобі зубожиться, змилується [?],— як старець, прости господи! А пітнись чого до його,— то зараз і каже: усе до мене та до мене, немов я на весь світ постачити повинен своїм добром.

Чоловік. Хай пожива, Христос з ним! Може, вони йому випадком випадуть. Уже скривило рот і ногу одняло. Прощавайте. *(Іде)*.

V

Похиленко. Ідіть здорові. *(Тим часом, як скривається чоловік, Похиленко стоїть, курить люльку і говорить)*. Ну й напустив же господь таке лихо на людей,— гірш мору, гірше бендерської чуми!

VI

З двору Війта виходять два чоловіки кричачи.

1 чоловік. Не оддаси по честі — оддаси по неволі! Я вже більше не прийду, прийдуть другі до тебе, що візьмуть.

2 чоловік. А ще зветься він благородним чоловіком. Який ти благородний — коли з тобою, як з послідніm жидом, не можи ніякого діла мать?

VII

Війт (*виходячи*). Чого ж ви кричите? Ви ж грамотненькі, грамотненькі? Це ж ви самі таку розписку писали: що, мов, получив гроші всі сполна. Хто ж вам винуват. І кричать тут нічого.

1 чоловік. Там уже нас розсудять, там уже будемо бачить, хто ту розписку писав.

Війт. Хай і розсудять, хай, а кричати все ж таки нічого. Ну, от ти, Денисе, ти розсудливий чоловік: розсуди нас.

Похиленко[1]. Та господь з вами, я у ваші діла не хочу мішаться.

Війт. Ні, [ти] таки, пожалуста, послухай та розсуди нас. Купив я у їх торік стіжечок сіна, так і сіно не завидне, і стіжечок — ну, копичок, не копиць, а копичок 25 буде. Дав я їм 50 карбованців. Подумай? За 25 копичок 50 карбованців? По два карбованці виходить!

2 чоловік. Хто ж вас силував брати? Не ви б узяли, другі б найшлись.

Війт. Та я не про те і кажу, то вже що взяв — то вже моє пропало. І заплатив я їм за те сінце 50 карбованців.

1 чоловік. Коли ж це було?

Війт. Та тоді ж зараз.

1 чоловік. Так от хай тому, сукиному синові, і очі повилазять, і руки покорчить, коли хто бачив і брав 50 карбованців. 10 карбованців дано — 10 карбованців і взяв, од 10 і не одпираюсь.

Війт. А розписочка ж, розписочку ж хто писав?

2 чоловік. Та ви ж і розписочку писали, брат тільки підписав.

---

[1] У автографі помилково зазначено «Пилипенко» (*ред.*)

Війт. Та все рівно — підписано. Ну, так от ти й суди тепер, Денисе, по правді. Хто б таки дав розписку на 50 карбованців, не взявши їх.

1 чоловік. Та вже ж там люди були і бачили.

Війт. Та що там люди бачили? що вони бачили? Толкує він мені — люди! Які там люди? Те, знаєш же, що написано пером, того не вирубаєш і тупором, і ніяка сила на світі вже не одміне того. А ти своїх людей сюди провториш. Які там люди?

2 чоловік. А Онисько Кабанець, а Данило Вигук, уп'ять дід Улас.

Війт. Так що ж? Так ви, значить, хочете з мене удруге взяти гроші? Яка ж це правда буде і перед людьми, і перед богом?

1 чоловік. Там уже нас розсудять; а тепер ви не даєте грошей — і не треба.

Війт. Чудні ви люди, їй-богу! Ну, хто б тобі удруге став платить, за що вже раз заплачено.

2 чоловік. Коли ж заплачено?

1 чоловік. Чуєш, Федоре? Хай і заплачено! Ходім,— хай буде й заплачено.

Ідуть.

Війт *(дивлячись довго їм услід)*. Отакі-то, Денисе, тепер люди настали на світі! От і живи... Що ж, якби я од їх не взяв розписки,— щоб воно це було? І прийшлося б платить удруге. А сіно яке продали? Побий мене бог, коли тільки не зверху прикидане добрим, а всередині — гній гноєм. Як брали на вози, то в ящики так і скидали. А на совість продавано. От і купуй на совість. Ні, тепер на совість не вір і рідному батькові, не тільки чужому чоловікові. От тепер, як у мене розписка є, то я й певний собі, а якби не було — то й не спи тоді цілі ночі, все думай, де б тих грошей узяти. Отак і ти, Денисе, учись.

Похиленко. Нас, пане, вже нічому учити: ми народ темний. Не в такій ми науці виросли, а переучуваться — вже трудно; не вчено нас змалку цьому.

Війт. Та не жаль би ж мені було, коли б хоч не оддавав, а то ж, як тепер знаю, новенькими, красненькими 'ддав. Так вийняв 5 і 'ддав. А тепер от на тобі та й цить! І стида, прости господи, і сорома у цього народа нема. Якстаки сказати: не оддав.

Похиленко. Так чого ж вам, добродію, й турбуєтьсяся, коли оддали?

В і й т. Так як же таки сказати, що не оддав? Ще тоді нужда мені була; за сина хлопотав, щоб на казенний прийняли,— тільки стратив[ся], та й годі, рублів, мабуть, з сотню потратив. От пак і подумай ти,— 100 рублів! А де їх узяти тепер? З коліна виколупати, на смітнику найти? Ох, господи! Так стратився ото, кажу, а тут приїжджу додому — сіна ні стебла, а пора весіння, оранка незабаром,— треба ж волів поправити. Поїхав я до їх — 60 та й 60. Слухайте, кажу, добрі люди, от вам 50 і бога не гнівіть. І гроші зараз усі до чиста. Не хотять. Поїхав я до знакомого жида, позичив 50 рублів,— 10 копійок на руб у місяць платив,— вони того то й не знають. Приїжджаю знов,— та сділайте, кажу, милость: хай буде 50,— от вам і гроші. Узяли вони гроші і розписочку дали. А тепер, бач, і одмагаються! Де ж воно та в світі правда взялася?

П о х и л е н к о. Так, так, пане. Одначе я з вами це застоявся, а в хаті там мене баби дожидають. Прощайте. *(Іде од його).*

В і й т *(ідучи од його, розмовля)*. Ой і ти цяця! Сказано — мужик. Мужик, кажуть, дурніше ворони, а хитріше чорта, то так воно й є! Бачу я, яким ти духом на мене дишеш; та горенько моє [?] тяжке, що це я недугував,— не втік би ти моїх рук! *(Виходе).*

[ДІЯ II]

I

Хата Війта, нечиста, чорна, полупана. З одного боку йдуть двері у його хатину, заперту на замок; з другого — у другу хату. Г а л я стоїть і на увесь рот жере паляницю. У хату увіходить І в а н. Галя боязко хова паляницю у кишеню керсетки й одвертається.

І в а н. Що то ти, Галю, їси?

Г а л я. А, це ти? *(Вийма шматок паляниці і лама надвоє)*. На тобі паляниці, поки мати на вгороді, а батька нема дома, то їж. Тільки скоріше, а то мати зараз увійде.

Чимдужче ідять.

II

Увіходить Війт; Галя і Іван скорше ковтають, що нажували, а останки ховають у кишені.

Війт *(грізно глянувши на обох)*. А мати де?

Галя хоче сказати, так хліб у роті міша.

Іван *(скоро)*. На вгороді.

Війт. Тріскаєте — аж давитеся, щоб ви подавились!

Галя. Та то я сухар на комині знайшла.

Війт. Сухар?! Як черва та, точите, прокляті! Коли я вас нагодую так, щоб ви одразу і полопались,— шашіль чортова! *(Іде до своєї хати і одмика)*.

III

Іван сміється, витяга шматочок хліба і цілком ковта.

Галя. Цить! *(Свариться йому пальцем)*.

Війт *(з другої хати)*. Що мати там на грядках робить?

Галя *(до дверей)*. Ріпу вибирають.

Війт. Я ж казав, щоб загороду мазали!

Галя. Не знаю. Вони сказали, щоб ріпу вибирати.

IV

Увіходить Катерина, Іван скоріше ковта хліб і сидить мовби й не він.

Катерина. Батько вже дома?

Галя. Зараз прийшли.

Катерина. Піди лиш принеси мені води руки помить.

Галя хутко вибіга і вносить кухоль з водою. Катерина стає над помийницею і миє руки водою, що злива Галя.

V

Увіходить Війт і дивиться гостро на Катерину.

Війт *(грізно)*. Я ж казав, щоб загороду мазали!

Катерина *(зопалу)*. Чорт не візьме твоєї загороди, ще вимажемо!

Війт. Не взяв би чорт і твоєї ріпи, що ти з нею розходилась, як дурень з писаною торбою.

Катерина. От, думав, так і почну багнастись коло твоєї загороди?

Вій т. А то що ж? Ріпа ще б і постояла, а за[го]рода, як не висхне, то на той рік уп'ять прийдеться мазати.

Катерина. А якби ріпа погнила?

Вій т. Та чорт її бери, хай гниє та гниль.

Катерина. Гниль! А небійсь, продамо — то гроші всі забереш собі.

Вій т. А навіщо тобі ті гроші? Що ти холодна-голодна? Чи нащо вони здалися тобі?

Катерина. На те, на що й тобі.

Вій т. На яке те?

Катерина. На таке.

Вій т *(помовчавши)*. Ріпу заходилися вибирати! Що ота гладка робить? *(Кива на Галю)*. Адже ж хай би вибирала.

Катерина. Та й вона ж вибирала.

Вій т. А наймичка?

Катерина. Та вже й наймичка не гуляла, не на те її наймали.

Вій т. Ну, вона хай би вибирала, а наймичка загороду мазала. А то от і плати їй чорт його знає й за віщо? Вона мішок за день ріпи набере, то й давай їй семигривеника. А загороду б якби не обмазала, то я б їй нічого і не заплатив.

Катерина *(сміючись)*. То і не плати.

Вій т *(зо зла)*. Батькові своєму розкажіть тепер! Ви все так і звикли мені насупроти йти. Хто з нас старше: ти чи я? Хазяйкою вона щитається! Яка ти в чорта хазяйка, коли ти ні за чим не дивишся,— от чи давно увіходжу у хату, а оці чорти,— щоб ви луснули, прокляті! — жеруть на увесь рот,— а ти то й не бачиш того? коло ріпи там собі чорти розносили, а тут хоч би і хату ковтнули,— то тобі і байдуже, ти того нічого не бачиш,— яка ти після цього хазяйка?

Катерина. Ну, скажи мені, пожалуйста,— чого ти присікався? Жалко тобі стало, що діти шматок хліба з'їли?

Вій т. Хто їм позволив їсти без мого відома?

Катерина *(розпалившись)*. Що ви, прокляті виворотки, їли? щоб вас черви та пранці поїли, прожори! ненажери! шашіль проклята! щоб вас поїд поїв, як через вас і мені достається!

Галя, Іван. Та ми нічого не їли, їй-богу, не їли.

Вій т. Як не їли? *(Б'є Івана, у його з кишені випада*

паляниця). А це що? це що? Так це не їли, це ні? *(Б'є його)*. Де ти взяв цю паляницю?

І в а н. Це мені Галька дала, я не знаю, де вона взяла.

К а т е р и н а *(б'ючи Галю по виску)*. А ти де, кобило ногайська, взяла? Ти нащо паляниці крадеш, га? Оце ж тобі, оце! *(Б'є)*.

Г а л я *(плачучи)*. Хіба ж, господи милостивий, з голоду пропасти — роби, роби цілий день та ще й їж по приказу.

К а т е р и н а. Мовчи, кобилище! ще не їси, ще не тріскаєш, щоб ти вже наїлася та й тріснула, суко!

В і й т *(до Івана)*. Уже ж ти мені залив за шкуру сала, уже ж ти мені і допік, і дозолив! Де мій цеп, той, що собака була на прив'язі? Я тебе, анахтемський ти сину, на цеп прив'яжу, на цепу голодом заморю; я тобі дам, як і їсти, як і скоту глядіти! *(Бере його за чуба і веде)*.

VI

Надворі ніч, небо хмарами заволочено, коло комір Івась прив'язаний на цепу сидить.

І в а с ь. Господи! чи ти є на небі, чи тебе немає?.. Невже я собака, звірюка, що так знущаються надо мною? Невже мене на те родили, щоб голодом замучити?.. Чи він батько мені, чи вона мати? Ні!.. кати ви прокляті! Хоч би смерть на мене,— умер би я собі та й знав, що нема мене, ніхто мене не лаятиме, не битиме... А тепер? На прив'язі, як скажене цуценя,— з голоду та холоду пропадаю... а вона, мати, спить десь на печі, аж сопе, тепло їй, гарно,— чому ж не спати?.. А він?.. Он з вікна його хати видно,— не спить, сидить, сичить та гладить гроші, щоб ще [?] нові були... Потім складає їх, зв'язує, знову розв'язує, дивиться і сміється і думкою молиться їм... Потім уп'ять зв'язує і ховає; радий-щасливий лягає... а згада про нас,— од злості повернеться в його серце... «Щоб ви лу[с]нули були мали-ми!» — проклинає... і не спить, перекидається з боку на бік, мучиться. Тяжко йому, що ми ростемо, що на нас прийдеться тратиться... *(Плаче)*. Боже мій, боже мій! прийми мене, господи! Хоч би не цеп оцей каторжний,— утік би, утопився... Хоч би перервати *(натягує цеп)* або перегризти *(гризе)*.

З хати крадеться Г а л я.

VII

Г а л я (*тихо*). Івасю! Івасечку! де ти?

І в а н. То ти, Галю?

Г а л я. Я. Де ти? Дивись, як не видно.

І в а н. Я ось. Іди сюди.

Г а л я. На ось хоч рядно, закутайся, бо бач, як холодно.

І в а н. А хліба в тебе нема? Їсти мені хочеться, аж нудно, аж голова болить, у серці пече...

Г а л я. На й хліба. (*Дає йому хліба і сіда коло його*).

І в а н. Чи ви сьогодні обідали?

Г а л я. Ні. Батько сам обідав. Мати нічого не їла; а мене у хаті прив'язали до полу. Оце не дуже давно тільки одпустили.

І в а н. Так ти й не спала й досі?

Г а л я. Ні.

І в а н. А мати що робить?

Г а л я. Спить у своїй хаті.

І в а н. А той, злий?

Г а л я. Гроші лічить.

І в а н. Знаєш що, Галю? утечемо відсіля.

Г а л я. Куди?

І в а н. Та куди-небудь! Все равно ж тут пропademo.

Г а л я. Куди ж нам тікати? Найдуть — ще гірше буде.

І в а н. Ну, так я його задавлю.

Г а л я. Тю-тю на тебе! що це ти кажеш? Ти ж його не подужаєш.

І в а н. Так запалю... Їй-богу, запалю! Хай я не встану з цього місця, хай я крізь землю піду,— коли не запалю!

Г а л я. Дурню! що це ти кажеш?

І в а н. А що ж я — собака, що мене на цеп узяли? Що я зробив таке їм? Так надо мною будуть знущаться, а я буду мовчати?.. Буде, й так мовчав. Як тільки став пам'ятати, то почали бійку, а тепер уже голодом морять...

Г а л я. Та й що з того, що запалиш? Запалиш, погорить усе — чорні головешки тільки будуть казати, що тут оселя була колись... Ні, Іване, не роби цього...

І в а н. Що ж мені робити, Галю? Ти ж сама бачиш, що або мені, або другому приходиться пропасти! (*Плаче*).

Г а л я. Не плач... Краще втечемо та пожаліємося. Хіба суда на це нема? Невже батькові можна своїх дітей губи-

ти?.. Хіба він мені душу дав? Господь нам її дав, господь і візьме.

І в а н. Галю! а знаєш що? Я, щоб не дати йому спать, буду вити, як собака, цілу ніч... *(Виє)*.

Г а л я. Цить! а то зараз втечу у хату...

І в а с ь. Адже я не спатиму, хай і він не спить! *(Виє; Галя тікає)*. Ха-ха-ха-ха! ува-ува-ува! *(Дзвоне цепом і виє)*.

VIII

В і й т *(виходе)*. Ану-ну! вий-вий! Я тебе поповию.

Івась виє.

В і й т. Цить, прокляте бидло, а то як я наближусь до тебе́, то ти на кутні мені завиєш.

І в а с ь. Хіба я собака, що мене на цеп прив'язали?

В і й т *(приходячи до його)*. Цить, чортове бидло! *(Одв'язує цеп)*.

І в а с ь *(вирвавшись з цепом, біжить двором)*. Прощайте ж тепер! або втоплюсь, або повішусь.

В і й т. Чорт тебе бери — вішайся; комусь завгориш?

Івась, чутно дзвонячи цепом, побіг полем.

А що, як справді повіситься? Що йому, проклятому, зробиш?.. Ох!.. аж у піт укинуло, аж жаром усього обдало... *(Гука)*. Іване! Іване! Івасечку! Іванеку! ох-ох! Чого доброго, повіситься... Ох! побігти. *(Біжить шкандибаючи і пада через колодку)*. А щоб тобі добра не було, проклята! і покинуть же серед двору чортову дровиняку. *(Підводиться, біжить)*. Іване! Іване!..

[ДІЯ III]

[I]

У хаті Похиленка. Христя сидить, пряде; Похиленко чоботи латає.

П о х и л е н к о *(обдивляється чобіт)*. Ну, тепер, здається, не буде протікати, а то, матері його мотузка з зав'язкою, тільки невеличкий дощ піде — уже й води повні чоботи.

Х р и с т я. Та треба б і мені вже нові купувати, підошов зовсім кат має, та й переди нікуди [не] годні.

П о х и л е н к о. От ще й тобі! За якого біса його купити? Он ще подушного 3 карбованці зосталось. Ходи вже, поки не будуть такі, як у Війта.

Христя (*сміється*). Ну, вже не доведи, господи, до того! Уже бачила-бачила, а таких ще ні в кого не бачила. Шкарбуни, пальці видно, задки — один туди дивиться, а другий туди...

Похиленко. А що ж, коли нужда?

Христя. Бодай ще у нас була така нужда, як у його!

Похиленко. А чи чула: Івась десь пропав.

Христя. Як пропав?

Похиленко. Так. Учора він його на цеп прив'язав, так він уночі і забіг кудись.

Христя (*хреститься*). Господи, мати божа! Спаси і помилуй! на цеп таки дитину прив'язувати.

Убіга Галя.

II

Галя. Здрастуйте! боже вам поможи.

Христя. Здорова; спасибі.

Галя. Чи не було у вас Івася?

Христя. Хіба справді забіг?

Галя. Бог його знає, де й дівся.

Христя. Як же це воно і коли сталося?

Галя. Ох! Багато розказувати, а мало слухати. Учора в нас таке заводилося, що не доведи й господи! Батька не було дома, їздив у місто, і наказує матері — мажте ж загороду, і наймичку найняли. Мати візьми та давай ріпу вибирати. Як приїхав він, раз уже сердитий, що не по його зроблено, а вдруге, застав нас з Івасем у хаті, що ми хліб їли. Було нам... Мене у хаті до полу прив'язав за ногу, а Івася — на цеп коло комори. Івась і почав вити по-собачій, вив-вив, а він уже ліг спать. Вийшов, щоб угамувати його, та не знаю, каже, либонь, що одчепив, так він з цепом і драла! Прощайте, каже, або втоплюся, або завішуся!

Христя. Ох, господи! (*Хреститься*).

Галя. Їй-богу. Та оце всі і бігаємо з самого ранку та шукаємо всюди.

Похиленко. Так і ти, Галю, була на прив'язі?

Галя. Була ж учора. А сьогодні — і Галю, і дочко моя, найди тільки Івася мені, то й нову керсетку справлю, плаття, а не спідницю пошию. Шукай тепер вітра в полі! Бог його знає, де його шукати?

Христя. Бог же його знає,— не було його в нас, не знаємо де.

Похиленко *(протягаючи дратву)*. От, дивись, і пропаде хлопець!

Галя. Я й сама, як подумаю об цьому, то аж волосся дибом становиться... Не дай господи! тоді вже мене гуртом заклюють... *(Сідає коло Христі)*. І чого таки воно в нас таке заводиться? Нема того дня, нема тії години, щоб коли не лайка, то сварка, коли не сварка, то бійка... От же у вас тихо-мирно, а в нас, як у тому пеклі, як у тій чортовій кручі, одно гуде, пінить, реве... і коли воно стихне, коли перестане? Що якби земля розступилася, здається, так би й пішла, чим чути, бачити і терпіти таке. *(Плаче)*.

Христя. Така вже твоя доля, Галю...

Галя. Що доля, а що й батько та мати!.. На що ви, чужі люди, та мені рідніші, чим вони, до вас я, як у рай той, ввіходжу, а з дому — як з скаженого шпиталю тікаю. Подумаю, що мене жде? Один он, певне, наложив руки на себе — оте й мені буде. Більше нічого не зостається робити... Чим отак цілий свій вік молодий мучитися, то краще одразу все скінчити та й знай, що нема тебе. Хоч би мати добріше, все б таки коли-не-коли покрила — а то...

Христя. Та бог з тобою! що це ти кажеш? Ти ще молода,— заміж підеш і вирвешся з цього.

Галя. Який мене чорт візьме? нащо і кому я здалася? Хоч би я мужичка була — то мені б краще було, все б таки мала надію на заміжжя, а то — простий чоловік побоїться сватати, а з панів — хто мене візьме? А може, батько і знайде якого п'яницю та волоцюгу всьогосвітнього, що як піймаєшся, то ще в кращі руки, чим була. Я, їй-богу, завидую вашій Парасці: служить вона у чужих людей, заробля собі хліб,— щаслива!

Христя. Не великого й щастя запобігла.

Галя. Та вже краще служити, чим дома з голоду пропадать, як я. Боже! я б нічого не хотіла у світі, якби мене найняли куди,— здається б, світ би ув очах піднявся.

Христя. Ох, Галю! не проси об цьому бога, не дай тобі, господи, чужим служити, на чужих силу витрачати, та й те не так, і друге не так, та кожен день лайка, та докори... Не дай, господи, нікому наймичкувати. То вже наші злидні та нужда заставля свою дитину у чужі люди оддати, та не знаєш, чи там воно й не холодне, й не голодне... чи добре йому там.

Похиленко. Не бійся. Добре буде робити — то добре всюди буде, а буде лінувати — то всюди погано. Що ж

робить? Хай послужить, заробляє, хай привчається своїми руками заробляти хліба, бо стане сама хазяйкою — то як знахідка буде.

Г а л я (*задумавшись*). Ох! щаслива вона, щаслива! Я б, здається, все найдорожче, що в мене є, віддала, коли б я була така щаслива, як вона.

III

Увіходить В і й т.

В і й т. А ти чого, кобило ногайська, пішла та й сіла! Щоб ти каменем сіла! Чи не задумала і ти тікати, як твій чортів братик?

Галя устає і виходить.

Х р и с т я. Та вона до нас тільки що вбігла, питалася Івася.

В і й т. От наказав мене, Якове[1], господь дітьми, от наказав! Краще б я їх малими подавив, чим кохав, виростив та оттаке од їх приймати. Подумай, що мені отой харциза, розбишака, щоб йому чорти голову скрутили, зробив? Уже він мене так дозолив та доїв, сказано, у живі печінки уївся, як іржа у залізо... Уже я його й словами, уже його й бійкою — не помага. Я взяв та вчора і прив'язав на цеп. Він, як одчіпляв його уночі, візьми вирвись та й гайда! Повішусь, кричить мені, я за ним, посеред двору колодка, щоб їй добра не було, лежала,— як зачеплюся я, як упаду, так оце висок ізніс (*показує висок*). А він тільки, чутно, цепом у полі подзвонив. Що ти будеш робити? Справді, чортова дитина, завіситься, хіба такому розум заміша. Цілу ніч не спав, гукав та кликав. Настав ранок, запріг я кобилу, поїхав по всіх хуторах та дорогах питатись — чи не було де, чи не бачив хто. І що ж би ти думав?.. У місто до самого справника гаспидський син пішов, так з цепом і пішов!.. От і хоти́ ти добра од такої дитини! Справник — і під суд, кричить, і в тюрму, в саму Сибіряку запру... Та як же, кажу, за свою дитину? Хоч, каже, і за свою дитину, хто вам дав право на цеп в'язати його?.. А він, гаспидський син, стоїть перед ним — так з цепом на шиї, як я його одв'язав, так і стоїть... Що ж, кажу, коли він мене не слуха, коли він з дому тіка, я його взяв і прив'язав... Насилу одпросився та одмолився... Отаке-то, Якове! Отакі-то тепер діти настали! Це ж ще малі, а як побільшає — що з його буде.

---

[1] Описка, треба Денис (*ред.*).

Похиленко (*сміючись*). Видно, люди будуть.

Війт (*узявшись у боки руками*). Хм!.. (*Довго стоїть так задумавшись*). Прощайте.

Похиленко. Щасливо.

Вихід.

IV

Похиленко. От чортова загнибіда, от іродова душа!

Христя. Піди ж ти!

Задумуються обоє.

А справді, оце Галя нагадала про Параску,— як то вона там, сердешна?

Похиленко. А так, як і була. Служить — та й годі.

Христя. Які то ви все — служить, та й годі. Чи здорова, сердешна, чи гаразд то їй там?

Похиленко. Та й здорова, і гаразд. Чому їй не гаразд буде? аби тільки робила — то всюди гаразд буде. Ти знаєш, що нас тільки тоді й жаліють, як робимо, а як спимо — то зараз і гудять. Хай служить, хай дознається, як то гірко той хліб заробляти.

Христя. Та заробляти його і дома можна навчитись, а не в чужих людей.

Похиленко. Більше світа побачить — більше знатиме.

Христя. А лиха скільки натерпиться?

Похиленко. А то щоб усе добре та й добре. Буде лихо — перетерпить, та знову добро настане.

Христя. Так то та́к добре казати, а як же його терпіти: часом і виспатись ніколи, і погуляти захочеться — не пускають.

Похиленко. Найнявся — продався! нічого тут висиплятись, нічого й вигулюватись.

Христя. Що я, як бачу, то ви всі, батьки, одним миром мазані, усім вам не жалко своєї дитини.

Похиленко. Усім же.

Мовчання.

Христя. Ох! піти лиш подивитись на овечат. (*Виходить*).

V

Похиленко. Проклята доле, чортова нуждо! не чого нас так рано і чорт з сього світу бере та вік ми свій коротимо,— як не через вас. Усі, каже, ми, батьки, однакові... Усі... А того й не знає, що отут *(показує на груди)* робиться, що у серці кипить,— тільки давши себе, тільки здержуєш,— а, здається, увесь би світ перевернув догори ногами!.. І натворить же господь такого: тому дасть, що й у пельку не влізе, а тому тільки сухий сухар, щоб з голоду не витягся; один, багач, дітей голодом морить, а другий, бідний, губить їх у чужій роботі... Що якби розбив усе добро, що в людей є, на всіх порівно,— і сліз би менше лилось, і душогубства менше було... Скільки то та клята нужда збавила людям життя? Твоя, господи, воля святая!

[ДІЯ IV]

I

Хата Війта. Сидить він собі, на столі гроші, він узявся за голову руками і дума.

Війт. Господи! і ти вже на мене, і твоя рука свята карає мене! Краще б Іван повісився, Галька втопилась, чим от тепер я 75 карбованців загубив. Отут же в кишені й були, певне знаю, що сюди їх у папір завернуті й клав *(шука в боковій кишені)*. Ніт, нема... нема... нема моїх голуб'яток, нема сизих... Це ті, що дома тут були, а їх я брав... *(Ходить по кімнаті)*. Ух! і жар, і холод обдає. Легко сказать — 75 карбованців! 75, 75, 75... Краще б я 75 болячок переніс, чим їх загубив... А це все через тебе, клятий сину, краще б я тебе живого в землю закопав або малого за ноги узяв та джвякнув головою об стовпець так, щоб і мозок вискочив. *(Задумується)*. А може, вони у сірякові, може, у чекмені? *(Кидається до сіряка і витяга папір з грошима)*. Є... є, є... ось вони, мої золоті-хороші, ось вони, мої найлюбіші всього миру... *(Цілує їх, усміхається і танцює)*. А я думав, ви пропали, я думав, чужий вас найшов і, не розгладивши, не розправивши, коли жид — то аж підскочив з радощів і зараз позичив комусь по семигривенику у місяць на карбованець або краму накупив... ви, мої любі, з красних, синіх, зелених і жовтих бумажок повернулися у голки,

у шпильки, мило і другий крам, і купували б той крам люди, виручив би пархатий жидик на їх ще 75, знов би краму накупив, уже кращого, і той розпродав, і на тому виручив, а там ще — ще, лавку б завів, шинків настроїв, хат накупив і став би тоді з пархатого дурненького Шльоми Шльома Абрамович — великорозумне, у широкій бороді, горде, неприступне, з самим губернатором зналося б, а на нашого брата, як пан великий на мужика, дивилося б... І все через вас... Через вас, мої любі. А мені б і спасибі не сказало... за те, що я ночей не спав, хліба не доїдав та вас збирав, йому придбавав... А якби мужик найшов,— пішов би він зараз у шинок, до знакомого Лейби, заплатив йому, що до сього напив, та з радощів й нализався б, щоб аж світ закрутився. Кричав би він на увесь шинок, співав, у співі душу виливав, поки схилившись і заснув; а Лейба тоді гарненько б тебе положив, кишені обшукав, що було б, усе забрав, ще й на тебе, дурного, аж три кварти записав... Устав би ти на другий день, світ вернеться, голова болить, коло серця гадина в'ється. Лейбо, горілки! — кричиш. А жирний Лейба — ти ще мені за вчорашню заплати,— стиха каже тобі... Ти тоді — лап у кишеню! Тільки люлька та гаман з тютюном... І думаєш ти з п'яних очей, чи були в мене гроші, чи тільки ману чортяка підвів? І, чухаючи голову, ідеш додому, де тебе лаючи жінка стріває, діти кричать — їсти хочуть... Прокляте життя, безталанна доле! пішов би ти знову до шинку, так і так аж три кварти напив... От де б ви були, мої любі, знехаяні, порвані, поки б дійшли до казни, а там би вас спалили, на місце вас другі б у світ подали... Пропали б ви!.. А тепер я вас у спряту заховаю, у купочку одно до одного зложу (*складує їх розправляючи*). Лежіть собі... так... отак. Чи ви це були, чи не ви? А, ку-ку! ви, ви, мої огненні, і сині, і жовті, і зелені... (*Зв'язує їх докупи*). Тільки з вами й наговорюся, тільки коло вас і радіє моє серце і веселяться очі... (*Розверта*). Ач які! (*Трясе у руці над головою*). Ха-ха-ха! Ось мої діти, мій батько, моя мати! Ви мене й доглянете, й зобуєте, зодягнете, напоїте, й нагодуєте — і тепло мені, і радісно... Ви — сила, вами й земля держиться, і люди живуть,— а то все брехня... ось де правда, всьогосвітня правда, і сила, і свято!.. (*Цілує їх; чує — хтось стукоче у засунені двері; лякається, шпарко згортує, зв'язує і хова у стіну. Ще стукоче*). А хто там?

Незнакомий голос з-за дверей. А відчиніть лиш, Опанас Петрович...

Вій т. Хто там?

Незнакомий. Та тоді й побачите хто.

Вій т. Кажи хто, а то не відчиню.

Незнакомий. Писаренко, знаєте?

Вій т. А, Іван Іванович! *(В сторону:* — Щоб тебе чорт узяв і нанесла тебе лиха та нещаслива година!) Слихом слихати, в вічі видати! *(Одчиня двері).*

Писаренко ввіходить.

II

Вій т. А-а, слихом слихати, в вічі видати!

Писаренко. Здорові були, Опанас Петрович!

Вій т. Поцілуємося ж хоч, мій дорогий та любий гостю! (*Вбік*) Щоб тебе лиха година взяла!

Цілуються.

Прошу ж сідати. Вибачте вже, пожалуйста, що їсти нема чого, в таку годину наспіли, ми тут по-хутірському собі живемо, рано обідаємо, та ще щось сьогодні баби мої — чи їм ніколи було, чи поскупилися, що такий малий обід зварили, на вечір уп'ять-то треба заходжуватись.

Писаренко *(вбік)*. О, цюцько! о, цюцько! Знаю я тебе! Та не за тим я приїхав до тебе,— пострибаєш ти, як собака на цепу, коли не схочеш мене умилостивити. *(До його)*. Та нічого, не турбуйтеся; я їдучи перехватив трохи, а до вас на часинку тільки забіг як до давнього знакомого.

Вій т. Боже мій! А нестошно, що давній знакомий! давнішого і не запам'ятаю нікого.

Писаренко. О, чому?.. Що ж у вас тут чувати доброго?

Вій т. Що ж у нас тут на хуторі почуєте? Хіба коли журавлі почуєш, як грають — та й годі. То вже у вас, у місті, народу усякого, а то тут — от хіба тільки сусіда та й то вряди-годи побачиш — і сусідів господь дасть не таких, як у людей,— криються, немов од чорта, прости господи.

Писаренко *(про себе)*. Та ти таки не кращий і є! *(До його)*. Хм! подумай, од такого доброго чоловіка, як ви, ховатися... *(Ходить)*. Та добре ви собі тут обстроїлися.

Вій т. Утратився, утратився! Сказано, так, Іван Іванович, утратився, що копійки за душею нема; робочим ще трохи не заплатив! Що ж, підождіть, кажу, думав виру-

читься на хлібові — спáсли, сукини сини! Зовсім спáсли, і соломи не буде; а тут ще і діти, краще б я їх не мав, у печінках сидять,— повірите, Іван Іванович, клопоту кожен день повна голова, шматка того хліба як слід не з'їси,— та куди не зарви, все дай та на все подай,— а з чого його ти натягнеш? А тут ще напасть: купив я торік у мужиків тут-таки сіно; заплатив гроші, і розписку вони дали, що получили всі, тепер — ти тільки 10 [карбованців], кажуть, дав, а 40 не давав.

Писаренко. По цьому-то я ділу і приїхав, Опанас Петрович. Почате діло, Опанас Петрович, трьох свідетелів настановили.

Війт. Які то свідетелі, Іван Петрович[1], п'яниці, що понапоювали вони, щоб тільки так сказали.

Писаренко. За присягою, Опанас Петрович, за присягою.

Війт. Та такі й за присягою покажуть,— хіба вони мають бога в животі.

Писаренко. То вже їх діло, а тут не тим пахне: підлог тут... тут не тільки тюрма,— Сибіру мало!..

Війт (*блідніє*). Та як же, за що ж це? мене — мене? так великим богом побожиться — я їм оддав.

Писаренко. Сибіру мало!

Війт. Іван Іванович! ви для мене добрий завжди був, як рідного батька, вас знаю — не погуби душі християнської. Що ж, винуват, винуват, діти ж, сім'я, строївся, виручиться хотілось... не погуби, Іван Іванович.

Писаренко. Не можна так, не можна, Опанас Петрович.

Війт. Помири, я їм уже всі 50 [карбованців] заплачу, хай і мої 10 пропадають,— бери їх лиха година!

Писаренко. Не можна помирити, не можна; вже діло кончиш; сперш було б — ще б сяк-так, а тепер не можна.

Війт. Ох, ох! так як же це воно? Іван Іванович, ти ж сам маєш душу християнську; у мене ж сім'я, у мене діти,— згляньсь хоч на бога, Іван Іванович!

Писаренко. Та там є одна узесенька уличка, куди б хоч боком можна б пролізти, та що ж? Так не можна.

Війт. Ти ж мій давній знакомий, ми ж з тобою молодими пили-гуляли, удружи як доброму знакомому.

---

[1] Описка, треба Іван Іванович (*ред.*).

Писаренко. Давно знакомий, а як приїхав, то, може, у мене й ріски у роті не було, а ти зараз — пообідали, пообідали,— он який ти давній знакомий! З знайомства одного не проживеш, Опанас Петрович!

Війт. Та, може, що їсти і знайдеться нам. Я зараз погукаю. *(У двері)*. Галько! їсти є що?

Галя. Обід же стоїть у печі.

Війт *(про себе)*. От і піймався! А бодай тебе, дурна ворона! *(До Галі)*. Хіба ми сьогодні не обідали, що це ти кажеш?

Галя. Я не знаю.

Війт. Давай же нам сюди... Що це вона каже, що обід стоїть у печі; хіба ж ми не обідали? Дивно,— їсти ані трохи не хочеться. *(Про себе)*. Де вже не хочеться? *(Уголос)*. От що воно хазяйство, клопіт. Краще у сто раз служити; там жалування получив та й живи.

Писаренко. Ні, на одно жалування тепер не дуже розкинетесь. Яке тепер жалування? Се треба і одітись, і прохарчуватись, ще ж щоб і про чорний день що було.

Війт. Я вже вам п'ять мішечків пшеничного борошна привезу.

Писаренко. Нащо мені борошно, коли я столуюся.

Війт. З жінкою, з діточками?

Писаренко. Хіба ж ви не знаєте, що я не женатий?

Війт. І досі? Моя матінко!

Ввіходить Галя, становить тарілки на стіл і виходить, Писаренко пильно її стрічає і проводить очима.

Так вам молоду шукати? та багату, з грошима?

Писаренко. А це у вас наймичка? Яка хороша.

Війт. Ні, дочка, та бісовій скільки не кажу: одягайся хоч тоді, як люди чужі є, коли завжди не хочеш, так що ж? Хіба, каже, одежа чоловіка красить, а не душа? Все равно, каже, я у черниці піду.

Писаренко. У черниці збирається? Таке молоде-хороше?

Війт. Збирається.

Писаренко. А заміж — не хоче?

Галя ввіходить з борщем і, поставивши, виходить.

Війт. Чому не хоче? Хоч заміж, каже, як лучиться добрий чоловік, піду, хоч у черниці. *(Сідає коло столу)*. Прошу ж получати [?].

Писаренко. Та й годі? а хіба ж ви не знаєте старого обичаю, що суха ложка рот дере?

Війт. О-ох! Іване Івановичу! після того, як стрясло мене та перем'яло, перекрутило — зовсім не п'ю. Підождіть, здається, у мене в коморі зостався бочонок ще одкупної, піду пошукаю. *(Виходить).*

Писаренко. От скряга, сукин син! от скряга! А дочка у його? таке хороше, молоде, а в чому він воде її?

Галя ввіходе і дивиться на стіл, чи не поїли, побачивши, що ще не починано, хоче йти.

А куди ж ви, серденько?

Галя. У кухню піду.

Писаренко *(беручи її за руку)*. Не ходіть; сідайте тут обідати з нами; хай наймичка подає.

Галя. У нас немає наймички.

Писаренко *(загравє)*. Ач яка! А очиці, як тернок! а брівоньки, як шнурок; а личенько — хоч пиши. *(Щипа її за щічку).*

Галя. Гетьте, а то батько як угледить — буде тоді мені.

Війт *(увіходить з пляшкою горілки)*. А ти чого тут?

Галя. Я увіходила, думала, що є що прибирати. *(Виходить).*

Війт *(налива)*. Прошу ж покорно.

Писаренко. А ви ж?

Війт. Не п'ю, от уже п'ятий рік, як і в рот не беру.

Писаренко. Так хоч пригубте.

Війт. Ох! хіба вже ради такого дорогого і несподіваного гостя. *(Випива і налива).*

Писаренко *(випивши і набираючи страви у тарілку)*. Хочете, я вашій доньці жениха знайду?

Війт. Та вона ще молода, хай посиде; хазяйнувати научиться.

Писаренко. Та хазяйнувати і за чоловіком навчиться. А знаю для вас доброго жениха. Та що ж, по першій тільки слуги їдять.

Війт *(налива, випива, знов налива)*. Прошу покорно.

Писаренко *(випивши)*. Такого жениха, що й діло ваше поверне навпаки.

Війт. Та що ж, за нею нема нічого.

Писаренко. А що за нею тисяч три дасте — от і все. І візьме, і діло поправить.

Війт. Три тисячі! ох, аж страшно! Хай так бере, помру — все ж хазяйство зостанеться.

Писаренко. А поки з чого жити? Давай по третій — та й по руках.

Війт (*налива і випива, знов налива; Писаренко бере чарку, в той час іде Галя, Писаренко скорій випива*). Прибирай це та давай друге що.

Писаренко. Що, серденько, Галю, хочеш заміж?

Галя скорій бере усе з столу і тіка.

Дівка ще, молода; а добра молодиця буде. Ну, так що ж, три тисячі і дівку. Давай руку. (*Підставля руку*).

Війт (*б'є його по руці*). Хай так — саму дівку! ти знаєш, яке я золото віддаю? Я тільки мовчу: усе хазяйство в неї на руках,— он то що.

Писаренко (*б'є по руці*). Так три тисячі.

Війт (*б'є*). Хай уже на перший раз сто рублів буде!

ПРИМІТКИ

Творчість Панаса Мирного — корифея української прози — не вичерпується романами, повістями й оповіданнями. Чималий доробок у його художній спадщині становлять драматичні твори, серед яких чільне місце належить «Лимерівні» — перлині української класичної драматургії.

До жанру драматургії Мирний звернувся рано, про що свідчать нотатки в юнацькому щоденнику, уривки з ранніх творів та інші матеріали. Це був період невдоволення своїми першими спробами в поезії та прозі, коли Мирний замислювався, чи не є драматичний жанр його покликанням.

В кінці 60-х років після смерті Т. Шевченка українська реалістична драматургія дещо відстала в своєму розвитку від прозових та поетичних жанрів і фактично обмежувалась лише драмою М. Кропивницького «Микита Старостенко» (1863) — першою редакцією п'єси «Дай серцю волю, заведе в неволю», в той час як одна по одній з'являються романтично-консервативні п'єси П. Куліша, О. Стороженка, низькопробні фарси «гопака й горілки» А. Ващенка-Захарченка та інших драморобів.

У зв'язку з цим великого значення набуває питання не тільки продовження, а й збагачення реалістичних традицій Котляревського і Т. Шевченка, що було поштовхом до народження Мирного-драматурга. В листі до О. М. Шейдеман від 24 грудня 1888 р. сам він так пояснював причини звернения до драматичного жанру: «...Я ие претендовал и не претендую на роль драматического писателя; я — повествователь, беллетрист. Взялся же за это дело потому, что увидел ложное направление нашей (хохлацкой) драматической литературы, пробавляющейся или стариною (Котляревским, Квиткою), или кривлянием».

З уривків, фрагментів та ескізів раиніх драматичних творів, що зберігаються в архіві письменника, видно, як Мирний спершу по-учнівському наслідує І. Котляревського, намагаючись проте розширювати рамки традиційного сюжету, малюючи досить виразні сатиричні портрети представників сільської влади (голова, засідатель, писар), а логіку розвитку характерів, мову і вчинки персонажів узгодити з їх соціальним становищем, шнрше використати народну творчість.

Інші матеріали (план п'єси про Дмитра Гуржа, незакінчена п'єса «Гнибіда», сатирична одноактівка про українофіла та ін.) засвідчують розширення тематики в драматичних спробах Мирного 1872—1873 рр. Так, порушується питання про місце прогресивного інтелігента в боротьбі за народне щастя, і Дмитро Гурж мав репрезентувати народника-просвітителя 60-х років. Показово, що уже в перших своїх иачерках Мирний прагне створити образи революційних інтелігентів, діяльність яких не обмежувалась звичайним «каганцюванням» иа селі. Водночас він пробує розвінчати інший тип інтеліігента — тип фальшивого «народолюбця» (одноактівка про українофіла).

Згодом Мирний ще не раз повернеться до цієї теми в прозі («Народолюбець», «Повія», «Дурниця» та ін.), та образ українофіла лишається цікавим і цінним як перший виступ молодого письменника проти вдаваних патріотів і «друзів» народу.

Інша важлива тема, яка завжди хвилювала Мирного і також знайшла відображення в його драматичних шуканнях,— соціальні взаємини в пореформеному селі, виникнення і зростання куркульства, розорення бідноти (незакінчена драма «Гнибіда»). Невпинно побільшуються життєві враження, чіткіше окреслюються його персонажі. Так, образ безправної, всіма гнобленої дівчини, штрихи якого з'являються в одній з перших спроб — п'єсі про Олену Бондарівну, мав посісти центральне місце у п'єсі про Галю, а згодом набрав своєрідного розвитку в п'єсі про Христю Удовівну. Еволюцію завершує образ Галі — дочки Війта в «Гнибіді». Образи ці мають багато спільного, проте зображення Галиної долі відзначається вже соціальною вмотивованістю.

Певної еволюції зазнали й образи представників «темного царства»: в першому начерку — Уляна Бондарівна, у п'єсі про Галю — Пилипенко, в «Гинбіді» — Війт. Тип куркуля, схожого на Війта, і пізніше цікавить письменника. І тому персонажі наступних його творів — Шатай-Мотай («Народолюбець»), Загнибіда і Супруненко («Повія»), Чупруненко («Хіба ревуть воли, як ясла повні?»), Храпко («Перемудрив») значною мірою ведуть свій родовід од Війта, в образі якого втілені риси, які з часом стануть визначальними для Пузиря — класичного типу хижака-експлуататора, створеного І. Карпенком-Карим. Гострий і спостережлнвий погляд Мирного дає змогу одному з перших помітнти його появу.

У своїх ранніх драматичних спробах Мнрний порушив кілька цікавих тем, породжених соціальними проблемами сучасності. Але тема жіночої недолі стала провідною для всієї творчості письменника — від перших драматнчних начерків до монументального роману-трагедії «Повія». На цій темі Мнрний значною мірою зосередив свою увагу і як драматург («Лимерівна», «Згуба»).

Написані у різний час, драматичні твори Мирного відзначаються ідейно-тематичною розмаїтістю і висвітлюють ті ж теми і проблеми. які характерні для його прозн: протест проти духовного закріпачення («У черницях»), викриття крутійства і зловживань сільських «аблакатів» («Перемудрив»), покликання народного митця («Не вгашай духу!»), проблема філософського пізнання світу, боротьба між розумом і вірою («Спокуса»).

Доля драматичної спадщини Панаса Мирного — і в друкові, і на кону — була досить багатостраждальна. Не тільки окремі драматичні спроби, а й не всі завершені п'єси були друковані за життя письменника. Світло рампи вдалося побачити комедії «Перемудрив» (у переробці М. Старицького «Крути, та не перекручуй») і драмі «Згуба», але без успіху. І лише «Лимерівна» здобула загальне визнання і ось майже вісімдесят років користується популярністю.

Готуючи зібраиня творів для видавництва «Вік», Мнрний планував до другого тому драми «Перемудрив», «Лимерівна» і «Згуба» (лист від 12 лютого 1901 р.). Пізніше до другого тому мав увійти роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», і драматичні твори відповідно пересунулися до третього тому (лист від 4 березня 1901 р.). Коли ж І. Білик повідомив, що цензурна ситуація несприятлива і навряд чи вдасться надрукувати другий том з «Волами...», Мирний

повертається до попередньої думки — дати в другому томі «Лимерівну», «Перемудрив», «Згубу» і «Спокусу» (лист від 21 травня 1902 р.). Цього разу першою названа «Лимерівна». У наступному листі знов пропонується інша послідовність п'єс: «Перемудрив», «Лимерівна», «Згуба», «Спокуса» (лист від 1 серпня 1902 р.).

Остаточно визначений порядок п'єс маємо в листі від 3 вересня 1902 р.: «Мені здається, їх треба розмістити в такому порядку, як вони і писалися: 1) «Лимерівна»; 2) «Перемудрив»; 3) «Згуба»; 4) «Спокуса».

Однак у «Книжці третій творів» п'єси з невідомих причин надруковані в іншій послідовності: «Перемудрив», «Лимерівна», «Згуба».

Відповідно до волі Мирного, висловленої у згаданому листі від 3 вересня 1902 р., у даному виданні драматичні твори упорядковуємо в хронологічному порядку за часом написання.

Крім творів, публікованих автором за життя, подаємо сюжетно завершені непубліковані твори, драматичні переклади, в додатках — незакінчені драми.

Текст перекладу «Короля Ліра» підготував і склав коментарі В. І. Мазний. Решта текстів упорядкована й прокоментована С. Д. Зубковим.

ТВОРИ, ПУБЛІКОВАНІ ПИСЬМЕННИКОМ

Лимерівна

Вперше надрукована в журналі «Зоря» (Львів), 1892 р. № 18—20. З набору публікації в «Зорі» виготовлено окреме вндання: Лимерівна. Драма в 5 справах і 6 постановах Панаса Мирного. Виданє Василя Лукича. Коштом Товариства «Руська бесіда у Львові», Львів, з друкарні Товариства імені Шевченка, 1892, 67 стор.

Пізніше драму було включено у видания: Панас Мирний, Книжка третя творів. Драматичні твори, К., вид-во «Вік», 1907. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції друкувалась у зібраннях творів письменника та виходила окремими виданнями.

У відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР зберігаються плани, дві ранні редакції та чистовий автограф «Лимерівни», за якими можна простежити процес її створения.

Початок роботи Мирного над п'єсою орієнтовно можна віднести до 1872 р. У загальному зошиті (ф. 5, № 209) містяться перші її ескізи, зокрема попередній короткий план:

Лимерівна

Драма в п'ятьох діях

1 дія — Гулянки. Кохання.
2 дія — У хаті Лимерихи. Умова.
3 дія — Весілля.
4 дія — Життя у Шкандибенка.
5 дія — Смерть.

Згодом цей плаи розгорнуто в своєрідний конспект-сценарій:

1-а. Гай. Гулянки. Дівчата співають, хлопці собі. Наталя гуляє з Марусею, їх розмова про кохання. Наталя признається по-

друзі, що закохалася у Василя. Маруся турбується, щоб їх звести докупи. Василь і Наталя, їх розмова, залицяння.

2-а. Лимериха дома. Розмова про заміжжя. Мати раде дочці Шкандибенка. Шкандибичиха й Лимериха, розмова про Наталю та Карпа. Карпо. Гулянки. Сватання.

3-я. 1) Журба Лимерівни, її сльози, просьби. Материе безпуття. 2) Дівич-вечір. Сльози Лимерівни. 3) Василь і Лимерівиа.

4-а. Шкандибичиха-свекруха; виварювання води над невісткою. Лайки Шкандибенка. Лайка, спірка, сльози, плач Наталі, похвалки сама на себе руки наложити. Мандрівка.

5-а. Гай. Плач Наталі за Василем, згадування про давнє. Погоня Шкандибенка. Спірка з Шкандибенком. Наталя заколюється ножем. Лимериха, Шкандибичиха,— лайка їх. Плач Лимерихи; злість Шкандибичихи.

Перша редакція (ф. 5, № 209) має п'ять дій: 1 дія відбувається в гаю, на леваді; 2 дія — на Вовчій скелі; 3 дія — в хаті Лимерихи; 4 дія — в хаті Шкандибихи; 5 дія — в лісі. В рукопису є ще одна, 3-я дія, яка теж, як і наступна, 4-а, відбувається в хаті Шкандибихи. Пізніше вона була перенесена у другу дію.

Перша редакція «Лимерівни» засвідчує початковий етап роботи, показує напрям художнього осмислення однойменної народної пісні-балади, відбиває творчі пошуки: окремі сцени мають по кілька варіантів, інколи кардинально відмінних один від одного, імена персонажів не усталені (героїню, наприклад, звуть то Наталею, то Настею, Шкаидибенка — то Карпом, то Петром) і т. ін. Сюжет ще перебував у стані кристалізації й зводився головним чином до того, як Василь, збираючись присвятити своє життя боротьбі з неправдою, жертвує заради високої мети особистим щастям і відмовляється од коханої дівчини. Більше того, він навіть умовляє Наталю вийти заміж за Шкандибенка, а щоб лиха свекруха не верховодила над невісткою, бере з Карпа обіцяику відділитися й жити власним господарством. Безвольний Карпо не тільки не дотримує слова, а за намовою матері доносить на Василя, ніби той готує повстання проти старшини й багатіїв. Василь змушений тікати «в гайдамаки», а Наталя довідується про підлий вчинок чоловіка й свекрухи, божеволіє й кінчає життя самогубством.

Це — перша фіксація задуму, коли визначилися поки що основні лінії сюжетної канви, приблизно згруповані дійові особи, зроблена спроба індивідуалізувати образи головних героїв драми, передати відповідні обставиии, за яких відбувається дія. Василь — романтичний образ борця за свободу — позначений ще досить абстрактиими рисами й цікавий насамперед як свідчення бунтарських настроїв молодого письмеиника. Дещо життєвішим видається образ Наталі, однак драматичні колізії, в яких їй доводиться виступати, ще не дають можливості втілити реалістичний задум автора. Решта образів п'єси — надто бліді, на їх фоні дещо знижується иавіть досить колоритний образ Шкаидибихи.

Мирний сам був невдоволений першою редакцією і, як свідчить його лист до І. Білика, розумів причиии невдачі. Приступаючи до нової редакції «Лимерівни», віи вніс принципові зміии в задум п'єси. Воиа також має 5 дій, але вже 6 картин: 1 дія відбувається на леваді, 2 дія — в Кнурів; 3 дія: 1 картииа — в Лимерихи, 2 картина — на Леваді; 4 дія — у Шкандибеиків; 5 дія — на леваді. Дра-

матург розгортає не тільки головну сюжетну лінію (доля Наталі), а й повніше зображує Василя. Василь тепер не відмовляється від Наталі, а всіма силами бореться за своє і її щастя. Зовсім усувається формальне історичне тло, пов'язане у першій редакції з образом Василя.

П'єсі надано більш сучасного звучання, штучні й надумані взаємини Наталі з Василем стали життєвими й повнокровними. Зросла динамічність дії, зміцнів органічний зв'язок персонажів, події й колізії зосереджені навколо головної героїні. Якщо досі основою сюжету була відома пісия про Лимерівну, то в другій редакції поряд з цим використано досвід автора «Грози». (Як свідчать матеріали архіву, саме тоді (1872—1873 рр.) Мирний звернувся до п'єс О. М. Островського і разом з братом І. Біликом перекладав драму «Гроза» та комедію «Тепле місце»).

«Лимерівна» Мирного зовні, здавалось би, не виходить за межі колізії, розробленої з часів появи «Наталки Полтавки». Але образу, схожого до Наталі, тогочасна українська драматургія ще не знала. Наталя відзначається прямим і сміливим характером; смерть, а ие покору вибирає вона у нерівному поєдинку з «темним царством» Шкандибенків і Кнурів.

Поєднавши життєві враження з фольклорно-літературними традиціями, творчо скориставшись досвідом О. М. Островського, в другій редакції «Лимерівни» Мирний створює цілком оригіиальну драму, яка вносить у національне мистецтво нові ідеї й образи.

Третя, остания редакція «Лимерівни», є наслідком дальшої індивідуалізації мови героїв; завдяки вилученню окремих художньо не вмотивованих і не виправдаиих моментів, драма набуває стрункішої композиції, більшої послідовності й логічно обгрунтованого розвитку подій. Однак п'єса має ще ряд недоліків (зайві подробиці, розтягнутість деяких епізодів, повтори і т. д.).

Мирний у «Лимерівні» головну увагу зосередив не на зовнішніх озиаках, побутових дрібницях та подробицях буденного життя своїх героїв, а на розкритті їх духовного світу, соціальної психології. Він не зловживає етнографічиим матеріалом, рішуче уникає того, що порушує реалістичиу основу твору.

Для «Лимерівни» характерие поєднаиня реалізму з елемеитами романтики, якими позначені насамперед позитивні герої — Наталя й Василь. Створюючи образ звичайної сільської дівчини, яка виступає проти иеправди, Мирний надав їй виразних рис свідомого протесту: сама смерть Наталі сприймається як вияв цього протесту проти світу соціальної несправедливості.

Поряд з Наталею діє Василь. Образ його, попри всі слабкості, має велике значення як один з перших в українській драматургії образів борця проти визиску й насильства. Саме у вдоскоиаленні цих принципово важливих образів, головним чином, полягала творча робота Мирного, здійснеиа у трьох відомих нам редакціях «Лимерівии».

Остаточиа редакція драми була завершена 1883 р., про що свідчить авторська дата на чистовому автографі. Однак публікація й постаиовка «Лимерівни» затяглися на довгі роки.

Відразу ж по закіичеиию п'єси Мириий надіслав її до Києва І. Біликові, який з допомогою О. Я. Коииського оргаиізував обговорения

«Лимерівни» [1]. Завдяки обговоренню «Лимерівна» стала широко відомою серед діячів української культури ще до її опублікування.

Цензура поставилась до п'єси прискіпливо й досить вірно вловила її головну ідею. Подаючи «Лимерівну» на розгляд до Головного управління в справах друку, київський цензор 22 березня 1886 р. писав: «Хотя автор и относит изображаемое в драме событие к половине XVIII века, но каких-либо исторических данных или какой-либо связи с современными событиями, кроме двух-трех упоминаний о гайдамаках, в драме не находится. Действующие лица по своему характеру, по своим речам не только не отличаются ничем от современных малороссиян, но одно из главных действующих лиц (Василь Безродиый) даже высказывает такие отрицательные воззрения на собственность и на людей зажиточных и богатых, какие исповедываются в настоящее время только людьми, усвоившими социалистические идеи. Так как эти речи Василя Безродного не имеют никакого отношения к положению действующих лиц и не влияют на ход пьесы, то они не только неудобны в смысле цензурном, но и совершенно лишни для развития пьесы и потому должны быть, по моему мнению, исключены» [2].

У Петербурзі до п'єси підійшли ще суворіше. У березні 1886 р. Головне управління надіслало київському цензорові безапеляційне рішення — «возвращаемая при сем рукопись на малорусском наречии, под заглавием «Лимеривна. Драма в 5 справах и 6 постановках. Панаса Мириого» должна быть безусловно запрещена к напечатанию» [3].

Звістка про заборону «Лимерівни» швидко обійшла всіх, хто цікавився розвитком рідної культури і творчістю Панаса Мирного (див.: ф. 23, № 475). І. Франко, оглядаючи новини української літератури й зупиняючись на «Збіраниці з рідного поля», писав, що цензура «з другого тому, в котрий повинні були увійти не печатані ще драматичні твори Мирного, виключила драму «Лимерівна» («Зоря» від 1 (13) червня 1886 р., стор. 196).

Подальша доля «Лимерівни» дуже цікавила І. Франка, й він через Є. Трегубова звернувся до Мирного з проханням надіслати йому драму (Див., ф. 214, № 91; 240, № 175). Одержавши драму, І. Франко, як міг, дбав про публікацію та постановку «Лимерівни» на сцеиі. На той час він розійшовся з «Зорею» й надумав з 1887 р. розпочати видання літературно-наукового політичного журналу «Поступ». З його листа до М. Драгоманова довідуємось: «Між іншими речами даю свій новий роман «Не спитавши броду» з сучасиого галицького життя, драму Мирного «Лимерівна» [4]. Але через цензурні й політичні умови видання не вдалося здійснити.

---

[1] Див.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, відділ рукописів, № 77/124, арк. 124 (лист І. Білика до О. Кониського від 29. XI 1881 р.). Далі посилання на фонди інституту подаються в тексті із зазначенням номерів фонду та рукопису.

[2] ЦДІА (Центральний державний історичний архів) СРСР у Ленінграді, ф. 776, оп. 20, спр. 28, ч. III, 1886 р., арк. 72.

[3] Там же, арк. 75.

[4] І. Франко. Твори в двадцяти томах, К., Держлітвидав, 1966, т. 20, стор. 330.

В зв'язку з цим І. Франко намірявся видати альманах під тією ж назвою, оскільки альманахи цензурі не підлягали. «Друк думаю розпочати вже сими днями,— повідомляв він М. Драгоманова,— на чільне місце хотів би я покласти Мирного драму «Лимерівна» (далеко кращу від «Перемудрив»), котру львівське намісництво заборонило поставити на сцені з причин нікому не звісних» [1]. Через брак коштів та опір народовців, які відмовилися друкувати в кредит [2], альманах також не побачив світу, а разом з ним і драма Мирного. Але з «Лимерівною» галицькі діячі продовжували знайомитися в рукопису. Вже в січні 1887 р. «Зоря» у рубриці «Руський театр» значно ширше повідомляла про неї (від 1 (13) січня 1887 р., стор. 15).

Згодом І. Франкові вдалося провести «Лимерівну» через театральну цензуру, яка, зробивши деякі вилучеиня, зрештою дозволила її, і драма в жовтні й листопаді 1889 р. виставлялася Руським народним театром у Львові «(Правда», т. 1, вип. 2 і 3 1889 р., стор. 194). З того часу вона міцно увійшла в репертуар західноукраїнських театрів. Франко уважно слідкував за сценічним втіленням драми Мирного. В одній із рецензій він високо ставив «Лимерівну» як «одну з кращих в репертуарі», детально зупинявся на грі акторів, відзначаючи успіхи окремих виконавців і вказуючи на невдалу трактовку деякими артистами своїх ролей («Kurjer Lwowski» від 18 березня 1892 р.).

Через кілька років І. Франко домігся опублікування «Лимерівни». В серпні 1892 р. він писав В. Лукичеві, редактору журналу «Зоря»: «Посилаю також рукопис «Лимерівни», друкувати треба й те, що поперечеркуване олівцем — то перечеркувала театральна цензура тутешня» [3]. Того ж року драма була надруковаиа в № 18—20 «Зорі» та вийшла окремою відбиткою [4]. Треба віддати належне публікаторам «Лимерівни»: першодрук повністю відповідає авторському тексту, за винятком цнотливої заміни Кнура на Остапа, Кнурихи — на Оришку та кількох незначних виправлень («оже» — на «але», «зуспе» — «зустріне» та ін.).

Проте на Наддніпрянській Україні цензурна заборона ще довго тяжіла над «Лимерівною», надрукована вона була лише 1907 р.— через 24 роки після написання. Передові діячі української культури, зокрема театру, піклувалися про видання та постановку «Лимерівни» на батьківщині автора.

Гаряче взялася за справу М. Заньковецька. Восени 1890 р. на гастролях у Полтаві вона виступала у складі трупи М. Садовського. Панас Мирний подарував їй рукопис своєї драми із зворушливою присвятою: «Високоталановитій Марії Костянтиновні Заньковецькій присвячує здивоваиий автор, не знаючи, як і чим дякувати за ті незабутні години, які довелося звідати від її чарівничої ігри. 14 листопада 1890 року» [5]. М. Заньковецька з певних міркувань рукопис «Лимерівни» надіслала безпосередньо до Головного управління у справах друку через далекого свого родича П. П. Катеринича — козелецького

---

[1] І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. 20, стор. 333.

[2] Там же, стор. 335.

[3] Там же, стор. 457.

[4] Лимерівна. Драма в 5 справах і 6 постановах Панаса Мирного. Виданнє Василя Лукича, коштом товариства «Руська Бесіда у Львові», 1892.

[5] Державна театральна бібліотека ім. А. В. Луначарського в Ленінграді, цензурований примірник «Лимерівни», інв. № 35199.

поміщика. П. Катеринич просив дозволити «Лимерівну» для постановки на сцені та повернути цензурований примірник або йому, або «состоящему при министерстве внутренних дел коллежскому регистратору Сергею Ивановичу Тумковскому (СПб., Моховая, № 30-й)» [1]. Наведення адреси співробітника міністерства виутрішніх справ мало посприяти доброзичливому ставленню до драми в цензурі.

Головне управління після тривалого листування з Петербурзьким цензурним комітетом 8 серпня 1891 р. дозволило драму до вистави, вимагаючи однак вилучити з тексту місця, спрямовані «против бессердечия и всякой кривды богатых вообще, а также слишком частого и неуместного употребления имени божьего, крестного знамения и упоминания в сценарии икон» [2]. Цензурований примірник «Лимерівни», який зберігається в Державній театральній бібліотеці ім. А. В. Луначарського в Ленінграді (№ 35199), дає змогу встановити цензорські втручання в її текст. По-перше, викреслено всі лайливі репліки та звороти в мові персонажів, особливо Шкандибихи; по-друге, згадування про ікони, божбу тощо. Найзначніші, принципові викреслення, спрямовані на затушовування соціальної гостроти конфлікту, зроблено в партіях Василя, Наталі й Шкандибихи: «А найгірше ті заможні: могли б, світ би увесь зажерли!» (Василь, I, 7); «Там людська неправда твоє серце пиляє та точить»; «Хай воно (щастя.— *С. З.)* багатим служить, можним допомагає, бо за ними — сила, бо у їх — достатки!.. А де вони взялися? Як вони взялися? Чесною працею добуті? Мозолячи руки, їх добували?» (Василь, I, 8); «Туда!.. Де правда карає кривду!..» (Василь, V, 8) та ін.

Репліки, в яких розкриваються характер Шкандибихи та її звіряча лють, теж значно пригладжені цензорським олівцем.

Роль М. Заньковецької не обмежилася лише цензурними клопотами. Вся сценічна історія «Лимерівни» протягом кількох десятиліть тісно зв'язана з її ім'ям.

Негайно ж після одержання дозволу цензури М. Заньковецька почала готувати «Лимерівну» до вистави. На прем'єру був запрошений Мирний. В той час трупа М. Садовського, до складу якої входила Заньковецька, з 19 листопада до 23 жовтня 1891 р. гастролювала у Курську. В рецензіях та інформаціях, вміщених у газеті «Курский листок» (від 21 вересня 1891 р.), не згадується про те, що виставлялася «Лимерівна». Найвірогідніше, що вперше п'єса була виставлена 12 листопада 1891 р. в Петербурзі, де трупа М. Садовського гастролювала в Паиаєвському театрі з 29 жовтня («Петербургская газета» від 29 жовтня 1891 р.). Про це свідчить оголошення, що «готовится к постановке не игранная пьеса с участием М. К. Заньковецкой «Лымеривна» («Петербургская газета» від 7, 8 і 9 вересня 1891 р.). О. С. Суворін дивився виставу 20 грудня, а наступного дня надрукував рецензію, в якій високо оцінив як саму п'єсу, так і гру М. Заньковецької [3]. Інший рецензент також відзначив успіх М. Заньковецької, особливо в четвертій дії та в сцені божевілля, «когда она воображает себя птичкой. Этой последней сценой, исполненной с поражающим реализмом, г-жа Заньковецкая произвела положительный фурор» («Петербургская газета» від 14 листопада 1891 р.).

---

[1] ЦДІА СРСР у Ленінграді, ф. 776, оп. 25, спр. 1, арк. 133.

[2] Там же, арк. 138—139.

[3] А. С. Суворин, Хохлы и хохлушки, СПб., 1907, стор. 97—101.

Успіх вистави стверджується й тим, що Переверзєва, яка грала Шкандибиху, для свого бенефісу 19 грудня обрала «Лимерівну». Однак є й протилежні свідчення. Зіставляючи оцінку різних рецензентів — прихильних і одверто ворожих — можна бачить, що «Лимерівна» великого успіху в Петербурзі не мала. Шукаючи причини цього, насамперед треба звернути увагу на те, що трупа прибула до Петербурга і розпочала гастролі через шість днів після останньої вистави в Курську, тобто не тільки не мала достатнього часу для роботи над п'єсою, а просто з поїзда потрапила на сцену. Прем'єра «Лимерівни» відбулася всього через дванадцять днів від початку гастролей.

Закиди деяких рецензентів на адресу М. Заньковецької переконують, що велика артистка ще не повністю освоїла принципово нову для неї роль Наталі. На той час вона уже блискуче грала Олену в п'єсі М. Кропивницького «Глитай, або ж Павук», де героїня божеволіє раптово, між двома діями, й на сцені з'являється вже не при своєму розумі, в той час як божевілля Наталі коїться перед очима глядача на кону. Вплив уже зіграної сцени божевілля Олени певною мірою наклав свій відбиток і на виконання ролі Наталі в останній дії «Лимерівни». При цьому треба врахувати, що М. Заньковецька, готуючи образ Олени, для максимальної переконливості гри навіть відвідувала божевільні [1]. Пізніше М. Заньковецька говорила В. Лазурському, що роль Наталі найулюбленіша саме як «единственная трагическая роль в малорусском репертуаре» та що в «Лымеривне» есть смелость, дерзость, остроумие» [2]. В іншій розмові з В. Лазурським про Катерину з «Грозы» М. Заньковецька сказала, що «знает эту роль хорошо, сравнивала ее с Лымеривной Панаса Мирного, не находит тут заимствования, о котором говорили, и предпочитает Лымеривну как натуру менее задавленную...» [3].

Бунтарська натура Наталі, яка так приваблювала М. Заньковецьку, не вкладалася у свідомості артистки з пасивним самогубством у божевільному стані, а тому й не знайшла відповідного втілення у її грі. Все це приводить М. Заньковецьку до думки, що п'єсу необхідно дещо переробити. Сам Мирний 9 лютого 1892 р. писав Заньковецькій, що оскільки «Лимерівна» не призначалася для кону, «...то, певне, і Вам, і Миколаєві Карповичеві (Садовському.— *С. З.*) прийдеться чимало попрацювати, щоб її пригнати до сього. Тільки Ваш талант та Миколая Карповича смак гоноблять у мене надію, що «Лнмерівна» піде».

Готуючи «Лимерівну» для вистави у Москві, куди трупа після різдва прибула на гастролі з Петербурга, Заньковецька разом зі Старицьким переробила п'яту дію, знявши насамперед момент божевілля й наголосивши на самогубстві Наталі як на свідомому протесті. Але п'єса ще не була освоєна ні трупою, ні Заньковецькою й успіху в Москві не мала. В огляді «Спектакли малороссов» («Артист», 1892, кн. 20, стор. 121) В. Єрмілов писав: «Из новых пьес, поставленных в Москве в первый раз, драма г. Панаса Мирного не имела

---

[1] Н. Лазурська, М. К. Заньковецька (Спогади та дослідження).— ДМТМ (Державний музей театрального мистецтва) УРСР, № 2231/9211, стор. 141.

[2] В. Лазурский, Марья Константиновна Заньковецкая в Одессе.— ДМТМ УРСР, № 2233/92312, стор. 5.

[3] Там же, стор. 19.

никакого успеха. Она не дала пищи даже для таких талантов, как г-жа Заньковецкая и г. Садовский, которым трудно проявить свои силы в этих крайне бедных ролях».

Усі невдачі вистави були віднесені рецензентом на карб драматурга. Цю думку, певно, поділяла й Заньковецька, не відмовляючись від наміру шляхом дальших удосконалень домогтися успіху «Лимерівни». Саме на цей час припадає листування Мирного з Заньковецькою з приводу переробки. До нас дійшов лише один лист від 9 лютого 1892 р., в якому Мирний писав Заньковецькій: «Дня три тому назад получил я переделку 5-го акта «Лимерівни», а вчера — и Ваше сердитое письмо в ответ на мое, быть может, не менее сердитое». З листа видно, що Мирний, довідавшись про переробку цілої дії п'єси та побоюючись, щоб вона не була спотворена, висловив своє крайнє невдоволення з цього приводу. Заньковецька надіслала Мирному новий текст п'ятої дії та «сердитого» листа й відмовилася взагалі виставляти «Лимерівну».

Ознайомившись з текстом сценічної переробки, Мирний в принципі погодився з нею: «...Такою переделкою 5-го акта, какую сделали Вы, пьесе придана большая сценичность, а развязке — трагический конец: самоубийство в бессознательном состоянии может вызвать лишь безысходную тоску зрителя, а сознательное и героическое самоубийство, полное упреков и отчаяния,— заставят его вздрогнуть всем существом». Крім того, Мирний враховував природне бажання М. Заньковецької, «чтобы в постановке ее еще выпуклее обрисовались изображаемые автором черты задуманного им типа и еще красивее с сценической точки зрения показалась зрителям пьеса»; при цьому певну вагу мали також її відмова виставляти «Лимерівну» в разі його незгоди з переробкою та щире схиляння Мирного перед талантом великої артистки.

Коли трупа Садовського у квітні 1892 р. гастролювала в Полтаві, Мирний був присутній на виставі «Лимерівни». Його тепло й щиро вшанувала публіка й артисти, а Заньковецька піднесла дарунок від трупи («Полтавские губернские ведомости» від 25 квітня 1892 р.). Перебування М. Заньковецької в Полтаві, певний успіх «Лимерівни» примирили Панаса Мирного з переробкою п'ятої дії і поклали кінець суперечці.

Проте Заньковецька збирається грунтовніше переробляти всю п'єсу. На допомогу їй прийшов М. Старицький, який з 1892 р. увійшов до складу трупи М. Садовського і, відпочиваючи влітку в Знам'янці, переглядав репертуар трупи. До осені 1892 р. М. Старицький закінчив переробку «Лимерівни» й писав М. Заньковецькій 15 вересня в Севастополь, де гастролями з 6 вересня трупа М. Садовського розпочала зимовий сезон: «Вчера выслал тебе два первых, совершенно иовых действия «Лымеривны» и 3-е, немного исправленное».

Далі викладено, в якому напрямі йшла переробка: «...Роль Анны Петровны (Затиркевич-Карпинської, яка грала Лимериху.— *С. З.*) теперь сделана прекрасно, даже и Шкандыбихи утоичена; твоя роль размерена и получила несколько эффектиых мест, роли Василя и Маруси улучшены, писаря — прибавлена, интрига развита, борьба усилена, мотивировка подведена. Четвертое действие было и без того хорошо; если там в некоторых фразах будет противоречие с первыми, то можно их исправить...»

В листі Старицький побіжно висловлює незадоволення й п'ятою дією, вже переробленою раніше: «А вот в 5-м действии жалко, что ты зарезалась: две такие сильные натуры (Василь и ты), возмущенные в борьбе за свое право... и вдруг, соединившись,— ты режешься! Лучше б кого-либо другого зарезала и ушла с милым протестующей и торжествующей... Например, Шкандыбиха могла явиться с писарем, чтобы арестовать беглеца, записанного в реестр,— и ей капут! Впрочем, тут твоя воля, как тебе удобней кончать... только и тут было бы разнообразие; а то все умираешь!» [1]

Над новим текстом трупа цього разу працювала напруженіше — «Лимерівна» була виставлена 6 жовтня 1892 р. та вдруге, на закінчення гастролей,— 18 жовтня [2]. Успіх вистави був великий. У цьому відношенні показова рецензія, надрукована в «Крымском вестнике». Захоплюючись майстерною грою Заньковецької, рецензент дуже стримано робить закиди текстові п'єси. Відзначаючи, що сучасним українським драматургам не вдається «так тонко и психологически верно очертить женские типы деревни», як це робить М. Заньковецька на сцені, та підкресливши, що її гра може сприяти успіхові самої слабкої п'єси, рецензент пише: «Так и в «Лымеривне» г-жа Заньковецкая, можно сказать, из ничего создает чудесный тип дивчины-героини (Наталки) и потрясает зрителей чрезвычайной силой драматического положения». Високо оцінюючи гру інших артистів, особливо в четвертій дії, рецензент висловлює різке незадоволення п'ятою дією, яка, на його думку, вимагає переробки.

Двічі — 27 жовтня і 18 листопада 1892 р.— «Лимерівна» була виставлена в Сімферополі, де трупа гастролювала з 20 жовтня [3]. З цього часу «Лимерівна» міцно увійшла в репертуар Заньковецької, стала однією з найулюбленіших ролей великої артистки.

Справжнім тріумфом М. Заньковецької в ролі Наталі стали вистави «Лимерівни» в Одесі, де трупа була на гастролях з 24 листопада 1892 р. по 17 лютого 1893 р. [4]. П'єса йшла п'ять разів, «Лимерівна» була прощальною виставою. Досить сказати, що різними газетами були прорецензовані три вистави з п'яти, не рахуючи загальних статей, де «Лимерівні» приділялася дуже велика увага.

В усіх рецензіях насамперед відзначається гра М. Заньковецької, та й в адресу самої п'єси було висловлено чимало прихильних відгуків. Особливо наголошувалось на тому, що «Лимерівна» — якісно нове явище в тогочасній українській драматургії. Газета «Одесские новости» в рецензії на виставу 22 січня 1893 р., говорячи про одноманітність жіночих образів у попередніх п'єсах, зауважувала: «В «Лымеривне» мы впервые встречаемся с более или меиее рельефно очерченным типом натуры активиой, протестующей, глубоко несчастной, но вместе с тем способной выразить свой протест, вступить в борьбу с теми, которые стали на пути ее счастья, которые разбили ее жизнь. Она гибнет, но гибнет именио потому, что иначе ие может поступить;

---

[1] М. Старицький, Творн у восьми томах, т. 8, К., «Дніпро», 1965, стор. 508—509.

[2] Щоденник Г. П. Затиркевич-Карпинської.— ДМТМ УРСР, № 8466.

[3] Там же.

[4] Там же.

однако и самая смерть ее есть крайнее выражение протеста против гнусностн и подлости окружающих ее».

«Ведомости Одесского градоначальства» від 5 грудня 1892 р., відзначаючи тематичну близькість «Лимерівни» Панаса Мирного і «Грози» О. М. Островського, навіть дещо перебільшуючи цю близькість, писали: «Малорусские актеры олицетворяют собою на сцене те характеры, которые Островский создал для русской сцены. Тут уже не сентимеитальные Одарка или Семен на сцене, тут люди, которые встречаются и у русских, и у малороссов. Возникает вопрос: как же Заньковецкая играет фаталистическую Катерииу, носящую нарицательное у малороссов имя Наталки? Ответ короткий, но безусловно верно формулированный: так, как редко кто играет Катерину на русской сцене [...] Заньковецкая — Наталка — это крайний реализм. Реализм во всем: в гриме, в движениях, в голосе, в изображении душевных и, что еще удивительнее, даже физических страданий. Безбоязненно переходить все эти границы могут только редкие, исключительные дарования».

В «Одесских новостях» за 30 грудня 1892 р., в день другої вистави, була вміщена велика стаття Ольги Л-ьє «Лымеривна» на сцене Русского театра». Переказавши зміст п'єси, автор статті дає детальну характеристику образів Наталі, Лимерихи, Шкандибихи, Карпа, Василя та характеризує гру акторів у цих ролях. Треба відзначити, що автор статті досить глибоко й своєрідно збагнув суть образів.

Поряд з цим у статті зроблено кілька критичиих закидів. Вказано, зокрема, на невиправданість окремих вчинків Шкандибихи: «Она настолько отвратительна, что бьет своего несчастного, и без того уже забитого ею сына, в то время, когда перед нею лежит зарезавшаяся невестка! Это просто психологически неверно. Неужели столь трагическая смерть Наталки даже ни на секунду не заставила Шкандыбиху остолбенеть или хоть подумать, что в этой смерти она много виновата? [...] А между тем Шкандыбиха «лупцює» своего сына до тех пор, пока занавес падает! Отвратительно, чудовищно и придумано! Зачем, спрашивается, понадобилась автору эта противоестественная сцена? Трагизма она не прибавила, а комизм, в данном случае, слишком дешевый». До речі, иа цьому ж наголошував і рецензент «Ведомостей Одесского градоначальства» 5 грудня 1892 р.: «Было бы, по нашему мненню, вполне уместно, если бы при следующей постановке пьесы была исключена сцена, когда Шкандыбиха начинает бить Карпа. К чему в таком серьезном месте, как конец 3-го акта (помилка, треба 5-го.— *С. Э.*), вызывать смех у публики?»

Серйозне зауваження висловлено також з приводу оформлеиня вистави. Загалом же виставі й п'єсі в статті дається висока оцінка.

Гастролі в Одесі пройшли під знаком успіху «Лимерівни». Підсумовуючи їх, «Новороссийский телеграф» 9 лютого 1893 р. у статті «Последний спектакль малороссов» писав: «Мы начииаем нашу заметку с выражения глубокой благодарности дирекции малорусской труппы за постановку для прощального спектакля драмы «Лымеривиа». Более удачного выбора пьесы иельзя было и придумать. [...] Мы смотрели в этом сезоне пьесу все разы, но такого исполнения, какое было третьего дия, нам еще не приходилось видеть. [...] Театр, конечно, был переполнен. Билетов не было в кассе еще днем и пришлось прибегнуть к приставным стульям».

За участю Заньковецької «Лимерівна» виставлялася в багатьох містах і трупах: у Києві (де 31 березня 1893 р. нарешті були дозволені українські вистави), в Москві (кінець 1894 — початок 1895 р.) та в багатьох інших містах — і скрізь вистави супроводжувалися великим успіхом. Успіх «Лимерівни» дедалі більше утверджував думку, що причиною цього, крім геніальної гри Заньковецької, була вдала сценічна переробка п'єси Панаса Мирного М. Старицьким.

Про те, як сприйняв Мирний нову кардинальну переробку п'єси, знав про неї й чи бачив її,— немає жодних відомостей.

Нова суперечка навколо переробки спалахнула 1898 року, коли М. Заньковецька розійшлася з М. Садовським і перейшла в трупу Найдн. Садовський забрав з собою усі п'єси, в тому числі й «Лимерівну». Заньковецька звернулася до Старицького з проханням поновити для неї п'єсу. З цього приводу Старицький 28 квітня 1898 р. писав Мирному:

«У неї (Заньковецької.— *С. З.*) есть Ваша подарована їй п'єса «Лимерівна»; роль ця у неї найулюбленіша... Давно вже вона мене просила надробить у цій п'єсі ролі і зробить її сценічнішою, подаючи мені *чесне* слово і крест, що Ви за це претензії мати не будете, що Ви це дозволяєте; увіривши в це і знаючи Вас за щиру людину, я вволив її волю... і Ви, певно, бачили на сцені цю Вашу п'єсу з деякими моїми додатками... і досі я не чув од Вас докору, знати — одобрили, або поволили...»

Далі Старицький, «в останні часи так налякання всякими напасникамн», звертається з проханням: «Так от що, одпишіть мені, серце, зараз: а) *Чи ви дозволяєте?* і б) Чи той первий сценарій Вам подобався, чи, може, що не до ладу, то змінить? Нарешті, дать пораду... і в) Може, Ви самі це зробите? Будьте ласкаві, одпишіть швидше, бо вона мене принукає і листами, і телеграмами, а як приїду без нічого, то образиться слізно...»[1]

Хоч листи Мирного з цього приводу не збереглися, з відповідей Старицького можна з достатньою вірогідністю визначити позицію автора «Лимерівни».

Наступний лист Старицького до Мирного від 8 травня 1898 р.[2] дає змогу з'ясувати окремі сторони сценічної історії «Лимерівни».

По-перше, п'ята дія була свого часу перероблена не Заньковецькою, а Старицьким, і Мирний цією переробкою був незадоволений. По-друге, перероблена Старицьким «Лимерівна» згодом пристосовувалась до бажань не однієї Заньковецької («далі теж, по указанію кожного, приточали, що йому бажалося — Затиркевичці, Карпенку...»). По-третє, перероблений текст п'єси загублено, але його «восстановили» — певно, по пам'яті. І останнє, переробка «Лимерівни» виставлялась тільки тими трупами, де перебувала Заньковецька («Садовський у Саксаганського; там же, певно, ставитимуть тільки Вашу»).

Лист М. Старицького від 18 жовтня 1898 р. свідчить, що ні М. Заньковецькій, ні М. Старицькому не хотілось уже повертатися до авторського тексту «Лимерівни».

Цей останній лист[3] (більше листів немає) показує, що Мирний заперечував в основному такі моменти переробки: дівочі танці і гру

---

[1] М. Старицький, Твори у восьми томах, т. 8, стор. 590—591.
[2] Там же, стор. 592—593.
[3] Там же, стор. 596—597.

на початку першої дії. Старицький, щоб врятувати цю сцену, пропонував компромісне рішення — саму гру виключити, але розмову про неї залишити, повернувши справу так, ніби «забавка розстроюється». Далі Мирний виступав проти «завішания» Карпа, бо це, як він, напевно, зауважував у своєму листі, порушувало правду характеру цього нікчемного пришибленика. Старицький і тут намагається зарадити справі компромісними заходами — мовляв, Карпо вішатися не бажав, а збирався лише налякати матір, щоб домогтися її згоди, що фактично не міняло справи.

Знову й знову Старицький обстоює те, що поки немає авторського примірника, неможливо поставити «Лимерівну» так, як того вимагає Мирний, підкреслюючи, що до переробок «всі додали праці» та що його роль зводилася лише до того, щоб пригнати й приладнати «всі вставки», дати «кілька художніх погладок».

Важко встановити — дав тоді Мирний згоду на переробку чи ні. Не виключена можливість, що він, зважуючи все — блискучий успіх Заньковецької в ролі Наталі, її настійне бажання ставити перероблену п'єсу, тяжкий фізичний і моральний стан артистки,— зрештою, не заперечував, щоб у трупах, де грає Заньковецька, йшла перероблена «Лимерівна». Але в принципі з переробкою він так і не згодився, про що свідчать пізніші його висловлювання. Видаючи перше зібрання своїх творів, 4 березня 1901 р. Мирний писав до видавництва «Вік»: «Лимерівну» треба друкувати так, як вона у мене написана, а не так, як грають».

Майже через два роки, 27 січня 1903 р., Мирний знову писав про порядок видання своїх творів і зауважував, що затримувати третій том (драматичні твори) не слід: «В деяких працях є потреба задля кону. У нас тепер гра трупа Гайдамаки. Прохав мене дати «Лимерівни» та «Згуби», а в мене й писаної немає!» Як бачимо, для трупи Гайдамаки Мирний радив дати *свій* текст, а не перероблений, обстоював друкування *свого* тексту драми, а не того, який грають, отже, його ставлення до остаточної редакції «Лимерівни» залишилось непохитним, незважаючи на довге листування з цього приводу з М. Заньковецькою та М. Старицьким.

До нас дійшло два списки переробки Старицького, за допомогою яких можна встановити, чим воно відрізнялася од тексту Мирного. Перший зберігається в Державному музеї театрального мистецтва УРСР (№ 10701/57561) під заголовком: «Лимерівна. Драма в 5 діях. Соч. Мирного и Старицкого. Посвящается М. К. Заньковецкой». В кінці дата: «1897-го года 20-го генваря г. Москва, 16,5 листов писаных». (З дописаного про кількість аркушів можна вважати, що дата поставлена переписувачем).

Другий список зберігається у Державній театральній бібліотеці ім. А. В. Луначарського в Ленінграді. На титульній сторінці зазначено: «Лымеривна. Драма в 5 діях, соч. Мырного и Старицького». Перед самою п'єсою заголовок повторюється та дається присвята М. Заньковецькій. Список не датований. Під штампом «Главиым управлением по делам печати к представлению на народных театрах одобрено» — напис: «СПб. 10-го июля 1907 г. Цензор драматических сочинений Н. Кашперов». Між обома списками принципових розходжень немає.

Крім цих двох повних списків «Лимерівни», в ДМТМ УРСР у Києві є недатовані рукописи окремих ролей. Суттєвих розходжень

з повними списками вони теж не мають. Очевидно, що текст переробки Старицького з 90-х років був усталений, і тому цензурований список як такий, що носить офіційний характер, можна сміливо вважати за найкраще відтворення її. Саме з цим списком і буде далі зіставлятися драма Мирного.

Переробка М. Старицького має п'ять дій; картин у ній, на відміну від п'єси Мирного, немає. Список дійових осіб майже не відрізняється: скорочені лише характеристики персонажів та додані «1, 2, 3, 4 дівчата» і «1, 2 парубки». Збережена також згадка, що «Действ[ие] проис[ходит] в половине XVIII столетия».

На перший погляд, принципової різниці між змістом першої дії в Мирного й Старицького начебто нема. Проте це не так. По-перше, Мирний ще в другій редакції «Лимерівни» відмовився від сцени гри дівчат й одразу розпочав п'єсу з повідомлення про гулянку Лимерихи з Карпом. У Старицького про це говориться лише в шостому виході. По-друге, ще до того, як з'являються Василь, Наталя, Лимериха й Карпо, вже робиться натяк про закоханість Марусі у Василя. По-третє, і найголовніше, огрублено образи Лимерихи й Василя. Лимериха постає сварливою п'яничкою, мова її брутальна. «А ви що? сороки та й годі!» — було, наприклад, у Мирного. Старицький до цього ще додає: «Самі не вбраті, хвости строкаті, перисті крила, мов мотовила; шуги-шуги!..» За подібним принципом скореговані й інші її репліки. У Мирного Лимериха майже не бере участі в спірці Шкандибихи з Карпом та Наталею, у Старицького ж вона вживає таких виразів, як «Цить, свахо моя люба, не гавкай! Хоч ти, ніврокy, трохи на пса скидаєшся!», вступає в суперечку з Шкандибихою, вигукуючи вслід їй: «А щоб ти сказилася з своїм йолопом, коли моя дочка погана! Моя дочка, як ясочка, а твій бовдур! Розходилася з своїм багатством! А, начхала я на тебе і на твоє багатство! І без вас погуляємо на свої, зароблені!». Стає незрозумілим, чому ж вона потім знехтує цією своєю гордою заявою й погодиться на шлюб Наталі з Карпом.

Василь теж огрублений. Його жарти з дівчатами інколи носять двозначний характер. Поряд з цим вилучені міркування Василя про «багатих» і «можних», про ті криві та несправедливі шляхи, якими добуваються статки.

Значно збіднений образ Наталі. Замість повної глибокого смислу розмови її з Марусею на початку п'єси, де виявляються кращі риси характеру героїні, висловлена рішуча любов до Василя, Старицький додає Наталі лише одну незначну репліку у відповідь на глузування Марусі, що Наталю «женишина шукає»: «Не смійся, Маруся! Нема в мене женишини, та ще нав'язаної. Коли треба буде, то сама виберу, а не хто-небудь...» Випущені міркування Наталі про бога, які у Мирного починаються ще у першій дії й тягнуться аж до самого фіналу.

У першій дії нема тієї напруженості, того тривожного сподівання дальшого розвитку подій, що є у «Лимерівні» Мирного: майже третину дії забрала гра дівчат та їхні мало причетні до справи розмови, потішила глядачів, танцюючи в оточенні парубків, Лимериха, під кінець — сварка між Шкандибихою, Лимерихою й Наталею, і все це увінчалося хвацькою пісенькою Лимерихи:

Ой піду я до шинку, до шинку,
Та вип'ю я горілки в восьминку,

Сім з калганом, сім в шахраном, а сім так,
Щоб зазнати, у горілці який смак...—

що, звичайно, не віщує трагічних подій.

Друга дія переробки Старицького ще більше різниться від тексту Мирного: введено новий мотив про вішання Карпа як основну причину згоди Шкандибихи на шлюб, спрощена роль Кнурів, які, довідавшись про закоханість Марусі у Василя, виступають єдиним фронтом, свідомо намагаються усунути суперницю — Наталю, активно домагаються замирення Шкандибихи з Лимерихою. Маруся все більше утверджується в ролі підступної розлучниці. Її міркування перед Наталею, що кохання — гріх, звучать дивно й штучно, оскільки характер Марусі змінився, а окремі міркування, властиві Марусі Мирного, формально збережені й дисонують з новим трактуванням її ролі в подіях.

Далі, жертвою змови стають не лише Наталя з Василем, а й сама Лимериха. Якщо у Мирного Лимериха, щиро бажаючи щастя дочці, наполягає на шлюбі Наталі з багатим Карпом, не бентежиться сваркою з Шкандибихою, а продовжує силувати Наталю до Карпа й у цьому їй допомагає Кнур, переслідуючи особисті інтереси,— то у М. Старицького Лимериха ледве не розладнала всієї справи. Кнурам довелося спочатку мирити її з Шкандибихою, а вже потім думати про те, як умовити Наталю та зберегти Василя для Марусі. У другій дії ще більше наголошується на сварливій вдачі Лимерихи, воиа виводиться достеменною п'яницею, чим значно порушена правда характеру. З люблячої матері, яка піклується про щастя рідної дитини, Лимериха М. Старицьким перетворена в сварливу заздрісну п'яничку, що хоче через шлюб Наталі з Карпом посісти добро Шкандибихи, а найпаче близькі її серцю наливки та меди. Саме це й використовують Кнури, щоб помирити її з Шкандибихою. Можливість Наталиної згоди не береться до уваги ні Лимерихою, ні Кнуром; їм насамперед — домогтися згоди Шкандибихи та усунути Василя. Мирний же будує колізії навпаки: основа всього — незгода Наталі, її волю треба зламати, проти неї треба рушити все, її треба обійти. І в цьому — основа конфлікту: як багаті, безсердечні люди розтоптали чисте серце волелюбної, непокірної дівчини.

Збіднений образ Василя. Те, що М. Старицький опустив його пристрасну розмову з Марусею в шостій яві, а натомість увів кілька загальних реплік про свою бідність, про намір помститися кривдникам, справи не міняє. Психологічна розробка характеру Василя підміняється риторичними фразами, при цьому випадає такий важливий фактор, як ставлення Василя до Кнурів.

Вилучення М. Старицьким розмови Карпа з Марусею також негативно позначилося на характеристиці їх образів. З цієї розмови Карпо постає не дурником, а досить хитрою і підступною людиною, яка заради свого не зупиняється ні перед чим.

Поява Наталі у другій дії (в Мирного вона не з'являється) нічого не додає до образу. Їй і робити нічого, тому Старицькому довелося перекинути кілька її реплік з першої дії в другу.

Друга дія не досягає драматичної напруженості й загалом статична. У Мирного ж саме в другій дії визріває підлий замір проти Наталі, відбувається мовчазна змова Кнура з Шкандибенком, викликана спільністю інтересів. У Старицького про загрозу призову Василя говорить Кнур, намагаючись відвернути його від думки одружитися з

Наталею. Це говорнться без будь-якого зв'язку з можливим втручанням Шкандибенків. У Мирного ця звістка бентежить Кнура, загрожує поламати виношені ним плани щодо Василя. Кнур віддає належне винахідливості Карпа, й сам згодом вдало використовує небезпечне «пікінерство». Якщо у Мирного певна статичність другої дії компенсується поглибленням психологічної розробки характерів, то у Старицького наявне штучне нагнітання зайвих подій: вішання Карпа, випивання Лимерихи в Кнурів, частування усіх Шкандибихою; пісиі підпилої Лимерихи час від часу мали оживляти дію, підміняти драматичну напруженість.

У третій дії Старицький дві картини зводить в одну, яка відбувається, як і перша картина в Мирного, у хаті Лимерихи. Перші п'ять виходів, котрі відповідають першій картині у Мирного, перенесені без принципових змін і позначені лише загальним, не завжди вдалим скороченням. У наступних виходах Старицький робить деякі корективи, викликані сценічними умовами. Так, наприклад, сцену прощання Василя з Марусею Наталя бачить у вікно.

Третя дія принципових розходжень з текстом Мирного не має. Але збереження тексту Мирного лише в третій дії мало ладнає справу, оскільки в перших двох діях допущене переосмислення більшості характерів і третя дія вже не є логічним продовженням попередніх. Розмова Лимерихи про єдине її бажання — влаштувати долю Наталі — суперечить її словам у другій дії про намагання посісти добро Шкандибенків. Механічне поєднання двох творчих манер — П. Мирного й М. Старицького, яке відбулося в третій дії, не досягло логічного злиття.

Цю неузгодженість ще більше поглибила четверта дія, яка, за винятком окремих незначних скорочень, повністю відповідає текстові Мирного. Сталось дивне для драматичного твору явище. Маруся, приміром, з свідомої злої розлучниці, яка в перших діях ие минала випадку поглузувати з Наталі, несподівано перетворюється в щиру і наївну подругу. Кнуриха, яка в перших діях спритно мирила Лимериху з Шкандибихою, виступає раптом досить тихою й забитою жінкою. Лимериха начебто мала радіти — що-що, а випити в дочки тепер вона завждн може, а це, між іншим, було одним із стимулів бажання видатн Наталю за Карпа,— раптом глибоко переживає її трагедію.

Шкандибиха теж поводить себе невиправдаио. За Старицьким, вони з багатенькими Кнурами сусіди, запросто бувають одне в одного. Кнури клопоталися з улаштуванням шлюбу Карпа з Наталею, й раптом Шкандибиха зовсім безпідставно виганяє Кнурів з хати. Далі. Якщо у перших діях Шкандибиха була проти Наталі лише тому, що не такої невістки бажала, а змушена була погодитися на одруження Карпа після його замаху на своє життя, то логічно було б, щоб вона мстилася Наталі за крах своїх сподівань мати іншу, багатшу невістку, а вона раптом ні з сього ні з того згадує колишню сварку з Лимерихою та гостру відповідь Наталі. «Думала, невісткою станеш — згадаю я тобі давнє,— одригнеться воно тобі печінками!» Саме над її «пихою» хоче «погуляти» Шкандибиха, хоче будь-що «скрутити» горду й непокірну Наталю. Спрощуючи уведенням «завішання» цей важливий момент, Старицький, не бажаючи того, об'єктивно затушовує одну з визначальних рис характеру свавільної Шкандибихи.

Скоротивши роль Наталі у попередніх діях, М. Старицький не забезпечив поступового окреслеиия багатогранності її образу, рішу-

чості її характеру. Тому Наталя в четвертій дії із досить млявої й пасивної дівчини раптом перетворюється у гнівну, протестуючу жінку. Що ж трапилося, чому відбулася така несподівана зміна? Мирний любовно творить образ Наталі, з дії в дію збагачуючи наше враження й уявления про неї, не зупиняється перед необхідністю інколи подавати довгі монологи, дещо розтягнуті сцени.

Оскільки п'ята дія написана Старицьким заново і мало пов'язана з текстом Мирного, то характери окремих героїв знову вступають в суперечність з третьою і четвертою діями, взятими механічно з п'єси Мирного. Репліка Наталі про те, що вона нікому не віддасть Василя, знову робить з Марусі традиційну розлучницю, що не узгоджується з її поведінкою в четвертій дії, зате відповідає характерові в першій і частково в другій діях. Але це, зрештою, окремі деталі.

Принципова відмінність п'ятої дії П. Мирного й М. Старицького — в ідейному трактуванні розв'язки. У Мирного, як відомо, Наталя обурюється, довідавшись про підлий обман. Вона не зрікається своєї любові до Василя, але вже не думає про щастя з ним. Її життя зламане не стільки тим, що вона змушена жити з нелюбом та зазнавати знущань лихої свекрухи, скільки тяжкою наругою над нею як над людиною. Наталя знає, що їй недовго жити, але життя й не приваблює її: «Та й нащо?.. Що я тут таке на сьому світі? — Приблуда, що не знає, де себе діти; сліпець — котрому довіку не бачити просвітку!» Не особисте нещастя болить їй, а та неправда, яка так підступно виявилася на гіркій її долі. І ще до появи Василя Наталя божеволіє. Повернення Василя для Наталі нічого не змінює. У Мирного її самогубство не стільки пов'язано з протестом, скільки виступає як символ убивства, хоч і не безпосереднього, Наталі Шкандибихою. Адже те, що божевільна Наталя сприймає ніж як «гостинчик» від свекрухи, лише розкриває його символічність. Прийшовши на мить перед смертю до свідомості, Наталя гірко кидає коханому: «Василю, Василю! де ти тоді був, як нас наші вороги обходили?.. А тепер? Прощай усе!» Василь *тоді* був їй потрібний, коли звершувався підлий обман, а не *тепер*, коли наглузувалися над Наталею, наглумилися над її головою.

У п'ятій дії М. Старицького зовсім інше трактування. Наталя, як і в Мирного, кидає Шкандибенків, їй теж не хочеться жити, але вона сподівається дочекатися Василя, виправдатися перед ним. Коли ж Василь пропонує тікати з ним у степи та байраки, Наталя радо погоджується: «З тобою хоч на край світа!» Тут до загальної неправди й несправедливості їй байдуже. Самогубство Наталі у М. Старицького — теж протест, але дрібніший за своїм характером. Якби Шкандибенки запізнилися з розшуками, не надійшли люди, Наталя просто втекла б з Василем і ніякого протесту взагалі б не було. У Мирного Наталя протестує до божевілля, до самогубства. Навіть якби дія була обірвана на тому, що божевільна Наталя одна блукає по леваді, мурмочучи напівбожевільні марення, то й тоді б протестуюча сила її вчинку не послабилася. Наталю зводить в могилу не неможливість поєднання з коханим, а все «темне царство», де «торгують людьми», де захочуть — «попустять жити», а не захочуть — розтопчуть, де проста й чесна людина відчуває себе беззахисною, як курча перед шулікою.

У гонитві за тим, щоб було «красиво и интересно», порушено логічний розвиток дії, зруйновані психологічні підвалини поведінки та

вчинків персонажів, а єдиний за своєю реалістичною спрямованістю й художнім втіленням твір розпався на кілька окремих дій, не завжди і не всім узгоджених між собою.

Переробка «Лимерівни» Старицьким не зустріла беззастережного схвалення. У наведених вище рецензіях на перші вистави, поряд з високою оцінкою їх, висловлені критичні зауваження саме щодо моментів, уведених до п'єси Старицьким. Так, наприклад, Ольга Л-ьє в цитованій статті («Одесские новости» від 30 грудня 1892 р.) скаржилася на відсутність у п'єсі «сложных психологических явлений, которые не были бы исследованы лучшими знатоками более глубоко». Вона майже не помітила Кнура і Марусі, побіжно відзначивши, що вони «скорее походят на манекенов, чем на живых людей». А саме їх Мирний наділив цікавою психологічиою обрисовкою.

Рецензент журналу «Артист» (1894 р., кн. 33, стор. 162—163) головні недоліки п'єси вбачав «в растянутости и в отсутствии в некоторых сценах движения, действующие лица не все достаточно обрисованы (например,— сама Лымеривна)». «Крымский вестник» від 8 жовтня 1892 р. писав: «...Сама пьеса представляет только канву, местами весьма слабо очертанную, на которой даровитые артисты уже сами стараются создать и характерные типы, и положення. [...]. Последний акт пьесы положительно подлежал бы переделке, ибо его никакая игра не может вывезти». «Новороссийский телеграф» від 5 грудня 1892 р. теж відзначав: «Драма построена весьма слабо, но наши артисты с г. Садовским и г-жею Затыркевич во главе изумительно исполняют пьесу, возмещая своей игрой ошибки и недосмотры автора». Разом з цим далі говориться: «Обращаем внимание зрителей на страшный своей реальностью 4-й акт, посвященный семейным раздорам Наталкн».

Як бачимо, більшість закидів рецензентів стосується тих моментів, які вніс Старицькнй, в той час як збережена без змін четверта дія викликає загальне захоплення, та ще іноді називається третя дія, яка теж зазнала загалом найменшого втручання.

М. Заньковецька крнтично підійшла до переробки М. Старнцького. Вона, певно, дала лише загальну ідею М. Старицькому про шляхи пристосування «Лимерівни» до сцени, а той на власний розсуд переробив драму, не маючи можливості радитись із артисткою (Див. лист до М. Заньковецької від 15 вересня 1898 р.— ДМТМ УРСР, № 50327). Про те, як поставилась М. Заньковецька до кардинальної переробки «Лимерівни», що прийняла, а що — відкинула, може засвідчити машинописна копія драми з власноручними корективами артистки. Список цей належав М. Заньковецькій і зберігався у неї до самої смерті (зараз він знаходиться у її онуки Г. Ф. Дядюші). Список не датований, але за правописом та позначенням прізвищ окремих виконавців його можна віднести до початку 900-х років.

Машинописний текст значною мірою відрізняється від обох списків переробки М. Старицького. По-перше, він становить скорочений варіант: повністю виключений перший вихід першої дії (співи та розмови дівчат і т. д.). До копії не увійшла двозначна розмова Василя з дівчатами, характерна грубуватими репліками, скорочена брава пісенька Лимерихи, відсутні грубуваті репліки у сцені сварки Шкандибихи з Лимерихою та Наталею.

У другій дії немає пісень Марусі і Лимерихи, повністю знято другий вихід (розмова Марусі з матір'ю). Третя, четверта й п'ята дії майже повністю відповідають переробці Старицького, лише кінець

четвертої дії трохи скорочено, й завершується вона словами Наталі: «Краще мені повіситись, ніж з отакими чортами жити»; дещо скорочено окремі репліки в останній дії.

При зіставленні переробки М. Старицького з примірником М. Заньковецької спостерігається більша досконалість останнього. Звертає увагу й принципова зміна образу Оришки. Якщо в переробці Старицького Оришка погоджується примирити Шкандибиху з Лимерихою, то у Заньковецької цей вихід зовсім не введено до тексту п'єси, внаслідок чого функції примирювача повністю належать Кнурові. Оришка ж, довідавшись од Шкандибенків про кохання Василя й Наталі, згодом приєднується до чоловіка, підтримуючи його замір.

У примірник М. Заньковецької обережно перенесені з тексту Мирного окремі моменти, які відсутні у М. Старицького. Характерна, з цього погляду, репліка Кнура у другій дії: «Шкода парубка, але своя сорочка ближча до тіла», подовжений у третій дії монолог Наталі, введення репліки Наталі в розмові з Марусею про Василя: «Тільки він не такий, Марусю, щоб бажав мого горя, моєї погибелі»; поновлені репліки після сварки з Кнуром: «Брехня, а душу і серце стискає. А що, як правда? Тільки тобі одному, Василечку, і повірю». Та в кінці третьої дії: «Робіть зо мною, що хочете». Завдяки такому, хоч і незначному поповненню варіанту Старицького текстом Мирного, образ Кнура збагатився штрихом, який розкриває його егоїзм, а образ Наталі серйозно виграв від того, що наголошено на її переконаній вірі у Василя, впевненості у його високій людяності. Тим більше було її потрясіння, коли побачила сцену прощання Василя з Марусею, тим умотивованішою стала її згода вийти за Карпа.

М. Заньковецька не зупиняється на цьому етапі поліпшення переробки М. Старицького й у машинописну копію олівцем вносить свої зміни. Ці зміни полягають, по-перше, в дальшому скороченні машинописного тексту за рахунок етнографічного колориту, який прямо не стосується дії і не сприяє її розвитку. Закреслена, наприклад, і цим повністю перенесена за кін сцена гри дівчат (I дія). Викреслена сцена частування Оришки (IV дія), вилучені віршовані репліки Наталі («Злів кіт на сало...») та ціла сценка — від згадки про те, що Карпо заглядає до хати, бачить гостей і ховається, аж до його розмови з матір'ю за коном перед появою на сцені Шкаидибихи. При цьому з тексту випала розмова про червону, як кров, наливку, про мед, яким Карпо частував Лимериху, та пісня Наталі: «Ой пила, пила та Лимериха на меду...» (IV дія).

Якщо перші викреслення у четвертій дії спрямовані переважно на надання подіям стрункості й лаконізму, то останнє носить інший характер. На перший погляд, здається дивним, що Заньковецька в тій дії, яка Старицьким була повністю збережена за Мирним, викреслює таку важливу деталь, як пісня Наталі, адже ця пісня породила п'єсу, дала їй свою назву. Оскільки момент божевілля Наталі в останній дії знятий, попередні репліки, які свідчать про порушення її психічної рівноваги й служать свого роду підготовкою майбутнього божевілля, зайві, вони дисонують з загальним тоном і ходом розвитку подій. Вилучення кількох найважливіших з цього погляду реплік («О, моя кров добра!», «Зліз кіт на сало...»), які, в свою чергу, підготували й виправдували виникнення пісні «Ой пила, пила та Лимериха на меду...», робить саму пісню зайвою, а появу її штучною. Заньковецька відчула це своїм художнім чуттям і внесла необхідні корективи.

Скороченнями у четвертій дії Заньковецька надала п'єсі логічної єдності, а образ Оришки зробила стрункішим, усунувши моменти неузгодженості в другій та четвертій діях.

Крім того, М. Заньковецька внесла у машинописний текст і свої доповнення: поширена репліка-відповідь Наталі Шкандибисі: «Мені вашого багатства не треба»; доданням або заміною окремих слів поліпшеиі чи уточнені деякі вирази, покращений стиль; репліки двох осіб іноді скорочені й злиті в одну, додано ремарки, які помагають артистам орієнтуватися в конкретних обставинах саме даної декорації: «зачиня двері», «збіга на ганок», «виходе з передиьої сторони із-за млина». В. Лазурський після однієї з вистав «Лимерівни» записав у своєму щоденнику про М. Заньковецьку: «В этой роли (Наталі.— *С. З.*) тоже были ее переделки. Она рассказывает, что часто переделывает текст по-своему; выбрасывает фразы, переставляет их. Это не каприз минуты и ни в коем случае не случайность или небрежность. Каждую роль она обдумывает и изучает. Положение действующего лица, смену его настроений она обдумывает умом. Задача должна быть заранее разрешена; загадки в характере для зрителей не должно быть [...]. Листок с переделкой вручается суфлеру с просьбой это место суфлировать таким образом» [1]. На жаль, згадувані аркуші ие збереглися.

Редакція Заньковецької відбила часткове переосмислення п'єси Мирного щодо сюжетного вираження його задуму. Вона ще не зводила хід подій до залізного розвитку логіки поведінки персонажів. Зламати опір уже існуючої переробки було важко — для цього необхідно було заново переписувати п'єсу. Але своєю неперевершеною грою М. Заньковецька доповнювала п'єсу такими барвами й штрихами, які немовби наскрізь прошивали п'єсу міцною ниткою, без якої вона знову розпалася б на окремі складові частини — дії. Цю єдність дії відзначав ще рецензент «Ведомостей Одесского градоначальства» у 1892 р.: «Впечатление, производимое артисткой в роли Наталки, до того сильно, что антрактов будто не существует в театре. От одного акта до другого вы находитесь всецело под обаянием игры артистки, а все акты вместе дают вам в конце концов такую иллюзию, что впечатление и после не так скоро проходит». Як бачимо, Заньковецька стала якоюсь мірою співавтором тексту п'єси, найкращим її інтерпретатором. Те, що не було ьнесено у текст п'єси, вона доповнювала своєю грою на сцені.

Хиби й недоліки переробки М. Старицького без корективів М. Заньковецької позбавляли можливості артисток іншого плану і характеру домогтися певного успіху в головній ролі. Не випадково, що майже рівнозначний із М. Заньковецькою успіх в ролі Наталі мала лише артистка трупи П. Саксаганського Л. Ліницька, яка користувалася редакцією, більш наближеною до тексту Мирного. Про цю редакцію можна судити з режисерського примірника П. Саксаганського, що має заголовок: «Лымеривна. Драма в 5 справах и 6 постановках Панаса Мирного» [2].

У тексті є викреслення та дописки, зроблені П. Саксаганським. В третій дії окремі речення вписані І. Карпенком-Карим. В кінці — дата: «1893 года мая 22 дня г. Екатеринослав. Писал Максим Данило-

---

[1] В. Лазурский, Марья Константиновна Заньковецкая в Одессе, Рукопис.— ДТМТ УРСР, № 2233/93312, стор. 5—6.

[2] Зберігається у Н. М. Тобілевич, вдови П. Саксаганського.

вич Савчеико». Зустрічаються підписи та позначки суфлерів, на оправі наявні стеаринові плями. Спнсок цей є документальиим ствердженням того, як «Лимерівна» виставлялася в трупі П. Саксаганського.

Перші чотири дії п'єси повністю збігаються з текстом Мирного, місця, викреслені цензурою, з тексту не вилучені: можливо, п'єса була переписана за публікацією в «Зорі» або за окремим виданням (Львів, 1892). П'ята дія подана в основному за переробкою М. Старицькоі о.

Текст перших чотирьох дій носить на собі сліди скорочень, інколи значних, але завжди обережних і в більшості випадків виправданих. Насамперед викреслені повтори висловлених раніше думок, риторичні питання, окремі деталі, які не впливають на загальний розвиток подій. Монологи Наталі, Василя й особливо Марусі зведені інколи до кількох вдалих речень. Скорочено пісні, деякі з них зовсім викреслені (наприклад, пісня Марусі на початку другої дії). В четвертій дії знято віршовані репліки Наталі, в зв'язку з усуненням божевілля необхідність в них майже відпадала, зате пісня Наталі «Ой пила, пила та Лимериха...» поширена — додано ще чотири рядки.

Переважна більшість скорочень не порушує правди характерів, хоч окремі штрихи при цьому, звичайно, втрачаються. Так, наприклад, з монологу Марусі в сьомому виході другої дії виключено спогади про те, як Василь колись доглядав її хвору. Оскільки образ Василя змальований досить повно, викреслення такої невизначальної риси не порушує загального враження.

Менш вдалим є скорочення діалогу Марусі з Василем у шостому виході другої дії (від слів Василя: «Оце то те й є, що базікала стара до смерті, поки й словом подавилася!» — і до кінця). Якщо до цих слів розмова-суперечка Василя з Марусею йшла у більш загальному плані, то саме у викресленому Саксаганським завершенні її Мирний показав ту прірву, яка розділяє бідного приймака з хазяйською дочкою.

Третя дія у примірнику П. Саксаганського також, подібно до переробки М. Старицького, з двох картин зведена в одну, але зроблено це вдаліше. По-перше, текст Мирного даний повніше, скорочено лише партію Лимерихи. По-друге, збережено монолог Наталі після сварки з Кнуром. По-третє, і найголовніше, сцена прощання Василя з Марусею виписана І. Карпенком-Карим з максимальним відтворенням тексту Мирного і зовсім відмінно од переробки М. Старицького.

У М. Старицького Наталя, побачивши у вікно Василя з Марусею, вибігає з хати й уже за коном говорить: «Василю! Василю! Вернися, вернися та вбий мене своєю рукою! Мені легше буде смерть від тебе приняти, ніж отаку наругу переносити! Василю, Василечку!» Повернувшись до хати, вона ридаючи говорить: «Ох, боже мій! І бог тебе не скарає! І люди тебе не осудять!» Карпенко-Карий збирався подати цю сцену в такий же спосіб, зазначивши в ремарці, що Наталя гукає «спершу у вікно, вибігає і чуть, як гукає за лаштунками», але одразу ж викреслив згадану ремарку й усю сцену подав зовсім інакше: Наталя, побачивши у вікно Василя й Марусю, гукає: «Василю! Василю! *Василю! Василечку!* Чого ж ти побіг? Куди ти? Вернися! Не слухаєі і не оглядається. Василю, голубе мій! Вернися... одно слово, одно невеличке слово скажи... І я забуду... все забуду! *Що ж це? Боже мій. Пішов, не попрощався, не оглянувся... Легше мені* від тебе смерть

прийняти, ніж отаку наругу переносити, отаку зраду бачити! Василю! І бог тебе не скарає, люди не осудять?! (Плаче)» [1].

Впадає в око надзвичайна повага до тексту Мирного й обережність, з якою Карпенко-Карий корегував текст.

Кінець третьої дії у примірнику П. Саксаганського також інший. Старицький, завершував її словами Наталі: «Боже ж мій, боже! Невже нема на світі правди, одна тільки брехня та зрада керує?! Ну, мій суджений!.. Іди, тягни сюди свою матір та зап'ємо червону! Ха-ха-ха!» М. Заньковецька замість останнього речення доречио перенесла з тексту Мирного — «Робіть зо мною, що хочете». Карпенко-Карий і на цьому не спинився, а зберіг наявні у Мириого наступиі репліки Карпа й Лимерихи, скоротивши лише репліку останньої. Лимериха під завісу говорить: «Дочко моя, голубко моя! Бий того сила божа, хто тебе дурив та світ тобі мутив!» Обірвавши на цьому репліку Лимерихи, Карпенко-Карий ще раз наголошує, що саме зневіра Наталі в коханні Василя, ображена її гідність будуть використані і Карпом, і Лимерихою, щоб досягти свого, та що згоду Наталі, певно, нелегко доведеться добувати. Випущені заключні слова Лимерихи: «Веди її, сину, додому. Тепер вона твоя, навікн твоя!» — своєю прямолінійною впевненістю вони дещо послаблювали психологічну вірогідність раптової згоди Наталі на шлюб з досі осоружним їй Карпом.

В основу п'ятої дії покладена редакція Старицького, але з досить грунтовними змінами та доповненнями. Так, першнй монолог Наталі має зовсім інше закінчення: «І тепер ще ловлять мене... хотять з осоружним замуруватн. *(Скажено)*. Ні! Тепер уже годі! Живою в руки не дамся! *(Вийма з-за пояса ножа)*. Або в чужім, або в своїм серці, а кров'ю ти окипиш! *(Чутно здалеку пісню)*. А-а! *(Прислухається)*. Пісня... Знакома... його голос! Його! *(Хова ніж, становиться за дерева)*».

Принциповість цієї зміни полягає в тому, що Наталя ще до появи Василя твердо внрішує нізащо не повертатися до Шкандибеиків, більше того, вона ладна помститися на кривдниках або ж стратити себе. Іншого виходу немає. В цьому разі поява Василя випадкова, Наталя не виходить на леваду, щоб зустріти коханого й вимолнти собі прощення, як це бачимо у Старицького. Більше того, розповівши Василеві про все, що сталося, вона не просить собі прощения, а гордо запитує: «Ну, тепер скажи, чи простиш мене? Чи з презирством, огидою плюнеш?» Лише почувши, що Василь не тільки ие відвертається од неї, а кохає її, що вона йому «миліша за цілий світ», Наталя кидає думку про самогубство, рветься в інший світ, в нове життя — десь там, на волі, з милим. Надія на ще можливе щастя повертає Наталю до життя. А коли й це рушиться, Наталі справді нічого не лишається, як ударом ножа обірвати свої страждання, і коли не судилося живою, то хоч мертвою вирватися з пазурів «іродів», «душогубів», «кровопийць».

Другою принциповою відмінністю є те, що в п'ятій дії участь бере Лимериха. В четвертій дії вона пішла від Шкандибенків раніше, ніж у Мирного, майже слідом за Кнурами, й не була присутня при остаточному розриві Наталі з Шкандибенками. Про те, чим закінчилася сварка, Лимериха, певно, довідалася вже згодом, бо в п'ятій дії Кнуриха, убігши разом з чоловіком, говорить: «Лимериха з Марусею

---

[1] Курсивом дано слова, дописані Карпенком-Карим.— *С. З.*

шукають Наталю... а вона от з нашим Василем». Ще до появи Лимерихи Кнур, відповідаючи на Василеві докори, намагається вигородити себе: «Що ж це ти, сину,— звертається він до Василя,— і мене дорікаєш за те, що вигодував тебе?» Киуриха при цьому додає: «Діждались подяки!» Але обійти Василя ие вдається: «Та навіщо ж ви мене годували?— кидає він у вічі названим батькам.— Щоб злодіяцьки розбити моє щастя?!» Ця невеличка сценка говорить про егоїстичність усієї поведінки Кнура ще задовго до подій, зображених у п'єсі. Тільки для себе, тільки для щастя своєї дочки годував Кнур Василя, і дивно було б, коли б він поступився ним для чийогось щастя.

Лимериха, убігши майже останньою, докоряє Наталі, що та соромить себе, соромить матір. Наталя гостро відповідає: «А що ж зробила матір з своєю дочкою? Не пожаліла вона ні краси її, ні щастя? [...] думала, що я щасливою буду, коли зиала, як ми з Василем кохаємось? Та швидше серце моє закипить на ножі, аніж у того Шкандибенка у дворі!..» Після гострих слів дочки Лимериха в розпачі голосить: «Ох, що ж я наробила!»

Маруся, побачивши Наталю з Василем, «скам'яніла»— підкреслено в ремарці. «І Василь тут»— вихоплюється в неї. Відчувши, що вона иазавжди втрачає коханого, незалежно від того, як і чим скінчаться події, Маруся плаче, «схилившись до матері»: «Ой, пропала ж я! Пропала!»

Остання дія драми в редакції Карпенка-Карого й Саксагаиського дещо краща за переробку М. Старицького, психологічно більш вмотивована. Протестові Наталі надано більш високого звучаиия. Однак повиого злиття останньої дії з попередніми не досягиуто. Зберігши загалом майже в недоторкаииості чотири дії Мириого, П. Саксагаиський та І. Карпеико-Карий мусили б відповідио до логіки розвитку характерів переписати п'яту дію. Не виключеиа можливість, що, знаючи про листуваиня М. Заньковецької з П. Мириим з приводу переробки п'ятої дії та про його згоду, Саксаганський та Карпенко-Карий сприйияли цю переробку як вияв авторської волі, а тому ие иасмілилися відкинути її зовсім і спробували лише покращити. Проте повністю перебороти опір текстові П. Старицького частковими вдосконаленнями їм не вдалося, як не вдалося це й М. Заньковецькій.

Взяти, приміром, таку важливу деталь, як порада Шкандибихи Карпові в кінці четвертої дії захопити з собою иожа. В даному випадку вона зайва, оскільки Карпо в п'ятій дії з'явиться разом з Шкандибихою без усякого ножа.

Киуриха в перших діях виступала як забита, тиха жінка. В п'ятій же дії вона енергійно закидає нещасному Василеві його невдячність. Щиро бажаючи добра Наталі, її близька подруга Маруся в заключній дії вражена не стільки тією несправедливістю щодо Наталі, яка лише тепер стала їй зрозумілою, скільки крахом власних сподівань, що значно спрощує образ Марусі. Це ще раз свідчить про те, наскільки чітко Мирним була продумана й вмотивована «Лимерівна», тому виключення лише одного моменту — божевілля Наталі — порушує стрункість усього твору.

Трупа П. Саксаганського з великим успіхом виставляла «Лимерівну», що характеризують гастролі трупи в Одесі через рік після тріумфального успіху М. Заньковецької в ролі Наталі. Прем'єра відбулася у грудні 1893 р. і викликала схвальні рецензії. «Новороссийский телеграф» від 10 грудня 1893 р. відзначав, що вистава про-

йшла «прекрасно и была принята публикой очень хорошо». Друга вистава (19 грудня 1893 р.) теж пройшла з успіхом: «Спектакль привлек много зрителей и прошел с большим успехом»,— пише той же «Новороссийский телеграф» від 21 грудня 1893 р.

Далі, в рецензії на прем'єру йдеться про певне зіставлення обох переробок: «Лымеривна» в исполнении труппы г. Саксаганского во многом разнится от того, в каком виде она шла у г. Садовского. Некоторые акты (первый и второй) почти совершенно изменены, в других имеются сцены, не шедшие у господина Садовского. Как передают, труппа г. Саксаганского исполняет «Лымеривну» согласно тексту г. Мырного, а в исполнении товарищества г. Садовского она подверглась изменениям, направленным главиым образом к тому, чтобы выдвинуть роль Лымеривны (Гали) [1], которая и без того является главным действующим лицом. Если от этого выигрывала исполнительница роли Галй, то в том виде, в каком ставится драма теперь, выдвигаются другие роли, которые прежде совершенно стушевывались. Так, например, роль Карпа Шкандыбы проходила незаметной и была третьестепенной, у г. же Саксаганского она явилась олицетворением цельного и художественно очерченного типа. То же самое можно сказать о роли Остапа, исполнявшейся г. Карпенко-Карым».

В рецензіях досить високо оцінюється гра й інших виконавців, які створюють (на чому особливо наголошується) єдиний ансамбль. Відзначається чудова гра Л. Ліиицької. Якщо в рецензії на прем'єру був невеликий закид в адресу артистки в тому, що їй місцями «изменял голос», то вже у наступиій рецензії висловлено беззастережне захоплення її грою.

Успіх виставн не був короткочасним. Під час гастролей в Одесі наступного року трупа П. Саксаганського зиову виставляла «Лнмерівну» й знову одержала високу оцінку. В рецензії на прем'єру, яка відбулася 17 грудия 1894 р. («Одесские новости» від 21 грудня 1894 р.), відзначалося: «Главиый интерес драмы сосредоточеи иа роли Лымеривны, которую исполняла г-жа Линицкая. Артистке предстояла задача тем более трудная, что роль Лымеривны является коронной в репертуаре г-жи Заньковецкой, что драма г. Мирного ставилась уже два раза труппой г. Садовского и что для зрителей представлялась возможность сравнения игры двух артисток. К чести г-жи Линицкой должно сказать, что она справилась с своей задачей превосходно. Артистка играла с большим увлечением, а четвертый акт, наиболее сильный по драматичности, проведен был ею так тепло и энергично, что привел зрителей в восторг и вызвал бурные аплодисменты, превратившиеся в целую овацию молодой, талантливой артистке». Газета «Одесский листок» від 29 жовтня 1896 р. також писала, що Ліницька обрала «Лимерівну» для свого бенефісу.

Знаменио, що саме в «Лимерівні», поставленій з максимальним додержанням тексту Мирного, виявився талант Ліницької — майбутнього майстра українського реалістичного театру.

Крім уславлених на той час труп, до «Лимерівни» зверталися й інші колективи, число яких в 900-х роках значно побільшилось. Показово, що кожна трупа, виходячи з досвіду корифеїв, уже наперед була впевнена у необхідності пристосувати драму Мирного до сцени. З'являлнся нові переробки, які зникали разом з розпадом труп і до наших днів не збереглися.

---

[1] Мабуть, помилка. Мова йде про роль Наталі.— С. З.

Як бачимо, утвердження драми Мирного на сцені було складне і нерівне: в трупі М. Садовського вона йшла в недосить вдалій переробці М. Старицького, зате у виконанні найталановитішої актриси М. Заньковецької; в трупі П. Саксаганського «Лимерівна» виставлялася з більшим наближенням до авторського тексту й була позначена майже рівнозначним М. Заньковецькій успіхом Л. Ліницької. В інших, менш уславлених трупах виставлялися власні переробки, і навряд чи були вони вдалі. В Галичині, де «Лимерівна» вперше побачила світло рампи, вона йшла за текстом Мирного із зміненою назвою «Діти недолі».

В радянський час драма Мирного посіла значне місце в репертуарі театрів України та за її межами. Тільки в післявоєнні роки під час своїх гастролей в Російській Федерації українські театри виставляли «Лимерівну» в Москві — Харківський державний український театр ім. Т. Г. Шевченка, у Воронежі — Дніпропетровський український театр ім. Т. Г. Шевченка, в Іжевську — Станіславський український музично-драматичний театр ім. І. Франка, в Щербакові — Запорізький обласний музично-драматичний театр ім. М. Щорса та ін.

В 1954 р., коли народи Радянського Союзу святкували 300-річчя возз'єднання України з Росією, в багатьох театрах країни серед ювілейних вистав була і драма Мирного «Лимерівна». Драма виставлялася не лише професійними театрами. Наприклад, драматичний гурток Вільховецького цукрового заводу в 1951 р. підготував дев'ять п'єс і серед них «Лимерівну». Студенти Харківського театрального інституту обирають п'єсу Мирного для дипломної вистави. Її з захопленням сприймають і шахтарі Донбасу, і лісоруби Прикарпаття, і хлібороби Тернопільщини.

«Лимерівна» завоювала глядача й за кордоном. Цікаво, що драма Мирного у 1957 р. виставлялася драматичним гуртком Крайня Поляна в Чехословаччині на Пряшівщині. Вистава користувалася успіхом в навколишніх містах і селах, була показана на крайовому огляді драмгуртків у Снині. Методичний кабінет художньої самодіяльності при Окружнім будинку культури в Свиднику 1956 р. видав «Лимерівну» на склографі спеціально для драматичних гуртків.

Великий інтерес до твору Мирного надихнув колектив Київської студії художніх фільмів на створення в 1955 р. кінофільму «Лимерівна» (сценарій і постановка Лапокниша). Нову постановку класичної драми Мирного здійснив у 1969 р. Київський державний академічний український театр ім. І. Франка (режисер В. С. Лизогуб).

На батьківщині письменника драма вперше видрукована 1907 р. в складі «Книжки третьої творів». При зіставленні тексту цієї останньої прижиттєвої публікації з автографом «Лимерівни» значних розходжень не виявлено. Йдеться, головним чином, про окремі різночитання, які мають частковий характер і кардинальних відмінностей у текст не вносять. Однак характер більшості різночитань викликає сумнів у їх авторському походженні. Зокрема, на початку VII виходу I дії в друкованому тексті випущено перші дві репліки, наявні в автографі:

«Наталя. Здоров був, Василю!

Василь (*углядівши, усміхається*). Наталя!.. Здорова, здорова!»

Це — перша зустріч героїв, і цілком природно, що вона починається з вітання. Навряд, щоб Мирний з невідомою метою (для скорочення тексту два рядки суттєвої ролі не грають) порушив реалістичність

картини і змусив Наталю відразу ж звертатися до коханого: «Куди се ти йдеш, так замисливши сь та загадавшись?»

Іиший пропуск маємо в II дії (вихід VII). Маруся, міркуючи про поведінку Василя, дивується, чому він, мовляв, не бачить свого щастя, не знає, де його, те щастя, шукати, й думає, чи не натякнути хлопцеві про своє кохання до иього. З монологу Марусі в друку випущено слова: «Шукає там, де його (щастя.— *С. З.*) не було і немає... Хіба сказати йому?» Цей рядок також мало дає для економії тексту, зате має суттєве значення для розвитку роздумів Марусі про Василя, робить природним дальший хід її думок. Вилучення ж цього рядка з тексту порушує властиву для поміркованої Марусі розміреність монологу, надає йому иевмотивованої характером образу уривчастості.

У монолозі Наталі, яким починається III дія, після слів: «Того не можна, того не годиться...» випущено питання: «Чому не можна? Чому не годиться?..» Але саме це питання передає збентеженість Наталі, її незгоду з існуючими настановами, весь її монолог побудовано на неодноразових повторах питань і заперечень, на них грунтується його ритміка, яка допомагає відтворити хід думки героїиі, тяжкий її шлях до істини.

У другому виході другої картини тієї ж дії в монолозі Наталі викреслено слова «мого горя тяжкого» в зверненні до бога: «Невже ти не бачнш мого плачу кревного, мого горя тяжкого?», чим зруйновано нагнітання, характерне для монологів Наталі. У наступних рядках таке нагнітання повністю збережено навіть у випадках, де спостерігаються майже тавтологічні повтори.

Неправомірною видається правка у репліці Шкандибихн поо те, що Наталя, мовляв, з Лимерихою осуджують нових родичів: «І сяка і — така! і — сякий — і такий!» Вилучення слів «і сякий і такий» руйнує хитрий задум Шкандибихи нацькувати Карпа иа Наталю, збурити його проти жінки. Для цього вона вдається до найрізноманітніших засобів, зокрема, звинувачує Наталю в тому, що вона, мовляв, разом з Лимерихою осуджує і свекруху, і чоловіка. До того ж наступна репліка «чоловік противний, свекруха уїдлива!»— передбачає, щоб у попередній репліці також фігірувала не одна Шкандибиха, а й Карпо. Мета Шкандибихи — нацькувати сина на Наталю — буде послаблена, якщо вона не спробує зіграти на його самолюбстві.

У початковому монолозі Наталі у V дії теж скорочення невдале: замість «А сі місця мені такі любі, такі милі...» — «А сі місця мені такі милі», що послаблює ліричну зворушеність дівчини, викликану місцями, де вона колись зустрічалася з коханим.

Нерозуміння нагнітания як одного з художніх засобів, властивих Мирному, привело і до такої заміни: «Коли б я знала, від чого то у його сум такий, та туга важка?!» — на «Коли б я знала, від чого то у його сум такий та туга важка?!»

Трапляються й ще невдалі виправлення. Скажімо, в іронічній репліці Лимерихи — «Хіба ми знаємо у тій наливці толк, коли вона наливається, коли сточується? Нам — аби випити»—«толк» замінено на «смак», таке корегування неправомірне, оскільки йдеться саме про готування наливки, а не про смакування готового вже иапою (в чому, до речі, Лимериха «знала толк»).

Інші правки мають частковий характер (указує — показує, відкіля — від кого; хай же, хай іде...— хай же йде; затіями-витівками тощо). Трапляються явно друкарські помилки: пропадає (з кохан-

ням) — припадає; задурений — забурений, Побійтесь, мамо, лихої годиии!..— Підійдіть, мамо, лихої години!..

Деякі виправлення засвідчують, що при складанні тексту окремі слова були невірно прочитані (налегичив — налещив, розшулічиш — розмурличиш), а в коректурі були непомічені, або ж верстка не вичитувалася автором, який, звичайно, вніс би належні уточнення.

Інші різночитаиня в тексті полягають, головним чином, у чергуванні «і»—«й», «у»—«в» та пунктуації. Ці заміни також не видаються обов'язковими, оскільки порушують властиву Мирному ритміку мови. Що ж до авторської пунктуації, то в драматичному творі вона, як, до речі, й ритміка, відіграє особливу роль, оскільки надає акторам можливість дотримуватися певного інтонаційного малюнка, тому при внесенні якихось змін треба бути обережним.

Як бачимо, художня доцільність внесених у друкований текст правок досить проблематична, принаймні — не безперечиа. що породжує правомірний сумнів у авторському походженні змін. До того ж листування Мирного з видавництвом «Вік» з приводу тритомника не дає достатніх підстав для певності в тому, що він уважно переглядав коректуру всіх томів і схвалив наявні там різночитання.

Так, редактор видавництва в листі від 29 серпня 1902 р., прохаючи швидше надсилати драматичні твори, ніби між іншим, зауважував: «Може, схочете переглянути I том. то вишлю иа деякий час, поки почнеться друкуватися» (ф. 5, № 571).

Мирний, надсилаючи 3 вересня 1902 р. до видавництва «Лимерівну», «Згубу» й «Спокусу» для переписування, писав: «Не втаюсь, бажалося б мені не те, що переглянути I-й том, а й гаразденько його перечитати, може б, що-небудь довелося і виправити, коли то се можна. Оже у меие часу зайвого так трохи, що я боюся — чи ие задержиться цим друкування його? Через це саме боюся і прохати Вас заслати I том тільки на огляд». Набірний рукопис був надісланий Мирному 9 вересня 1902 р. У листі редактор зазначав: «I т. Вам посилаю, його можете у себе затримати з місяць або навіть і зо два,— думаю, що за сей час встигнете його переглянути і, що треба, виправити» (ф. 5, № 572). Але Мирний, як свідчить наступний лист від 20 жовтня 1902 р., не зміг детально розібратися з текстами першого тому. «Переглянувши трохи заслану Вами рукопись,— пише Мирний,— вертаю її знову до Вас, щоб не забаряти друкування. Дрібніше не міг перечитувати рукопись, бо зайвого часу бракує». Коли ж перший том вийшов друком, Мирний зауважив: «Книжка видана дуже гарно: і шрифт ясний та гарнний, і папір добрий. Шкода тільки, що я «П'яниці» не перечитав, як Ви засилали цензуровану рукопись, і через те там випали такі помилки, що не второпаєш, про що ведеться річ» (лист від 15 липня 1903 р.), а далі — перелік цих помилок. З'ясувалася ще й така показова дрібниця: Мирний виявив, що ці самі помилки були і в пеошому виданиі «П'яниці», а тільки «тепер додивився». Як бачимо, Мирний знайомився з рукописом тому після проходження цензури (та й то не дуже уважно), а коректури — не правив, бо помилки помітив уже після виходу книги в світ.

Схоже на те, що й з іншими томами було так само. В листі від 9 травня 1904 р. Мирний запитує про третій том: «Цікаво б знати, чи Ви приточили до драм і послідню мою містерію «Спокуса» і чи дуже то її понівечила цензура? Як одберете рукопись, сповістіть». На цей раз ідеться навіть не про перегляд набірного цензурованого

примірника, а про звичайну інформацію щодо остаточного складу тому.

У наступному листі від 17 червня 1905 р. згадується, що редактор показував Мирному «вже проведені через цензури другий та третій томи». Але при цьому Мирний запитує: «Сповістіть, будь ласка, чи є думка друкувати їх і коли можна сподіватися, що вони вийдуть у світ». Знову — жодного слова про корректуру. А далі, в листі від 29 вересня 1905 р. йдеться вже про те, «куди засилати примірники мого II і III томів». Що видавництво не дуже зважало на волю автора, навіть не інформувало вчасно про зміни, внесені до складу томів, свідчить лист Мирного від 25 грудня 1908 р. до Г. І. Маркевича: «Кажуть, либонь, у «Новій раді» (Збірник на спомин покійному Старицькому) надрукована моя «Спокуса», котру я давав у 3-ю книжку своїх творів і котру, не знаючи через віщо, не поміщено її там. Хто дав її без мого дозволу у «Нову раду» — не знаю. Таке тепер, як бачите, настало і усякий, як хоче, так і ворочає твоїми працями, не питаючи того, чи згоден на це той, хто робив!» Як бачимо, авторська участь у готуванні та нагляд при здійсненні видання тритомника були досить обмеженими.

Тому гадаємо, що найавторитетнішим джерелом для публікації, яка б повністю відбивала останню волю автора, треба вважати автограф.

Після того, як «Лимерівна» вийшла в третьому томі творів, вона довгий час не друкувалася. Лише 1924 р. видавництво «Рух» здійснило видання грунтовно скороченої переробки М. Старицького під ім'ям Панаса Мирного. Крім довільних скорочень у всіх без виняткудіях та перередагування окремих слів і виразів, у публікації послідовно вилучені всі згадки про бога («прости господи», «бога ради» тощо), знімалися навіть ідіоматичні вирази: «Не святі горшки ліплять», «чоловік міркує, а бог керує» та ін. Там, де обмежитися простим викресленням не можна було, зроблені виправлення: замість «їй-богу» — «дійсно», «Христа ради» — «дуже прошу», «дай боже» — «це було б добре», а «лукавого» перетворили в «лиху годину». Знято адміністративні назви колишньої Росії («волость»), у ремарках — згадки про ікони та образи.

Наступна публікація «Лимерівни», що ввійшла до шостого тому[1] нового зібрання творів письменника, припадає на 1929 р. і була здійснена за автографом. Відтоді п'єса друкується в усіх зібраннях творів письменника.

За автографом драма двічі виходить у видавництві «Мистецтво» з статтями Ф. Гаєвського[2] — першою спробою дослідити сценічну історію «Лимерівни».

У перекладі російською мовою Г. Шипова «Лимерівну» 1945 р. на склографі видрукувало Всесоюзне управління по захисту авторських прав. Переклад драми увійшов 1951 р. до третього тому зібрання творів Мирного в чотирьох томах («Собрание сочинений Панаса Мирного в четырех томах»).

---

[1] Панас Мирний (Рудченко), Твори, т. 6, Драми і комедії, Х., ДВУ, 1929.

[2] Панас Мирний, Лимерівна. Редакція тексту, стаття, примітки Ф. Гаєвського, К., «Мистецтво», 1953.

За кордоном «Лимерівну» 1932 р. видрукувало канадське видавництво «Український голос» у Вінніпегу, словацький переклад драми вийшов 1960 р.

Друкується за чистовим автографом остаточної редакції, датованим 1883 р. (ф. 5, № 113).

Перемудрив

Вперше надруковано 1886 р. в Києві окремим виданням: «Перемудрив. Комедія в п'яти справах Панаса Мирного. 1884».

П'єсу сподівалися дати в наступному випуску «Збірниці з рідного поля», однак після заборони «Лимерівни» це не вдалося здійснити вже з суто технічних причин. Є. Трегубов писав Мирному 12 жовтня 1886 р. з цього приводу: «За «Перемудрив» Ви можете [мене] вилаяти, що вийшла не [з таким] оглавом, як перший випуск — але це сталося від того, що на загальному листкові не було написано «Збіраниця», то цензура й сказала, що вона не може випускати книжки під другим заголовком, як подозволила; щоб можна ж було пускати під заголовком «Збіраниця», треба було робити знову усю процедуру до головного управління включительно; то я вже пустив так» (ф. 5, № 910).

Автограф п'єси не зберігся. У відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка є лише невеликий (6 арк.) уривок однієї з редакцій комедії (ф. 5, № 118).

Творча історія комедії Мирного дуже заплутана й за браком матеріалів досі ще не в усьому з'ясована. Як свідчить авторська дата на першодруку, п'єса написана 1884 р. Її уважно прочитав І. Білик і в листі від 18 квітня 1885 р. подав Мирному детальний аналіз.

«Прежде всего я должен указать на *несоразмерность* действий: 1-е — общая характеристика действующих лиц, а преимущественно Храпка — 86 стр.; 2-ое — в салку: молодое поколение играет комедию протеста и заводит роман — 63 стран.; 3-е — в хаті Храпка: мошенство адвоката и семинариста; разлад с детьми — 57 стр.: 4-ое — у хаті в Вовка: заговор молодого поколения и сила его — 49 стр. и 5-е — перемудрыв Храпко — 33 страницы.

В особенности несоответственно 1-ое действие, в котором появляется масса действующих лиц с единственною целью характеризовать Храпка как дряпіжку-адвоката: они появляются и исчезают навсегда (вроде щетинников). Сцены эти прекрасны были бы в повести; но в комедии — они излишни. Здесь все должно *действовать* на протяжении всей комедии, а они у тебя не действуют, а характеризуют Храпка. Это недостаток, хотя исправимый. Нужно сделать купюры — и тогда выйдет сносно.

Обращаясь к действующим лицам, я буду последовательно делать заметки:

1) *Храпко* — живое лицо. Прекрасно задуманный и выполненный тип — старого дряпіги, сутяжника, пристроившегося к новым порядкам адвокатуры. Недостатка, по-моему, два: а) в первом действии, как я уже сказал, он не действует сам, а лишь разговаривает с людьми, которые его характеризуют; б) в остальных — он читает слишком длинные монологи. Они превосходным языком написаны: живым, образным, но все-таки они длинны.

2) *Петро* — сын-студент. Несколько ходулен и мелодраматичен. Образец идеала народника, без пятнышка и задоринки. Это не Ра-

дюк — мягкое, дряблое существо; но человек с головой и характером. Ну, а если он человек с головой, то женитьба его на Пріці,-- хотя это и логически последовательно в комедии,— в жизни показывает, что у этого человека б[ыть] может много честности, но мало *практического ума*. Он даже и не задумывается над тем, что люди, поделившие даже работу на черную и белую, сами себя и своих присных приспособляют также к такому разделению. Я еще понимаю: жеребиться хочется, простая девка наиболее удовлетворяет крови; но что она может говорить уму и сердцу? — Ты желаешь выставить, что у Петра женитьба — не увле[че]ние, а заключение «холодного ума». Но в таком случае — прости меня: дурна Пріська умнее такого умного героя! Она отбивается от брака, сознавая, что она не *соответствует* для той помощи, которой от нее ожидает интеллигентный человек. Она годится для постели, для кухни; но никак не для помощи в нашей работе. Брак его с Приською — мелодраматическая или мелокомическая глупость,— для общего хода пиесы совсем не нужная.

3) *Галя* и *Дуня* хорошо задуманы и прекрасно выполнены. Это у тебя, по-моему, лучшие лица. В особенности мне нравится Дуня — эта первобытная простота, толстота и т. п.

4) *Пріся* — незначительное лицо, вся роль которого заключается в том, что оно «лакомый кусочек» для папаши и для сына,— причем глупость делает не папаша, а перехватывает это дело умница-сын.

5) *Грицько* — или провидение — чересчур идеален. Право, среди щетины не родятся такие. Там — практики, а не идеалисты; а практик (всякий) всегда немножко — сукин сын, иначе он и практиком не будет. Я понимаю его страсть к Дуне; понимаю и все, что́ могло быть им сделано ради этой страсти, т. е. чтобы ее достигнуть (заем Петру, приючение Гали и т. п.). Но я не пойму и ты не поймешь, чтобы сын щетинника-кулака возвышался до таких общих понятий, как богадельни, помощь по приятельству человеку разных положений (Петру) и т. п. Все это если и могло случиться, то только по одному побуждению — расположить родню, чтобы соединиться с Дунею.

6) *Печариця* — шаржирован в объяснениях с Галею. Следовало бы, чтобы он говорил человеческим языком, каким теперь и говорят семинаристы. У тебя же — это *Финтик* блаженной памяти Котляревского. Много, друже, воды утекло с тех пор — и теперешние «псаломщики» совсем не то, что прежние «дяки».

Вообще вся комедия *растянута*. Играть ее нужно 5 часов, а времени (с 8 до 12) у актеров, за антрактами, не больше 3—3½ часов. Кроме того, растянутость утомляет внимание. Словом, Христа ради, сделай сокращенне — и тогда комедия хоч куды!» (ф. 5, № 740).

Свій розгляд «Перемудрив» І. Білик закінчує жартівливим натяком на перші драматичні спроби брата — «...прежде ты всех своих действующих лиц топил, резал, морил, — теперь ты начал женить их... В добрый час...»

З рукописом комедії на прохання автора мав ознайомитися В. Горленко. Він писав Мирному 19 серпня 1885 р.: «Питаю твердую надежду быть в Полтаве в первых числах сентября. С великой охотой буду читать «Перемудрив» и без лукавства выскажусь о ней, если мое мнение имеет какое-нибудь значение» [1]. Згодом, перечитавши вже

---

[1] Є. Рудинська, Листи Василя Горленка до Панаса Мирного. 1883—1905, К., УАН, 1928, стор. 20.

опубліковану комедію, В. Горленко в листі від 26 лютого 1899 р. зауважував авторові: «Как растянута эта вещь для сцены! Если бы актер сыграл роль Храпка, то его после спектакля наверное прямо свезли бы в больницу. Из Ваших вещей — эта мне наименее нравится, хотя есть очень хорошенькие сценки. Но лица образованных украинцев — ходульны, ибо они ходульны и в жизни — увы!»[1]

Сам Мирний не перебільшував сценічних якостей комедії. Розповідаючи в листі до О. М. Шейдеман від 24 грудня 1888 р. про свій намір у «Перемудрив» «обратить мысль писателей на серьезные современные темы», він досить тверезо зазначав: «...Как драматический писатель — я вышел вполне не состоятелен,— у меня мало действия, а все основано на длиннейших монологах с целью лучшей обрисовки типов. Конечно, такое произведение на сцене невозможно».

На сцені комедія виставлялася в 80—90-х роках XIX ст. у переробці М. Старицького під назвою «Крутн, та не перекручуй». У листах до Мирного та інших осіб, у чернетках пояснень з приводу звинувачень у плагіаті, Старицькнй зауважував: «Мирний напнсав був не п'єсу, а просто кілька сцен із свого «Перемудрив» і прочитав мені їх, просячи радн, що з нимн робнтн... [...] він хотів був з цього написатн повість, але я збив на комедію, і він почав пробувать, але не виходило; тоді він згодився, щоб я це зробнв. Я сповнив жадання, і моє «Крути, та не перекручуй» появилося спочатку з двома підпнсами: Мирний і Старицький. Але потім, як побачив на кону її Мирнй, то йому не подобалась гра Манька (переборщив), і він мене попрохав, щоб я, колн буду друкувать цю п'єсу, то щоб написав, що із «Перемудрив» Мирного перероб[нв] Старицький, бо і він, мовляв, подав до друку свій первотвір, то йому буде прикро, коли подумають, що він переробив з мене» (ф. 72, № 115).

Іншого разу Старицький дещо датальніше виклав цю історію: «Г. Мирный, набросав вчерне план своего «Перемудрив», предложил мне принять участие в разработке этой пиесы для сцены, так как он счнтает себя в этом неопытным и предположит свой рассказ в драматической форме лишь для чтения». Саме тому перший рукопнс п'єси було позначено: «Соч. Мирного н Старицкого». Але згодом Мирний «нашел, что тип Печарыци утрирован, а особенно в исполнении Манька, и что ему не хочется под таковым подпнсываться, а лучше-де сделать так: «Перемудрыв» он напечатает в первоначально задуманном им плане, а чтобы я прн печатаннн своего «Круты, та не перекручуй» ставнл — «передел. нз комедни Мирного «Перемудрыв» (ф. 15, № 109).

Старицький при цьому посилається на листи Мирного, в якнх висловлювалася згода на переробку. Але коли дійшло до процесу з І. Александровськнм, довелося дозвіл поновлювати. М. Старицький 28 квітня 1898 р. звернувся до Мирного з проханням: «...Будьте ласкаві, напишіть ще мені, що Ви дозволили мені для сценічного вжнтку переробить Вашу п'єсу «Перемудрив» в комедію «Крути, та не перекручуй, або От тобі й внграв справу», і що за те не маєте жоднних претензій: у мене було на це право — два Вашнх листи, однн раніший, а другий в Полтаві. Так один маю, а другий загубився...» (ф. 5, № 896). У відповіді Мирний, мабуть, висловлював якісь за-

---

[1] Є. Рудницька, Листи Василя Горленка до Панаса Мирного. 1883—1905, К., УАН, 1928, стор. 59.

киди (лист не зберігся), оскільки Старицькому 8 травня 1898 р. довелося давати додаткові пояснення: «Про Крутн» я, згідно Вашій волі, і зробив. Погляньте самі на видання моїх драм[атичних] творів Розсохінним. Там тако і надруковано: «Крути, та не перекручуй», переробив із комед[ії] Мирного «Перемудрив» М. Старицькнй». Тепер про цю книжку й іде, *що на такий заголовок і на переробку я одержав право і згоду від автора*».

З наступних рядків видно, що Мирний мав до переробки певні претензії. «Колн вн проглянете,— писав М. Старицький,— то й у тексті знайдете всі уваги Ваші, які ласкаво мені иадали. У мене й в тому листі єсть подане це право, але там стоїть і лайка за Печарицю...» (ф. 5, № 897). Саме тому Старицькому й хотілося добути нового листа — «сухого, короткого, офіціального», якнй би стверджував авторське право на переробку без зайвнх зауважень.

Однак М. Старицькому довелося 18 квітня 1898 р. ще раз писати до Мирного, віи навіть запропонував свій варіант відповіді. На цей раз Мирний відповів майже негайно — 21 квітня 1898 р., підтверднвши, що комедія «Перемудрнв» розглядалася й розглядається ним як твір, написанний у формі п'єси, але призначений для читання, та що Старицькнй перший листовно вказав Мирному, «...что «Перемудрнв» очень легко переделать для сцены», й просив на це дозволу, після чого свою п'єсу «Крутн, та не перекручуй» позначив обома прізвищами.

Стриманнй тон листа внкликанні його призначенням — бути свідченням на процесі. В листі до М. Сумцова, який мав виступати експертом на новому перегляді справи, М. Старицькнй, посилаючнсь на листи Мнрного та Нечуя-Левицького, писав у грудні 1901 р.: «В Судебную палату я прнглашу и самих авторов подтвердить это личными показаниямн» [1]. Історія переробок викладена М. Старнцьким також у листі до І. Франка в червні 1902 р. [2]

Хоч Мнрний не був вдоволений сценічним варіантом п'єси і навіть зияв своє прізвнще, однак його цікавила наступна доля комедії. Цю цікавість до певної міри задовольнив В. Горленко в листі від 10 березня 1888 р. з Петербурга: «Вашей пьесы я не видел, т. к. ее давали еще до моего приезда, но я расспрашнвал о ней у одного знакомого артиста и вот те сведения, котор[ые] он мне поведал: Первый раз «Крути, та не перекручуй» дана была в Воронеже с большим успехом (везде я повторяю его слова). После этого Старицкому вздумалось еще «поправнть» пьесу. В нзмененном виде она шла в Нижнем-Новгороде — не знаю, с какнм успехом. В Москве успех ее был большой. Пьесу дали 14 раз, причем одни раз в бенефис Манька, артнста, которого в Москве невероятно любят. Он играет писаря (я не помню, что за такое лицо в пьесе?) и, говорят, действительно превосходен. В Петерб[урге] дана была 1 раз и успеха не имела. Переделки, говорят, против печатного текста огромные. Как н в каком смысле, сказать не могу, т. к. не вндел» [3].

Комедія Мирного так і лишилася твором для читання. У листі до вндавництва «Вік» (від 1 березня 1901 р.) він наголошував, що драматичні твори «писалися ие задля кону,— ті ж повісті, тільки скомпо-

---

[1] М. Старицький, Творн у восьмн томах, т. 8, стор. 630.

[2] Там же, стор. 640.

[3] Є. Рудинська, Листи Васнля Горленка до Панаса Мнрного, стор. 21—22.

новані в драматичній формі». Принаймні в іншому листі від 27 січня 1903 р., вказуючи, що «в деякнх працях є потреба задля кону». Мирний згадує тільки «Лимерівну» та «Згубу».

Готуючи трнтомне видання для «Віку», Мирний, очевидно, переглянув п'єсу «Перемудрив» та вніс незначні зміни в текст, які мають переважно характер стилістнчної правки.

Друкується за текстом останнього прижиттєвого видання: Панас Мирний, Книжка третя творів. Драматичиі твори, К., «Вік», 1907.

Згуба

Вперше надруковано у внданні: Панас Мирний. Книжка третя творів. Драматичні твори, К., «Вік», 1907.

У відділі рукописів Інстнтуту літератури ім. Т. Г. Шевченка зберігаються недатований план (ф. 5, № 11), чорнова (лютий, 1895 р., ф. 5, № 108) та чистова (ф. 5, № 109) редакції п'єси, датована 1896 р. Крім того, є невеликий (один аркуш) уривок чорнової недатованої редакції (ф. 5, № 112) і недатованнй спнсок драми (ф. 5, № 110).

Написавши «Згубу», Мирний зачитав новий твір друзям і знайомим. У недатованій записці, яку можна орієнтовно віднести на першу половину березня 1896 р., висловлено запрошення Г. І. Маркевичу «в будущую среду (6 числа) пожаловать ко мне часов в 8 вечера для воспрнятия от купели совместно с Леонидом Алексеевичем вновь порожденное мною для Мельпомены чадо, именуемое «Згуба», та висловити «откровенное мнение — годно ли будет вновь порожденное чадо на что-либо». На одному з читань «Згуби» був присутній В. Горленко, який свої враження від п'єси виклав у листі від 7 березня 1896 р.: «Згуба» — вещь иесомненно интересная. Если Вы прибавите несколько штрихов тут и там, то она будет уже почти конченною. Мне все-таки сдается слишком ангельским характер Химки. Где же в таком случае самая З г у б а, если она из всех жизненных передряг выходит в голубиной чистоте! Да и заслуга добродетели испытанной, потершейся о все ужасы жизни большая, чем такой, котор[ой] жила как-будто не видя и не слыша ничего вокруг себя. Но несколькими фразами легко исправить эту голубиность героини, показав, что она сознает истинный смысл вещей, среди кот[орых] живет» [1].

П'єса, певно, доопрацьовувалася, бо 28 травня 1896 р. В. Горленко просив Мирного, щоб той, коли їхатиме до Гадяча, захопнв разом з іншими творами «и переделанную «Згуба» [2]. Він же згодом у листі від 27 червня 1896 р. умовляв Мирного подати «Згубу» до четвертого випуску «Складки» [3].

Спочатку Мирний призначив «Згубу» до ювілейного альманаху, який кияни готували на честь І. Котляревського, але, не одержавши відповіді од упорядників, він пообіцяв п'єсу Ц. Біліловському для п'ятого випуску «Складки», про що укладач навіть похвалився в «Зорі». Коли ж Олена Пчілка наполягла, щоб «Згуба» потрапила саме до київського альманаху, Мнрний остаточне вирішення цього дразливого питання поклав на Біліловського. Біліловськнй поступився «Згубою», і Мирний надіслав йому для «Складки» свої «коломийки». Але ні планований альманах, ні черговий випуск «Складки» друком не ви-

[1] Листи Василя Горленка до Панаса Мирного, стор. 33.
[2] Т а м ж е, стор. 34.
[3] Т а м ж е, стор. 36.

йшли, п'єса так і залишилася в рукопису аж до появи її 1907 р. в «Книжці третій творів».

Ще до опублікування «Згуба» виставлялася 1897 р. трупою Садовського в Мінську та Києві. Цензурований примірник лишився у М. Заньковецької, а засвідчений нотарем список та квитанція Головного управління в справах друку були з Мінська переслані авторові.

П'єса подобалася М. Садовському. М. Старицький писав Мирному 5 січня 1898 р.: «Микола Садовський мені хвалив її і иабив оскому, щоб прочитати, та не знаю, до кого удатися». Він звернувся до автора з проханням допомогти роздобути п'єсу, збираючись виставляти її: «Коли тут у кого є «Згуба», то сповістіть, я дістану, перечитаю і або зараз же подам до комітету, або полистуюсь з Вами, поділюсь своїми думками; коли її иема, то, будьте ласкаві, вишліть — я ие забарюсь Вам відповістн і, коли треба, то й зняти копію, щоб повернутн Вам первотвір» [1].

Про враження автора від виставн М. Садовського запитував Мирного 11 вересня 1899 р. В. Горленко. Судячи по всьому, Мирний не був захоплений сценічним втілеиням п'єси. Відповідаючи иа лист Мирному, який до нас не дійшов, В. Горленко писав 23 вересия 1899 р.: «Из слов Ваших я чувствую, что сделали актеры со «Згубой». У ннх это вечная замашка представлять все наряднее, чем оно есть на самом деле. Есть сорт публики (низкопробиой), кот[орую] шокирует будничность иа сцене, и в угоду этому сорту (большинству) они и наряжаются (отчасти сами зараженн[ые] этим взглядом)». Як бачимо з листа, одне з втручань у текст п'єси полягало, зокрема, в «превращение горожан в великоруссов», що, звичайно, викривляло одну з головних думок письменника [2].

Значиого сценічиого успіху «Згуба» не здобула.

Різночитания у тексті першодруку й автографа «Згуби» зводяться переважно до заміни окремих слів та словосполучеиь. Заміиеио, зокрема, деякі русизми, характерні для мови неосвіченої селянки: замість «люди лучаються» надруковано «трапляються», «поступала»—«робила», «все равно»—«все одно», «не пойме» —«не зрозуміє». Деякі відмінності тексту викликані неправильним прочитанням автографа переписувачем чи складачем: «чуманіючи», «чуманів» у друкові відповідно йде «туманіючи», «туманів» «*огнем* отут пече» — «*отам*, отут пече», «наряджається, як той *павич*» — «як той *панич*», «убожество, бачите, нас *заїло*» — «*зайшло*», «утопилася або звір заїв» — «з'їв», «проїжджий» — «приїжджий», «кутуляючи пиріг»,— «*кужуляючи*», «як *лизь* злизав» — «як *лись*...»

У друкованому тексті інколи нівельовано інтоиаційні відтіики, особливо важливі у драматичиому творі. Так, коли панич вперше кличе Химку, він гукає: «Хи́мо! Химо-о!», вдруге ж — проривається певне роздратування, викликане зникненням дівчини. Друкований же текст подає однозначно: «Химко! Химко!» і «Химко! Химко-о!»

Інші зміни теж ие видаються кращими за текст автографа: «присоглашати»—«приглашати», «по-чужестороииьому говорить»—«чужестраниьому», «повіяла в чужу сторону»—«повіялася», «грудииики»—«грудиики», «журлнвої грати»—«журливо грати». Іиколи порушеио смислове й граматичне узгоджеиня.

---

[1] М. Старицький, Твори у восьми томах, т. 8, стор. 578.
[2] Листи Василя Горленка до Панаса Мириого, стор. 67.

Деякі пропуски в тексті мають штучний характер, і художня доцільність їх лишається сумнівною. Скажімо, в розповіді Химки про знайомство з Іваном — «На весіллі його *вперше* стріла... *Красивий такий та веселий*... Залицявся, у танок повів...» — виділені слова в першодруку відсутні. Трапляються друкарські помилки («арернкаиський»—«американський»), в одній із реплік переплутано ім'я персонажу (замість «Феиьку» вказано «Хнмку», хоч у даному разі Химка й Палажка ведуть мову саме про Феньку).

Характер иаведеннх різиочнтань дає підставу думати, що друкований текст «Згубн» не пройшов авторнзації у виготовленому для складания списку або у верстці.

Зважаючи иа це, текст «Згуби» подається за автографом.

Спокуса

Вперше надруковано у виданні: «Нова Рада». Український літературний альманах, К., 1905. Відтоді п'єса не передруковувалась.

У відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевчеика зберігається автограф «Спокуси» (ф. 5, № 119) з поправками та дописками, датований 1901 роком.

«Спокуса» присвячена Леоніду Олексійовичу Іоиіиу — лікарю, знайомому Панаса Мирного.

Історія опублікування «Спокуси» досить складна. В листі до Я. Жарка від 4 листопада 1901 р. Мирний писав: «Торік я переклав Лонгфелову «Гайявату», а сього року або краще — сії осені — написав 4-х актову містерію «Спокуса». Перша — усім подобалася, а друга — навпаки. Оже я не дуже на це вдаряю і думка, як її місяців через два перечитаю, та ще перечищу, то відійшлю до «Київської старини», коли прнймуть і цензура не забороне». Пояснивши свій задум містерії, Мирний далі зауважує: «Як бачите, робота цікава. Може, я погано її виконав, так усі кажуть, що добре, а тільки сама тема ие подобається. Якщо так, то се — сількісь!»

В листі до В. Науменка 23 лютого 1902 р. Мирний пропонував для «Кневской старнны» кілька творів. Назвавши серед них «Спокусу», віи просив повідомити, «що більше всього потрібне для «Старнни», щоб знати, що перше починати переписувати».

Майже одночасно Мирний увів містерію до складу тому драматичиих творів, який готувало до друку видавництво «Вік» (лист від 21 травня 1902 р.) і 3 вересня 1902 р. переслав автограф п'єси до Києва для переписування. При цьому Мирний наперед домовлявся в «Віком» про можливість одиочасного публікування п'єси у журналі: «...Коли до «Київської старини» пригодиться і Вашому видавництву не пошкодить, то хай візьмуть «Спокусу» (лист від 22 грудня 1902 р.).

Довгий час про долю містерії Мнрний майже ніяких відомостей не мав. «Цікаво б зиати,— писав він 9 травня 1904 р.,— чн Ви приточили до драм і послідню мою містерію «Спокусу» і чи дуже то її понівечила цензура? Як одберете рукопись, сповістіть».

В листі до Я. Жарка від 17 жовтня 1904 р. Мирний повідомляв: «Мої драматичні твори цензура розрішила. Казав видавець, що ще не почав друкувати, поки не одбере звістки, чи дозволять «Пропащу силу». Як дозволять — то вона буде другим томом, а драматичні твори — третім; а як не дозволять, то сі послідні випустять другим томом. Черев те й ие починають друкувати». У листі від 17 квітия

1905 р. згадується, що Мирному показували «вже проведені через цензури другий та третій томи». Письменника тепер хвилює, «як стоїть справа з їх друком? Сповістіть, будь ласка, чи є думка друкувати їх і коли можна сподіватися, що вони вийдуть у світ». Оскільки про склад томів, у тому числі й третього, де містилися драматичні твори, не згадується, можна припустити, що на цьому етапі «Спокуса» ще входила до тому й одержала схвалення цензури. Принаймні, ніяких невдоволень Мирний не висловлює, навпаки, в наступному листі від 29 листопада 1905 р. він повідомляв видавництво, куди засилати примірники другого й третього томів.

Нарешті «Спокуса» з'явилась друком у «Новій раді», з приводу чого, як уже згадувалось вище, Мирний висловлював своє обурення втручанням упорядників альманаху, які не питали згоди автора.

Найвірогідніше, що рукопис «Спокуси», виготовлений з автографа у видавництві «Вік», звідти потрапив до упорядників «Нової ради» після того, як з невідомих навіть для автора причин містерія була вилучена з третього тому. В червні 1905 р. Мирному «показували» проведений «через цензури» третій том. Це може посередньо свідчити, що не цензура винна у вилученні «Спокуси» з віківського видання. Невідомо, чи мав Мирний можливість уважно переглянути рукопис третього тому, тому питання про основний текст «Спокуси» й досі лишається не з'ясованим.

Як уже зазначалося (див. примітку до «Лимерівни»), авторитетність опублікованих у тритомнику текстів перебільшувати не доводиться. В даному разі йдеться про рукопис, який без дозволу автора потрапив до видавців «Нової ради» і надрукований без нагляду Мирного. Немає достатніх відомостей і про те, що Мирний уважно перечитав список «Спокуси», виготовлений з автографа видавництвом «Вік», який найвірогідніше був джерелом першої публікації містерії.

Навпаки, звірка першодруку з автографом засвідчує відмінність текстів, викликану, головним чином, неправильним прочитанням окремих слів: замість «шмигнув» (першодрук) треба «шпигнув» (автограф), «невідомий»—«невидимий», «душу святую»—«душу якую», «сот за п'ять» — «сот зо п'ять», «забираєшся» — «забаряєшся», «пришлю» — «примчу», «закутаиа» — «закустрана», «зітхає» — «затихає», «замарившись»—«зашарівшись» та ін. Трапляються також пропуски, друкарські помилки, невдалі заміни виразів, що позначається на логічності викладу подій тощо.

Зважаючи на це, текст «Спокуси» подається за автографом.

ТВОРИ, НЕ ПУБЛІКОВАНІ ПИСЬМЕННИКОМ

У чернцях

Вперше надруковано у виданні: Панас Мирний (Рудченко), Твори, т. VI, Драми і комедії. Х., ДВУ, 1929. Згодом передруковувалася в зібраннях творів письменника.

Єдиновідомий чорновий автограф драми з численними поправками, закресленнями тощо датований 1884 р., зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (ф. 5, № 120). Крім того, є ще список неповної редакції (без початку), датований 1884 р. (ф. 5, № 121).

Драма «У чериицях» мала складати другу частиину своєрідиої драматичиої трилогії й продовжувати «Лимерівиу». Події в ній також віднесеио до другої половиии XVIII ст. Виходячи з окремих натяків, можиа орієнтовно внзначити хроиологічні межі трилогії. У «Лимерівні», иаприклад, Василеві загрожував набір «у пікіиери». Як відомо, замість слобідських полків 1765 р. були створеиі регулярні гусарські полки. Частииа козаків Лівобережжя ввійшла в ці полки, що дістали назву «пікіиериих», оскільки «піки» стаиовили озброєиия солдатів. Події «Лнмерівии» відбуваються десь після 1765 р., охоплюють вони не меише року, тобто — 1766—1767 рр. Між подіями «Лимерівии» та фіналом драми «У чериицях» проходить майже рік, отже, дія драми «У черницях» має охоплювати весиу — осіиь 1768 р. Таким чиином, у драмі йдеться про перші спалахи Коліївщини (розпочалася в травні 1768 р. і тривала майже три місяці). Але сама Коліївщииа у драмі майже ие знайшла відгомоиу. Ні «Лимерівна», ні «У чериицях» ие відтворюють коикретиих історичиих подій. Проблеми, порушеиі в «Лнмерівні», фактичио були сучасиими для письмеииика, а історизм тільки й визиачався тим, що пісия-балада відиоситься до XVIII ст. Творча робота Мнриого над «Лимерівиою» полягала передусім у поступовому відході від історії й иаближеиині до сучасиості.

Драма «У черницях» історизму має зиачно більше, але й тут віи служить тільки фоиом для розгортаиия подій, оскільки головна увага зосереджеиа виключно иа долі Марусі.

Планувалася заключна частиина трилогії — п'єса «На Запорожжі». Зберігся план п'єсн, який датують кіицем 90-х років XIX ст. (водяиий зиак — герб Російської імперії та роки в боків навкосн — зліва «1882», справа — «1896»):

На Запорожжі

Справа перша

На зимовнику

Гайдай [Остап] Гарасько — старий запо[ро]жець, що кинув Січ і прожнває на зимовинку.

Тетяна — його старша дочка, заміжня.

Петро — її чоловік.

Орися — друга Гайдаєва дочка, дівка.

Киур Остап.

Василь Безродиий.

Справа друга

На Січі

Отаман кошовий.

» курінний.

Справа третя

В поході

Справа четверта

Василь курінним отаманом

Справа п'ята

Руйиування Січі (ф. 5, № 115).

Зіставляючи окремі репліки Кнура й Василя з драми «У черницях», можна здогадатися про можливий напрям п'єси. Василь після самогубства Марусі разом з Кнуром тікають з монастиря. «Не клином земля зійшлася,— каже Кнур,— ще є добрі люди на світі, є ще вільне Запорожжя». Перед цим Василь, умовляючи Марусю покинути монастир, згадував, що тепер Запорожжя «зимовниками заводнться», сподіваючись там знайти і собі «красну місцинну». Вірогідно, що в першій дії Василь з Кнуром, простуючи на Запорожжя, мали потрапити спершу на один з таких зимовників до Гайдая. Оскільки, крім самого господаря, Василя й Кнура, в плані згадуються дві дочки Гайдаєві та зять, до того ж одна з дочок Орися — дівка, драматург, певно, надавав сім'ї Гайдая важливої ролі у розвитку подій. З другої дії головним об'єктом мала стати Запорозька Січ: зображення Запорожжя змінювалося показом Січі «в поході» й завершувалося «руйнуванням» її. На фоні цих подій діяв і зростав Василь — у IV дії він виступає вже «курінним отаманом». На цьому, зрештою, вичерпуються відомості про задум останньої п'єси драматичної трилогії, яка могла б стати справді історичною драмою й охопити події від Коліївщини (осінь 1768 р.) до липня 1775 р., коли Січ була взята військами генерала Текелі й за царським маніфестом ліквідована.

Судячи по всьому, п'єса «На Запорожжі» мала стати запереченням реакційно-романтичних драм П. Куліша («Байда, князь Вишневецький», «Петро Сагайдачний», «Цар Наливай»), О. Барвінського («Полуботок»), О. Огоновського («Гальшка Острозька») та ін., в яких проводилась ідея «безкласовості» української нації, ідеалізувалася козацька старшина, а народ виставлявся як дика, руйнівна, анархічна сила. Історичний проміжок, обраний Мирним, дуже багатий прикладами гострої класової боротьби в козацькому середовищі. Адже саме в грудні 1768 р. Січ струсонуло найбільше повстання, коли запорозька біднота з гармат громила старшину й багате козацтво, а кошовому отаману Калнишевському в чернечій рясі довелося тікати від розлючених запорожців. Не минуло й року, як у грудні 1769 р. спалахнуло нове повстання в Корсунському курені. Недарма в драмі «У черницях» Василь згадує ту неправду, яка вразила його серед козаків. Він «пішов боронити малосилих та неможних, від дуків могучих, від панства лихого», а знайшов «ватажків, котрі тільки про свою славу дбають, свої гордовиті заміри справляють, а до людей їм байдуже, до краю їм нема діла».

П'єсу «На Запорожжі», де, безперечно, знайшли б відображення згадані вище погляди письменника, Мирний з невідомих причин не написав. Могла, звичайно, завадити напружена праця над «Повією», яка припадає на цей час, можливо, його увагу відвернули нові творчі інтереси, до того ж питання про козацький устрій, яке так хвилювало письменника, знайшло тоді майстерне втілення в «Саві Чалому» І. Карпенка-Карого.

П'єса «У черницях» ближча до першої редакції «Лимерівни» й відображає один з початкових етапів творчої роботи. Якби письменник продовжив її, не виключена можливість, що й ця п'єса, як і «Лимерівна», наблизилася б до сучасності, позбулася наявної неузгодженості в образах. У такому ж вигляді, як вона дійшла до нас, п'єсу «У черницях» не можна вважати безпосереднім продовженням «Лимерівни». Її образи — це фактично однофамільці, а не ті самі герої в різних обставинах. «У черницях» сприймається як нова п'єса, події

«Лнмерівнн» формально служать для неї лнше передісторією, мало пов'язаною з її темою, ідеєю та образамн.

Мирнний сам відчував, що над твором «У черннцях» слід ще серйозно працювати, тому, певно, ніколи не пропонував п'єсу до вндання. Навіть тоді, колн для планового тому драматичних творів «Лнмерівни», «Перемудрнв» і «Згубн» було замало, Мирнний писав вндавцям: «Може, цей том і буде менший від другнх, та що ж робнтн, коли тільки й є?» До п'єси «У черницях» Мнрннй так і не повернувся. Опублікована після смерті письменника драма «У черницях» становнть значнний історико-літературний інтерес для розуміння творчого розвитку Панаса Мирного, його світогляду. Вона цікава і як першнй в українській драматургії виразно антнклернкальнний твір.

Драма «У черницях» друкується за автографом.

Не вгашай духу!

Друкується вперше.

У відділі рукопнсів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка є урнвок і кінець чорнової редакції (24 арк.), датований 25 березня 1905 р. (ф. 5, № 117), та автограф чистової редакції 1905 р. (ф. 5, № 116) з внправленнямн й допнсками. Для назвн п'єсн Панас Мирнний внкорнстав поширений біблійний внраз — «Духу не вгашайте» (днв. Перше послання апостола Павла до Фессалонікійців, V, 19).

Характер автографа дає підставу думати, що драма «Не вгашай духу!» Мнрним не була повністю опрацьована. Деякі персонажі у спнску дійових осіб зазначені просто «чоловік», «руський» тощо, хоч у тексті «руський», скажімо, фігурує як підрядчик Ферапонт Потапович Балабанов. Не окреслено політичні погляди Полікарпа Федоровича Гуні та й самого Петра Петровича Хмари. Суперечка між нними обірвана в другій дії, а в останній вже йдеться про обшук у Хмари та арешт Гуні. Нагнітання негативних якостей навколо образу Крушельнницького не завжди правомірно поєднується з його польським походженням. Це стосується також і епізоднчних персонажів — підрядчика, представника фірми Епштейн, старшого з артілі грабарів та ін.

Чи не тому нічого не відомо про наміри Мирного друкуватн до революції цю п'єсу. Лише 1917 р., коли «Літературно-науковнй вісннк» почав збирати матеріали для журналу, Мирнний у лнсті до М. Мочульського від 25 грудня 1917 р. пропонував для друку «Лихі люди» та повідомляв, що в нього «ще є переписані: переклад Шекспірового «Короля Ліра», «Не вгашай духу!» — життєві малюнки в п'яти справах, третя частнна «Повії». П'єсу згодом було надіслано до журналу. Н. Романович-Ткаченко 23 лнпня 1918 р. писала Мирному: «Доведеться переписувати текст Вашнх рукописів, бо писані почасти ярнжкою, почасти дуже дрібно і не зовсім внразно» (ф. 5, № 70).

Справа з друком не просувалася. Мирний звертався до Н. Романовнч-Ткаченко 1(14) січня 1919 р.: «Бажалося б знати і про те, колн хоч прнблнзно почнуть друкуватись «Повія» і «Не вгашай духу!»

Нарешті, третя частина «Повії» 1919 р. з'явилася в I—VII книгах «Літературно-наукового вісника», а п'єса «Не вгашай духу!» так і лншилася в рукопису.

Друкується вперше за автографом.

ДРАМАТИЧНІ ПЕРЕКЛАДИ

Король Лір

З творами Уїльяма Шекспіра Панас Мирний ознайомився ще в юності (див. щоденниковий запис від 6 березня ст. ст. 1870 р.), а вже у 70-і роки письменник береться перекладати їх на українську мову. В листі до М. Старицького 1882 р. читаємо: «Я колись сам брався за переклад «Макбета» і добре знаю, що це за морока, той Шекспір. Здається, так викладно він пише, а проте перемовляти його на нашу мову дуже тяжко. Небагатечко угризнув я «Макбета» та й кинув». Ця невдача проте не спиняє Панаса Мирного, пізніше він виношує задум перекласти найвелнчнішу з трагедій видатного англійського драматурга — «Короля Ліра». Завершується робота над перекладом десь в 1895—1897 рр.

Іван Білик не радив братові займатися цією роботою. 17 квітня 1895 р. він писав йому: «...Это глупость, достойная моей Паси или Оли: «Лир» по-малорусски никому не нужен...» (ф. 5, № 759). М. Драгоманов, навпаки, иастійно радив українським письмеиникам перекладати не тільки «Короля Ліра», а й інші твори великого драматурга. У статті «Література російська, великоруська, українська і галицька» він писав: «...Ми думаємо, напр., що, узявши за точку одходу для літератури української народні пісиі і казки, можна буде перевести образці луччих епосів народних до самого Гомера»; з Шекспіра можна буде перевести «Ліра», «Макбета», «Гамлета», «Річарда III», «Тимона Афінського»...» [1].

Існує три редакції «Короля Ліра» у перекладі Панаса Мирного: перша є, власне, підрядиіком, виконаним з допомогою когось із його близьких; друга — чорнова і третя — чистова (ф. 5, №№ 232—233). На час роботи Мирного над перекладом в українській літературі відомий був лише переклад П. Куліша (не опубліковаиий), але Панас Якович мав змогу познайомитися з ним тільки тоді, як половину своєї роботи уже виконав. Надсилаючи список «Короля Ліра» українською мовою у перекладі Куліша Мирному, літературний критик і публіцнст Василь Горленко у листі від 28 травня 1896 р. писав: «Продолжаете ли Вы Вашего «Лира»? Перевод Кулиша, как Вы увидите сами, далеко не так естествен и чист по языку, как Ваш. У него много натянутых оборотов и слов, он слишком свободно играет малор[усской] речью, иногда удачио, иногда — нет. Кроме того, сбивает чтеца орфография, иа этот раз как-то оригинальничающая. Он везде ставит кг для выражения звука придыхания. У него переведен и «Лир», да и весь Шекспир, как говорят. Переводил он с английского и, конечно, с полным усвоением духа поэта. Но с языком перевода он обращался слишком свободно» [2]. 27 червня 1896 р. той самий Горлеико підбадьорював Мириого: «Ваш перевод вполне прост, язык его носит чистоту живой народной речи, и потому он полезен. Рано или поздно он пригодится для сцены» [3]. Однак сам автор своїм перекладом був невдоволений (див. його лист до Я. Жарка від 24 травия 1898 р.).

---

[1] М. Драгоманов, Літературно-публіцистичні праці у двох томах, т. 1, К., «Наукова думка», 1970, стор. 176.

[2] Листи Василя Горленка до Панаса Мирного, стор. 34.

[3] Там же, стор. 36.

Треба гадати, що підрядковий переклад Панаса Мирного, як і Куліша, здійснено з оригіналу, а не з російського тексту, яких на той час було вже чимало. Підтвердженням цієї думки є, крім точної передачі змісту, авторського стилю і засобів мовної образності, хоча б такий факт. У фінальній сцені трагедії Лір говорить: «And my poor fool is hang'd!» [1], що буквально означає: «І мій бідний дурник повішений». Шекспірознавці (Стівенс та ін.) звернули увагу, що вислів цей виражає пестливе ставлення до Лірової доньки Корделії,— і це відбилося в російських перекладах трагедії. Ось, приміром, як перекладає С. Юр'єв:

И ты, дурашка милая моя,
Повешена! [2]

У Панаса Мирного ця репліка звучить інакше: «І штукаря мого повішено!..» Так само переклав її і П. Куліш: «Завішено й тебе, мій дурню бідний!» [3] Автор українського перекладу трагедії Шекспіра в наш час М. Рильський врахував цю обставину. Він переклав: «Найменшеньку мою повішено» [4].

1897 р. Панас Мирний мав намір опублікувати свій переклад у журналі «Киевская старина». Проте на той час мрія була нездійсненною. В. Горленко писав 10 липня 1897 р.: «...Заранее могу сказать, что «Лира» в «Стар[ине]» напечат[ать] невозможно ни по услов[иям] цензуры, ни по самой программе журнала» [5]. Трохи раніше, 9 травня 1897 р., Горленко радив Панасові Мирному: «Отчего бы не попробовать отдать «Лира» в драматич[ескую] цензуру? Мож[ет] б[ыть], теперь и пропустили бы на сцену» [6]. Панас Мирний кілька разів намагався надрукувати свій переклад «Короля Ліра»: 1902 р.— у другому томі «Творів», 1917 р.— у «Літературно-науковому віснику». Проте намагання були безуспішними, і переклад дочекався публікації лише в нашому виданні.

Подається за автографом чистової редакції (ф. 5, № 232).

Справа 1, постанова 1. ...б е р і т ь і п о д і л і т ь п о м і ж с о б о ю с ю к о р о н у. *(Подає корону).* — Загальнопоширена невідповідність перекладу оригіналові. Шекспір вживає зменшувальну форму (коронка) від слова crown (корона):

Beloved sons, be yours: whicht to confirm,
This coronet part between you. (*Giving the crown*).

---

[1] The works of William Shakespeare from the text of the rev. Alexander Dyce's, second edition. Complete in seven volumes, vol. VI, Leipzig, 1868, стор. 217. Далі цитуємо за цим виданням.

[2] Король Лир. Трагедия в 5-ти действиях В. Шекспира. Перевод С. Юрьева (Приложение к журналу «Русская мысль»), стор. 168.

[3] У і л ь я м Ш е к с п і р, Король Лір, переклад П. А. Куліша, виданий з передмовою і поясненнями д-ра Ів. Франка, Львів, Укр.-руська видавнича спілка, 1902, стор. 158.

[4] В і л ь я м Ш е к с п і р, Король Лір, трагедія на п'ять дій, переклад з англійської Максима Рильського, К., Держлітвидав України, 1958, стор. 198.

[5] Листи Василя Горленка до Панаса Мирного, стор. 40.

[6] Т а м ж е.

Прощай, королю мій...— В оригіналі наступні рядки римуються:

Fare thee well, king: sith thus thou wilt appear,
Freedom lives hence, and banishment is here.

(To Cordelia)

The gods to their dear shelter take thee, maid,
That justly think'st, and hast most rightly said!

(To Regan and Goneril)

And your large speeches may your deeds approve,
That good effects may spring from words of love.
Thus Kent, o princes, bids you all adieu;
He'll shape his old course in a contry new.

Постанова 4. ...одної риби тільки ніколи не їм.— Не їсти риби, тобто не постити за часів Шекспіра, значило бути протестантом, прихильником королеви Єлизавети I, на противагу папистам.

Зозулі кропив'янка їсти носила...— уривок стародавньої англійської пісні.

«Ой Джіччі! я тебе щиро кохаю!»— В оригіналі: Whoop, Jug! I love thee (Ну-ну, Джуг! я кохаю тебе) — уривок якоїсь стародавньої пісні. Джуг — перекручене ім'я Джон.

Постанова 5. Візьми оцього листа і зараз мчися з ним до Глостера.— В даному випадку — до міста.

Справа 2, постанова 2. Ох ти, незаконнорождена іжице...— в оригіналі: thou unnecessary letter!, тобто непотрібна літера. В російській абетці рідковживаною літерою була іжиця.

Постанова 4. Ой, як то боляче щипа мене за серце образа та лиха!..— У Шекспіра після цього йде: Hysterica passio! Hysterica passio — демонічна хвороба, приступи якої починає відчувати Лір.

В кінці другої дії перекладу Мирного в чернетці стоїть дата: 1896.

Справа 3, постанова 4. ...чіплявв рукавиці на бриль...— В стародавній Англії рукавиці на капелюсі могли носити в одному з трьох випадків: 1) як знак прихильності коханої; 2) в пам'ять друга і 3) як виклик на поєдинок кривдника. В даному разі йдеться про моду часу — подарунок коханки.

Оже ти, дельфіне, мій сину, не забороняй йому. Хай собі дме, хай собі лютує! — В оригіналі:

Still through the hawthorn blows the cold wind;
Says suum, mun nonny.
Dolphin my boi, my boi sessa! let him trot by.—

рефрен із стародавньої балади про французького короля і його сина дофіна — коронного принца французького.

Тричі святий Ілько по долині походжував...— у чернетці було: Вітовд. Святий Вітольд (Віталій) — захисник від нечистої сили, мари. В оригіналі це місце читається так:

Swithold footed thrice the old;
He met the night-mare, and her nine-fold;

Bid her alight,
And her troth plight,
And aroint thee, witch aroint thee!

(буквально: святий Вітольд тричі перейшов через поле; зустрів мару і її товаришів; він наказав їм забиратися геть і взяв з них клятву. Геть, нечиста сило, геть!). В. Лазаревський, перекладаючи «Короля Ліра», на російську мову, з приводу цього зауважував: «N i g h t-m a-r e. Слова: в е д ь м а, с т е н ь не представляют вполне этого образа, и мы решились употребить малороссийское м а р á—нечистая сила, которая лезет, как сена копна, наваливается на встречиого и давит его кошмаром. Любопытна заметка Стивенса, что саксонское м а р а значит д о м о в о й» [1].

«Г а й, г о й! Г е т ь м е р щ і й з в і д с і л я! Т у т н е с е б р и т а н с ь к о ю к р о в'ю!» — слова стародавньої англійської балади «Jack and the Giands».

Справа 4, постанова 2. Г о н е р і л л я. Б у л о б к р а щ е с п е р ш у д о в і д а т и с ь й о м у, ч и м о ж н а? — Перед цими словами в перекладі пропущено репліку Генеріллі: I have been worth the whistle (Я заслуговую свистка). Смисл фрази — в англійській приказці: It is a poor dog, that is not worth the whistling — паршива сучка не варта посвисту.

Постанова 6. П о с т а в н а м і с ц е о д н о г о д р у г о г о ...— в оригіналі: change places; and handy-dandy... H a n d y-d a n d y — дитяча гра.

Царівна Полуничка

Вперше надруковано окремим виданням: «Царівна Полуничка. П'єса для дитячого театру, на три справи, з співами і танцями. З російської п'єси «Земляничка» П. Соловьева (Allegro). Зложив віршами Панас Мирний», Полтава, Видання товариства «Зірка», 1919. З того часу не передруковувалася.

Автограф невідомий. Переклад здійснено за твором Поліксеии Сергіївии Соловйової (1867—1924) «Царевиа Земляничка. Пьеса в стихах. С рисуиками автора», виданим 1910 р. у Петербурзі журналом «Тропинка».

Переклад віршованої п'єси П. Соловйової зроблено вправно, лише в кількох випадках трапляються збільшеиня кількості рядків та іиші незначні відміни від оригіналу, які не позначаються на змісті твору. Визиачальною особливістю перекладу Мирного є те, що він, повністю відтворюючи репліки персонажів, широко користався засобами української народної поетики. У репліці Мухомора, скажімо, замість:

Закружилась голова:
Я всю ночь не спал сегодня...—

в перекладі подано:

А у мене голова
аж макітриться: сьогодня
Я всю ніченьку не спав...

---

[1] Король Лир, Трагедия в пяти действиях Шекспира, перевод В. Лазаревского, СПб., 1865, стор. V.

Окремі строфи перекладу відзначаються винятковою майстерністю:

Оригінал	Переклад
Наяву или во сне	Чи це справді, чи у сні?
Голоса звучали мне	Чулись голоси мені,
Тихо, тихо, как из дали?	Що здалека шепотілись,
Я взглянул — и перестали.	А як глянув — де й поділись.
Земляничка, светик, ты?	Полуничко, люба дочко,
Мы везде тебя искали.	Ми тебе всю ніч шукали
Прошлогодние листы	І торішні листочки
Всю-то ночь перетряхали.	До одного перебрали.

Друкується за текстом видання 1919 року.

ДОДАТКИ

[Украïнофіл]

Вперше надруковано у виданні: Панас Мирний (Рудченко), Твори, т. VI, Драми і комедії, Х., ДВУ, 1929.

В архіві письменника зберігається незакінчений поширений план (сценарій) п'єси (ф. № 64) і чорновий автограф п'єси (ф. 5. № 209), записаний у загальному зошиті серед інших творів, що відносяться до 1872—1883 рр. За порядком п'єси в зошиті її можна орієнтовно віднести до середини 70-х років.

Автограф одноактівки свідчить про наполегливу роботу автора: спочатку для п'єси була обрана віршована форма, потім її залишено тільки для монолога та кількох реплік Украïнофіла. Рукопис рясніє значними виправленнями.

Образи Боски й Халамидника — не випадкові у творчій практиці Панаса Мирного. Пізніше їх досить докладно характернзує сам автор у нарисі «Подоріжжя од Полтави до Гадячого» (надруковаио 1874 р.): Ось виступають перед вашими очима два чисто городянські типи: «халамідник» і «боска». Перший — завсігди обірваний, обшматаний, всього його од горілки роздуло, скалічило, очі, як у божевільного, мутні, болізні, ніс — розбитий, пика — подряпана. Живе він день, зиму й літо геть за городом, у пустці, як звір у барлозі. Спить там він, поки сонце зайде. Як сіло сонце, розправля він тоді свої задерев'янілі ноги й плететься у город... Стережися тоді, пізній гуляко, тримай зигарка або верхньої одежини якомога; бережися й ти, наморений їздою «Йванько», не спи; а то як раз та два — прийдеться вести у руках коня додому без уздечкн.

А ось і «боска». Сидить вона деиь у свого хазяïна, найбільше жида-шинкаря, й куняє. Пика її споєна, висмоктана, у снняках; очі попідпухали. Сидить вона і теж дожидає, поки сяде сонце; а там — причесалася, прибралася, вмилася, вибілилася й понесла своє грішне тіло на широку улицю...»

Зіставляючи Украïнофіла з соціальними покидьками «дна» капіталістичного міста, Панас Мирний їдко висміяв бездіяльного базіку, «любов» якого до рідного краю не сягає далі випадів проти «жидів»

та «москалів». Він — чужий навіть босякові й повії, не кажучи вже про бідний трудящий люд. Непереборна впертість у додержанні свого зароку — «ні з одним москалем не балакати» — вдало увінчує п'єсу, додаючи останній штрих до портрета вдаваного народолюбця.

Одноактівка становить значний інтерес як одне з перших звернень Панаса Мирного до образу народолюбців типу Україиофіла (див. оповідання «Народолюбець», «Дурнпця», роман «Повія»).

Друкується за автографом.

Гнибіда

Друкується вперше.

У відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка зберігається єдиновідомий чорновий автограф п'єси (ф. 5, № 209). Автограф недатований, міститься в різних місцях загального зошита серед інших творів (арк. 3—9, 12—19, 21—23). Зважаючи на те, що твори, які стоять поруч, датовані переважно 1872 роком, рукопис «Гнибіди» орієнтовно також можна віднести до цього періоду.

Перед текстом п'єси олівцем накреслено її стислий план:

1. Степ. Пастухи.
   Іван. Війт.
2. Надворі незнайомий чоловік іде з хати, сумний, аж блідий; стрів Похиленка, балакають удвох. Прнходять робочі, лаються, сваряться.
3. У хаті Похиленка. Галя плачеться на свою гірку долю. Убіга Війт і заганя до роботи.
4. У хаті Війта. Іде прив'язування на цеп Івана.
5. Іваненко з Іваном. Розмова з Війтом.

П'єса лишилася незавершеною, текст її неопрацьований: яви, картини та дії позначено тільки цифрами, імена та прізвища дійовнх осіб майже скрізь подано скорочено, кількість ремарок також зведена до мінімуму. Трапляється плутанина з іменами дійових осіб: Похиленка один раз названо Пелипенком, згодом у тексті він раптом не Денис, а Яків, зазначений у списку дійових осіб і в плані Іваненко не з'являється, Параска, дочка Похнленка, тільки згадується, один із сннів Війта, Сидір, також відсутній, зате у дію вводиться якийсь Писаренко Іван Іванович (один раз його помилково названо Іваном Петровичем). Ні з попереднього плану, ні з тексту п'єси не можна встановити дальший розвиток дії.

Для зручності користування текстом імена дійових осіб скрізь наводяться повністю, скорочеиі слова, значення яких не викликає сумніву, доповнюються без застережень, окремі цифрові позначення в разі потреби також без застережень подаються словами, інші скорочеиия, пропуски та редакторські доповнення подаються в квадратових дужках. Сумнівні прочитання супроводжуються знаком пнтання у квадратових дужках.

Друкується за автографом.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

Стор.

Панас Мирний. Фото 1903 р. . . . . 6—7

Сцена з «Лимерівни», виставленої трупою М. Садовського (1892). Наталя — М. Заньковецька, Лимериха — Г. Затиркевич-Карпинська, Карпо — П. Карпенко . . . . . 96—97

Сцена з «Лимерівни», поставленої Київським державним українським академічним театром ім. І. Франка (1958) . . . . . 272—273

Сцена з «Лимерівни» у виконанні драмгуртка с. Крайня Поляна на Пряшівщині (ЧССР) 400—401

Кабінет Панаса Мирного у власному домі на Кобищанах, де він жив з 1903 р. . . . . 528—529

Титульна сторінка п'єси П. Соловйової «Царевна Земляничка», яку переклав Паиас Мирний 685

ЗМІСТ

Твори, публіковані письменником

Лимерівна 9
Перемудрив 75
Згуба 183
Спокуса 242

Твори, не публіковані письменником

У черницях 323
Не вгашай духу! 389

Драматичні переклади

Король Лір 511
Царівна Полуничка 683

Додатки

[Украïнофіл] 717
Гнибіда 724
Примітки 749
Список ілюстрацій 797

ПАНАС МИРНЫЙ

Собрание сочинений в семи томах

Том шестой

(На украинском языке)

Редактор О. Я. Безпальчук
Художній редактор В. М. Тепляков
Оформлення художника В. Д. Квітки
Технічний редактор Н. П. Рахліна
Коректор О. Г. Пащенко

Здано до набору 19/III 1970 р. Підписано до друку 4/VIII 1970 р. Зам. № 177. Видавн. № 262. Тираж 32 000. Папір № 1. 84×108¹/₃₂. Друк. фіз. аркушів 25+5 вкл. Умовн. друк. аркушів 42,52. Обліково-видавничих аркушів 42,26. Ціна 2 крб. 80 коп.

Видавництво «Наукова думка», Київ, Репіна, 3.

Київська книжкова друкарня № 5 Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР. Репіна, 4.